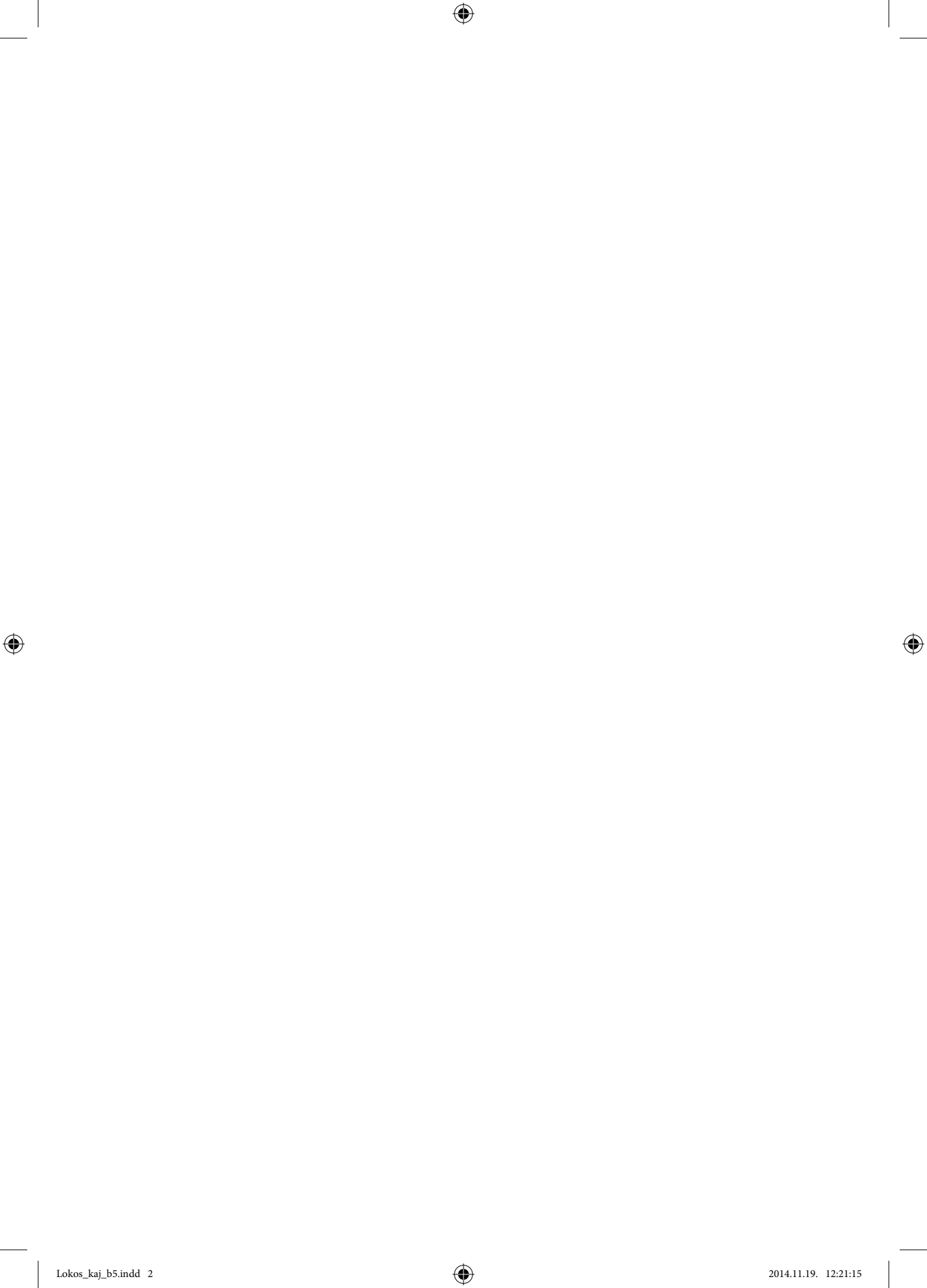

Lőkös István

LITTERATURA KAJKAVIANA

*A kaj horvát irodalomtörténet
magyar szemmel*

Lőkös István

LITTERATURA KAJKAVIANA

*A kaj horvát irodalomtörténet
magyar szemmel*

Kairosz Kiadó ♦ Budapest, 2014

© Lőkös István, 2014
© Kairosz Kiadó, 2014

Borítóterv:
Őri Kiss István

A kiadvány a Magyar Tudományos Akadémia
támogatásával készült.

ISBN: 978-963-662-729-4

A kiadásért felel: Bedő György,
a Kairosz Kiadó ügyvezetője
1134 Budapest, Apály u. 2/b
www.kairosz.hu

Nyomdai előkészítés:
Kropkó Gábor

Nyomta és kötötte:
Kinizsi Nyomda, Debrecen

Felelős vezető:
Bördös János

TARTALOM

PROLEGOMENA	7
ELŐSZÓ HELYETT	11
KÖZÉP- ÉS RENESZÁNSZ KORI KEZDEMÉNYEK, ELŐZMÉNYEK	
A varasdi kör	13
Prekomurska-Martjanska p(j)esmarica	20
Szenci Molnár Albert kaj horvát recepciója egy kézirat kancionáléban	34
Pjesma o Sigtetu (Ének Szigetről)	37
In Festo Sanctae Mariae Magdaleneae Communis	55
A KAJ NYELVŰ IRODALOM ÉS A KÖNYVNYOMTATÁS	
Ivanuš Pergošić kaj nyelvű Tripartitum-fordítása	58
A kaj nyelvű historiográfus: Antun Vramec	62
Michael Boložić (Bolšić) imája (imakönyve?)	69
A 17. század kaj horvát költészet korai nyomtatott emléke: Grgur Mekinić	71
A kaj »bibliafordító«: Nikola Krajačević Sartorius	75
17. SZÁZADI KAJ NYELVŰ KÉZIRATOS EMLÉKEK	
Pavlinski zbornik – Pavlinska pjesmarica (Pálos énekeskönyv)	80
A csíksomlyói kaj horvát Mária-siralom	85
Cantiones Georgii Scherbachich	90
AZ IRODALMI SZERVEZŐDÉS ÚTJÁN	
Az ozalji kör	100
Katarina Zrinski-Frankopan: Putni tovaruš	101
A KAJ HORVÁT BAROKK IRODALOM	
Juraj Habdelić	105
Írók – Habdelić-kortársak	114
Matija Magdalenić	123
Gabrijel Jurjević	154
A kaj nyelvű barokk prédikáció mestere: Ivan Belostenec	164
Mihalj Šimunić	170
Egy szintézis: Cithara octochorda	175

A 18. SZÁZADI SZAKRÁLIS PRÓZA

Írók Josip Bedekovićtól Josip Horvatig	199
Hilarion Gašparoti	216
Štefan Zagrebec	221
Juraj Mulih	236

A 18. SZÁZAD VILÁGI KAJ NYELVŰ IRODALMA

A felvilágosodás és a kaj nyelvi régió	248
Maksimilijan Vrhovac	249
A kaj nyelvű drámairodalom 18. századi prosperálása	256
<i>A kaj nyelvű tragédia: Lizimakuš (Lysimachos)</i>	257
<i>Egy műfajváltozat: a daljáték Imenoslovník iliti rečno-pesmen igrokaz Tomaša Mikloušića</i>	261
<i>A Kotzebue-recepció</i>	264
<i>Kotzebue Mizantrópja kaj fordításban</i>	267
<i>A kaj horvát képzelt beteg</i>	269
<i>Barun Tamburlano</i>	275
<i>A kaj nyelvű dráma klasszikusa:</i>	
<i>Tituš Brezovački</i>	278
<i>A „klasszikából a romantikába”: Ljudevit Farkaš-Vukotinović kaj nyelvű romantikus drámakísérlete</i>	301
Egy kaj „latinista” a 18. században: Josip Keresturi	304
A vallásos és világi verses epika mezsgyéjén: Grgur Kapucin	309
Kaj horvát <i>aufklärismus</i> és <i>antiaufklärismus</i>	329
A 18. századi kaj horvát líra	350
A Patačićok szerepe a kaj horvát kultúrában	386
Katarina Patachich: Peszme horvatzke	391
Vázlatunk rövid summája	407

BIBLIOGRÁFIA

411

PROLEGOMENA

A Petrica Kerempuh balladáiba foglalt téma „[...] egy rég elfelejtett nyelven kerül elmondásra; olyan nyelven, amely ma már mindenfelől sebeket kapott, összevissza törődött és perforálódott, s amely már inkább csak különös spiritisza szeánszokon mozog, mint kísérteties árny; inkább érzelmes sóhaj a sírok fölött, semmint élő szó, s amelyről a szerző is meg volt győződve, hogy nyelvi rejtvényt képvisel [...]”. A balladákat magyarra fordító Csuka Zoltánnak írott levél nem egyedüli példája Krleža kaj dialektussal kapcsolatos megnyilatkozásainak. Később – majd látni fogjuk – keményebben is fogalmaz a dialektus mellőzöttségét illetően, s vélekedésével nem is volt egyedül: a színház- és drámatörténész Slavko Batušić éppúgy a 19. század elején defenzívába kényszerült horvát nyelvjárás mellőzöttségét fájlalja, miként a nyelvtudós Hadrovics László.

Miről is van szó? A ma már évezredes múlttal büszkélkedhető horvát írásbeliség a történelem folyamán háromféle nyelvjárásban (ča, što, kaj) háromféle írást (glagolita, cirill, latin) s olasz és magyar ortográfiát használva gyarapodott, míg a 19. század elejére eljutott az irodalmi nyelvi standard *létrehozásáig*, amelynek alapja – a kaj nyelvű írók fájdalmára – a što dialektus lett. Amíg a *litteratura croatica* a mai egység eljutott, háromféle régió dialektusait használva fejlődött, amely többféle kultúra befogadásával gazdagodva, végül egységbe fonódva az „európai irodalom” mozaikjának markáns színfoltja lett. A három dialektus nagyjából három régió: Dalmácia és a Tengermellék (Primorje), Zágráb és tágabb geográfiai övezetében s a mai Szlavónia területén virágzott s töltötte be az irodalmi nyelv funkcióját, egymástól elkülönülve, önálló arculatúvá formálódva. A *litteratura croatica* Dubrovnikban, Dalmáciában – ideértve a szigeteket is (Hvar, Korčula stb.) – s a Tengermelléken, sőt Isztriában is a bizánci, majd a latin kultúra recipiálása után az itáliai irodalom hatása alatt formálódott mediterrán színezetűvé, a Zágráb és tágabb övezete alkotta régióban viszont – s némileg az újkori Szlavóniában – a német és a magyar irodalom közelsége/szomszédsága, cseréje következményeképpen sajátos pannon karakterű irodalmi formációvá alakult. A középkortól a 18. század végéig – a geopolitikai meghatározottság okán is – e három, immár irodalmi nyelvként funkcionáló dialektus mindegyikén gazdag irodalom teremtdött – igaz: koronként váltakozó színvonalon. A középkorban, majd a reneszánsz és a barokk századaiban Dalmáciában s a szigeteken, az önálló városállamként működő Dubrovnikban, a Tengermelléken, ča és što nyelvjárásban a *litteratura croatica* már a passióirodalom, a reneszánsz líra s a barokk epika területén európai nívóra emelkedett, a kaj nyelvű írásbeliség – más

körülmények és meghatározottság okán más utakat járva – lényegében csak a 16. század végén indul nagyobb lendülettel fejlődésnek, prosperálás, kiteljesedése pedig a barokk és a felvilágosodás időszakában megy végbe. Fejlődése intenzitásának beszédes jele, hogy a 18–19. század fordulóján a kaj idióma éppúgy esélyes volt az irodalmi nyelvi standard szerepére, miként a što nyelvjárás, amely végül a versengés győztese lett. A kaj dialektus irodalma ezt követően szorult defenzívába, Slavko Batušić szavaival „az akadémiákból és a katedrákról az előszobákba, fészerekbe és udvarokba” száműzetett – olyannyira, hogy évszázadon át csaknem hiányzott az irodalmi közbeszédből. Az irodalomtörténeti érdeklődés is inkább csak a huszadik században vált elevenebbé iránta. A 19. század legvége és 1945 között még csupán alig tucatnyira tehető a témával érdemben foglalkozó, mértékadó irodalomhistorikusok száma (Nikola Andrić, Vladoje Dukat, Slavko Batušić, Franjo Fancev, Hadrovics László, Vatroslav Jagić, Josef Šafařík, Milivoj Šrepol, Đuro Šurmin, Miroslav Vanino, Vinko Žganec), újabban viszont – 1945-től – jelentősen gyarapodott táboruk, ám az irodalomtudomány kaj orientációja még ma sem élvez igazán prioritást. Az általunk hivatkozott szerzők – nyelvészek, irodalom- és zenetörténészek – száma meghaladja a harmincat (Zvonimir Bartolić, Nikola Batušić, Slavko Batušić, Bori Imre, Borsa Gedeon, Ivan Cesarec, Krešimir Georgijević, Amadeo di Francesco, Dunja Fališevac, Hajnal Márton, Branko Hećimović, Alojz Jembrih, Ljudevit Jonke, Josip Kekez, Juraj Kolarić, Mihovil Kombol, Mijo Korade, Koraljka Kor, Lukács István, Vilko Novak, Nyomárkay István, Dragutin Pavličević, Valentin Putanec, Ariana Quarantotto, Milan Ratković, Ante Sekulić, Joža Skok, Ennio Stipčević, Josef Šafařík, Đuro Škvorc, Olga Šojat, Antun Šojat, Mirko Tomasović, Miroslav Vanino, Branko (Drechsler) Vodnik, Vladimir Zagorac, Ivan Zvonar), ők számos dolgozattal, szövegkiadással törlesztették a 19. század mulasztásait. A kaj irodalom történetének szintézise – minden igyekezet ellenére – Horvátországban még várat magára.

Az eddig mondottakból vélhetően sejlik: vállalkozásunk úttörő jellegű, noha a *Litteratura Kajkaviana* sem minősül hagyományos irodalomtörténetnek. A megírás elsődleges célja az eddig felkutatott és a szakirodalom művelői által feldolgozott anyag és a kutatási eredmények számbavétele és összegezése volt – természetesen az irodalom történetének koronkénti fejlődése mentén, ekképp mégis közelítve a kronológiai rend hagyományos művelődés- és irodalomtörténet korszakaira figyelve. Vállalkozásunk további célja a kaj horvát irodalom közepkorban gyökerező, majd a kései reneszánsz, a barokk és – ha halványan is – a felvilágosodás jegyében formálódó történetében folytonosságot mutató magyar motiváltság komparatív bemutatása – lévén, hogy a történelmi Magyarországon

együtt élő népek (horvátok, németek, románok, ruszinok, szerbek, szlovének, szlovákok) irodalmának egyike sem fonódott úgy össze az elmúlt évezredben a magyarral, mint a horvát, ezen belül is elsősorban a kaj horvát literatúra, s következőképpen a *hungarus tudat* – immár *croatohungarus identitássá* módosulva – egyetlen említett irodalomnak sem jellemzője oly mértékben, miként e több mint nyolcszáz éves társadalmi, politikai, művelődési szimbiózisé.

Vizsgálódásaink nem terjednek ki a kaj horvát irodalom minden kisebb szegmensére, hiszen az interpretáció mellett némiképp egy potenciális antológia szempontjait is szem előtt kellett tartani – lévén, hogy a kaj horvát irodalom alkotásai horvátul sem mind hozzáférhetőek (számos mű ma is csupán kéziratban van, vagy régi folyóiratok lapjain olvasható), a magyar fordítások pedig elenyészőek. Épp ezért idézeteink eredetije mellett a magyar transláció is jelen van – többnyire saját fordításként, amit külön nem jelöltünk. Az idézetek eredeti szövegeinél az egyes horvát forrásokban használt helyesíráshoz ragaszkodtunk. A régi nyomtatványok és kéziratok szövegei jobbára a régi magyar, elsősorban az ún. kancelláriai helyesírást követik, bár ez sem mindig jellemző, az újabb szövegkiadások viszont az adott korban használt horvát ortográfiát használták/használják. Ez utóbbiak esetében az alábbi ortográfiai sajátosságokat kell az olvasónak ismerni:

č = cs, ć = ty, dj, đ = gy, dž = dzs, lj = lágy l, ľ = lágy l, nj = ny, ŋ = ny, s = sz, š = s, ž = zs.

Munkánk megírásakor többféle befogadói réteg potenciális igényeit is szem előtt tartottuk. Remélhetően haszonnal veheti kézbe azt a kroatista, a szlavista, az összehasonlító irodalomtörténész éppúgy, mint a kroatistikát vagy a világ-irodalmat kurzusszerűen tanuló egyetemi hallgató, de a közös dolgaink iránt érdeklődő olvasó is.

Végezetül köszönetet kell mondanunk mindazon kollégáknak, intézményeknek, akik és amelyek segítségével ez a szerény kompendium nem születhetett volna meg. Íme azok névsora, akiknek köszönettel tartozunk: Zvonimir Bartolić I, Nikola Batušić I, Bitskey István, Bodó Sándor, Boka László, Josip Bratulić, Ivan Cesarec, Ćurković-Major Franciska, Stjepan Damjanović, Dunja Fališevac, Franković György, Imre Mihály, Dubravko Jelčić, Alojz Jembrih, Josip Lisac, Bratislav Lučin, Lukács István, Mann Jolán, Milosevits Péter, Monok István, Vlado Nartnik, Nyomárkay István, Paládi Kovács Attila, Mirko Tomasović, Ivan Zvonar, Žagar-Szentesi Orsolya. Kiemelten is meg kell köszönnünk Alojz Jembrih professzor, Dubravko Jelčić akadémikus és Ćurković-Major Franciska áldozatos munkáját, tanácsait, akik a legszükségesebb könyvek, szövegek, szövegmásola-

tok megszerzésében nyújtottak segítséget. Közvetve vagy közvetlenül segítették munkánkat az alábbi intézmények: Knjižnica HAZU, Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu, Književni krug Marulianum u Splitu, Odsjek za kroatistiku Filozofskog fakulteta u Zagrebu, Odsjek za hungarologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu, Odjel za kroatistiku i slavistiku Sveučilišta u Zadru.

ELŐSZÓ HELYETT

A középkorban, de még a 16–17. században is a Dráva és a Száva közötti régiót, latin névadással, *S(c)lavonian*nak nevezték. A három történelmi vármegye: Zágráb, Varasd és Kőrös, továbbá a Muraköz (Međimurje) tartozott ide, amelynek területén a középkortól napjainkig élő dialektus az ún. *kaj* nyelvjárás. Ezt a történelmi *S(c)lavoniat* (a továbbiakban: Szlavónia) kaj nyelven viszont még a 17. században is *Szlovenszki orszagnak* nevezték (nem azonos az egykori *Krajnaval*, azaz: a mai *Szlovéniával*), a dialektust pedig *szlovenszki jezikként* aposztrofálták. A 16. század második felében, a könyvnyomtatás elterjedésével a *kaj* nyelvjárás dinamikusan fejlődő irodalmi nyelv lett, amely az ún. *nemzeti ébredés* (*narodni preporod*) koráig prosperált: mind a barokk, mind a felvilágosodás korában fejlett, az európai normákhoz igazodó irodalom művészi foglalatja lett. Fejlődését az illír mozgalom nyelvi törekvései törték derékba, amikor is a nemzeti mozgalom képviselői a *što* nyelvjárást emelték az irodalmi nyelv rangjára. Meg kell jegyezni: a *kaj* dialektus ekkor (1836) éppúgy esélyes volt az irodalmi nyelvi standard funkciójának betöltésére, mint a *što* nyelvjárás. Lexikai gazdagságát, stiláris lehetőségeit, grammatikai rendszerének fejlettségét mi sem bizonyítja jobban, mint Miroslav Krleža 1936-ban megjelent *Balade Petrice Kerempuha* (Petrica Kerempuh balladái; magyarul 1959-ben „Éjtszakának virrasztója” *Petrica Kerempuh balladái* címmel jelent meg a kötet Csuka Zoltán fordításában Budapesten) c. verseskötete, amelyet méltán tartanak számon a 20. századi egyetemes horvát líra klasszikus alkotásaként. A balladák költői nyelvének eleveensége, a versek képgazdagsága, motívumvilága archaikus effektusával ritka esztétikai élményt kínál, s egészében annak bizonyossága, hogy a *kaj* irodalmi nyelv évszázadnyi kényszerű defenzívája ellenére friss és eleven, az olvasói befogadásra – kortól függetlenül – maradéktalanul alkalmas. Slavko Batušić már a mű megjelenésekor konstataulta mindezt, mondván: „Ma – Krleža érdeméből – világosabb, mint bármikor: ezt a mi kajunkat nem ették meg a férgek a föld alatt, nem vitte veszendőbe az a százesztendő csend és megvetés, amely kiüldözte az akadémiákból és a katedrákról az előszobákba, fészerekbe és udvarokra.” (Bori Imre fordítása) (Vö.: Bori Imre: 1976. 128.; *Miroslav Krleža JAZU* 1963. 194.) Később, a *hrvatski narodni preporod* (horvát nemzeti ébredés) százharmincadik évfordulóján Krleža, már a rehabilitálás szándékával, szólt e gazdag nyelvi-irodalmi örökségről: „Midőn ma pátosszal esik szó (szokás szerint) az illír kísérletről, úgy vélem, nem szabadna megfélekezni a kaj horvát, ča-horvát

kör irodalmáról, amelyet a mi illírjeink hullaként hajítottak ki az ablakon. Egy már több mint száz esztendeje előttünk holtan kiterült irodalmi nyelvnek a sírja felett szónokolva ennek az önfeláldozó áldozatnak az igazi nagyságát csak úgy mérhetjük fel, hogyha a napjainkig alapvetően ismeretlen és elszánt nyerseséggel elutasított irodalmi hagyománynak megadjuk a végtisztességet.” (Lukács István fordítása) (Lukács István: 2008. 109.; Zvonimir Bartolić: 1985. 7.) Két évtized múltán Hadrovics László a tényekre támaszkodva a szaktudós higgadtságával helyezi vissza rangjába az egykor oly virágzó *kaj horvát* nyelvet és irodalmat: „[...] a kaj horvát dialektus – írja – a szó legszorosabb értelmében nem csupán lingvisztikai fenomén, nem csupán egy szelete a délszláv nyelvi területnek, hanem olyan irodalmi nyelv, amely a 16. század második fele óta szerves módon fejlesztette kifejező eszközeit, s éppen akkor mondtak le róla, amikor a legfejlettebb és legmodernebb horvát irodalmi nyelv volt.” (Lukács István fordítása) (Lukács István: 2008. 109.; Hadrovics László: 1982. 169.)

A 20. századi horvát irodalomtörténet-írás tett ugyan kísérleteket a *kaj* irodalmi örökség ápolására (Branko Vodnik, Slavko Ježić, Mihovil Kombol, Krešimir Georgijević stb. irodalomtörténeti kompendiumaira, Vladoje Dukat, Franjo Fancev, Zvonimir Bartolić, Nikola Bautšić, Alojz Jembrih és mások dolgozataira gondolunk), ám – ismereteink szerint – horvát nyelven, a szintézis igényével máig sem írták meg a *kaj horvát* irodalom történetét. A nemzetközi kroatisztika és szlavisztika szempontjából ezért lett fontos, hézagpótló munka Hadrovics László német nyelvterületen megjelent antológiája, a *Kajkavische Literatur. Eine Auswahl mit Einleitung, Anmerkungen und kurzem Glossar* (Wiesbaden 1964).

KÖZÉP- ÉS RENESZÁNSZ KORI KEZDEMÉNYEK, ELŐZMÉNYEK

A *litteratura kajkaviana* – geopolitikai háttére okán – sajátos, a dalmáciai-isztriai *ča* és a dubrovniki *što* nyelvjárásban született irodalomtól sok tekintetben eltérő fejlődést mutat. A középkori *Szlovenszki orszag* vagyis *S(c)lavonia* szellemi életét a 11. századtól a Magyar Királysághoz fűződő politikai-egyházi kapcsolatok motiválják, szemben a Tengeremléktől (Primorje) Dubrovnikig terjedő régióval, ahol évszázadokon át az olasz kultúra hatása dominál. Emitt a pannon térség sajátosan közép-európai arculatú kontinentális kultúrája, amott a mediterrán szellemiséget, mentalitást hordozó műveltség, emitt a szellemi, etnikai, nemzeti szomszédságot a magyar és az osztrák–német hatások és interferenciák jelentik, amott az itáliai kultúra. Ugyanakkor, a nyolc évszázados magyar–horvát állam-szövetség (perszonálunió) tényéből fakadóan a két térség közötti interferenciák, recepciós folyamatok sem hanyagolhatók. A *kaj horvát* irodalom fejlődéstörténetének egy ilyen sajátos, pannon aspektusú interpretációja tehát semmiképpen sem fölösleges, ellenkezőleg: már eddig is ismert értékvilága újabb tényekkel bővíthető.

A varasdi kör

A *kaj horvát* irodalom történetét hagyományosan a 16. század utolsó harmadától, Ivan Pergošić és Antun Vramec fellépésétől szokás számítani, s legfeljebb csak utalva az olyan előzményekre, mint a két 15. századi glagolita kódexben, a *Petrisov* és a *Kulunićev zbornik*ban előforduló „kaj nyelvjárási elemek”, vagy a 16–17. századi kéziratos énekeskönyvek (*pjesmarice*) korai versanyaga. A „*kaj* írásbeliség” fejlődéstörténetének szempontjából az említett kódexek is több figyelmet érdemelnének a pusztá allúziónál, lévén hogy ezek szövegvilága megannyi, a *kaj* nyelviség fejlettségére utaló példát kínál – és sok tanulságot is. A szókincs vagy bizonyos grammatikai szerkezetek, főnevek, kérdő- vagy kötőszók gyakori előfordulása fejlett nyelvi állapotra utal. Eduard Hercigonja 1982-ben csokorba gyűjtötte őket (Eduard Hercigonja: 1982. 206. skk.), példái nemcsak a *kaj* szókincs viszonylagos bőségére utal, irodalmi igényű stiláris fordulatokat is idéz. A *béteg*, *bětěžan*, *vulica*, *bu*, *buš*, *bumo*, *kaj*, *varaš*, *pulgar*, *kloštre*, *vmreti* szavak gyakorisága az előbbiről győzhet meg, a „*bětěžan* zalim

betegom” szintagma pedig egyértelműen az alliterálás tényét bizonyítja, amely a nyelvi stilizálás fejlett fokára utal.

A fenti példák mellett – Alojz Jembrih kutatási eredményeiből tudjuk – a középkori latin textusok (elsősorban az oklevelek) is gazdag *kaj* nyelvi anyagot, szórványemlékeket tartalmaznak, a 16. századtól pedig a különféle városi protokollumok kínálnak összefüggő szövegeket, amelyek a *kaj* nyelvű írásbeliség létezését bizonyítják a latinitás kontextusában (Alojz Jembrih: 1997. 13-27.). A felsoroltak irodalmi-irodalomtörténeti jelentőségét Horváth János szavaival definiálhatjuk, aki „a magyar irodalmi műveltség kezdeteiről” értekezve írta a következő, a *kaj* írásbeliség kezdeteire is érvényesíthető sorokat: „Latin szövegbe mintegy vendégszó gyanánt beszótt egyes szavakkal (személy- és helynevekkel, de közszókkal is) oklevelek, törvényszövegek, gesták kézírataiban már a XI. század közepe óta folyvást találkozunk. E »szórványok« útján kezd a nemzeti nyelv úgyszólván tollhegyre kerülni nem önállóan, hanem latin compositio eresztékeibe foglalva, s csak kénytelenségből, mert személy- és helynevek leírását a scriptor el nem kerülhette, más esetekben pedig, mert némely különösebb határneveket, szavakat nem is tudott volna fordítani. Ez azonban még nem irodalmi, csak – azt már minden esetre előkészítő írásbeli használata a magyar nyelvnek, de egyszersmind a későbbi irodalmi kétnyelvűségnek is primitív előfutára. [...] Az oklevelek említett vendégszavának, magyar szórványának a helyesírásban annyi gyakorlottság és következetesség mutatkozik, amelyet egyes szavak imitt-amott való leírása nem, csak szövegírás állandóbb üzése magyarázhat meg.” (Horváth János: 1931. 80-81.).

Az első ilyen típusú, *kaj* horvát karakterű szórványemlék a 9. századi *Radonov Biblija* glosszái, (ma a bécsi Nationalbibliothekben őrzik: Cod. 1190) (Josip Hamm: 1952. 27.; Eduard Hercigonja: 1975. 15.; Alojz Jembrih: 1997. 13.) amelyek alátámasztani látszanak Franjo Fancev feltevését, amely szerint a legszükségesebb liturgikus szövegek (evangéliumok, zsoltárok) a Száva vidéki templomokban a liturgiában a „települések népi nyelvhasználatához igazodtak.” (Franjo Fancev: 1925. 553.; Alojz Jembrih: 1997. 13.) A szórványemlékek későbbi példáit II. András és IV. Béla oklevelei, Zágráb, Varasd, Samobor, Kőrös (Križevci), Krapina városait érintő adománylevelei kínálják. Bennük patakok, kisebb folyók, fák, dombok, utak, szántóterületek, helységek *kaj* nyelvhasználat szerinti nevei szerepelnek: Kal(e)cl, Studenc, Krapina, Zelemen, Stubica, Toplica, Grabovnice, Rakovica, Bistrica, Bobovina stb. Hasonló szórványemlékeket lehet találni a 13–14. század fordulóján élt Ivan Goricki (kb. 1280–1313) főesperes történeti munkájában, aki a zágrábi püspökség korai krónikása, korának neves

jogásza volt. *Album capitulare* c. művében a *kaj horvát* nyelvi-írásbeli örökség szempontjából szintén fontos adatokat rögzített, szintén földrajzi neveket: Gorice, Toplice, bukev, bukovnja, rakitja stb.

A 16. századból származnak azok a város- és jogtörténeti szempontból fontos *protocollumok*, feljegyzések, amelyek egyfelől a *kaj horvát* köznyelv (népnyelv) és a jogi szókincs világába engednek betekintést. A varasdi magisztrátus jegyző-könyvéről (*Protocollum magistratuale Liberae et regiae civitatis Varasdiensis, aa 1587-1589*) és a krapinai protokollumról (*Krapinski zapisnici*) van szó, amelyek már nemcsak lexikális anyagot (földrajzi neveket), hanem a latin textusba iktatott összefüggő *kaj* nyelvű szövegeket tartalmaznak, vagyis az egykorú élőbeszéd megőrzői. Olyan szintagmák, mondatrészletek jelennek meg itt (Kwurwa besthinzka = bestye kurva, Kwrwa magarycza = kurva számár, kwrwa Zthara = vén kurva, Ne kurway me, ne magrychi me = Ne kurvázz le, ne szamarazz le engem, Kurwyn ztari pasz, czygan newernik = kurva vén kutya, hűtlen cigány, Ty thylko [budi], ty zkaches kako jena ozobna kobila = Maradj csendben, úgy ugrálsz, mint egy közönséges kanca stb.), aminőkkel majd Habelić és mások szövegeiben is találkozunk. (Alojz Jembrih: 1997. 17.) A vélhetően az ítélszék, a bírák előtt elhangzott szintagmák, mondatok nem a „magas” irodalom szóképzését reprezentálták, ám a minősítő jelzős szerkezetek a nyelvi jellemzés irodalmi eszköztárába is beilleszthetők.

A *kaj* nyelvű írásbeliség eddig ismert legrégebbi, már összefüggő szövegemléke az ún. *Čunčić-levél*, amely 1521-ben íródott, s amely – töredékes voltában is – a *kaj* nyelvű jogi terminológia korai tárháza. Alojz Jembrih fedezte fel a Horvát Tudományos és Művészeti Akadémia Levéltárában 1989-ben. Szerzője Štefan Čunčić turopoljei nemes, aki sajátkezűleg írta és látta el aláírásával a turopoljei Kučen lévő kúriájában. A szöveg adásvételi szerződés, amelynek ügyfelei Pavao Petrečić, Juraj Pogledić, maga Štefan Čunčić és felesége: Margareta Čunčić voltak, tárgya pedig egy szabad legelő adásvétele. A levél szerint „Štefanus Čunčić tudtára adja minenkinek [...], hogy [...] tíz magyar dukátot, leszámolva száz [váltó]pénzben, átadott” Pogledić Jurajnak, akitől a birtokot vette.¹ (Alojz Jembrih: 1997. 24-25.) Nyelvi igényességét egyetlen apró, akár irodalmi stílusjegynek is felfogható példa tanúsítja, az alábbi alliteráció: *brojem brojeći*, amely jól illeszkedik a szöveg jogi-nyelvi kontextusába.

A szaknyelvi írásbeliség további korai változataként említhető a varasdi

1 „[...] Ja Štefanuš Čunčić dajemo za znanje vam i vsak[omu] [...] da je dal pošteno rečenih deset dukat ugrskim brojem brojeći po sto novac to sem dal da su od Pogledića Jurja imanje kupoval [...]”

tanácsok céhének szabályzata (*Pravila ceha tkalača*) 1561-ből, amely nem eredeti mű, Blaž Antilović fordította németből, akit bízást az ún. varasdi kör (Blaž Škrinjarić, Antun Vramec, Ivanuš Pergošić) tagjának tekinthetünk. A *Pravila ceha tkalača*² alig másfél évtizeddel előzi meg Pergošić *Decretumát* – bizonyítva a kajnyelvjárás szaknyelvi alkalmasságát: „[...]Hanemha valamely idegen és vándor takács, aki takácslegényként a mesterséget tanulni ebbe a városba jönne, itt a mesterséget tanulni akarván, akkor legelőbb és principaliter a céhmester elé kell járulnia, aki így más takácsmestereket magához hívatni és őt előttük egzamináltatni, kikérdezni és odaadóan próbára tenni köteles, [hogy] elégséges-e és érdemes-e a mesterség követelményének és művelésének megfelelni, és tisztességesen, törvényesen született-e, és ha úgy találják, hogy tisztességes, érdemes és alkalmas a mesterség gyakorlására, akkor a takácsmesternek egy jó ebédre és a testvériességre két rénest és négy font viaszt köteles legelőbb letenni, és azután a takácsmesterségben tevékenyen működni, ahogyan más takácsmesterek a nevezett városban és közösségben, avagy a takácsmesterek testvériségében, tisztességgel megmaradni.”³ (Alojz Jembrih: 1997. 27.)

Hasonló példák idézhetők más varasdi céhek (mészáros, aranyműves, pék, fazekas) szabályzataiból is.

Az oklevelek, céhszabályzatok „gyakorlati írásbelisége” – funkcióját tekintve – természetesen nem több, mint bizonyos tények, rendelkezések, szabályok rögzítése, ami eleve gyér „olvasóközönség” igényeit, szükségletét szolgálta. A szabályzatok szerkesztőit, a scriptorokat nem motiválták irodalmi ambíciók. Legfeljebb a varasdi takácsok szabályzatának fordítójáról tételezzük fel a stiláris igényességet, még inkább a szabatos szövegezésre való törekvést – lévén az illető vélhetően jogvégezett, vagy legalábbis iskolázott személy. Az írásbeliségnek ez a szintje feltételezi viszont egy másik szövegvilág létezését és természetesen az azt befogadó írástudó réteget is. A még ma is csak szórványszerűen ismert, de időbelileg konkretizálható irodalmi textusok és az ezeket tartalmazó

2 Teljes címe: Navuka tkalechkoga mestra modussi navade, red, szloboschine y pravicze.

3 „[...] Nego ako bi koji zvunski i prihodni tkalec ali koji meštrije navuka tkalečkoga navučnik vu ov varaš došel, ter meštrom ovde postati hotel, ta takov onda najpervo i principaliter mora dojtí pred cehmeštra, koteri tako mora truge meštre tkalce k sebi zazvati vučiniti, ter njega pred njimi egzaminerati, pitati i probuvati verno, je li zadovolen i vreden, da se ima na terjanje i deljanje meštrije prijeti i jest li iz poštenoga zakona rojen, i ako se znajde, da je vreden pošten i zadovolen za delanje meštrije, onda meštrim tkalečkim jeden dober obed i na bratovščinu dva rajniška i četiri funte vojska dužen bude pervo postaviti, i onda moral bi i mogel bi jakost i oblast z meštrijum tkalečcum živeti, kakti i drugi meštři tkalečki vu spomenutom varašu i vu tovaruštvu, iliti bratovščine meštrov tkalečkih pošteno ostati.”

kódexek és *pjesmaricák* (énekeskönyvek) már arra utalnak, hogy a *kaj* nyelvterületen feltételezhető egy „magasabb” irodalom létezése-kontinuitása is, amelynek íve a középkortól az 1500-as évek első feléig feltételezhető. Ekkorra datálhatók ugyanis az első, ún. ismert irodalmi szövegek. És természetesen a befogadó réteg is, amelyet már – miként említettett – Franjo Fancev feltételezett a „Száva-vidék” középkori liturgikus gyakorlatával kapcsolatosan. Később ezt látszik igazolni Olga Šojatnak már a 16. századra vontakozó felismerése is, aki a *Prekomurska pjesmarica* (Murántúli énekeskönyv) két *kaj* nyelvű textusa alapján feltételez egy uraságok alkotta befogadó közeget (*gospoda*=uraságok, *viši staleži*=magasabb, azaz előkelő rendek) és egy szélesebb befogadó kört, azaz népi tömeget. A *pjesmaricában* olvasható *Pjesma o Sijetu* (Ének Szigetről) c. opus névtelen szerzője – figyelmeztet Šojat – éneke előadásakor az uraságokat (*gospoda*) szólítja meg következetesen („*Dobra ma gospoda*” = Jó uraságok, „*Ma leipa gospoda*” = Szépséges uraim), a *Tužim mnogo Bogu* (Panaszkodom sokszor az Istennek) c. vallásos ének ugyancsak anonim alkotója viszont a *bratja* (testvéreim) megszólítással szélesebb körű hallgatósághoz, ha úgy tetszik: a hívők tömegéhez fordul. (Olga Šojat: 1977. I. 204.) S miután az említett, és más *kaj* nyelvű énekeskönyvek gazdag versanyagának nem csekély része bizonyul 16. századi provenienciájúak, a már esztétikai értékeket, erkölcsi tanításokat, sőt hitelveket, lelki tanítást hordozó és közvetítő énekekkel kapcsolatosan joggal feltételezhető egy széles, minden társadalmi réteget magában foglaló befogadó hallgatóság vagy éppen olvasói réteg létezése.

Úgy tűnik: a „magasabb” irodalmat – *kaj* nyelven – az adott időszakaszban (a 16. század kezdetétől Pergošić *Decretum*ának megjelenéséig) elsősorban és jó ideig a verses műforma képviselte, s csak a 16. század utolsó negyedében jelennek meg az első prózai alkotások s még később a szcenikai művek. Az első lírai szövegmű a Hadrovics László felfedezte *Cantio optima* c., *Zdravo budi božje telo* kezdetű vers, amely Guillerminus Parisiensis francia dominikánus prédikációs gyűjteményében maradt ránk (*Postilla Guillermi super Epistola et euangelia de tempore et sanctis*), s amelyet ma a németújvári (Güssing) ferences kolostor könyvtárában őriznek. A könyv Batthyány Boldizsár könyvtárával került a németújvári ferencesek birtokába más, például a „rég magyar irodalom némely becses ritkaságával együtt”. (Hadrovics László: 1988. 443.) A *Cantio optima* a könyv elülső kötetstáblájának belső oldalára, illetve a kötetstábla és a címlap közötti üres lapra ismeretlen, ám gyakorlott kéz másolta – mellőzve a verssorokra, illetve strófákra való tagolást. Mivel a Bázelen, Michael Furter nyomdájában 1497 és 1502 között öt alkalommal kiadott könyv szóban forgó példánya nem

jelöli a kiadás évét, Hadrovics azt valamelyik, az 1500-hoz egészen közeli évre teszi. Ebből adódóan úgy véli: a vers a „XVI. század ötvenes évtizedében vagy a század közepe táján keletkezhetett”, amit az írásmód „ún. kurzív humanista variánsa, a ductus” is alátámasztani látszik. E korai keletkezésre utal a helyesírása is, azaz: régi, Pergošić és Vramec előtti vonásokat, s középkori magyar hatást mutat. (Hadrovics László: 1988. 445-446.) A tizenöt teljes és egy csonka sorból álló textus verses alakzatát Hadrovics ekképpen rekonstruálta:

Cantio optima

Zdravo budi, božje telo,
na oltari alduvano,
od Svetoga Du[h]a dano
i narođeno Ψ od device Marije,
po Gabriele arkandjelje
Marije nazveščeno.

[T]ebe Ižajaš profeta
prorukoval je po Svetoga
Du[h]a milosti.

O blaženo božje telo,
ti si vekivečni Bog
ke se alduješ na oltari
ot farara tvoje smrti
na spomenjenje.

O nebeska velika svetlost,
paradižomski plemeniti sad,
deve Marije blažen sin,
Ježuš Krištuš, presveti nam
Naše pameti.

To je te kruh anđelski
ke se je od Marije porodil.
Vola što te ne veruje skvarjen bo,
od nebeskoga orsaga zaprt bo.

Čista devica Marija,
mati božja milostivna,
Svetoga Tro[j]stva jedina si ruža rumena,
moli za nas na denešni den.

Magyar fordítása:

Az oltáron áldozandó,
a Szentlélek által adatott
és Szűz Mária által megszületett,
Gábrriel arkangyal által
Máriának megjelentett.

Izaijas próféta téged
megjövendölt a Szent-
lélek kegyelme szerint.

Ó, üdvözült isteni test,
te örökkön-örökké való Isten
aki áldoztatol az oltáron
a plébános által a halálod
emlékére.

Ó, mennyei nagy fényesség,
paradicsomi nemes kert,
Szűz Mária boldog fia,
Jézus Krisztus, szenteld meg
elménket.

Ez az angyali kenyér,
amely Máriától született.
Aki nem hisz benned, elítéltetik,
a Mennyszágból kizáratik.

Szeplőtelen Szűz Mária,
kegyes Istenanya,

a Szentháromság egyetlen piros rózsája,
imádkozzál érettünk a mai napon.

(Hadrovics László fordítása)

Műfaját tekintve a *Cantio optima* ún. eucharisztiai himnusz, amely 1264., azaz Úrnapjának katolikus egyházi ünneppé nyilvánítása óta virágzó műfaj-változat, számtalan latin és nemzeti nyelvű variánsa született, „a költőileg legszebbeket és teológiailag legelmélyültebbeket” Aquinói Szent Tamás, az Úrnapja ünnepi liturgiájának összeállítója írta. A himnusz-szövegek egy része a népköltéssel is rokonságot mutat, Hadrovics vélelme szerint ez a vers is „a népi liturgia gyümölcse”, s kevés a valószínűsége, hogy latinból fordították volna. (Hadrovics László: 1988. 446.) Konvencionális toposzai mellett nyelvi megoldásai, struktúrája, az alliteráció kaj nyelvű lehetőségét (*ruža rumena*) felvillantó szerzői leleménye egyértelműen eredeti alkotásra vall, s az irodalmi igényesség képzetét támasztja az olvasóban. Népszerűségére utal, hogy szövege a későbbi, 16. századot követően közkézen forgó énekeskönyvekben is megtalálható (*Pavljinska pjesmarica*, Krajačević-Sartorius *Sveti evangeliomi*, a *Drnjanska pjesmarica*, *Cithara octochorda*.) (Hadrovics László: 1988. 446.)

Prekomurska-Martjanska p(j)esmarica

A lírai műforma korai kaj horvát nyelvű létezésének másik példája-bizonyítéka az Andrija Šajtić által 1534-ben magyarból átköltött *Cantio de matrimonio*, amely a *Prekomurska pjesmarica* lapjain maradt fenn, s amely egyben beszédes korai dokumentuma a *litteratura kajkaviana* magyar irodalmi és nyelvi recepciójának. A vers magyar nyelvű változatát a magyar irodalomtörténet-írás Batizi Andrásnak tulajdonítja, amely azonban későbbi, 1546-os lejegyzésű. A két dátum közötti eltérés – Hadrovics László vélelme szerint – azzal magyarázható, hogy „[...] Batizi az éneket nem szerezte, hanem csak egy régebbi példányból másolta, amely egyúttal Šajtićnak is forrásul szolgált.” (Hadrovics László: 1944. 13.) A *Lugossy-kódexből* Batizinak tulajdonított változatot és a Šajtić-fordítást egybevetve Bori Imre viszont úgy vélte: „[...] amennyiben nem tudjuk bizonyítani, hogy Batizi a verset az 1530-as évek legelején írta, majd 1546-ban javította, akkor egy ismeretlen szerzőt kell feltételeznünk, akinek a szövegét Šajtić, mind pedig Batizi

forгатott és nevével látott el.” (Bori Imre: 1987. 48.) Szilády Árontól tudjuk: a Batizinak tulajdonított ének számos 16–17. századi kéziratos és nyomtatott könyvben megtalálható, egyebek között Huszár Gál énekeskönyvében (*A keresztyéni gyülekezetben való isteni dicséretes és imádságok*. Komjáti, 1574.), továbbá a *Lipcsei*-, a *Decsi*-, a *Vasadi-kódex* lapjain, többnyire töredékesen. (RMKT II.: 1880. 426.) Nincs tehát okunk kételkedni egy feltételezhető, már a Batizi- és a Šajtić-szöveg előtti változat létezésében. A Batizi- és a Šajtić-textust egybevetve Bori Imre megállapította: „[...] a horvát nyelvű szöveg nyomról nyomra követi a magyart, amelyet Batiziénak ismerünk [...]”, ám több „apróbb eltérés”, „fordítói félreértés” is megfigyelhető, amelyek alapján úgy véli: mintha „[...] Šajtić verse még vissza, a katolikus középkor felé mutatna, Batizié pedig már a reformáció didaktikáját tükrözné.” (Bori Imre: 1987. 48-49.) Felsorolt példái (azaz a két szöveg közötti „apróbb eltérések”) sajnos, nem eléggé meggyőzőek. Nem tudni például, miért lenne kizárólag középkori motiváció, hogy a fordító Šajtić a „fer-telmesség” helyett a „pogansko žitko” (pogány élet) szintagmát használja, avagy hogy „[...] a Krisztusra való hivatkozás olyan sorokban is [...] megjelenik, [...] ahol a magyar szöveg pusztán Istent emlegeti.” (Bori Imre: 1987. 49) Az eltérések adódhatnak persze a fordító magyar nyelvismeretének szintjéből (pl. hiányosságai-ból), de a szerényebb költői invenciózusságból is. S persze a 16. században a fordítás gyakorlata sem azonos a 20–21. századéval. Šajtić átköltésének utolsó, a magyar változatban nem szereplő strófája sem minősíthető kizárólagosan kato-likus ihletésűnek, a doxológia a protestáns énekekben is jelen van.

Mivel bizonyos, hogy Šajtić szövege „nyomról nyomra követi a magyart”, azaz a Šajtić által vélhetően használt énekváltozat alig tér el a Batizinek tulajdo-nított szövegtől, ebből fakadóan arra is érvényesek Horváth János alábbi szavai: „A reformáció szerint a házasság nem szentség ugyan, de szent dolog, mert Isten rendelése; ezért tartotta elvetendőnek a papi nőtlenséget. Batizi Éva teremtésének elmondásával alapozza meg a házasságról való említett tételt; kifejti, mi okból szerzé azt Isten, ismerteti a férfi és a nő tisztjét; utal a kánai menyegzőre, melyen Jézus első csodáját tette, azzal mutatván meg, hogy becsüli a házasságokat; ma is ő a mi segítőnk, s ha istenfélők vagyunk, megáld bennünket. –Utolsó előtti verszaka oly módon van megfogalmazva, mintha a vers alkalomra készült volna, s talán a lakodalmas háznál, vagy a templomban mondaná el a pap, vagy énekelné együtt híveivel.” (Horváth János. 1957. 41-42.)

Batizi, aki 1530-ban, Dévai Bíró Mátyás prédikátori működése idején taní-tóként Kassán tartózkodott, mindenképp azonosulhatott Dévainak a lutheri tanok melletti elkötelezettségével, elvileg már itt kézbe vehette a Šajtić által

potenciálisan használt szövegváltozatot, amit aztán később, 1546-ban másolt le (talán át is dolgozta valamelyest) és – immár prédikátorként – fel is használhatta az esketési szertartás alkalmával. Arra a kérdésre, hogy hogyan került a magyar szöveg a horvát ajkú Andrija Šajtićhoz, a választ – Hadrovics szerint – a Batizinak tulajdonított szöveg lelőhelye, a *Lugossy-kódex* kínálja, amelyet a Somogy megyei Újfaluban Somogyi Pál „írt össze”, „tehát nem messze a horvát határtól”. (Hadrovics László: 1944. 12.) Azt már a *Prekomurska pjesmarica* énekanyaga sejteti, hogy a korabeli magyar szerzők művei nagy számban forogtak közkézen a horvát–magyar–szlovén etnikai közösségek lakta Drávavidéken, a Muraközben és a Murántúlon egyaránt.

Korai, vélhetően a fentivel egykorú a pjesmaricában a Šajtić-fordítás töszomszédságában található *Oženil se je jeden mlad junak* c. vers is, amely szintén magyarból készült transláció. Az *Adhortatio mulierum* c., házasságoknak szóló énekről van szó, ennek textusa is a *Lugossy-kódex*ben maradt fenn. Úgy tűnik: nem ez a szöveg volt a horvát variáns eredetije, inkább annak valamely változata, amely ebben a formában a 16. századi magyar „versirodalom” „egyik legnevezetesebb darabja.” (RMKT III.: 1883. 304.) A magyar szöveg közreadója, Szilády Áron ítélete szerint a vers „jól gondolt s ügyesen megírt rímtelen strófái, természetes fordulattal következő refrainjei, melyek keményen font ostorhegy sudaraként perdülnek vissza, – a belsőre is ható külforma részleteinek alakításában figyelemre méltó ügyességet árulnak el; míg az egyszerű, logikus összeállítása azt mutatja, hogy a kora erkölcsi állapotát keresetlen, de hű színekkel festő énekest a kompozíció körül is gyakorlott érzék vezette [...]” (RMKT III.: 1883. 304.) Bori Imre azért idézi az elismerő sorokat, mert úgy véli: a „horvát szöveg” „éppen ezeket a[z] [...] eredményeket kerüli meg”, mivel annak fordítója „[...] nem tudott mit kezdeni a magyar *Adhortatio mulierum* versszakai utolsó sorában oly jellemző, a XVI. századot tükröző szólásokkal, azoknak éppen szólás-jellegét sikkasztotta el, s nem tisztelte azt a szerkesztési logikát sem, amely a magyar nyelvű *Adhortatiót* jellemzi.” (Bori Imre: 1987. 43.) A két szöveget egybevetve ugyanakkor azt konstatálja, hogy „a magyar metrumkeret betartása [...] a horvát fordítónak sem okozott nehézséget, hiszen a kajnépköltészet ismeri mind az ún. heteroszillabikus verset, mely a magyar tagoló versnek felel meg, mind a felező tízest, mely azonban nem kedvelt sora, hiszen általában a műköltészet még az aszimmetrikus tízest is csak a XVII. században ismeri meg, s majd csak a XVIII–XIX. században válik uralkodóvá.” (Bori Imre: 1987. 47.)

Bori szándéka az egybevetéssel nem elsősorban a horvát szövegváltozat értékvilágának vizsgálata, illetve jelentőségének a 16. századi kaj nyelvű írás-

beliség/irodalom kontextusában történő definiálása volt, hanem a két textus: az eredeti és a horvát változat viszonyának, ezáltal a fordítás minőségének leírása. Ehelyütt az előbbi hiányát szükséges pótolni, vagyis a kaj nyelvű irodalom fejlődéstörténetében elfoglalt helyét és jelentőségét felmérni. Utaljunk itt mindenekelőtt arra, hogy a fordító által használt magyar textus csak feltételezhetően azonos a *Lugossy-kódex*ben találhatóval, így nagyon valószínű, hogy a transláció készítője az általa használt, számunkra viszont mindmáig ismeretlen szöveghez minden ponton ragaszkodott a strófák sorrendjétől azon költői fordulatok átvételéig, amelyeket Bori a Lugossy-variánssal egybevetve gyöngének, félreértettnek vélt. Állíthatjuk ezt már csak azért is, mert a néhai újvidéki professzor maga is elismeri: a 14. strófa „az eredetivel szembeni szabadabb” átköltés példája, ám mégis remeklés, „hűtlenül hű fordítás”, „s talán legsikerültebb része az Oženil se je jeden mlad junak...-nak”

Ako ti primeš moje besede,
jaz vsë me kinče tebi ščo dati,
të bude meni moje veselje;
kî budo vidili, veseli bodo
i nama reko: blažena hižnika.

Mellőzve a magyar forrás és az átköltés viszonyát, a horvát szöveget szemügyre véve – a Bori által is dicsért metrikai magabiztosságból kiindulva – azt kell konstatálnunk: nem kezdő versszerzővel/fordítóval van dolgunk, ellenkezőleg: olyan alkotóval, aki a kaj dialektus nyelvi anyagát – versszerzőként, avagy fordítóként, mindegy – magabiztosan kezeli. A verssorok struktúrája ugyanis következetességre utal, amely tudatos alkotóra vall. Az első két, illetve az utolsó strófa kivételével, minden egyes versszak öt sorból áll, az előbbi három négysoros. Az ötsoros strófák tízes és tizenegyes sorai szabályosan ismétlődnek: az első három tíz szótagot, az utolsó kettő tizenegyet számlál. Ez utóbbiak szabályos ismétlődése úgyszólván hibátlan, a tízes soroknál fordul elő két eltérés a szótagszámokban: az ötödik strófa első sora tizenegyes, a tizedik harmadik sora tizenkét szótagból áll. A rímeket látszatra mellőzi, ám itt is szembevető valamelyes következetesség: a 2., a 3., az 5., a 7., a 10., a 11. és a 13. strófában ismétlődik a páros rím: aa. Bármilyen magyar szövegvariáns volt is a horvát vers előzménye, kevés a valószínűsége ennek az ottani előfordulása. Ez a megoldás tehát a horvát szövegező leleménye, amit csak megerősíthet még egy további rím-változat előfordulása is: a 8., a 9., a 12. strófában az utolsó három sor rímképlete: bxb. Arra is van példa a 7., a 10., a 11. versszakban, hogy az utolsó sor rímel a fentebbi aa páros rímekkel.

A horvát befogadó (olvasó vagy hallgató) szempontjából természetesen nem hanyagolható a vers mentalitástörténeti aspektusa sem – lévén, hogy a versszöveg a kor hitvesi magatartásformájának summázata kíván lenni. A „nagy szép beszéddel” asszonyát „oktató férj a horvát szövegben is az elvárások, kötelességek, viselkedésformák betartására emlékezteti és inti ifjú hitvesét: vendégek fogadásánál a bőbeszédűség kerülése (*Ako na gosti naj što bode zval, // tako tvoj jezik retko govori*), a férjtől kapott ruha „megtiszteltessék” (*Ako gda, žene, na pot pojedva // ti svojo suknjo na ne deivaj*), a piacon kerülje a kocsmát és a táncot (*Ako gda vunka na plac pojedva, // tam se ne krčmaj ni se ne tancaj*), gazdálkodjék takarékosan a liszttel (*Naš mali žitek, malo maržico, // ne boidi ludem tâ razdaval*), tartsa tisztán a házat, söpörje ki a szobát (*To naše stanje čisto da držiš, // malo hižico gosto pomeitaj*). A lehetséges bűnökkel kapcsolatos intés sem marad el: az asszonyi bűnöket férjként el nem szenvedheti (*tvoje vgrešenje, // ne budem trpel tvoje vgrešenje*). A záró strófák a jutalom és a büntetés alternatíváját közlik: a Lugossy-szöveggel harmonizálva:

Ako ti primeš moje beseide,
jaz vse mê kinče tebi ščo dati,
tê bude meni moje veselje;
kî budo vidili, veseli bodo,
i nama reko: blažena hižnika.

Ako ti moje reiči ne primeš,
Bog te ne mentuj dobre palice
ni žitke šibe na tvoje teilo
i tvega lica velikoga špota. Amen.

Ha megfogadod, magam ígérem,
Marhám és pénzem mind tiéd leszen,
Te lesz énnéköm nagy tisztösségöm;
Iffjak kik látják meg nem csúfolnak,
Engömet mondanak nagy boldog embörnek.

Ha nem fogadod: Isten mentsön,
Bottul, pálcátul az te hátadat,
Piros orcádat szégyönvallástul,
Hátadnak hosszát szép sudár pálcátul.

Bori Imre ugyan hiányolja a magyar szöveg „csattanóinak” visszaadását, a műegész – a befogadó horvát olvasó/hallgató aspektusából – lényegében maradtak ugyan, hordozza mindazt, amiért a *Lugossy-kódex*beli magyar változatot Horváth János dicséri: „[...] a Szamosmenti Névtelen «Adhortatio mulierum» (Asszonyok intése) című verse a Lugossy-kódex [...] egyik legbecsesebb darabja. Ebben a férfi [...] bár asszony, szép társam és szép virágomnak szólítja – a férjnek biztosított fölény teljes kiélésével s bizonyos nyers humorral” „tanítja fiatal házastársát”. „Intonálását nem számítva, mindenik versszak két első sora új tanítás, a többi három pedig refrénszerűleg ismétlődő, csak némileg a tanításhoz igazodva variált fenyegetés.” (Horváth János: 1957. 245-246.)

E két korai, a 16. század első felére datálható kaj horvát ének korántsem szórványjelenség. Leőhelyének, a *Prekomurska pesmarica I*-nek kritikai kiadása (Martjanska pesmarica: 1997.) immáron teljes egészében hozzáférhetővé tette az énekeskönyv teljes szöveganyagát, s a kötetet gondozó Vilko Novak jóvoltából – a fölöttébb gazdag jegyzetapparátus által – a 16. századi kaj horvát költészet rekonstrukciójához is szempontokat kínál. Körvonalazódni látszik az a változatos, elsősorban vallásos tematikájú énekanyag, amelynek spektruma a teljes egyházi évet átfogja, forrásai pedig nagyrészt a magyar nyelvű protestáns énekköltészetben sejlenek.

A kaj horvát kéziratos kancionálé Novak által adott új címét talán lehet vitatni, ám annak immár a filológia eszközeivel alátámasztott protestáns színezetét aligha. A *pjesmarica* méltatói a *Cantio de matrimonio* és az *Adhortatio mulierum* kaj horvát fordításainak magyar vonatkozásain kívül mindeddig nemigen szövegezték annak magyar nyelvű énekeiről, s még kevésbé az egyes kaj nyelvű énekek magyar előzményinek, horvát és más nyelvű változatainak forrásait sem kutatták, s homály fedte azok jelentős részének fordítás-átköltés voltát. Novak számba veszi mindazon textusokat, amelyek eredeti változatai bizonyíthatóan a magyar protestáns énekköltészetben találhatók.

Anélkül, hogy állást foglalnánk a kancionálé címadását illetően, célszerű utalni röviden azokra az érvekre, amelyek alapján Novak a *Prekomurska pjesmarica* hagyományos címváltozat helyett *Martjanska pesmarica*-ként határozza meg annak provenienciáját. A hagyományos címadás e kaj nyelvi és irodalmi emlék tágabb keletkezési helyére: a Mura folyótól északra fekvő, vegyes lakosságú (kaj horvát, szlovén [vend], magyar) területre, a Murántúlra (Prekomurje) utal. Novak viszont szűkebb térségre: Martyáncra (szlovénül: Martjanc) lokalizálja, amit az énekeskönyv II. részének végén található alábbi bejegyzésre alapoz: „Per me Nicolaus Legén. Anno Do[mini] 1710. Die 15. Apr. In Martyánci”. (Martjanska

pesmarica: 1997. 224.) Legén egyaránt lehetett (egyik) másolója és 1710. április 15-én birtokosa is az énekeskönyvnek. Martyánc, az oklevelek tanúsága szerint középkori település, amelynek első írásos emlékei a 14. század közepéről, illetve a 15. század végéről valók. 1365-ben *Zentmartun*, 1366-ban *Szentmartun*, a 15. században (1499) *Zentmarthon* alakban fordul elő a helységnév. Nevét temploma védőszentjéről (Szent Márton püspök) kapta. Nem hanyagolható momentum, hogy a szomszédos településekkel ellentétben, Martyánc nem a zágrábi, hanem a győri püspökséghez tartozott, ami az énekeskönyv magyar protestáns motíváltására adhat részbeni magyarázatot. (Martjanska pesmarica: 1997. 16-17.) A történelmi Szlavónia (Szlovenski orszag) területén az új hit térnyerése jóval szerényebb volt, mint Magyarországon vagy a szlovénknél. A zágrábi egyházmegyében Draskovics György püspök kemény ellenállása a protestantizmussal szemben közismert. (Bučar, Franjo: 1910. 17-18.) A Luther, Melanchthon, Kálvin hirdette tanok így részben a magyar etnikai területekkel szomszédos szláv etnikai csoportoknál találtak befogadókra. A Muraköz (Mesđimurje, Međumurje) s az egykor vendvidéknek is nevezett Murántúl (Prekomurje) híveinél a reformáció magyar és szlovén ága befogadásra találhatott, s ez vonatkozik Martyáncra is. A martyánci parókia 1592-től 1672-ig az evangélikus vallást követők tulajdona volt (egy ideig a kálvinistákkal is osztoztak használatán), s a szomszédos Vas vármegyéhez tartozó területek lakossága is szabadon gyakorolhatta lutheránus vallását. A Martyánc közeli Nemescsó vallási közössége például saját templomát is felépítette, ami a zágrábi egyházmegye területén elképzelhetetlen volt. Egy ilyen nagyobb lélekszámú közösségnek szükségszerű igénye volt egy kaj horvát, szlovén és részben magyar nyelvű énekeskönyv megszerkesztésére. Ennek legegyszerűbb módja a kéziratos kancionálék összeállítása/összemásolása volt – nagyobb részben kaj horvát és részben szlovén nyelven. Ez az igény hívhatta életre a *Martjanska/Prekomurska p(j)esmaricát* is, amelynek szövegei eleinte részben katolikus énekek voltak, de a kéziratos könyv összeállítója (összeállítói), egyben talán az énekek fordítói és (vagy) másolói beiktatták a kifejezetten protestánsok által használt textusokat is. Ezeknek korábbi előzményei a magyar, a német és a szlovén protestáns énekeskönyvekben lelhetők fel, ami az akkor osztrák fennhatóság alá tartozó szlovénség lutheránus énekanyagának és a 16. századi magyar protestáns énekeskönyvek (Huszár Gál, Bornemisza Péter énekeskönyvei, a *Batthyány-kódex*, a *Várad* énekeskönyv stb.) recepciójának tényei dokumentálhatnak. Figyelembe véve az énekeskönyv feltételezett keletkezési idejét (1593), és a bővítés későbbi, már a 17. századba átívelő munkáját, s a szlovén reformáció mozgalmanak századközépi kezdeteit (a szlovén reformáció

vezéralakjának, Primož Trubarnak *Katekizmus*a és *Abecednik* (Ábécéskönyv) c. műve 1550-ben jelenik meg, 1566-ban pedig már zsoltárfordításai is) (Stanko Janez-Miroslav Ravkar: 1965. 375.), majd fellendülését a század második felétől (1582-ben lát napvilágot a teljes *Újtestamentum*-fordítás Trubar munkájaként, azután 1584-ben Jurij Dalmatin tolmácsolásában a teljes szlovén nyelvű Biblia). (Stanko Janez-Miroslav Ravkar: 1965. 41., 46.), aligha vonhatjuk kétségbe az összemásolás indíttatását.

A *Martjanska/Prekomurska p(j)esmarica* I öt részre tagolódik. Az első három rész szöveganyaga az egyházi év ünnepeinek rendjét követi Ádventtől Pünkösdig. Az ádventi és karácsonyi (újévi) énekeket a Háromkirályok ünnepét köszöntő cantiók követik, majd a húsvéti ünnepkörhöz kapcsolódnak (tárgyuk Krisztus kínszenvedése, kereszthalála, feltámadása), s a sort az Úr mennybemenetelét, végül a Szentlélek kiáradását ünneplő énekek zárják. Valamennyi szöveg istentiszteleti és más gyülekezeti alkalmakra, némelyik vélhetően iskolai vagy templomi felolvasásra készült. A másoló/szerkesztő (fordító?) következetesen megadja az énekek „notajelzéseit”, vagyis, hogy mely dallam szerint kell énekelni: *Ad Not[am] Jesus sin; Alia ad not[am] Kersceniczi; Alia ad Not[am] Jesu dulüssime Alia...; Alia ad eandem Notam; Alia ad eandem melodiam; Alia ad eandem; Nota Bűnösen; Ad Notam. Nas dobri otec koga vo vel. Mi kegyes Attyank; Cantio pst Cibus dicenda; Alia ad Notam. Sirjon az Ég; Alia ad Not[am] Véghetetlen* stb.

Az egyházi év ünnepeinek rendjét követő szerkesztés nyomán az énekeskönyv első három része a legegységesebb, s ezt az egységet a karácsonyi-újévi énekek csoportjába iktatott, már a szakrális folklór körébe tartozó, a koledálás szokásához kötendő szövegek sem bontják meg. Ilyen például a *Benedictio*, amellyel a koledálók elbúcsúznak a gazdától, aki megajándékozta őket, s áldást mondanak, amely két nyelven: kaj horvátul és magyarul hangzik el:

Aldomas Gospodna Jesussa, prebivai

Vszegdar med nami bis.

Az Ur Jesusnak áldása maradgyon

Mindenkoron rajtatok bis. (Martjanska pesmarica: 1997. 154.)

Az idézett textus kétnyelvűsége, továbbá a Šajtić-fordítás és az *Adhortatio mulierum* kaj nyelvű átköltése egyaránt arra ösztönöz bennünket: célszerű szemügyre venni a kancionálé magyar nyelvű szövegeit, amelyeknél ott találjuk ezek horvát nyelvű változatait is. Vilko Novak jegyzeteinek magyar vonatkozású bibliográfiai adatai ugyancsak filológiai vizsgálódásokra biztatnak. A magyar nyelvű énekek beiktatását a Murántúl (Prekomurje) vegyes, horvát, magyar és szlovén ajkú lakosságának szimbiózisa magyarázza – a magyar nyelvű „notajelzések”

pedig a térségbeli horvát és szlovén lakosság magyar nyelvtudására utalnak. Két magyar nyelvű versről szólunk, mindkettő karácsonyi tárgyú, az egyik a Megváltó születésének köszöntése, a másik a kis Jézus előtt hódoló *háromkirályok* (*napkeleti bölcsek*) történetének foglalata. Az előbbi, melynek címe *Nekünk született Mennyei király...*, ugyanebben a formában ugyan Kájoni János *Cantionale Catholicum*ában fordul elő, ám két strófa híjával – ez a 4. és a 9. – ugyanezt olvashatjuk szó szerint a *Váradi énekeskönyv*ben, s jelen van a szöveg Bornemisza Péternél, valamint Szegedi Gergely *Énekeskönyvé*ben, s a *Cantus Catholicus*ben is. Az ének a *Martjanska/Prekomurska p(j)esmarica*ban három, szintén a karácsonyi ünnepkörhöz tartozó, kaj horvát nyelvű vers után olvasható, s ezek egyike szoros egyezést mutat a magyar nyelvű változattal. A komparatív interpretálás megkívánja mindkét textus közlését.

A kaj horvát nyelvű szövegváltozat:

Narodil sze je krally Nebeszki,
koga nazveishti sereg Angyelski.
Na mladom leti veszelimo sze,
Mladoga kralja mi molimo.

Nyemu je Ime, zvelicsitel,
koga szvedocsi Angyel Gábrriel.
Na mladom leti...

To Prophetye davno zveisztili,
Nyegov narod vszi popiszali.
Na mladom leti...

Jednoga Szina Deiva porodi.
Emanuel mu je Ime, to je Bogh znami.
Na mladom leti...

Deite sze rodi, z Deive Marie,
da pak od szvetoga Duha sze prie:
Na mladom leti...

Kroto sze zmosno Deite na szveit da,
Nepriatele vnoge oblada.
Na mladom leti...

To Deite szamo vesz pekel razbi,
vrage oblada i szmert pogubi.
Na mladom leti...

Ne bo greih konim imel zmosnoszti,
ki vtoga Deteta bodo miloszti.
Na mladom leti...

Zato hvalimo, vszi oca Boga,
ino dicsimo szina nyegova.
I snyima navkup Duha szvetoga,
to szveto Troisztvo jednoga Boga.
Na mladom leti veszelimo sze... Amen.

A magyar szöveg:

Nekünk született Mennyei király,
Kit Idvezítőnek monda az Angyal
Új esztendőben mi vigadgyunk,
Született Jesust mi imadgyunk.

Régen megh írták ezt az Propheták
hogy Fiat szülne egy Nemes Virág
Új esztendőben...

Szűz Mariatul Gyermek születék,
De szent Lélektől ő fogantaték.
Új esztendőben...

Es nyolczád napon, környül meczeték
az Nagy Istennek törvénye szerint.
Új esztendőben...

Nagy hatalmas lón, a kiseded GyermeK,
megh törtetnek az sok ellenségek.
Uj esztendőben...

Győződelmet vőn a kárhozoton,
győződelmet vőn örök halálon.
Uj esztendőben...

Nincsen a bűn[n]ek hatalma raitunk,
Kiknek a GyermeK lészen, oltalmunk.
Uj esztendőben...

Hálát adgyunk az Úr Istennek,
És Idvezítő Jesus Christusnak.
Uj esztendőben...

Dicsértessék a szent Háromság,
Adgya minékünk szent ajándékát.
Uj esztendőben...

A két szöveget egybevetve nem nehéz a rokonságot felismerni: a strófák többsége megegyező, ám van néhány kivétel is. Az első strófában a magyar variáns szerint egy angyal szól, ki a „Menyei király”-t „Idvezítőnek” mondja, a horvátban viszont „angyali sereg” („sereg Angyelszki”) jelenti jövetelét. A horvát variáns második strófája szerint „Gábor angyal” közli („szvedocsi Angyel Gabriel”) az égi gyermek nevét: ő a megváltó („Nyemu je ime, zvelicsitel”) – ez a motívum a magyar szövegből hiányzik. A magyar textus második strófája csaknem szó szerint egyezik a horvát variáns 3. versszak első sorával: „To Prophetye davno zveisztili” = „Régen megh irták ezt az Propheták” (megírták helyett: zveisztili = megjövendőlték), majd a negyedikben a horvát szövegező Máté evangéliumának elbeszélését követi szó szerint: „Jednoga Szina Deiva rodi. // Emanuel mmu je Ime, // to je Bogh z nami” = „Íme, a szűz fogan és fiat szül, // Emmánuel lesz a neve. Ez azt jelenti: Velünk az Isten” (Mt 1,23). A magyar versből ez a strófa hiányzik. Nagyjából szó szerint megegyezik viszont a horvát 5. és a magyar vers 3. versszaka:

Deite sze rodi, z Deive Marie,
da pak od Szvetoga Duha sze prie.

Szűz Máriatul Gyermek születék,
de szent Lélektől ő fogantaték.

A magyar ének 4. strófája viszont a horvát variánsból hiányzik:
Es nyolczád napon, környűl meczeték
az Nagy Istennek törvénye szerint.

Tartalmi egyezés van a horvát 6. és a magyar 5. versszak szövegeiben:
Krote sze zmosno Deite na szveit da,
nepriatele vnoge oblada.

Nagy hatalmas lőn a kiseded Gyermek,
Megh tőretnek az sok ellenségek.

Ugyanígy egyezik a horvát 7–9. s a magyar 6–8. szakasz – azzal a különbséggel, hogy a horvát 9. összevonja a magyar 8–9-et:

To Deite szamo vesz pekel razbi,
vrage oblada i szmert pogubi.

Ne bo greih konim imel zmosnoszti,
ki v toga Deteta bolo miloszti.

Zato hvalimo, vszi ocza Boga,
ino dicsimo szina nyegova.

I snyima navkup Duha Szvetoga,
to szveto Troisztvo jednoga.

Győzedelmet vőn a kárhozaton,
győzedelmet vőn örök halálón.

Nincs a bűn[nek] hatalma raitunk,
kinek a Gyermek lészen oltalmunk.

Hálát adgyunk az Úr Istennek,
és Idvezítő Jesus Christusnak.

Dicsértessék a szent Háromság,
Adja minékünk szent ajándékát.

A refrén-szöveg egyezése sem kétséges:
Na mladom leti veszelimo sze,
mladoga kralja mi molimo.

Uj esztendőben mi vigadgyunk,
Született Jesust mi imadjunk.

A „mladoga kralja” és a „született Jesust” szintagmát szinoním megoldásnak tekinthetjük, avagy fordítói leleménynek, mindaddig, amíg a horvát változat „mladoga kralja” magyar megfelelője – „ifjú király” – esetleg egy ma még ismeretlen, lappangó magyar variánsban fel nem bukkan.

Az ének magyar variánsai 1566 és 1676 között az alábbi gyűjteményekben vannak jelen: *Váradi Énekeskönyv*: 1566., Szegedi Gergely: *Énekeskönyv...*: 1569., Bornemisza Péter: *Énekek három rendben*: 1582., *Cantus Catholici*: 1651., Kájoni János: *Cantionale Catholicum*: 1676. A 16. századiak protestáns gyűjtemények, a két 17. századi viszont már az ellenreformáció szellemét tükrözi. Feltűnő, hogy a *Váradi Énekeskönyv* szövegéből hiányzik a *Martjanska/Prekomurska p(j) esmaricabeli* variáns 4. és 9. strófája:

Es nyolczád napon, környül meczeték
az Nagy Jstennek törvénye szerint.
Uj Esztendőben mi vigadgyunk.
Született Jesust mi imadjunk.

Dicsértessék a szent Háromság,
Adgya minékünk szent ajándékát.
Ui esz[tendőben] mi vigadgyunk,
Született Jesust imadjunk. Amen.

Ismereteink szerint a *Narodil se je kralj nebeski* fent érintett magyar vonatkozásairól egyedül Vilko Novak értekezett egy 1989-es munkájában (Vilko Novak: 1989), majd a *Martjanska/Prekomurska p(j) esmarica* kritikai kiadásának előszavában és az egyes énekszövegekhez kapcsolódó jegyzetekben. (Martjanska

pesmarica: 1997. 27.; 379.) Úgy tűnik: ő figyelt fel elsőként a kaj horvát és a magyar változat rokonságára, felsorolva a magyar szövegvariánsok lelőhelyeit. Felismerése nyilvánvalóan kitűnő magyar nyelvismeretéből következett.

Más aspektusú közelítést olvasunk a horvát szövegváltozatról Josip Kekez 1986-ban publikált dolgozatában. Magyar nyelvismeret hiányában – úgy tűnik – nem is kívánta a kérdést érinteni, noha az *Adhortatio mulerum* és a *Cantio de matrimonio* horvát fordítás voltáról Fancev óta Horvátországban is voltak információk. Figyelme elsősorban a *Narodil se je kralj nebeski* textusára irányul, amelyet az ének legrégibb lejegyzett változatának tekint, s arra következtet: eredetije vélhetően „a 12. század után keletkezett”, amikor a horvátoknál az új esztendő („lado ljeto”) a Karácsonnyal „kezdődött, nem pedig egy héttel később”. (A kérdést valójában Ferdo Šišić vetette fel először. () Vélelme szerint a középkori „összöveg” a szertartás részeként a nép körében elterjedt, s szájhagyományként élt tovább egészen a *Martjanska/Prekomurska p(j)esmarica*-ba történt beírásig. (Josip Kekez: 1986. 41.) Feltevését a későbbi szövegváltozatokkal támasztja alá (*Pavlinka pjesmarica*, *Cithara octochorda*). Hipotézisét azonban egyértelműen cáfolja a *Martjanska/Prekomurska p(j)esmarica* teljes, az egyházi év egészét átfogó szöveganyaga, de mindenekelőtt a vers ott szereplő magyar változata, nem beszélve a magyarországi énekeskönyvekbeli, már említett populációjáról. Az ének pjesmaricabeli magyar nyelvű változatának genezise is erre utal: a szöveg a magyar protestantizmus valamennyi irányzatának énekeskönyveiben jelen van, a lutheránusokéban éppúgy, mint a kálvinista irányt követőknél. A magyar irodalomtörténet-írás az összöveget egyébként Tuba Mihály *Az Új esztendőre való dicséret* c. énekében jelöli meg, amely kora legigényesebb karácsonyi éneke, Horváth János szerint „[...] ujjongóbb, hívőbb Újlesztendőre való dicséretet nem sokan írtak [...]” Magyarországon. (Horváth János: 1957. 422.) Tuba a Nyitra megyei Semptén volt prédikátor, és valamikor az 1570-es évtized első felében-közepén halhatott meg, mert utóda, Bornemisza Péter 1578-ban már mint elhunytól emlékezik meg. (RMKT VII. 390.) Tuba éneke bizonyára 1560 előtt készült, mert egy variánsként már ott található az ekkor megjelent, Huszár Gál és Méliusz Juhász Péter szerkesztette énekeskönyv, *A keresztyéni Gyülekezetekben való isteni dicséret* énekei között. Ettől kezdve – miként már említettük – ott van a *Várdi énekeskönyv*, Szegedi Gergely *Énekeskönyve*, Bornemisza Péter gyűjteményének lapjain (*Énekek három rendben*), majd a már ellenreformáció kori *Cantus Catholicus*-ban, s Kájoni János *Cantionale Catholicum*-ában. Horváth János szerint „[...] faluhelyen karácsony-, vagy Szilveszter-estén ma is hallani törmelékeit énekes kéregetők ajkáról.” (Horváth János: 1957. 422.) De

jelenleg is ott van a *Váradi énekeskönyvből* átvett változata a református énekeskönyvben a 282. számú énekként. (Énekeskönyv: 1972. 350.)

A felsorolt érvek után aligha lesz vitatható, ha kimondjuk: a *Narodil se je kralj nebeski* c. *Martjanska/Prekomurska p(j)esmaricabeli* variánsa a korai magyar protestáns énekköltészetből ismert *Nekünk születék mennyei király* c. ének egyenesági rokona, a parafrazeálás lehetőségeit kihasználó fordítás, amelynek természetesen a magyar középkori énekhagyományban is meg lehetett a középkori előzménye.

Szenci Molnár Albert kaj horvát recepciója egy kézíratos kancionáléban

A kaj nyelvű líra folytonossága a 16. századtól kezdve, majd a 17–18. században is további kézíratos énekeskönyvekben érhető tetten. Vilko Novak adatai szerint számuk mintegy nyolcvanra tehető, s valamennyi murántúli kötődésű (Vilko Novak: 1989. 109.), s bennük a protestáns (elsősorban lutheránus) szellemiség is jelen van. A legrégebbek egyike viszont csaknem bizonyosan a Muraközben, Nedelišcén keletkezett. Mivel a Muraszombat közeli Markišavciban fedezték fel 1945-ben, Vilko Novak *Markišavska pesmarica*ként aposztrofálja, noha maga is utal a bizonyíthatóan nedelišcei provenienciára. A kézíratos énekeskönyv 100a lapján ugyanis ez olvasható: „Od Christussevoga na ľzveit porodienya, daľzeie pizvalo, iezero i seľzt szto. In ober toga tri deľzet i drugo, peľzenie Szpravlenya Boguvi na diko”, azaz: „A Krisztus világrajövele után íródott ezer és hatszáz, azonfelül harmincban és kettőben; készült az ének Isten dicsőségére.” A 129. lapon pedig ezt találjuk: „Veta peszen ľzpravlena ie zdai verse, i Szvetoga pizma vunka vzeta ie, v Nedelischí pondelek pervo posztzni, Meiszecca je den oszmi. Amen”, vagyis: Ez az ének most versbe szedetett és a Szentírásból kiszedetett, Nedelišcén a böjt utáni hónap első hétfőjén.” A végleges címnek – erre hagyatkozva – Alojz Jembrih a *Nedelišćansko-markeševečka crkvena pjesmarica iz 1632. godine* (Nedelišće-markíševecki egyházi énekeskönyv az 1632. esztendőből) címet javasolja. Vélelme szerint a kancionálét evangélikus gyülekezet számára másolták össze, amit a 71a oldalon található ének ötödik strófája bizonyít, amelyben az énekszerző prédikátornak (*predikator*) nevezi a gyülekezet lelkészét. (Alojz Jembrih: 1997. 85.) A protestáns jelleget egyéb tények is alátámasztják. Vilko Novak emlékeztet rá, hogy a *Nedelišćansko-markeševečka pjesmarica* 17

szövege a *Martjanska/Prekomurska p(j)esmarica I*-ben is olvasható, amelynek protestáns jellege, mint láttuk, nem vitatható. (Alojz Jembrih: 1997. 87.) Sokkal meggyőzőbb bizonyíték ennél a kancionálé 47a-48b oldalain olvasható énekvers, amely a Szenci Molnár Albert fordította 42. „genfi zsoltár” kaj horvát nyelvű translációja. Sikeres átköltés, a magyar kálvinista énekköltészet esztétikai értékeket sem nélkülöző kaj horvát recepciójának példája, amely a Murántúl, a Muraköz és az észak-nyugat-magyarországi szűkebb régió kulturális-szellemi spektrumának is becses adaléka. A reformáció kálvini irányzatának képviselői jelen vannak a térségben, nem is szórványszerűen, hanem – néhány, alább idézendő martyánci vonatkozású dokumentum szerint – markánsan, aktív gyülekezeti közösségek formájában. A Muravidéken az 1630-as évek közepéig tart ez az állapot, a változás majd Batthyány Ádám 1629-es rekatolizálása után következik be, aki 1634. január 9-én rendeletben tiltotta ki birtokairól a protestánsokat, a Széchyek pedig csak később, az 1640-es évek táján követték, ám a század közepén – ennek ellenére – Martyáncon például még tovább működik mind a kálvinista, mind a lutheri irányzatot követő eklézsia. Pozíciójuk annak ellenére sem vált kérdésessé, hogy a Szent Márton templom használatáért rendre viaskodtak egymással, s az 1650-es évek végéig húzódó vita végén – evangélikus győzelemmel bár, de – protestáns kézen maradt a templom 1672-ig. (Források a Muravidék történetéhez... 1.: 2008. 151-153.) A *Nedeliščansko-markeševečka pjesmarica* keletkezésének dátuma is azt jelzi: a protestánsok mozgásteret, vallásgyakorlásuknak lehetősége korántsem szűkült be teljesen. Érthető, hogy néhány évtizeddel korábban – elsősorban Batthyány Ferenc támogatása révén – biztosított volt szabad vallásgyakorlásuk. Erre utal – egyebek között – az is, hogy 1612–1614 között például Szenci Molnár Albert volt Batthyány Ferenc udvari prédikátora Rohoncon, aki – naplója tanúsága szerint – beutazta a régiót Rohonctól Németújvárig, Szentgotthárdon, Muraszombaton át Varasdfüldőig (Varaždinske toplice) – meglátogatva több falut is. 1614. november 11-én „Szent Márton napján” például Rohoncra ment, s „megfordult a horvát lelkésznél” is, előzőleg, még a nyár folyamán járt Muraszombatban, Szentgotthárdon, Németújváron, s július 1-jén látogatott el „Toplicára [Varasdfüldőre], „az hív vízbe”. (Szenci Molnár Albert: 1976. 533.) Nagyon valószínű, hogy ideutaztakor hozott magával példányokat a *Psalterium Ungaricum* 1607-es első kiadásából, méginkább a Károli Biblia általa gondozott 1612-es edíciójából, amelyhez csatolta a zsoltárfordításokat is.

A 42. zsoltár kaj horvát translációját szemügyre véve és az eredetivel egybevetve a korban nem mindig jellemző szöveghűség szembeszökő, valamint a sorok szótagszámának azonossága, olyannyira, hogy a szöveg minden további

nélkül énekelhető Loys Bourgeois (1510-1569) dallama szerint. Rímelve eltér az eredetitől, költői képei, sajátos szintagmái az eredeti hangulatiság igényes visszaadásának tekinthetők, de dicsérendő invenciózussága is. Az első strófát olvasva azonnal asszociálódik a magyar textus, kiváltképp, ha a hetedik sor kezdő szavára figyelünk, amely azonos az eredetivel:

Kak hladnoj friškoj zdenčini
seden jelen zdihava,
g Bogu tak se lei ma duša,
i na njega zdihava,
ino k tebi moj Božie
seja moja dušica,
valljon pred tvoje oblice,
gda si dojdem oh živi Bože.

Mint a szép híves patakra
Az szarvas kívánczik,
Lelkem úgy óhajt Uramra,
És hozzád fohászkodik.
Tehozzád én Istenem
Szomjúhozik én lelkem,
Vajon színed eleiben,
Mikor jutok élő Isten?

Érdemes kiemelni néhány olyan szószerkezetet, mint például a „szép híves patak” szintagma, amelyet hangulatilag is hasonló szavakkal ültet át: „k hladnoj, friškoj zdenčini”, vagy a második strófa első két sora, amelyek horvát változata igazi telitalálat:

Könnyhullatásim énnékem
Kenyerem éjjel-nappal...

Plačne tužne moje suze,
kruh be vnoči i vuidne...

Szép költői kép lesz a negyedik versszak harmadik sorának horvát megfelelője is. „Szent helyedre igyekezem” – olvassuk Szenci Molnárnál, amit a horvát szöveg így ad vissza: „k stolu tvojemu šetujem”, vagyis „asztalodhoz járulok” –

félreérthetetlenül asszociálva az „úrasztalát”, egyben az úrvacsora szent aktusára utalva. Az átköltés újabb szerencsés és költőileg hiteles példáját kínálja az ötödik strófa első négy sora mind a szöveghűség, mind a képalkotás tekintetében:

Sebessége árvizeknek
És az nagy zúgó habok:
Énrajtam összeütköznek,
Mégis hozzád óhajtok...

Nagle vode tve bistrina
i slapa nje šumlava,
nad menom vre vkup se vdari,
išće k tebe zdihavam...

És ne feledkezzünk meg a „hamis nyelvek” jelzős szerkezet horvát transzformációjáról sem, amit a fordító alliterációval ad vissza: „jalni jeziki”.

A felsoroltak nyomán okkal feltételezhetjük: a 42. zsoltár Szenci Molnár Albert magyar átköltésének kaj horvát fordítója költői adottságai mellett képzett teológus, a „költői mesterség” fortélyaiiban járatos, verstani ismeretekkel rendelkező személy volt, aki a szöveg parafrázálása helyett a modern műfordítást előlegező megoldást választotta, s aki a szöveghűség mellett a vers lírai hangulatiságát, lelkiségét is – a *lingua kajkaviana* lehetőségeit kamatoztatva – képes volt szövegét nyelviileg adekvát módon hangszerelni. Ez pedig a 16. század és a 17. század első negyede kéziratosa kaj költészetének egyértelmű folyamatosságára, dinamikus fejlődésére, nyelvi változatosságára utal, amely a későbbiekben, a 17–18. században talál folytatásra.

Pjesma o Sigtu (Ének Szigetről)

A líra múneme mellett a 16. század kaj nyelvű költészetében jelen van az epika is, amit – a világi költészet síkján – a *Martjanska/Prekomurska p(j)esmarica I* később bemásolt, de mindenképpen 16. századi provenienciájú, Olga Šojat által *Pjesma o Sigtu* (Ének Szigetről) című töredékes formában ránk maradt, négy részes kaj nyelvű ének reprezentál. Az ének töredékes voltára a „Csákovom Turni” (Csáktornyan) sorvég utal, amelyet a kézirat másolója a hiányzó előző lapról

hozott át a következő, már teljesen ép oldalra. Olga Šojat jól sejti – és filológiai-
ilag is igyekszik ezt alátámasztani –, hogy a szöveget énekelve, vagy legalábbis
recitativo adták elő, amire a szövegben többször ismétlődő, az énekköltészetre
jellemző formula utal. A második rész első strófájának első sorában ugyanis így
szól az énekszerző hallgatóihoz: „Dobra ma Gospoda, na kraci vam povem” (Jó
uraim, elbeszélem néktek röviden). Hasonlóan kezdi a harmadik részt is: „Dobro
ma gospoda, do konca poslušajte” (Jó uraim, végezetül hallgassátok). Végül a
negyedik rész befejező strófáinak egyikében ismét ekképpen szól hallgatósá-
gához: „Ma lepa gospoda, na kraci vam povem” (Jó uraim, elmondom néktek
röviden). Olga Šojat az énekenkénti ismétlődés alapján nem alaptalanul feltételezi:
a szerző/előadó a szöveg egészének élén lévő, tehát az expozíciót jelentő strófát
is ezzel a megszólítással indíthatta. (Olga Šojat: 1973. 180.)

Az ének keletkezését illetően feltételezhető, hogy a mű a 16. század utolsó
negyedéből származik. Fancev feltevése szerint – s ez valószínűnek látszik – a
Martjanska/Prekomurska p(j)esmarica I. összemásolása 1593-ban kezdődött. Bori
Imre szerint néhány szöveget ugyan a 17. század második felében másoltak át az
énekeskönyvbe, ami azonban nem zárja ki a *Pjesma o Sigetu* 16. századi, tehát
1593 előtti vagy akörüli provenienciáját. Olga Šojat az utolsó előtti harmadik
strófa alapján arra következtet, hogy a szöveg jóval az ostrom után keletkezett:

Ma lepa gospoda, na kraci povem
od Sigeta grada, od cara Solimana
i od dobrih junakov, od Zrini Mikloša
koga so začeli od davnja žaluvati...

Jó uraim, néktek röviden szólok
Sziget váráról, Szolimán szultánról,
és a derék hősekről, s Zrínyi Miklósról,
akit régtől fogva kezdtek gyászolni.

A *Pjesma o Sigetu* interpretálása hiányos lenne a téma más horvát nyelvű iro-
dalmi feldolgozásai kontextusának figyelembe vétele nélkül. Jelentősége részben
Ferenac Črnko krónikájának (*Podsjeđanje i osvojenje Sigeta* = Sziget megszállása
és elfoglalása) és Brne Karnarutić *Vazetje Sigeta grada* (Sziget várának elfog-
lalása) epikus énekének tükrében mérhető igazán. Črnko krónikája a szemtanú
vallomása az 1566-os ostromról 1568 előtt keletkezett, friss élmények foglalata.
Szerzőjének kompetenciája nem vonható kétségbe, Zrínyi titkára, íródeákjaként

maga is részt vett a védők küzdelmében, majd török fogságba került, ahonnan a szigetvári hős fia, György váltotta ki, s tőle származott a megbízás is: írja meg az ostrom krónikáját. Črnko nemcsak az ostrom eseménysorát rögzítette, szól az előzményekről is. Zrínyi közvetlen környezetéhez tartozván, mindig pontos információk birtokába juthatott. Naplószerűen adja elő az eseményeket, így a török közeledtéről szóló és a várba rendre érkező kémjelentések tartalmát, kezdve attól, hogy a szultán seregei megjelentek Szarajevóban és Sziget vagy Eger ostromára készülnek, egészen addig, hogy a török előbb a Dráván túli részeken, majd átkelve a folyón megjelennek Siklónál, végül Sziget alatt. Elbeszéli a siklói csata eseményeit, Arszlán budai basa lefejeztetését, ismerteti Zrínyi intézkedéseit, aki a török közeledtének hírére az erődbe rendeli a kapitányokat, parancsnokokat, apródokat, a lovas katonákat s a gyalog vitézeket, valamint a „város polgárait és mindenféle népet, akik akkor akár a városban, akár a várban tartózkodtak, majd bezáratta a város kapuját.” Szó szerinti közlésnek tekinthetjük Zrínyi szózatát és a várbeliek esküjét, amelynek megszövegezése és felolvasása az ő feladata volt. Az eskü szövegének közlése és az eskütétel leírása után a július 31-i dátummal kezdődően rendre elbeszéli az eseményeket. A mintegy tízezer főnyi török egység harcát a sáncoknál, majd a további történeteket közölve a török veszteségeit és a várbeliekét is – ez utóbbiakat név szerint is felsorolja. Különösen fontos információkat tartalmaz a tragikus szeptember 7-i nap eseményeinek leírása. Zrínyi – látva a vár megtartásának reménytelenségét – Črnkot szólítja: hozza elő tiszta ruháit, aranyos fekete bársonyból való, gyémánttal ékesített esküvői fővegét, utána száz magyar arany dukátot, hogy ha „valamely hitetlen” („koji nevernik”) lehúzza majd róla a ruhát, ne mondhasa, hogy semmit sem talált nála. Előadása szerint ura mellett van akkor is, midőn az a kirohanásra készülve, felöltve ruháját magához veszi „legrégebbs” kardját, majd a vár piacára lépve buzdító szavakkal szól a védőkhöz, aztán élükre állva, háromszor Jézust kiáltva kiront a várból, ahol a janicsárok golyói azonnal végeznek vele.

A krónika adatgazdagsága szolgál alapul Karnarutićnak éneke megírásakor, aki innen veszi az adatok egész sorát, a siklói csatával kapcsolatos információkat, Zrínyi beszédeinek tartalmát s a magyar és a horvát szereplőket is: Alapi Gáspár, Kobács Miklós = Miklouš Kobak, Paprátovics Vuk = Vuk Papratović, Patacsics Péter = Petar Patatčić, Bosnyák Martin = Martin Bošnjak, a vén Lovrenac = stari Lovrenac, Botos Péter, Dandó Ferenc, Juranics Lőrinc = Lovrenac Juranić stb.

Noha Karnarutić nem eposzt ír, művét mégis a műfaj klasszikus kíváncsiainak függvényében formálja műepikai alkotássá – a reneszánsz imitációelmélet felfogása szerint nem csekély kreativitással használva a krónika kínálta anyagot.

A klasszikus műfaji és toposzkészlet – részben a Marulić-hagyomány révén is – meghatározója a műnek, amely – az izoszillabikus tizenkettős sorokkal párosulva – már a dalmáciai reneszánsz epika hagyománykörébe illeszkedik. A műből mindezekhez megannyi példa idézhető, az enumerációtól a szultán lovának a korábbi grafikai ábrázolást is asszociáló leírásán át a Marulićtól átvett verzifikációig, amellyel az európai reneszánsz epika kontextusába illeszkedik.

A *Pjesma o Sigtu* textusát a fenti művekkel egybevetve számos egyezést találunk, de az eltérések aránya sem hanyagolható. Az események leírásánál a kaj ének szerzője számos részletet mellőz, majd meg egy-egy motívumot módosít. A Črnko-krónika és a Karnarutić-énekbeli *uhoda* (kém, spicli, besúgó) a kaj nyelvű szövegben *poturicaként* jelenik meg, ami a muzulmán vallásra áttért keresztény személyt jelent. Ő hozza a hírt, hogy a szultán Sziget vagy Pozsony ostromára készül („Sigeta grada on hoće potrti // ino je načini pri Požoni gradi”), ami a Črnko-Karnarutić Sziget-Eger alternatíva módosulása. A mindössze három strófában elbeszélte első énekbeli rajtaütés irányítója maga Zrínyi. A jelenet a Črnkonál meglévő siklósi csataleírás tömör változata, amelyben a névtelen szerző mellőzi Alapi Gáspár, Patacsics Péter és Papratovics Vuk személyét és szerepét. A kaj nyelvű ének szerint Zrínyi a török drávai átkelésének hírére lóra pattan, „vitézeivel, a derék hajdukokkal” („svojimi vitezmi, z leipimi hajduki”) s átkelve „a sebes Dráván” („prek bistre Drave”), „kora reggel” („jedno jutro rano”), még „hajnal előtt” („pred zorjami”) szétveri az ellenfél előcsapatait, s a szultán unokatestvérének is fejét veszi.

Talpra szökken akkor Zrínyi Miklós gyorsan,
sok jó vitézével, derék hajdukokkal,
s indul is már nyomban az széles mezőbe,
át a sebes Dráván, fortéllyal, sietve.

Egyik kora reggel, még napkelte előtt,
éppen csak sejtette az átkozott törököt,
sokat levágott, sokat rabul ejtett,
s fejét vette ottan szultán fivérének.

S nagy vígan megtére a szigeti várba...
(Prima pars 8-10)

Zrinski Nikolauš hrlo gori skoči,
svojimi vitezmi, z leipimi hajduki,
i počne on pojti po širokom polje,
preik bistre Drave hitro mi šetuje.

Jedno jutro rano, išče pred zorjami
kroto navidiše na preklete Turke,
ondi je razbiše i vnogo dobiše,
Carovom sestrancu glavo odsekoše,

Z velikim veseljem k Sigeto pojdoše...

Az énekszerző szerint a szultán unokafivére halála miatti bánatában dönt Sziget ostroma mellett. A szultáni döntést közlő strófákban az eddigi feldolgozásokban ismeretlen motívum jelenik meg: a szultán megjövendőli Sziget alatti halálát:

Bánat dúlja lelkét fivére halálán,
hű basáinak szól, elmondva bánatát:

„Akartam indulni széles nagy Dunához
Bécs városa alá, de ez másként lesz most,
erős Sziget vára alá kell sietnem,
hogy majdan alatta kiadjam a lelkem.”
(Prima pars 10-11)

Žalosten beše za svêga sestranca,
V žalosti reče vernim svojim bašom:

„Jaz sem štel pojti k motnomu Dunaju,
pod leipi Beč varaš, da to nebo vezdaj,
a meni je pojti pod trden Siget grad,
ondi je meni mô dušo spustiti.”

Az idézett epizód két eleme alapján (Zrínyi vezetésével megy végbe a rajtaütés, illetve a szultán döntésének oka Sziget ostrom alá vételét illetően) megkockáztatható a feltevés, hogy később a *Szigeti veszedelem* alkotója – aki „történeti forrásaiból és külföldi mintáiból aprólékos gonddal állította össze” a siklósi

csata jelenetét (KLANICZAY Tibor. 1964. 163.) – talán ismerhette a kaj nyelvű éneket vagy ennek potenciálisan létező, még lappangó változatát. A siklói csata epizódjának *Szigeti veszedelembeli* megkomponálása nem mond ellent a feltevésnek, a részletező jelenetezés és Zrínyi hősiességének rajza ott ugyanis a barokk eposz poétikai és stílusmegoldásainak jegyében áll (KOVÁCS Sándor Iván: 1979. 18-30.), a történet itteni előadásának rövidségét viszont a históriás ének műfaji keretei és lehetőségei szabják meg.

A kaj nyelvű ének cselekményének újabb, a Črnko- és a Karnarutić-mű megfelelő részleteivel rokonítható, de azoktól majd el is térő szegmentumával a Második részben (*Secunda pars*) találkozunk. Az egyező részek a várárok török általi feltöltéséről szólnak, az eltérőek viszont a valós eseménytörténet egy újabb momentumára utalnak.

Az ostrom sikere érdekében – írja Črnko – „[...] Ali Portuk sáncaitól a belső várig gátat és töltést kezdtek építeni, amely töltésen, a vízen és a mocsáron át, nagy halom fát kezdtek maguk elé dobálni, amelyen [...] minden nap közelebb jutottak a várhoz [...] Minden gáton egy erődöt csináltak zsákokból, amelyek gyapjával voltak tele; és a janicsárok ezekből az erődökből kezdték lőni a vár palánkját [...] (Ferenac ČRNKO: 1971. 13-14.) Karnarutić is, a kaj ének szerzője is Črnkoval egyezően írja le az eseményt, a további történések előadása viszont már saját „kompozíció” az utóbbiban. Mivel a védekezés egyre reménytelenebbnek tűnik, Zrínyi a város feladásának gondolatával foglalkozik, s ezt levélben tudatja a királlyal. A levélszöveget az énekben két sornyi narráció vezeti be, amely szerint Zrínyi a levelet I. Ferdinánd királynak küldte, ami történelmi tévedés, I. Ferdinánd ugyanis 1564. július 25-én meghalt, s az ostrom idején már fia, Miksa ült a trónon, ő vezette a császári hadakat is Győr alá, Szulejmán offenzívájának megindulását követően. A következő, már Zrínyi levelét tartalmazó strófában viszont azt olvassuk, hogy Sziget védője „Miksa királytól kéri a segítséget” („I to te prosim kralj Maksimilijan”). Ezután – a narratív szöveget folytatva – ismét arról beszél a szerző, hogy a levelet Ferdinánd király vette kézhez („Lista mi je prijel sam kralj Ferdinand”), s Zrínyi kérését is ő vitatja meg a tanácsadókkal („poče gospodi govoriti”), s neki tulajdonítja a válaszevel írását és elküldését is.

A továbbiakban aztán következetes marad, mindvégig Ferdinánd a megszólított, Zrínyi hősi halála után a szultán is Ferdinándnak küldi el a szigeti hős fejét („Vzemite jo vi, moji janičari, // ino jo nesite Ferdinando kralju...”).

Az anakronizmus két okkal magyarázható: 1. az énekszerző legalább két évtizeddel az ostrom (1566) után írta meg munkáját, a történelmi források mellett a szájhagyományokra is hagyatkozva; 2. ez a hagyomány azt a viszonylag rövid

időszakaszt felölelő állapotot tükröztette, amikor valóban – néhány hónapon át – két király volt az országnak I. Ferdinánd és Miksa személyében. Miksa főherceget még apja életében – választás nélkül – megkoronázták (1563. szeptember 8.), ám trónra lépése csak apja halálát követően, 1564. július 26-án történt meg.

Maga az anakronizmus a mű kompozíciója szempontjából hanyagolható, a struktúrát formáló és a mű üzenetét árnyaló szerepe ugyanis a Zrínyi-levéltre adandó, a király és az udvari tanács reflexióját tartalmazó válasznak lesz. Ferdinánd – a mű szerint – hajlik Zrínyi megsegítésére, ám az udvari tanács másként vélekedik: „Gospoda počeše tolnače činti” = „az urak tanácskozni kezdtek”, s úgy vélték: Zrínyi már minden segítséget megkapott, semmi értelme a fősereget Sziget alá vinni, s a maguk életét kockára tenni. Ferdinánd így válaszul annyit közöl: felszólította „herceg fivérét” („Ovo sem pisal Hercegum bratu mêmu”), menjen Grácból Babócsához a szigetiek megsegítésére („da bi on šetival na pomoč tebi // od Nemškoga Graca dolu g Bobovišču”).

Idézzük a vonatkozó strófákat:

Zrinski Nikolauš levelet írt akkor
Ferdinánd királynak a zavaros Dunához:
„Íme mostan neked én tudtodra adom,
feladom a várost, a törökre hagyom.

És kérem tőled Maximilian király,
ha Sziget városát tartani akarod,
indulj Sziget felé segítséggel nyomban,
ha nem akarsz, királyom, lenni kárvallott.”

Ferdinánd király a levelet hogy vette,
ekképpen szólott nyomban az uraságokhoz:
„Menjünk tüstént Sziget alá segíteni;
hogya benne tovább akarunk maradni.”

Ám az uraságok tanácsot tartottak,
és király urunknak ekképpen szólottak:
„Mi baja van még most Zrínyi Miklósunknak,
megadtuk már neki, amit csak kért, mindazt.

Várjuk a Dunánál törökök császárárt,

nehogy fejünk vesszen a szigeti várnál.”

Visszaírt Ferdinánd válaszul Zrínyinek:
„Íme megírtam most herceg fivéremnek,
induljon el s vigyen segítséget nyomban,
Német Grác városából, alá, Babócsába.”

Vitték a levelet Zrínyi Miklós úrnak,
S ahogy azt átvette, csak ekképpen szóla:
„Bátrak legyetek ti szigeti vitézek,
mert csak az Uristen segíthet bennünket.”
(Secunda pars 17-24)

Zrinski Nikolauš lista beše pisal
Ferdinando kraljo k motnomu Dunajo:
„Ovo ti vezdaj, jasna znanje dajem,
da hočem varaš Turkom ostaviti.

I to te prosim, kral Maksimilijan,
ako ščeš zročiti Sigete varaša,
šetuj vezdaj ti Sigetu na pomoč,
ako ne ščeš, kralj, kvara vadluvati.

Lista mi je prijel sam kralj Ferdinand
ino mi počne gosodi govoriti:
„Pojdimo mi vezdaj Sigetu na pomoč,
ako hočemo vu njem prebivati.”

Gospoda počeše tolnače činiti
ino počeše kralju govoriti:
„I kaj vezdaj fali Zrinskemu Miklošu,
vede smo vse dali, kaj je godi prosil.

Da čakajmo mi pri Dunajo Cara,
ne zgubimo glavo pod Sigetom gradom.”

Zrinskomu nazaj Ferdinand otpisa:
„Ovo sem pisal Hercegu, bratu mĕmu,
da bi on ŝetuval na pomoĉ tebi
od Nemškoga Graca dolu Bobovišĉu.”

Zrinski Miklošo lista donesoše,
i sam ga prije ino vetak reĉe:
„Batrivni bodite, sigeĉki junaci,
hoĉe nam vezdaj Gospon Bog pomoĉi.”

A levél mint motívum, sem a Črnko-krónikában, sem Karnarutićnál nem szerepel, jelen van viszont a *Szigeti veszedelemben*. A magyar Zrínyiászban olvasható levél nem mutat szövegegyezést a kaj nyelvű ének vonatkozó részével, de bizonyos megfelelések felbukkannak. Miként a kaj nyelvű ének szövege, a Zrínyiászé is az ostrom előtti szituációt tükrözi. Zrínyi saját helyzetével és a várható következményekkel számot vetve – hű alattvalóként – mindezt „tartozása szerint”, tehát kötelességből írja meg a „magyarországi királynak”. A levél hangnemét az alattvalói hűség szabja meg, de a szövegben ott van a szemrehányás és a rezignáció is, amit a kaj ének szerzője így fogalmaz meg: „csak az Úristen segíthet bennünket” („hoĉe nam vezdaj Gospon Bog pomoĉi”). Ugyanez a motívum Zrínyi eposzában a 71. strófa negyedik sorában: „Vége szerencsénknek, de vagyon Istennél”, majd a 72-dikben: „Ha kézből maradást rendelt Isten ennek”, a várat „Ez tartja meg, az mely ír te Felségednek.”

Új eleme a *Szigeti veszedelembeli* motívumnak, hogy Zrínyi a király („Kérem Felségedet, hogy emlékezetben // Fiaim légyenek nálad, s kegyelmébe ajánlja gyermeketi”), s az is, hogy Zrínyi fiával, Györggyel küldi a levelet az uralkodóhoz. Zrínyi György szigetvári tartózkodásáról sem Črnko, sem Karnarutić nem szól, de arról sem, hogy előzőleg a szigetvári hős hasonló feladattal bízta volna meg fiát. Szerepel viszont Zrínyi György a kaj énekben, mégpedig az első rész (Prima pars) szövegében. Ennek ma ismert első szakaszában arról olvasunk, hogy Zrínyi – amint hírért vette a szultán jövetelének – levelet küldött a királynak, amelyben arra kérte: siessen seregével a fenyegetett Sziget alá. A levelet fiára, Györgyre bízta: vigye azt a király Duna mentén lévő táborába:

„Kedves fiam, Györgyöm, menj most a királyhoz,
táborába menj el a zavaros Dunához,
azt írom meg neki: viselje gondját
– jöjjön vitézivel – jó Sziget várának.

Neked is tudnod kell, én drága gyermekem,
ha a császár maga megszállja Szigetet,
ha vasból volna is éppen megépítve,
nem hagyja azt nekünk, célja: megvétele.”

„Sinko moj dragi Juraj, pojdi mi ta kralju,
vu njega tabor k motnomu Dunaju,
da bom pisal lista, ino mi pasko nosi
na svoje viteze vu Sigetu grado.

To sam moreš znati, sinko moj predragi,
da ako sâm Car Sigeta posede,
da bi Siget bil ves železa zrenzan,
ne ostavi ga, neg ga hoče vzeti.”

Az énekszerző itt a levél szövegét nem közli, csupán a szituációt írja le, az viszont egyértelmű, hogy a György által elküldött levél még nem Szigetben íródott, hanem korábban, azt megelőzően, hogy Zrínyi – a török érkezésének hírére – nagy sereggel („z leipim šeregom” = szép sereggel, azaz tekintélyes létszámú katonasággal), „horvát, magyar, szlovén urakkal” („njega sprevodiše // horvacka, vogerska, slovenska gospoda”) „erős Sziget várába indul” („pojde vu trden Siget grad”). A kéziratból hiányzó lap(lapok?) okán csak feltételezhetjük, hogy az énekszerző által említett levél Csáktornyan íródott, amit a hiányzó lap rectójáról áthozott töredékes szövegrész támaszthat alá: „Csákovom Turni”, azaz Csáktornyan. Zrínyi – az énekszerző állítása szerint – innen indult a sereggel Szigetvárra.

A levél-motívum gyakorisága a kaj nyelvű énekben vélhetően abból a tényből fakad, hogy Zrínyi a török által körülvárt várból több levelet is kijuttatott (KLANICZAY Tibor: 1964. 75.), amelyek címzettjei között volt Batthyány Ferenc, Nádasdy Tamásné, illetve Zrínyi deákja, Székely Márton; ez utóbbinak a siklósi csata lefolyását írta meg a szigetvári hős (TAKÁCS Sándor: é. n. 118.) Klaniczay Tibor említi, hogy 1566 augusztusában „Márton deák” (aki nyilván azonos Székely Mártonnal) már a várban tartózkodik, s a török által körülvárt várból levelet juttatott ki Zrínyi Györgynek. (KLANICZAY Tibor: 1964. 128.)

Mindezek alapján feltételezhetjük, hogy a kaj nyelvű ének szerzője a Zrínyi-családhoz közel álló személy volt. A motívumok rokonsága és néhány párhuzam alapján az is megkövethető, hogy a költő Zrínyi ismerhette a murántúli provenienciájú ének valamely szövegváltozatát.

A *Pjesma o Sigetu* harmadik és negyedik része az ostrom és a vár elestének bemutatása – többnyire Črnko és Karnarutić művéhez hasonlóan, ám új motívumokat is találunk szövegében. Ilyen az újabb, Ferdinándnak küldött levél (Tertia pars), amely ismét egy újabb *Szigeti veszedelembeli* párhuzamként is felfogható. Nevezetesen a költő Zrínyi eposzának 13. énekében a postagalambbal kijuttatott levél-motívumot juttatja eszünkbe – lévén, hogy az is, emez is a vár védőinek kilátástalan helyzetére utal. Van persze különbség is a levelek között, mégpedig a király-Zrínyi viszonyt illetően. A kaj nyelvű ének szerzője szerint Zrínyi még mindig a felmentő sereg küldését kéri Ferdinándtól, míg a *Szigeti veszedelembeli* levélben az ellenkezője áll:

„Nem jöttél sietve menteni a várost,
odahagytam tehát; újból kérlek én most:
ha Szigetnek várát akarod menteni,
igyekezzél alá segítséget hozni.”

(Tertia pars 4)

Nesi štel pojti varašu na pomoč,
ja sem ga ostavil; da ako hočeš
grada obraniti, tako šetuj vezdaj
ino mi pomozi vu Sigetu gradu”.

Szigeti veszedelem:

Mi segítségünkrül ne gondoldj semmit is,
Mert az lehetetlen, látjuk mi magunk is;
De pogány törökben tehetsz kárt nagyot is,
Ha utána mégyen hadad és magad is.

(Tizenharmadik ének 94)

Ha feltételezzük, hogy a költő Zrínyi ismerte a kaj nyelvű éneket, s eposza 13. énekének komponálásakor az valamiféleképpen inspirálta, abban a királynak szemrehányást jelentő felhangját, saját kompozíciós elgondolásai okán el kellett hagynia.

A kaj nyelvű ének további strófáinak egyikében szerzője Zrínyi két ellenségéről tesz említést („Zrinski Nikolauš dav neprijatela imiše”, „az egyik a király táborában, // a másik a hercegnél a Muraközben” („jeden mi beše v kralovom

tabori, drugi me beše pri Hercegu v Medjimorje”), akiket viszont nem kíván megnevezni („neščem zato vun imenuvati [Taon]”). Azt viszont hozzáteszi:

Hisz ti magatok is jól tudhatjátok azt,
amit bizony jól tud a kicsiny és a nagy:
gonosz tanácsadók voltak elvesztői,
Szigetnek várában, jó Zrínyi Miklósnak.
(Tertia pars 7.)

Morate i sami to vi dobro znati;
zakaj i mala deca dobro znaju
po hudih tolnačih lehko pogubiše
Zrinskoga Mikloša vu Sigtu gradu.

A Črnko- és a Karnarutić-műben olvasható eseménytörténethez képest új elem az énekben egy várbeli német szökése és árulása („jeden Nemec odskoči // z Sigeta grada k caru Solimanu”). Vár erős, még védhető pontjairól s a löpor-tároló helyéről tájékoztatja az ostromlókat, s azt tanácsolja a szultánnak: „Ha aknát fúratsz, // elfoglalod, császár, a szigeti várat” („Ako njo prokopa[š], // hočeš vzeti, Car, ti Sigeta grada”). Ez az epizód az ének cselekményének döntő eleme, az énekszerző szerint ugyanis a szultán megfogadja a tanácsot („A kaj Car včini! Tolnače mu prime” = „És mit tesz a császár? Megfogadja a tanácsot”), janicsárjaival aknát fúrat a vár alá, a löpor felrobban, pusztítása végzetes. Az ének szerint a szigeti vitézek maradéka – „ötszázan voltak” („ih je petsto bilo”) – ekkor vonult vissza a belső várba. A török kihasználva a tragikus szituációt – a végső ostromra készül, Zrínyi pedig – látva helyzetük reménytelen voltát – szózatot intéz katonáihoz, magára ölti „szép világos atlasz” mentéjét („on lepe svite atlat k sebi pripaše”) „két vitézi szablyát vesz kezébe” („dve viteški sabli na roke položiše”) s kitörnek a várból.

Az események leírása – az eddigi ábrázoláshoz képest – tömör, szűkszavú, úgy tűnik: a kompozíció hasznára, amit a Zrínyi-beszéd példázhat:

„Költsük el most urak, szépen vacsoránkat,

Holnap ilyenkor már úgyis estebédünk
az Úristennél lesz az ő erejéből.

Várjuk halálunkat vidáman, hogy illik,
keresztény hitünkért szükség azt viselni.

Ne bízzunk mi semmit a mi királyunkban,
hanem Krisztusban, ki királyok királya,
ő fog megmenteni a gonosz pogánytól,
Ne szomorkodjunk hát, legyen ím vígságunk.”
(Quarta pars 4-6)

„Večerjajmo vezdaj, mâ leipa gospoda,

Zutra do te dobe hočemo večerjati
pri Gospodini Bogi, vu njegovo zmožnosti.
Veselo čakajmo mi te naše smrti
kô nam je strpeti za kršćnsko vero.

Nikaj se ne vupajmo mi vu naše karlje,
nego vu Kristuši, kî je kralj kraljem,
more nas obraniti od hudih poganov.
Ne žalostimo se, neg veseli boidmo.”

Zrínyiék kitörésének leírása a Karnarutićénál rövidebb, mindössze tíz strófára korlátozódik (7-16), de annál hatásosabb. A szerző valószínűleg maga is részese volt a végvári hadviselésnek, s így feltételezhetően kardforgató férfiú, aki a csatajelenet ábrázolásakor saját élményeire is hagyatkozott. Az elbeszélés menetét Zrínyi beszédének közbeiktatásával tagolja, ami ismét a leleményes szerkesztőre vall, a leírt jelenet életszerűségét szolgálja.

Szombatnapon reggel átöltözött Zrínyi;
szép kék atlasz dolmányát magára ölti,
két vitézi szablyát ragadott kezébe
és egy tarack-ágyút állított, hogy védje.

Ekképp indult harcba derék vitézivel,
kivont éles kardja volt mindkét kezében.
Akkor ekként szólott Sziget hőseihez:
„Nosza fel a harcra derék szigetiek,

ne hagyjuk magunkat rabként elhurcolni,
mint aprójóságot, úgy összefogdosni.
Vígan mindahányan ragadjunk most kardot,
így mutassunk példát, s hűséget az Úrhoz.”

Jézus! – kiáltanak a szigeti hősök,
megnyitják a kaput, Zrínyi jár előttök.
Amint ő kilépett, elhullottak sokan,
Sok töröknek feje elvétellett ottan.

Mint a záporoső, a golyók hullottak,
Sziget hőseiből lelőttek ott sokat.
Szigeti harcosok – ahogy visszatértek –
sok janicsárt akkor másvilágra küldtek.

Akkor újból rájuk rontott Zrínyi Miklós:
„Most én jó vitézim induljunk vidáman,
forduljunk most vissza, s majd rájuk vidáman,
hitvallásunk szerint induljunk vidáman.

Zrínyi Miklós kitör immár harmadjára,
derék vitézivel, meztelen szablyával.
Amint ő kilépett, sokan elhullottak,
de Sziget várától messzire sodródtak.

Ó, mely balszerencse: janicsár golyója
Zrínyi Miklós combját nyomban általjárja,
lován ülve ottan kardcsapás is érte,
másoknak golyója mellét megsebezte.

Ám a legnagyobb baj érte harmadjára:
homlokát és arcát golyó általjárta.
Akkor, hogy leesett a fekete földre,
megragadta testét átkozott törökje,

s fejét bizony helyben levágták ott nyomban,
szultán Szolimánnak vitték is azonnal.

Zrínyi vitézeit egy szálíg levágták,
gonosz janicsárok leölték mindnyáját.
(Quarta pars 7-16)

Zrinski vu soboto rano se obleče,
on leipe svite atlac k sebi pripaše,
dvei viteški sabli na roke položiše
ino takajše taraskoga ščida.

Onako pojdoše, z dobrimi vitezi,
a v rokaj mi držaše gologa bodaša.
Onamo govori sigečkim junakom:
„Nosa zdaj gori, sigečki junaki,

Ne dajmo se mi zato zdaj poloviti,
kak jedne piščence bodo nas lovili.
Nego veselo na sable pojdimo,
onak pomerjemo, z Boga se ne spozabimo.”

Ježuša zkriknoše sigečki junaki
i vrata otpreše; Zrinski naprej [ide].
Kod je godi i šel, vse doli leteše,
vnogo turskih glav ondi doli opa.

Kak oni gôsti dešč s puškami hitaše,
sigečkih junakov vnogo postreilaše.
Sigečki junaci nazaj se vrnoše
i vnogo janičarov ondi pomoriše.

Zospet mi pojde dober Zrinski Mikloš:
„Vezdaj, vitezje, veselo pojdimo,
nazaj se vrnimo, veselo pojdimo,
polgi naše vere veselo pojdimo.”

Zrinski Nikolauš i tretič mi pojde,
z dobrimi vitezmi, bodaša držeči,
kod je godi išal, vse doli leteše.

Od Sigeta grada dalko se odseče.

Oh, ta nesreča, janičar ga streilil
vu viteško bedro, Zrinskoga Mikloša,
na konji sedeči, z bodašom seikaše,
a drugi ga streili vu viteške prsi.

Prevelika žalost, gda tretič ga streili,
Vu viteško čelo ober samoga lica.
Doli opadne na to črno zemlo,
ondi ga popaše ti prekleti Turci.

Ino mu ne mesti glavo odsekoše
ino jo ponesoše k caro Solimano.
Zrinskoga vitezi vnogo se sekaše,
preklete janičare vse je postreilaše.

Az énekszerző szerint a szultán könnyezve fogadja Zrínyi halálhírét, akinek „királyságot ígért” („sam tebi obečal Vogerskog kralestvo”) a vár feladása ellenében, de az „nem hitt császári szavának” („Nesi veruval me Carove reči”), s bosszúság tölti el amiatt, hogy „átkozott janicsárjai” („moje prekleti janičarje”) nem élve hozták elé Sziget kapitányát. Parancsot ad: vigyék Zrínyi fejét Ferdinánd királynak („jo nesite Ferdinando kraljo”). Nem tudjuk, milyen egyéb utasítást tartalmaztak az ének szerinti további szavai, itt ugyanis néhány lap hiányzik a szövegből. A továbbiakban már arról beszél a szerző, hogy „vasárnap délelőtt a császár kiadta lelkét” („V nedelo do pol dne Car paro [dušo] spustiše”), majd ezt követően megvonja mind a török, mind a magyar veszteség mérlegét. Eszerint: „Sziget alatt legelőbb odaveszett a császár [azaz: a szultán] unokafivére” („Pod Sigetom pogine prvi carov sestranec”), „ezután a császár egy basának a fejét vétette” („Za njim Car jednomu bašo glavo vseče”), „a másikat Sziget alatt puskával lőtték le” („drugoga pak pod Sigetom s puškom prestreliš”), „és akkoron maga a török Császár is kiadta lelkét” („I sam turski Car paro [dušo] ondi spusti”). Az ostrom idején néhány ezer török is odaveszett, számukat sem lehet tudni, mennyien voltak („Nikoliko jezer Turkov pomoriše // koterim računa nišče nemre znati”), egy bizonyos – véli a szerző –, egyetlen vár alatt sem pusztultak annyian, mint Szigetnél („Nije ni pod jednim gradom toliko poginolo, // nego pod Sigetom vnogi pomoriše”).

A magyar veszteség még súlyosabb volt:
A mi uraink is sokan elpusztultak:
sok horvát és szlovén és magyar urak,
német is és lengyel s a cseh uraságok,
derék vitézek is s velők jó vajdájok.

(Quarta pars 28)

I naše gospode ondi vnogo poginolo,
horvačke, slovenske, vogerske gospode,
nemške, lendelske i čehške gospode
i dobri vojvode z dobrimi junaki.

Ez a költői számvetés voltaképpen az epizódszerű elemekkel tarkított cselekmény, az ének végpontja, zárótétele, amely az epikai szituációk kauzalitáson alapuló szerkesztettségét példázza.

Az ének a 16. századi magyar költészetből ismert reneszánsz hírnévtudattal zárul: Zrínyi Miklós, akinek halála miatt „már régóta keseregnek” („koga so začeli od davnja žaluvati”), „tisztességet és jó hírnevet hagyott maga után” („za sobom je pošten i dober glas ostavil”). Az utolsó szakasz a 16. századi magyar énekköltés gyakori formulája, felszólítás az Úrhoz való fohászkodásra, oltalmát kérve a pogány ellen:

Panaszos az ének, amit elmondtam most,
pedig hajdan bizony a dal vígan szólott.
Kérjük hát mindnyájan ezért az Úristent,
Gonosz pogánytól oltalmazzon minket. Amen.

(Quarta pars 31)

Žalosne pesmi vezdaj nam se pojo,
a prve so se nam veselo speivale.
Zato prosimo vsi Gospodna Boga,
da nas obaruje od hudih poganov. Amen.

A *Pjesma o Sigetu* lényegében két szereplőre épített mű: az egyik oldalon Zrínyi, a másikon Szulejmán áll. A védőkről s az ostromlókról csak általános-ságban esik szó: basák, janicsárok mozognak – névtelenül – az egyik oldalon, „derék vitézek”, horvát, magyar, szlovén, lengyel és cseh urak, vajdák a másikon.

Nem szerepelnek a Črnko-krónika s a *Vazetje Sigeta grada* szövegéből ismert olyan személyek, mint Alapi Gáspár, Papratović Vuk, Ferenac Dando, Ivan Novaković, az öreg Lovrenac stb., illetve Sokolović Mehmed nagyvezír, Arslán basa, Tarali Mehmed nagyvezír, Hasszán bég és mások. A költői cél tehát láthatóan a két vezér nagyságának, illetve annak hangsúlyozása, hogy – bár rangban különböznek – mégis két egymáshoz méltó ellenfél áll szemben egymással. Ezt látszik alátámasztani a szultán Zrínyi halála miatti bánatát előadó néhány strófa, amiből kiderül: a magyar királyságot is felajánlotta neki arra az esetre, ha a várat önként feladja. A két jellemrajz egésze és részletei egyaránt azt sugallják az ének hallgatójának, illetve potenciális olvasójának, hogy a vitézi és a morális fölény a Zrínyié. Különösképp Zrínyi halálának a maga nemében drámai hatású leírása szól emellett – ehhez képest Szulejmán halálhíre pusztán krónikás közlés a szövegben. Ez is arra vall, hogy a versszerző a Zrínyi-család környezetéhez közel álló személy lehetett.

Afelől sem lehetnek kétségeink, hogy a *Pjesma o Sigetu* a horvát epika egészének kontextusában is új színfoltot jelent, műfaji rokonait pedig a dalmáciai reneszánsz epikus költészet helyett a magyar históriás énekköltészetben célszerű keresni. Nem tematikai, s nem is történelmi, nyelvi toposzok, hanem formai tekintetben, s itt elsősorban a históriás énekköltészet műfaji sajátosságai tekintetében. A formai különállást látszik igazolni az izoszillabikus tizenkettős, kettős rímelésű epikus sorfajta mellőzése (ezt használta Marko Marulić éppúgy, mint Brne Karnarutić), valamint az elbeszélő modor már említett sajátja: a hallgatóság megszólításának formulái: „Jó uraim, elbeszélem néktek röviden” („Dobra ma gospoda, na kraci vam povem”), „Jó uraim, hallgassátok végig” („Dobra mâ gospoda, do konca poslušjte”). Három ízben hangzik el a *recitative*, vagy énekelve előadott szövegben e megszólítási forma, amely a Tinódi-típusú 16. századi magyar epikus költészet recepcióját feltételezi. A szerző-előadó és a befogadó viszonya válik itt nyilvánvalóvá, szcenikai szituációt asszociál a szöveg, amelyben egyszerre érzékeljük a szerző-előadó és a hallgatóság (közönség) viszonyát, s az előadott tárgyakat, amely a hallgatóság – vagy éppen a késői olvasó-befogadó – tudatában megelevenedik, mozgalmas, jól elképzelhető epikus történéssé válik. Az ostrommal kapcsolatos adatok gondos egybegyűjtése, a „lőtt dolgok” hiteles rögzítése a műfaj: a históriás ének Tinódi és énekszerző társai által kimunkált változatának/változatainak ismeretét sejteti, az egyes „Részek” latin megjelölése (*Prima pars*, *Secunda pars*, *Tertia pars*, *Quartia pars*) pedig a szerző deákos műveltségére utal. Ezt a rokonítást támasztja alá a klasszikus eposzi kellékek hiánya a szövegben, amely a dalmáciai epikában Marulićtól Karnarutićig több

szövegben jelen van, a 16. századi magyar históriás énekköltészetnek viszont nem jellemzője. Feltevésünknek Josip Kekez vélekedése sem mond ellent, aki a *Pjesma o Sigetu* formavilágában a bugarštica műformájával rokon vagy éppen azonos elemeket vél felismerni, a verzifikációban éppúgy, mint az ének lexikájában és „szintagmatikájában”. (Josip Kekez: 1986. 37-39.) A költői toposzok, motívumok migrációja természetes folyamat a korban, s nem is ritka, amit ez esetben Zrínyi keresztnevének többször előforduló változata is igazolhat: a *Pjesma o Sigetu* szövegében a Zrinski Mikloš – azaz Zrínyi Miklós – névalak hét ízben jelenik meg a tizenkétszer előforduló Zrinski Nikolauš mellett. A magyaros névalak (pl Zrinski Mikloš) a 18. század elején Boka kotorskában lejegyzett *Ban Mikloš Zrinski u Sigetu gradu* (Zrínyi Miklós bán a Szigeti várban) c. énekben is felbukkan. (Josip KEKEZ: 1986. 38-39.)

A *Pjesma o Sigetu*, kompozíciójának a fentiekben vázolt erősségeivel s nyelvi hajlékonyságával, mindenképpen a kaj nyelvű epikus költészet fejlettségére utal. Kompozíciója, nyelvezete, epikai ereje alapján okkal feltételezhető további, ma még vélhetően lappangó, világi tárgyú énekanyag is.

In Festo Sanctae Mariae Magdalенаe Communis

Becses, már a 17. századi kaj horvát epikát gazdagító szöveg a *Martjanska/Prekomurska p(j)esmarica* I-ben a *Prav szo popievali vu jednoj popevki...* kezdetű, Mária Magdaléna (Magdalai Mária) ünnepére készült ének (*In Festo Sanctae Mariae Magdalенаe Communis*), amely Szentmártoni Bodó János unitárius szerző *Historia az Maria Magdolnanak sok bűneitől valo, jo remenseg alatt, kegyes megtéréséről* c. művének fordítása. (Hadrovics, Ladislaus: 1939. 303-327.; Martjanska pesmarica: 1997. 388.) A művet Szentmártoni Bodó 1632-ben írta, nyomtatásban viszont, első ízben, csak 1683-ban jelent meg Lőcsén (RMKT XVII. század. 7.), ám a 17. században a „legtöbbet másolt” olvasmányok egyike volt. (A magyar irodalom története 1600-tól 1772-ig: 1964. 308.) Ez magyarázza egy részletének korai, kaj horvát nyelvű előfordulását a *Nedeliščansko-markeševečka pjesmaricában*, mégpedig az 1632-es dátumot tartalmazó ének után. A *Martjanska/Prekomurska pjesmarica* beli változat 1695-ben készült („Vu jezero Seszt Sztou, devetdeszetipetom”), talán az 1683-as lőcsei kiadás alapján.

Szentmártoni Bodó „meglepő anakronizmusokkal és költői fantáziával erősen színezett” énekének csekély módosításokkal készült kaj horvát transzlá-

ciója kétszeresen is figyelmet érdemlő alkotás. Egyfelől az epikai előadásmód, a rímtechnika, a képalkotás kaj nyelvi fejlettségének bizonyossága, másfelől a *Martjanska/Prekomurska p(j)esmarica I* protestáns kötődésének újabb megerősítése – lévén, hogy az 1648-ban elhunyt Szentmártoni Bodót unitárius iskolarektor, majd torockószentgyörgyi, kolozsi papként tartja számon a magyar egyház- és irodalomtörténet. (A magyar irodalom története 1600-tól 1772-ig: 1964. 109.) Az eredeti változatot méltatva a magyar irodalomtörténész – találóan – így foglalja össze a bibliai motívumokból szerkesztett ének néhány fontosabb jellemzőjét: az énekben „Mária Magdolna asztalánál [...] hegedű zeng, sok vitéz ifjakkal köt bokrétákat süvegükre, »Ablakában ülve dúdolta nótáját, Virág ének tölté gyakorta meg száját«. A modernizált bibliai históriában szót kapnak az erdélyi életkörülmények, és a bibliai képet érdekesen színezi az élőbeszéd nyelve, az eleven előadás.” (A magyar irodalom története 1600-tól 1772-ig: 1964. 109.) Mindez érvényes a horvát átköltésre is, ám – a korabeli kaj horvát területek vallási és szociológiai kontextusát ismerve – hangsúlyozni kell az ének vallás-erkölcsi üzenetét is, hiszen a fordítás elsősorban a példázat kínálta tanulságok kedvéért készült. Jól tükrözi e kettősséget a mű struktúrája is. Már a bevezető strófákat olvasva tapasztaljuk, az eredeti vers szerzője igencsak szabadon kezeli a Biblia kínálta motívumanyagot: olyan személyeket hoz vérrokonságba, akiket a Szentírás különböző helyeiről ismerünk, közöttük azonban csak a Jézushoz való viszonyuk az összekötő kapocs. Lázár, Márta és Mária – aki Betániában lakott – testvérek. Mária Magdolna (Magdalai Mária) és a meg nem nevezett „bűnbánó asszony”, valamint Mária, Lázár testvére tehát három különböző személy. (Biblia: 2005. 1560.) Magdalai Máriából Jézus „hét ördögöt” űzött ki (Lk 8,2), Jézus környezetéhez tartozott, ott volt az Úr sírba tételénél s ő az, aki elsőként tudja meg: Jézus feltámadott. A „bűnbánó asszony” a betániai vacsorán „drága illatos olajat önt” Jézus fejére (Mt 26,6-7), János szerint viszont Lázár és Márta testvére, Mária hozta a „valódi nárdusból készült olajat”, s kente meg vele Jézus lábát, majd „megtörölte hajával” (Jn 12,2-3). Ugyanez a jelenet Lukács szerint egy farizeus házában történt, amikor „egy bűnös nő [...] alabástrom edényben illatos olajat hozott [...]. Könnyeit Jézus lábára hullatta, majd hajával megtörölte, elárasztotta csókjaival, és megkente illatos olajjal.” (Lk 7,37-38).

Szentmártoni Bodó e bibliai hagyomány szabad alakításával formálja meg az énekbeli Mária Magdaléna alakját – Lázár és Márta testvéreként –, aki a „hét fő bűnben” vétkes, az evilági örömeknek hódol, s akit Márta Krisztus-hívővé kíván tenni. Jeruzsálembé hívja, üzenetét szolgálóleánya, Marcella viszi hozzá, de eredmény nélkül tér vissza. Vendégei előbbre valók Krisztusnál. Márta elkeseredik,

böjtöléssel vezekel s Istenhez imádkozik – sírva kérve: térítse a hit útjára feslett életű nővérét. Álmában „álmot lát”, „megjelenik a lélek” ezt tanácsolva: maga menjen hozzá, érvekké győzze meg: az élet múlandó s az evilági hívságok is, amelyek a pokolbeli szenvedéséhez vezetnek. Mária Magdaléna elfogadja testvére érveit, elmegy Jeruzsálembe, hogy meghallgassa Jézust. A változás persze még korántsem teljes: Mária Magdaléna „cifra pávaként” („kao Páv cifrana”), kezén, nyakán aranylánccal („zlati Lānc na rokai, na vratu imeše”), ruháján smaragddal és drágagyönggyel ékesen („šmaragduš na ruhi visiše pod dragoga Gyöngya suknje se sveitiše”) vonul be a templomba, ám Jézus személyisége, majd prédikációja katartikus élmény lesz számára: bűnei miatt kétségbeesve könnyekre fakad, megbánja bűneit s a katarzis teljes lesz. A jelenet az eredeti mű szerzőjének, Szentmártoni Bodónak invenciózusságára vall: a templomba lépő, hivalkodó külsejű bűnös asszony már Jézus tekintetének hatása alatt megrendül, elsápad, a vér szinte megfagy ereiben, alázatosan tekint Jézusra, majd az ismert példázatokból (az elveszett drachmáról, az elveszett bárányról, a tékozló fiúról) egybeszerkesztett krisztusi prédikáció eljuttatja a teljes lelki megtisztuláshoz. A megrendült Mária Magdaléna Krisztus megbocsájtó, bűneitől feloldozó szavait hallgatva, annak „szent testét olajjal kente meg” („Njegovo sveto Teilo z mastjom je mazala”), lábait könnyeivel mosta le („Njega droge noge suzami umivala”) s szeretettel csókolta („zlubeni njegove noge kušavala”). További éveiben, az immár teljes bűnbocsánatot nyert bűnös asszony, jutalmul bebocsáttatik a Mennysországba.

A terjedelmes, jelenetekre tagolódó mű példázat, amit a szerző-fordító ki is mond a 103. strófában. Ott az áll: Mária Magdaléna bűnbánatának történetét követendő példának szánta, minden bűnösnek, okulásképpen:

Vezdai kratke pesni ščo konec včiniti,
Ko na peldo greišnim, hotel sem pisati...

A mű e transzlációja új színt jelent a kaj nyelvű verses epikában, fordítója egyfelől a 16. századi magyar históriás énekköltészet hagyományát, másfelől a bibliai tematikájú magyar protestáns énekköltészet kaj horvát recepcióját teremtette meg.

A KAJ NYELVŰ IRODALOM ÉS A KÖNYVNYOMTATÁS

Ivanuš Pergošić kaj nyelvű *Tripartitum*-fordítása

Elfogadva a *Pjesma o Sigetu* 1593 előtti vagy akörüli provenienciájáról szóló feltevést, cél- és időszerű számba venni a 16. század utolsó harmadában megjelent, egyben meg is sokasodó kaj nyelvű irodalom nyomtatott formában napvilágot látott emlékeit is.

A kezdetek időbeli definiálása körül van némi bizonytalanság. Első kiadványokként ugyanis Mihalj Bučić néhány kaj nyelvű könyvét szokás emlegetni, amelyeknek viszont mindmáig egyetlen példánya sem került elő – lévén, hogy a zágrábi zsinat elítélte Bučić munkáit, őt magát kiközösítette. (Franjo Bučar: 1910. 18.) A három könyv, amelyet hagyományosan Bučićnak tulajdonítanak: a *Novi zakon* (Újszövetség), *Krstjanski nauk* (Keresztényi tanítás), *Contra praesentiam corporis et sanguinis Christi in sacramento Eucharistiae* (Zvonimir Bartolić: 1980. 9.) Hogy a kaj horvát nyelvű könyvnyomtatás 16. század végi szárba szökkenése megtörténhetett, az a kor ismert nyomdásza, Rudolf Hoffhalter megjelenésének köszönhető a térségben, aki a régió két földesurának pártfogását élvezte: a Bánffy Miklósét és a Zrínyi Györgyét. Hoffhalter Bánffy támogatásával telepedett le Alsólendván, ahol – a császári vád szerint – „eretnek könyveket nyomtatott és azokat nyilvánosan árulta”. (Zvonimir Bartolić: 1980. 10.) Valóban: Hoffhalter itt nyomtatott ki három protestáns könyvet: Kulcsár György protestáns prédikátor *Az halálra való keszöletről rövid tanosság* (Lyndavae 1573) c. munkáját, továbbá az alábbi műveket: *Az ordögnek a penitencia tartó bűnössel vetekedéséről* (Also Lindua 1573), *Postilla az evangeliomocnak, mellieket esztendő által a kerestyenec gyöleközetibe szoktak oluasni es hirdetni* (Also Lyndvan 1574). A Skrzetusky predikátummal bíró lengyel szülöktől származó Hoffhalter Zürichben született, ahol apja – németalföldi emigrációja után – egy ideig működött, majd innen Bécsbe, aztán Magyarországra, Debrecenbe, később Nagyváradra, Erdélybe, Gyulafehérvárra költözött. Fia, Rudolf már Nagyváradon alapított nyomdát, majd 1573-ban már Alsólendván találjuk, hogy aztán Nedeliščén folytassa munkáját. (Borsa Gedeon: 1968. 28.) Nedeliščei tartózkodása idején nyomtatta ki az első kaj nyelvű könyvet, Ivanuš Pergošić munkáját.

A *kaj horvát* nyelvű irodalom effektíve létező *editio princeps* 1574-ben jelent meg *Decretum koteroga je Verbevc* Istvan dijacski popis^{szal} (Decretum, amelyet Werbőczy István írt deákul). Az alkotó-fordító Ivanuš Pergošić (?-1592) varasdi nótárius volt, jelek szerint kora művelt intellektuelje. Természetesen Werbőczy István *Tripartitum*áról van szó, amelynek *kaj* nyelvű tolmácsolása elsődlegesen a horvát jogalkalmazás gyakorlatát szolgálta, ám – nyomtatott kiadvány lévén – szükségképpen nyelvi és irodalmi alkotásnak is minősül. Ha úgy tetszik: a *kaj* nyelvű tudományos próza első ránk maradt nyomtatott emléke. Közreadásával fordítója ugyanis a másik két nyelvjárás: a *ča* és a *što* mellett az észak-horvát területek dialektusát, a *kajt* egyszeriben az irodalmi nyelv rangjára emelte. E szándékát humanista műveltségisménye is motiválta. Humanista szellemiségre vall alábbi nyilatkozata, mely szerint más nemzetek példáját követve anyanyelven írott könyvet kívánt adni honfitársai kezébe. Mint mondja: a keresztény Európa, sőt a pogányság példája is erre biztatta: „[...] minden keresztény nép, s még a pogányok is, mindenféle, saját hazai nyelvükön írott szövegekkel [...]” büszkélkedhetnek („[...] vsaki kerstjanski narodi, jošće i pogani, vsake fele knjige imaju domačim svojim jezikom popisane [...]”). A *Decretum* irodalom- és művelődéstörténeti jelentőségét növeli az a tény, hogy a szigetvári hős fiának, Zrínyi Györgynek támogatásával jelent meg Nedelišćen, a már fentebb említett Rudolf Hoffhalter nyomdájában, aki szintén Zrínyi György pártfogását élvezte. Illő idézni a mecénásnak szóló ajánlás alábbi sorait: „A Nagyságos és Felséges Úrnak, Zrínyi György Úrnak, Zrinj örökös urának, a Császári és Királyi Felség magyarországi tárnokmesterének, tanácsnokának és kapitányának az Istentől a mi nagyságos Urunknak minden jót kívánva” („Velikomu i Zmožnomu Gospodinu, Gospodinu Jurju Zrinskom, vekovečnomu knezu od Zrinja, Cesarove i Kraljeve Svetlosti na Vugerskom orsagu tarnikmeštru, tolnačniku i kapitanu vse dobro od Boga svomu milostivomu gospodinu zelije”).

A mű reprint kiadását gondo^{zó} Zvonimir Bartolić vélelme szerint maga a fordítás Zrínyi György megbízása alapján készült. A Kőszeg melletti Vörösvártól a horvát tenger mellékig (Hrvatsko primorje), Novi Vinodolig terjedő Zrínyi és Frangepán birtokok területén a törvénykezés jogát is a birtok urai gyakorolták, s nyilván az ítélkezés gyakorlata tette szükségessé az ítéletek indoklásául szolgáló törvény nemzeti nyelven történő idézését – kivált a latinul nem tudó peres felek esetében. Ösztönzést jelenthetett Pergošićnál a *Tripartitum* 1565-ben Nagyváradon, Vörös Balázs Bihar vármegyei jegyző által készített magyar fordítása is, amelynek kiadója ugyancsak Rudolf Hoffhalter volt. A mű irodalom-, jog- és művelődéstörténeti jelentőségét példázza, hogy nemrég (2003) a reprint kiadást

gondozó Zvonimir Bartolić elkészítette és csatolta annak modern transzkripcióját is, s terjedelmes tanulmányban mutatta be a nedelišcei nyomda történetét, Pergošić személyét, közéleti és írói tevékenységét – szójegyzékkel, fogalmi magyarázatokkal és ortográfiai elemzéssel kiegészítve a kiadványt.

Bartolić érdeme, hogy horvát irodalomtörténészként első ízben méltatja a művet a kéziratos kaj nyelvi-, irodalmi- és jogtörténeti emlékek kontextusában. S csak természetes, hogy az egybevetéskor azokra a jogtörténetileg izgalmas, *kaj* nyelvű szórványemlékekre figyel fel, amelyeket a városi protokollumok szövegeiben vagy például a varasdi takácsok 1561-es szabályzatában fedezett fel, s amelyeket fentebb már idéztünk. A fordítás *kaj* nyelviségét vizsgálva arra az egyáltalán nem túlzó következtetésre jut, hogy az – értékrend tekintetében – semmivel sem marad el a 16. századi *ča* dialektusban írott szépprózától avagy a 16. századi horvát protestáns próza textusaitól. Pergošić ugyanis nem egyszerűen szolgál fordítója a Werbőczy-műnek, translációja nyelvi invenciókban gazdag, amit egykori cseh méltatójának, Karel Kadlecnek megállapítása is alátámaszt, mely szerint a *Decretum* lexikája csaknem maradéktalanul átkerül a horvát lexicográfia örökbecsű művébe, Ivan Belostenec *Gazophylacium*ába. S talán azt is itt célszerű említeni: Krleža híres *Balade Petrice Kerempuha* (Petrica Kerempuh balladái) c. verskötetének is egyik nyelvi-tartalmi inspirálója volt.

Pergošić Varasdon élő értelmiségiként megfelelő magyar nyelvismeret birtokában a mű fordításakor – s erre több jel utal – felhasználta Veres Balázs magyar translációját is. (NYOMÁRKAY István: 2007. 146-150.) Nyomárkay István feltételezése szerint gyanítható, hogy a horvát fordítás forrása nem is annyira a latin eredeti, hanem a Veres-féle magyar szövegváltozat volt. Feltevését az alábbi példával szemlélteti, amely a *Tripartitum* harmadik részéből való, a „XXXIV titulus”, címe: „Elorzott lóról és seregben avagy seregkívül megtalálhatóról” („Od vkradenoga konja, koteroga međ šeregom ili zvuna šerega najdu”).

Veres Balázs szövege:

„Ha valamely lovat eloroznak, vagy egyib kippen az ő urától elvisznek és elidegenejtenek, és a derék seregben megtalálják, akinél vagy onn el nem vehetik se törvin felőle nem szolgáltatathatik, hanem az ló, méltó és jó hitű az embereknek általa, kiket az capitán avagy az seregnek hadnagya arra választ, ára szerint, amit ér, megböcsültessék és kezesség alatt az seregnek leszállásaiglan ugyanannál hagyattassék, akinél találják és az seregnek kapitányától avagy hadnagyától bizonyos nap hagyattassék, mely napon, az seregnek leszállása után,

valamely rendelt bíró előtt, ki arra választatik, vagy király lovászmestere előtt mind a két fél jelen legyen, és tőle törvényt vegyen. Hol kedeg valamely ló avagy ökör, vagy egyéb lelkös állat az sereg kívül orozva ki elvitetett, ha az, akinél megölik, az ő megvételéről nyilvánvaló bizonytságot nem ad, a felperes mindenkor annak megnyerésére, magához hasonlókkal harmadmagával eskszik, de az orr azt mondja, hogy szabad vásáron vagy közhelyen vagy valahol vötte, és szavatosat nem adhatja, vagy gazdáját, vagy kedeg mást, ki az vételnek áldomást szokás szerint megáldotta, elő nem hozhatja, és nem állathatja, akasztófára leszen méltó.”

Pergošić szövege:

„Ako koteroga konja vkradnu ili ga drugim zakonom od njegova gospodara vjemu i najdu v driječnom šerege onoga, pri kom je takov konj, ne mogu ga teda vzeti od njega, ni pravda ne more onde za njega biti. Nego se ima konj, po dostojnih i dobre vere ljudeh, kotere kapitan ili hadnađ šerega na to odluči, poleg njegove cijene, kaj je vrijeden, preceniti. I ima se pri onom istom, pri kom ga najdu, ostaviti. I ima se od kapitana onoga šerega isti dijen ostaviti, na koteri dijen po razeštji šerega obadvije strane imata zoči biti pred nekim pitačem, koga na to odlučje, ili pred kraljevim lavasmeštrom, i onde morata pravdu imati. Ako li nekoga konja ili vola ili druge fele živinče v koga gode ili v šeregu ili zvuna šerega najdu, kotero je bilo čkomno ili tudbenim zakonom vzeto, ako on, pri kom je najdu, očivistoga svedočtva ne bude mogel dati, da jê je za peneze kupil, ada gorni peruš vsegdar more na doblenje svoje marhe k sebe primernimi samotret priseči. Da tat to more reči, da je na slobodnom trgu ili v opčinskom meste ili negde inde kupil, i ne bude mogel onoga napred dati od koga je bil takovo živinče kupil, ili nekoga drugoga, koteri je poleg običaja takov aldomaš prežegnai, ne bude mogel napred pripeljati, bude obješenja vrijeden.” (NYOMÁRKAY István: 2007. 148-149.)

A két textus lingvisztikai egybevetése, s persze az egész mű maga is, a nyelvi kölcsönhatás megannyi példáját kínálja, amelyek legszembetűnőbb manifesztálódása a magyar jövevényszavak gyakorisága a szövegben (šereg, aldomaš, hadnađ, lavasmeštar, orsag, koruna, beteg, marha, varaš stb.). Idézzük Nyomárkay további érveit is: „Az első mondat *drugim zakonom* kifejezése megfelel a magyar *más módon* kifejezésnek, a latin szövegben csak az *aliter*, másképpen’ adverbium áll. Pergošić fordításában az eredeti latin szöveg egy része: *non debet neque poterit actori iudicium elargiri*, nem kell és nem szabad a felperesnek törvényt szolgáltatni’ Veres Balázssal egyezően: *se törvin felőle nem szolgáltatathatik*,

így hangzik: *ni pravda ne more onde za njega biti*, törvény sem szolgáltatathatik *felőle*; a felperes szó mindkét fordításból hiányzik, pedig a korabeli horvátban használatos volt már a magyar mintára alkotott tükörfelfejezés: *gornji peruš*, amely egyébként a szöveg végén mint az *actor* megfelelője szerepel. A latin juramentum deponere, esküt tenni’ Veresnél *esküdni*, Pergošićnál ennek megfelelően *priseći,ua’*” (NYOMÁRKAY István: 2007. 149-150.)

Pergošić művének mára mindössze hat példánya maradt fenn, ebből négy budapesti könyvtárakban (OSZK, MTA Könyvtára, ELTE Egyetemi Könyvtár). Mivel a könyvnek kétféle redakciója készült (*kaj* és *što* nyelvjárásban), érdemes megemlíteni, hogy a hatból három példány a *kaj* variáns és valamennyi Budapesten található. A kétféle redakciót Karlo Kadlec a befogadó olvasók nyelvi rétegezettségéből következő igénytel magyarázta: így a művet nagyobb lélekszámú befogadó használhatta. (Karlo KADLEC: 1909.; Krešimir GEORGIJEVIĆ: 1969. 48.) Az sem kizárt, hogy maga Zrínyi György igényelte a *štokavizálást* – lévén birtokai egy részén a lakosság *štokavac* (*što* nyelvjárást beszélő), vagy legalábbis a *ča*, *što*, *kaj* elemeket egyaránt magában foglaló, ún. *hibrid nyelvi változatot* használó. (Zvonimir BARTOLIĆ: 1980. 13-14.)

A Pergošićről rajzolt mégoly rövid portré is hiányos lenne annak említése nélkül, hogy a varasdi nótárius egy latin nyelvű opust is hátrahagyott, amelynek jelenleg csupán egy részlete ismert – *Prefationes et epistolae* a címe –, s amelyet Borsa Gedeon talált meg egy szintén varasdi illetőségű, de latinul író szerző, Blaž Škrinjarić Varasdon, 1587-ben kinyomtatott *De agno paschali* c. könyvének kötéstáblájában. (Zvonimir BARTOLIĆ: 1980. 109.)

Blaž Škrinjarić *De agno paschali* c., a húsvéti bárányról szóló, misztikus fejtegetéseket tartalmazó műve sem nélkülözi a magyar vonatkozásokat: a szerző a mű „[...] előszavában [...] arról értesít, hogy fejtegetéseit még magyarországi iskolás korában tanítómestere előadásai alapján készített feljegyzéseiből állította össze” (HADROVICS László: 1944. 16.) – dokumentálva azt az eleven kapcsolatot, amely a régió íróit a 16. század végén a magyar irodalomhoz és a kultúrához fűzte.

A kaj nyelvű historiográfus: Antun Vramec

Škrinjarić a *De agno paschalit* varasdi kortársának, Antun Vramecnek ajánlotta, aki a 16. század utolsó harmadának legmarkánsabb, *kaj horvát* nyelven alkotó

írója volt. Vramec 1538-ban született, Rómában tanult filozófiát és teológiát, ahol egy ideig a Szent Jeromos Intézet káplánja is volt, majd – teológiai doktorátust szerezve – visszatért hazájába, ahol egyházi karrier várta. Volt plébános Dubicán, Stenjevacon és Brezicén, varasdi archidiakónus, zágrábi kanonok, ebben a minőségében a Szent Márk templom plébánosa is. 1582-ben megfosztották kanonoki címétől – feltehetően azért, mert nős volt –, s ezzel elveszítette valamennyi beneficiumát. 1584-től haláláig (1587) Varasdon élt.

Vramec működésének színtere a hajdani Horvát Királyság *maradékainak maradáka (reliquiae reliquiarum)* a Primorje egy részével, Likával, a Kupa folyótól északra fekvő vidékkel, a Zagorjével és a Prigorjével. A Pitomacsa-Csázma-Sziszek-Károlyváros (Pitomač-Čazma-Sisak-Karlovac) vonal mentén Vramec életében szüntelenül harcok dúltak, egykorú feljegyzés szerint például „a Csáktornya és Zágráb közötti területen mindent felperzseltek, a népet elűldözték vagy elhurcolták. Megmaradt néhány kisebb váracska, csupán azért, mert a török nem mutatott irántuk érdeklődést. Meg voltak győződve, hogy tulajdonosaikat az élelem hiánya úgyis legyőzi. A szegénység határtalan. Az uraság is, a jobbágy is pénzsűkében van, ami kevéssel rendelkeznek, azt az utolsó falatra költik el. Csodával határos, hogy mégis élnek itt emberek. A földet csak éjszaka művelik, de csak a vár szemhatárán belül.” (Alojz JEMBRIH: 1997. 39.)

Ez a geopolitikai környezet, keserű élményeivel, sokban meghatározhatta az első Vramec-mű, a *Kronika* megírását, amely 1578-ban jelent meg ezzel a címmel Varasdon: *Kronika vezda znovič spravljena kratka slovenskim jezikom* (Rövid krónika, amely most állíttatott össze újonnan szlovén nyelven). Vramec Draskovics György (Juraj Drašković) püspöknek szóló ajánlásában a reneszánsz tudós tudatosságával mondja: a megírást nem a dicsvágy, hanem a haza iránti szeretet inspirálta, amelynek mindannyian tartozunk. A mű méltán minősül a humanista történetírás *kaj nyelvŭ* alkotásának. Világkrónikaként szokás aposztrofálni, ám historiográfiai jellege mellett nyelv- és irodalomtörténeti, művelődés- és nyomdatörténeti szempontból is számottevő alkotás. Kompiláció, amelyben a világesemények mellett jelentős teret kapnak a hazai história fejezetei is. Értékvilágát jellemzi, hogy a mű az utókor ítélete szerint is megkerülhetetlennek bizonyult: Pavao Ritter Vitezović (1652-1713) éppúgy historiográfiai forrásnak tekintette, mint Adam Baltazar Krčelić (1715-1788) a 18. század jeles történetírója, Stjepan Glavač (1627-1680), a kiváló kartográfus pedig a *Kronika* adatai alapján tünteti fel (1673-ban) a törökkel vívott 16. századi legfontosabb csaták színtereit. A 20. század irodalomtörténésze, Marin Franičević Vramec szépírói érdemeit hangsúlyozza: a *Kronika* lapjain megjelenő korabeli események leírásában az érdek-

feszítő előadást, az élet- és élményszerűséget dicséri. (POVIJEST HRVATSKE KNJIŽEVNOSTI Knj. 3.: 1974. 174.)

Vramec mintái olasz és magyar krónikák voltak, egyfelől Jacobus Philippus Foresti de Bergamo (1434-1520) *Supplementum chronicorum*, illetve Bartholomaeus de Sacchi (1421-1481) *Vitae pontificum*, másfelől Baksay Ábrahám *Chronologia de regibus Hungariae* c., 1567-ben Krakkóban megjelent opusait használta. A *Kronika* természetesen nem hibátlan alkotás, erényei mellett gyengéiről sem feledkezhetünk meg, mely utóbbiak közül legszembetűnőbb kronológiájának olykori pontatlansága, bizonyos adatok ismétlése, fordításbeli tévedései, máskor a fikciók megjelenése (Olga ŠOJAT: 1977. *Hrvatski kajkavski pisci I. Druga polovina 6. stoljeća*. 110.) A világesemények leírását a teremtetörténettel kezdi, s az 1578-as esztendővel zárja. A közbülső részekben az ókor, a középkor, majd jelenkorának eseményeit beszéli el. A mű tartalmi spektrumát jól szemléltetheti az alábbi szelektív névsor: Ádám és Éva, Káin és Ábel, Ábrahám, Dávid király, Achillesz, Priamosz, Hektor, Agamemnon, Paris, Romulus és Remus, Julius Cézár, Kleopátra, Jézus Krisztus, Pilátus, Nagy Konstantin császár, Attila, Szent Jeromos, Nagy Károly, Szent István magyar király, Szent László, Salamon, II. András és IV. Béla, Kun László, Bajazid szultán, II. Mehmed Konstantinápoly meghódítója, Hunyadi János, Kapisztrán Szent János, Mátyás király, Beriszló Péter, II. Lajos magyar király, Morus Tamás, Horvát Márkó szigetvári kapitány (1556), a szigetvári hős, Zrínyi Miklós, I. Szulejmán szultán, Ungnád Kristóf, Draskovics György zágrábi püspök, majd kalocsai érsek, Monoszló János pécsi püspök, volt zágrábi nagyprépost, Heresinci Péter zágrábi nagyprépost, Stefan Gregorijanec vicebán. Természetesen történelmi szerepük egy-egy meghatározó momentumát emeli ki a kronológiai rendet követve, tömör, általában rövidebb kommentár formájában. A leírt eseményeket feszes mondatokban, látszatra elfogulatlanul, krónikaszerű tárgyyszerűségre törekedve adja elő, mellőzve saját nézeteit. E tekintetben tematikus tarkaság jellemzi a művet: háborúk, ostromok, rabszíjra fűzés, királyok és pápák karrierje és bukása, gyilkosságok, apagyilkosság, megmérgezés, öngyilkosságok, lázadások, bebörtönzések, akasztások, szemkivágás, orrlevágás és egyéb kegyetlenségek leírásai sorakoznak fel lapjain.

Már a felsorolt neveknél szembetűnő a magyar történelmi személyiségek nagy száma, a mű magyar erezetét a közelmúlt és a szerző jelenkorának eredményeit bemutató tudósítások is jelentősen gazdagítják. Csak néhány példát idézünk: „1513. Beriszló Péter veszprémi püspök és bán vitézeivel és hős katonáival kétezer törököt ölt meg a dubicai mezőn” („1513. Dve jezere Turkov Peter Berislo,

biškup vesprimski i ban, na pole dubičkom svojimi vitezmi i junaci pobi.”) (Olga ŠOJAT: 1977. *Hrvatski kajkavski pisci I.*: 137.)

Az 1514-es esztendőről írva elmondja. „1514. Ebben az időben a jobbágyok fellázadtak az urak ellen [...] A jobbágyok élén valami Székely György nevű kapitány állott, akit aztán a jobbágyokkal együtt, akik korábban szabadok voltak, János erdélyi vajda, aki később magyar király lett, kivégeztetett a Tisza mellett. A jobbágyok akkor vesztették el Magyarországon szabadságukat.” („Ovo vreme kmeti gore staše proti gospode [...] A pred kmeti je bil neki Juraj Sekel kapitan, kî je pobijen i s kmeti od jerdelskoga vojvode Januša poleg Tisze be, kî jerdelski vojvoda potle je vogerski kral bil. Teda kmeti na Vogreh slobodu, kû su prvlе imeti, pogubiše.”) (Olga ŠOJAT: 1977. *Hrvatski kajkavski pisci I.* 137.)

A mohácsi csatáról is megemlékezik, a legfontosabb adatokra szorítkozva, amelyek forrása vélhetően az orális hagyomány volt, bár elvben ismerhette Brodarics István művét is, amely – Baksay művéhez hasonlóan – Krakkóban jelent meg: „Szolimán török császár nagy számú sereggel érkezett Magyarországra és csatát vívott Lajos magyar királlyal a mohácsi mezőn. A császár megverte Lajos királyt és hadseregét. A király ebben a csatában esett el és holttestét két hónap múlva találták meg a patakban. Magyarország nagy gyásszal és fájdalommal temette el Székesfehérvárott.” („1526. Soliman, turski car, z veliku vnožinu vojske dojde na Vogersku zemlju i boja bi s Lajušem, vogerksim kralom, na Mohačkom polje. Razbi krala Lajuša i njegovo vojsku car. Kral v tom boju poginu i vmorjen be. Po dveju mesecu našesto be telo njegovo mrtvo v potoku. Pokopan be v Stolnom Belgrade z velikim plačom i žalostju Vogerskog Orsaga.”) (Olga ŠOJAT: 1977. *Hrvatski kajkavski pisci I.* 138.)

A szigeti ostromról is beszámol kora olvasóinak: „1566. Szolimán török császár hatalmas és megszámlálhatatlan sereggel és haderővel jött Magyarországra, és megszállta Sziget igen erős várát, amely várban Zrínyi Miklós gróf úr volt a kapitány. A császár elfoglalta a várat és akkoron Zrínyi Miklós, az erős és nagyszívű vitéz is elesett a keresztény hitért. Miután elhalálozott, fejét a törökök levágták és elküldték Miksa császárnak a táborba. Szolimán császár is elhalálozott Sziget alatt és Mahumetjének kezébe adta lelkét.” („Soliman turski car, na Vogreh z vojsku i silu veliku i nezgovornu dojde i grad močni i trdni Siget podsede, v kom grade je bil gosp. Miklovuš Zrinski grof, kapitan. Car vze grada i Zrinski Miklovuš onde v gradu poginu, i vmorjen be za veru kršćansku dober, jaki i močna srca vitez. Glavu odsekši Turci, poslaše Maksimilijanu cesaru v tabor. Soliman car takajše pog Sigetom vmre. Mahumetu svojemu dâ v ruku dušu.”) (Olga ŠOJAT: 1977. *Hrvatski kajkavski pisci I.* 142.)

Vramec szemmel láthatóan „naprakész” tudósítást kívánt olvasói kezébe adni. A műbeli dátumokat szemlélve konstatálhatjuk: a 16. század hetvenes évtizedének eseményeit is feldolgozta, még a megjelenés esztendejének (1578) legfrissebb történései is helyet kaptak a *Kronika* lapjain. Az 1573-as esztendő fontos eseményeként rögzíti a Gubec-féle parasztfelkelést, 1577-ben pedig Zrín várának török általi elfoglalását, majd meg 1578 történéseit foglalja össze riporteri frissességgel:

„1573. Szlovéniában a jobbágyok fellázadtak uraik és a nemes emberek ellen. Azokat leszúrták, felakasztották, legyilkolták, másokat megaláztak [...]

1577. Ezen esztendő végén a török elfoglalta Zrín várát. A Zrínyi grófok és uraságok erről a várról nevezték el magukat.

1578. [...] Ungnád Kristóf úr, Zonek valóságos ura és bárója, Varasd és Zagorje vármegye főispánja és hercege, Ő császári Felsége tanácsosa – hála és dicsőség a Mindenható Istennek – kineveztetett dalmát, horvát, szlavón bánná.

Ugyanakkor neveztetett ki vicebánná Štefan Gregorijanec úr.

A stájer, a koruškai és a szlovén főurak Károly herceggel – azon városok kérésére, amelyek a törökkel határos vidéken vannak – a Mura menti Bruck városában országgyűlést és tanácsot tartottak ebben az esztendőben.

Draskovics György úr, kalocsai érsek, eltávozott a zágrábi püspöki székből [...]

Monoszlóy János úr, pécsi püspök és zágrábi prépost – akit Krančičnak hívnak – zágrábi püspök lett, Herešinci Péter úr pedig, a zágrábi lektor, zágrábi prépost. Ivan Aueršpegar úr otthagyja a horvát és dalmát tartományi kapitányságot ugyanezen évben. Ivan Feremberger úr Károly herceg által kineveztetett a horvát és a dalmát Határőrvidék generálisává.” („Kmeti na Slovenijeh vstali i zdignuli su se bili proti svoje gospode i plemenitim ljudem. Kotere pisekoše, obesiše, pomoriše i ostale na pokornost dopelaše. [...]

1577. Zrin grad Turci zavješe na konce ovoga leta. Od toga grada imenuju i zovo se gospoda Zrinska i grofi.

1578. [...] Gospodin Krištof Ungnad, slobodni gospodin i baro v Žoneku, špan i knez varaždinske i zagorske međe večnik i tolnačnik Cesarove Svetlosti, dalmatinskim, horvatskim i slovenskim banom, Bogu vsamogućemu na diku i hvalu, posta.

Gosp[odin] Štefan Gregorijanci vicebanom takajše vezda posta.

Štajarska, korotanska i kranjska orsaška gospoda s Karolom hercegom za volo obrambe onih gradov, kî jesu Krajine proti Turkom, v Pruku varaše poleg Mure v spravišče i tonače jesu bili ovo vreme.

Gospodin Juraj Drašković, kalački eršek, ostavi zagrebečku biskupiju [...] Gosp[odin] Ivanuš Monosloj, kî se imenuje pridevkom Krančič, pečujski biškup i zagrebečki prepušt, zagrebečkim biškupom posta. A gosp[odin] Peter Herešinci, lektor zagrebečki, velikim prepuštom zagrebečkim posta. Gospodin Ivan Aueršpegar ostavi generalsku kapitaniju harvacke i dalmatinske pokrajine to isto leto. Gospodin Ivan Ferembergar od Karola hercega be postavljen general na harvackoj i dalmatinskoj Krajine”) (Olga ŠOJAT: 1977. *Hrvatski kajkavski pisci I.* 143.)

Miként a *Kronika*, Vramec másik műve, a *Postilla* is Ivan Manlius varasdi nyomdájában készült 1586-ban. Címe: *Postilla na vsze letop o nedelne dni vezda znouich szpraulena szlouenszkim iezikom* (Postilla az egész esztendőre a vasárnap napok szerint most szlovén [kaj] nyelven újból egybegyűjtve). A *Postilla*, vallásos tárgyú és műformája mellett, becses szépírói alkotás is. Ebbeli értékét már Branko Vodnik méltatta a 20. század elején: „a 16. századi kaj dialektusban írott legjobb prózai irodalmi alkotásnak” nevezi („«Poštila» je najveće prozaičko djelo na kajkavskom narječju u XVI. stoljeću.”) (Branko VODNIK: 1913. 210.) Műve megírásának indítékáról Vramec a *Postilla* Heresinci Péternek, akkori zágrábi püspöknek szóló ajánlásában elmondja: nem minden szomorúság nélkül konstataulta, hogy az „illír avagy szlavón” (azaz: kaj) dialektust beszélő nép a *Postilla* megjelenéséig ilyen tartalmú, anyanyelvén írott munkát egyáltalán nem vehetett kézbe. Az ősök hanyagsága éppúgy oka lehetett ennek az állapotnak, miként a kedvezőtlen viszonyok, jóllehet, ilyen művek ismerete – más nyelveken – potenciálisan adott volt a korban. Gáncsoskodókról is szót ejt, akik az efféle kísérletekre gyanakvással néztek, ám ő mégis vállalja a nemzeti nyelvűség kockázatát, mert meggyőződése, hogy minden nép elemi joga anyanyelvén ismerkedni a hit igazságaival. (Alojz JEMBRIH: 1990. 16-19.)

Összességében mindez csaknem egyértelmű pendant-ja mindannak, ami a szlovén és a magyar reformáció történetében a nemzeti nyelvűség dolgában végbement. Primož Trubar *Cathechismus*ára és az ezzel egyidőben megjelent Trubar-ábécéskönyvre emlékeztető törekvés, mely utóbbinak címlapjára – mottó és programképpen – ezt a Pál apostoltól vett idézetet tette a szlovén reformátor: „*Et omnia lingua confitebitur Deo*” („És minden nyelv Istent magasztalja.” Róm 14,11.) Az íge szellemében Trubar előbb a *Cathechismust*, aztán a Bibliát adta szlovén nyelven hívei kezébe, Vramec pedig a *Postillában* foglalt homiliáit. Magyar párhuzamot keresve Sylvester János grammatikai és bibliafordítói munkásságára utalhatunk mindenekelőtt, akinél szintén megjelenik a páli útmutatás *Az magyar népnek* szóló ajánlás szép disztichonjaiban:

Minden népnek az ő nyelvén, hogy minden az Isten
Törvényin iljen, minden imádja nevét.

Túlzás nélkül megkockáztathatjuk a feltevést: a három irodalom (kaj horvát, szlovén, magyar) reformációs párhuzamai közös erasmista motiváltságot sejtetnek. Sylvester János és Trubar esetében az Erasmus-recepció nem vitatott (BALÁZS János: 1958.; LŐKÖS István: 1991. 370-376.; uő.: 2002. 7-24.), de úgy tűnik: az erasmista filológia hatásával Vramecnél is számolni lehet. Erre vall például a *Postilla* egyik legérdekesebb *exempluma*, a Szent Jeromosról szóló, amelyben több ízben hangsúlyozza a *Vulgata* szerkesztőjének/fordítójának a három szent nyelvben (héber, görög, latin) való jártasságát. Azt pedig már Pergošićnál regisztrálhattuk, hogy a varasdi nótárius a rotterdami tudós horvát recepciójának egyik megteremtője volt a történelmi-középkori Szlavóniában. Hoffhalter nyomdaja segítségével adta ki az alábbi, latin nyelvű munkát: *Prefationes et epistolae dedicatarae [...] Desiderii Erasmi Rotterdami*, Varasd, 1587. (Franjo BUČAR: 1910. 16.; Olga ŠOJAT: 1977. *Hrvatski kajkavski pisci I.* 76.)

Vramec *Postillájának* nyelvi vonatkozásait még korántsem tárta fel egészében a kutatás, noha kezdeményezések történtek e tárgyban. (Alojz JEMBRIH: 1990. 27-34.) A kaj dialektus dominanciája egyértelmű, de a szinonimák gazdagsága vagy éppen a szöveganyagban gyakori hungarizmusok és szlovén nyelvi elemek is azt jelzik, hogy Vramec valamennyi, a zágrábi egyházmegyéhez tartozó tájegység lakosságának igényei szerint igyekezett művét nyelvilag kimunkálni. Alojz Jembrih a *Postilla* szinonimaanyagával kapcsolatos megállapításai is ezt támasztják alá. E szinonimák ötféle változatát különbözteti meg: a magyar, a latin, a német nyelvből, a *ča* és a *što* dialektusból, valamint a „szlovén-stájer-murántúli” nyelvjárásokból származókat. (Alojz JEMBRIH: 1990. 29.) A szinonimák e sokfélesége a nyelvi effektusok erejét fokozzák, ami a későbbi, *kaj* nyelvjárásban publikálók (Habdelić, Belostenec és mások) számára példaértékű volt. És ebből az aspektusból szemlélve a művet, vitatnunk kell a Liber-Mladost gondozásában megjelent horvát irodalomtörténeti szintézis vélekedését, mely a Vramec-életmű (és itt csak a *Kronikat* veszi figyelembe) „krónikás karakterűnek” („kroničarski karakter”) minősíti, a tartalmát színező érzület pedig nem több a korban „kötelező vallásosságnál” („obavezna nabožnost”). (Povijest hrvatske književnosti. Knj. 3.: 1974. 235.) A *Postilláról* nem is tesz említést, feltehetően annak okán, hogy e homiliákat tartalmazó könyv példányait – nagyobb részben – megsemmisítették. Feltételezzük, hogy a megsemmisítés oka a Vramec-homiliák reformációs színeze volt (például a szociális kérdések felvetése, az egyházi hierarchia bírálata).

Népszerű volt-e a könyv, vagy sem, ma nehéz eldönteni. Az feltételezhető, hogy a katolikus megújulás, vagyis az ellenreformáció papi közössége szükségszerűen távol tartotta magát az olyan szellemi termékektől, amelyekre a protestantizmus árnyéka vetült. Így Vramec *Postillájától* is. Josip Vončina arra figyelmeztet, hogy a reformáció horvátországi és szlovéniai elterjedését megakadályozni kívánó, s egyúttal a katolikus megújulást szolgáló 17. századi horvát írók viszonyulása a protestáns szellemi hozadékhoz kétarcú: a tagadás sok esetben szimpátiával párosul. (Josip VONČINA: 1988. 272.) A legszembetűnőbb példa a kaj dialektus területén kívül eső fiumei (rijekai) ferences provinciális, Franjo Glavinićé (1585-1652), aki elragadtatással szólt a horvát nyelvű protestáns bibliafordításról – egyetlen elmarasztalható elemként említve a szövegben felfedezhető eretnekiséget („tako skladan, te bi mu bio drag da nije bio okružen herezijom”), (Josip VONČINA: 1988. 272.) de ugyanakkor bizonyította, hogy az Antun Dalmatin és Stjepan Konzul Istranin fordította *Novi Testament (Újtestamentum)* igen nagy hatással volt a 17. századi kaj horvát irodalom legmarkánsabb egyéniségére, Juraj Habelićre. (Josip VONČINA: 1988. 272.) És mindehhez hozzátehetjük: Habelić fiatal éveit egy részét szintén Fiumében (Rijeka) töltötte éppen akkor, amikor Glavinić a tersattoi ferences kolostor gárdiánja volt. Kapcsolatuk tehát nem kizárt, s épp ezért – nézeteiket illetően – a kölcsönhatás sem. Josip Vončina egyébként – a nyelvi tényekből kiindulva – a Habelić munkásságát befolyásoló elődök között említi Pergošićot és Vramecet, Glavinićyal és a magyar Zrínyiaszt horváttra fordító Zrínyi Péterrel együtt. (Josip VONČINA: 1988. 272.)

Michael Boložić (Bolšić) imája (imakönyve?)

A 16. századi kaj irodalom egy töredékes emléke csak nemrég vált ismertté Borsa Gedeon és Hadrovics László jóvoltából. Egy tizennyolc lap terjedelmű szövegről van szó, amely a nürnbergi Georgia csízió 1601-es naptárának makulatúrájából került elő. A textus egy imádságos könyv részlete, amelynek szerzőjét Hadrovics László egy Michael Boložić (Bolšić) nevű lutheránus prédikátor személyében jelölte meg. A szöveg minden valószínűség szerint 1601 előttről való, az viszont bizonytalan, hogy az imakönyvet kinyomtatták-e vagy sem. A próbanyomtatnak is tekinthető textus mindenesetre egy teljes szöveget tartalmaz. Ha az imakönyv valóban napvilágot látott, az valószínűleg Johannes Manlius nyugat-magyarországi működésének színteréhez köthető (Németújvár, Monyorókerék, Sárvár,

Sopronkeresztúr). Az ima szövegének kaj jellege nemigen vitatható, ám Alojz Jembrih arra is emlékeztet, hogy az morfológiailag Grgur Mekinić *Duševne pesne* (Vallásos énekek) c. munkájával is rokonságot mutat. Az elbeszélő múlt többes szám 1. személyű alakok mindkét szerző szövegében jelen vannak. Példái: *behi, iskahi, vupahi, molahi, ležahi, prožahi*. Megjegyzi: a gradistyei (burgenlandi) horvátok Ausztria területén ma is használják, ami ismételten a nyugat-magyarországi provenienciára utal. (Alojz JEMBRIH: 1997. 35-36.) Az imaszöveg nyelvi-stiláris igényességét szemléltetendő idézzük az alábbi részleteket: „A mi Atyáinknak, Ábrahámnak, Izsáknak és Jákobnak Istene, avagy atyja a mi Urunknak és Megváltónknak, Jézusnak, én téged szívből szépen és fennen magasztalva dicsérlek [...] és téged, megváltó és szabadító Istenemet magasztallak, hogy bajomban megsegítettél és a pusztulástól megoltalmaztál és a hamis nyelvektől és hízeglő szájaktól megszabadítottál, segítettél ellenségeim előtt [...] Ezért téged szépen és magasztalva szívemből dicsérlek, és dicsérem a te Szent Nevedet [...] Szent Fiaddal és a Szentlélekkel egyetemben, most és mindörökkön örökké, Ámen.”

(Bog Otczeu naših Abrahama, Iľacha i Iacoba, kiľzi otec naľega goľzponna i Szledbennika Ieľuľľa, iaz tebe iz ľzercza lepo i viľzoko hualim [...] i tebe Boga zuelichitela i oľzloboditela mega dichim, Daľzimi znevol pomogel, i pred pogibelio mene obranil tere ialnih iezikou i lasliuuh vuľzt oľlobodil, pomogelszimi pred nepriatelmi [...] ľztuoym Szinkom i Zľzuetim Duhom naukup, oude i vechnomľytke, vezda i vekiuekoma Amen.” (Közli: Alojz JEMBRIH: 1977. 36-38.)

A 16. századi kaj nyelvű irodalmi emlékek alkotói – Pergošićról szólva már utaltunk rá – a tudomány és az irodalom aktív művelőiként a nemzeti művelődés fontosságát hangsúlyozzák. Már Pergošić tudatosan vallotta: a külföldi nemzetek íróinak példái is serekentették a *Decretum* lefordítására és közreadására, Antun Vramec pedig már az iskolák és a művelődés szükséges voltáról beszél, mondván: „minden jó az iskolákból és a tudományokból származik.” A *Postillában* a nők („asszonyok és leányok”) művelődését ellenző kortársaival szemben azt vallja: „az asszonyoknak, leányoknak vagy az özvegyeknek hasznos ismerni az írást és a tudományt”, mert „mindenkinek hasznára válik és szükséges is az Isten ismerete”, mely megismerés csakis az „Írás”, azaz a Szentírás ismerete által történhet. Ezt a szellemet és igényt tiszteletre méltó következetességgel viszik majd tovább a következő, a 17–18. század kaj nyelvű alkotói Štefan Zagrebećtól Ivan Mulihon, Juraj Dijanićon át Hilarion Gašparotiig. Az írás és az írók hiányában – érvel majd 1724-ben Štefan Škvorc – „[...] katolikus hitünk már rég semmivé lett volna, mind ellenségei az Ó- és az Újtestamentumot fogaikkal tépték volna

szét és semmivé tették volna a szent atyák tudományát. Róma Bécestől, Zágráb Párizstól, Párizs Belgrádtól, Belgrád Bihaćtól, Bihać Prágától, Prága Konstantinápolytól, Konstantinápoly Zágrábtól messze van. Hogyan ismerhetnénk meg e városokat, ha nem lennének írók, akik – egyik a másiknak elmondva – ” le nem írták volna őket. Ha nem is mindig ilyen didaktikusan, de hasonló elkötelezettséggel és szándékkal műveli majd diszciplináját az első horvát nyelvű aritmetika szerzője, Šilobod Bolšić (1758) éppúgy, mint a szótáríró Juraj Habelić, Šušnik, Jambrešić vagy Belostenec. (Kajkaviana Croatica: 2002. 15-23.) A varasdi „írói kör” kaj nyelvű művelődési programja tehát ígéretes szellemi magvetés volt.

A 17. század kaj horvát költészet korai nyomtatott emléke: Grgur Mekinić

A 16. század végén a reneszánsz tudatosság jegyeit mutató és részben protestáns motiváltságú kaj horvát irodalom prosperálását a 17. században még erőteljesebb fellendülés követi. Mennyiségben is, minőségben és stílustörténetileg is más lesz ez az irodalom, egyben viszont markánsan egységes: a kaj-nyelviség következetes szolgálata. Alakulástörténetében meghatározó szerep jut a jezsuitáknak és a pálosoknak. Általtuk a katolikus megújulás s a barokk lesz a szellemi, az irodalmi és művészeti élet meghatározója. A líra és a verses epika, valamint az értekező és tudományos próza 16. századi dominanciája után és mellett a dráma hoz új szintet a kaj nyelvű irodalomba. A szemléletváltás az európai folyamatokhoz igazodva megy végbe, tovább építve természetesen mindazt, amit az előző század teremtett a kéziratos irodalomban és az első kaj nyelvű, nyomtatásban napvilágot látott opusokban. A szemléletváltás tehát a folytonosság biztosításával ment végbe, ami művekben és életművekben is kitapintható. Érintkezési pontok, interferenciák tapasztalhatók, amelyek a dialektusok gyakori kölcsönös recepciójában, esztétikailag és tematikailag is manifesztálódnak – a folyamatos kölcsönhatások jóvoltából sajátosan pannoni karaktert kölcsönözve az ígéretesen prosperáló kaj irodalomnak. Jelentős szerep jut ebben az egyes főúri családoknak, a Zrínyieknek, Frangepánoknak, a Nádasdyaknak, a Batthyányiaknak vagy éppen a Széchyeknek. Ez utóbbi állítás tényszerű voltára már az előző korszak tárgyalásakor is felfigyelhettünk. Most, a 16. század végén és a 17. század küszöbén, de a 17. század derekán is e családok mecénás szerepével, sőt az irodalmi életbe való bekapcsolódásával szembesülhetünk.

A 17. század kaj nyelvű irodalmának fejlődéstörténetében már a század elején egy kettős nyelvi identitású szerzőre kell felfigyelnünk: a gradistyei horvát diaszpóra protestáns énekszerzőjére, Grgur Mekinićre (1534?-1617), akinek *Duševne pesme* (Lelki énekek) c. kancionáléja, az említett diaszpóra nyelvi többrétegűségéből fakadóan, mind a *ča*, mind a *kaj*, de a *što* nyelvjárás elemeit is magában foglalja. Ezt a nyelvi kevertséget – részben legalábbis – Mekinić csáktornyai kötődése is magyarázza: énekeskönyve mindkét kiadását (1609 és 1611) Zrínyi Miklósnak, a szigetvári hős fia, György második házasságából származó fiának (Đuro ŠKVORC: 2007. 246.), Zrínyi Miklósnak ajánlotta, aki a protestantizmus híveként vette pártfogásába – a bécsi egyetem matrikulája szerint vipavai (Wippach) illetőségű – protestáns prédikátort. A bécsi egyetem anyakönyvében Mekinić így szerepel: „Georgius Mechinič de Wippach 15 cr.”, Vipavaról pedig köztudott: azon területhez tartozott, ahonnét Károly főherceg 1580 táján kitiltotta a protestánsokat. (Alojz JEMBRIH: 1990. 16., 20.). Alojz Jembrih több olyan apró jelet is említ, amelyek a kaj nyelvi kötődésre utalnak. Ilyen például a Mekinić ajánlása végén található „öndefiníció”: „ponizan sluga Gregorius Pythiraeus ondi plebanuš”, azaz: Alázatos szolgálja, Pythiraeus Gergely plébános. A *plebanuš* fogalma a kaj nyelvhasználatban nemcsak katolikus plébánost, protestáns prédikátort is jelent. A kaj nyelvi régióhoz kötődésre vallanak az ajánlásokban (1609, 1611) előforduló más szavak is: Šandor, Jezuš Kruistuš, augustuš, továbbá a latin ábécé magyar ortográfiát követő használata, valamint a *v* = *-ba*, *-be*, *-ban*, *-ben* előljárószó használata (*v neuoli*, *v nebi*, *v vekivechnoi*, *v vinogradi*, *v Betlehemu*). Mindez természetesen, csaknem hasonló arányban, *ča* dialektusbeli nyelvi elemekkel is párosul, ami a két nyelvjárás kevertségében is megmutatkozik, s ami az egykori nyugat-magyarországi (ma Burgenland) horvátság ma beszélt nyelvével is harmonizál. (Alojz JEMBRIH: 1990. 33-47.)

Mekinić művének teljes címe az énekek forrásaira is utal: az átköltött szövegek eredetijének némelyike latin vagy német, illetve magyar nyelven íródott („vchenih musi Vnimskom i nikoliko Vugerskom Jaziku szpraune”). Az átvételek forrásaira minden esetben a notajelzés utal egyértelműen, amely szerint a magyarból fordított szövegek a következők: 14r: Alia ad Notam: *Dicherem az Ištent* (Dicsérem az Istent), 16r: [ad Notam]: *Je[us Chri]tus i[stennek Szent Fia* (Jézus Krisztus, Istennek Szent Fia), 22v: Alia ad Notam: *Chri]tus fel tamada* (Krisztus feltámadta), 30r: Alia [ad Notam]: *Iermi keriuk szent-től* (Jer mi kérjük Szent[lélek]től), 60v: Alia ad Notam: *Dicherem en az Istent* (Dicsérem én az Istent), 78r: Alia ad Notam: *Tudgiuk vram Išten* (Tudjuk uram Isten), 78r: Alia ad Notam: *Halando emberek, kik* (Halandó emberek, kik), 81v: Ad Notam: *Az*

örök élet mi legyen (Az örök élet mi legyen). Példaként a *Proximo mi svi svetoga Duha* kezdetű éneket idézzük, amelynek, a notajelzés szerint, egy *Iermi keriuik szent[lélek]től* c. ének a mintája, s amelynek több magyar változata is ismert. Bornemisza Péter *Énekek három rendben* c. kancionáléjában két variánsa is megtalálható, egy hét- és egy ötstrófás változat, mely utóbbiban az ötödik versszak a doxologia. Ennek első négy strófája közel áll a horvát variánsához. Szerepel az ének egy hosszabb változata Huszár Gál *Énekeskönyvének* 1661-es debreceni kiadásában is, ám Mekinić forrásaként ez is kizárható. Meglepően hasonlít viszont a ma használatos református *Énekeskönyv*ben 234. számmal szereplő dicséretre, amelynél viszont nincs utalás a közelebbi provenienciára. Feltételezhető forrásként megemlíthető talán Gálszécsi István *Énekeskönyve*, amely viszont csak töredékben maradt fenn. Mindezek okán idézzük itt a ma használt és a kaj horvát Mekinić-textussal egyező énekváltozatot, amelynek szövege – mint említettük – a legközelebb áll a horvát fordításhoz:

Jer, kérjük Isten áldott Szentlelkét,
Legfőképpen az igaz hitért,
Hogyha jön a végóra, mellénk álljon,
Hazatérésre készen találjon.
Könyörüljön.

Jer, Világosság, ragyogj fel nekünk.
Hogy csak Krisztus légyen mesterünk,
El ne hagyjuk őt, mi hű Megváltónkat,
Aki népének örökséget ad.
Könyörüljél.

Ó Szeretet, áraszd ránc meleged,
Hadd kóstoljuk édességedet;
Tiszta szívből, mindenkit hadd szeressünk,
Egyességben és békében éljünk.
Könyörüljél.

Ínségeinkben fő Vigasztalónk,
Halál ellen megbátorítónk,
Össze ne hagyj esni, ha ellenségünk,
Reánk jó s romlást készít már nekünk.
Könyörüljél.

A Mekinić-szöveg:
Prosimo mi vsi svetoga Duha,
zavoli te prave vere sada,
danas on čuva u skradnoi uri,
gda nam bude znevolju radost.
Bog nam se smiluj.

Preslavna luč daj nam svitlost,
da spoznamo Jezusa slatkost,
i da sega deržimo, kako spasitelja,
ki nas v očinu domovinu pripelja.
Bog nam se smiluj.

Slatka ljubav daj tvu prijaznost,
da svidimo ljubave goručost,
serčeno se med sobom ljubimo,
v miru vjedinosti vsi ob stojimo.
Bog nam se smiluj.

Veliki obeselnik v nevoli,
pomoz da se ne bojimo smerti,
da naše misli tada ne zdvoje,
gda vrag na naš žitak tužil bude.
Bog nam se smiluj.

Mekinić énekeskönyve tudatos szerkesztésről tanúskodik, szerkezetiileg 36 (1609), illetve 32 (1611) részből áll. Az énekek tárgya részben az egyházi ünnepkörhöz kötődik, más részük váltakozó tematikájú, de valamennyi a gyülekezeti alkalmakra készült. Néhány példa, amelyek a kancionálé struktúrájáról is informálnak: *Od Kristuševe rojstva* (Krisztus születéséről), *Od Kristuševe muke i smerti* (Krisztus kínszenvedéséről és haláláról), *Od Kristuševe na nebo pošatju* (Krisztus mennybemeneteléről), *Od Svetoga Duha* (A Szentlélekről), *Od Svete Trojice* (A Szentháromságról), *Desetero Božje poručenje* (Az Isteni Tízparancsolat), *Oče naš* (Miatyánk), *Od večere gospodinove* (Az Úrvacsoráról), *Od Crikve kerščanske* (A keresztyén egyházzól), *Od svetoga hištva* (A házasság szentségéről), *Od smerti* (A halálról), *Od sudnjega dneva* (Az ítéletnapról), *Pesni jutarnje* (Reggeli énekek), *Pesni večernje* (Esti énekek), *Litanija v pesmi* (Énekes

litánia), *Pesan proti tuči i germľjavini* (Ének jégverés és vihar ellen), *Prot Turku* (A török ellen), *Proti kugi* (A döghalál ellen).

Ez a struktúra az első kiadásban harminchat, a másodikban harminckét tematikai ciklust jelent, amelyek közül a legjelentősebbek: a nagy ünnepekre szóló, valamint katekétai és katekizmusi vonatkozású énekek mellett a mindennapi élethez kapcsolódó cantiók, zsoltár- és himnuszparafrázisok, halottas énekek sorakoznak, köztük olyanok, amelyek a szlovén kancionálékban vagy Luther énekeskönyveiben is megtalálhatók. A notációt teljességgel mellőzi a kötet, csupán a notajelzések utalnak az egyes énekeknél használandó dallamra.

Mekinić énekeskönyve mindeme sajátosságaival, nyelvi kettősségével (kaj, gradistyei horvát) semmiképp sem hanyagolható láncszem a 16–17. század kaj nyelvű költészetébe.

A kaj „bibliafordító”: Nikola Krajačević Sartorius

Miként már utaltunk rá: a kaj horvát irodalom művelésében a 17. században a jezsuitáké és a pálosoké a vezető szerep. Az előbbiek már észak-horvátországi („sclavoniai”) megjelenésük kezdetén felmérték a köznép hit- és műveltségbeli állapotát, konstatálhatták a reformáció mégoly szerény, de mégiscsak figyelembe veendő jelenlétét, s tudományos felkészültségük birtokában már a század első felében számottevő eredményeket mutattak fel, a későbbi évtizedekben – átnyúlva a 18. századba is – még inkább. Működésük egyik első, mérföldkönek is tekinthető eredménye a kaj nyelvű „bibliafordítás”, a *Szveti Evangeliumi*, amely 1651-ben Grazban jelent meg, sokáig Petretics Péter (Petar Petretić) zágrábi püspök (később kalocsai érsek) munkájának tartottak, s csak később tisztázódott: a fordító-szerkesztő **Nikola Krajačević Sartorius** (1582-1653), Petretics pedig mecénása s az előszó írója volt a fordításnak.

Krajačević egy Vuk Krajačević nevű granicsár (határőr) vajda fiaként született 1582-ben, vélhetően november 29-én. Ifjúkorában – a határőr hagyományokat követve – katonai pályára lépett, néhány, a törökkel vívott csatában részt is vett, de rövid idő múltán erős lelki készletetést érzett a papi pálya iránt. Gimnáziumi tanulmányait s a filozófiai stúdiumokat Grazban végezte, ebből Johann Argent professzornál szerzett magiszteri fokozatot. 1609 májusában már Rómában van a Collegium Germanicumban, teológiai stúdiumait a Gregorianumban végzi. 1612-ben visszatér Zágrábba, ahol jogi stúdiumokat folytat. Itt hamarosan világi

papként szerzett hírnevet: viszonylag fiatalon szép sikereket ért el: 1614-ben már zágrábi kanonok és csázmai archidiakónus. Egy esztendő múltán, újabb belső késztetés hatása alatt, belépett a jezsuita rendbe. A noviciátus két esztendejét Brünmben töltötte. Harmadik próbaévét az ausztriai Eberndorfban töltötte. Hazatérve rendje a Krizsevac környéki Tkalecre (Kalec) küldi (jezsuita birtok), ahol két éven át működik hatékony missziós munkát végezve. Tkalec után Zágrábba kerül: hitszónok a Szent Márk templomban, a polgári Mária Kongregáció vezetője, egy ideig a jezsuita kollégium rektora. 1635-től a két évvel korábban alapított varasdi jezsuita rezidencián előljáró és hitszónok, ahonnan 1639-ben Rómába megy, a Szent Péter Bazilika horvát gyóntatója tíz hónapon át. Visszatérve Zágrábba korábbi tevékenységét folytatta egészen 1653. március 8-án bekövetkezett haláláig.

Filozófiai, teológiai felkészültségének, nyelvtudásának (horvát, latin, magyar, olasz, német), hitszónoki és katekéta gyakorlatának, hitbuzgalmi tevékenységének eredményeit több művet számláló életművében összegezte. Ezekből ma hármát ismerünk, kettő valószínűleg lappang. Az első opus, ahogy maga írta: az „az első szlovén könyvecske” („prve slovenske knjižice”) ma cím szerint nem ismert, példánya nem maradt fenn, létezéséről csupán szerzője későbbi műveinek előszavaiból értesülünk. A maga idejében népszerű *Molitvene knjižice* (Imádságos könyvecske) – ez is feltételezett cím – 1630-ban keletkezett, ma csak második, 1640-ben készült pozsonyi kiadását ismerjük. Vitatott a létezése a szintén Pozsonyhoz kötött *Manuale sodalitatis*nak (1639). A legjelentősebb Krajačević-mű a *Szveti Evangeliomi* (A Szent Evangéliumok), amely 1651-ben Grazban jelent meg, s amelynek szerzősége csak 1906-ban tisztázódott Hajnal Márton jóvoltából. (HAJNAL Márton. 1906. 315-321.) A mű teljes, terjedelmes barokk címe: *Szveti evangeliomi, koteremi Szveta Czirkva zagrebecska szlovenzka, okolu godiscsa, po nedelye te szvetke sive: z-jednem kratkem catechismusem, za nevmetelne lyudi hasznovitem: Szvetoga i vizzoko postuvanoga gozpodina gozpodina Petra Petreticsa, biskupa zagrebecskoga, oblaztjum, i ztroskom, i szlovenzke szlovom na szvetlo vun dani, i stampani. – Vu Nemskom Gradczu. Na jezero sezt zto petdeszt i pervo leto. Pri Ferencze Widmanstadiuse stampare.* (Szent Evangéliumok, amelyeket a zágrábi szlovén [Anya]szentegyház az esztendő folyamán vasárnap és ünnepnapokon használ: egy rövid, a tanulatlan nép számára hasznos katekizmussal: a fényesség és főtisztelendő úr, Petretics Péter úr, zágrábi püspök támogatásával és költségén szlovén betűkkel kiadatott és felsőbb engedéllyel kinyomtatott. – Német Grazban az Ezerhatszáz ötvenegyedik esztendőben. Vidmanstadius Nyomdájában.)

A Krajačević-életművet a horvát irodalomtörténet-írás váltakozó mértékben és mélységben méltatta/méltatja. Vallásos tematikájú művekről lévén szó, a méltatásokat olykor méltánytalan felhangok motiválják, pedig a 17. század Európájának más, a katolikus megújulás, az ellenreformáció kibontakozásának szabad folyást biztosító nemzeteknél az irodalmi élet markáns, a korra jellemző, értékteremtő és hordozó vonulatát épp az ilyen művek alkotják. Ilyen alkotás az első kaj nyelvű nyomtatott imakönyv, Krajačević *Molitvene knjižice* c. munkája. Első, 1630-ban megjelent változatából nem maradt fenn példány, ismerjük viszont az 1640-es pozsonyi és a Baltazar Milovec által gondozott és közreadott harmadikat (1657) – ez utóbbi bizonyítja egyértelműen Krajačević szerzőségét.

A *Molitvene knjižice* öt részre tagolódik: az első az imádságról szóló tanítás, a második a mindennapi imákat és a miséről szóló tanítás szövegeit tartalmazza. A harmadikban a gyónás és az áldozás szentségének értelmezése-magyarázata, a negyedikben a betegeknek és haldoklóknak szóló tanácsok, vigasztalások vannak, míg az ötödik imádságos litániák, Mária- és egyéb egyházi énekek foglalata. A közismert imádságok (Miatyánk, Üdvözlégy) mellett megtaláljuk a Tízparancsolatot és egy hosszú éneket a négy utolsó dologról. (Mijo KORADE: 2008. 49-59.; Olga ŠOJAT: 1977. *Hrvatski kajkavski pisci I.* 292-298.)

Noha a *Sveti Evangeliumi* toldalékaként jelent meg, önálló Krajačević-műnek minősül a *Catechismus puerorum*, amely alighanem a zágrábi és tkaleci, valamint a Tkalec környéki falvak hitoktatói munkájának terméke, amikor is felnőtteknek és gyermekeknek tanította-magyarázta a hitigazságokat. Erre utal a dialogikus keret, de maga a tartalom is. Tematikáját a mindennapi imádságok (Miatyánk, Üdvözlégy), a Tízparancsolat, a Szentháromságról, a megváltásról szóló dogmatikai, a szentségekről, a gyónásról, az áldozásról, a szentek tiszteletéről szóló tanítások alkotják. A felsorakozó kérdések és válaszok közé kurzívan szedett, a katekétáknak és a lelkipásztoroknak szóló, latin nyelvű utasítások illeszkednek, valójában módszertani tanácsok. A *Catechismus* újabb kori méltatói okkal hangsúlyozzák: megalkotója a nyomorúságos szociális viszonyok között élő köznépnek kívánt lelki vigaszt és támaszt nyújtani. A bűnről, az utolsó ítéletről, a halálról, a poklóról, a bűnösökre ott váró kínszenvedésekről és a paradicsombeli üdvözülésről szóló tanítások – a szemléltető példák révén – a hitélet rendszeres gyakorlásának, a templombajárásnak, a gyónásnak és az áldozásnak fontosságát hivatottak tudatosítani – lévén, hogy ezek révén remélhető a túlvilágon az üdvözülés. A tételeket alátámasztó példázatok a köznép nyelvi igényei szerint épülnek fel, ám egyszerűségükben is igényes formában.

A *Szveti Evangeliumit* gyakorta aposztrofálják lekcionárium, máskor bibliafordításként. Valójában mindkét definíálás jogos, hiszen a mű bibliai textusokat, olvasmányokat tartalmaz, de különféle vallásos énekeket is, amelyeket a szentmise szertartásánál használtak. A *Szveti Evangeliumi* népszerűségére utal, hogy a 19. század végéig több ízben is kiadták.

A bibliai szövegeket Krajačević – ez az előszóból derül ki – „deák és magyar textusból” („iz Dijacskoga te Vugerszkoga teksztusa”) „szóról szóra” („od recsi do recsi”) fordította „ahol lehetséges volt” („gde je bilo moguče”) a „zágrábi szlavón” (azaz kaj horvát) nyelvre („na nese pravo Szlovenzko zagrebecsko szlovo”). Szegedy Rezső gondos filológiai munkával és meggyőző érveléssel bonyolította, hogy a Krajačević említette és használta „vugerszkitekstsztus” nem volt más, mint Káldi György katolikus bibliafordítása. (SZEGEDY Rezső: 1915-17. 35-66.) Krajačević fordítás közben gondosan ügyelt szövege nyelvezetének kaj jellegére. Erre utal a „Sulovenszki orszag” onomasztikai utalás, amely a történelmi Szlavóniára vonatkozik. Szóhasználatában a „pravo Szlovenszko Zagrebacsko szlovo” a kaj dialektust jelenti, míg a szlovén nyelvre a *kranjski* („prodekatorov kranyszkeh”) jelzőt alkalmazza. (Josip VONČINA: 1988. 267-268.) Nyelvi vonatkozásokról lévén szó, a *Szveti Evangeliumi* ortográfiájáról sem feledkezhetünk meg: a 16. századi gyakorlathoz hasonlóan ő is a magyar, kancelláriai típusú helyesírást használja. (KNIEZSA István: 1936. 191-199).

Az egy időben Pozsonyban és Nagyszombatban is működő Krajačević, de püspöke, Petretics Péter számára is Pázmány Péter volt a példakép, aki – olvassuk a *Szveti Evangeliumi* előszavában – „Magyarország igen nagy tudású és nagyon bölcs püspöke és érsekeként” hasonló elgondolással a „püspöksége alá tartozó lelkipásztorok munkáját is segített” saját prédikációit is közreadta – azzal a céllal és szándékkal is, hogy „a lelkipásztorok mind a maguk, mind a juhaik lelkének megváltását” segítsék: „Prispodobnem zakonom jeden drugi gluboko vučeni i visoko mudri biškup i arcibiškup Vugerskoga orsaga, imenom PAZMAN PETER, vsem srcem želeči vekivečnoga zveličenja pastirom i ovcam, svoje paske podložnem i preporučennem, je bil spravit i štampati včinil vugerskem jezikom visoko vučene i gluboko mudre prodeke vu to ime, da bi ih pastiri cirkveni, njegove biškupije podložni, imeti lehkotu i pomoč vu svoje pastirske časti, sebe i svojem ovcam na dušno zveličenje.” (Olga ŠOJAT: 1977. *Hrvatski kajkavski pisci I.* 323.)

A *Molitvene knjižice* és a *Szveti Evangeliumi* versanyagát vallásos költemények alkotják. Krajačević azzal a reménnyel iktatta be őket, hogy a köznép „a tisztátalan és szégyenletes szerelmi énekek helyett” („mesto nečisteh i sramotno

ljubezliveh popevkih”) dalolja azokat munka közben, dologidőben a szántóföldön és a szőlőhegyen, mégpedig „a hajdani pogány és gyalázatos énekek helyett, amelyeket az egyszerű emberek, különösen az asszonyok gyakran énekelnek tánc és vigadozás közben, de otthon és kinn a határban, a hegyen, szégyentelenül tréfálkozva” („mesto navadneh negdašnjeg starih poganskeh i sramotneh popevkih, kotere priprosti ljudi, poimene ženskoga spola, gustokrat popevajuči, tancajuči, delajuči doma, vune na polje, na goricah, sramotno se šaleči...”). Meggyőződése, hogy ezek az énekek kisöprik „a latorságot és a szemetet, de a szégyenteljes tréfát is.” Olga Šojat emlékeztet, hogy a régebbi horvát irodalomtörténet Kukuljevićtől a 20. század harmincas éveinek végéig állította: Krajačević a horvát népdal-kultúra ellen „kezdeti háborút”, a népköltészet kiirtása volt a célja. 1939-ben elsősorban Franjo Fancev szállt szembe e hagyományos felfogással – bizonyítva, hogy Krajačević céljának és szándékának félreértéséről van szó. Nála az elmarasztalás ugyanis nem a tiszta érzelmeket kifejező szerelmi énekekre, hanem a „szégyenteljes”, érzéki („sramotno ljubezljive”) „pogány és feslett” („pogane i lotrene”) dalokra vonatkozik. Maga is tapasztalta: a köznép körében divatozott a sikamlós, kétértelműségekkel teli, olykor tán az obszcenitás határát súroló dalok éneklése, de elterjedtek voltak az illetlenségekkel teli történetek (mesék, anekdoták) is. Ám, hogy az értékes népdalkincset igenis becsülte, arra több példa is kínálkozik notajelzéseiben. A *Szveti Evangelium*ban négy sajátos verse kapcsán népdalok első sorát idézi, amelyeknek dallamára kell énekelni a vallásos verseket: az *Ave maria stella* a *Hranila devojka tri sive sokole* (Három szürke sólymot táplált a leánya) notájára énekelendő, az *O gloriosa Domina* az *Igra kolo široko* (Nagy körben járnak a kólót) dallama szerint, a *Zdrava budi Marija* (Üdvözlégy Mária) a *Posejal sem bažulek, posejal sem draga ljuba* (Bazsalikumot, drága szerelmet ültettem) notájára. (Olga ŠOJAT: 1977. *Hrvatski kajkavski pisci I.* 295-297.)

Krajačević lírikusi-műfordítói teljesítményéről többnyire elmarasztaló vélemények fogalmazódtak meg. Kukuljević, de még a 20. századi méltató, J. Barlè is gyengének minősíti fordításait, jóllehet – s ezt Olga Šojat jegyzi meg – néhány szöveg egybevetése alapján nem lehet meggyőző az effajta érvelés.

Elismerőbb megnyilatkozások övezték/övezik viszont prózai munkáit, amelyek erényei a világos prózai előadásmódban, a „barokk refundáció” mellőzésében, nyelvi csiszoltságában, átgondolt szerkesztettségében, az élő nyelv lehetőségeinek maximális kihasználásában, szókincsében jelölhetők meg.

17. SZÁZADI KAJ NYELVŰ KÉZIRATOS EMLÉKEK

Pavlinski zbornik – Pavlinska pjesmarica (Pálos énekeskönyv)

A 16. századi, kéziratos formában fennmaradt, protestáns karakterű kaj horvát irodalom – láttuk – tovább él a 17. század első harmadában is. Ezt bizonyítja az 1632-es datálású *Nedeliščansko-markeševečka pjesmarica* mellett az a mintegy nyolcvanra tehető, Vilko Novak emlegette kéziratos muravidéki kancionálé is, amely a *Martjanska-Prekomurska p(j)esmarica* és az 1644-ből való *Pavlinski zbornik* közötti évtizedekben – a szlovén mellett – a kaj horvát kéziratos irodalmat is reprezentálja. A *Pavlinski zbornik* nem csupán verseket tartalmaz – miként Krajačević művei, ez is kettős szerkezetű: prózai és versszövegek gyűjteménye. Az 1644-ben összemásolt kéziratos kötet a pálos rend horvátországi jelenlétének és hatékony működésének gyümölcse. Ma már facsimiléje és modern transzkripciója (*Pavlinski zbornik*: 1991), az irodalom-, a vallás-, a művelődés- és a zenetörténet kutatóinak rendelkezésére áll.

A zágrábi Nemzeti és Egyetemi Könyvtárban – Nacionalna i sveučilišna knjižnica – őrzött (jelzete: R 3629) kódex humanista írásmóddal íródott, összesen 254 főlíót tartalmaz, s részeit utólagosan kötötték egybe, amit az utólagos főlíózás bizonyít. Háromféle, fekete, piros és zöld tintával írták, az írás mindvégig jól olvasható. A múltban többféle néven jegyezték: Fancev *Pavlinski kodeks*nek nevezte, Janko Barlè *Pavlinska pjesmarica*nak, Vladoje Dukat „1644-ből való pjesmaricaként” aposztrofálta, Dragutin Kniewald pedig a *Pavlinski obredni zbornik iz god 1644* címet adta neki. Vladimir Zagorac legújabb javaslata szerint a legszerencsésebb cím ez lehetne: *Pavlinski redovničko-svećenički priručnik* (Pálos-rendi lelkészi kézikönyv). (Vladimir ZAGORAC: 1991. 287.) A kritikainak tekinthető akadémiai kiadás végül a *Pavlinski zbornik 1644* címet kapta. A pálos jelleg hangsúlyozását Zagorac szerint a benne megjelenő pálos vallásos szemlélet és a papi pasztorációs tevékenység mindvégig jelenlévő elemei indokolják. Itt felvetődik mindjárt a szerzőség kérdése is. A kódex felfedezése óta rendre visszatérő probléma, amely lényegében máig sem tisztázódott teljesen. Janko Barlè még a 20. század elején, a nevesítés kísérlete nélkül csupán annyit jegyzett meg, hogy a kódex szerkesztője pálos szerzetes lehetett, s nemcsak teológiai, zeneileg is képzett személy volt. Vladoje Dukat határozottan Ivan Belostenecet

nevezte meg szerzőként, Franjo Fancev viszont elutasította ezt a feltevést, annyit állapítva meg, hogy a másoló/szerkesztő cseh vagy horvát identitású papi személy lehetett, aki – ha horvát volt – hosszabb időn át, valószínűleg tanulmányi céllal, Csehországban tartózkodott. Állítását a kódexben előforduló cseh szavakra, illetve a néhány szó esetében tapasztalható cseh ortográfiára alapozta. Mivel a kódex nem egységes, Dragutin Kniewald több szerzőt feltételezett. Ladislav Šaban szerint a kódex lehetséges alkotója a morvaországi Franjo Mlinec volt, amit a szóban forgó csehizmusok is alátámasztanak. Zagorac viszont kétségbe vonja ezt a lehetőséget, mivel Mlinec csak 1641-ben lépett be a pálos rendbe, így nehezen hihető, hogy jó esztendőnyi idő alatt kellő mértékben megismerte a kaj dialektust, illetve az egyházi zenét. Zagorac szerint meg kell különböztetni a másolót és a szerkesztőt, akik közül valamelyik valóban lehetett cseh származású. Végső soron ez is csak hipotézis, így a kérdés eldöntése további kutatás feladata lesz. (Vladimir ZAGORAC: 1991. 295-297.)

Tartalma szerint a kódex a vasárnapok és a liturgiai év ünnepeinek miséin felolvasandó evangéliumok, a legfontosabb imádságok, a gyóntatói gyakorlati útmutatók, liturgikus énekek és különböző alkalmakra szóló áldásszövegek foglalata. A mű élén V. Pál pápa 1606. május 23-i bullájának latin nyelvű textusa olvasható (*Paulus papa V. ad perpetuam rei memoriam*), amely a feloldozás diszciplináját szabályozta a tridenti zsinat után, s amely a szerzetesekre vonatkozó szabályokat is egybegyűjtötte (a rendbe való belépés, a rendi öltözet felvétele, a fogadalom stb.). A pápai bulla után egy a stáció előtti rövid imádság következik (*Oratio ante stationes*), ezt több latin szöveg követi (*Stationes et indulgentiae urbis ecclesiarum*, *Stationes post pascha*, *Stationes in adventu*, *Praecepta ecclesiae* stb.), majd a kalendárium, amely sajnos, megcsontkított, minden fólió felső negyedét valakik kimetszették – vélhetően a színes miniatúrákért. Belőle a szentek felsorolása alapján a kódex keletkezésére lehet következtetni, illetve adott a lokalizálás lehetősége is. Janko Barlè ennek segítségével állapította meg, hogy pálos eredetű kéziratosságról van szó, benne ugyanis ki vannak emelve a pálos, továbbá az Észak-Horvátországban tisztelt magyar szentek: Szent István, Szent László, Szent Imre, Árpádházi Szent Erzsébet. Az egyes hónapoknál az adott évszakra vonatkozó egészségügyi tanácsok olvashatók, amelyek megegyeznek az 1511-ben Velencében kiadott *Zágrábi Missale*-ben található útmutatósokkal. (Vladimir ZAGORAC: 1991. 290.) Nem kevésbé fontos az „esztergomi színódus” ünnepekkel kapcsolatos előírásait tartalmazó szöveg (*Conclusio sinodi strigoniensis circa festorum celebrationem*) – lévén, hogy a zágrábi püspökség is ehhez az egyházi provinciához tartozott. A latin nyelvű textusok sorában a

katekizmus következik, majd egy prédikáció előtti (*ante concionem*), egy minden liturgiai mozzanat (*ante Quodlibet actum administrationis, benedictionis, exorcismi, sive sacramenti etc. dicenda*) és a gyónás előtti imádság (*Oratio ante confessionem*).

A kaj nyelvű prózai szövegek a latin textusokat követik: *Incipiunt evangelia de festis* címmel – részletek a Szentírásból. Ezeket a latin nyelvű liturgia közben olvasták fel. A kaj nyelvűség az ószláv liturgia cirill-metódi hagyományából következik. Köztudott, hogy a horvátoknál a középkor óta pápai jóváhagyással működtek/működnek az ún. *glagoljašok*, azaz glagolita papok, akik óhorvát nyelven miséztek/miséznek. Ma még nem tisztázott: a *Pavlinski zbornik* bibliai szemelvényeinek ki volt a fordítója, illetve a más dialektusban fordított bibliai szövegekkel mutatnak-e ezek rokonságot.

A *Pavlinski zbornik* legbecsesebb részét a kancionálé alkotja, amelyet *Pavlinška pjesmarica*ként szokás emlegetni, s amely a fólió 90 rectójával kezdődik s a 221 rectójával végződik. A benne található énekek az egyházi év rendjét követik – ugyanúgy nagyjából, mint a *Martjanska/Prekomurska p(j)esmarica*ban – Adventtől Úrnapjáig, s ennek megfelelően az alábbi tematika szerint alakulnak: adventi, karácsonyi, nagybőjti, húsvéti, áldozócsütörtöki, pünkösd, úrnap, énekek, misedallamok (az Oltáriszentségről és a prédikáció előtti énekek), zsoltárfordítások, latin himnuszok, Miatyánk-parafrázisok, bűnbánati énekek, egy Mária-ének.

A *Pavlinška pjesmarica* az első olyan kaj nyelvű kéziratos énekgyűjtemény, amelyben az énekek négy vonalas notációval szerepelnek. A 78 énekből mindössze tizenötnek nincs dallama, pontosabban notációja. A dallamra viszont van utalás: *Eadem, Eiusdem Notae, Alia, Alia 3, Alia ad Notam*. A fent említett tematikai tagolódás már jelzi: az énekeket templomi éneklésre szánták, forrásaik a középkori himnuszsköltészetben, német, cseh és magyar kancionálékban kerekednek. (Antun ŠOJAT: 1991. 305.) Provenienciáikat illetően Barlé úgy vélte: a kancionálé templomi énekei a *Pavlinski zbornik* keletkezésénél mintegy ötven évvel korábbiak, amiről hasonlóan vélekedett Fancev, Kniewald, Ivančević, Olga Šojat. Antun Šojat vélelme szerint a *Martjanska/Prekomurska p(j)esmarica* semmiképp sem lehetett előzménye a *Pavlinška pjesmarica*nak, az előbbinek írásmódja és nyelvezete jelentősen eltér az utóbbiétól, (Antun ŠOJAT: 1991. 307), ám tegyük hozzá: Vilko Novak több ízben utal nagyjából azonos szövegű énekekre, amelyek mindkét énekeskönyvben jelen vannak – jóllehet valóban más-más szövegváltozatban. Nem vitatható a *Martjanska/Prekomurska p(j)esmarica* és a *Pavlinška pjesmarica* közötti, a felépítésben mutatkozó tipológiai párhuzam:

mindkettő az egyházi év rendje szerint épül fel – a felekezeti eltérések ellenére. A két kancionálé zenei szegmense egyaránt a középkori hagyományokban gyökerезik, azzal a lényegi különbséggel, hogy a *Pavlinska pjesmarica* notációval közli az énekek többségét, míg amott csupán a latin nyelvű utalás jelzi a használandó melódiát (*Ad Notam, alia ad Notam, Ad Notam laudem* stb.). Közös jegyekről van szó összességében, amelyek jelentősége épp a dallamvilágra történő alludálás, illetve a *Pavlinska pjesmarica* esetében már a notáció megjelenése tükrében sejlik fel. Az európai zenei örökség recepciójáról van szó, amelyet a *Pavlinska pjesmarica* révén a már a kora barokk horvát vallásos énekkultúra értékes emlékévé avatott az idő, s amelynek folytatása is lesz, mégpedig a kaj nyelvterületen. Bő félszázad elmúltával, 1701-ben a *Cithara octochorda* folytatja majd ezt a hagyományt – immár nyomtatott formában. A *Pavlinska pjesmarica*-ban zene és irodalmi szöveg együttesen reprezentálja a kaj horvát barokk vallásos poézist, amelynek dallamvilágát egyfelől a gregorián eredetű gotikus neumatikus hangjegyírással rögzítette a mű összeállítója/másolója, másfelől – az újabb dallamok esetében – a notáció a menzurális formát alkalmazta. (Koraljka KOS: 1991. 342.) A textusok műfaji megoszlásánál a *himnusz*, a *szekvencia*, az *antifona*, a *responsorium*, a *cantio* vehető számba. Elsődlegesen fordításokról van szó, amelyek – miként már említettük – zömmel latin szövegek alapján készültek, s bár nem „érik el a latin szöveg eredeti eleganciáját és ritmusát, szembetűnnek közvetlenségükkel és gazdag, változatos lexicájukkal.” (Koraljka KOS: 1991. 356.) Az újabb keletű énekszövegek, amelyek tárgya az élet múlandósága, a bűn, a pokolbeli szenvedések stb., eredetiségükkel vonják magukra a figyelmet, s nem utolsósorban a népnyelv színes eszköztárával. Néhány ének esetében ott találjuk a latin eredetit is (*Stabat Mater, Victimae paschali laudes*), itt a transláció módosulásaival is szembesülünk, a *Sudec serdit hoče priti* textusa viszont a *Dies irae* szövegű változatát jelenti.

Szemelvény gyanánt a *Stabat Mater* első strófáját idézzük latin, kaj horvát és egykorú és modern magyar nyelvű változatban:

Jacopo da Todi:

Stabat mater dolorosa,
iuxta crucem lacrimosa,
dum pendebat filius.

Pavlinska pjesmarica:

Staše Mati kruto tužna
poleg križa i žalostna
Sina raspeta gledeč.

Hajnal Mátyás (1629):

Álla a Szűz nagy fájdalva
A Kereszt alatt, siratva
Rajta-függő Szent fiát.

Babits Mihály:

Állt az anya keservében
sírva a kereszt tövében,
melyen függött szent Fia.

Az idézett, 17. századi magyar átköltés, Hajnal Mátyás munkája, amely első ízben 1629-ben jelent meg egy bécsi kiadású kötetben (*Az Jesus szivét szerető sziveknek*), ugyanez 1642-ben ismét – az idézet innen való –, végül 1651-ben a kaj horvát nyelvterületen is ismert, Szöllősy Benedek által összeállított *Cantus Catholiciben*. (JÁNOS István: 1983. 78.) A kaj nyelvű és a 17. századi magyar fordítás egybevetése jól mutatja az előbbi sikerültebb, igényesebb, nyelvileg finomabb, művészebb voltát.

A pálos kancionálé kaj nyelvű verseit a formavilág, a prozódia és a rímtechnika felől szemlélve a korra jellemző csiszoltabb, igényesebb nyelviség mellett a középkori latin költészet formai jegyeinek recipiálását kell nyugtázni. A sorfajták variabilitása (nyolcas, hetes, tízes stb.), s a rímváltozatok (bokorrím, páros rím, keresztrím, félrím) váltakozása szembetűnő. Íme néhány példa:

Diku mi pojmo Device	8 a
neba i zemlja kraljice.	8 a
Hvala budi Marije	7 a
ka nam rodi zveličenje!	8 a
Aleluja, Aleluja.	8 b
Vu to vreme godišča	7 a
mir se ljudem nazvešča:	7 a
porođenje Kristuša	7 a
od Device Marija.	7 a
Veselte se, vsi narodi,	8 a
ar vam Deva kralja rodi.	8 a
O, po blaženom poslu	7 b
ne da bog svetu pozlu.	7 b

Aleluja, Aleluja.	8 c
Ja sem tebe na to spravil	8 a
Čudno Dete,	4 b
ja sem te v jasle postavil	8 a
nebesko Detece!	6 b

Ar koga bi od Deve rodenja	10 a
čul i na križ gologa zvišena	10 a
i nadesno Otca posadena,	10 a
on ti biva hrana i jestvina.	10 a

A körültekintően és tudatossággal szerkesztett *Pavlinski zbornik* egészét és ezen belül a *pjesmarica* versanyagát a kaj horvát irodalom fejlődéstörténetének aspektusából szemlélve, struktúráját, nyelvi, irodalmi karakterét definiálva levonható a következtetés. A liturgia központú kódex nyelvi kettőssége (latin és kaj horvát) egyfelől a keresztény, ezen belül a barokk katolikus eszmeiséget, vallásos szemléletet, s ennek hatékony érvényesülését szolgálta, másfelől viszont a népnyelv tudatos közbeiktatásával a horvát nyelvi és nemzeti identitást manifestálta. Alátámasztja ezt a kódexbeli kancionálé versanyaga és a 16. századi *Martjanska/Prekomurska p(j)esmarica* textusai interferenciáinak sora egyaránt, vagyis: az utóbbi énekeskönyv protestáns motiváltsága – a nyelvi eltérések ellenére és mellett is – a *Pavlinski zbornik*, elsősorban annak kancionáléja, a *Pavlinška pjesmarica* előzményének tekinthető. Bennük a kéziratos kaj nyelvű líra folytonossága valósul meg, amely folyamatosság további állomása viszont *Šćrbačić énekeskönyv* lesz, hogy aztán a 18. század hajnalán a *Cithara octochorda* megjelenésével a folyamat összegezése is megtörténjen.

A csíksomlyói kaj horvát Mária-siralom

A középkori *litteratura croatica* meghatározó szegmense a passióirodalom. Legkorábbi emlékei Dalmáciában, a dalmát szigeteken és a Tengermelléken (Primorje) keletkeztek, vélhetően erős itáliai hatás alatt. Ez a passióirodalom sajátos „transzformációs láncolatban” terjedt el Dalmáciában és a Tengermelléken túl Isztriában is az itt is honos ča nyelvjárásban, glagolita és latin betűs szövegek formájában. (LUKÁCS István: 2008. 74.) Van egy példa az olasz helyesírás követésére is, mégpedig a Magyarországon Vizkelety András és Hadrovics

László által felfedezett *Cantilena pro Sabatho* (Nagyszombati ének) esetében. (HADROVICS László: 1983. 169-179.) E gazdag passióhagyomány kiemelkedő darabjaiént a *Muka Isukarstova* (Jézus Krisztus kínszenvedése), a *Plač blažene dive Marije* (A Boldogságos Szűz Mária siralma), s persze a *Muka spasitelj našega* (Mégváltónk kínszenvedése) c. művek emlíhetők (korántsem a teljesség igényével), s természetesen a „horvát irodalom atyjaként” számon tartott Marko Marulić (1450-1524) dialogikus és drámai szövegei, így mindenekelőtt az *Od muke Isusove* (Jézus kínszenvedése) és a *Svarh muke Isukarstove versi tako počinja* (Kezdetét veszi a Jézus Krisztus kínszenvedéséről szóló vers). (LUKÁCS István: 2008. 83-106.; 154 skk.).

A kaj horvát passióhagyomány nyomait az 1468-ból való *Petrisov zbornik* őrzi, amelynek kapcsán Franjo Fancev, később Eduard Hercigonja okkal feltételezte, hogy a kaj horvát szakrális literatúra már a reformáció előtt kapcsolatban lehetett a ča dialektusban írott irodalommal. (LUKÁCS István. 2008. 111-112.) Hercigonja feltevését Lukács István fordításában ide is írjuk: „Ma még mindig nem rendelkezünk a kaj horvát irodalom olyan szövegeivel, amelyek a XV. században keletkeztek volna, de miután sokkal többet tudunk, mint Franjo Fancev (és Kombol) idejében tudtak a kaj horvát elemek jelenlétének intenzitásáról és terjedelméről a XV. és XVI. századi horvát glagolita irodalom kódexeinek nyelvében, joggal állítható, hogy a kaj horvát (+ egyházi szláv) vagy ča-horvát-kaj horvát (+ egyházi szláv) nyelvű glagolita szövegekben – ebben a pillanatban – [1973-ban. LI.] – a kaj horvát nyelvű irodalmi gyakorlat korai kezdete manifesztálódik.” Eduard HERCIGONJA: 1973. 203.)

A Dalmáciában, a dalmát szigeteken, valamint a Tengeremelléken már a 17. század előtt virágzó passióirodalomtól tehát nem független a kaj literatúra passióirodalma sem. Ezt egyértelműen bizonyítja Andreas Knezajić fölöttébb becses *Planctus Beatae Virginis Mariae De Passione D[omi]ni Nostri* c. munkája, amely – a sors különös játékaképpen – Csíksomlyón készült – vagy legalábbis ott másolták – és ott is maradt fenn. Felfedezői Kilián István és Pintér Mária Zsuzsanna voltak, monografikus feldolgozása Lukács István érdeme. (LUKÁCS István: 2000.) A passiójáték kézirata egy olyan kolligátumban bukkant fel, amelynek legismertebb része Guido de Monte Rocheri népszerű *Manipulus curatorum* című papi kézikönyve, s amely eredetileg a mikházi kolostorban volt, s innen került a rend csíksomlyói kolostori könyvtárába. (LUKÁCS István: 2008. 113.) A kolligátum tulajdonosa – az 1622-es possessor bejegyzés szerint – Andreas Kneßajich (*Ex Libris Andreas Kneßajich / Medio in aequare spero Littus / 7. Augusti 1622. / Mors omnia aequat*), aki a kézirat „utolsó számozatlan 12 lapjára írta [...] a

23 oldal terjedelmű kaj horvát nyelvű *planctus*.” (LUKÁCS István: 2008. 113.) A *Planctus* szerzője bizonyítottan azonos Andreas Knezajićtyal, aki Váradi János provinciális erdélyi missziójával érkezett Mikházára, a kolostor *Historia Domusának* tanúsága szerint „Andreas Zágrábi gvárdiánként”. A rendtörténeti adatok szerint Andreas Zágrábi 1624-ben Gyöngyösön öltötte magára a ferences habitust, 1628-ban „Szakolcán Kroata András néven P. Esio Fulgenc theol. filoz. Lectornak tanítványa volt”, 1640-43-ban csíksomlyói zárdafőnök. 1646. január 1-jén hunyt el pestisben Kézdiszentléleken. (LUKÁCS István: 2008. 115-116.)

Az Andreas Knezajićnak tulajdonított *Planctus* párrímes felező nyolcasokban íródott, ám némely sor esetében szabálytalanság van s a rímek is hiányzanak, ami – Lukács István szerint – „a szöveg szerzőjének vagy lejegyzőjének járatlanságáról árulkodik.” Bizonyos nyelvi jegyek szerint – amit nyelvészeti érvek is alátámasztanak – a kaj nyelvű *Planctus* megalkotásakor szerzője ča és kaj nyelvű szövegelőzményekre támaszkodott, ami a korábbi keletkezésű, ča és što nyelvterülethez kötődő *planctus*költészet kaj recepciójának bizonyítéka. A mű a verzifikáció olykori pontatlanságai ellenére „a régi kaj horvát irodalom gyöngyszeme”, általa árnyaltabb a 17. század korai szakaszának kaj nyelvű költészetéről alkotott kép. (LUKÁCS István: 2008. 126.)

A 426 verssorból álló műben megjelenő szenvedéstörténet – a Biblia vonatkozó textusaihoz viszonyítva – jelentősen bővül, vélhetően a korábbi keletkezésű, előzményként feltételezett ča vagy kaj változatok függvényében is. Az expozícióban János evangéliumára történik konkrét utalás („Muka Boga [...] Isukrsta božji sina // Po Ivanu evangelište [...]” = Jézus Krisztusnak, Isten fiának kínszenvedése // János evangelista szerint), ám a Máté, a Márk és a Lukács evangélium vonatkozó részleteivel is számos egyezést találunk. A szövegbővítés a műfaj jellegéből következik: a bibliai textust scenikai igények szerint kell átalakítani, ahol a narráció, a dialógus egyaránt kiemelt szerepet kap a drámai cselekmény mozgalmassága érdekében. A tekintélyes narratív részeket a narrátor szerepét betöltő Angyal mondja el, a dialógusok szereplői: János apostol és a Szűzanya, Jézus és János, Jézus és a Szűzanya, Mária Magdaléna és a Szűzanya, de dialógusra történik utalás olykor az Angyal által elmondott részekben is, így például a *Planctus* végén a Szűzanya szól Arimateai Józsefhez, akinek válaszát az Angyal mondja el. József keserű sóhajok közepette kéri az Istenanyát, ne bánkódjék, ne hajszolja magát a halálba, eleget sírt és szomorkodott már, ne hullassa könnyeit:

Poče Jožef tad govoriti
božju mater je tišiti

Gorko zdišuč nju moljaše
i tako joj govoraše
O gospoja božja mati
naj ti tugom tugovati
Ne zadavaj smerti sebi
ar pregovor bude tebi
Zadovoljno si jur plakala
ar ti kruto tugovala
Zato ne plači i ne zdiši
Oči od suz jur vtiši.

A szenvedéstörténet cselekményváza a szerzői tagolással ekképp körvonalazható: a történesek exponálása – mint már említettük – narrációval indul, János evangéliumában jelölve meg az elsődleges bibliai forrást („Po Ivanu evangeliše”). A narratív expozíció után az Angyal szólal meg („Angel govori”), elbeszélve Jézus elfogását, majd János, „a kedves tanítvány” („Ivan dragi // ta vučenik izabrani”) jelenik meg a Szűzanyánál s sírva beszél el a Jézussal történeteket: kérve: menjen Pilátushoz, s kérje segítségét fia dolgában („gospa stani gori // k Pilatovu pojdi dvoru // Jeda budeš kako mogla // svomu sinu još pomoči”). A cselekmény további jelenetei során – váltakozva – a Szűzanya szól fiához, majd az Angyal a néphez, a Szűzanya János apostolhoz és Mária Magdalénához, Magdaléna az Úrhoz, Jézus a Szűzanyához és Mennyei Atyjához, a Szűzanya a zsidókhoz, majd Krisztus halála után Arimateai Józsefhez. A textusban sajátos, mintegy narrátori szerepet kap az Angyal, aki rendre elbeszéli a történeket – jelentősen árnyalva az elfogatás, a Pilátus elé citálás, a megkorbácsolás tényeit, majd Jézus haldoklását és halálát, a keresztfáról történő levételét, eltemetését a Biblia textusai – elsősorban János evangéliuma – alapján, ám jelentősen ki is bővítve a befogadási igények szerint.

A szenvedéstörténet ilyenén való interpretálása – kaj dialektusban – összességében fejlett irodalmi nyelv képzetét támasztja az olvasóban, aki befogadóként – az olykori prozódiai döccenések ellenére – rangos 17. század eleji műalkotást láthat benne.

A mű, csiksomlyói provenienciája mellett, a szerző, Andreas Knezajić magyarországi, egészen pontosan gyöngyösi szerzetesi kötődése fontos és jelentős magyar vonatkozásra irányítja a figyelmet. Lukács István bravúros elemzéssel fejti fel a horvát olvasónak talányos „Jesse fája”-motívum drámabeli vonatkozásait. „A kaj horvát és a muravidéki szlovén nyelvjárás több évszázadon keresztül

egymás szomszédságában, egymásra hatva fejlődött”. Az említett szlovén nyelv-járási terület 1777-ig a zágrábi püspökséghez tartozott. Ebből adódóan a térség nyelvei és kultúrái, valamint irodalmi között intenzív kölcsönhatás alakult ki. Ennek leglátványosabb példái a kéziratos pjesmaricákban maradtak fenn. Példaként a *Martjanska/Prekomurska p(j)esmaricá*ból idézi az alábbi szövegrészt, amelyben a Jesse-motívum felbukkan:

O svetla zvei
zda zorjanska
zmiloščom ti si presvetla leipa
Jesseva šiba
Ezajaš Profeta, obri
toga tak poveda, da od dragoga
korenja, Jessevoga zraszti ima
jedna plemenita šiba
Boži sveti sin zvisokoih
Nebes z *Jesseva korenja*, na se
je telo vzel, od Deive se rodi ovo
noč

Ó, fényes Hajnal
csillag,
kegyelemmel teljes csodás
Jesse vessző.
Ezsaiás próféta efelől
azt mondta, hogy a drága
Jesse gyökeréből ki kell sarjadnia
egy nemes *vesszőnek.*
Isten szent fia a magasságos
mennyekekből, *Jesse gyökerétől,*
testté lőn
Szűztől születik ma este nekünk.

(Lukács István fordítása)

Az idézett szövegben „felleljük a szó »magyarosnak« nevezhető írásképet is: *Jesseva*.”. Ebből következik, hogy „a szóösszetétel (Jesse vessző) és a szó azonos írásképeinek léte egy olyan verses kéziratos énekeskönyvben, amely ugyanabban az évszázadban keletkezett, mint a kaj horvát planctus, azt valószínűsíti, hogy közismert és rögzült alakról lehetett szó. [...] A Jesse fája, Jesse gyökere, Jesse vesszeje közismert keresztény motívum, s különösen népszerű volt a középkorban. [...] A Jesse fája valójában Krisztus családfájának az ábrázolása. Jesse (Isai) testéből nő ki az a fa, amelynek ágain, a képzőművészeti ábrázolások szerint, a Dávidtól származó királyok félalakja látható, s amelyet vagy Krisztus, vagy pedig Mária a gyermekkel koronáz meg.” (LUKÁCS István: 2008. 125.) Láthatott-e Knezajic efféle ábrázolást lelkészi-szerzetesi pályafutása idején? – tehető fel a kérdés. Knezajic gyöngyösi kötődése okán kézenfekvő a feltevés: a szerzetesi habitust 1624-ben Gyöngyös ferences kolostorában/templomában magára öltő Knezajic bizonyára látta a város szomszédságában lévő Gyöngyöspatán a Kisboldogasszony plébániatemplom főoltárát, amely „valójában egy Jesse fa, amely az alvó Isai testéből sarjad ki, törzsén passiójelenet látható, ágai pedig

Mária születését ábrázoló olajképet fognak közre.” (LUKÁCS István: 2008. 125.;l. még: DERCSÉNYI-HEGYI-MAROSI-TÖRÖK: 1991. 244-246.) A kaj nyelvű szövegekben előforduló *ješe* igealak és a *Jesse* fája azonos hangzása kapcsán Lukács megjegyzi: „Valószínűnek tűnik, hogy egy sorvadó ószláv aorisztoszi többes harmadik személyű igealak (*ješe*), amely ortográfiai képét tekintve tökéletesen megegyezik a közismert *Jesse* fája, gyökere, vesszeje motívum ortográfiai képével, továbbá egy szakrális »műemlék«, a Jesse oltár, 1626-ban eggyé olvadt Andrija Knezajić tudatában.” (LUKÁCS István: 2008. 126.)

Cantiones Georgii Scherbachich

E folyamat további leírása nem mellőzheti Juraj Ščrbačić énekeskönyvének méltatását sem, amely énekeskönyv már a 17. század második felének kaj horvát kéziratos költészetét reprezentálja. Az énekeskönyvet – *Cantiones Georgii Scherbachich* – lelőhelye okán *Drnjanska pjesmarica*-nak is nevezik. Szerzője/szerkesztője bizonyára egyházi személy volt, versanyagának túlnyomó része legalábbis ezt látszik alátámasztani, annak ellenére, hogy a kötetben világi textusok is megtalálhatók. A vallásos énekek jelentős mértékben átkerültek a *Cithara octochord*-ba is. A kódex második oldalának bal felső sarkában olvasható címet és a versek jelentős részét ugyanaz a kéz írta, amely a 3. lap alján lévő dátumot is: 30. April. 1687. A kéz tulajdonosa minden bizonnyal maga Georgius Scherbachich. A kancionáléban egy Mária-siralom, továbbá néhány világi tárgyú verses mű is van (*Srečno jutro i dan, milostiva madam* = Jó reggelt és jó napot Nagyságos asszony; *Viteški junaci čakovačkog turna* Csáktornyai vitéz hősök; a latin című *Alia cantio pulchra. Contra juventutem ludicram*, ezzel a népdalokra jellemző indítással: *Ptičice lepo spjevaju* = Szépen dalolnak a madarak), melyek közül kiemelkedik az epikai karakterű, 72 strófát számláló *Alia vero De rebellione Comitum Petri Zrinyi*, amelynek tárgya a Zrínyi-Frangepán összeesküvés, s amely Zrínyiné Frangepán Katalin elleni támadás, akit az énekszerző a tragédia okozójának tekint. Szintén kortársakról, Zrínyi Péterről és Zrínyi Miklósról szól további két ének, mindkettő latin címet kapott: *Alia ejusdem de comitum Petri Zrinyi* és *Alia cantio de comite Nicolao Zrinio*.

Az énekeskönyv verskészletének vallásos része éppúgy a barokk lelkeségnek kifejeződése és voltaképpen folytatása mindannak, amit már a *Pavlinka pjesmarica* énekei tartalmaznak. Ščrbačić érzékelhetően erre az örökségre hagyatkozik, átvesz szövegeket, ami a gyűjteménybe felvett versek formai

erényeit, változatosságát is magyarázza. Változatos sorfajták, strófaszerkezetek, a rímtechnika több-kevesebb következetessége, az allúziók, a földi élet mulandósága s a Mária-tisztelet egyaránt a *Pavlinska pjesmarica* szövegeinek ismeretére utal, amelynek talán közvetlenül, talán közvetetten, más közbülső, ma még nem is ismert források révén került át Šćrbačić versgyűjteményébe. A két énekeskönyv szövegszerű rokonságának ívét jól szemléltetheti a mindkét kancionáléban megtalálható *O, Marija Mati Božja, cvet nebeski ino roža...* (Ó, Mária, Istenanya, égi virág és rózsza...) kezdetű ének. Az apróbb textuális változtatások el is hanyagolhatók, a műegész a 17. századi vallásos kaj verskultúra magasrendűségének, a kaj irodalmi nyelv 17. századi modernségének szép reprezentációja. A népköltészeti motívumokat sem nélkülöző vers 16 szótagú sorokból építkezik, melyben a nyolcadik szótag után következetesen érvényesülő metszetet találunk, a metszet előtti szöveg a sorvégi szótagokkal alkot rímet, amit a vers alkotója következetesen használ a szöveg végéig:

O, Marija, Mati Božja, // cvet nebeski ino roža,
k tebe kriči duša moja, // ar se muči prez pokoja.
Na me vrzi tvoje oči, // kotere su takve moči,
da vraga moč vsu poteru; ja te, grešnik, molim zverum.

Ó, Mária, Istenanya, égi virág, piros rózsza,
az én lelkem hozzád óhajt, mert a kín nem ad nyugalmat.
Vesd hát reám szemeidet, sokszorozzad te erődet,
hogy a sátánt most elűzze; én, a bűnös kérlek erre.

Szintagmái, költői képei is kiforrott verselőre vallanak, a Mária-tisztelet nyelvi rekvizitumai egyéni színt kapnak: a „cvet nebeski ino roža” (égi virág és rózsza), az „O, Marija, sveta zorja” (Ó, Mária, fényes hajnal), a „devica vsem devicam” (Ó, szűzek szűze) stb. Mária négyszeri, ritmikusan ismétlődő megszólítása, valójában Mária csodatévő hatalmának dicsérete, szerkezeti bravúr a maga nemében. Az első megszólításban a Mária kegyelmében részesülő halandót „boldog léleknek” mondja (Oh, kako je *srečma duša*, koja tvoju milost kuša), a másodikban esedezve kéri Máriát: „mutasd meg nekünk arcod fényes ragyogását” (kaž’ nam svetlost tvoga lica), a harmadik előtt két sornyi szöveg a Mária segítségét nélkülözö lélek keserű és kínokkal teli állapotáról szól, hogy aztán ismét kétszeres fohász következzen esedezésének meghallgatásáról. A záró sorok remény és egyben kérés az örök boldogság elnyeréséhez:

Viđ, kak ovde trpim tugu te mi podaj svoju ruku,
da po tebe bum nastanjen vu veselju vekom, Amen.

Bánatomban tekints le rám, karjaiddal oltalmazzá,
hogy általad légyen részem örök boldogságban. Ámen.

Hasonló formai invenciózussággal megalkotott, a 17. századi vallásos kaj költészetet reprezentáló költeménye a gyűjteménynek a *Jur turobna žalosna zima prohodi...* (Már múltóban a rideg szomorú tél...), s az *Ah, Bože, smiluj se...* (Ah, kegyelmezz, Istenem...) kezdetű két ének, az előbi páros rímű tizenkettősökből építkezik, míg az utóbbi négysoros, nem következetes szótagszámú strófákból áll, minden strófa végén refrénszerű félsorral, váltakozó rímképlettel (aabba, aabxb, aabac stb.).

Külön figyelmet érdemel a világi tárgyú énekek között a *De rebellione comitis Petri Zriny* c., már a verses epika körébe tartozó, 72 strófából álló költemény, amely Zrínyi Péter és Frangepán Ferenc Kristóf kivégzésének nagyjából egykorú kaj horvát nyelvű reakciója, s mint ilyen, az Európa-szerte elterjedt (valójában tudatosan terjesztett), az összeesküvést és a kivégzést tárgyaló, különböző nyelveken (latin, német, flamand, francia, angol, olasz, spanyol, magyar) készült és kinyomtatott kiadványok és kéziratos művek sorába illeszkedik. (HARGITTAY Emil: 1997. 141.) A Šćrbačić közölte szöveg valószínűleg másolat, későbbi változatai is ismertek, az eredeti szöveg viszont máig sem került elő. (Olga ŠOJAT: 1977. *Hrvatski kajkavski pisci II.* 11.) Magyar párhuzamaként (prózában) a németből fordított *Siralmas jajt érdemlő játék* c. röpiratot említhetjük (Siralmas jajt érdemlő játék: 1997. 86-140.)

A horvát vers eredetijének keletkezését Olga Šojat az 1671. április 30. és 1672. február 15. közötti időszakra teszi (Olga ŠOJAT: 1977. *Hrvatski kajkavski pisci II.* 11.), s úgy véli: szerzője a Zrínyi-családhoz közel álló személy volt. Noha nevét nem írta műve fölé, illetve nem rejtette el akrosztichonokban sem, a mű szerzőjének Šojat Boltižar Pogledićet tekinti, aki Bukovački kapitányt törökországi útjára Szarajevóig kíserte kapitánytársával, Beriszló Ferencel (Ferenc Berislavić) együtt, s aki ezt a feladatot Frangepán Katalin parancsára vállalta. (Olga ŠOJAT: 1977. *Hrvatski kajkavski pisci II.* 12.) A horvát szakirodalom a művet pamfletként említi – mi inkább a pasquillussal rokonítanánk –, nem is ok nélkül, hiszen a szerző célja az összeesküvés horvát szereplői, azaz Zrínyi Péter és Frangepán Ferenc Kristóf tragédiájának kritikus hangvételű leírása mellett Zrínyiné Frangepán Katalin támadása-elmarasztalása. Ha valóban Boltižar

Pogledić a vers szerzője, s Bukovačkit nem saját elhatározásából, hanem úrnője „kívánságára” (parancsára?) kísértte el a korántsem kockázatmentes útra, úgy némiképp már magyarázható a szövegen átütő, Katalin asszony iránti ellenszenv. Táplálhatta ezt aztán a Zrínyiek hazai ellenfeleinek gyűlése is, továbbá Frangepán Katalin tevőleges részvétele az összeesküvés szervezésében. Az okos, nagy műveltségű, hazafias érzületű, a németeket (pontosabban az osztrákokat) gyűlölő, férje politikai ambícióit, terveit többoldalúan is támogató, diplomáciai akciókban is részt vállaló asszonyt, majd a bukás után vagyonától megfosztott, gyermekeitől elszakított s Grácsba internált feleséget a kor társadalmának egy része hős és mártírként tisztelte, más része kárhoztatta. Az utóbbi vélekedők nagyraavagyó, a vers szerint királynői ambíciókat dédelgető nőt láttak benne, aki egyedül felelős férje és féltestvére haláláért. A vers szerzője szerint királynői dicsőségre vágyott: „Sanjala sam nočas, da bum još kraljica, // k čemu su prilična, štimam, moja lica” (Szívem, édes lelkem, álmod volt az éjjel, // királynévá leszek, rá méltó személyem) – olvassuk a 8. strófában, majd azt is: levélben tudatják a szultánnal, hogy elhagyják császárukat, s a levelet követ viszi – Bukovački Ferenc – Konstantinápolyba. A hír hallatán fellázad a nép is, Zrínyi pedig hitet tesz a szultán mellett, s tovább bővül a csatlakozók köre.

A versszerő Katalin iránti ellenszenv a 23. strófában újabb motívummal bővül: férje báni méltóságát is semmibe véve, Csáktornyan Katalin „turbánban sétálgat”, „övében fényes handzsárt visel” (v Čakovcu v turbanu se šeče, // vsaki dan si za pás svetli hanžar meče), s a kanizsai török kegyeit keresi – a szultán kedvező válaszában reménykedve. A császár németjei azonban egyre közelednek, s midőn Csáktornya alá érnek, Zrínyi indulatosan szól asszonyához:

Ó, átkozott asszony, mivé tettél engem,
Várat, falut immár mind el kell vesztenem,
Ó, átkozott óra, mikor megismertél,
Ily rossz tanácsokkal hogy félrevezettél.

Királyné trónjára oly áhítva vágytál,
Most pedig lám végül bizony elárvultál.
Engem is ezáltal nyomorulttá tettél,
S fiadat is, akit hiába neveltél.

Hol vannak váraim, hűséges szolgálaim,
Mily keservesen kell viselnem bánatom!

Hová lett bírtokom ott a Száva mentén,
Jószágaim ott lenn a nemes Primorjén.

O, prokleta žena, na kaj si me vsela,
da moram ostavit vse grade i sela.
O, prokleta vura, gda si me spoznala
i tolnač ovakov kada si mi dala.

Štilo se je tebe vu kraljevstvu biti,
a sada na sirotu morala si priti.
Siromaha mene jesi vučinila
i sina svojega, koga si kojila.

Kamo moja gradi, kamo moji slugi,
da sad moram biti vu takvoj tugi!
Kamo sada moje posavsko imanje,
oh, kam plemenito primorsko držanje!

A vádló szavakra szűkszavú a szabadkozó válasz, a versszerző szerint Katalin „szegénységüket” tudomásul veszi, de ennél sokkal inkább bántja *reputációjának*, hírnevének csorbulása („... moram zdiHAVATI tužno, // što vu reputatji moje je preružno”).

A versszerző itt hangnemet vált, kioktató sorok következnek, melyek ítéletet is tartalmaznak. Katalint röviden szólítja meg: ne bánkódjék, rosszat se szóljon, rászolgált a „hóhérra”. Pétert viszont hosszabban „leckézteti” a császár iránti hűségéről, kötelességről. Mért kellett lázadnod – kérdi tőle –, „nem volt elég, hogy horvát bán voltál” („bil si ban hrvacki”), „országos uraság” („gospodin orsački”), most pedig oda a „hősiességed” („tve junaštvo”) „vitézi neved” („viteško ime”). A vétek súlyosságát sajátos, bibliai motívumot felhasználó, vezeklésre felszólító képsor szemlélteti – mondván:

Ámító asszonyra ugyan mért hallgattál?
Miként cselekedj most, hallgass tehát reám.
Éva hogy Ádámot kísértésbe hozta,
Fügefá levéllel magát bétakarta.

A te takaród most égő csalán legyen,
Mert hogy fellázdadtál királyod s az Isten ellen.

Zakaj si se ženi tak dal vukaniti?
Sad tu ču povidat, kaj moraš včiniti.
Kad Adama Eva vukanila beše,
tak s figovem listjem Adam se pokriše.

Ti se pako sada s koprivjem obloži,
Ar si puntar kraljev, vere, pak i Boži.

A csábítás, a félrevezetés, a becsvágy, az asszonyi fortély következményei súlyosak: Katalin a grazi börtönben vezekel vétkéért, Péter mindenkitől elhagyatottan kegyelemben reménykedik Bécsújhelyen, a „terzattoival”, azaz Frangepánnal együtt. Az elítélteknek – magukra maradva – már csak annyi vigasz marad, hogy az „utolsó órában” („na skradnju vuru”) egymás iránt kiengesztelődjenek, s egymástól búcsút vegyenek. Az „utolsó órák” drámai szituációja, a halálra készülődés, majd a kivégzés horrorisztikus jelenetei megdöbbentően hatnak, az egykorú kaj nyelvű epika maradandó értékei. A sorok között ott van az elrettentés szándéka is, amit a versszerző udvar iránti hűsége diktál. Vagy talán kötelességből teszi, vagy felsőbb parancs kényszeríti a felségárulás elbeszélésére?! Kérdéses dolog. Az 54. strófa ugyanis így kezdődik:

Ó én szerencsétlen, hogy meg kell ezt írnom,
Érdemtelenül bár, a nép elé tárnom!

Oh, nesrečni sam ja, kaj moram spisati,
s mojom nevridentstvom sad vse ljudstvo dat!

A versszerző a kivégzés „teátrális” előkészületeiről, az ítélet felolvasásáról, a „színjátékhoz” felvonult tömegről nem szól. A vérpadra lépő Zrínyi fohászat idézi, majd a kivégzés aktusát beszéli el:

„Ura a világnak, ó kegyelmes Isten,
Bocsásd meg nékem minden gonosz vétkem!
Tudom, hogy e világ múlandó, s csak árnyék,
Bánat követi a derűs napok végét.

Elhagylak anyaföld, s tégedet is tenger,
Égi udvarba hogy feljusson a lelkem.
Fogadd be ő, kérlek, Megváltó Istenem,
E világi erő ne csábítson engem.”

Hóhér pallosának az első csapása
Gyámoltalan ütés, a célt elhibázta.
Nyaka helyett vállát értinti csak a kard,
Belőle vér ömlik, sűrűn, mint a patak.

Lefordul a teste a kiömlött vérbe,
Felkiált Istenhez, kérve-könyörögve:
„Én Uram Istenem! Ura e világnak,
Súlyos vétkeimet immár megbocsássad!”

Akkor a vérpadra testét visszatették,
Szorosabban immár mellé áll a hóhér,
Lesújt ismét reá, dolga most sem könnyebb,
Lám, minő a sorsa egy vitézi testnek.

Ömlik piros véred – és ugyan mivégre –
Piros ruhát öltön az öreg föld véle?!

„Ti, kî svitom ladaš, Bog moj milostivni,
vsa moja zla dela oprosti jê meni!
Vidim, da je ov svet tinja i nestalnost,
vse veselje vu njem vu koncu neg žalost.

Tebe, anda, ostavljam, zemlje, tebe, morje,
a dušu otpravljam vu nebeske dvore.
Primi moju dušu, Otkupitel, anda,
da me toga sveta jakost ne nadlada!”

Onak ga s palašem henkar jenkrat vudri,
nit na to spametni, niti na to mudri.
Nego ga nevernik posiče čez pleče,
otkud črne krvce potočec poteče,

Vu koju se telo iz stolca omeknu;
ter k raspetu Bogu premilo zakriknu:
„Ti, kî svetom ladaš, Bog moj, smiluj mi se!
Jošče ti se molim, grehe oprosti mi!”

Onda pako telo na stol postaviše,
kojemu pristupi taki henkar bliže,
odsiče mu glavu nikak kruto teško.
Oh, što li dočeka tvê telo viteško,

Da se tvoja črna krv sada tak prelija
i črna zemljica da se š nom odeva.

A sorstárs Frangepán lefejezését négy strófában beszéli el – úgy tűnik – hiteles információk birtokában –, utalva előbb a fiatal grófnak feleségéhez írott levelére, amelyből „idéz” is néhány sort, ám ebben a formában a szöveg inkább csak fikció, üzenete viszont mindenképp hiteles:

Még ugyanaz napon követi Frangepán,
Kevés idő múltán ő sorsa is: halál.
Levelet ír előbb ifjú asszonyának,
Sajgó fájdalmától könnyei hullanak.

Hullatja könnyeit, kéri bocsánatát,
Hogy bűnnel szennyezte ő szép ifjúságát.
Szépen szól hozzája: „Én szerelmes lelkem,
Őrizd meg emlékem, ne feledd a nevem.

Élj majd boldogabban sok szép esztendőn át,
Szívem virágszála, te szép liliomszál.”
Vitték ekkor őt is fel a pallos alá,
A bakónak bárdja háromszor csapott rá.

Ahogy úri fejét ekképp leválasztja,
Lezuhan most a test a véres padlatra,
Ömlik piros vére, fetreng benne teste,
Hitvese siratja éjt nappallá téve.

Na smrt za njim pojde Frankopan gospodin,
ter kruto čez mal čas, ravno on isti dan.
Ali je još prvo svojoj gospi pisal,
najti je kontinom žive suze brisal,

Spričavajuč joj se, da mu neka prosti,
če je što vugrišil vu lipoj mladosti,
govoreći lepo: „Mâ duša ljubljena,
ne zabi se z mene, niz moga imena,

Neg mi živi srično na vnogo dobrih let,
mojega srdašca lep lilijumski cvet.”
Zatim pako njega popeljahu pod meč,
koga vudri henkar trikrat, ne nikaj več.

Ter tak kot otrže gospocka glavicu,
a telo pak belo opadne vu krvcu,
krv se črna zleja, vu njoj se telo moči,
što mu gospa plače vu dne i tak v noči.

A kivégzési jelenetek a versezet legértékesebb rétegei: a narrációba ékelt monológoknak (Zrínyi imája, Frangepán feleségének írott levele) feszültségte-remtő erejük van, ami a feszes elbeszélő móddal párosulva már-már az európai irodalomban csak a 18-19. században, a romantika évtizedeiben virágzó műfaj: a ballada komorságát, az előadás szaggatottságát idézi. Ezt a műfaji asszociációt erősíti a leírások akusztikája, a páros rímek mellett az alliteráció olykori megjelenése (potočec poteče, ponnizno te prosim) a szöveg befogadását fokozó formát képez. A kétszer rímelő (belső rimes) horvát epikus költészettel ellentétben (Marulić, Karnarutić), a négysoros strófaszervezet a kaj nyelvű epika sajátosságaként is felfogható, előfordulása nem egyedi jelenség, a kor kaj nyelvű vallásos epikájának is kedvelt formája. Látni fogjuk: Matija Magdalenić Nyéki Vörös Mátyás *Tintinnabulumát* és Szentmártoni Bodó János *Az tékozló fiú históriáját* kaj horvátra fordítva – a lényegében rokon magyar eredeti formához ragaszkodva – ugyanezt használja, de ebben a formában készült a *Visio Philiberti* vagy *Visio Sancti Bernardi* (*Noćno viđenje Svetoga*) ugyancsak neki tulajdonított kaj nyelvű fordítása is. Bátran állítható tehát: a *De rebellione comitis Petri Zriny* a kaj horvát epika fejlődéstörténetében figyelmet érdemlő állomás, császárpárti elfogultsága

mellett és ellenére – elsősorban műfaj történeti szempontból – számottevő alkotás. Egyik bizonyossága a kaj irodalmi nyelv ekkori fejlettségének.

A Ščrbačič-kancionálé imént tárgyalt, a Zrínyi-Frangepán összeesküvésről szóló ének nem egyedüli feldolgozása a témának a 17. században. Franjo Fancev szerint – az eseményt követően – két nagyobb költemény is közkézen forgott Horvátországban, vélhetően mindkettő a történetek közeli reflexiója. Az egyik, a *Samson beše kruto zmožen v jakosti* (Nagyon bízott erejében Sámson) a szerencsétlen Frangepán Katalin kárhoztatása, a másik, a *Gospoda premožna i ostali ljudi* (Legyőzött uraságok és más férfiak) a bécsújhelyi kivégzés leírása. Ezekről szólván Fancev még két újabb költeményt is említ, amelyeknek tárgya viszont a költő Zrínyi Miklós tragikus halála – mindkettő a tragédia fakasztotta bánat kifejeződése (*Prosim te prelepo draga duša moja* = Szépen kérlek drága lelkem; *Nebo i zemlja vse božje stvorenje* = Ég és föld mind az Isten teremtménye). (Franjo FANCEV: 1939. 101.)

AZ IRODALMI SZERVEZŐDÉS ÚTJÁN

Az ozalji kör

A kaj horvát irodalom 17. századi fejlődéstörténetében – a közép-európai könyvnyomtató műhelyek szaporodásának köszönhetően – jelentős gazdagodást tapasztalunk. A kéziratos művek, versgyűjtemények mellett relatíve nagy számú nyomtatott könyv jelenik meg. Mindjárt a század elején – miként fentebb már tárgyaltuk – elkészül, két kiadásban egymás után (1609, 1611) a protestáns Grgur Mekinić *Duševne pesne* c. énekeskönyve, 1608-1630 között Nikola Krajačević Sartorius lép elő két, mára sajnos elveszett kiadvánnyal, 1640-ben pedig a *Molitvene knjižice* pozsonyi edíciójával, majd 1651-ben a *Sveti evangeliomi* gyarapítja a kaj nyelvű, nyomtatott művek számát, mely utóbbi aztán, a 19. század végéig számtalan kiadásban jut el a kaj-dialektust beszélők régiójának olvasóihoz. Boltižar Milovec jóvoltából 1657-ben a *Moltivene knjižice* újabb kiadása is megjelenik. A kaj nyelvű könyvek bibliográfiáját ezután Zrínyiné Frangepán Katalin, Juraj Habelić, Boltižar Milovec, Matijaš Magdalenić, Ivan Belostenec, Mihalj Šimunić művei gyarapítják. A könyvek nyomtatása mellett az irodalmi szerveződés újabb, fontos jele az irodalmi nyelv kanonizálása irányában tett lépés: a kaj nyelvi lexikográfia megszületése. Juraj Habelić *Dictionarium*-ában a kaj nyelvű lexika kizárólagossága beszédes példája ennek, Ivan Belostenec *Gazophylaciuma* viszont már az egységes irodalmi nyelv ideájának és gyakorlatának foglalatja. A kaj nyelvű irodalom további, 17. századi eredménye az egységes stílus, a barokk térnyerése. Ez már az egész horvát szellemi-irodalmi diaszpórának is szerves alkotóeleme, sőt a szláv barokk alakulástörténetéhez is számottevő hozzájárulás. Fejlődése sajátos, létrejöttét nagyban meghatározta a geopolitikai kontextus. A *Vugerszki orszag* (Magyarország) és Ausztria szomszédságában lévő *Szlovenszki orszag* (azaz: kaj horvátország) szükségképpen az osztrák és a magyar barokk irodalom és művészet világával kerül kölcsönös viszonyba, így karakteresen más arculatú, mint az itáliai barokk eredményeit befogadó dubrovnikai, dalmáciai és tengeremléki irodalom. Motiváltságát tekintve nem hanyagolható tényező a magyar alapítású pálos rend térnyerése a kaj nyelvi területen, valamint a zágrábi püspökség és a kalocsai érsekség közötti egyházszervezeti viszony, kapcsolat, amely a szellemi életben mindenképpen kedvezett a kölcsönhatásoknak. Angyal Endre ezek alapján okkal használta a *barokk pannonizmus* szintagmát, amely a

17. századi magyar–szláv–osztrák kultúra specifikumát fedi, s amely az általános barokk jegyek mellett a *couleur locale*, a régió nyelvi, geopolitikai, szociális, kulturális képződményt is takarja, mint az Ozalj-Csáktornya kötődésű, félig-meddig spontán szerveződésű, laza irodalmi-tudományos-művelődési „szellemi csoportosulás”: az *ozalji kör*. A Zrínyi és a Frangepán család muraközi és tenger melléki birtokainak 17. századi „[...] összekapcsolódása révén létrejött, a ča-horvát és a kaj horvát nyelv közeledésén alapuló irodalmi nyelvi koncepcióról van szó [...]”, amelynek két legjelentősebb képviselője Zrínyi Péter és Frangepán Ferenc Kristóf volt, s amelyhez a két családhoz kötődő olyan személyiségek tartoztak, mint például a *Gazophylacium* alkotója, Ivan Belostenec, vagy a turopoljei Derecskai János (Ivan Derečkaj), aki [...] 1621-22 telén kaj-ča-što-horvát hibrid nyelven latin betűvel másol le három jelentős és népszerű középkori glagolita írású művet, a *Trója-regényt*, a *Nagy Sándor-regényt* és a *A bölcs Ahikkáról* szóló történetet.” (LUKÁCS István: 2008. 110.) És természetesen ide sorolandó Zrínyiné Frangepán Katalin, akinek imádságos könyve, a *Putni tovaruš* (Útitárs) 1661-ben látott napvilágot, amelyet – szerzőként – „Horvát- és Szlovénország mindkét nembéli uraságainak és tekintélyes embereinek” figyelmébe ajánlott „Vsega Hervatckoga i Slovinskoga orsaga gospodi i poglavitim ljudem obojega spola ... od mene ... poklon”.

Katarina Zrinski-Frankopan:

Putni tovaruš

„Az imakönyv [...] egy nép hitének legjelentősebb kifejeződése. Szerepe a keresztény hívők életében oly nagy volt, hogy például német nyelvterületen a más confessiohoz vagy keresztény felekezethez való tartozást »a hazug imakönyvet használókként« jelölték meg. Az imakönyvek valójában az Egyház történetét tükrözik, annak teológiáját és lelki életének teljességét, de az egyes népek kultúráját is. A lélek kicsiny enciklopédiái ezek, amelyek az evangelizáció, a kateketika és a pedagógia nagy segédeszközei.” (Juraj KOLARIĆ: 1996. 121.) A 17. században, de még később is, sokak életében az egyetlen, naponként használt könyv, személyes tárgy, amelyet – a halál után – birtoklójával együtt temettek el. Így van ez a Muravidéken s a Muraközben, ahová – alkotója révén – a *Putni tovaruš* is megannyi szállal kötődik. Katarina Zrinski Frankopan imakönyve persze több is a konvencionális, a barokk évszázadában általánosan használt imakönyveknél: irodalmi alkotás, amely tükrözi alkotójának habitusát, műveltségét, vallásához

való viszonyát. Már ajánlása elárulja: szuverén egyéniség ajánlja művét – mindekelőtt „a Mindenható Istennek, Mennynek és Földnek Teremtőjének” („Bogu, Vsemogućemu Neba i Zemlje Stvoritelju”), továbbá – a barokk szokáshoz híven – a Boldogságos Szűz Máriának, végül valamennyi szentnek. Tehát nem egyházi méltóságnak vagy valamely világi hatalmasságnak (bánnak, királynak). Csak e tipográfiaiilag is kiemelt ajánlást követően fordul a „Horvát- és Szlovénország mindkét nembéli Uraságaihoz és tekintélyes embereihez”. Már az első mondatok tudatos nemzeti elkötelezettségről árulkodnak. Úgy találja: az akkori világ (értsd: Európa) nyelveinek kontextusában szembetűnő a horvát nyelvű könyvek csekély száma. Műve megalkotásának e hiány felismerése volt egyik fő indítéka, a másik viszont a vallásos, a hitbéli elmélyülés segítése.

Az ajánlás és az előszónak tekinthető szöveg után a maga nemében, s a kor viszonylatában művesnek minősülő vers következik „Mindazoknak, akik olvasák majd ezt a könyvecskét” („Vsakomu onomu, ki štal bude ove knjižice”). Ez a vers az alkotó keresztényi és morális üzenete, figyelmeztetés: az Úr számos „ösvényt alkotott”, amelyek a Mennysorság felé vezetnek, az igaz utat Krisztus követése jelenti, és a bűnök elhagyása. Csak természetes: ez a szemlélet hatja át a könyvecske teljes szöveganyagát is s határozza meg struktúráját, felépítését.

Az előszó s a vers után – a horvát imakönyvek gyakorlata szerint – *kalendariumat* találunk, amelyben a hónapok latin nevei és ezek horvát megfelelői sorakoznak – az előbbiek magyarosított formában: *Januariuš* = Prosinac, *Februariuš* = Sečan, *Marciuš* = Sušac, *Apriliš* = Mali travan, *Majuš* = Veliki travan, *Juniuš* = Klasan, *Juliuš* = Srpan, *Augustuš* = Mejmašnjak vagy Velikomešnjak, *September* = Miholščak, *Oktober* = Lukovščak, *November* = Vsesveščak, *December* = Grudan. Valamennyi horvát hónapnév a kaj dialektusból származik, a hónapnevek harmadik változata viszont már a keresztény néphagyományt követi: *Đurđevščak* (Szent György hava), *Miholščak* (Szent Mihály hava), *Vsesveščak* (Mindszent hava), *Velikomešnjak* (Nagyboldogasszony hava), *Malomešnjak* (Kisasszony hava), *Veliki božičnjak* (Nagy Karácsony hava) stb. A magyar párhuzamok itt is nyilvánvalóak. A névnapokat szemlélve is, több ízben, azok magyar átvételeire bukkanunk: Agnes, Florian, Marcell, Szt. Anna, Klara, Timoteus, Lajuš, Mihalj, Ferenc, Lukač stb. E nyelvtörténetileg is becses anyag az esztendő évszakok, illetve az egyházi év szerinti leírásával folytatódik („Od godišča i njegovih delov”). Az Ádventről például elmondja: Krisztus eljövételét jelenti („Došastje Kristuševu”) és „Szent Mátyás apostol napjával kezdődik, ha az vasárnapra esik, ha nem, úgy Ádvent a hozzá legközelebbi vasárnapon, s a karácsonyi ünnepekkel, azaz Isten fia születésének ünnepével fejező-

dik be, amikor az „emberiség megváltásáért Szűz Máriától megszületett” („on se za zveličenje človičansko od Marie Čisto Device porodil”).

A *Putni tovaruš* bevezető része a barokk vallásosságot kifejező Emlékeztetővel (Spomenek) zárul, benne a szerző az emberi élet „végső dolgairól” elmélkedik stílárís és retorikai effektusokra törekedve. „Emlékezz, ó ember, akit az Isten teremtett, hogy egyszer meg fogsz halni, de nem tudod, mikor – mondja a bevezető passzusban –, hogy eljön majd egy nap, amikor holtta válsz reggelre és nem várod meg az estét, vagy az este, s nem éred meg a reggelt, és ez ma éppúgy megtörténhet, ugyanezen időben, sőt ebben a pillanatban, amikor veled beszélek. Jól gondold meg ezt, mert eljön majd az idő, amikor e gondolatok fölött nem fogsz siránkozni.

Emlékezzél, ó ember, hogy haláloed után két hely közül az egyik lesz állandó lakhelyed, és vagy mindörökkön örökké a Mindenható Isten, a dicső Szűz Mária, az üdvözült angyalok, az Isten kiválasztottjai, a szentek között a Mennyben, nagy vidámságban lehetsz, vagy mindvégig pokoli tűzben az örök kárhozatra ítétekkel fogsz változhatatlanul égni és szenvedni”. Ebből pedig levonható a tanulság: ha a földi létben nem lesz életviteled Istennek tetsző, az örök kárhozat tüze lesz osztályrészed, mert évezredek múlnak majd el anélkül, hogy e kínoktól szabadulhatnál. Mindezzel szemben a Mennyországban a példás, a bűnbánattal előre örök bodogság vár, „az angyalok éneklő kórusa, a próféták tiszteletre méltó sora, a tizenkét apostol, a vértanúk, a hitvallók, [...], a fráterek és a remeték megszámlálhatatlan serege vesz körül”. Épp ezért – inti olvasóját – a földi élet hátralévő napjaiban kerüld a bünt, őrizkedj a gonosz kísértésétől, mert csak ez az út vezet az örök megváltáshoz.

A barokk prédikációk retorikájára, érvelésére emlékeztető struktúrája, választékos nyelvezete okán e rövid textus méltán tekinthető szépírói alkotásnak, amely formai és tartalmi egységet alkot, s morális üzenete van.

A vétkek súlyát s a megváltás esélyeit taglaló Emlékeztető után imádságok sora következik, közöttük külön ciklust alkotva a Mária tiszteletére írottak, majd egy újabb, önálló kompozícióként felfogható, tizenöt imádságból álló ciklus *Salve Regina* címmel, melyben már a horvát nemzettudat egy korai költői kifejeződésével is szembesülünk. *Salve Regina hervacki* = Üdvözlégy horvát királynő – olvassuk a második imádságot bevezető, az ördög kísértéseire figyelmeztető textusban, az imaszövegekben pedig nem nehéz fellelni mindama allúziókat, amelyek az egykorú horvát hétköznapiakra vonatkoznak. A 14. századtól folyamatos, a lakosságot rettegésben tartó török veszélyre, de a császári tábornokok zsarolásaira is.

E tudatosság jegyében került a *Putni tovaruš* lapjaira a *Szent Borbála himnusz* (*Hymnus Sz. Barbare*) – hagyományt követve, hiszen a harcosok védőszentjét dicsérő szöveg a kaj nyelvterületen már ott van Krajačević imádságos könyve (*Molitvene knjižice*) 1640-es kiadásában, majd – némi nyelvi igazítással – felveszi Boltižar Milovec is a Krajačević-mű általa gondozott 1657-es edíciójába. A *Putni tovaruš* szerzője nem szó és betű szerint közli a korábbi változatok egyikét vagy másikat, nyelvileg is, stílusosan is igazít a szövegelőzménye(k) en – a vers értékvilágának hasznára. A vers, amelyet August Šenoa – tévesen – Zrínyiné Frangepán Katalin eredeti alkotásaként tarott számon, a jezsuiták révén lett Horvátország-szerzte népszerű költemény.

A himnuszt követő litániák, imádságok mellett említést érdemelnek a kötetbe iktatott zsoltárfordítások, összesen hét psalmus, köztük a 130., a *De profundis clamavi ad Te Domine*. A modern szövegkritika szerint az egyes psalmusok a *könyörgés*, a *tanítás*, az *ínség*, a *megpróbáltatás*, a *könyörgés és bizakodás*, végül az *alázatos kérés* megfogalmazását jelentik, ami tudatos válogatásra utal, s ezáltal jól illeszkednek a könyv szemléleti struktúrájába. Az átköltés a régi, horvát nyelvű zsoltárfordítások kontextusában is figyelmet érdemlő kísérlet. Nyelvi megoldásai veretese, kivált a *De profundis* (130.) és a 101. psalmus translációja.

Noha a *Putni tovaruš* a kaj horvát barokk virágzásának századában, a 17. században készült, Olga Šojat mégis úgy véli: korántsem jellemzi a gazdag nyelvi színvilág, inkább az egyszerűség, s hiányzik belőle a szinonímák sokasága, a mondatok áradása, a barokk díszítettség, amit mások (Zvonimir Bartolić, Josip Vončina) másként ítélnék meg, a felsoroltakat éppenséggel erénynek tartják – mondván: a mű szerzője a köznéppnek szánta lelki útítársul könyvecskéjét, ezért közérthetőségre, a könnyebb befogadhatóságra törekedett. Erre utal a három nyelvjárás elemeit elegyítő szándéka és gyakorlata is.

A KAJ HORVÁT BAROKK IRODALOM

Juraj Habelić

Juraj Habelić, a kaj horvát irodalom első kimagasló képviselője. Életműve már nemcsak a 17. századi, az egész kaj horvát nyelvű irodalomnak is reprezentációja. Klasszikus alkotó, akinek munkái a 20. századi horvát irodalom egyik legkiválóbb alkotásának, Krleža *Kerempuh-balladáinak* (*Balade Petrice Kerempuha*) versvilágát is inspirálták.

Habelić 1609-ben született a turopoljei (Turmező, Turómező) Čičén „hétszilvafás” kismemesi családban (šljivarski plemić = hétszilvafás nemes). Előbb a zágrábi jezsuitáknál tanult, majd Nagyszombatban, Bécsben, Grazban végezte stúdiumait, miközben maga is a rend tagjainak sorába lépett. A stúdiumaival kapcsolatos adatok jelzik: döntését tudatos készülődés előzte meg: 1628-ban a nagyszombati egyetem anyakönyvében szerepel neve: „*Georgius Habelicz de Petinlauecz nobilis Croata*”, 1629-ben a bécsi matrikulában bukkan fel: „*Georgius Habelitsch Croata*”, majd 1642-ben ismét Nagyszombatban: „*Georgius Habelich Croata ex Stare Chiche*”. (Zvonimir BARTOLIĆ: 1985. 19-21., Branislav VARSIK: 1938. 33., Miroslav VANINO: 1933. 105-110., Branislav CHOMA: 1984. 423.) 1630-32-ben jezsuita novicius Leobenben, 1644-ben Judenburgban teljesíti a harmadik probációt, közben tanított Fiumében, Varasdon, Zágrábban, Nagyszombatban, ahol 1647-ben doktorátust is szerzett filozófiából. Ugyanitt az 1647-48-as tanévben logikát adott elő. 1648 és 1678 között – négy Varasdon töltött esztendő kivéve – munka- és tartózkodási helye Zágráb. Két éven át volt a Szent Márk-templom hitszónoka, két ízben *rector* és *regens* a zágrábi szemináriumban, s tanított az 1669-ben egyetemi rangra emelt jezsuita kollégiumban. (Franjo FANCEV: 1934. 1-114). Franjo Fancev úgy tudta: hosszabb időn át grazi professzúra birtokosa is volt (Franjo FANCEV: 1914. 404.), más életíró (Miroslav Vanino) azonban kétségbe vonja ennek tényét. (Miroslav VANINO: 1933. 109.) Az viszont tény, hogy három művének kiadója is grazi volt.

Az életpálya e fontosabb állomásait jelentő adatsor világosan jelzi: Habelić munkássága a barokk kori horvát irodalom fénykorára esik, amelynek nem csupán részese, de észak-horvátországi reprezentánsa is volt.

A Habelić-életmű – közép-európai pályatársaiétól (Drechsel, Pázmány Péter stb.) eltérően – nem túl nagy terjedelmű: feltételezhetően nyolc mű alkotja. Elsőként a *Zerczalo Marianzko* (Mária-tükör) jelent meg 1662-ben Grazban, másodikként

a *Fasciculus palmarum, seu Elogia Neomartyrum Concincinensium* ugyanott (1668), harmadikként a *Dictionar*, szintén a stájer fővárosban 1670-ben. 1674-ben ugyanitt nyomtatták a *Pervi otcza nassegá Adama greh* (Ösatyánk, Ádám büne) című opust, az ötödik mű viszont Zágrábban látott napvilágot: *Syllabus vocabularum grammaticae Emmanuelis Alvari è Societate Jesu* (fordítás). A hatodik és a hetedik Habelić-művet ma csak cím alapján tartjuk nyilván: az előbbi – *Kerschanski Navuk z dogadyaji Sz pizma* (A Szentírás eseményeinek keresztény tudománya) – egy 1821-es, kései közlés (Zvonimir BARTOLIĆ: 1985. 24.), az utóbbit Ljudevit Gaj könyvtárjegyzéke alapján, illetve Carlos Tommervogel és Joannes Stoeger információi nyomán. (Zvonimir BARTOLIĆ: 1985. 24-25.) Feltételezett címe: *Habelich G. Nassegá zvelichitela zemelyszki sitek szlovenszkim nassem jezikom* (Habelić G. A mi Megváltónk földi élete szlovén nyelvünkön). Utolsóként szokás említeni a kéziratban maradt Kempis-fordítást, amelynek horvát címét Ivan Kukuljević Sakcinski nyomán *Duše verne* (Hűséges lelkek) címmel szokás aposztrofálni. Az *Imitatio Christ*i-ről van szó természetesen.

A kaj nyelvű horvát irodalom történetének három korszakos műve a *Zerczalo Marianzko*, a *Dictionar*, és a *Pervi otcza nassegá Adama greh*. A teljes életmű irodalom-, művelődés- és vallástörténeti jellegétől eltérő karakterű az 1670-ben kiadott *Dictionar*, amely egyértelműen lexikográfiai mű, a horvát irodalmi nyelv történetének korántsem jelentéktelen emléke. A *Dictionar* iskolai használatra készített szótár, amelyet még a 18. században is használtak az észak-horvát-országi, *szlavóniai* iskolákban, s jelentőségét épp a közhasznúság szabta meg. Aligha tévedünk, ha feltételezzük: szépirodalmi igényű, kaj dialektusban készült műveinek írása közben mutatkozott egy kaj horvát–latin szótár hiánya, s ez a felismerés ösztönözte a szerzőt a nyelvtudományi vállalkozásra. Josip Vončina arra figyelmeztet, hogy a nyelvi tudatosság mozdítója vélhetően az a vágy volt, hogy a kaj dialektust előbb-utóbb az egész horvát nyelvterület (a *ča* és a *što* nyelvjárást beszélők is) elfogadja egységes irodalmi nyelvként. Egyértelműen erre utal a szótár kaj horvát szóanyagának egyneműsége (tisztán *kaj* jellege), de az is, hogy az említett egyneműség mellett a szótár – mint címlapján is olvassuk – „a szlovén és a horvát népből (értsd: a kaj és a *ča* horvát nyelvet beszélők is) származó tanulóifjúságnak a deák tudományokban való előrehaladását segítő céllal készült („na pomoh napredka u Diachkom navuku Skolneh Mladenceu Horvatszkoga, i Szlovenszkoga Naroda”).

Habelić követői: Ivan Belostenec, Franjo Sušnik és Andrija Jambrešić, illetve Adam Patačić, a kaj horvát, részben az egyetemes horvát lexikográfia megterem-

tői nem kis mértékben hagyatkoztak a zágrábi jezsuita tudós-tanár munkájára. Belostenec latin–horvát és horvát–latin szótára, a *Gahzophylacium*, a Sušnik-Jambrešić összeállította *Lexicon latinum interpretatione Illyrica, Germanica et Hungarica locuples*, valamint Adam Patačić *Dictionarium latino-illyricum, et germanicum* című munkái alapozták meg a kaj irodalmi nyelv további prosperálását, amelyet később az illír nyelvi törekvések taszítottak félre.

A Habelić-életmű jelentősége ebbe a nyelv- és irodalomtörténeti koordinátarendszerbe helyezve pontosan definiálható: esztétikai, műfaj- és sílustörténeti szempontból egyaránt korszakjelölő, rangos barokk próza. Viszonylag kis terjedelme ellenére, elsősorban a *Dictionar*, a *Zerczalo Marinzko* és a *Pervi otca nassegga Adama greh* alapján a 17. századi közép-európai barokk próza kontextusában is kiemelkedő helye van, a bajor Jeremias Drechsel, a magyar Pázmány Péter, a lengyel Piotr Scarga, s a honfitárs Bartol Kašić műveinek sorába illeszthető.

Habelić fellépése előtt – mint láttuk – a kaj horvát nyelven a vallásos prózát Antun Vramec *Postilla* című műve reprezentálta. Szerzője azzal a szándékkal állította össze, hogy a híveknek horvátul prédikáló plébánosok dolgát segítse, egyúttal olyan horvát nyelvű könyvet adjon hívő keresztény honfitársai kezébe, amelyet otthonukban olvashatnak. A *Postilla* közreadását inspiráló kettős cél folytatódik Habelićnél is: művei – kiváltképpen a *Zerczalo Marianzko* – sok tekintetben a prédikáció műfajának kívánalmait követik, ám e műfaji keret – a művek struktúrájában – újabb műformákkal bővül (elbeszélés, példázat, traktátus, értekezés, imádság, officium, életrajz stb.). Az 1662-ben megjelent *Zerczalo Marianzko* a barokk kori Mária-kultusz irodalmi emléke. Már a címlap előtti kép is a tartalom grafikai megjelenítése, amely Szűz Máriát ábrázolja, fején koronával. Kitárt karjai körül félkörívet tartó angyalok láthatók, a szalagon felirat: *Speculum sine macula*, vagyis szeplőtelen tükör. A kép alján, jobb és bal felől egy-egy nőalak, ők egy trónust tartanak, ezen áll Szűz Mária, a két nőalak között pedig az Erdődy-család címere látható. A bal oldali nőalak mellén egy tükör ékeskedik, benne Szűz Mária miniatűr alakja, a tükör visszfénye a jobb oldali nőalak szívére vetül. A kép utáni oldalon egy Ambrosius-idézet következik: „Sit vobis tanquam in imagine descripta Virginitas vitaeque B. Mariae: de qua velut in speculo refulget species castitatis et forma virtutis.” A címlap után Erdődy Miklósnak címzett latin nyelvű ajánlás olvasható, amelyben Habelić a jezsuitákat támogató, mélyen vallásos, Mariazellbe rendszeresen zarándokló főúr erényeit, Szűz Mária-tiszteletét, közéleti szereplését méltatja. Benne fejeződik ki az Erdődy-család minden fényes erénye („illustrissimarum Erdoedyanae

familiae virtutum omnium, in Te uno expressam epitomen”), amit csakis Szűz Mária szolgálatával s iránta való tiszteletével érdemelt ki („Quamvis parum Tibi esset aviticis etiam fulgere virtutibus, nisi has ipsas fecisses Marianas, idest, in MARIAE coelitumque obsequium mancipasses”).

Az ajánlást követően a tartalomjegyzéket találjuk – tömör tartalmi összegezés (*Laystrom oveh knjig*) –, majd az egyházi naptárt (*Kalendarium Crikveni*), amely voltaképpen a Róma által jóváhagyott katolikus martirológiai naptár, s amelynek sajátja a hónapnevek magyar hatást mutató írásmódja, illetve a hónapnevek kaj nyelvű közlése: például: *Januarius. Mali Bosichnyak* (Kiskarácsony hava); *Aprilis. Gyurgeouschak* (Szent György hava); *September. Malomessnyak* (Kissasszony hava); *November. Vszészvéschak* (Mindszent hava); *December. Veliko Bosichnyak* (Nagykarácsony hava); stb. A *Kalendart* rövid *Előszó (Predgovor)*, majd ezt maga a mű textusa követi.

A *Zerczalo Marianzko* műfaji definiálására több kísérlet történt, a német *Erbauungsbuch* éppúgy szerepel rokonításképpen a szakirodalomban, mint a francia *livre de pietè*, de tekintik hitszónoki segédkönyvnek is. Zvonimir Bartolić – Habelić legújabb monográfiája – „hitszónoki” „morális-didaktikus prózaként” aposztrofálja, amely egyaránt tartalmaz prédikációként értelmezhető textust, elbeszéléseket, életrajzokat, exemplumokat, értekezéseket. (Zvonimir BARTOLIĆ: 1985. 175-176.) A legpontosabb meghatározásnak Franjo Pajuré lát-szik: hitszónoki segédkönyv. Habelić ugyanis vélhetően kétesztendő hitszónoki tevékenységének tapasztalatait – és persze elmondott prédikációit – felhasználva szerkesztette meg munkáját, egyetlen vezérlőelvet és kompozíciós szempontot követve: a Mária-kultusz szolgálatát. A mű tematikája is ezt támasztja alá: hét „könyvre” tagolódik (Habelić a „stran” szót használja, ami „liber” vagyis „könyv” jelentést takar), amelyek Szűz Mária hét erényét és fájdmát jelképezik. Az első könyv (*Prva stran*) a *Szentségről (od Szvetoszi)*, a második az *Értelemről és az Okosságról (od Razuma i Pameti)*, a harmadik az *Evilági Gazdagságról (Szvetczke bogatczua)*, a negyedik a *Test egészségéről (od Telovoga Zdravlja)*, az ötödik a *Szépségről (od Lepote)*, a hatodik az *Erősségről (od Jakozti)*, míg a hetedik a *Jó és a Tisztességes Hirnévről (od Dobroga i postenoga Glasza)* szól. Az egyes könyvek részekre (*Del*), ezek cikkelyekre (*Korig*) tagolódnak, amelyek terjedelme váltakozó, a legrövidebb a *Szépségről* szóló könyv, míg a hetedik, a *Jó és Tisztességes Hirnévről* szóló a leghosszabb.

A mű megírására a külföldi Mária-kultusz ösztönözte Habelićet. Mivel Szűz Máriát – mondja – Európa-szerte hívő emberek sokasága tiszteli és szolgálja, erényeit, szeplőtelenységét „deák, olasz, spanyol, francia, német, magyar, lengyel

és sok más nép nyelvén megírták”, hasznosnak vélte ezt a munkáját „szlovén”, azaz kaj horvát nyelven az olvasók asztalára tenni. Habelić nagy erudícióval, gondossággal, stiláris igényességgel írta meg művét. Forrásai között a Biblia mellett a görög és a latin klasszikus auktorok, a patrisztika és a skolasztika nagyjainak munkáit éppúgy megtaláljuk, mint a kortárs jezsuita szerzőkét, de nem ismeretlenek előtte Luther, Kálvin vagy Bullinger művei sem. Az új- és az ószövetségből 101 helyet idéz, de hivatkozásai között Platón, Arisztotelész, Plutarkhosz, Suetonius, Quintilianus, Cicero, Ovidius, Martialis éppúgy jelen van, mint Antiochiai Szent Ignác, Ambrosius, Szent Efrém, a vértanú Szent Jusztinosz, Szalamiszi Epiphániosz, Nagy Szent Baszileiosz, Khrüszosztomosz, Aquileai Rufinus, Augustinus, Jeromos, Nagy Szent Gergely, Anselmus, Aquinoi Szent Tamás, Bonaventura, Bellarmino, Kempis Tamás, Jakob de Voragine. A kortárs jezsuitákra történő hitvakozás nem kíván különösebb magyarázatot. Legszenbetűnőbb a Jeremias Drechselre való utalás, amit annak európai népszerűsége magyaráz. Népszerűsége közismert, müncheni kiadású, latin nyelvű traktátusainak példányszáma 1643-ban elérte a 170700-at, később egy részük francia, olasz, flamand, cseh, angol és lengyel nyelven is népszerű volt. A Drechsel-idézetek, egyes szövegek parafrázisai gyakoriak a *Zerczalo Marianzko*-ban, a hivatkozásokból egész csokorra való válogatható össze.

E sokféle hatás, inspiráció eredményeképpen a *Zerczalo Marianzko* – erkölcs-jobbító, keresztény erényességre tanító mivolta mellett – olvasmányos mű is, szépírói alkotás, amelyben a prédikációk retorikussága mellett az elbeszélő, mesélő jellegnek is fontos szerep jut. Ígyképpen a moralizáló tendencia csupán keret. A szövegben olvasható, aiszóposzi gyökerekből táplálkozó mesék, a szentek legendái, a történelmi anekdoták, a mindennapi élethelyzeteket megjelenítő elbeszélések egyaránt esztétikai élmény forrásai. A szóképek gazdagsága, a tárgyi világ megjelenítése, a természeti jelenségek metaforikus képekké formálása, a választékos nyelvezet a habdelići próza erényeiként tarthatók számon. Szemléltetésképpen álljon itt a Szűz Mária lelki szépségéről szóló fejezet egy részlete: „Senki sem titkolja, hogy széles e világot nagyon szépen alkotta meg a Mindenható, s ezért hívják görög nyelven kozmosznak, amely szó szerint annyit tesz: szép. Szép a mozdulatlan égbolt a csillagokkal, a holddal és a nappal felékesítve, szép a föld, a szőlőskertekkel, mezőkkel, legelőkkel, kertekkel, bokrokkal, fákkal és a sokféle virággal tarkítva. Szép a tenger és csodálatosak hullámai. Szép a levegőég, a mindennél tisztább kristály. Szép a lángnyelvekkel cifrálnakodó tűz. Szép az Isten által sokféle színnel pompázó madár. Szép a sokféle hal, miként azt mindenki tudja, aki látta. Szép az élő állatok sokasága is, amelyekkel téli

bőrbundáikat ékesítik a nagy uraságok. Ám minden élő állatok között legszebb az ember, de az embernél is szebb az Angyal. Mégis. Mindaz, amit felsoroltam, e szépségek egyike sem oly tökéletes, hogy bennük ne lenne valamely rútság. Mert ha a földet nézed, terem az most, amit kell, sok hasznos dolgot, de terem bűdös füvet is és égető csalánt és fejfájdító konkolyt és szúrós tövist. A tengert sem találod mindig szelídnek, hanem olykor háborgónak is, hogy a nagy hajókat és a hajókban őrzött kincset pillanat alatt elsüllyeszti. Éppen úgy a levegőég olykor tiszta, derült, de néha, dögvészes időkben úgy bemocskolódik, hogy rövid idő alatt emberek sokaságát viszi a halálba. A tűz, ne mondjam, mennyi házat, sőt várost perzselt fel lángjával és tette hamuvá azokat; igen ostoba ember az, aki nem tudja mindezt. A Mennyről Szent Jób ezt mondja: *Az ég sem tiszta a te szemeid előtt.* [Jób 15,15] Az ember, akit az Isten maga képére teremtett, a bűn által oly rúttá változott, hogy némely dolog hasonló a Szentlélektől származó eme szavakhoz: *Az ember, ha nincs benne belátás, akármilyen gazdag, olyan, mint az állat, amelyre pusztulás vár.* [Zsolt 49(48) 13,21]”

Miként a 16-17. századi kaj horvát irodalom egészében, Habelić műveiben is megjelenik a *croatohungarus tudat*. Már a művek szókincsében szembeötlő a magyar nyelvi recepció (*aldov*<*áldás*; *beteg*<*beteg*; *dišputovati*<*disputálni*; *falat*<*falat*; *fela*, *fele*<*féle*; *harc*<*harc*; *kinč*<*kincs*; *magas*<*magas*; *orsag*<*ország*; *pajdaš*<*pajtás*; *pelda*<*példa*; *rovaš*<*rovás*; *ternac*<*tornác*; *tolvaj*<*tolvaj* stb.), és persze a helyesírásban is. Ez utóbbi kapcsán maga jegyzi meg: „azt, hogy én a CH-t a CS-vel váltottam fel, arra engem igazából a nagyméltóságú, megboldogult kardinális és esztergomi érsek, Pázmány Péter autoritása ösztönzött, a minden tudományokban kiváló férfiú, aki Szent prédikációinak igen tudós gyűjteményében és a gyakorta megjelent, magyar nyelven írott *Controversiarum Hodoegoban* ugyanezen betűt (CH) a CS-vel cserélte el a jobb ejtés végett, elvetve a magyaroknál korábban használt régi módot.” (Alojz JEMBRIH: 2009. 84.)

A műben előforduló magyar jövevényszavak sokaságát tapasztalva feltűnik, hogy amikor nyelve heterogenitását indokolja („lesz, aki azt mondja: ez majdaki, ez zagorjei, ez kranji, ez szolariai, ez német, ez tukav szó”), s a horvát nyelvjárások mellett idegen nyelvként a kranjit (szlovént) és a németet említi, a magyart viszont nem. Az ok egyérelmű: az 1102-től magyar–horvát perszonalunióban élő horvát-ság számára a 18. század végéig a magyar nyelv nem számított idegen nyelvnek, kivált az észak-horvát területeken nem, ahol a magyar–horvát kétnyelvűség éppoly megszokott jelenség volt, mint Dalmáciában a horvát–olasz nyelvi szimbiózis.

A *croatohungarus tudat* a nyelvi formációk mellett a mű szakrális rétegeiben is jelen van. A magyar szellemi és hitéletben Szent István király óta jelenlévő

Mária-kultusztól a horvátoké sem különül el, kiváltképpen nem a zágrábi püspökség fennhatósága alá tartozó régióban. A magyar korona alá tartozó történelmi Szlavóniában a magyar Mária-kultusszal való azonosulás Hablediánél példaértékű: „Szent István – írja – a magyar nép első királya és apostola, a szeretetben és a bőkezűségben Konstantin császárt követte, amikor saját magát és a Magyar Királyságot [Mária] oltalmába ajánlotta. Hogy ezt az oltalmat könnyebben elnyerje, királyi székvárosában, Fehérvárott a Boldogságos Szűz Máriának igen hatalmas és szép templomot építtetett, amelyben a magyar királyokat koronázták és hamvaikat eltemették.”

Aggodalommal szól a magyar Mária-kultusz 16. századi hanyatlásáról, amelynek okát a török hódításban és a reformáció térnyerésében látja. Magyar- és Erdélyország, Várad, a Tisza mente sínylette a török igát, majd az eretnekség „szállta meg” a „valaha vallásos Magyarországot” – mondja –, majd felteszi a kérdést: maradt-e a hajdani Magyarország maradék részében erő a vallásos megújulásra? A válasz: panasz helyett (Habledián itt többes szám első személyben szól!) forduljunk Szűz Máriához, „aki egykor a pokolbeli sárkány fejét szétta-posta”, s Magyarországot – annak patrónájaként – megszabadítja a pogányságtól. „Erre szlovén országunkban, kivált a zágrábi püspökség területén, sok Szűz Mária tiszteletét szolgáló templom van, ahol naponta kérhetjük Mária segítségét.”

Míg a *Zerczalo Marianzko* „prédikációs segédkönyv”, egyben morális keretbe illesztett szépprózai alkotás, addig a *Pervi otcza naszega Adama greh* barokk kori „lektűr”, amely által szerzője a szélesebb olvasóközönséghez kíván szólani. Itt sem hiányoznak a barokk erudíciót reprezentáló passzusok, a prédikációs eszköztár is jelen van, s a tudatos kompozíció is (itt a Szentháromság, majd a hét fő bűn szabja meg a mű kompozíciós struktúráját), effektusait tekintve azonban mindig elsődleges a szépírói karakter. Tudatosan kerül a prédikációs diskurzust, helyette moralizáló szándékkal mesél nemegyszer ironikus éllel, bíráló hangon – nem kímélve egyetlen vétkező réteget sem, a pórnéptől a papságon át a feudális hatalmasságokig. Bírálata a magatartás- és viselkedéskultúrára éppúgy kiterjed, mint a hivalkodó öltözködésre, a táncra, a lakomákra, a hazardjátékokra, a fő bűnökre. A „szerelmes dalokról” szólva Nikola Krajačević Sartorius vélekedésére támaszkodva az ízléstelen, olykor trágársággal vegyes, csúfolódó énekeket kárhoztatja, mondván: maga az éneklés, dalolás egyáltalán nem vétek, sőt alkalmasint Istennek is tetsző dolog. A templomokban a hívő énekszóval fordul Istenhez bűnbocsánatért esedezve, s már a kicsi gyermek is el tudja énekelni az *Alleluját*. A világi életben is haszonnal van jelen a dal: „a vándor éneke a vándorlás fáradtságát könnyíti, a lakatos és a kovács az üllő mellett, az

asztalos a gyalupadnál, a cipész a kaptafánál, a szántó-vető az ekeszarvánál, a kapás kapálás közben, az arató aratáskor, a kaszás ember kaszáláskor” énekszóval teszi könnyebbé a verejtékes munkát. Azt is természetesnek tartja, hogy „a mesterember és a napszámos lakoma közben vidám dalba kezd, ami az istenfélő ember régi hagyománya, ezek ajkán gyakorta felhangzik egy-egy ájtatos, az Isten dicsőségéről” szóló ének is, amit – aligha szándék nélkül – az ókeresztény hagyományokkal rokonít, mondván: „Ez volt a szokás az ókeresztényeknél is ebéd és vacsora közben.”

Jelenkora viszonyait leírva szomorúan nyugtázza: a gyerekek nevelése városban és falun egyaránt nélkülöz minden törődést, aminek okát a szülői nemtörődömségben, ízlésbeli fogyatkozásaiban látja. Naturalisztikus hatású sorokat vet papírra lehangoló látleteit illusztrálva: „A gyerek hebeg, a takony orrából a szájába folyik, keresztet vetni, helyesen beszélni sem tud, csak undorítóan, szégyenteljesen fecseg. S kinek a hibája mindez? Az apáké, az anyáké, az uraságoké [...], akiktől csak csúf dalokat tanulnak.”

A dalok mellett bűnforrás a mulatság meg a tánc is – fejtegeti egy másik cikkelyben –; még akkor is, ha közös mulatság vagy lakodalom alkalmával ez a szórakozás hagyományos formája. Mert a fiatalok „falánk természetűek”, hamar „felforr a vérük, testük felhevül, s mert az ördög sem alszik, alkalom is adódik, kiváltképpen este és éjszaka, amikor a tánc tetőfokra hág. Ilyenkor titkos helyet keresnek, bátrabban tapogatnak és nyúlkálnak, a beszélgetés is bizalmasabb lesz, s akkor a sátán kiveti hálóját, s szinte csoda, ha a legény vagy a leány ilyenkor nem botlik meg, a leány nem perzselődik meg.” Más helyen, a tűzvész pusztításáról elmélkedve, parabolisztikusan ecseteli a fiatalság hevülékenységeinek veszélyét. „A gyakori pajtáskodás veszélyes tűz, ilyen alkalommal a legény és a leány teste könnyen felhevül, s nincs az a legény és leány, aki tiszta maradna.”

A *Pervi otcza nassega Adama greh* fejezeteiben tovább tallózva megannyi moralizáló fejtegetést találunk a kevélységről, a cifrázkodás felesleges voltáról, a falánkságról, a mértéktelenségről stb. Szemléltetésképpen a „mértéktelen lakomákról és étkekről” szóló cikkelyből idézünk: „[...] a mostani vendégeskedés igen elhúzódik, mivel a meglehetősen rövid vacsora egybefolyik az ebédrel, mivelhogy nagyon kis idő múlik el az ebéd és a vacsora között, a vacsora pedig nemcsak tízig tart, hanem tizenkét óráig, néha még egyig meg háromig is, sőt megcsörrennek a poharak s fenékig isszák, midőn az éjt felváltja a hajnal, majd meg a nappal. Ekképpen ezek a vendégek a hasuknak szolgálnak, ha nem az ördögnek. Némelykor az egynapos vendégeskedéssel sem elégszenek meg, átbillen az a második, a harmadik, a hatodik napra – egy hétre, néha kettőre. Közben

isznak, táncolnak, együtt alszanak – tovább nem is merem mondani. Ígyen tiszteltetik Vénusz, de egyúttal Bacchus is. [...] Korunkban a nagyurak kemény harcokat vívnak a vendégeskedés szokásában, de egyik sem tudja legyőzni a másikat sem a gyakoriságban, sem az étkek drágaságában. Pedig ebben az étkezési küzdelemben mindegyik gyorsan szeretne győzni. [...] Az egyik harminc fogást akar az asztalra tenni, a másik negyvenet, majd a következő ötvenet. Ez vadat: vaddisznót, szarvast, őzet, amaz tengeri, szávai és dunai halat. Megint másik csak egy fogást ad fel először, amely viszont tíz arany dukátba kerül. Ez pástétomokat, szárnyastul foglyot – mintha el akarna repülni –, felcifrázott, mandulával, citrommal bearanyozott tortákat stb., lumbergi, olasz, spanyol és más borokat kínál. Nagyobb-e, érdekesebb-e, gazdagabb-e amaz nálam – kérdi. Annyi birtokom, annyi szolgám, annyi országos érdemem van, mint neki. Legyőzhető vagyok-é hát?”

Más típus kritikáját fogalmazza meg a rossz példákat követő ember gyalóságait felsorolva: a hazardjátékosét nevezetesen, akit „az ördög bibliája”, a kártya vagy éppen a kockajáték szenvedélye visz a romlásba. Példázat jellegű történeteket mesél el, így az alábbiakat is – okulásképpen – olvasóinak: „Ismertem – mondja – egy ilyen gazdag nemes embert, valaminő ezredkornétás, egy katonai kompánia tagja volt, aki úgy belelendült a kiadós vendégeskedésbe és a kártyába, hogy mindenét a vendégeire költötte, illetve elkártyázta. Amíg tellett az atyai örökségből, guszlárok, dudások, cimbalmosok, trombitások, dobosok muzsikáltak nála, örömujjongásban teltek napjai mindaddig, amíg a ládikóból el nem muzsikáltatott minden aranyat és ezüstöt. Ismertem egy másikat is, aki miután amije csak volt mindent a kártyára és egy nőre költötte, akit elkártyázott, s később valamely összegért kiváltott. Ő, akit előzőleg fényes lakájok vettek körül, s akinek asztalánál húsz-harmincféle fogást szolgáltak fel, idegenbe menekült, s csaknem koldulnia kellett. Lám, a mértéktelen vendégeskedésnek és ezeknek a játékoknak ez lesz a vége.”

A 17. század horvát világát bemutató műnek legérdekesebb, ellentmondásoktól sem mentes passzusai a Gubec-féle parasztlázadásról és a Zrínyi-Frangepán összeesküvésről szólnak. E kényes témákat tárgyalva ugyan rendje és az államhatalom álláspontját követi, ám a „sorok között”, a részletekben rejtve ott van saját ítélete, ellenvéleménye, sőt lázadása is. Jól tükröződik ez a Gubec-felkelést interpretáló fejezetben, amelynek forrása Istvánffy Miklós történeti munkája volt, ám Gubec alakjának invenciózus „rekonstrukciója” Habdelić messzemenő rokonszenvéről és ötletességéről árulkodik. „Vitéz testvéreim (mondá), tudjátok, miért gyűltetek egybe ebben a táborban, miért hagyátok el házaiteket, asszonyaitokat

és gyermekeiteket. Tudjátok, hogy a szerencse mostanáig a nemeseknek kedvezett, akik titeket mindedig kegyetlenül sanyargattak. Ugyancsak tudnotok kell, hogy – amit sohasem birtokoltatok –, most módotok van szerencsétek csúcsára emelkedni. Ez az a nap, ez az a harc, amely nektek örök dicsőséget és dicséretet hoz, sőt elhozza a vágyott szabadságot, ha hevülettel, az urakat bátran legyőzve fölértek kerekedtek. De nagy és szörnyű kín vár rátok és minden maradékotokra örök gyötrelem, ha hátat fordítotok és megfutamodtok. Ha tehát férfiak vagytok, ha – amint vélem – vitézek, kezetekben tartjátok a szerencse fegyverét, s legyőzitek az ellenséget. Ne féljétek fénylő szablyáikat és hosszú kopjáikat, közültek mindegyikre hús fő jut. Reánk ma vagy szerencse vár, vagy mindnyájunknak el kell veszni. Így beszélt nekik Máté, a parasztkirály.”

Más hangütésű a Zrínyi-Frangepán összeesküvés habdeliçi interpretálása. Óvatosság, kétkedő gondolatok, legitimizmus, resignáció – sorolhatnánk a vonatkozó szövegrész kulcsszavait, ám gondolatainak summája azt sejteti: többet szeretett volna elmondani, mint amit a hatalom megenged. Így aztán olvasat-értelmezését illetően ma sincs irodalomtörténeti konszenzus. Egy viszont vitathatatlan: a szöveg a kivégzés előtt íródott: a vádlottak még a bécsújhelyi börtönben vannak, az antizrínyiánus közvélemény túldimenzionálta a törökkel való egyezkedést, sőt Zrínyi Péter keresztényellenességéről harsogott, Habdeliç pedig – legitimizmusából fakadóan – a felségárulás vétkének aspektusából szemlélte az addig ismertté vált eseményeket. A tragikus végkifejlet (1671) még odébb volt, így végleges ítéletalkotás nem is várható el tőle. Az viszont jelentősen motiválja elmarasztaló vélekedését, hogy megvallja: a politikai körülmények miatt nem írhatott a tárgyról szabadon...

Írók – Habdeliç-kortársak

Habdeliç mellett a 17. században a kaj nyelvű irodalmat más jezsuita szerzők is gazdagítják. Igaz: korántsem oly fajsúlyú életművel, miként amazé, de opusaik hathatósan motiválják a *litteratura kajkaviana* barokk kori színpépet. Nikola Krajačević Sartorius nevét már említettük, munkásságáról is szóltunk, ezúttal Juraj Ratkaj (Rátkay) Velikotabroskival, Boltižar Miloveccel, Nikola Galovičtyal, Franjo Sušnikkal tehetjük teljesebbé a névsort, sőt ide kívánczik a kartográfus Stjepan Glavač is, akinek munkássága – Vramec *Kronikája* kapcsán utaltunk rá – szervesen illeszkedett a kor kaj nyelvű irodalmának szövetébe. A marxista

szemléletű irodalomtörténet-írás alig vagy egyáltalán nem vett róluk tudomást, jöllehet mind az általuk művelt vallásos költészet – ha némelykor szerény is –, mind a prédikációs, illetve erkölcsi célzatú prózájuk a kaj nyelvű irodalom fontos láncszeme.

Elsőként a jobbára történetíróként számon tartott **Juraj Ratkaj (Rátkay Velikotaborski)** (1612-1666) munkásságáról kell szólni, Petar II Ratkaj karlovaci lovaskapitány és Erdődy Borbála fiáról, aki 1612-ben született, minden valószínűség szerint Karlovacon. Alapfokú stúdiumait elvégezve Grazban, majd Bécsben tanult, emitt a Horvát Kollégium vendégeként fejezte be a teológiát. A jezsuita rend tagjainak sorába lépett, de – úgy tűnik – a világi papság vonzóbb volt számára, s gyorsabb egyházi karriert ígért. Alig huszonnyolc esztendősen már zágrábi kanonok, nem sokkal később oldalkanonok, majd kalniki archidiakónus és olvasó kanonok. Pályája alakulásában jelentős szerepe volt pártfogóinak is: Zrínyi Péter és Frangepán György mellett támogatói között találjuk Draskovics János horvát bánt is. Tegyük hozzá: a karrierépítésben jelentős szerep jutott kiváló szónoki képességének is: 1641-ben Bécsben, a Stefansdomban csillogtatta meg retorikai tudását és rétori habitusát – Szent László magyar királyról tartott beszédével kápráztatta el hallgatóságát. Egy év múltán, 1642-ben Zágrábban az egyházi zsinaton, majd 1644-ben a pozsonyi országgyűlésen bizonyítja ismét rendkívüli szónoki képességeit. Mindhárom beszéde napvilágot látott nyomtatásban is. 1648-ban már a zágrábi püspöki szék egyik várományosa, ám Petretics Péterrel szemben végül alulmaradt. A közvélekedés szerint kudarcát indulatos természetének köszönhetette, de talán voltak ellenlábasai között olyanok is, akik nem nézték jó szemmel nemzeti érzületét. Pályája ekkor még korántsem távlat nélküli: 1648-ban az egyházi zsinat résztvevője Nagyszombatban, 1649-ben pedig már horvát követként van jelen a pozsonyi diétán. Nem sokkal ezután viszont negatív fordulatot vesz az addig szépen ívelő pálya: nőügyei miatt perbe fogják: 1659-ben a püspöki bíróság pénzbüntetésre ítélte, s megfosztotta minden kanonoki jövedelmétől, 1664-ben pedig az egyházi tanács ítélete alapján fosztották meg valamennyi címétől és rangjától, valamennyi egyházi jövedelmétől s a Száva-vidékre küldték egyszerű plébánosnak. Két esztendő elmúltával kerülhetett vissza Zágrábba, a Nova Ves-i Szent János plébánia élére. E csonka rehabilitáció után nem sokkal itt is halt meg. A zágrábi főszékesegyházban temették el az elhunyt kanonokokat megillető végtisztességgel.

Juraj Ratkaj munkásságának utóéletét szemlélve általában azt tapasztaljuk: történetírói munkássága kap prioritást, amelynek nyelvi kerete a latin volt. Nem is ok nélkül, hisz nagy művét, a hat könyvből álló *Memoria regnum et banorum*

Regnorum Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae (Bécs, 1652) az utókor igen nagyra becsülte, sokan is olvasták, amit egyfelől újabb, 1772-es kiadása éppúgy bizonyíthat, mint a mű Pavao Ritter Vitezovićnél felfedezhető recepciója. Arra már csak a 20. századi kritika figyelte fel, hogy a maga korában reprezentatív latin nyelvű mű olykor pontatlan, Mihovil Kombol vélelme szerint pedig gyakorta szubjektív módon „kiszínezett”.

Szempontunkból az 1640-ben Bécsben közreadott, kaj horvát nyelven íródott *Kriposti Ferdinanda II* c. opusa érdemel figyelmet mind tartalma, mind nyelvisége okán. Nem eredeti mű, a II. Ferdinánd jezsuita gyóntatója és osztrák jezsuita provinciális, Wilhelm Germain (Guillaume de) Lamormain (1570-1648) összeállította latin nyelvű *Ferdinandi II, Romanorum imperatoris virtutes* c. munka fordítása. Feltűnő a kaj nyelvű fordítás és kiadás gyorsasága, hisz az eredeti 1637-ben került ki a nyomdából. A mű tartalmi, morális-didaktikus spektruma egyértelműen ellenreformációs karakterű, nyelvi-stiláris rétege viszont akár a nemzet-tudat egy korai manifesztációjának is tekinthető. Az olvasóhoz intézett előszóban (*Predgovor k štavu*) műve közreadásáról szólva azzal érvel, amit már Pergošićnál is olvashattunk. Minden nép – mondja – vagy új könyvet ír, vagy idegen műveket fordít anyanyelvére a szellemi gazdagodást segítve. A „mi szlovinjek” („naši Slovinci”) viszont – írja – nem jeleskednek ebben, ezért azt ajánlja: olvassák művét szorgalmasan, mert benne a követendő életvitelhez szükséges példákat, életmintákat találnak, amelyek természetesen mind II. Ferdinánd császár erényeit dicsérik. A szöveg nyomán egy ájtatos, szegényeket pártoló, alamizsnát osztó, betegeket istápoló, az egyszerű nép körében elvegyülő uralkodó képe rajzolódik ki, akit szerte a császárságban vagy Csehországban koldusok, szegények serege rajong körül, palotájában vasárnaponként tizenkét koldust lát vendégül, nem fél a betegek hordozta ragálytól, Nagycsütörtökön minden évben tizenkét koldust lát vendégül, lábukat – a Megváltó példáját követve – saját kezével mossa meg, majd megtörli és megcsókolja – mindezt népes közönség előtt.

Jelen van a textusban Ferdinánd egy másik arca, a műpártoló is, aki „válogatott zenészeket” gyűjt maga köré, akik nemcsak őt, az udvari közönséget is szórakoztatják, de a szentmisén is szolgálnak. Szívesen néz színjátékokat, természetesen vallásos tárgyú színműveket, főleg az Alexiusról, Ceciliáról, Augustinusról s a vértanúkról szólóakat.

Ferdinánd további erénye a katolikus hitvédelem, amely I. Ferdinánd óta a Habsburg-ház kötelező öröksége, s amely atyja, Károly császár végakarátának kiemelt értelme volt, s amelyet utódaira maga is parancsolóan hagy majd örökölni.

A II. Ferdinánd erényei irodalmi értékeinek hordozója természetesen első-sorban az igényes nyelvi forma. Amit szónokként, s a *Memoria regnum et banorum...* latin stilisztájaként hallgatóságának, illetve olvasóinak nyújtott, azt kaj anyanyelvén is sikerrel ismételte. Méltatói mindmáig okkal dicsérik magas nyelvi kultúráját, amely kora kaj nyelvű irodalmának spektrumában egyedi szint jelent. Nem a „zágrábi írói kör” kaj nyelvét használja, hanem a Karlovacon és környékén használt, már *ča* és *što* elemekkel kevert változatot, amely már közel áll az „ozalji kör” irodalmi nyelvéhez, s amely a választékos stílus lehetőségét kínálta számára.

A 17. század kaj nyelvű irodalmának Ratkajnál rangosabb és jelentősebb jezsuita művelője volt **Boltižar Milovec** (1612-1678). A Muraközben született 1612. augusztus 7-én, az alapfokú iskolát Grazban végezte, majd tizenhét esztendőskorában, 1629. augusztus 28-án Leobenben belépett a jezsuita rendbe. 1630 és 1634 között ismét Grazban találjuk, filozófiát hallgat, majd e stúdiumokat befejezve Zágrábba kerül (1634-1636), aztán Nagyszombatba – immár oktatói minőségben (1636-1637). Feladata végeztével 1637-ben Bécsbe megy, ahol teológiát tanul, amit 1641-ben abszolvál, 1642-43-ban pedig már filozófiai doktorátust szerez. Ezt követően Sopronban és Bécsben tanít poétikát, majd 1645-ben Zágrábba kerül, ahol volt gimnáziumi igazgató, vasárnapi hitszónok, kegyességi társulati vezető. Hatásos szentbeszédeiben néhány előkelő nőt boszorkánysággal vádolt, amiért bíróság elé citálták, majd el kellett hagynia Zágrábot. 1653-ban Magyarországra megy, Nádasdy Ferenc udvarában tartózkodik 1655-ig, ahonnan aztán újból visszatérhet Zágrábba – itt meglepő ünneplésben részesül. Élete a továbbiakban is mozgalmas: 1662-63-ban ismét Nádasdynál tartózkodik hitszónoki minőségben, 1663-64-ben újból Zágrábban van, majd 1665-68 között Varasdon, ahol többféle egyházi feladat mellett a szemináriumot is vezeti, vasárnaponként pedig ünnepi hitszónok. Zágrábban halt meg 1678. január 17-én.

Zágrábi afférja ellenére tekintélyes, főúri körökben nagyra becsült személyiség, Nádasdy Ferenc mellett jó kapcsolatokat ápolt Zrínyi Péterrel és Frangepán Katalinnal, de az Erdődy-családdal is. Rendje tagsága támogatásával – széleskörű olvasottsága, műveltsége elismeréseképpen – a rendi kollégium historikusává nevezték ki (*Historiae Collegii scriptor*). Milovec a tudós alaposságával végezte a rábízott feladatot, visszamenőlegesen összefoglalta az előző ötven évben történeteket, majd a korabeli, a kollégiumon belüli és kívüli eseményeket egyaránt – az 1673-as esztendővel bezárólag. A *Historia Collegii Societatis Jesu* adatgazdagsága, igényes stílusa, szubjektivitást sem nélkülöző ítéletalkotása okán méltán tekinthető eredeti alkotásnak is, amely a kaj nyelvű régió társadalmának rész-

beni eseménytörténetét is magában foglalja. Egyebek között a Zrínyi-Frangepán összeesküvés fontosabb momentumait is. Leírása negatív ítélet, ami egyfelől a jezsuiták udvarhűségéből következik, másfelől talán abból is, hogy a *Historia* bár *pro domo* készült, ám a rendi generálisnak szóló évi jelentéseket a bécsi provincia archívumának is megküldték, I. Lipót császár pedig – egykori jezsuita diákként – haláláig szoros kapcsolatban volt a rend bécsi provinciájával, így a zágrábi kollégiumban megfogalmazott jelentések aligha tartalmazhattak nem aulikus szellemű véleményt – kiváltképp a horvát és a magyar összeesküvőkről nem.

Az összeesküvéssel kapcsolatos, Milovec rögzítette szöveg elsősorban Frangepán Katalint kárhoztatja, ami egybecseng a Šćrbačić-kancionálé versszerzőjének fentebb tárgyalt vélekedésével. Felvetődik persze a kérdés: valóban saját véleményét fogalmazta-e meg az a Milovec, aki korábban *Dvojni dušni kinč* (Kettős lelki kincs) c. imakönyvét a most elmarasztalt Frangepán Katalinnak ajánlotta, mi több: az ajánlásban a Frangepánok genealógiáját is összeállította, kiemelve a család mindenkori „dicsőségét és hatalmát”. S az sem hagyható itt megjegyzés nélkül, hogy az összeesküvést elítélve egykori pártfogójáról, Nádasdy Ferencről is negatív ítéletet mond. Bátorkodjunk feltételezni: lelke mélyén maga is rokonszenvezett a kivégzettekkel s a börtönbe zártakkal.

A kollégium *Historia domus*át író Milovec mellett nem feledkezhetünk meg a jezsuita hitszónokról sem, akit kortársai *Cicero croaticus*ként emlegettek. Noha latin és kaj nyelvű szentbeszédei nem maradtak fenn, az egykorú, vontkozó adatok, a jezsuita rétori gyakorlat ismeretében megpróbálták felmérni a Milovec-prédikációk értékvilágát, rekonstruálni azok jellegét. Franjo Fancev például méltán feltételezte, hogy beszédei minden kritériumot tartalmaztak, amit az ékesszólás kívánalmaként a retorika előírt. Már csak azért is, mert a jezsuiták a népnyelvi szónoklatot csak abban az esetben hagyták jóvá, ha az adott nyelv, amelyen a beszéd elhangzik, maximálisan alkalmas a stílári és retorikai finomságok kifejezésére. (Franjo FANCEV: 1914.)

Prédikációitól eltérően jóval többet tudunk a kaj nyelvű vallásos irodalom körébe tartozó munkáiról. A Bécsben, 1661-ben kinyomtatott *Dvoi dussni kinch* jelentőségét emeli, hogy Zrínyiné Frangepán Katalinnak ajánlotta, aki a mű kiadását anyagilag támogatta. A szerző a művet azoknak szánta, „akik saját horvát nyelvükön kívül mást nem tudnak” („ki razve svojega hrvatskoga jezika ne znaju drugoga”) (Olga ŠOJAT: 1977. *Hrvatski kajkavski pisci II.* 141.), ami a kaj nyelvű irodalom gyarapítását, s a nemzeti identitás tudatosítását jelenti éppoly szándékkal, miként azt Pergošićnál, majd Ratkajnál tapasztalhattuk.

Három évvel később (1664) ugyancsak Bécsben tette közzé újabb munkáját *Dussni vert, duhovnim czvetiem naszagyen* (Illatos virágokkal beültetett lelki kert) címmel, amely „sokféle officiumot, litániát” („vonog féle officiumi i litanye”) tartalmaz, s amelyet „néhány imádságos könyvből állított össze és fordított horvát nyelvre ájtatos személyek lelki gyönyörködtetésére és hasznára” („iz nekoih molitvenih knysicz szkupa szpravlyeni, i na hervatczki jezik prètomacheni posobnim dussam na duhovnu naszladnoszt i haszen”).

A kaj nyelvű irodalom e becses emléke a huszadik század utolsó harmadáig hozzáférhetetlen volt a kutatás számára, egyetlen ma létező példányát csak 1977-ben találták meg Dubrovnikban. A kis formátumú imakönyv – mint címe is jelzi – officiumokat (himnuszok, imák) és litániákat tartalmaz, amelyek a barokk kori kaj nyelvű vallásos líra palettáján sajátos árnyalatot jelentenek, s amelyek által Milovec a nyelviség: a *ča* és a *što* dialektus bizonyos elemeinek átvétele révén már a teljes horvát etnikai közösséghez kívánt szólni. Bár maga fordításokként aposztrofálja e lírai textusokat, okkal tételezik fel, hogy az officiumok némelyike Milovec eredeti alkotása. E fordításokként említett versszövegek is inkább a parafrázis fogalmával illethetők, amelyek az eredetiség jegyeit is hordozhatják. Egy bizonyos: a *Dussni vert* és imaszövegei a bennük található képek, szintagmák, a már könnyednek és olykor változatosnak tekinthető rímtechnika újabb bizonyítéka a kaj irodalmi nyelv gazdag és változatos kifejezési lehetőségének. Egy rövid példát idézzünk:

Jezik nemre zgovoriti,
Ruka pismom stolmačiti,
Kî skusi, zna premisliti,
Kaj je Ježuša ljubiti.

Nyelv nem meri kimondani,
Kéz mely tudná azt leírni,
Aki egyszer megízleli:
Mit jelent Jézust szeretni.

Franjo Fancev Milovecnek tulajdonít két további munkát is. A *Pobožnost svakdanju* (Mindennapi ájtatosság) 1670-ben jelent meg Bécsben, a *Pobožne molitve* (Ájtatos imádságok) ugyanitt 1678-ban.

Milovec kortársának, **Nikola Galović**nek (1614-1684) köszönhető a magyarból fordított *Sobotni kinč Blažene Device Marije* (Az Boldogságos Szűz Mária

szombatja), amely 1696-ban Draskovicsné Nádasdy Mária grófnő támogatásával jelent meg Zágrábban. (Alojz JEMBRIH: 1997. 155.; Franjo FANCEV: 1914. 407.; HADROVICS László: 1944. 18.)

Jezsuitaként írta be nevét a kaj horvát irodalom történetébe a lexikográfus **Franjo Sušnik** (1686-1739) is, akinek fő műve a *Lexicon latinum interpretatione illyrica, germanica et hungarica* csak későn, halála után jelent meg (1742), s a *Put vu nebo po pravog spovedi raven i po vsagdašnjem premišljanju srečen* (A Mennybe az őszinte gyónás és a mindennapi szerencsés tünődés mentén vezet az egyenes út) is csak elhunyt előtt hét esztendővel (1732). A négy nyelvű szótárt Andrija Jambrešić (1706-1758) rendezte sajtó alá, s vélhetően maga is igazított a Sušnik-hagyatékban fennmaradt anyagon, így méltán emlegetik társszerzőként is. Sušnik – miként Habelić a *Dictionart* – maga is iskolai segédkönyvnek szánta munkáját, de más potenciális használókat is feltételezett, hiszen a korban a latin mellett a német és a magyar nyelvet a felnőtt társadalom némely csoportjai is használták, s mert a német névelők (*der, die, das*) használatakor „az illírek is, s a magyarok is” „gyakran vétettek a kapcsolatos szabályok ellen” („contra hos enim Illiry et Hungari, germanico sermone utentes, plurimum peccare solent”) – célszerűnek látta a szótár anyagába a német lexikát is beépíteni. De segítségére volt a horvát értelmiségnek a magyar szókészlet is – lévén, hogy a társnemzet nyelvét számosan használták, mind a magán, mind a közéletben.. Ha hozzáveszünk, hogy még a 18. században a horvát egyház, a közigazgatás, a tudomány s a politika hivatalos, de a magasabb, műveltebb körök társalgási nyelve is a latin volt, a szótárban a kaj horvát társadalom négy kommunikációs szintjét kell látnunk, amlyben „négy irodalmi-nyelvi interkultúra kölcsönhatása jutott érvényre.” (Alojz JEMBRIH: 1997. 178.; NYOMÁRKAY István: 1987. 317-328.; HADROVICS László: 202. 56-59.) A Sušnik által összeállított anyagról Hadrovics László szavait idézzük: „Sušniké a főrés. Ő volt különböző vidékeken. A kaj és što nyelvjárás anyagát keveri, pl. *modius* Vagan, kabal, drevenyka, kupelnik (haec pro varietate locorum), de nem választja el, mint Belostenec. Az idegen szavakat megjelöli, pl. *mendicabolum*, Prošjecz. Prošzjak, Vbogecz, Peregr., koldús, Petlyar, Peklyar. Ezen kívül igen sok a maga gyártotta szó pl. *musica* Znanye y Meštria popevanya, [zlosno - [zkladno - gla]zje. Ő maga is nyelvújító, mint Ritter Vitezović. A »tudós« szók mellett gyakran »vulgo« kifejezéssel jelöli az igazi népi szót: *ludi magister, ludius, patricius, portus, sabanum*. Az alapanyaga általában eredeti. Némileg felhasználta a régebbi szótárakat, főleg Habelićet, Micagliát és Della Bellát. Micagliából átkerültek hozzá is a cseh és lengyel szavak, mint pl. *smrdeči dedek*.” (HADROVICS László: 2002. 59.)

Sušnik művének nyelvtudományi-nyelvtörténeti jelentőségét a horvát lingvisztika művelői kellőképpen méltatták. A benne megjelenő szépirodalmi szegmens viszont csaknem teljesen mellőzött maradt. Alojz Jembrih érdeme, hogy a műnek ez az elhanyagolt rétege is újabban az érdeklődés előterébe került. A szótár címszavaihoz ugyanis morális-didaktikus tartalmú és célzatú versek kapcsolódnak, jobbára klasszikus szerzők kaj nyelvű szövegeinek parafrázisai, amelyek poétikai értékeket sem nélkülöznek. A klasszikus textusok szerzői jobbára római költők, ami eleve garanciája egyfajta értékrendnek, s jóllehet a versek formája nélkülözi a klasszikus metrumokat, ám gondolati tartalmuk aktuális társadalmi kötődése okán az egykorú horvát valóságra nyitnak ablakot. A klasszikus szerzők szövegei mellett gyakran felbukkannak szólások és közmondások is, amelyek a kaj régió nyelvi színvilágát prezentálják. Olyannyira, hogy a dialektus alfajaiban váltakozó szavakat, nyelvi szerkezeteket is bemutatják. S az csak természetes, hogy e tekintetben Sušnik szűkebb hazája, a Muraköz nyelvkincse némi prioritást kap. A *mors* (halál) címszó alatt például ez a lokális közmondás: „*Suprot smerti néga trave*” – nyilvánvaló magyar megfelelője, *A halál ellen nincs orvosság* – jelenik meg, amelyben a tagadás sajátos muraközi formája bukkan fel: az irodalmi *nema* helyett a *néga* alak.

Az egyes versek tenetikája megoszló, egy részük a nőkre, más részük az emberi gyarlóságokra, ha úgy tetszik, a bűnökre vonatkozik (részegség, falánkság, kapzsiság, irigység, lustaság, hűtlenség, fősvénység, dicsekvés stb.) A kaj horvát humor s a satíra, a gúnnyal kimondani az igazságot (*ridendo dicere verum*) sajátja vegyül bennük szerencsésen a tárgyszerűséggel, ami a 17. századi világi kaj irodalom vonulatát gyarapítja. A horvát tájegységek (Zagorje, Prigorje, Turopolje, Primorje, Isztria, Dalmácia) kulturális kötődésbeli különbözőségeit ismerve igazat kell adnunk Alojz Jembrihnek, alábbi észrevételét illetően: „Az, aki nem érti a kaj szó kifejezésbeli értékét, és ezzel a kaj horvát ember filozófiáját és pszichológiáját, nehezen fogja megérteni [...]” ezeket a verseket. (Alojz JEMBRIH: 1997. 180.) Valóban sajátos íze-zamata van a dialektusnak: a különös akusztika, lexika a német és magyar jövevényszavak sokasága által sajátos pannon színezetet kap. A dialektust használók életvitele, szokásai jelentősen különböznek a dalmáciai, tenger melléki, isztriai, kelet-szlavóniai tájak lakóitól. A kaj dialektushoz kötődő kultúra ezzel együtt egyértelműen közép-európai karakterű, egyúttal egyetemes érvényű is. Szemléltetendő a mondottakat, álljon itt három példa.

A *Candidus* címszónál Tibullus alábbi szavaihoz – *si felix et sint candida fata tua* – ezt a versikét illeszti:

Imaj, želim vnogo sreče;
Puno z novci vsegdar vreče;
Kad pod kosu dojdeš smêrti,
Neb' odpêrti budu vêrti.

Légyen mindig sok szerencséd:
Mindig pénzzel teli erszény;
Hogyha jó a kaszás érted,
Nyíljon meg a Menny előtted.

A fösvénységről szólva ezt írja:
Vsaki skupec, svôga blaga,
Imat mora rasipnika,
Kî prefroba vse do traga,
V tuđem bude njegva dika.
Ti pak skupče! Stradaj, žuli,
Nit' šta kômu naj deliti:
Nek, tvoj terbuh z zganci kruli,
Jur čê drug', tva blaga vžiti.

Minden fösvény kincsének majd
Előjön a tékozlója,
S nyomtalanul elherdálja,
Ékességét más csodálja.
Te meg fösvény! Nélkülözz csak,
Semmid sem lesz, mit testálhatsz:
Zsgánicával töltsd hát hasad,
Más élvezi jószágodat.

A *Parturio* címszóhoz Horatius verssora parafrázisaként – *Parturiunt montes, nascetur ridiculus mus* – ez a vers társul:

Hrustilovič jaki Momak,
Ne ima nigder sebi para:
A u vojski verli junak,
Što je vubil? Dva psa stara.

Hrustilovič erős legény,
Sehol sincsen néki párja,
Katonának derék vitéz,
Mit agyonvert: két vén kutya.

Matija Magdalenic

A 17. század második felében Matija Magdalenic fellépésével újabb fejezet nyílik a kaj horvát költészetben. Munkássága révén a kaj nyelvű vallásos barokk költészet olyan magaslatra jut, amely méltán állítható párhuzamba a barokk poézis što nyelvjárásban megvalósuló változataival. Nem feltétlen Gundulić szintjén, de nem is távol attól. Még akkor is, ha tudjuk: Magdalenic opuszai műfordítások és nem eredeti művek. A translációt természetesen a 17. századi recepciós folyamatok kontextusában értelmezve és értékelve. A vallásos tematika okán az irodalomtörténet-írás olykor másodlagos jelentőségűnek tekintette a Magdalenic-műveket, ami koronként a barokkal szemben tapasztalható ideológiai fenntartással magyarázható, máskor a kaj nyelvű megformálással szembeni tartózkodó, fenntartásokkal teli viszonyulással. A Liber gondozta kézikönyv 17. századi fejezetének maximális kompetenciával bíró szerzője, Franjo Švelec Magdalenic műveinek fordítás voltát hangsúlyozza – okkal –, ám a szövegelméleti szerzőjét, Nyéki Vörös Mátyást – nyilvánvaló hungarológiai tájékozatlanságból fakadóan – „jelentéktelen magyar költőként” („beznačajnog madžarskog pjesnika”) aposztrofálja, ami így a Magdalenic-fordítások leértékelése is, mivel a *Zvončac* (Csengettyű) s a *Plač smrtelnosti* (Siralom az halandóságról) nem több, mint a magyar szöveg „egyszerű szó szerinti követése, még annak metrumait is megtartva” („on jednostavno od riječi do riječi prevodi držeći se čak i njegova metra”). (Povijest hrvatske književnosti. Knj. 3.: 1974. 240.) Hat évtizeddel korábban Branko Vodnik sem méltatta bőbeszédűen a Magdalenic-életművet, csupán nyelvisége sajátos voltára utalt, midőn a *Zvončac* előszavából ennyit tartott fontosnak idézni: „ova knjižica [...] niti su zavsima pravo hrvacki pisane niti zavsima slovinski, nego Sclavonica Croatice”, vagyis „ez a könyvecske igazából nem teljesen horvátul, sem szlovínul, hanem Sclavonico-Croatice” nyelven, vagyis kaj dialektusban készült, amely ča és što elemeket sem nélkülöz. (Branko VODNIK: 1913. 276.) Esztétikai-irodalomtörténeti szempontból Slavko Ježić sem mond többet 1941-ben, sőt a Magdalenic-művek lehetséges mintáit említve

szót sem ejt Hadrovics László 1937-es és 1939-es, vonatkozó felfedezéséről. (Slavko JEŽIĆ: 1993². 125.) Meglepő viszont, hogy Hadrovics László 1964-ben kiadott wiesbadeni antológiájából is hiányzanak a Magdalenić-szemelvények. (*Kajkavische Literatur ...* von László HADROVICS: 1964.) Ezt a hiányt bőven pótolja az Olga Šojat gondozta kétkötetes kaj antológia. A második kötetben az alapos bevezető tanulmányt és a bibliográfiát bőséges szemelvényanyag követi, amelyben a *Zvončac* Erdődy Miklósnak szóló ajánlása mellett helyet kapnak a *Zvončac*ból vett részletek, a *Plač smrtelnosti* teljes szövege s a Szentmártoni Bodó Jánostól fordított *Rasipnoga sina hištorija* (A tékozló fiú története) részletei. S természetesen, külön tételként, a *Visio Philiberti* kaj nyelvű változata – jelek szerint szintén Magdalenić fordítása – *Nočno viđenje Svetoga Bernarda* (Szent Bernát éji látomása) címmel.

Matija Magdalenić a 19. század közepén került a szlavisztika s a kroatisztika érdeklődési körébe, egészen pontosan 1865-ben P. J. Šafařík jóvoltából. Az „illír és a horvát irodalomról” értekezve (*Geschichte der illirischen und kroatischen Literatur*, Prága 1865) emlékezik meg róla – tévesen szerzetest vagy világi papot sejtve személyében. Három év múlva Ivan Kukuljević Sakcinski értekezett a költő-fordítóról – részleteket közölve a *Zvončac* (Csengettyű) című, akkor még eredeti alkotásnak vélt könyvről. Közel félszázad elmúltával S. Tropsch kérdőjelezte meg a mű eredetiségét, a német Johannes Schefflert gyanítva a forrás szerzőjében. Később Franjo Fancev is a német irodalomban kereste az előzményeket, végül Hadrovics László tisztázta: a *Zvončac*beli szövegek eredetijének szerzői Nyéki Vörös Mátyás és Szentmártoni Bodó János voltak. (Olga ŠOJAT: 1977. *Hrvatski kajkavski pisci II.* 158.; HADROVICS László: 1939. 303-327.)

Matija Magdalenić életéről keveset tudunk. 1625 körül született turopoljei nemesi családban, valószínűleg a Horvát Zagorjén (Hrvatsko Zagorje), ahol szintén birtokaik voltak. A 16. században a család tagjait Mala Mlaka tulajdonosaiként említik, innen van *de Mlaka* predikátumuk is. Matija Magdalenić tekintélyes személyiség volt. 1655-ben a horvát saborban Varasdót képviselte, korábban pedig a Jastrebarsko vidékén található Jaska nevű településen volt a harmincad felügyelője. További sorsa s halála időpontja máig sem tisztázott. Annyi bizonyos: igen művelt volt, kaj anyanyelve mellett jól tudott magyarul és latinul is, művei/fordításai a nyelvi gazdagság mellett kiváló poétikai, retorikai és verselési kultúrát sejtetnek, de műveltsége színvilágára utal a *Zvončac* Erdődy Miklóshoz intézett ajánlása is, amelyben a „hištorikuš Andreas Scottusra” hivatkozva a régi rómaiak különös „csengettyűiről” beszél, amelyek csak akkor szólaltak meg, ha valamely római polgár valami nagy gonoszságot követett el vagy vitézi tett

fűződött nevéhez („[...] gospoda su Rimskoga varoša šenatori jedan osebjuni in glasa osebjunoga ZVONČAC imali v Rimu, koga zvonjenje listor onda je bilo čuti, kada je koji človek zmed puka rimskoga kakovo veliko zloali kakovo veliko viteštvo včinił.”). Az előbbi csengőszóval akasztani vitték, az utóbbinak egy felékesített szekeret készítettek („Currum triumphalem”), amit maguk az uraságok húztak Róma utcáin. („Onako su ga i njega po vulicah Rimskoga Varaša sama gospoda vozila”). Az ő „csengettyűje” – írja Magdalenić – az ember négy utolsó dolgáról: a halálról, az utolsó ítéletről, a pokolról és az üdvözülésről szól, pontosabban a vétkes és a tiszta élet várható túlvilági esélyeiről.

Eszme- és stílustörténeti alapállásból szemlélve Magdalenić fordításait, de a fordításra választott műveket is, tévedhetetlenül állítható: a kaj nyelvű irodalom e jeles művelője alkotó emberként az ellenreformáció s a barokk művészet elkötelezettje volt s fordítóként e művészet törekvéseinek kreatív befogadója is.

A *Zvončac* jelenlegi ismereteink szerint 1670-ben Grazban jelent meg, s három művet tartalmaz: az első a *Premišljavanja zvrhu četiri poslednjih človeka* (Tünődés az ember négy utolsó dolgáról), a második a *Plač smrtnosti* (A halandóság siralma), míg a harmadik, a *Rasipnoga sina hištorija* (A tékozló fiú históriája). Az első kettő Nyéki Vörös Mátyás két művének: a *Tintinnabulum tripudiantium*nak és a *Siralom az halandóságról* c. énekének, míg a harmadik Szentmártoni Bodó János *A tékozló fiúnak históriája* címen népszerűvé vált tanítókölteményének átköltése. Mindhárom sikerült, az eredetit hűen követő fordítás, Magdalenić csaknem mindvégig kellő költői invenciózussággal követi a magyar szerzők gondolatmenetét. Olykori értelmezési gondjait egy-egy sor elhagyásával oldja meg, ami a művek értékvilágát, olvasói befogadását egyáltalán nem csorbítja. Alexandrinusait ugyan felváltja olykor egy-egy tizenhármas avagy tizenegyes sor, ám interpretáláskor egy-egy kötőszó (*da*), névmás (*ja*), enklitika beiktatása, avagy egy-egy fölös szótag elhagyása (pl. a *kada kada* rövidül, az infinitívus *–i* végződése elsikkad) a ritmus döccenését korrigálja. A rímtechnikában mutatkozó következetlenség (ez sem gyakori) sem zavaró (az *a a a* helyett kereszt- vagy páros rímet használ), az akusztikai hatás így is tökéletes, szókészlete gazdagságáról, változatosságáról pedig csak felsőfokon lehet szólni. Mindez arra utal: az a líra és verses epika, amely az eredeti szövegekben magyar nyelven létrejött, nemcsak a magyar, de immár a kaj horvát barokk költészet reprezentációja is. Nyéki Vörös Mátyás a magyar barokk poézis első, korántsem „jelentéktelen képviselője” („beznačajan predstavnik”); a „sztoikus-manierista költészet világából elindulva jut el „a barokk költészet erőteljes megindulását” jelentő, „terjedelmes elmélkedő-oktató” verseinek megalkotásához.

A *Dialogus* is, a *Tintinnabulum* is a magyar barokk maradandó alkotása. Az előbbi a *Visio Philiberti* középkorból származó, Európa-szerte népszerű témájának leleményes, eredetiséget példázó feldolgozása, az utóbbi az emberi élet „négy utolsó dolga” feletti barokk meditáció, „az örökkévalóság megértésének” kísérlete a barokk költői eszköztárnak segítségével. Magdalenic költői adottságaira, affinitására, műértésére és a maga korában korszerű irodalmi ízlésére vall, hogy fordításai tárgyául nagyrészt Nyéki Vörös munkáit választotta. A *Tintinnabulum*ban „[...] a barokk eszmeiség és stílus minden szólama felcsendül: az élet téli verőfény, vízi buborék, kristály üveg, szalmatűz, esti árnyék; a világ nagy színház s tragikus bukások példáival szolgál; rettenetes már csak elgondolni is az örökkévaló kínokat. Ezek festése során Nyéki Vörös a szokott barokk naturalizmussal dúskál a részletekben; a mennyei gyönyörűségek megjelenítésében viszont jóval kevesebbet tud nyújtani. A halmozás, a retorikai figurák virtuóz alkalmazása, sőt a rímjáték már csak külsőségek, de az olvasó érdeklődésének lekötését jól szolgálják. [...] Az erőt, szenvedést, borzalmat, erős mozgást, az elemek kavargását [...] sikerrel tudja megjeleníteni, s e téren nagy szó- és képgazdagságról tesz tanúságot [...]” (A magyar irodalom története 1600-tól 1772-ig: 1964. 144.)

Nyéki Vörös szövegét Magdalenic translációjával egybevetve megannyi példa kínálkozik a fent idézettek kaj nyelvű transzpozíciójára – valamennyi a fordítói invenciózusság s a kaj nyelvű képalkotás szép példája. A barokk nyugtalan-sága, monumentalitása, mozgalmassága, szenvedélyessége, szöbösége, mítikus látomásossága az eredetivel egyező hangszerelésben jelenik meg. A pokol, az örökkévaló kínok terrénjának kaj nyelvű megjelenítése éppoly hatásos, mint az eredeti textusban, amit az alábbi strófák kellőképpen illusztrálhatnak:

Nyéki Vörös:

Vaj-ha meg-gondolnák Pokolnak ínségét,
Úndok, tűrhetetlen, füstös bűdösségét:
Sok kárhozott Testnek rút fertelmességét,
S végtelen Jaj-szónak iszonyú *zengését!*

Mert, mint a tonnába-rakott heringek-közt
Sónál egyéb nincsen, kit Halász ott rekeszt:
Vagy miként a Téglás, mikor tüzet gerjeszt
Kemenczébe, lángnál ninc egyéb téglák-közt:

Kárhoztukra a'ként rohan a szorongás;
Ott leszen ama rút éktelen villongás:
Ugyan meg-bolondít a sok fog-csikorgás
S világosság-nélkül-való tűz-pattogás.

Szél-vész, zápor-eső, meny-dörgés, setétség,
Chattagás, ropogás, s iszonyú hidegség,
Kén-kő bűz, félelem, fekélyes betegség,
Szomjúság, dög-halál, a rémítő szegénység...

Magdalenic:

Oh, da bi na paklenske mislili progone,
Na ružne mrcine, dime nestrplene,
Na vnožinu dušic, kê javču skvarjene,
Na zubno škripanje, oči zažmiranje.

Ar kako vu tunje med haringi ništar
Nê vêč neg sama sol, kû nasiplje ribar,
Ali med kamenjem, kô podžiže vapnar,
Ništar nê neg plamen, dobro promislidar,

Tako na skvarene če vudrit stiskanje,
Tamo če bit mrsko med nimi karanje,
Kot da bi obnorel, tak zubi škripanje,
Prez svetlosti ognja veliko praskanje,

Godine, bure, grmljavine, škurina,
Mrmljanje, pivčanje, zima i vručina,
Strah, nemoč, vonjanje, črviva mrcina,
Žeđa, nagla kuga i sramote vnožina.

A *Tintinnabulum-Zvončac* „elmélkedő-oktató vers”, szerzője az evilági hív-ságok, a pompa, a fényűzés hiábavalóságáról elmélkedve figyelmezteti olvasóját: mitsem ér a világ, a földi javak, a sok kincs, a gazdagság, „hogy-ha Égi jókban” nem részesül az ember, vagyis halála után nem üdvözl. Az evilági lét ugyanis megannyi bűnös kísértés: csillogás, ragyogás, csábítás – mindez pedig vakká teszi

az embert, s nem gondol arra: mi lesz, ha eljön a „Halál”, „a kemény kaszás”, s bűnökkel terheltén kell átlépnie a túlvilágra? Nyéki Vörös ekképp figyelmeztet:

Hasonló az élet téli Verő-fényhez,
Vízi-buborékhoz, és Kristály üveghez,
Szalma tűz lángjához, s romlandó cheréphez,
Estveli árnyékhoz, egy-napi vendéghez.

Tekíntsd jól meg, kérlek, gyűrűs újaidat,
Gyöngyös füleidet, függős homlokodat,
Esüsttel övedzett keskeny derekadat,
S arany-lánczal terhelt tündöklő nyakadat:

Ne-talám az éjjel meg-hágja házadat
A Halál, s hirtelen meg-mettszi torkodat:
Kinek hagyod, kérlek, sok takarmányodat,
Fő-ként, ha Pokolban írták szállásodat?

Gondold-meg, oh Ember, veszett állapotod
Halálod oráján, mikor immár torkod
Öszve-száradt, s régen meg-állott szózatod:
Isten légy irgalmas: még azt sem mondhatod.
[...]
Most, míg egészségben vagy, sok jót művelhetsz,
Kikkel rút bűnöket rólad el-törölhetsz:
Istent-is könnyebben most meg-engesztelhetsz;
Még mást-is Pokolból, ha akarsz, meg-menthetsz.
[...]
Azért mostan térj-meg, a'míg időd vagyon;
És lelkeddel tégy jól, míg a Nap fenn vagyon:
A'míg egészséged, s erőd helyén vagyon,
Istenes dolgoktól kezéd meg ne állyon.

Magdalenic:

Tak smo ovde stalni kot sunce vu zimi,
Kot krištalno staklo, kot mehur vodeni,

Kot plamen slameni, kako črep brneni,
Kot tenja večerna i gost jednodeni.

Poglej si bar dobro na prsteh prstene,
Na rumeno čelo, na vusta klarišne,
Ali tanke boke, srebrom opasane,
Ali zatim lancom ruke optočene.

Morebit noč ovu potkopaju ti hižu
Ter znevarce naglo grlo ti prerežu.
Ova čija budu? Kamo tebe vržu?
Morebit v vražju zapletu te mrežu.

Pogibaš, pogibaš; čuvaj se, človeče,
Ovo skradnja vura, gde ti gtelo dršče.
Vusahne ti grlo, več govorit neče,
Bože, smiluj mi se, listor to ne reče.
[...]
Sada doklam si zdrav, znaj dobro činiti,
Grehov nečistoču s hrpta obaliti.
I Boga ti je laglje sada vutišiti
Ter pakal zdaleka laglje obaliti.
[...]
Ada se sada vrni, doklam je još vreme,
Posluži sada duše, prvo neg pridu zime.
Doklem ti ne gnjete zdravja teško breme,
Dobro delo ruka neka tvoja prime.

A két szöveget olvasva, Magdalenić fordítását a kaj nyelvűség aspektusából, a horvát változat egy remek zongoradarab zenekari átíratként hat, a magyar vers dinamizmusa páratlan kaj-nyelvi orkesztrációval szólal meg, képei, szintagmái (vízi-buborék – mehur vodeni, kristály üveg – kristalno staklo, szalma tűz lángja – plamen slameni, romlandó cserép – črep brneni, estveli árnyék – tenja večerna, egy napi vendég – gost jednodeni stb.) az eredeti elevenségével hatnak, így a rímek is (zimi-vodni-brneni-jedodeni = a a a a; prstene – klarišne – opasne – optočene = a a a a stb.) – ismét csak bizonyítva: a kaj szókészlet, mondatfűzés az eredeti maradéktalan és hiteles visszaadására képes.

Magdalenic érzékelhető tudatossággal iktatta be kötetébe a *Zvončac* textusa után a *Siralom az halandóságról* c. Nyéki Vörös-költeményt. Indítéka több is lehetett. A *Tintinnabulum*hoz maga a szerző több, rövidebb költeményt csatolt. Van közöttük középkori Mária-himnusz-fordítás s néhány, az örökévalóságról szóló vers, s a fenti a halandóság kérdésén meditáló költemény. Ez utóbbit a magyar irodalomtörténet – méltán – Nyéki Vörös „barokk stílusának legfejlettebb” darabjaként tartja számon. A „barokk halál szemlélet” itt „teljes vadságában” jelenik meg – szól az érvelés –, a terminológia tökéletesen igazodik a kifejezendő mondanivalóhoz, a versbeli képek sora a „halál szörnyűségét” részletezi: „a hullává lett embert mindenki megutálja, még szerelmesei is orrukat befogva mennek el teteme mellett, s miután sírva kikísérték a temetőbe, kacagva vonulnak a víg torba.” (A magyar irodalom története 1600-tól 1772-ig: 1964. 145.) Nem hiányzik a versből a halott ember testére váró sors naturalisztikus barokk víziója sem:

Vígan várnak, s rendet állnak
 Kígyók békák seregi;
 S mint ama szép udvari nép,
 Úgy fogadnak öregi.
 Alig várják, hogy bészárják
 A sírásók vermedet;
 Hogy rághassák, s marczonghassák
 Gyengén hizlalt testedet.

A Magdalenic fordította szöveg a szókincs dolgában, a ritmusban is remeklés:

Tvoje telo tam veselo
 Žabe, kače čekaju,
 Kot vu diki dvorjaniki,
 Tako ti se klanjaju.
 Pogledaju, zasipaju
 Brže li te pogrebiči
 Da zmrcvare lice, skvare
 Z nosom vuha i oči.

A felező nyolcasokból s két ütemű hetes sorokból álló, a b x b c b x c rímelésű költemény prozódiaiilag is tökéletes struktúrája pedig az élők és az enyészetre ítéltetett test ellentétére épül, s a vers végén ott van a tanítás is:

A Pénzt vesd-meg, hogy lelhesd-meg
Az igaz Gazdagságot.
Ne fély semmit: mert száz-enyit
Ád Isten, s bóldogságot.
Bízzál ebbe, s fordítsd Menybe
Teljességgel szívedet:
Meg-gazdagít és bóldogít,
Bizonyal hidd, tégedet.

Magdalenic

Zahiti drago, najdeš blago
I pravično gospoctvo.
Nit se ti boj, vu tom ne dvoj,
Bog će dati blaženstvo.
Prav se vufaj, k nebu zdi haj
S tvoga srca čistoga.
Kinč bogati tam će dati;
Budi čekanja vernoga.

Fordítónk nyilván elsősorban a földi és a túlvilági lét kontrasztos, az üdvözülés és a kárhozat ellentétére építettség okán nyúlt a vershez s ültette át azt kaj horvátba. Vonzalmát táplálta a formai igényesség, a verstani szabatosság is és nem utolsósorban a barokk ember ellentmondásos mentalitásának átütő erejű megjelenítése is. Végül okkal tekinthette úgy: ez a versszöveg méltó summája mindannak, amit a *Zvončac*ban nyújtott olvasóinak.

A Magdalenic fordította Nyéki Vörös-művekről a tárgyszerű és pozitív értéket tartalmazó véleményt Hadrovics László fogalmazta meg, aki a magyar és a horvát szöveget egybevetve – az olykori botlásokról sem feledkezve meg – megalapozottan dicséri Magdalenicet, aki rendkívül nehéz feladatát „ragyogóan oldotta meg”, munkája olyan teljesítmény, amelyhez hasonlót – elsősorban is nyelvi-formai tekintetben – a kaj horvát irodalomban eladdig ritkán találni: „Seine ungemein schwere Aufgabe löste der kroatische Dichter im allgemeinen glänzend, was allerdings eine sprachliche Leistung ist, die in der ganzen älteren kaj-kroatischen Literatur ihresgleichen sucht.” (Ladislaus HADROVICS: 1939. 319.) Azt már Olga Šojat teszi hozzá, hogy a kaj horvát irodalom nyelvi fejlődéstörténete szempontjából mindkét szöveg eredeti műalkotásként értelmezhető, a fordítások lexikája csak a század legnagyobbjaiéval mérhető: az egyik: Juraj

Habdelić, a másik a lexikográfus és hitszónok Ivan Belostenec. (Olga ŠOJAT: 1977. *Hrvatski kajkavski pisci II.* 162-163.)

Talányos: hogyan és miért került Magdalenicé kötetébe az ismert bibliai példázat: a tékozló fiú történetének az unitárius prédikátor és iskolamester, Szentmártoni Bodó János által históriás énekben feldolgozott változata? Költőként Szentmártoni Bodó műveinek minden értéke mellett sincs azon a szinten, mint Nyéki Vörös Mátyás. Az általa szerzett 209 strófát és az *Ad Lectorem*, vagyis *Az olvasóhoz* intézett nyolc hexameteri sort számláló latin versszöveget is tartalmazó ének ugyan „érdekfeszítően” adja elő a tékozló fiú történetét, ám nyelvezete, verselése alig haladja meg a műfaj 16. századi szintjét, noha kompozíciója, a cselekmény felépítése kétségtelenül jó epikai érzékkel rendelkező szerzőt mutat.

A téma alapszövege az ének 5. strófájában olvasható utalás szerint Lukács evangéliumának vonatkozó részlete (Lk 15,11-32), az énekbeli cselekmény azonban jóval bővebb. Szentmártoni Bodó „[...] a bibliai történetbe belevitte saját kora életkörülményeit, ami meglepő anakronizmusokat eredményezett” (a fiú például Németországba megy, vendégfogadókban, kocsmákban tanyázik, dőzsöl, míg pénze el nem fogy, illetve szolgálai szét nem lopják) (RMKT XVII/4.: 1967. 62) Az apa, fia habitusát, gyöngéit, könnyelműségét, lustaságát és felelőtlenységét ismerve, kétkedve fogadja annak érvelését: tanulni indulna „nemes Persiába”, „gazdag Indiába”; tudja: gyermeke eddigi életében nem sok hasznot hajtott, erkölcsben „éretlen”, nem a tudomány, inkább a terített asztal („vetet asztal”), a teli serleg vonzza, szeme „mindenkor csak [a] pohárban kandal”, legfeljebb „ha az nemes tudomány laknék a pórban”, úgy az „bokrosával bűnénk” ágyába. „Üly vesztég most házadban, nincs semmi bántásod” – mondja az apa, ám a fiú hajthatatlan:

Vagy bánod vagy nem bánod az iffiu felele,
El megyek innet hazul mit gondolok véle.
Pirongatásod miat szivem buval tele,
Csuda karom ellened hogy kardra nem kele.

Hiába az elaggott apa keserűséggel teli szavai, az apa-fiú viszony jó és rossz történelmi példáinak felsorolása Absolontól, Croesuson és „néma fián” át Cymonig és Miltiadeszig és Anapiasig és Amphinomusig, a fiú reagálása ez a nyegle válasz:

Hosszu historiával nékem ne predikály,
Nem kell Tanács adásod csak aranyat számlály,
Nyugodalmat magadnak te bár itthon találj.
El megyek én lelkemre mondom ezen megh állj.

Ha pénzt elő nem hordasz igen hamarsaggal,
Fel verem az ládákat amaz nagy baltával,
Arannyat Tallért rakok harmintz két iszákkal,
Vagy megyek el budosni sok vitéz szolgálkkal.

Az apa – megtörtén – odaadja a kért summát, a fiú pedig „Szerelme is Attyától ingyen sem bucsuzék”, az öreg pedig „Ez hálátlanságon ... elkeseredék” s e szavakkal szól utána:

Eredgy immár dolgodra ha a io nem kellett,
Hiszem találsz rabsagot nemes házad helyett
Pénzed gonoszul kél el budosasod mellett,
Mert ilyen háládatlant nyomoruság illet.

Fia jövőendő sorsát is előre látja.

Tudom hogy az hátadon meg kopik a köntös,
Az szürke czundora is nem leszen meg bűdös,
Meg iszod az mit szerzet az io Atyai ös,
Még az mindennapi-is leszen nálad szűkös.

A históriás ének második része (SECUNDA PARS) a fiú tobzódásait, dorbézolásait, majd nyomorba jutását beszéli el. Szentmártoni Bodó itt nemcsak az anakronisztikus jelenetekkel bővíti a bibliai példázatot (fogadókban dorbézolás, számolatlan pénzszerzés, ivászat, muzsikások, komédiások és cafkák gavalléros jutalmazása stb.), beiktat egy oktató célzatú jelenetet is, amelyben egy akár atyja szellemeként is felfogható aggastyán próbálja bölcs tanácsaival jó útra téríteni. „Kérlek ötsém hadj békét a sok dösölésnek // – szól az agg férfi – Helytelen helybe való illetlen költesnek, // Ondok uttyát ne kövesd az veszedelemnek, // Hadd el gonoszságodat szolgálj az Istennek.” Az intelemre a válasz durva, agresszív, „az gonosz iffiu” „Az nagy iámbor vén embert igen szidogatá, // ... kétszer artzul vágá, // Az vén személy haláltól csak alig marada.” E drámai szituáció után még

fokozottabb a fiú féktelensége: „három ökröt nyúzat” s „Harmintz két bárányt”, „Három száz fogoly madarat” süttet s „Tyuk lud vadhus, halak” sokasága kerül a konyhára, majd az asztalra. „Tizen két asztalhoz” ülnek a vendégek, akiket „kilentz ... hegedüs virginas tizen négy, // Jeles hárfás tíz ..., tárogatos is négy”, tizenkét trombitás szórakoztat s „negyven Fraucimer”. A lejtőnek még nincs vége: „Énekes Deákiát” szólítja, s kérkedik „nagy vitézségével”, „Ország előtt ... sokszori” bajvívásával, ami merő valótlan, s amelyet „szolgaia hamis esküvéssel” „bizonyít” – jutalma ezért „egy ezüst Serleg”. Pénze fogytával szolgálai mind elhagyják, lovát ellopják, a fogadás „gazda elvoná szép arannas kardgyát, // Kivel arczul vágta io tanáts adóját”, bársony ruhájától is megfosztja, korbácsutésekkal zavartatja el szolgálival.

A cselekmény ezután a bibliai példázat eseményeit követve halad: disznópásztornak szegődik, éhségét a „válu fenekéről” moslékmaradékkal tompítja, az „Inasok” viszont megverik, mert „megötte az disznok abrakát”. Végül rádöbben vétke súlyára, számot vetve nyomorúságos helyzetével dönt: hazamegy. A hazatérés: penitencia. Leírása a verses história egyik legszemléletesebb részlete. Hosszas, csaknem harminc strófában elbeszéli a bűnbánó vallomása, vezeklés, az elkövetett vétkek felsorolása s megbánás – a bűnbocsánat reményében:

Talám az nagy Isten-is meg engedi vétkem,
Nem ád iffiusagomba kárhozatot nékem,
Meg térő napot-is hoz kin oszollyon vétkem,
Hogy ne legyen pokolban hív borotva étkem.

A hazaérkezés, az atyai fogadtatás leírása is a bibliai szöveghez igazodik – kiszínezve, kibővítve természetesen a korabeli befogadói igények és az unitárius szerző morálfelfogása szerint. Hasonlóképp történik az idősebbik fiú zúgolódásának bemutatása is. A két testvér megbékélésének külön strófát szentel a szerző:

Attyának beszédére iffiu csendesedék,
Ötse öröme mellé palotába lépék,
Kinek hogy kezét fogá mellé telepedék,
Mind a ketten sirának s oszton vigan lakék.

Szentmártoni Bodó művét „Applicatio” zárja, amely a történet tanulságainak didaktikus összefoglalása: Isten megbocsátó jóságának s a megváltásnak költői manifestálása – hangsúlyozva: a „Meg térő bűnösöket Isten úgy szerette, //

Hogy edgyetlen egy fiát érettek küldötte”, akinek teste „a bünök bocsánattyáért meg töretett”. A megtérő bűnös jutalma a teljes megtisztulás, amit szép költői képekben foglal össze:

Mert az meg térő bűnös szebb a Liliomnál,
Ha bűneit el hadgya fényesebb az hóldnál,
Mint az fekete bársony ha oly sötét volnál,
Az Isten irgalmából feiérb lesz az honál.

Szentmártoni Bodó éneke 1628-ban íródott, nyomtatásban először 1636-ban jelent meg Kolozsvárott. Állítólag volt egy 1648-as újabb kolozsvári kiadás is, ebből viszont példány máig sem ismert. Számontartanak két kéziratos késői másolatot (1744, 1807-9), továbbá ismert több 18. századból való ponyvakiadása is. Az 1744-es kéziratos változat s a ponyvakiadások a 101. strófa után az alábbi, az 1636-os edícióból hiányzó versszakot tartalmazzák:

Minden vigasság szerző szemelleyen kapot,
Piatzi játékosnak gyakorta pénzt adott,
Ékes Commediakat gyakran tsinaltatott,
Kikhez tsak égyedül is sok aranyat adott.

Máris megemlíti: ezt a strófát Magdalenic fordítása is tartalmazza, csaknem szó szerint követve az eredetit:

Vu vsakoj šalnice naslađuval se je,
A nočarkom peneze vnoge razdelil je.
Načinjat je daval gusto komedije,
Prevnoge dukate na nje potrošil je.

És itt fel is tehetjük a kérdést: melyik szöveget használta Magdalenic? Az 1636-ost aligha, amit abban a fenti strófa hiánya is alátámaszt, méginkább az *Applicatio* hiánya a fordításban. Ez utóbbinak a Nyéki Vörös-művekhez eszmeileg közelálló tartalmát-mondanivalóját – ha ismeri – Magdalenic aligha mellőzte volna. Tekintettel a *Zvončac* 1670-es közreadására, két dolog feltételezhető: Magdalenic vagy Szentmártoni Bodó énekének Szabó Károly által említett, 1648-as, ma már egyetlen példányban sem létező kiadását használta, s amelyben már ott lehetett az első kiadásból hiányzó strófa és elmaradhatott az *Applicatio*,

vagy pedig a ma szintén ismeretlen, Misztótfalusi Kis Miklós gondozta kiadást – esetleg egy, ma szintén lappangó korai, azaz 17. századi ponyvaváltozatot. (RMKT XVII/4: 1967. 662.)

Mindezek után arra a korábban feltett kérdésre: miért éppen Szentmártoni Bodó művét választotta Magdalenic fordítása tárgyául, s iktatta be a Nyéki Vörös-művek mellé *Zvončacába*, kizárólag az ének erkölcsi üzenetét és didaktikus célzatát írhatjuk le válaszul. Ezáltal ugyanis a tékozló fiú története jól illeszkedik a magyar barokk költő alkotásainak sorába s harmonizál a fordító világgépével, morálfelfogásával.

A barokk kori horvát irodalom története számontart egy másik, a tékozló fiú történetét feldolgozó munkát is, a *što* nyelvjárásban alkotó Ivan Gundulićét. *Suze sina razmetnoga* (A tékozló fiú könnyei) a címe, s természetesen ez is a Lukács evangelistánál olvasható példázat alapján íródott. Fesztes szerkezetű, kitűnően komponált munka, amelynek három *Siráma* (*Plač*) egyetlen monológ, a tékozló fiú önvallomása és önvizsgálata. Az első sirám a bujaság vétkének megvallása, a második a vétek súlyossága miatti bánat, a harmadik pedig a megbánás és megtérés elbeszélése. Gundulić a barokk epika eszköztárának birtoklásáról tesz tanúbizonyságot: kontrasztjai; dialektikája; szillogizmusa; a gyermekkori boldogság és az eltékozolt ifjúság; menny és pokol; jóság és gonoszság ellentétpárjai egyaránt arra vallanak, hogy a mű megírása idején a költő már szinte mindazt tudta, amit a barokk poétika a költői mesterséggel kapcsolatosan előírt. De ide kívánczós példa lehet a művet átható dinamizmus és a változékonyság jellegzetesen barokk sajátossága is. Ebben a műben „minden mozog, változik, átalakul. Hol vannak az egykori gazdag urak és fényes királyok? Hol vannak a hősök és a világhódítók? Hova lett Róma és Bizánc hatalma? Mind elpusztult, mind felőrölte az idő. Ez a változás azonban nemcsak a pusztulást jelenti, hanem a világfolyamat szükségszerű dinamikáját is. Azért kell meghalnunk [...], hogy a halálból új élet sarjadjasson”. (Angyal Endre szavai) Ez a panteisztikus szemlélet persze csak egyik összetevője a mű világgépének, a „kozmosz és spiritualizmus barokk dialektikája”, amely „Istenben mint végső egységben” oldódik fel, legalább ennyire jellemző és meghatározó elem, s az lesz a barokk világgép „három fő mozgatója” is: a sors, a szerencse és az idő (*udes, srieća, vrijeme*).

Gundulić műve eredeti alkotás, ám korántsem előzmények nélküli, s mégoly rövid méltatásánál is számbaveendők azok a minták is, amelyek a horvát szerzőt inspirálták. Első számú mintája a nápolyi petrarkista költő, Luigi Tansillo *Le lagrime di San Pietro* (Szent Péter siralma) c. epikus kompozíciója, egy tizenhárom részes elbeszélő költemény, amelynek *sirámaiban* (*pianto*) a Krisztust

háromszor megtagadó Péter apostol gyötrődése jelenik meg. Inspiratív szerepe volt a Gundulić-mű létrejöttében Tasso *Le sette giornate de mondo creato* (A világ teremtésének hét napja) c. poémájának is, amely ugyancsak bibliai forráson alapszik (*Genesis*).

A horvát irodalomtörténet-írás kezdetben eredeti alkotásnak tekintette Magdalenic műveit. Ebből következett a párhuzamvonás a tékozló fiú történetének gundulići és magdalenići változatát illetően. Ivan Kukuljević Sakcinski úgy vélte: Magdalenic „epikus költeménye elsőbbséget élvez Gundulić elégikus versével szemben”, „képeinek és gondolatainak gazdagsága”, „népi szelleme” okán mindkettőt, ám „nyelvét és külső formáját korántsem lehet összehasonlítani Gundulić versével”. Később Milan Rešetar erőteljes „realista alkotást vélt felfedezni a Magdalenic-változatban”, amely „a Gundulićétól teljesen független történet”, s ha formailag tökéletesebb, jobb lenne, „nagyon jól felzárkózhatna Gundulić költészetéhez”. Kukuljević később azt is kimondta: Magdalenic „tisztos helyet vívott ki magának a kajkavština provinciális irodalmában”, ami elismerő gesztus volt, ám a kaj irodalom *provinciális* minősítése az illír szellemiségből eredő *lefokozás*, ami az egykori kaj-što nyelvi rivalizálás folyománya, s amely a kaj nyelvű irodalom 19. századi defenzív helyzetére utal.

A tékozló fiú e kaj nyelvű verses története fordítás voltában is rangos műnek minősül. A magyar eredetivel egybevetve azt konstatáljuk, ami a Nyéki Vörös-átköltéseket is jellemezte: Magdalenic a 17. századi kaj nyelv kínálta minden lehetőséget kihasználva formálta meg a mű horvát változatát. Költői képei, hasonlatai, epithetonjai, metaforái éppúgy a barokk stílus eszköztárának alapos ismeretére vallanak, miként gazdag szóincse, vagy éppen rímeinek következetessége. Az akusztikai struktúra, a versmondatok szabályossága s a tizenhármas szótag-számú sorok következetes felváltása felező tizenkettősökkel, mind a mondanivaló poétikus kifejezését szolgálja.

A fordítás igényessége bármely részlet összehasonlításával lemérhető. Példá gyanánt az első rész alábbi strófáit idézzük:

Szentmártoni Bodó:

Ülj veszteg most házadban nincs semmi bántásod,
A gyönyörű életben nincs világon másod,
Boszszusaggal szívemet mire vésed ásd,
Ebben az szándékodban nem lészek én társod.

Vagy bánod vagy nem bánod az iffiu felele,
El megyek innét hazul mit gondolok véle,
Pirongatásod miat szivem buval tele,
Csuda karom ellened hogy kardra nem kele.

Nám mint egy rossz Agarat szintén úgy pirongatsz,
Nékem nemes fiadnak bötsületet nem adsz,
Kellő szándékomban-is elő mennem nem hadsz,
Vagy tetszik hogy mind ennem s' mind innom mérget adsz.

Azt alitom hogy engem tartasz csak bolondnak,
Vgy beszéllesz énnékem mint egy tudatlannak,
Igen bánom hogy engem tartasz vak parasztnak,
Nám csak úgy szolsz énnékem mint egy kopasz pórnak,

El hadlak én tégedet ezennel io Apiok,
Hozz pénzt elő nagy bővön ha te fiad vagyok,
Az lovakat patkoltasd mert utra indulok,
Most adgy ha adsz mert soha tölled nem kuldulok.

Hogy ez dölfös beszédet az ifiu végezé,
Az keseredett Attya feiét le függeszté,
Szomorú szemeivel fiát meg tekinté,
Sűrű könnyv hullatás közt beszédét így kezdé:

Ez volté örömemnek bumra geriedt vége,
Nem ez vala szivemnek bezzeg reménsége,
Hogy te miád romollyon életem vénsége,
Azt tudtam hogy te lennél házam ékessége.

Régi nagy vénségemben fiam miért hadsz el,
Sok io téteményimert mire taszítasz el,
Vigassagtól szivemet ihol szakasztod el,
Örömemet bánatban hogy így forralod fel.

Tuddé mely hűségessen téged tartottalak,
Hideg Télnek ideién bé takargattalak,

Háboruban vállamon téged hordoztalak,
Ne hadgy el ágyékombol származot szép alak.

Mikor sokan fiokat le tötték féltökben,
Akkor szoritottalak tégedet ölemben,
Mikor sokan meg holtak fonnyasztó éhségben,
Akkor Semlye darabot nyugtottam kezeden.

Magdalenic:

„Sedi doma z mirom, ar nemaš krivicu
Gospocki živuči, ladaj z mu ladicu.
Ne daj se z suzami mučiti momu licu,
Ar ja ne otpustim po svetu mû dicu.”

„Hočeš ali nečeš” sin mu odgovori,
„Idem ja po svetu videt ljucke dvori.
S tem tvojem karanjem srce mi se bori,
Dobro, da ti moj meč trbuh ne otvori.

Vidim, da se z mene listor pošpotavaš,
Plemenitu sinu poštenja ne davaš,

K visokomu glasu pute zasipavaš,
Mesto meda, jada jesti mi podavaš.

Vidim, da me listor jur za morca držiš,
Kot z jednem priprostem, tako z manom tržiš,
Štimaš, da sa kmetom, ne z manom govoriš.
Veruj, da za reči takove mi mrziš.

Ostavljam te sada. Veruj mi jê, oče,
Daj skoro peneze i vse potreboče.
Konje mi potkavat naj kovači skoče,
Tebe se več molit tvoj sin nigdar neče.”

Na kratkom te reči zli sin dokonjavši,
Otac sedu bradu po prsih nagnuvši,

Turobno gter željno sina pogledavši,
Lepo mu govoreč, suze istočivši:

„To li je vas konac, sinko, mê radosti,
To li je vufanje vse tvoje mladosti?
Tako li se stane žitak mê starosti,
Štimajuč, da s tobom bum vu pokojnosti?

Vu starosti, sinko, sada me ostavljaš,
S tabom mê činjenje ništar ne pomišljaš.
Od radosti srce zašto mi odganjaš,
Veselje v žalosti moje tak vutapljaš?

Znaš li, kako hraneč verno te držahi,
Vu zime te verno i speča odevali,
Vu razmirju bežeč, v svojeh rukah nošahi?
Ne ostavi me, starca, sinko moj predragi!

Gda vnogi vu strahu sine zehitahu,
Tada moje ruke k srcu te stiskahu.
Gda vnogi v dragoče gladom vumirahu,
Onda ti moje ruke kolače deljahu.

Az idézett szövegváltozatok gondolati-hangulati megfelelése elvitathatatlan, az atya elkeseredése s a fiú arcátlan követelőzésének ellentéte s a nyomában keletkező feszült szituáció a mai olvasó számára is valószínű. A magyar szöveg kaj horvát áthangszerelése: a mondatok átszerkesztése, az adekvát horvát szavak, kifejezések felsorakozása, máskor egy-egy verssor pontos megfeleltetése – mind a fordító nyelvi gazdagságát, invenciózusságát, atmoszférateremtő képességét dicsérik. A 39. strófa négy soros versmondata például – mindjárt az első sor első fele – ostorcsapásként ható tömondattá módosul: „Ostavljam te sada” (Itthagylak most.) „Veruj mi je, oče” (Hidd el nekem, atyám) – így a folytatás, majd ismét parancsoló módra vált: „Daj skoro peneze” (Hamar a pénzt), „Konje mi potkavat naj kovači skoče” (Patkoltasd a lovakat tüstént). A 42. strófa első két sorának keserűséget kifejező hangneme tökéletesen adja vissza az eredeti szöveg hangulatiságát („Vu starosti, sinko, sada me ostavljaš, // S tabom mê činjenje ništar ne pomišljaš” = Régi nagy vénségemben fiam miért hadsz el, //

Sok io tétemenyimert mire taszitasz el), de ugyanígy fejeződik ki az atyai bánat a 43. strófában is:

Znaš li, kako hranče verno te držahi,
Vu zime gte verno i speča odevahi,
V razmirju bežeč, v svojeh rukah nošahi?

Tuddé mely hűségessen téged tartottalak,
Hideg Télnek ideién bé takargattalak,
Háboruban vállamon téged hordoztalak...

Hasonló az orkesztrációja a zokogva hazatérő fiú apai fogadtatását idéző kaj nyelvű strófának is:

Plačuč počne hižu očinu gledati,
Željno i podseke vratne kuševati.
Neg tiho počne vrata otpirati
Ter, pokleknuč, oca onako moliti:

„Ah, prot tebe, oče, kuliko zagreši,
Na me tvoje oči, vredno je, ne zdiži.
Iz slug tvoga dvora računa me zreči,
Da bi se tvoj sin zval, s trojih me knjig zbriši.

Zbog grehov nebesa na me na sijaju,
Prot nature zvezde na me ne liskaju,
Črno i oblaci, proti mene staju,
Štimam, da i sneci prot mene vojuju.

Mikor meg látta volna haylékát Attyának,
Meg csokolá küszöbit régi hazájának,
Kapuiát hogy meg nyitá nemes udvarának,
Térdre esvén így szola szerelmes Attyának:

Bezzeg sokat vétettem Atyám te ellened,
Kiért szemeid elől el kellene vetned,
Meg csak udvarodban is nem ké eresztened,
Soha penig fiadnak nemis kell nevezned.

Vétkeimtől irtoznak az tiszta Egek-is,
Engemet meg utáltak az szép csillagok-is,
Őszve futnak ellenem még az fellegek-is,
Tüzzel igyekeznek rám az nagy Mennykövek-is.

Magdalenic munkásságát méltatva semmiképpen sem kerülhető meg a *Visio Philiberti* kéziratban fennmaradt kaj horvát változatának kérdése. A *Nočno viđenje Svetoga Bernarda od proklete duše s telom na grobu karajuče, kruto hasnovito čtet* (Szent Bernát éji látomása a test és az elkárhozott lélek sír feletti vitatkozásáról, amelyet igen hasznos elolvasni) eredetije ugyanis szintén Nyéki Vörös Mátyás-mű: a *Nočno viđenje* a *Dialogus* kaj nyelvű fordítása. Köztudott, hogy a lélek és a test közötti vita motívumát a középkori irodalomban sokszor feldolgozták, első, a *Noctis sub silentio tempore brumali* sorral kezdődő változatát a Grosseteste gúnynévvel illetett lincolni püspöknek (Anglia), Robertnek tulajdonítják, amely 1231-ben keletkezett. Későbbi változatai *Visio Philiberti* vagy *Visio Sancti Bernardi* címen terjedtek. Csupán latin nyelven több mint száz változata ismert. E feldolgozások sémája nagyjából így foglalható össze: Philibert (Szent Philibert) télen álmában azt látja: egy lélek visszatért a testbe, amelyből nemrég távozott el és arról kezd vitatkozni: melyikük vétke miatt ítéltetett kárhozatra. A lélek a testet okolja bűnhődése miatt, mivel az csak az evilági dolgokkal törődött életében, amiből viszont mára semmi sem maradt. A test elutasítja ezt a vádat és a bűnt a lélekre hárítja, amelynek ő, a test – az Isten rendelése szerint – csupán szolgálja volt, a lélek viszont nem tudott uralkodni, így ő a hibás. A lélek védekezik, mondván: figyelmeztette a testet, ám az nem hallgatta meg, így az a bűnös. Aztán némileg módosítja véleményét – elismerve, hogy maga sem tett meg mindent a bűnök elkerüléséért. A test válasza: a lélek a vétkes, mert lám ő, a test, most nélküle fekszik kihűlve, mozdulatlanul, s akarva sem tudna bűnt elkövetni. Ekkor mindkettő jajveszékelní kezd. A test a lelket kérdi: van-e a pokolban valami remény a szabadulásra, a kínok enyhítésére a gazdagság, avagy a földi kiváltságok (nemesség) jutalmaképpen. A lélek válasza: a kárhozottnak nem jár semmiféle kiváltság, az ördögök ezt semmiképp sem engedik és minél hatalmasabb volt valaki a földi világban, a túlvilágon annál súlyosabb a büntetése. Ekkor megjelenik két ördög, a lelket elragadják, s viszik a pokolba a legszörnyűbb kínok közé. A lélek az Istenhez fohászkodik kegyelemért esedezve, ám az ördögök közlik: most már késő, nem segít az ima. Mindezek után a Szent, aki álmában ezt átélte, félelmében felébred, s kéri az Istent, őrizze meg őt ettől a kínszenvedéstől, lemond a világi javakról és Krisztus szol-

gájává lesz. Látomását leírja, hogy azt megismerve mások is jó útra térjenek.

Miként a tékozló fiúról szóló példázat, ez a történet is felbukkan a horvát irodalomban, több ízben is. A 14–15. század fordulóján, valamikor 1400 táján keletkezett az a ma Oxfordban őrzött glagolita kéziratos változat, amelynek előzménye vélhetően egy korábbi latin szöveg volt. (Stjepan IVŠIĆ: 1931. 209–220.) Később feldolgozta a témát Marko Marulić is, ám Dalmáciában közkézen forgott a történet cirill betűs változatban is. Verses formában íródott a *Govorenje sv. Bernarda od duše osujene* (Szent Bernát elbeszélése az elkárhozott lélekről) c. drámai változat valamikor a 16. század elején, s szintén a 16. századból való a lesinai (hvari) provenienciájú *Kako se tuži duša svrhu tila* (Hogyan kesereg a lélek a test fölött) című, s a 16. század közepéről való *Prigovaranje duše i tila* (A lélek és a test vitája) c. narratív szöveg – ez utóbbi a sebenicói (šibeniki) Mišo Vrančić munkája. (Franjo FANCEV: 1932. 39.) A Magdalenićnek tulajdonított kaj nyelvű változat után még a 18. században is felbukkan a téma feldolgozásának egy változata az újkori Szlavóniában. S azt se feledjük: az 1644-ből való *Pavlinski zbornik* lapjai is őriznek két e tárgyat feldolgozó kaj nyelvű verset. (Olga ŠOJAT: 1977. *Hrvatski kajkavski pisci II.* 204.)

A Magdalenićnek tulajdonítható fordított szöveg kéziratban maradt fenn, ma a zágrábi Nemzeti és Egyetemi Könyvtárban őrzik, ahová Ljudevit Gaj könyvhagyatékával került. Franjo Fancev szerint másolt szövegről van szó, vélhetően nem is az elsőről, amire a gyakori íráshibák utalnak. (Franjo FANCEV: „Visio Philiberti” u kajakvskoj književnosti 17. stoljeća: 1932. 42.) Egyébként a fordítót a szakirodalom „művelt ember” és „ügyes verselőként” minősíti. Franjo Fancev úgy vélte: a fordítás latin nyelvű előzmény alapján készült, de feltevését egyértelműen cáfolta Hadrovics László, bizonyítva egyben: a transláció eredetije Nyéki Vörös Mátyás 1620-ban keletkezett, s első ízben 1623-ban Prágában megjelent *Dialogus* c. műve. A magyar irodalomtörténet-írás a *Dialogust* a korai magyar barokk költészet fontos és becses alkotásaként értékeli: Nyéki Vörös Mátyás „a nemzetközi témát nagy önállósággal kezeli: a kárhozatra szálló halott életének és környezetének rajzában a magyar nagyúr udvarára, életmódjára, világias reneszánsz pompájára ismerünk. Az epikureista tobzódást [...] Nyéki Vörös a barokk komor vallásos szemléletével utasítja el. Az élvhajhászat, a »Voluptas«-szal ő nem a hasznos, munkás életet állítja szembe, hanem mindent a túlvilág szempontjából értékeli, s a pokol kínjainak képszerű felidézésével, nagyfokú vizualitással – nem pedig retorikus okfejtéssel kíván hatást elérni.” (A magyar irodalom története 1600-tól 1772-ig: 1964. 143–144.) Egyszóval ízig-vérig vallásos barokk költő, aki kora emberének érzésvilágát, világképét,

művészetfelfogását fejezi ki a középkori témát kölcsönvéve és feldolgozva.

Mivel célunk a kaj nyelvű változat értékvilágának, stílus- és eszmetörténeti jelentőségének leírása, célszerű a magyar és a horvát nyelvű szöveget követve ismerkedni a művel.

A *concinnátor*, azaz a szerző idézi fel Szent Bernát szavait, aki elbeszéli álombeli látomását: miként kel ki a sírból a Test, jön elő annak Lelke is, s kezdik a vitát kettejük vétkeiről, amelynek folyamányaként mindketten kárhozatra ítéltettek:

Midőn az meleg Nyár sok szép gyümölcshivel,
El múlt vóna hamar sok ékessegiuel,
Es az setét Télis nagy hidegségiuel,
Mind az egész földet birna feolyhöiuel.

Ideo setétedék, az nap el nyuogouék,
Nappali munkától minden test meg szünek,
Sok kiáltástól is az ey chendesedék,
Nyugszik minden állat, 's én pedig vigyáznék.

Szemem, s' fárat testem nekemis haylának,
Hogy nyugodalomra mennék, el vonyának,
Chendesedék elmém, gondaim mulának,
Szorgalmatosságim tülem táuošanāsnak.

Azonban hogy az én lelky vigyázásom,
Ebren serkengetne, nézném ki mulásom,
Sok viselt dolgomról lenne szám adásom,
Nagy hertelen esék illy chyuda látásom.

Mozdulás ez földön hertelen indúla,
Vgy teczék ez világh ugyan megh rándúla,
Illy nagy remülésben elmém meg bódúla,
Vtölso ítélet félelme burula.

Azonban hát az föld hertelen megh nyilék
Eggy koporso honnan foel színre hozaték
Kiből nagy szomorún eggy Test emelkedék.
Ep kézzel és lábbal hamar állapotodék.

Álmélkodva imé hát egy Lelket látok,
Sok bűn miatt kire szállott örök átok,
Az rossado Testől veszedelmes károk,
Pokol tüze kinnya, s' feneketlen árok.

Segede, vezére, vra, és szépsége,
Az megh mondott Testnek, ki vólt ékessége,
Minden dolgaiban öröme, s' hiusége,
Társa, és baráttya, vigh eleuensége.

Nagy szomorú keduel feleje mozdúla,
Régi lako házát látúán el ajúla,
Kiben keduere élt, raita megh jaydúla,
Azért illy sirással panaszra fordúla.

A kaj horvát szöveg.

Kada bi jur leto vsu svoju toplotu
bilo pogubilo, cvetje i lepotu,
mraz ter zima dojde, kas vet na rugotu
škuremi oblaki zastre kot slepotu.

Gusta se noč stisne, zagod sunca nesta,
vsaki od svojega dela truden presta,
pokojnoga stvari iščeju si mesta,
a mene još vsaka behu očivesta.

Ali truden život i mene poteže
da navadno vreme počine ter leže,
kako druge stvari mene senj doseže,
oči i ves razum ki mi tiho zveče.

Ada vidim v duhu kot da bi se zbudil,
kak da bi se na smrt negdo strašno sudil
ki je na tom svetu vre življenje zgubil,
viđenjem takovim oči sem si trudil.

Ovo potres posta is to kruto naglo
štimal sem da ves svet genu se drugamo,
zbog toga mi telo strahu be podano
boječi se ljuctvo da bu na sud zvano.

Vidim strašno zemlja da se je otrpla,
otkuda les zide koga be požrla,
s koga telo zide ko beše vumrlo.
Još jezik i razum služaše mu vrlo.

Začudim se onda videč jednu dušu,
na koju srdito z ognjem vrage pušu,

vesele se kako svomu tovarušu
ki je došel v ogenj i v peklensku sušu.

Dušice na pomoč ni telo ne beše,
koga vsa lepota ono negda beše,
v sakom dugovanju kada mu služaše,
sada prijateljstvo vse nastran ostaše.

Žalosna se k telu obrne turobno,
gledi prvi stališ, straši se nesmerno,
vid je od vragov zmučeno, potreno,
ovako još javčuć k njemu kriči skrbno.

Előbb a Lélek szól, hosszan elbeszélve egykori porhüvelyé hajdani, boldogságot, pompát, szépséget, gazdagságot, családot magáénak tudó állapotát, amely a halállal visszájára fordult: a Test lakhelye fényes palota helyett egy szűk koporsó, pompás ruháit mások viselik, felesége, fia, barátja, szolgája mind elhagyta, s sorsa a kárhozát: „Isten gonosz életed – mondja a Lélek – igen megbünteti, // Te érdemed szerint béredet fizeti.” A Test szemrehányóan válaszol: Isten a lelket „nagyobb bölcheséguel” áldotta meg, s amikor beléje szállt, attól kezdve ő „engedelmességuel” szolgált neki, a Lélek „ura”, „gazdája”, „bírája”, „vezére”, „hadnagya” volt, s ő, a Test csupán „hajója” a Léleknek, akit az „akarattya szerint” forgatott, s ha rossz útra tért, az a Lélek „vétke”, „szemérme”, romlásának ő az oka; summázva:

Tudod az gonoszra voltam haylo edény,
Buja természettől epült gyarló sövény,
Az jóra igen rest, irgalmatlan, s' fősvény,
Jószágos dolgokra teczett szoros ösvény.

Tégedet válastot Isten kalaúznak,
Kivel kedvelt vétkim kárhozatra húznak,
Sok kín vallásokkal veled együtt zúznak,
Jay im nagy gyötrelmek reánk chyúszton chyúsznak.

Kaj változat:

Znaš li ja behu posudu iz brne,
kâ se na vsako zlo lahko preobrne,
kâ zlo, dobro, skupa jednako egrne,
na dobro činjenje teško se zavrne.

Tebe je odlučil sâm Bog, da me vodiš,
po moje zle volje da nigdar ne hodiš,
da tako vse činiš, kako nam ne škodiš.
Zašto takve muke z menum, ada, brodiš?

A „Test” a „Lélek” nélkül „Hevságos dolgokra nemis feletkezik”, a „Test Lélek nélkül” „semmire nem bátor”, a „Lélek” a „gyulasztó: Test föllobbangto por”. Ergo: a „Léleknek” kell bűnhődnie, reá kell várjon „szörnyű kesergés”, „örök kín szenvedés”. A „Test” védekezése gyenge, a „Lélek” rendre felsorolja porhüvelye mulasztásait, mindazt, amire felszólította, ám az a parancsolatok teljesítése elől mindig kitért. Ha a „Lélek” „böjtöt” hirdetett, „Praedicationa” szólított, ünnepnapokon a misére, a „Test” inkább „várait”, „jószágait” látogatta, pénzével „uzsorát nevelt”, szűk esztendőben a szegényeket adóval sújtotta – sorolja a „Lélek” a bűnöket, majd önmagát korholja, mert bár kezében volt „a fők emeleo szára”, nem bírta a „Testet” megzabolázni:

Tudom nagy vétkeket abból Isten előtt
Hogy kedvezéséből sok bűn hozzád került
Az én engedelmem szerzett néked szeplőt,
Jószágos dolgokból erkölchöd ki fesölt.

A kaj változat:

Znam, da sem vgrešila vu tom Gospodinu,
stvoritelu momu, i Božjemu sinu,
po volje ti hodeč; vrag te v greh porinul,
zbog kê nemarnosti i Bog nas odrinul.

Mindezek következményeképp:

Jay azért nekemis nyomorúlt szegénynek,
Társasagod miat förtözött bűnösnek,
Kinnya hozzám ragatt az pokol tüzének,
Kinek vége nem lesz kemény gyötrelmimnek.

A kaj változat:

Jahi, zarad tebe, nevolnoj dušice,
ošpotanoj z grehi, i mene grešnice,

vu peklenskoj budem tamo vapnenice,
kade vrag vu mukah ne dâ poleščice.

A „Test” bár elismeri evilági bűnös életvitelét, ám úgy véli: a „Lelket” „az
vr Isten sok jóval” megáldotta, „okosságot, elmét tudni az szent törvént”, s lám
mégis bűnbe esett, így hát – mondja a „Test” – :

Együt lészen ... velem kín vallásod,
Együt rendeltetett pokolban szállásod,
Együtt kinoztatunk, s ott is leszek társod,
Nem lesz immár soha velem vigasságod.

A kaj változat:

Skupa ovu škodu budemo plakali,
na stanu vu peklu skupa prebivali,
tovaruštvo v mukah mi skupa držali,
nigdar več ne bud'mo veselja imali.

A megholt „Test” éppoly esendő, mint az élő ember, a földi halandó észjá-
rását követve kérdi: lehet-e kedvezményekhez jutni a kárhozat birodalmában,

„megváltozhatiké valaki sok pénzén”, „várán vagy jószágán temérdek sok kincsén”? A válasz:

Tudgyad ... nyiluan, s' tarchyad bizonyossan,
Hogy valakik egyszer bé esnek pokolban,
Késedelem nélkül jutnak kárhozatban,
Honnan semmi útok ninch szabadulásban.

A kaj változat:

Ništarmanje to znaj, stanovito drži,
kî god pres pokore zapoved prekrši,
da se nazad vrne. Nit' malo ne štimaj,
neg' da vuvek gori, na pameti imaj.

A „Lélek” e válasza után hatalmas robaj támad és „két ördög az földből ki buyván” „az siralmas Lelket meg ragadék”,

Szépállapattyában igen meg hurczólák,
Tüzes vas lánczokal ötet környül fogák
Es nagy chagttágsal pokolban vonyák.

A kaj változat:

Ž nje prvu lepotu zdrli su srdito,
Z ognjenemi lanci vežu je prekruto.
Luciperu nose mito plemenito.

Hiába esedezik bocsánatért, késő. Szent Bernát a látomást követően intő példaként beszéli el élményeit – mindenki okulására: „Gonosz bűneiben vakmerően ne éllyen, // Világ héuságinak semmit ne örüllyen. // 'S Istenéhez minden idein meg térjen.”

A vízió leírása a vers alkotójának megannyi alkalmat kínál a pokolbeli szenvedések leírására, ahol „kárhozatra készítettet nagy tűz, // Siralom, jaygatás, el mulhetetlen büz”, „fogcsikorgatás”, „kenküves kö eső”, „tűrhetetlen meleg”, „kemény dér hidegség”, „nagy setétség”, „tüzes víz áradás”, „rémülés”, „reszketés”, „dögletes büz”, s a legnagyobb kín, mely „minden nyavalyát, büntetést meg halad”,

Hogy Christus személyét kinodban nem láthadd
Az ő szent színére szemed nem fordéthadd,
Es irgalmasságra ma többbe nem vonhadd.

A kaj változat:

Da ne mogu videt vu teh mukah Bog.
Gledet žele vsigdar lica njegovoga,
ar se več ne vrnu z ognja peklenskoga.

Nem marad el az elkárhozottak bemutatása sem, a társadalom teljes „szociológiai” spektruma megelevenedik a leírásban:

Chászár s' Királyok közt sok paraszt tekereg
Herczeg az jobbággyal egy békoban chörög
Sok Úr koldúsokkal egy tömlöcben hörög.

A kaj változat:

Kralji i cesari, vbogi i bogati,
gospoda v železju s kmeti hote stati,
hercegi i vbogi skupa se kuhati.

Aztán tékozlók, hazugok, versengők, haragosok, prédálók, telhetetlenek, irigyek, kevélyek, bosszúállók, torkosok, restek, öldöklők, háborgók, árulók sorakoznak, s a szöveget végigolvasva az olvasó szemei előtt megjelenik immár nemcsak verbálisan, pikturálisan is a barokk pokolkép, a 17. század festészetéből jól ismert jelenetek, amelyek a versszerző költői kvalitásait reprezentálják.

Az idézett strófákat és kaj szövegváltozataikat egybevetve egyfelől az eredeti tartalmi-gondolati hűségének érvényesülését konstatálhatjuk a fordításban, másfelől ennek rugalmas és invenciózus kaj nyelvi megformálását. Ez utóbbi olykor szorosabb szöveg-hűséggel párosul, máskor inkább a fogalmi hasonlóság a jellemző. Az átköltés néhány sajátos fordítói megoldására először Hadrovics László hívta fel a figyelmet (HADROVICS László: 1937. 317-324) – példákat is idézve az olykor szó szerinti, máskor félreértésnek tűnő átvételeket. Az alábbi példákban az eredeti textus bizonyos szavainak megtartását figyelhetjük meg, amit – két esetben (piac, bolt = boltozat) – ezek jövevényszó volta is indokolt:

Gyöngé szép harmattal kezeid öntöztet
z *gingavom* si ruke prelevalo rosom.

Piaczon, uczakon nagy rendeket állott,
Szájok reád tátva *chyudált* és urallott.
po pijacu redom šeregi su stalli
čudeči se tebi za tobom gledali.

El hittem ez az *bolt*, kit orrodal feol érsz
Nem teczik...
Znam da tvoja *bolta*, ku z nosom potpiráš
Ti se ne dopada...

Más esetben az átvett szó megtartja rímképző funkcióját is (cserép-črip):

Én vagyok te Lelked kiuel voltál olly szép,
Isten kezeiuel ékesítettett kép,
Es szent malasztyáual mint jól kötözött chép,
Noha gyarłoságbol vagy most romlott *chérép*.

Ako ravno s tobum živela sem mal hip
Ar si ti zemljeni do mala trpeč *črip*.

A magyar strófa ugyan csupán két sorra redukálódik, egészében el is tér az eredetitől, a készen talált *cserép* kaj horvát megfelelője, a *črip* kínálkozott itt is rímképző funkcióban. Ugyanilyen szerep jut az alábbi sorban *deszka* szavunknak:

Mint teczik alattad most a száraz *deszka*?
Kako ti se vidi na koj ležiš *daska*...

Egész szófordulat átvételére is találni példát. Az alábbi, a középkori kolostori életforma emléket idéző szólás ismert lehetett a kaj horvát beszélt nyelvben már Magdalenic előtt is:

De igen körmödre égett most az gyertya...
Ali ti je k noktom prigorela sveča...

„A körmére égett a munka” máig ismert élő fordulat középkori előzményéről van itt szó, amely szerint a kolostorban élő szerzetes fráter egy szál gyertya fényénél olvasta a *lectiot* – körmére ragasztva a fényforrást. Ha lanyhult az olvasás tempója, a gyertya a körméig elégett – fájdalmat okozva.

Hadrovics idézte már az alábbi, szó szerinti fordítás sikerült példját is:

Szunyognak *chöbörrel* vérét nem vehetni

Nemre se s komara *s čebrom* krv jemati. (HADROVICS László: 1937. 321-323.) Az előzőhöz hasonló szófordulat ez is, amelynek talán megvolt egy hasonló kaj horvát variánsa is, s amelyet könnyű volt a verstani szabályhoz igazítani.

Van persze félreértésből fakadó rosszul sikerült, képzavarral átköltött strófa is Magdalenic fordításában. Hadrovics úgy vélte: már a magyar szerző erőszakot tett az alább idézendő szöveg értelmezhetőségén, amikor a rím kedvéért a *szülője* szót félreérthető alakban (*szüléje*) iktatta be a versbe, amit a fordító *szőlejeknek* olvasott és *vinogradnak* fordított, így aztán a horvát szövegben hatványozódott képzavarral kell az olvasónak szembesülnie:

Itt az irigységnek vagyon nagy mezeje,
Hamis chalárdáságnak lakik a *szüléje*,
Szitok, rágalmazás, chüfolásnak völgye,
Itt képmutatásnak ballag gyöngye hölgye.

A kaj-változat:

V telu je široko polje lakomnosti
roden nepravilne *vinograd* jelnosti
je gluboka jama vsakojake psosti
i puna neverne krčma lakomosti.

A csaknem sikeres szó szerinti átköltés néhány további példája:

Esmerszé engemet te régi hiuedet...
Znaš li me tvojega prvu služicu...

Kelly ki koporsódnak setétes verméből
Stani se sad z jame, izidi iz gorba

Sok sirama után készül megh felelni,
De nagy zokogási kényszerétik késni.

Pričinja za vnozem plačem govoriti,
ali zbog žalosti mora se kasniti,

Tudod az gonoszra voltam haylo edény,
Znaš li, da ja behu posuda iz brne...

Az Testnek szabadságh ha mikor adatik,
Telu sloboščina ako se gde daje...

A szöveg szintaktikai módosításai is gyakoriak, gyakran a gondolati tartalom kifejezésének előnyére. Az alábbi strófa állító mondataiból kérdő és felkiáltó mondatokat formál, a narratív szöveg így dinamikusabbá válik, drámaibb hatást kelt:

Nehéz az mit mondasz, s' a kikkel pirongacz,
Mindent ram háritasz, bünt magadon nem hacz,
Fogyatkozásidról sokat te el halgacz,
Gonosz vezér voltam, azért így folytogacz.

A kaj változat:

Kakva je to tužba, kû na meg govoriš?
Sebe zakaj oslobadaš, a mene tovariš!
Zakaj se za grehe tvoje ne pokoriš,
neg se i sad z menum kod i prvo boriš?

Talán nem tévedünk, ha feltételezzük: a 106. strófa első szavát: *praedicatora* annak protestáns praxisa okán cserélte fel a *molitvara* (imádság):

Praedicatora mikor kellett menned,
Arra sok ideigh kellett *el készülned*,
Addig ékesgetted gonosz kevésységed,
Hogy nem sok haszonnal hozott még restséged.

Na molitvu tebe kad je bilo pojti,
prilično ti vreme moralo je projti,
opravljajuč cifrasto po tvojoj oholosti,
vu muke si prišlo po tvojoj lenosti.

A 142. strófa átköltése akár 21. századi fordítói megoldás is lehetne, szövege szó és fogalmi anyagát szabadon kezeli, anélkül, hogy a versszak egészének jelentéstartalma csorbulna – s ez sem egyedüli példa:

Látom ninch kedvezés itt az méltóságnak,
Kichiny tekinteti Királynak Chászárnak
Tudós vagy tudatlan, szegénnek, gazdagnak
Eggy aránt nyomnyi kell útát az halálnak.

A kaj változat:

Vidim, da i ljudi velike vrednosti
za ništar štimaju kraljeve svetlosti.
Budi bogat človek kakve god zmožnosti,
jednako im tlači smrt njihove kosti.

A fordítói megoldásoknak ez a variabilitása gyakorlatilag végigvonul az ének kaj horvát szövegváltozatán, ami maradéktalanul alátámasztja Hadrovics László egykori megállapítását a Magdalenic-szöveg értékvilágával kapcsolatosan: a kaj fordító mintáját nem egyszerűen csak lefordította, ellenkezőleg: teljesen szabadon átköltötte – szabad teret engedve saját fantáziájának, mely által a kaj nyelvű variánsban ott lüktet az eleven költői erő. (HADROVICS László: 1937. 324.) Rímtechnikája, gondolatisága, gazdag szókincse, nyelvének flexibilitása révén eredeti műalkotásnak kell tekintenünk, amely Nyéki Vörös poézisének recepciójával a kaj nyelvű barokk költészetet gazdagította.

Gabrijel Jurjević

Magdalenicéhez hasonlóan, Gabrijel Jurjević is műfordításnak minősülő munkával írta be nevét a kaj horvát irodalom történetébe. Kezdetben ugyan eredeti műnek vélték (Kukuljević, Šafařík) a *Listi heroov* (Hősök levelei) című Jurjević-kötetet, s csak Franjo Fancev 1923-ban közreadott dolgozata tisztázta a mű fordítás voltát. E tény nemigen változtat a 17. századi kaj literatúrában betöltött helyén és jelentőségén – lévén az átköltés sok tekintetben a szöveg nyelvi kroatizálása. Magdalenic transzlációihoz hasonlóan ez a mű is a korabeli európai költészet

eredményeinek recepcióját jelentette, s a kaj nyelvű költészet műfaji-tematikai spektrumának gyarapítását. Jurjević munkája különösképpen, hiszen a *Listi heroov* jelentős verstani metamorfózison esett át: az eredeti szöveg klasszikus metrumait (hexametereket) itt párrímes tizenkettő sorok váltják fel.

A vázoltak ellenére a horvát irodalomtörténet-írás meglehetősen későn, csak a 20. század első negyedének végén figyelt fel igazán Jurjević művére. A vele s az alkotó életével kapcsolatos kutatások is máig szűkös eredményt hoztak. Életrajza nagyjából az alábbiakban foglalható össze:

Gabrijel Jurjević valószínűleg 1620 körül született Varasdon. Apja Marko Jurjević varasdi polgár, anyjának családnévét nem közlik az életrajzok, csupán keresztnévét tudjuk: Doroteja. A házaspárnak másik fia a Matija nevet kapta a keresztségben. Az ifjú Gabrijel mind az elemi iskolát, mind a gimnáziumot Varasdon végezhetette, jogi végzettségéről viszont nincsenek konkrét adatok, ám ilyen stúdiumokat mindenképp folytatnia kellett, másként aligha tölthette volna be a varasdi jegyzői, majd a Harmincad Hivatalnál a felügyelői tisztelet. A városi jegyzőkönyvek csekély információit kivéve, első ízben egy 1647. június 3-i bejegyzés említi városi jegyzőként, s ezt a tisztséget 1646-tól viselte. A város szolgálatában 1663 elejéig maradt. Megbecsült tisztviselő volt, szolgálataért több ízben részesült kitüntetésben, ami föld- és házadományt jelentett, az előbbi 1650-ben, az utóbbit 1652-ben kapta. Rész vett szülővárosa közéletében is, a *Bratovština presveta krvi Isusova* (Jézus Szentséges Vére Társulat) vallásos szervezet munkájában, 1678-81 között titkári, 1682-től 1689-ig vezetői minőségben. 1650-52 között kötött házasságot Nikola Čandek (Changiek) özvegyével, Jelena Jambrekovićtyal. Házasságuk gyermektelen volt. Úgy tűnik: 1704-ben halt meg, 1705 elején ugyanis végrendeletének végrehajtói hagyatékáról intézkedve már eladták szőlejét és földjét.

Jurjević sokáig méltaltanul mellőzött, olykor félreértett műve, a *Listi heroov* Jakob Biderman német jezsuita *Heroum pistolae, libri tres* című latin nyelvű munkájának fordítása. Biderman műve első ízben 1630-ban jelent meg Antwerpenben, ezt később számos további kiadás követte különböző nyugat-európai városokban. Az eredetileg hexameterekben íródott munkát páros rímű tizenkettősökbe foglalt kaj nyelven Jurjević, megtartva a mű eredeti struktúráját. Tizenkettősei nem a horvát hagyományt jelentő *dvostruko-rimovani izosilabistički dvanaesterac* (kétszer rímelő izoszillabikus tizenkettős), a sorokban nincs stabil cezúra, ám a tizenkét szótag megtartásában következetes. A *Liber heroov* egyébként három egységre tagolódik: az első rész a *négy utolsó dologról* (*quattuor novissima*) szól,

a második „némely sajátos bajokról”, majd a harmadik vegyes tematikájú. Műfajának definíciója: *költői levelek*, s a címadás sejteti: a bidermani eredeti műfaji mintái között Ovidius *Heroidái* (*Heroides*) is fel kell tételeznünk. A tartalom felől szemlélve a művet viszont a barokk jegyek jelenlétét kell hangsúlyoznunk, hiszen a „levelek” tematikája az alábbiak szerint írható le: az evilági élet mulandósága, a világ hiúsága, a forgandó szerencse, az utosó ítélet borzalmai, a pokol szenvedései, az égi boldogság, az éhezés kínjai, a tékozló fiú megtérése stb. Az utolsó „levél” (*Konstantin cesar iz neba Vrbanu Osmomu, pape rimskome: Od varaša po njem nakinčenoga* = Konstantin császár a Mennyből Nyolcadik Orbán római pápának: az általa felékesített városról) Róma városának leírását tartalmazza – nem kevés költőiséggel. A könyvecske élén egy az olvasót eligazító előszóféle szöveg áll, a címe: *Opomenek*, amit *Emlékeztetőnek* fordíthatunk. Benne az „urakhoz”, s „a mindkét nembeli kiválóságokhoz szól” („ostali obojega spola poblaviti ljudi”), akik remélhetően majd „szorgalmasan fogják olvasni” („budu marljivo štali”) a közreadott históriákat és hatásuk alatt elgondolkodnak majd a világ képmutató, hivatkozó, haszontalan és kegyetlen voltáról. A felsoroltakat Jurjević egyetlen szóval fejezi ki: „ničemurnost”, amelynek változatos jelentéstartalmára Olga Šojat emlékeztetett az alábbi lehetséges jelentéseket sorolva fel: *ispraznost* (haszontalanság), *taština* (hiábavalóság, hiúság), *licemjerstvo* (álszentség, alakoskodás), *opakost* (gonoszság, kegyetlenség). (Olga ŠOJAT: 1977. *Hrvatski kajkavski pisci II.* 331.) Azt is reméli Jurjević: az elolvasott históriák hatására az olvasó elgondolkodik majd arról is: hogyan igazgassa saját földi életét az örök boldogság felé vezető úton („hoće ... žitek svoj na srečnu vekovečnost ravnali”). Végül a történetek énekelhetőségére emlékeztet: „Mogu se i popevati vse hištorije” (Énekelni lehet valamennyi históriát) – konkrét és akkor közismert dallamra utalva, de „megengedve” más melódiák alkalmazását is. Nem kizárt, sőt bizonyos, hogy a „levélgyűjtemény” megjelenése után a szövegeket valóban előadták énekes-hangszeres kíséret mellett. Erre vall az egyik Jurjević ajánlotta dallamnak (*Ovo vmira vete svet vu velikom grehu*) a *Pavlinska pjesmarica* beli előfordulása (157b-159a lapokon), ami megerősítheti azt a feltevést, hogy az említett tény a 16. századi énekköltészet (a magyar és a horvát históriás énekekre gondolunk) hagyományának 17. századi továbbélésére utal.

A horvát irodalomtörténet-írásban vitatott kérdés a Jurjević-mű esztétikai értéke-jelentősége. Kukuljević és Šafařík – mint láttuk – eredeti alkotásnak gondolta, Fancev bebizonyította fordítás mivoltát – utalva a kaj horvát irodalom fejlődéstörténetében betöltött, nem csekély szerepére-jelentőségére. Mihovil Kombol ezzel szemben úgy vélte: e leveleknek nincs jelentősége, annak ellené-

re, hogy Jurjević fordítóként bizonyította frazeológiai jártasságát, gazdag kaj szókincsét. Nem kétséges – erre már Olga Šojat utal – a verssorokban gyakori *inverziók* némelykor nehezen értelmezhetővé tesznek egy-egy sort, ez viszont korántsem idegen a kor európai költészetétől, az igényesebb, műveltebb kortárs olvasót aligha zavarta a befogadásban. Márcsak azért sem, mert a barokk költészet gyakorlatát követő Jurjević gyakran él e poézis kép-, toposz- és stiláris készletével. E toposzok, képek a keresztény tanítások, a Biblia és az antikvitás motiváltságával e levelek a kaj nyelvű barokk költészetet – bátran leírhatjuk – átköltött, formailag (verstanilag) módosított mivoltukban is gazdagították. A Biderman-recepció éppúgy a kaj nyelvű barokk költészet spektrumát bővítette, miként Magdalenic Nyéki Vörös- és Szentmártoni Bodó-recepciója. Mindezt szemléltetendő a *Bogatec svojim pete baratom od peklenih muk* (A gazdag ember s öt fivére a pokolbéli kínokról) c. levél alábbi sorait idézzük – biztatva a Magdalenic-fordítások pokolképével való összehasonlításra. Két barokk költő kétféle pokolképzete áll előttünk.

Ó, jaj nekem, immár hogy ide jutottam,
Rútra festett minden, s csak gonoszság vagyon!
Kérlek, ti halandók, mesze kerüljétek
Lábam nyomát, s útját földi életemnek.
Szörnyű a sötétség, amely itt körülvesz,
Még a nap fénye is gyorsan semmivé lesz,
Falak zárják körül, mind az itt lakókat,
A kapukat zárja végig ezer lakat.
Gyász övezi szörnyű lakhelyünket itt lenn,
Sírás és jajgatás sorsunk, örömtelen.
Pokolnak tüzeből sötét füst száll itt fel,
Kénköves fáklyákból undorító bűzzel.
Bennük a lángnyelvek uralma végtelen,
Az Etna tüze sem lángol hevesebben.
Lángban égünk folyton, élő tűz a testünk,
Megváltó halálban, jaj! sohsem lesz részünk.
Kénköves tűz s parázs jönne már közelebb,
Égő fáklyák ti mind, s te is halál jöjj el,
Éltemet kurtítva végezzetek velem,
Sietve tegyétek, így tán jobb lesz nekem.
De hiába minden: tűz is, láng is itt lenn

Mindörökké perzsel, soha nem hamvad el.
Mert megvagyon írva: gyehennának tüze
Szűnni nem fog soha, s nem menekülsz tőle.
Ezüstszállal átszőtt ruhád, ó, hová lett,
Kénnel teli fáklya immár egész tested.
Arany színben ragyog valahány szál gyertya,
Noha csonkig égnek, nem húny ki a lángja.
Aranyláncom, egykor nyakam ékessége,
Helyette nyaldossa gyehennának tüze.
Kígyó tekeredik reá, torkomat szorítva,
Oda az aranylánc és a selymes ruha.

Ah! de hadd hulljon el hajam a szégyentől –
Asszonyként fésztem egykor kedvtelésből.
Emitt mérges kígyó, fészke ó, mily rémes,
Amott szörnyű hidra riaszt száz fejével.
Mérget okádnak szét, szédítő forgásuk.

Látom Prométheuszt sziklához láncolva,
Madár tépi máját, s soha nem fogyasztja.
Sziszüphosz görgeti szikláját fel hegyre,
Küszködve szüntelen, ám hiába szenved.
Éhségtől gyötörve Tantalus kínjában
Étek után vágyik Pokol mély bugyrában,
Szomjúság, hogy gyötri, rostán fog fel vizet.
Bár csak vége lenne most már gyötrelmemnek!
Más ezer kín itt lenn, megszámlálni is sok,
Szenvedés általuk napról napra nagyobb.

Messzi távol innen Ábrahám szép arcát
Poklokon át látom választott nép Atyját,
Ősz feje oly fehér – frissen hullott szűz hó,
Homlokán égi jel, oly derűt árasztó.
Ahogy ott megláttam, kiáltozva kértem,
Esdeklő fiúként óhajtván: segítsen.
Kértem újból, s aztán ismét esedeztem,
Szóra sem méltatott, noha többször kértem.

Nyomorúságomban, reménytelenségben
Szóra nem bírhatom, hiába is kérem.
Kiáltni akarván Lázárra ismertem
Ábrahám kebelén nyugodott szelíden.
Lázár volt az, aki egykor kapum előtt
Feküdt nyomorultan, borítva sebektől,
Sápadt volt az arca, felismerhetetlen,
Csontig soványodva, csontra aszott bőrrrel.
Esdve csalogatta kutyáknak falkáját,
Elgennyedt sebeit lábán, hogy nyaldossák.
Az agg Ábrahámnak karjában nyugodott,
Ám orcája a régi nagyon megváltozott.
Csillagragyogással fénylett most ez orca,
Fején drágakővel ékes szép korona.
Arany nyaklánc nyakán, ragyogó és fényes,
Ruhája selyemből s gyémántokkal ékes.
Ó, Lázár, te itt most értem sokat tehetsz,
Dúskálsz a bőségben, a kezed nem kérges,
Kérlek téged, ki vagy ily nagy gazdaságban,
Egy csepp vizet adjál eloltani szomjam.
Égő szomjam oltod egyetlen csepp vízzel,
Felérne most nékem egy egész tengerrel.
Ám ő meg sem szólal. Fejét elfordítja,
S még a fülét is mindkettőt lám bedugja.
Kérlelem hát újból: gondolj szerettidre,
S nyújtsd ki kezed felém, ne légy most rest erre.
Hallgat, de szól az agg: Minek gyötröd magad?
Késő az imádság, elvétetted utad.
Egykor egy morzsát is tőle megtagadtál,
Most ő sem ad vizet, bár gyötör a szomjúság.
Éhezett melletted, amikor dőzsöltél,
Szomjúság gyötörte: te lerészegedtél.

Ekképpen szólalva felszállnak az égbe,
Örök szomjúságban hagynak mindörökre.

Jaj mene! v kakovo tužen dojdoh mesto!

Kak je ružne farbe i kruto zločesto!
Vas prosim, da noge nejdu onem vaše
Putem, kojim moje neki den hodaše.
Vse je ovde z strašnum temnostjum opstrto
I sunce od tmice zevsema zatrto.
Zaprto smo ze svih stran mi z zidinami,
Vrata se zakleplju z jezero kvakami.
Opstira nesrečni stan velika žalost
I plač ga ophaja naveke za radost.
Vu njem se od ognja črni dimi kade
I od žvepla, smole, ružne idu smrade.
Vu te vuze plamni ognjeni kraljuju
I hujši neg z Etne ognji se van bljuju.
Vu njih se mi vsigdar neprestance žgemo,
A vmreti, jaj! nigdar, nigdar ne moremo.
Šetujte, žeravke, šetujte, žveplene,
Hod'te, smolenice, na moju smrt lene.
Skončajte moj žitek, brže skončajte ga,
Čim brže skončate, draže mi je njega.
Ali, kaj ja ognje i plamen vekvečni
Na moju smrt zovem, a zavman, nesrečni!
Pisano je, požar da stoji tâ vsigdar,
Gluh je on, nê moči njemu vujti nigdar.
On z žveplenim mene opsiže duplerom
I jê mene mesto halje tkane z srebrom.
Prsti, kîm prsteni beše lepi zlati,
Nje z svečami nigdar ne prestane žgati.
De mi je zlat prvo lanc na hrptu svetil,
Onde se je falat ognja ljut namestil.
Gde mi kača z grla visi jadovita,
Onde mi je visel zlati lanc i svita.

Ah! neg moja lasi sramota poginu,
Kê sem česal kakti žena, neka zginu.
Ružne onde gnezde kače načiniše
I stan vnogoglave hidre sam zabiše.
Triglavci okolu štapaju ručeči,

Jadi čez ramena sunu se vrveči.

Vezda vidim dobro, gda Prometeuša
Moje trga srce ptica prez moduša.
Lagle je Šižifu bilo v breg valjati
Velik kamen, i tak vsevdilj se lamati.
Tantaluš sem on ja, zavman čez glubine
Pekla tiram lačen bežeče jestvine,
Iz rešetom loveč vodu, trudim ruke.
O, da bi mi konec bil ov zadnji muke!
Jezero je drugih muk, još vnogo večje,
Kîm broja nê znati, to me jako peče.

Vidim oca lepo Abrahama lice.
Lice sedo starca, ravno kak sneg belo,
Znamenje njegova čela be veselo.
Vidim. I kaj mi je z vustmi bilo moči,
Od vseh sinov prosim, i ja sin, pomoči.
On ne dâ, ja opet molim mu se, ne dâ.
Prosim večkrat, ali on ni reči ne dâ.
Ovo je velika, v kojoj sem nesreči,
Da na moju jedne prošnju ne dâ reči.
Gda bi kričal zopet, poznal sem Lazara,
V rukah Abrahama sedečega, stara
Lazara, koga ste neki dan pred vrati
Videli mojemi betežna ležati.
Komu bledost obraz be ves pemenila,
Da mu je na kosteh listor koža bila.
Več mu dobra moji, neg ja, psi skazaše,
Dâ mu noge z gnojem vtepene lizaše.
Njega v Abrahama videl sem staroga
Rukah, ali ne be lica mu prvoga.
Neg lica, kâ od zvezd lepše se svetišè,
Glavu venci z dragim kamenjem dičiše.
Zlati lanci z grla beloga viseše,
Halje vse z gemantmi spunjene mu beše.
Lazare moj, vezda kî vnogo premoreš

I dati obilen več neg vzeti moreš,
Prosim te za sve, kaj vezda bogat ladaš,
Da mi kaplju vode, koteru moreš, daš.
Daš, i vusta mene z šnjum goruča smočiš,
Vekša bude od vseh vod, ako ju stočiš.
On ništar. Neg lice od mene je svoje
Obrnul, i vuho zatisnul oboje.
Opet ja: Za ono, kaj ljubiš, zmisli se,
Tvoju dati ruku mene ne krati se.
On ništar. Neg starec: Kaj se zavman trudiš?
Kesno Boga moleč, ti sam sobum bludiš.
Prav ti je. Nesi mu kruha droptinice
Dal, niti on tebe dâ vode kaplice.
Glad je polag tebe on trpel sitoga
I željen bil polag tebe pijanoga.

Zreče. I oba se visoko pustiše
I mene na veke žeju ostaviše.

Az idézett szemelvény „a dúgazdag emberről” és a szegény Lázárról szóló bibliai példázat feldolgozása. Idézzük az eredeti történetet: „Volt egy gazdag ember. Bíborban és patyolatban járt, és mindennap nagy lakomát rendezett. Volt egy Lázár nevű koldus is, ez ott feküdt a kapuja előtt, tele fekélyvel. Örült volna, ha jóllakhat abból, ami a gazdag ember asztaláról hulladékként lekerült. De csak a kutyák jöttek, és nyalogatták a sebeit. Történt, hogy a koldus meghalt, és az angyalok Ábrahám keblére vitték. Meghalt a gazdag ember is, és eltemették. Amikor a pokolban kínjai közt feltekintett, meglátta messziről Ábrahámot és keblén Lázárt. Felkiáltott: Atyám, Ábrahám! Könyörülj rajtam! Küldd el Lázárt, hogy ujjá hegyét vízbe mártva hűsítse nyelvemet. Iszonyúan gyöttrődöm ezekben a lángokban. Fiam – felelte Ábrahám –, emlékezzél csak vissza, hogy milyen jó dolgod volt életedben, Lázárnak meg hogy kijutott a rosszból. Most tehát neki itt vigasztalásban van része, a te osztlýrészed pedig a gyötrem.” (Lk 16,19-25)

A Bidermann-szöveg és a Jurjević-mű filológiai egybevetése még várat magára, így nem lehet megítélni: az utóbbi, a kaj horvát textusban mennyi a fordító saját invenciója, s mit vett át a latin eredetiből. A kezünkben lévő Jurjević-művet ennek ellenére – horvát nyelvű műfordítás mivoltában – eredeti alkotásnak kell minősítenünk, amelynek alkotója – már csak a versforma megváltoztatása okán

is – vélhetően módosított forrása textusán. Tartalmi aspektusból szemlélve a művet, nem nehéz konstatálnunk azt a bővítményt, amellyel a bibliai történet teljesebbé lett, s amelynek „pokolképe” a barokk kori keresztény túlvilágfelfogással egyezik. De bizonyos mértékig ez a túlvilágkép is tovább bővül, mégpedig az antik mitológiából vett toposzkészlettel, amely köztudottan a reneszánsz művészetfelfogás hatása alatt a barokk műveket is motiválta. A Dantéig visszavezethető keresztény alvilágkép kellékei (tűz, kénköves gázok, lángtenger, füst stb.) mellett megjelennek itt az ókori mitológiából kölcsönzött motívumok (kígyó, hidra, háromfejű szörny), s mitológiai alakok (Prometheusz, Tantalus, Szisziphosz stb.) – valamennyi a keresztény alvilágképbe illeszkedve. A Biblia „dűsgazdag embere” szenvedéseinek kulisszáit jelenti mindez, ahonnan a mennyi táj képe felsejlik Ábrahámval és Lázárral, akivel életében oly kegyetlenül bánt, s akinek most csöppnyi vízért rimánkodik a gazdag – hiába. A tanulságot Ábrahámval mondatja el – ragaszkodva az eredeti bibliai történethez –, aki a törvény tárgyilagosságával közli vele: késő az imádság – az eredetiben szó szerint: késő Istenhez fohászolni (Kesno Boga moleč) –, a gazdag életében már akkor utat tévesztett, amikor morzsányi alamizsnát is megtagadott Lázártól. Ezért jogosan tagadja meg a segítséget.

Nem hanyagolható sajátja a műnek a bibliai szöveg tanulságot megfogalmazó részének az expozícióba helyezése. Lukácsnál a 16,27-31-ben ezt olvassuk: „Akkor arra kérék, atyám – mondta újra –, küldd el legalább az atyai házba. Van még öt testvérem, hadd figyelmeztesse őket, nehogy ők is ide jussanak a gyötremlék helyére. Ábrahám ezt felelte: Van Mózesük és vannak prófétáik. Azokra hallgassanak. De az erősködött: Nem hallgatnak, atyám, Ábrahám! De ha a halottak közül megy valaki, bűnbánatot tartanak. Ő azonban így felelt: Ha Mózesre és a prófétákra nem hallgatnak, ha a halottak közül támad fel valaki, annak sem hisznek.”

Ábrahám idézett szózatát – sommásan – a „levél” elején látjuk viszont:

Kérlek ti halandók, messze kerüljétek
Lábam nyomát, s útját földi életemnek.

Vas prosim, da noge nejdu onem vaše
Putem, kojim moje neki den hodaše.

Az ábrahámi okfejtés ugyan elmarad, de a pokol tüzében szenvedő gazdag intelme elhangzik – nyilván abban a reményben, hogy az élők meghallják Mózes és a próféták üzenetét és jó útra térnek.

E Jurjević-levél didaktikai szándéka és célja nem lehet kétséges, Jurjević abban a reményben adja elő kaj horvát nyelven mondandóját, hogy a hallgató/olvasó a hallottak/olvasottak hatására tanul a példázatból, a katarzis benne végbemegy.

A kaj nyelvű barokk prédikáció mestere: Ivan Belostenec

Habdelić után és mellett a 17. századi kaj irodalom legmarkánsabb képviselője a pálos rendi Ivan Belostenec. Írt verset és prózát, de korszakos műve nyelvtudományi munka. A *Gazophylacium*. Nemcsak a horvát, a közép-európai lexikográfia kontextusában is előkelő hely illeti meg ezt a monumentálisnak bátran nevezhető latin–horvát, horvát–latin szótárt. Tegyük hozzá: nemcsak a lingvisztikát, az irodalom alakulástörténetét is századokra meghatározó alkotásról van szó, szó-készletének irodalmi reinkarnációja 20. századi költő remekművében: Miroslav Krleža Kerempuh-balladáiban valósul meg.

Belostenec életéről keveset tudunk. Már születési dátuma körül is bizonytalanság van: korábbi vélekedés szerint születési éve 1595, később viszont, Hadrovics László kutatásai nyomán az 1594-es esztendő látszik valószínűnek, bár az 1593-as datálás sem kizárható. Születési helye Varasd éppúgy lehetett, mint valamely, a városhoz közeli település. Gyermekkoráról és ifjúságáról szóló adatok nincsenek, az viszont bizonyos, hogy 1616-ban Lepoglaván a pálosok kolostorában fogadalmat tett. Innentől viszont már – ha szűkösen is – dátum szerint nyomon tudjuk követni az életpálya alakulását. 1618-ban előjárója Bécsbe küldi a jezsuita kollégiumba, ahol három évig tartózkodik s filozófiát tanul. Három év múltán Rómába indul, a Collegium Germanicum-Hungaricum lakója lesz, teológushallgató. Tanulmányait befejezve 1624-ben visszatér hazájába, s Lepoglaván elmondja első miséjét. 1627-ben már ő a lepoglavai rendház főnöke, majd az Ozalj környéki Sveticébe küldik, az újonnan alapított pálos kolostorba, ahol 1630-tól prior. Másfél évtizeden át látja el feladatát, s működése hatékonyságát bizonyítja a kolostor gyors gazdasági és kulturális fejlődése. Ekkortól számítható kapcsolata Zrínyi Péterrel, aki egy feljegyzésében megemlíti: „[...] előnkbe érkeze a mi páterünk, Ivanuš Belostenec [...]” (HADROVICS László: 1939². 51.) 1641-ben ismét újabb feladatokkal Isztriába ment, majd a következő évben már Csáktornyan találjuk: a Szent Ilona pálos kolosor priorja 1644-ig. Innen ismét

Isztriába rendelik, aztán Lepoglavára (1652-1656), majd Csáktornyára, végül az utolsó éveket ismét Lepoglaván tölti. Itt tartotta 1674-ben aranymiséjét, s itt halt meg a következő esztendőben február 10-én.

A felsoroltakból látszik: Belostenec életpályája fölöttébb mozgalmas volt, mondhatnánk: életéveinek javát utazással töltötte. Nem haszon nélkül, hiszen sűrűn váltakozó működési területe szinte teljesen lefedte a horvátok által lakott kisebb-nagyobb régiókat, s így találkozhatott a *lingua croatica* anyanyelvén, a kaj horváton kívüli, további variánsaival is a *što* és a *ča* nyelvjárással. Olga Šojat arra is emlékeztet: e mozgalmas életút két állomása: Svetice és Csáktornya tette számára lehetővé, hogy megismerje a Zrínyi-család fénykorának ragyogását, a két fivér tragédiája nyomán pedig lehanyaglását. A környezetükhöz kapcsolódó életszakaszban a család könyvtárainak használatára is alkalma nyílhatott, de részese lehetett az ozalji kör nyelvi-irodalmi törekvéseinek is. Számszerűen nem nagy, ám *Gazophylaciuma* révén monumentálisnak mondható életművével maga is gyarapította a kör irodalmi szövegeit, két, kifejezetten a szépirodalom körébe tartozó opusza pedig a *litteratura kajkaviana* színvilágát árnyalja. Az említett opuszok egyiknek, az 1665-ben Grazban megjelent *Bogomila* c. versgyűjteménynek ma, sajnos, egyetlen példánya sem ismert, jóllehet a 18. század első felében még létezett egy példánya. Nikola Berger *Catalogus authorum et scriptorum ex Religionis ordinis S. Pauli primi Eremitae...* c. kéziratában ugyanis közli a mű rövid leírását, megemlítve, hogy az különféle horvát nyelvű verseket tartalmaz. Azt is elmondja: e versszövegek közül az első 113 nyolcas (quadrimetris) sorokban íródott, tehát annyi nyolcas verssorban, ahány évet Remete Szent Pál élt. A többi tizenkét költemény is Szent Pálról szól, műfajukat tekintve himnuszok. Semmi okunk kételkedni Nikola Berger információiban, s remélhető, hogy az általa látott példány nem semmisült meg, csupán valahol lappang.

Habent sua fata libelli. A könyveknek valóban megvan a maguk sorsa, Belostenec másik, a barokk irodalom körébe sorolható műve, a *Deset propovijedi o Euharistiji* (Tíz prédikáció az Oltáriszentségről) ugyancsak hányatott sorsú mű: 1786-ban a szerzetes rendek, így a pálos rend feloszlatását követően a lepoglavai kolostor értékei is Magyarországra kerültek, a könyvek is. Így bukkanhatott fel az elmúlt század harmincas éveiben Budapesten Belostenec említett munkája, amelyet Hadrovics László fedezett fel és tett közzé 1939-ben (HADROVICS László. 1939/2.). Egy a budapesti Egyetemi Könyvtárban őrzött colligatumban talált rá, amelybe így jegyezték be: *Eucharisti Sermones decem, ab Admodum R. olim Joanne Belosztenecz Ordinis S. Pauli 1-mi Erem[itae], compositi.* A mű sérült állapotban fennmaradt példánya első épen maradt oldalán ez olvasható:

na Telovo, azaz *Úrnapjára*. Josip Vončina okkal feltételezi, hogy a gyűjtemény tíz prédikációja tíz esztendő alatt készült, 1662 és 1671 között.

A prédikációk tárgya tehát az *Eucharistia*. Olyan tárgy és olyan műforma, amely a horvát irodalomtörténet-írást korábban alig érdekelte. Pedig ezek a prédikációk közép-európai viszonylatban sem hanyagolható szövegek, értékrendjük az osztrák, a magyar, a lengyel vagy éppen a cseh párhuzamok révén érzékelhető igazán. (ANGYAL Endre: 1961.; 1965. 104-106.; BITSKEY István: 1979. 161-167.) Bitskey István vélelme szerint egyfelől „az anyanyelvűség [...] erőteljes [...] és nagy öntudattal történő hangsúlyozása” jellemző, másfelől a szövegek „tudós jellege”, erudíciója, végezetül „a gyakorlati-etikai tanítás előtérbe helyezése és nyomtatott beszédgyűjtemények útján való terjesztése”. (BITSKEY István: 1979. 167.)

Belostenec prédikációiban mindhárom kritérium érvényre jut, ennél fogva azokat irodalom-, homiletika- és nyelvtörténeti, de retorikai szempontból egyaránt fontos, közép-európai kontextusban is jelentős értéket manifesztáló alkotásokként kell számontartanunk.

A szövegek megalkotója tudós teológus, nyelvész, népe mindhárom dialektusának ismerője, igen jó szónok, s a barokk próza eszköztárának és a barokk prédikáció retorikájának ismerője és sikeres alkalmazója. Életművében épp ezért fontos szerepet kell tulajdonítanunk e prédikációknak, s ezek nyelvi anyagának. Belostenec a horvát nyelvterület mindhárom dialektusának szókincsanyagára és egyéb, elsősorban grammatikai sajátosságaira építve szerkeszti meg a beszédek, ami lényegében az egységes irodalmi nyelv megteremtésére irányuló törekvések egyik fontos példájává teszi azokat. A prédikációk további fő értéke a tudományos igényesség és módszer, amelyek eredményeképpen azok az egykorú közép-európai barokk prédikációs irodalom összehasonlításában is előkelő minősítést kaphatnak – páratlanul gazdag forrásanyagot használ, amelyben a bibliai textusokat, az egyházatyák munkáit, a skolasztika jeleseinek opuszait, s az ókori auktorokat egyaránt megtaláljuk. Legfőbb forrása az *Ó-* és az *Újszövetség*. Az ótestamentumi könyvek közül a *Genesisre*, az *Exodusra*, a *Királyok könyvére*, *Jeremiás*, *Izajás*, *Dániel próféta*, továbbá *Eszter könyvére* hivatkozik a leggyakrabban, az *Újszövetség* hivatkozásait pedig *Máté*, *Lukács* és *János evangéliuma* mellett az *Apokalipszis*, a *Páli levelek* egy része, valamint *Júdás apostol levele* alkotják. Az egyházatyák közül Augustinus, Ambrosius, Cyprianus, Caesarius, Kírillousz, Theophilosz, Joannész Khrüszosztomosz és Nikeforosz munkáit használta elsősorban, míg a középkor újabb képviselőit Szent Bernát, Aquinoi Szent Tamás, Szent Bonaventura reprezentálják. A középkori prédikációs irodalom leg-

jelesebbjeinek egyikére, a *Legenda aurea* összeállítójára, Jacobus der Voragine-re hivatkozik egy ízben, s természetesen jelen vannak a Belostenec-beszédekben – megint csak forrás formájában – a Tridentinum határozatai is.

A prédikációk gazdag forrásanyagon alapuló teológiai érvrendszere az *Eucharistia* és a megváltás lényegének tudatosítását szolgálja; példázatok sokaságával figyelmeztetve az erényes élet fontosságára, amely a megváltás záloga. Sommásan fogalmazhatunk: Belostenec az *Eucharistiáról* szóló beszédeiben a barokk prédikáció eszköztárát felhasználva etikai tanítást kíván adni hallgatóságának, illetve olvasóinak. És hogy ezek határfoka maximális legyen, dicsérendő retorikai felkészültséggel építi fel beszédeit, amelyekből nem hiányoznak a szépírói igényű elemek sem, s tárgya kifejtésekor gondosan ügyel a gondolatmenet logikai rendjére is. S hogy e beszédek effektusainak jellegét valamiképp szemléltessük is, álljon itt egy részlet a 4. prédikáció textusából, amely a beszédek etikai irányultságát – ebből következően hatásosságát – éppúgy szemléltetheti, miként az érvelés módját és eszközeit: „[...] Ó, keresztények, [...] tiszteljük, magasztaljuk, dicsőítsük, köszöntsük ezt a nagy dicsőségű és legszentebb sákramentumot és kérjük tőle szelíden és alázatosan az erőt és az erényt és minden látható és láthatatlan ellenséggel szemben való segítséget e szolgálatok és szertartások idején, amidőn erősen hisszük, hogy ez az a test, amely az örökkévaló Ige, azaz: az Atyaistennek valóságos és egyedülvaló, Szűz Mária méhében fogantatott fia; hogy ez az a test, amelyet a kegyelemmel teljes Szűz Mária hozott a világra és helyezett a jászolba; hogy ez az a test, amelyet a pásztorok és a háromkirályok köszöntöttek, és amely előtt Betlehemben hódoltak; hogy ez az a test, amely a jeruzsálemi templomban a doktorok között ülve, azokat hallgatva és kérdezgetve találattott; hogy ez az a test, amely a vizet borrá változtatta; hogy ez az a test, amely a Jordán vízében János által megkereszteltetett; hogy ez az a test, amely negyven napon és éjen át böjtölt; hogy ez az a test, amely a tenger hullámain járt; hogy ez az a test, amely a kenyeret és a halat megsokasította és emberek sokaságát jóllakatta; hogy ez az a test, amely a vakokat látni, a bénákat járni, a süketeket hallani képessé tette; hogy ez az a test, amely a kertben vért verejtékezett; hogy ez az a test, amely Karióti Júdás által elárultatott, s a zsidók által elfogatott, megostoroztatott, megtiportatott, töviskoszorúval megkoronáztatott, szomszédjával és ecettel oltatott, megfeszítettetett, meghala, alászálla a poklokra, a pokol tornácáról Ábrahám kebelén a szent Atyákat kihozta, a lelkeket a purgatóriumban megszabadította, a harmadik napon halottaiból feltámadott, felméne a Meny nyekbe, elküldte a Szentlelket; és amely eljő majd ítélni eleveneket és holtakat. Egszóval: ez ama Jézus Krisztus; ez ama Megváltó, teremő és üdvözítő; ez amaz

örökkévaló isteni Ige, Isten fia és maga a [...] Mindenható, örök és élő Isten – így hisszük, valljuk, bizonyítjuk és megerősítjük. Most pedig len végül, ó keresztények, kérlek titeket, a hatalmas és egy igaz Isten szerelmére, ne engedjétek, ne adjátok magatokat ama pogány királynőnek, amelyről kevéssel előbb szólottam [...]. Hanem, ha kívánjátok az örök életet és a véghetetlen boldogságot, úgy a ti Istenetek iránti nagy szeretetből, tisztán és minden bűn és vétek nélkül ehhez a Szent Sákramentumhoz, azaz Krisztus élő testéhez gyakran és sűrű alkalommal járuljatok és azt magatokhoz vegyétek, mégpedig azért, hogy nála mindenkor emlékezetben tartassatok, és hogy őrá szüntelenül és mindenütt emlékezzetek és a ti szemeitek előtt nagy és kifejezhetetlen szeretetét bírassátok és aztán örökön [...] a vele együtt való boldogságot és örömet élvezzék. Ámen.”

Beszédei megszerkesztésekor Belostenec gyakran él a barokk olyan eszközeivel, mint a meghökkentés, a pontos valóságrajz, vagy a dolgoknak már-már naturalisztikus leírása. S teszi mindezt hallgatósága, illetve olvasói meggyőzése érdekében. Így válnak például fontos barokk jegyekké e prédikációkban a keresztény szellemiségtől távol eső pogány szertartások leírásai, amelyeket éppoly szerves exemplumanyagként épít be szövege kompozíciójába, mint az öszövétségi példaanyagot, vagy éppen az egyházatyáktól származó utalásokat. Az első prédikáció exemplumai között például „[...] a régi korok népeinél [...]” dívó „[...] törvények, szokások és hagyományok [...]” („zakone, običaje i navade imaše nekoji staroga vremena narodi”) leírása éppúgy a véráldozat etikai jelentőségét szemléltető okfejtés része lesz, miként az öszövétségi hivatkozás, amely szerint „[...] a szent életű, az Úristen előtt kedves és kegyelt Mózes állatvérrel szenteli meg az Úrral kötött szövetséget: „Hic est sanguis foederis, quod pepigit Dominus vobiscum (super cunctis sermonibus his)” („Ez annak a szövetségnek a vére, amelyet az Úr ezen feltételek mellett kötött veletek” Exod. 24,8). Az ezt bevezető, a pogány szokásokat taglaló részlet pedig: „Most pedig [...], ha nem sietős a dolgotok [...], hallgassátok meg [...], milyen törvényeket, szokásokat és hagyományokat követtek a régi idők némely népei, amidőn valamely nagy és tiszteletre méltó egyezséget [...] kötöttek egymással, és a békességtől és bátorságtól vezérelve szerződéseket, amelyekről e világ historikusai bőségesen írnak. Így a karamánok, amikor testvérré fogadták egymást, és a testvériségre egymásnak hűségsvavukat adták, és a nagy adósságokra egyéb egyezségeket tettek, és amikor megbékéltek is. És akkor az erős hűség és szeretet és a tanúságtétel jeleként, hogy az egyezés és szövetség közöttük [...] tiszta, állandó, sérthetetlen [...], makulátlan legyen örökké, felnyitották ereiket és ilyképpen egymásnak vérét [...] itták [...]. A szkíták, akiket Herkules fia után neveznek így (akik között laknak az

arimaspok, akiknek homlokán közepén csak egy szem van), nos ez a nép nagyon hosszú életű, de undorító, mert nincsenek sem váraik, sem városaik, sem házaik, sem szántóföldjeik, a földet sem művelik, aratni sem aratnak, nincs posztójuk, amelyet a nemes emberek viselnek, hanem csak valamiféle bőr, az asszonyok és a gyerekek kocsikon járnak ide-oda a mezőn, a hegyek között marhát és más állatokat terelnek, arannyal, ezüsttel és egyéb kincsel mitsem törődnek, csak tejjel, mézzel és hússal élnek. Ezek szintűgy, ha békét, vagy ha testvériséget, vagy valamely egyezséget vagy szövetséget kötnek, úgy a poharakat vérükkel töltik meg – felnyitva ereiket –, s azt megisszák. A többi pogány nép pedig, hogy szokásaikat, törvényeiket [...] csak röviden említsem (mert sokáig és hosszan tartana mindazokat külön leírni), mindenféle állatok sokaságát leölték, és így teli poharakkal egymással ittak, és kettéhasított állatok között járkáltak.”

A prédikációk méltatóit Hadrovics László közlése óta foglalkoztatja a Belostenec használat kaj nyelv. A figyelmes olvasó már az első prédikációt elolvasva konstatálhatja: a szövegek lexikai anyaga túlhaladja a kaj nyelvi határokat: a ča és a što nyelvjárás szókészletéből is talál példákat. Írónk nyelvtudományi munkásságának interpretálói emlékeztetnek rá: a ča és a što nyelvi közegben hosszabban időző Belostenec jócskán recipiálta ezek szókincsét, ami a prédikációkban és a *Gazophylacium*ban egyaránt tetten érhető. Bátran idézhetjük hát ma is Hadrovics László 1939-ben megfogalmazott megállapítását, mely szerint „[...] ahogyan Belostenec e prédikációkban ír, a horvát nyelvterületen sehol sem beszélnek. A belosteneci nyelv egy mesterségesen megalkotott irodalmi nyelv, tehát ez [...] egyik bizonyítéka annak, hogy a kaj horvát írók hogyan keresték az újjászületés kora [narodni preporod] előtt az egységes irodalmi nyelv problémájának megoldását. [...] Maga Belostenec nagyon érdekes módon kívánta e kérdést megoldani. Tudjuk róla, hogy született *kajkavac* volt, de több éven át (1653-1659), mint az isztriai pálos provincia tartományfőnöke *čakavacok* között tartózkodott. Így született meg a kaj és a ča, illetve valamelyest a što dialektusnak elegyítésével prédikációinak irodalmi nyelve. Több nyelvjárásnak ez az elegyítése nem csupán a hangtanban és az alaktanban mutatkozik meg, hanem a szóhasználatban is, különösen az egyházi terminológiában.” (HADROVICS László: 1939². 44.)

Mihalj Šimunić

A 17. század második felének méltatlanul mellőzött vallásos kaj horvát írója Mihalj Šimunić. Nedeliščén született valamikor a 17. század közepe táján. Elemi iskoláit, s tán a gimnáziumot is Varasdon végezte, 1677-től pedig már a zágrábi papnevelő intézet növendéke volt. Innen ment Bécsbe, ahol a Horvát Kollégiumban teológiát tanult, s 1682-ben hazatérve a Mura-vidéki Vidovecen, majd Légrádon volt plébános. 1687-ben már zágrábi kanonok, két esztendő múltán pedig a bolognai Illír Kollégium élén találjuk: az intézet rektora volt 1689-től 1692-ig. Zágrábba visszatérve kalniki és gorikai archidiakónus, 1695-ben a szeminárium prefektusa, majd rektora. Feltehetően 1699-ben halt meg Zágrábban.

Életműve mindössze két műből áll: mind a *Služba Marijanska* (Mária szolgálata), mind a *Feniks pokore* (A bűnbánat Phoenixe) 1697-ben jelent meg Zágrábban. Mindkettő prédikációgyűjtemény, a barokk kor igényei szerinti tematikával, stilizálással és retorikai felépítéssel. Mindkét kötet méltán tekinthető a habdeliçi vallásos próza folytatásának, de továbbfejlesztésének is. Stílusa, szókincse, az egyes beszédek szerkesztése-szerkezete, okfejtése egyaránt alátámasztja e megállapítást. Választékos sílusa okán – kivált a *Feniks pokore* c. kötetre érvényes ez – joggal feltételezzük: szónoklatait igényes, mondjuk így: városi, polgári, nemesi, egyáltalán tanult közönségnek szánta, amit ezek eruditív jellege, latin idézeteinek bősége is alátámaszt. Olga Šojat azt is elképzelhetőnek tartja: a beszédek a zágrábi szeminárium kispapjai előtt hangzottak el a szerző halála előtti években. (Olga ŠOJAT: 1977. *Hrvatski kajkavski pisci II.* 377.) A prédikációk eruditív voltára a klasszikus auktorokra, a Tridentinumra s a Bibliára történő gyakori hivatkozások s ezek jelölései utalnak, ami a barokk prédikációs gyakorlat közismert jellemzője, Pázmány, Habeliçi és Belostenec szónoklataiban egyaránt megtaláljuk. Nem tagadja beszédei kompilatív jellegét, azt mondja: „[...] amit itt megírtam, mindazt más kinyomtatott, avagy hitszónokok által elmondott prédikációkból vettem.” („[...] kaj sem goder ovde popisal, vse sem vzel iz drugeh ali štampaneh ali na prodekelnicah povedanih prodekih.”)

A beszédek tematikája változatos, az átokról, a farsangról, a bűnökről, a Sátán kísértéséről, Krisztus szenvedéséről egyaránt elmélkedik tanulságok levonására késztetve hallgatóságát. Nyelvezete igényes, választékos kaj irodalmi nyelv, amely a zágrábi kaj dialektus, a varasdi és Varasd környéki *kajkavština*, de a Muraköz idiómájának elemeit egyaránt magában foglalja. Ismét alkotói tudatosságát érzük tetten, amikor alábbi vallomását olvassuk: „Derék olvasóm, ebben a könyvben (a *Feniks pokore* c. műről van szó. LI) olyan szavakat találsz,

amelyek közül némelyek a varasdihoz, némelyek a horváthoz hasonlóak. Vedd tudomásul, hogy én muraközi fiú vagyok, stájerek és magyarok közé születtem, nagyrészt Varasdon jártam iskolába, s most a karlovaci kerület esperese vagyok [...]”) („Najdeš, dobrovoljni čtače, vu ove knige vnoge reči, nekoje k štajerskem, nekoje k horvackim spodobne; spričanoga s tem me imaj, da sem ja sin međmorski, međ Štajerom i Vugri rođen, da sem vekšim taljem vu Varaždinu v školu hodil i da sem sada nevredni karlovačke pokrajne jašprišt [...]”) S ha már a nyelvi vonatkozásokat érintettük, ne feledkezzünk meg arról sem, hogy a „stájerek és magyarok közé” született Šimunić szövegeiben felbukkannak olyan magyar szavak, illetve szókapcsolatok is, amelyeket eredeti alakjukban recipiált a Muraközben használt nyelv: pl. *sent lilek*, azaz Szentlélek, *beštelilek* azaz: beste lélek, *orsag*, azaz: ország, *kukurikal*, azaz kukorékol. Azt is bizvást állíthatjuk: ez a nyelvhasználat – tudatosan-e, avagy öntudatlanul, de – mindenképpen illeszkedik a Habeli és Belostenec és az ozalji kör képviselte nyelvi egységtörékvések folyamatába.

A beszédekből természetesen a didaktikus, morális és vallásos célzat sem hiányzik, s a bennük megfogalmazott intelmek ráadásul határozottak, kemények. Egy-egy beszéde a „kioktatás”, már-már a dörgedelem fogalmával illelhető, az átokról értekezve pedig mindazokat elmarasztalja, „megátkozza”, akik ajkáról átoknak minősülő szitokszó gyakorta elhangzik. A köznapi beszédben meghonosodott olyan nyelvi fordulatokat is célba vesz, amelyek egykorú teológiai aspektusból kárhoztatandók, pl.: „Az ördögbe is, nincs egy rongyos ingem” („Nemam vragu toga cvendra rubač”), „Ördög legyek, ha az [ti.: vétkes LI] vagyok” („Naj bum vražji, ako sem...”), „Az ördögbe is, nincs rá pénzem” („Nemam vragu toga novca”). Ezeket felsorolva a Bibliából vett példázattal mutat rá a bűnös szóhasználatra: „Ó, Ádámnak oktalan fiai! Nem emlékeztek, mit kérdezett Krisztus a farizeusoktól, mikor azok egy pénzérmét tettek eléje: *Cujus est haec imago et superscriptio*? [Kinek a képe és a felirata ez? Mt 22,20] Azt mondták neki: a Császáré. *Date ergo quae sunt Caesaris, Caesari, quae sunt Dei, Deo*. [Adjátok meg a császárnak, ami a császáré, és az Istennek, ami az Istené. Mt 22,21]. És ti, halálnak fiai, kinek a képét viselitek magatokon? Nem az Istenét-e? *Ad imaginem Dei factus est homo*. [Isten saját képmására teremtette az embert. Gen 9,6.] Kinek az adománya a kenyér, a bor, a ruha? Nem az Istené-e? *Omne datum optimum, et omne donum perfectum, desursum est*. [Minden jó adomány és minden tökéletes ajándék felülről van. Jak 1,17.] Hogyan merészeled a te isteni képmásodat ördöginek nevezni? Hogyan mered Isten ajándékát ördöginek nevezni? Figyelmezz kissé, milyen a Te Urad, akihez szólsz. [...]” (O, nepametni sini

Adamovi! Ne spominate li se iz onoga, kaj je Krištuš pital farizeuše, kada su mu bili desetak penez naprvo donesli: *Cujus est haec imago et superscriptio?* Rekoše njemu: Cežarov. *Date ergo quae sunt Caesaris, Caesaris, quae sunt Dei, Deo.* Kakov pako kip nosite vi, sini mrtelni? Ne li Boži? *Ad imaginem Dei factus est homo.* Čiji je dar kruh, vino, oprava? Nê li Boži? *Omne datum optimum, et omne donum perfectum, desursum est.* Ter kak smeš tvoj Boži kip vražjega imenuvati? Kak ti smeš dara Božjega imenuvati vražjega? Posluhni je dno malo, kakav je tê tvoj gospon, čijega povedaš [...]” (Olga ŠOJAT: 1977. *Hrvatski kajkavski pisci II.* 383-384.)

Már e rövid szemelvény alapján is fogalmat alkothatunk Šimunić retorikai felkészültségéről és szónoki képességéről, de hitszónoki stílusáról is. Az ördög nevét felelőtlenül és meggondolatlanul használó, gyakran önmagára vonatkozó embert egyfelől a krisztusi tanításokat tartalmazó, a Bibliából vett idézetek felvonultatásával figyelmezteti elkövetett vétkére, majd felteszi a kérdést: hogyan merészeli az isteni adományt (hogy ti. Isten képmásaként létezhet a Földön) az ördög névvel beszennyezni. A felszólítás: „Figyelmezz kissé, milyen a Te Urad”, nem más, mint gondolkodásra, önfegyelemre, morálisan tiszta nyelvhasználatra, a tisztább, nemesebb, erkölcsösebb életvitel fontosságára történő biztatás. Megjegyezzük: az eredeti szövegben nem adja meg a latin nyelvű bibliai idézetek kaj horvát fordítását, ami ismételten annak a jele: olyan hallgatóság előtt hangzott el a beszéd, amelynek tagjai azt nyelvismeret birtokában befogadták.

E Háromkirályok ünnepe utáni ötödik vasárnapon elmondandó prédikáció után a Pünkösöd utáni tizennyolcadik vasárnapra szóló szentbeszédből idézzünk még egy részletet, ismételten a Šimunić-prédikációk karakterisztikus jegyeit szemléltetendő: „Jöjjetek, lépjete Krisztus, az én megfeszített Megváltóm elé és gondolkodjatok el az ő szenvedésein. Melyik gyötörte őt a legjobban? Talán azt mondjátok: az, hogy őt elhagyták a tanítványok, sőt még szeretett égi Atyja is. Nem. Mert maga mellett tudta a legkedvesebb tanítványt és az ő drága Édesanyját, akik őt megörvendeztették. Talán a szörnyű megostoroztatás lehetett az, amelyről maga szólt: *Fui flagellatus die.* [Egész nap ostoroztattam.] Nem. Mert tudta, hogy meghasogatott bőre helyén van egy másik, amely által megdicsőül. Lehetett-e vajon a töviskorona a drágakővel ékesített, aranyból való helyett? Lehetett-e a mezítelenség, amelyet a kereszten elviselt? Nem. Mert sötétség takarta el, s nem lehetett látni. Lehetett-e az ital? Nem, mert maga kívánta lemosni száját, amelyet a tisztátalan Júdás megcsókolt. Lehetett-e a szomjúság? Nem. Mert amikor a spongyát odanyújtották néki, nem kívánt inni. Dehát mi volt az, ami legjobban gyötörte? Nem más, hallgatóim, hanem a szüntelen káromlás, amikor a vitézek

ruhájára sorsot vetettek, és azok, akiknek nem jutott belőle, káromkodtak szüntelenül. Ezért mondta maga Krisztus: *Diviserunt sibi vestimenta mea, et super vestem meam miserunt fortem. Tu verò auxilium tuum ne longe facias à me, od defensionem meam conspice.* [Elosztják maguk közt ruhámat, köntösömrre pedig sorsot vetnek. Ne maradj hát távol, Uram, te vagy segítségem, siess mentésemre. Zsolt 22(21),19-20] Mit kell érteni az oltalomról, amikor arról beszél? Bizonyosan semmi mást, mint hogy megvédje őt a káromlástól, amit vele szemben a vétkesek elkövettek. Mit mondotok erre ti elátkozott káromlók elátkozott nyelvetekkel? Krisztus húsának mészárosai vagytok, de nem is mészárosai, hanem ragadozó farkasai, akik az ő szent testét marcangoljátok. Oh, elátkozottak az ilyenek a Magasságos Isten által! Ah, szeretett Megváltóm! Hová kellene elrejtjenem Téged, ahol ezek az átkozott ragadozó farkasok nem találhatnak Rád? Menjek a város piacára, ahol káromlást árulnak? Menjek a boltba, ahol áru helyett káromlást lelek? Menjek a munkás emberekhez? Ó, mennyi káromló szót hallok itt! Menjek a mesteremberekhez? Mást sem hallok, csak káromlást. Menjek a halászokhoz? Már ők is Téged szidalmaznak, ahelyett hogy halat fognának. Menjek a vénekhez – azok legalább már abbahagyták. De, ó, szörnyűség, már távolról hallok a nagy és rút káromkodást. [...] Nem csoda, hogy már a gyerekek is jobban tudnak káromkodni, mint keresztet vetni. És ezért, ha Velel megyek tovább én Megváltóm, tovább a fiatalokhoz, a leánykákhöz és a kicsiny gyermekekhez, ott is szüntelen káromkodást hallok, olyannyira, hogy jobban tudnak káromkodni, mint tejet vagy kenyeret kérni a másiktól. Ó, én Istenem! Ó Szerelmem! Hol rejtőzködöl, hol bújkálsz? Menjek a szerzeteshez? Ott is káromlót találsz, aki annál jobban teszi azt, minél tanultabb, s annál kevésbé tud lemondani róla. Vagy menjek a városba, vagy fel a hegyre, avagy a szántóföldre? Egyszóval akárhová megyek, akármerre fordulok, mindenütt szüntelen káromlást találok. [...]” („Hod’te, pristupete k Krištušu Zveličitelu mojemu raspetomu, premisleite vse muke njegove. Kaj je zmed njih njega najbolje mučilo? Rečete morebiti: onok kajti su ga vučeniki ostavili i k tomu vsem njegov ljubeni Otec Nebeski. Ne; ar imal je polag sebe dragoga vučenika i dragu Majku svoju, koji su njega već razveseliti mogli. Je li morebiti bičuvanje ono strašno, od koteroga sâm govori: *Fui flagellatus tota die*? Ne; ar je znal da namesto kože one rastrgane dojde druga, odičena. Je li morebiti venec i trnje, tja do možđanih dosežuće? Ne: ar venec on je bil njemu mesto zlatoga z dragem kamenjem nakičenoga. Je li morebiti golota, koteru je trpel na križu? Ne; ar ga je tmica pokrila, da se nê mogel videti. Je li morebiti napitek? Ne; ar je sam želel oprati vusta svoja, s kojemi nečistoga Judaša je kušnul. Je li morebiti zeđa? Ne; ar kada bi mu bili podali sponđu, nê hotel piti.

Kaj je, ada, ono bilo, kaj je njega naj več mučilo? Ne drugo, stanovito, poslušiteli moji, nego blaznost, ar kada bi vitezi bili se kockali za njegovu halju, oni koji jê nesu dobili jesu blaznili; i zato Gospodin Krištuš sâ ovak govori: *Diviserunt sibi vestimenta mea, et super vestem meam miserunt fortem. Tu verò auxilium tuum ne longe facias à me, od defensionem meam conspice.* Kaj se razumeti mora po onom, kade veli na obrambu; Nikaj stanovito drugo, nego da bi se mogel obraniti od blaznostih, kotere suprot njemu čine grešniki blazneči. Kaj vi na ovo prokleti blazniki, s prokletimi vašemi jeziki? Vi jeste mesari mesa Krištuševoga, i ne mesari, nego zgrabljivi vuki, koji njega i telo njegovo sveto draplete. Oh, prokleti takovi od Višnjega Gopodina Boga! An, ljuben moj Zveličitel! Gde te ja moram skriti, kade to tebe ovi prokleti zgralivi vuki ne bî mogli? Idem na pijac varaša? onde se blaznosti prodavaju. Idem vu štacune? onde već blaznostih nego blaga nahađam. Idem k delavcem? o, kuliko je onde blaznostih čuti! Idem k meštarskem ljudem? ništar večkrat nê čuti nego blaznosti. Idem k ribičem? već oni blaznostih suprot tebe spravljaju, nego rib nalove. Idem k starcem – oni končema vre su se toga ostavili. Ali, o nesreča! vre zdaleka čujem velike blaznosti. [...] I nê čudo, da vre deca bolje znadu blazniti, nego se prekrižiti. I zato, ako idem s tobom, moj Zveličitel, nadalje k mladencem, k divojkam, k male dece, i onde vse puno blaznostih nahađam, natuliko, da bolje znadu blazniti, nego, mleka ali kruha od drugoga prositi. O, Bog moj! o ljubav moja! Kade se vre skrivaš i kade te je moči skriti? Idem k redovnikom? onde najdeš blaznikov, koji stem gorje čine, čim se vučeneši i čim se bolje mogu habati od toga. Ali idem vu varaše, ali v goru, ali v polje? Z jednum rečjum, kam god idem, kam se goder obrnem, vsegdar puno blaznostih nahađam.” (Olga ŠOJAT 1977. *Hrvatski kajkavski pisci II.* 390-391.)

A szentbeszéd tárgya ezúttal a káromlás, a keresztyén ember által oly gyakorta elkövetett bűn. Súlyosságát bizonyítandó a keresztre feszített Krisztus legsúlyosabb, legtöbb szenvedést jelentő gyötrelmeként aposztrofálja hitszónokunk a káromlás vétkét. A Krisztus által is legsúlyosabbnak tekintett kínzó voltát a Bibliából vett „jelenettel” szemlélteti: a Krisztus köntösén osztozkodó római katonák civakodását idézi fel, s a szenvedő Jézus esdő szavait: „...Uram, Te vagy gyámolítóm, siess segítségemre”. Azaz: kímélje meg e szidalmak hallgatásától, „védje meg őt” az Úr a káromlóktól. Itt a golgotai jelenet a jelenbe fordul: a szónok a jelen Krisztus-káromlóit ostorozza, kemény szavakkal, átkot kiáltva a Krisztus testét marcangoló farkasokra, akik a társadalom minden rétegében, s minden területen jelen vannak: a városokban, a piacokon, a boltokban, a munkás- és mesteremberek, a halászok, a vének, az ifjak és a gyermekek között – a kárhozat felé tartó világban. Nem kíméli a szerzeteseket sem, köztük a „tanultakat”, akik

legkevésbé képesek elhagyni a Megváltó ellen elkövethető legnagyobb bűnt. A tartalmi fokozást retorikai eszközként használva teszi hatásossá mondandóját, nyilván abban a reményben, hogy e szónoki effektusok a kor hallgatóságát bűnbánatra ösztönzik.

Šimunić a 17. századi, a barokk jegyében fogant kaj horvát prédikációs irodalom Habelić és Belostenec utáni és melletti szakaszának legszebb fejezetét írta meg. Igazat kell adnunk Olga Šojatnak, aki szerint a terjedelmében ugyan nem nagy, de tartalmában, eszmeiségében, moralizáló tendenciájában, stílusában annál gazdagabb Šimunić-prédikációkat előkelő hely illeti meg az egyetemes vallásos horvát irodalomban is.

Egy szintézis: *Cithara octochorda*

A *Martjanska/Prekomurska p(j)esmarica* feltételezett, 1593-as keletkezési dátumát támpontnak tekintve megállapítható, hogy bő évszázad elmúltával, 1701-ben a kaj horvát vallásos költészet alakulástörténetében fontos változás történt. *Cithara octochorda* címmel megjelent Bécsben az első nyomtatott, kottákat és vallásos énekszövegeket egyaránt tartalmazó énekeskönyv. A címadás (nyolc húrú citera) a kancionálé struktúrájára utal: a benne található latin és kaj horvát nyelvű énekek nyolc egységre tagolódnak, mégpedig az egyház ünnepeit és szertartásait követve. Adventi, karácsonyi, nagyböjti, húsvéti, vasárnap, Mária-napi, ünnepnap és halotti énekek sorakoznak lapjain, első helyen – minden egységben – a latin, majd a kaj horvát textusok. Az énekeskönyv népszerűségére a további kiadások utalnak: 1723-ban, ugyancsak Bécsben jelent meg a második, majd 1757-ben Zágrábban a harmadik. A hangjegyek mindhárom kiadásban négy vonalra íródtak, az első kettőben négyzet-, a harmadikban rombold alakúak. Miként a *Pavljinska pjesmaricában*, itt is vannak kotta nélküli szövegek, ez esetben, cím helyett egy valamely előző ének dallamára történő utalás olvasható, amely szerint a szöveg énekelendő. Az énekeskönyvet a zágrábi püspökség területén használták, kiadásának gondolata-indítéka is itt keresendő. Vinko Žganec és Albe Vidaković szerint az első kiadást ugyanis Toma Kovačević (1664-1724) zágrábi kanonok szerkesztette, aki 1698. április 29-től 1701 májusáig Bécsben tartózkodott gyógykezelésen, a Horvát Kollégiumban lakott (1699-től rektora is volt), s a *Cithara* megjelenésével egyidőben (1701) adta közre saját, *Brevis cantus Gregoriani notitia* című munkáját, amely valójában az alapvető zeneelmélet és a gregorián éneklés kézikönyve volt. Albe Vidaković feltevése szerint a második kiadás is

az ő munkája. Olga Šojat *feltételezi*, hogy Kovačević már kész énekgyűjteményt vitt magával Bécsbe, amelynek anyagát korábbi, a *Martjanska/Prekomurska p(j) esmaricá*hoz és a *Pavlinska pjesmaricá*hoz hasonló régebbi gyűjteményekből szedték össze, illetve Krajačević munkájából, esetleg a szájhagyomány alapján. (Olga ŠOJAT: 1977. *Hrvatski kajkavski pisci II.* 400-401.) Nem kétséges: a *Cithara* anyagában rendre felbukkannak az említett pjesmaricákban is szereplő, tehát korábbi évszázad(ok)ból való énekek, amelyek a kaj nyelvű vallásos költészet középkori, de mindenképpen 16. századi virágzására utalnak. Ilyen a már tárgyalt *Narodil se kralj nebeski* c. ének, amely egyaránt jelen van a *Martjanska/Prekomurska*-, a *Pavlinska*- és a *Ščrbačičeva pjesmaricá*ban. Szembetűnő a *Citharabeli* énekek strófaszervezeteinek sokfélesége, a verssorok hosszúsága, a gazdag rímtechnika, s a műfaji sokszínűség: ez utóbbi változatok a himnusz műfajától a drámai jegyeket is hordozó passióig terjednek. Mindez éppúgy a szövegek kiforrottságára, vélhetően több évszázadon át tartó formálódására utal, mint a választékos, frazeológiában gazdag nyelvezet. Az énekszövegek java része latinból készült fordítás, ezt a kiadványbeli latin nyelvű textusok és az azokat követő kaj nyelvű szövegek egybevetése igazolhatja. Ez pedig arra utal, hogy a régió szellemi élete korántsem volt elszigetelve az európai áramlatoktól, ellenkezőleg: nagyon korán, már a középkor századaiban eleven kölcsönhatás létezett. Ugyanakkor – Olga Šojat figyelmeztet rá – nem hanyagolható erezte e gyűjteménynek a népi eredetű énekek összessége – annak ellenére, hogy az egyes opusok nem mindig bizonyultak alkalmasnak a templomi, a szertartások keretében való éneklésre, viszont a mindenkori laikus vallásos érzület remek kifejeződései voltak. Sorsuk a *Cithara* utáni korszakban is nyomon követhető. Juraj Lehpamer *Philomena sacra* (A szent csalogány) s., 1796-os kötetében éppúgy jelen vannak, mint például Alojzije Posavac 1816-os *Cantuale* című gyűjteményében. (Olga ŠOJAT: 1977. *Hrvatski kajkavski pisci II.* 403.)

A szintézis jelleg, a műfaji, verselési novumok s a népköltészeti színezetű énekek felől szemlélve a *Cithara* esztétikai minőségek tekintetében is jelentős előrelépés a kaj nyelvű vallásos líra históriájában, amely a szubjektivitás bizonyos térnyerését is jelenti. A versek szerzői gyakran túllépnek a sablonszerű fordulatokon, a középkori vallásos líra rekvizitumain. Olykor a népi altató dalok költői képvilágára, toposzaira, metaforáira lelhetünk, de a versstruktúra is ezek jegyeire emlékeztet. Példaként a *Vusni, moja rožica...* (Aludj, rózsaszálam...) kezdetű éneket idézzük, amely – halványan ugyan, de – megtartja a születés-történetre vonatkozó allúziókat, képvilága, szókincse viszont vitathatatlanul népköltési színezetre utal:

Vusni, moja rožica, vusni, ma fiolica,
Malahna, ah ljubljena, vusni, ma grlica.
Vusni, dragi cvetek nov, vusni, kinč vseh cvetov,
Malahni, ah ljubljeni, vusni, kinč ljubavi.
Vusni, polski lilijum, vusni, gumbelijum,
Malahni, ah ljubljeni, vusni, sin jedini.
Vusni, duše zrcalo, vusni, knič i blago,
Malahni, ah ljubljeni, vusni, Ježuš želni.
Vusni, moja zvezdica, vusni, mâ dušica,
Malahna, ah ljubljena, vusni, moja ptica.
Vusni, moje veselje, paradiž Marije,
Malahni, ah ljubljeni, vusni, ptiček želni.
Vusni, vusni, golubek, želno-slavni kosek,
Malahni, ah ljubljeni, glasni moj slaviček.
Vusni, pisan štiglečec, moj zeleni gringlec,
Malahni, ah ljubljeni, vusni, tihi agnec.
Vusni, porod Materin, lep rumeni rubin,
Malahni, ah ljubljeni, vusni, Sin Devičin.
Koji vidi detece, tali mu se srce,
Malahni, ah ljubljeni, Ježuš je kot sonce.
Oh nu, ada, Ježuša spevaj vsaka duša,
Vusni, reci, Ježušek, vusni, moj Kristušek. Amen.

Nyers fordításban:

Aludj rózsaszálam, aludj ibolyám,
Szeretett kisdéd, ah, aludj el gerlicém.
Aludj kedves friss virágom, minden virágok kincse,
Szeretettem, ah, aludj, szerelmem kincse..
Aludj mezei liliomszál, aludj gyöngyvirágom,
Szeretett kisdéd, ah, aludj egyetlen fiam.
Aludj lélek tükre, aludj kincsem, kis jószágom,
Szeretett kisdéd, aludj várva várt Jézus.
Aludj csillagocskám, aludj lelkecském,
Szeretett kisdéd, aludj madárkám.
Aludj én örömem, Mária édene,
Szeretett kisdéd, ah, aludj várva várt madárkám.

Aludj, aludj galambom, várva várt dicső bogaram,
 Szeretett kisdéd, ah. Hangos csalogányom.
 Aludj tarka tengelicém, zöld harkályom,
 Szeretett kisdéd, ah, aludj szelíd báránycám.
 Aludj Anyád magzatja, szép piros rubin,
 Szeretett kisdéd, ah, aludj Szűznek Fiacskája.
 Aki látja a gyermeket, meglágyul a szíve,
 Szeretett kisdéd, ah, Jézus, olyan mint a nap.
 Nosza hát, Jézust énekelje minden lélek,
 Aludj, monddjad, Jézuska, aludj én Krisztusom. Amen.

A metaforikus madár- és virágnevek halmozása (vusni moja rožica, vusni mâ fiolica = Aludj rózsaszálam, aludj ibolyám; vusni mâ grlica = aludj gerlicém; vusni dragi cvetec nov, vusni kinč vseh cvetov = aludj kedves friss virágom, minden virágok kincse; vusni gumbelijum = aludj gyöngyvirágom; vusni moja ptica = aludj madaram; vusni ptiček želni = aludj várva várt madárkám; glasni moj slaviček = hangos csalogányom; vusni, pisan štigleček = aludj tarka tengelicém; moj zeleni gringlec = zöld harkályom; vusni tihi gnec = aludj szelíd báránycám; lep rumeni rubin = szép piros rubin), a *kisdedként* fordítható, az egész versen végigvonuló „malahna”, s ugyanígy a páratlan sorok kezdő szavának (vusni = aludj) ismétlődése az egész versstruktúrát meghatározza – szépen harmonizálva a vallásos költészetből való olyan rekvizitumokkal, mint a „paradíz Marije” (Mária édene), „Sin Devičin” (Szűznek Fiacskája).

Még szembeütőbb az *altató* jelleg s a népköltési recepció az *O, detece mē predrago...* (Ó, én drága szép gyermekem...) kezdetű énekben, amely egészen modern költői alkotás. A két-két tizenhárom szótagos sorból (4/4/3/2) és egy ötszótagos refrénből (3/2) álló strófák zeneisége a második sorvéget ismétlő refrén nyomán érvényesül, s az ismétlések sajátos ritmust alkotnak. Itt is felvonulnak a népköltészet képi alakzatai, toposzai (o, golubek moj srčeni = kis galambom, én kis szívem; ti si sokol moj = én kicsi sólymom; dišeča fiolica = jó illatú ibolya; moj liljum lepi beli = szép fehér lilium; klinček moj zeleni = szegfüllat), módosulnak viszont a vallásos rekvizitumok. A dalt sejthetően Mária éneklí a bölcső felett, de erre konkrét utalás nem történik a szövegben, ám a harmadik strófa egyértelművé teszi: az altatódal az Istengyermekeknek szól, akit az Atya szeret és megdicsőít, minden emberek fölötté tesz (Tebe Otec ljubi, slavi, ober vseh ljudih). A továbbiakban ismét a világi poézis toposzkészlete uralja a szöveget, csupán az ének záró AMEN utal a szakrális kötődésre.

Íme a szöveg:

O, detece mê predrago, vesela sem ti;
ti si mene vse mê blago, spevala bi ti,
spevala bi ti.

Sinek, sinek moj ljubljeni, zavusni si ti;
o golubek moj srčeni, vse moje si ti,
vse moje si ti.

Tebe Otac ljubi, slavi, ober vseh ljudih,
ar si njegov sinek pravi, nijeden drugi,
nijeden drugi.

Nunaj, nunaj, mili sinek, vzemi pokoj tvoj;
jur dohaja tihi senek, ti si sokol moj,
ti si sokol moj.

Lepa moja ti rožica, mili sinek moj;
kot dišeča fiolica, dragi golub moj;
dragi golub moj.

Moj lilijum lepi, vesel mi budi;
o, ti klinčec moj zeleni, slatko zavusni,
slatko zavusni. Amen.

Magyar fordításban:

Ó, én drága szép gyermekem, néked örvendek;
drága kincsem vagy te nékem, néked éneklek,
néked éneklek.

Szerelmetes kicsi fiam, aludj el szépen;
én kis szívem, szelíd galamb csak enyém leszel,
csak enyém leszel.

Atyád szeret, megdicsőít, mindenek felett;
hű fia vagy, igaz gyermek, az egyetlen egy,
az egyetlen egy.

Tente, tente kicsi fiam, békésen nyugodj;
eljő ím a csendes álom, én kicsi sólymom,
én kicsi sólymom.

Gyönyörűszép rózsaszálam, édes kisfiam;
illatozó kis ibolyám, drága kis galamb,
drága kis galamb.

Hófejér szép liliomszál légy mindig vidám;
Nyíló szegfű, kicsi virág szépet álmodjál,
szépet álmodjál. Amen.

Kiemelkedőek a *Cithara* szenvedéstörténetet tartalmazó versszövegei, a planctusok, amelyek vélhetően éppúgy korábban keletkeztek, mint az adventi vagy éppen a karácsonyi énekek, s népszerűek is a régiségben – lévén, hogy nemcsak szövegük, olykor dallamuk is fennmaradt. Lukács István méltatta a *Cithara* 1757-es kiadásából a 33 párrímes, felező nyolcasokból álló és *Alius Planctus B. V. Mariae* címen bejegyzett narratív Mária-síralmat. Értékeit is definiálta, emlékeztetve, hogy „e rövid planctusban [...] megtaláljuk a mesteri drámai építkezés összes kellékét: a felsorolásos, párhuzamos verssorokat, valamint a drámai helyzetet fokozó szólamváltást (János, Narrátor, Mária).” (LUKÁCS István: 2008. 129-130.) Remeklés a mű kompozíciója, struktúrája. Narráció és monológ váltja egymást, az utóbbi dominanciája és a planctus műfaji sajátosságából következik, Mária „síralmá”-ban a sok évszázadon át kristályosodó halott-sírató-formulák sorakoznak fel, s az egészet átszővi a megváltás tragikumának motívuma. Már a két sornyi narratív expozíció is drámai szituáció foglalata: a mit sem sejtő, haját fésülő Mária nyugalmát János apostol fájdalmas (tužni) és szörnyű (strašni) hírei (glasi) zavarják meg. „Szedd rendbe a hajad Szűzanya és hallgasd a szomorú híreket, // Mert elfogták a te fiadat és megkötözték, mint egy rablót” („[...] spravlaj, Gospa, lasi, ter nasleduj tužne glasi, // Ar vlovise sina tvoga i zvežaše kakti sužnja.”)

János szavai után a narrátor beszéli el a további történéseket: Mária fájdalmát, sírását és szenvedését, amint szenvedő fiához rohan az úton: „Felfogva a történeteket, fájdalomtól eltelve // sírva, könnyeit hullatva megy végig az úton.” („To razmevši tužna Majka, žalost prevze nju velika, // Putem hodeč narekuje i obilne toči suze.”) A narrációt itt megtörik Mária szavai: „Várj [...] fiacskám Anyádra, hadd hordozhassam szenvedésedet” („Čakaj [...] sinek, Majku, da t’

pomore nosit muku”), ám a zsidók – itt már ismét a narrátoré a szó – nem engedik a szenvedő gyermek közelébe, Jézust „ütlegelik, mint a birkát”, s amikor a keresztet vállára teszik, Mária elájul („Ali Majku ti Sidovi ne pustiše blizu dojt, // Neg mrcvare, biju, tuku Božju sina kot ovčicu. // Kad križ njemu navališe, onda Majka omiljuše. // Dâ križ nosit sam moraše, pod kêm gusto opadaše”). Eközben Jézus viszi a keresztet, gyakorta a földre rogy, majd megtörténik a keresztfeszítés – hatalmas kínok között, ám e kínokat soha senki által nem látott csoda követi, amit – a narrátor kérésére – a Szűzanya mond el. A 33 sorból álló planctus 14. sorától a 24. sorig tartó rész a kereszthalál minden bibliai mozzanatát magában foglalja és láttatja, mégpedig a fájdalmas Anya szemével. Az ellentétes képekre épülő elbeszélés minden sora így kezdődik: „Videla sem” („Láttam”), s tízszer ismétlődik, minden sorban az élő és a megölt Krisztus testi állapotának kontrasztjával:

Videla sem glavu dičnu z vencem trnja vsu zbodenu,
Videla sem lasi zlate s krvjum mrsko vse zmotane.
Videla sem, negda lepo, lice vezd popljuvano,
Videla sem ruke bele, s čavli križu prikovane.
Videla sem noge brze, vezda križu pribodene,
Videla sem sinka plačuč, za Šidove k Ocu moleč.
Videla sem sina v žeđe piti prosit, octa daše,
Videla sem sinka, svoju Ocu dajuč v ruke dušu.
Videla sem prsi svete, z oštrem kopjem otpirane,
Videla sem i gledala, gda krv z vodum je izešla.

Nyers fordításban:

Láttam dicső fejét töviskoszorútól összeszurkáltan,
Láttam arany haját teljesen bemocskolva.
Láttam egykor szép arcát most leköpve,
Láttam fehér kezét a kereszthez szegezve.
Láttam gyors lábait most a kereszten átszúrva,
Láttam sírva fiamat a zsidók miatt az Atyához imádkozva.
Láttam fiamat szomjúságban amint inni kért, ecetet adtak neki,
Láttam fiacskámat, lelkét Atyja kezébe adva.
Láttam szent keblét hegyes kopjával átszúrva,
Láttam és néztem, amint vére vízzel kicsordult.

A 24. sortól ismét a narrátor szólal meg. Máriát kérdi: hogyan élte meg Szent Fia tragédiáját („Sveta Gospa, tužna Majka, kaj si onda jur činila, // Gda iz križa znese sinka i na zemlju daše mrtva?”) Mária válasza:

Kričala sem, kavkala sem, i vse na plač zvala jesem:
Gore, morje i pečine, z menu plačte, mesec, zvezde,
I ti, žarko, temnost, sunce, daj da krije sveta grehe!
Jaj si mene, ter neboge! Sinko dragi Majka tvoje!

Nyers fordításban:

Kiáltoztam, jajveszékeltem és mindenkit siratásra hívtam:
A hegyeket, a tengereket és a barlangokat, sírjatók velem hold és
csillagok,

És te is sötétség és fényes nap, ne rejtse a világ el a bűnt’
Jaj nekem, szerencsétlennek! drága fiam, a te Anyádnak.

A vers záró soraiban ismét a narrátoré a szó: a Szűzanyát a feltámadás és a megváltás örömével vigasztalja:

O! Marija, naj plakati, z mrtvih sin tvoj hoče vstati,
Tebe prvu pohoditi, tela diku pokazati.
Ar kaj vezda je pretrpel, grešne duše je otkupil.
Dojde vreme vsem veselo, da ž njim človek pojde v nebo. Amen.

Nyers fordításban:

Ó, Mária, hagyd a sírást, fiad feltámad a holtak közül,
Legelőbb téged látogat meg, megmutatja teste dicsőségét,
Mert amit most elviselt, az a bűnös lelkeket megváltja.
Eljő az idő, a mindenkinek örvendetes, hogy az ember vele megyen
a Mennybe.

Amen.

Térjünk vissza a 15. sortól induló, tizszer ismétlődő sorkezdethez: „Videla sem”. Nem lehet véletlen, hogy ezt az ismétlődést 14 sor előzi meg, majd ismét egy

tíz soros záró rész következik. A vers összesen 34 sorból áll. Szövege vélhetően korábbi előzmények alapján véglegesedett. A műfaji előzmények a középkorig vezetnek, így szükségképpen figyelünk fel a fenti számokra. A középkor, majd a reneszánsz és a barokk is elfogadta „a számokba rejtett értelmek gyakorlatát” mind az irodalomban, mind a tudományban. (BÁN Imre: 1988. 243-244.) Rabanus Maurus (780-856) *A világegyetemről szóló huszonkét könyv (De universo libri viginti duo)* c. munkája szerint az 1-es szám az Istent jelenti, a 2-es a két testamentumot, a 3-as a Szentháromságot, a 4-es a négy evangéliumot (de a világ négy elemét is), az 5-ös Mózes öt könyvét, de a bűnt is, a 6-os a világ teremtésének hat napját, a 7-es sokféle jelentésű („multiplicem significationem habet”), így mindenekelőtt a pihenés 7. napját, azután a szentlélek hét ajándékát, de a bűnök teljességét, a hét fő bűnt is, sőt az ördögöt is. A 8-as a feltámadás jelképe, a 9-es Jézus halálának óráját (a nap 9. órája) jelenti, de a kilenc angyali kart is. A 10-es a tökéletes szám („... eodem numero perfectis operum, vel plenitudo sanctorum designatus”), a 11-es viszont a tökéletlenségé, a bűn és a törvény megszegésének jelképe, a 12-es pedig a tizenkét apostolt, Izrael tizenkét törzsét stb. jelenti. (BÁN Imre: 1988. 111-112.)

Már a középkorban számos, a számmisztika struktúráképző szerepére utaló példát találunk az irodalmi művekben, legismertebbként a Dante-mű, az *Isteni Színjáték* említendő. „A *Divina Commediá*-nak asztronómiai, kronotopográfiai, morális szerkezete mellett van számmisztikus struktúrája is” – mondja Bán Imre, s „külsőleges jeleként” a 3-as, a 7-es, a 10-es szám „szimmetrikus ismétlődéseit” említi. (BÁN Imre: 1988: 111.) Süpek Ottó *Villon Kis Testamentumának keletkezése* címmel értekezve figyelmeztet a mű számszimbolikai vonatkozásaira. SÜPEK Ottó: 1966.) Ugyancsak ő, valamint Horváth Iván és Julow Viktor Balassi versét, az *Egy katonaének* számszimbolikai aspektusait vizsgálta. (SÜPEK Ottó: 1971. 443-449.; HORVÁTH Iván: 1970. 679-677.; JULOW Viktor: 1975. 45.)

A *Cithara* plancusának szerkezeti felépítését tüzetesebben szemügyre véve a vers centrumát alkotó, tizszer ismétlődő „Videla sem” (Láttam) sorkezdet a számszimbolika jelenlétére utal. A Rabanus Maurus szerinti tízes szám mint a tökéletesség szimbóluma Krisztusnál aligha vitatható. Érdekes a mű első szerkezeti egységének tekinthető első 14 sor, amely narratív szöveg, Mária szembesülését mondja el fia keresztútjának szenvedéseit részletezve. A tizennégyes számot kettővel osztva a hetet kapjuk, amely mint láttuk, sok jelentésű („multiplicem significationem habet”): lehet a teremtés utáni 7. nap jelképe, de jelentheti a bűnök teljességét is, a hét fő bűnt s a sátánt is. A világ bűneiért kereszthalált szenvedő Krisztus itt a bűnökkel s a Sátánnal küzd meg. A 14 soros narratív szöveg elég

világosan tagolódik két egyenlő részre (7+7): a hetedik sor kizárólag Mária kétségbeesett kísérletével szembesülünk, aki fia kínjait szeretné magára venni. A nyolcadik sor viszont arról szól, hogy a zsidók közelébe sem engedik, s Mária, fia megostorozása, a kereszt súlya alatt rogyadozó Krisztus gyötrelmei láttán elájul. Az ájulás, majd a Kálváriára érkezés, illetve a keresztfeszítés mozzanatainak elbeszélését követi a vers magját képező, már említett tíz sor, amit viszont az ismét tíz sorból álló záró rész követ, amely ismét csak a tökéletesség-szimbólum megfelelőjeként értelmezhető, hiszen a feltámadó Krisztus, aki szenvedéseivel megváltja a bűnös lelkeket, a Mennybe menve megdicsőül.

Szövegünk kiforrott, mives alkotás, amely az epikus (narratív) előadást drámai szituációkkal elegyítve a Bibliából származó szenvedés-mozzanatok szaggatott, drámai effektusokban bővelkedő előadásával katartikus élményt nyújtott a korabeli nézőnek, hallgatónak, olvasónak. Ez a planctus a 17. század végének kaj nyelvű remekműve.

Értékes, fejlődés- és műfajttörténeti szempontból egyaránt becsesek a *Cithara* halotti versei is. Számos kiforrott, vélhetően hosszabb időn át formálódott példája van, legtöbbjük névtelen tanult szerzőt sejtet, szerzetest vagy világi papot, de költői adottságokkal rendelkező deákot is. Tüzetes elemzésük középkorig nyúló előzményeket is feltárhat, de a reneszánsz s a manierizmus sem hagyta érintetlenül őket. A versek formai csiszoltsága, az antik bibliai toposzok is a szerzők erudíciójára utalnak. Van olyan vers, amely a mulandóság, a kérlelhetetlen, mindenkit ledöntő halál hatalmának villoni ábrázolását idézik fel az olvasóban. Egyik sikerült, a fent mondottakat is hordozó példa lehet a *Popevka od smrti* (Ének a halálról) c. költemény. Névtelen szerzője a mindenkit utolérő, legyőzhetetlen halál hatalmáról, az embernek a halál elleni küzdelméről, annak hiábavalóságáról elmélkedik. Konklúziója: hiába az orvoslás, hiába a kuruzslás, hiába a vitézség, az emberi erő, a földi gazdagság, az élet-halál harc a csatában, az ember mindig alulmarad. Történelmi példákat sorakoztat fel Sámsonról Pompeiusig, mindahányan a halál által győzettek le. Doktorok és patikák, gyógyfüvek és ragacsos flastromok, a padovai zarándoklat, jóslás mind hiábavaló, a haláltól egyik sem óv meg. Halál lett a sorsa Sámsonnak, az „erős vitéznek” (vitez jaki), a „nagy Herkulesnek” (Herkuleš ob veliki), a hatalmas és rettegett Nagy Sándornak (Aleksander gde je zmožni), a gazdag Dáriusnak (Darijuš), Juliusnak, az első császárnak (Julijuš car prvi) és „sok más császárnak (cesari vnogi drugi). Valamennyit legyőzte a halál. A földi gazdagságról, az evilági hívságokról medítálva is a hiábavalóság lesz konklúziója. Mert a halállal szemben mit sem ér a gazdagok, a zsugoriak

aranya, ezüstje, megszámlálhatatlan kincse, a gazdag majorságok, a szép lovak, a királyi korona és hatalom, a fiatal lányok szépsége, az úrasszonyok és királynék rangja. Mind semmivé lesz, amikor „a kaszás keze lesújt rájuk” (kad ju ruka vudri kosca). Meditációját a versszerző szkeptikusan zárja:

O, smrt strašna i nemila!
kaj si toga jur pobila!
Kaj ču večje povedati?
plač mi ne da govoriti.
Ne se rodil, nit se neče,
koi smrti vujti hoče.

Ó, kegyetlen, szörnyű halál,
aki mindent lerontottál!
Mit tudok erre mondani?
Könnyem nem hágy megszólalni.
Nem született, s nem születik,
ki a haláltól elszökik.

A kor olvasóinak többsége persze itt még várná az üdvözülés ígétét, a Megváltó Krisztus közbenjárására történő utalást, ám e szakrális allúzió elmarad. S hogy miért, arra a vers stílus- és kortörténeti aspektusa adhat választ. Bocsásuk előre: a szöveg nyilvánvalóan nem jelen formájában született meg, előzményei, variánsai bőven lehettek, ami filológiai aprómunkával egykor feltárható lesz. S talán nem alaptalanul tesszük hozzá: eredménnyel, hiszen például az 1696-ból való *Zengedező Mennyei Kar* c. közismert magyarországi kancionálé lapjain található, *Én Istenem, benned bízom...* kezdetű, s a jelenlegi református énekeskönyvbe is felvett ének 6. strófájában az alábbi sorokra bukkanunk:

Nincs orvosság halál ellen
Patikában vagy más helyen,
Széles mezőn, drága kertben,
Oly fű nincsen,
Haláltól amely megmentsen.
(ÉNEKESKÖNYV: 1972. 488.)

Citharabeli énekünk alábbi részlete és a fenti sorok közötti rokonság nyilvánvaló, a horvát szöveg a magyar parafrázisaként hat:

Zahman su mu patekari,
zahman fini i doktori,
ne mu treba v Padovu,
nit v nijeden apoteku.
Na stran mora deti listje,
na stran flaštre i korenje.
Nit napitki alkermeša,
niti prahi iz Becvara,
ne mogu ga opčuvati,
da bi ne bil suženj smrti.

Nyers fordításban:

Hiába a patikárius,
hiába a jó doktorok.
Nem kell Padovába menni,
sem egyetlen patikába sem.
Hiábavaló a jóslás,
hiába minden ördögi kuruzslás,
félre kell tenni a füveket,
félre a ragacsos flastromot és gyökereket.
Sem a festett ital,

sem a Becvarából való por
nem tud megóvni a halál rabságától.

A magyar példa a 17. századi magyar egyházi énekkincs kontextusába illeszkedik, maradéktalanul a hitet erősítő vallásos ének részlete, kaj szövegünk viszont szemmel láthatóan szakít ezzel, rokonait, párhuzamait alighanem a század elejétől Európa-szerte népszerű manierista meditatív költészetben lehet keresnünk. Kontemplatív szemlélődés, nyugtalanság, szorongás, az élet mulandósága miatti csalódottság, az élet értelmét kereső meditáció, az embert érő csapások kérlelhetetlenségével való szembesülés – sorolhatjuk e poézis fontosabb jellemzőit, amelyek rezonanciája a kaj versben is jelen van.

A *Cithara* változatos énekanyagának további, magyar szempontból is figyelemre méltó színfoltja a horvát Szent László-kultuszt reprezentáló két vers. A kultusz létrejötte aligha kíván bővebb magyarázatot, a zágrábi püspökség alapításának Lászlót dicsérő gesztusa a nyilvánvaló kiindulópont: az 1094-ben létrejött episzkopátus voltaképpen a történelmi Szlavónia és Zágráb későbbi politikai és kulturális pozíciójának fontos, sőt meghatározó előzménye volt. A magyar király kultuszának kialakulásában szerepe volt László családi kötődésének is: lánytestvére, Ilona hercegnő (Jelena Lepa) Zvonimir király hitvese volt. A László-kultusz nyomai már korán, a középkorban felbukkannak. S a ma ismert adatok vélhetően nem is a legkorábbiak, azok feltárása további kutatást kíván. Egy bizonyos: Felicián esztergomi érsek 1134-ből való oklevelének preambulumban megerősíti, hogy László, a magyar király Zágrábban püspökséget alapított azzal a szándékkal és céllal, hogy Szlavónia lakosságát a bálványimádás eretnokségétől eltérítse. (Miho DEMOVIĆ: 2008. 124.) Az is tény, hogy a 12. században, a zárai (zadari) Szent Mária-kolostor *Kartularuma* folio 22 rectoján is felbukkan *Vladdislav* (*uladdislau*) „pannóniai király” neve, aki elfoglalta Horvátországot (*Croatiae invadens regnum*) és trónra ültette unokaöccsét, Álmost. (Az adalék közléséért dr. Miho Demovićnak kell köszönetet mondanunk.) A sebenicói (šibeniki) konventuális ferences kolostorban őrzött, 1304-ből való *Breviarium franciscanum de Breberis* c. kódex kalendáriumában szintén szerepel „Ladislaus rex de Ungaria” (Krsto STOŠIĆ: 1933. 23.), az ugyanitt található *Liber sermorum* v. c. 14. századi keletkezésű kódexben pedig a *Szent László-legenda* egy terjedelmes változata maradt fenn. (Krsto STOŠIĆ: 1933. 33.) A dalmáciai részekben a ferencesek által használt *Breviarium franciscanum* kalendáriumában a Lászlóé mellett Szent Imre névünnepe is említi. (Krsto STOŠIĆ: 1933. 23.) Kétszeresen becses emlék az ugyanitt őrzött *Liber Demetrii de Lasko*, azaz a Laskai-kódex, amely ún. „iskolakönyv”, s összeállítója Laskói Demeter volt, aki munkáját valószínűleg 1433–1435 között másolta össze. A kódexben maradt fenn a ma *Laskai sorok*ként számon tartott magyar nyelvű vers, amely „[...] tartalmát tekintve imádság: könyörgés a kenyér színe alatt jelen levő Krisztushoz.” (HOLL Béla. 1984. 17.) A kódex egy latin nyelvű, Szent László napjára készült *sermot* is tartalmaz, amely a krónikákból ismert Szent László-legendát követi, s vélhetően a mindenkori László napon elmondandó sermo mintája volt. (MADAS Edit-HORVÁTH Zoltán György: 2008. 145-153.)

Miho Demović levélben közölt információi szerint a zágrábi liturgikus könyvekben Szent László nevével a 14. századtól kezdve találkozunk mind sűrűbben, más püspökségek területén viszont csak a 15. században. Vonatkozik ez a latin

nyelvűekre éppúgy, mint a kézzel írott és nyomtatott glagolita szövegemlékekre. A zágrábi székesegyház fennmaradt liturgikus kódexeiben, nyomtatott liturgikus könyveiben nagy számban jelennek meg más magyar szentekre vonatkozó adatok is, a leggyakoribb – érthetően – Szent László nevének említése.

A horvát Szent László-kultusz fölöttébb érdekes bizonyítéka a zágrábi székesegyház kincstárában őrzött, a horvát királyság átadásának jelenetét ábrázoló, himzett László-palást, amelyen I. (Szent) László a horvát királynőtől, Jelena Lepától, Zvonimir király özvegyétől átveszi a királyságot jelképező aranyalmát. Ez a motívum él tovább a *Cithara* két László-énekének egyikében, amelyek forrása egyébként az eredeti *László-legenda* éppúgy lehetett, mint a *Laskai-kódex* említett *sermoja*. A két vers némely egyezések ellenére eltérő magasztalása Lászlónak. Ugyan mindkettő tizenegy strófát számlál, ám a 219-es számút nyolc soros strófák, míg a 220-ast négysorosak alkotják, a sorok szótagszáma mindkettőnél nyolc. A tartalmi eltérések is jelentősek. Az előbbi László genealógiájának, horvát–magyar uralkodói erényeinek bemutatása után (ez az első három strófára korlátozódik) a „szent” királyt magasztalja, a szegények istápolóját, a „Szűzanya hű szolgáját” („Majke Božje sluga verni”), a templomépítőt, a harc közben is fohászkodót, a halála után csodatévő szentet. Az utóbbi ének fontos „croata” motívuma az ötödik és a hatodik strófában jelenik meg, mely szerint Lászlót „özveggyé lett lánytestvére”, „a horvát királyné” („sestra tvoja udovica, budeč Horvacka kralica”) hívta segítségül a két országot egyesítendő:

Gda sestra tvoja udovica,
budeč Horvacka kralica,
na pomoč te be zazvala
od kud ti je zrasla hvala.

Obranil si sestru tvoju,
složil si skup zemlju tvoju,
k domovine stare tvoje
od kud ti se hvala poje.

Megözvegyült lánytestvéred,
aki horvát királyné lett,
segítségül hívott téged,
ahonnét jött dicsőséged.

Védelmesztet testvéredet,
országát is egygét tetted,
régi hazáddal egységbén,
ahol dicsér hálaének.

El kell fogadnunk Demović feltevését, amely szerint az idézett strófák a László-palást jelenetével mutatnak rokonságot, ami viszont – tegyük hozzá – arra utal, hogy a középkortól a 17. század végéig a horvát keresztény hagyomány korántsem a hódítót, hanem a horvát földet oltalmazó királyt látta László személyében. A *croatohungarus tudat* korai, a középkortól öröklődő kifejezése ez éppúgy, mint hogy a vers szerzője „országaink szent királyaként” („kralj sveti Laslov orsagov našeh”), tehát a közös haza uralkodójaként aposztrofálja Lászlót, ami a kollektív emlékezet működésének beszédes példája. De annak minősül a 219. ének harmadik, s a 220. negyedik strófájának néhány sora is, amelyek szerint László a magyar, a horvát, a dalmát s a „Slovenec” (értsd: a történelmi Szlavónia lakója) testvéri egységét is megteremtette:

A 219. ének 3. strófája:

Horvat, Vugrin, i Dalmatin
je tebe bil kot pravi sin,
služili su tebe verni
ar si kralj bil nim povoljni.

Horvát, magyar és a dalmát
hű fiad volt ez mindahány,
hűséggel szolgáltak téged,
becsülted ő hűségüket.

a 220. ének 4. strófája:

Vugrinu, Dalmatin, Horvat,
i Slovenec včinen je brat,
skupa složen korunu
po viteškom tvojem trudu.

Magyar, dalmát, horvát, szlovén,
mára immár testvéreként
koronád és vitézséged
által alkot, lám, egységet.

A horvát–magyar irodalmi kapcsolatok karakterisztikus szegmentumáról
lévén szó, idézzük mindkét textus eredetijét és magyar fordítását.

A 219. sz. ének:

Zdrav budi kralj sveti Laslov,
orsagom vnogem blagoslov,
imena jesi lepoga,
i v nebu slavnoga.
Velik su v rodu kraljevskom
ali vekši v žitku svetom,
visok, i lep v tvojem telu,
ali v Božjem lepši delu.

Srečen Bela kralj vugerski,
srečen i orsak be Polski,
ov je mater dal kraljevsku,
on oca i čast vugerksu.
Svetost tvoja ku si imel,
je včiniła da si videl
lepu složnost međ orsagi,
i da si bil kralj vsem dragi.

Horvat, Vugrin i Dalmatin
je tebe bil kot pravi sin,
služili su tebe verni
ar si kralj bil nim povoljni.
Ali Bogu bil si drakši,
suprotnikom s tem strašešni,
vnogi jesi tabor razbil,
s viteštvom Orsage branil.

Prepaščil si gladnem hranu,
junakom v gorah potrebnu,
žednem k tomu vodu hladnu,
s pečine dal si obilnu.
Moleč Boga, v poniznosti,
ves si gorel v ljubeznosti,
od zemlje zdignjen v svetlosti,
veče krat viđen v radosti.

Majke Božje sluga verni,
vu vsem bil si nje povoljni,
Cirkve ziduč nju poštujuč,
Marije ime zvišujuč.
Ti sizhodil, s neba sprosila,
i dobiček velik
včinil neprijateljske peneze,
obračajuč na kamenje.

Z kemi to neprijатели
bili jesu nakanili,
da junake tvoje zmute,
i nim bežat da dopuste.
Potom vnoge biskupije
vu napredek službe Božje,
je si zdignul i nadelil
vere prave ščit postavil.

Z dobrotami tak okinčen,
drag Bogu, ljudem povelje,
žitek sveta je dokončal,
vu blaženstvu večni postal.
Koga Vugri vu želosti,
tri leta i v turbnosti,
vu černine oblečeni,
jesu žaluvati vern.

Ni trumbete nit herpavke,
nijedne k tomu popevke
ne bilo čuti v orsagu
tak su stali bili kralju.
Kad bi njegovo mertvo telo,
na pokop peljano bilo,
vu Varad Marije cirkvu
gde je gorb bil zidan k tomu.

Vsi ki s mertvem behu telom,
obterženi svetem trudom,
počinuše pokoj daše,
konjem sebe izaspaše.
Metem toga sveto telo,
z Hintovom skup je otišlo,
prez svakoga sluge konja,
ravnajuč Angeli kola.

Pri grobu svetoga tela,
Vnogi moleč Lauš kralja,
jesu dare izprosili,
i v betegu zdravje vzeli.
I nas posluhni tve sluge,
moli Boga mentuj tuge,

milost nam Božju izprosi,
na orsage ti skerb nosi.

Hvala budi Ocu Bogu,
Sinu i Duhu Svetomu,
po kojeh Lauš na svetu,
ve kralj postal, je sad v nebu. Amen.

Magyar fordítás:

Üdvözlégy szent király, László,
országodban ki vagy áldott,
szép nevedet, melyet viselsz,

dicsőítik földön s mennyben.
Nagy királyi nemzetséged,
de még jobban szent életed,
szép vagy s magas termetedben,
de még szebb hited Istenben.

Boldog Béla, magyar király,
hasonlóképp Lengyelország,
ez királyi anyját adta,
a magyar volt édesapja.
Szent mivoltod, mellyel bírtál
engedte, hogy tisztán lássál:
a két ország szövetsége
királyságod dicsősége.

Horvát, magyar és a dalmát
hű fiad volt ez mindahány,
hűséggel szolgáltak néked,
becsülted ő hűségüket.
Kedves voltál Isten előtt,
ellenségtől nem rettegő,

ellenségedet legyőzted,
vitéz módon hazád védted.

Ételt adtál éhezőknek,
a szükségét szenvedőknek:
italt a szomjúhozónak,
pecsenyét a koplalónak.
Isten előtt térdepelve,
hevültél a szeretetbe'
földről fényességbe szállva,
sokszor láttunk boldogságba'.

Szűzanyának hű szolgálja,
mindenkor kedvében járva,
templomot is emeltettél,

mit Óróla elneveztl.
Hadjáratban fohászkodtál,
s mily nagy ajándékot kaptál:
ellenségnek ezüstpénze
átváltozott mind kövekre.

Ellenséged eltökélte,
hogy ezzel majd megtéveszse
hős fiaid, megzavarja,
őt pedig így futni hagyja.
Szentmise hogy virágozzék,
sok püspökséget emeltél,
hogy a hitben megtévedtek
igaz útra térhessenek.

Gazdagodva jótettekkel
Isten s ember örömére,
szent életét béfejezte,
örök boldogságra lelve.
A magyarok nagy bánatban
három évig szomorúan
gyászban voltak mindahányan,
hűségese, búsulásban.

Trombitákat, sem dobokat
sem énekelni dalokat
nem hallottál az országban
királyuk miatti gyászban.
Holttestét így vitték volna,
Máriának templomába,
Hová építtetett sírja.

Mind, ki a szent testtel ott volt,
szent dolgokban szorgoskodott,
nyugalomra térve aztán,
lovakat is mind kifogták.
Ám a hintó a szent testtel

megindult most szép csendesen,
szolgák nélkül suhant tova
angyaloktól kormányozva.

Szent testének sírboltjánál
kérlik sokan László királyt,
kegyelméért esedeznek,
betegnek gyógyulást kérnek.
Hallgasd meg a te szolgádat:
távozzék tőlünk a bánat,
kérjed Istennek kegyelmét,
országunknak oltalmáért.

Légyen hála az Atyának,
Szentléleknek és Fiának,

akik által a földön lent
László király, s most a Mennyben. Amen.

A 220. ének:

Zdrav budi kralj Sveti Laslov,
orsagov našeh blagoslov,
vesel nam dan tak zazvani,
s tvem imenom poštvani.

S kraljevskem rodом velik si,
s tvum svetostjum još vekši si,
velik si bil s rastom v telu,
jošče vekši v dobrom delu.

Srečen Bela kralj vugerski,
srečna poljska kči iz ke si,
rođen na sreču veliku,
četireh osrsagov i diku.

Vugrinu, Dalmatin, Horvat
i Slovenec včinen je brat,

skupa složen korunu,
po viteškom tvojem trudu.

Gda sestra tvoje udovica,
budeč Horvacka kralilca,
na pomoč te be zazvala
od kud ti je zrasla hvala.

Obranil si sestru tvoju
složil si skup zemlju tvoju,
k domovine stare tvoje
od kud ti se hvala poje.

Vredne behu takve dike,
zažgene tvoje molitve,
svetil si se ti moleči,
kak ti ogenj v temne noči.

Kad si Bogu ti zdihaval,
da si se od tel zdigaval,
Boga moleč vu Varadu
zidanom od tebe gradu.

Gde sebe grob izebral si,
vnoge zdravjem daruval si,
slepe, neme, v grobu ležeč
za nevoljen mertev skerbeč.

Tak i za nas tvoje sluge,
moli Boga mentuj tuge,
milost nam Božju izprosi,
ar nas vsaki svoj kriš nosi.

Hvala budi Ocu Bogu,
Sinu is Svetomu Duhu,
ki su zdenec pobožnosti,
i Ladislava svetosti. Amen.

Magyar fordítás:

Üdvözlégy Szent László király,
országinkank ki vagy áldás,
e nap nekünk örömnép,
megszenteli a te neved.

Te királyi nemzetséged
Szent mivoltoddal emeled,
nagyra nőttél, szép termeted
tetézi ezt számos teted.

Béla, boldog magyar király,
és a lengyel királyleány,
aki megszült örömére,
négy ország dicsőségére.

Magyar, dalmát, horvát, szlovén
mára immár testvérekként
koronád és vitézséged
által alkot lám egységet.

Megözvegyült lánytestvéred,
aki horvát királyné lett,
segítségül hívott téged,
ahonnét jött dicsőséged.

Védelmezted testvéredet,
országát is eggyé teted,
régi hazáddal egységben,
ahol dicsér hálaének.

Dicsérendő ékesség vagy,
imádságid buzdítóak,
szent vagy midőn imádkozol,
égő fáklyaként világolsz.

Midőn Istenhez óhajtasz,
testeddel hogy elvágódasz,
kéred Istened Váradon
mit teremtet akaratod.

Sírhelyed ott kijelölted,
hanyagoltad egészséged,
sírba fekve csendben, némán,
haláloddal nem gondoltál.

Kérd az Istent, szolgálodat
kerülje el minden bánat,
kérj számunkra engesztelést,
hordozza mind a keresztjét.

Hála legyen az Atyának,
Szentléleknek s Szent Fiának,
Vagytok forrási vallásnak,
László király szent voltának. Amen.

A 18. SZÁZADI SZAKRÁLIS PRÓZA

Írók Josip Bedekovićtól Josip Horvatig

A 17. századi, már a belletrisztika jegyeit is hordozó, Juraj Habdelić, Ivan Belostenec, Mihajlo Šimunić képviselte vallásos széppróza a század végén és a 18. században is tovább él, sőt számszerűen és az értékrend tekintetében is jelentősen – nagyobb részben nyomtatásban – gyarapodik. A nyomtatásban megjelent művek alapján tekintélyes névsor állítható össze: Josip Bedeković, Štefan Fuček, Ivan Krištovec, Josip Keresturi, Ivan Šimunić, Petar Berke, Hilarion Gašparoti, Serafin Gergely, Juraj Mulih, Štefan Zagrebec – ők e színes, szakrális próza megalkotói, pálos, ferences, kapucinus, jezsuita szerzetes és világi pap egyaránt van közöttük. Műfajttörténeti aspektusból szemügyre véve az általuk teremtett prózát, a *prédikáció* a meghatározó műforma, de jelen van a historiográfia is. Ide sorolandó még az anonim *Raskriška kniga* (Ráckanizsai könyv), amely egyebek mellett Szent Jeromos élettörténetének kaj nyelvű összefoglalása. A nyelviség kérdése kapcsán itt meg kell jegyezni: a historiográfus **Josip Bedeković** (1688-1760) – kaj-vidéki elkötelezettsége ellenére – az egykorú tudományszemlélet hatása alatt latinul írja fő művét, amelynek címe: *Natale solum magni ecclesiae doctoris sancti Hieronymi...* (1752). Alojz Jembrih méltán írja róla: amit Ivan Belostenec a lexikográfia területén alkotott, annak historiográfiai pendant-ja Bedeković műve, a *Natale solum...* Ekképpen nem nyelvisége, hanem tárgya okán illeszkedik a kaj nyelvi régió identitástudatot formáló irodalmi emlékei közé. (Alojz JEMBRIH: 1977. 125.) A mindössze 54 főlíót tartalmazó mű két részre tagolódik. Az első rész a tágabb térség földrajzának, történelmének, lakosságának leírása – benne bő fejezet szól a Muraközről –, a második Szent Jeromos élettörténetének foglalata, kiegészítve a térséghez kötődő boldogokra és szentekre vonatkozó adatokkal. A könyvet Matheus Fuhrmann, D. Daller és Ivan Ranger rézkarcai ékesítik, amelyek a csáktornyai régi várat, a Szent Ilona nevét viselő pálos kolostort s a štrigovai Szent Jeromos-templomot ábrázolja, egy rézkarcon pedig a Muraköz térképe látható. A kaj vidéki identitás szempontjából legérdekesebb a Muraközt bemutató fejezet, a térség egykorú állapotának, ismereteink szerint, legjobb bemutatása, amely a geográfus, a történész és a műtörténész számára egyaránt becses adatokkal szolgál: „Ezt a vidéket Insula Muro-Dravananak, vagy Insula Chaktorniynsinek hívják, horvátul és szlavónul [értsd: kaj-nyelven] Međumorje

(Medgyumorje), magyarul pedig Muraköz a neve, azért, mert ezt a vidéket két folyó fogja közre, északról a Mura, dél felől pedig a Dráva – innen a Medumurje név. A két folyó Légrádnál folyik össze. A Muraközt Stájerországtól egy patak választja el, melyet Grajenának neveznek (Styriamquae ub Insula dividit). [...] A Muraköz kiterjedése mintegy nyolc német méröld, szélessége kb. négy méröld. Észak-Muraközre (Superius ili Montanum) és Alsó-Muraközre (Inferius ili Capestre) tagolódik. Csáktornya a Szent Ilona kolostorral valahol középütt van. Felső-Muraköz a kolostortól nyugatra a stájer határig terül el, mintegy ötven domb, nagy szőlőhegy veszi körül, minden oldalról termékeny völgyekkel. Itt teremnek a legnemesebb borfajták. A völgyben bőséges széna terem a szarvasmarhának, az erdők tele vannak makkal a disznóhizlaláshoz. Az erdőkben van tűzifa és építőanyag.

Alsó-Muraköz síkságon fekszik, amelyet a nagy folyókon: a Dráván és a Murán kívül a Trnava, a Stratka és a Rakovnica patak öntöz. Épp a folyók közelsége miatt a Muraköznek ez a része általában elegendő termőtalajjal rendelkezik. A folyók bővelkednek halban, emellett malmok hajtására is alkalmasak. Mind az egyik, mind a másik Muraközben (a Felsőben és az Alsóban) elegendő erdő van, aminők a Muršćak, a Hrčove, a Topolovec, a Crljenjak, a Karlovčak, a Ferenčuk és a Katančak, amelyekben a fán kívül van vaddisznó és más vad is. Nem csoda, hogy a Muraközt egykor *Hortus Slavoniae superioris*nak nevezték (Felső-Szlavónia kertje), mint ahogy a Szerémséget *Hortus Slavoniae inferioris*nak (Alsó-Szlavónia kertje). A [csáktornyai] vár környéke régtől fogva mezőváros avagy oppidum Chaktornyense, amely a csáktornyai uradalomhoz tartozott a város számos házával. A város 1723. május 13-án nagy tűzvészben elpusztult, de gyorsan újjá is épült. A városlakók sok házat építettek téglából, míg a korábbiak fából voltak. A település legszebb ékessége a ferences kolostor Szent Miklós püspök templomával, amely 1659-ben épült gróf Zrínyi Miklós segítségével. Míg a Szent Mihály arkangyal plébániatemplom előtt vásárokat tartanak, a nagyobb vásárokat viszont Virágvasárnap, Péter Pál és Szent Katalin napján tartják a vásártéren. Ezeken a vásárokon leginkább a szarvasmarhát, a lent és a kendert árulják. A városlakók főleg iparosok és földművelők.” (Alojz JEMBRIH: 1997. 128-129.)

Kiemelten foglalkozik a csáktornyai Szent Ilona-kolostorral, ennek alapításával, korai történetével, birtokadományaival. Leírja a térséget ért természeti csapásokat, s a törökök által okozott károkat. Az 1738-as, jelentős károkat okozó földrengésről személyes élményei alapján számol be, feljegyezve, hogy „1738 áprilisának 30. napján hajnal előtt több rengéssel és nagyon erősen megmozdult a föld a Muraközben. Ez a földrengés nemcsak a csáktornyai várat, a plébánia-

templomokat és más kőépületeket rongált meg, hanem a kolostort is, rajtuk sok és hatalmas repedés keletkezett, sok közülük össze is omlott. A legnagyobb kárt a pálos kolostornak és templomának kellett elszenvednie, amelyek vaskapcsok nélkül épültek.” Az egyéb csapásokat felsorolva jégverésről, marhavészről, a föld terméketlenné válásáról számol be, amelyek a majorságok pusztulását, a hombárok és pincék kifosztását jelentették, ahogy a török portyázás a térséget elérte.

Bedeković lokálpatriotizmusának további jeleként kell utalni a *Natale solum* helynév-anyagára, ugyanis a mű *Tabula topographica Insulae Muro-Dravanae; cujus numeri designant loca ejusdem Insulae suis nominibus appellata* című fejezetében a térség 132 tételt tartalmazó helynév-listáját is közli a Muraköz térképét kiegészítendő. A lista adatai között magyar helyneveket is találunk: Légrád, Csáktornya, Szerdahely (ma Mursko Središte).

Nem vitatható: Bedeković olyan történeti munkát alkotott, amelyben a történeti tények patriotizmussal párosulnak, s amely a bécsi egyetem akkori professzorának, Josef de Hacknak elismerését is kiérdemelte. 1751. június 30-án recenzióban méltatta a művet. (Alojz JEMBRIH: 1997. 137.)

Jelentős, már a korabeli kaj szépirodalom aspektusából is fontos szerző volt **Ivan Krištolovec** (Krisztolovecz János), aki 1658-ban született Varasdon. Apját korán elvesztette, s a félárva gyermeket hitbuzgó édesanyja egyedül nevelte. Krištolovec a bölcsészeti stúdiumokat elvégezve belépett a pálos rendbe (1676), s egy év elmúltával, 1677. október elsején rendi fogadalmat tett. Filozófiai műveltségét a lepoglavai iskolában szerezte, teológiát viszont már Bécsben tanult. Stúdiumait kiváló eredménnyel fejezte be, 1684-1687-ben már filozófiát tanított Lepoglaván, majd 1688 és 1693 között morálteológiát. Több éven át volt Krizsevácson (Križevci = Körös) prior, később egyre magasabb rendi tisztségek viselője: procurator generalis, generalni definitor, rendi fővikárius, 1715-től a pálos rend legfőbb előjárója: „cum omnibus et singulis privilegiis, prerogativis, praeminentiis, autoritate, facultatibus, gratiis et indultis, honoribus et oneribus solitis et consuetis, autoritate Apostolica constituita” – jegyzi fel a kortárs Nikola Benger. A rendi generális káptalan 1715. május 8-án hirdeti ki a választás eredményét: „in Priorem Generalem usque ad proxime futurum capitulum generale pro novi Prioris Generalis electione celebrandum.” Mint rendjének hivatalos képviselője részt vett az országgyűléseken, 1716-ban királyi tanácsosi címet is kap.

Elöljárói tisztségben rendkívül sokat tett a pálos rend birtokainak védelmében, támogatta a csáktornyai rendház közösségének törekvését, hogy a magyar provincia helyett a horváthoz tartozhassanak, az ő érdeme, hogy Remete Szent Pál névünnepe a római katolikus egyház egész területén elfogadottá lett (január 15)

Róma döntése alapján: „concessit, ut officium Sancti Pauli Eremitatae [...] sub ritu semiduplici in ecclesia universalis celebrari [...] ab omnibus Christi fidelibus [...], qui ad horas Canonicas tenentur sub ritu duplici minori recitari passit et valeat”. Ki kell emelni a lepoglavai kolostor könyvtárának és vendégházának (Foresteria) megépülésében vállalt szerepét s értékes adományait: 1720-ban a kolostor templomának két, Szent Ágostont és Remete Szent Pált ábrázoló ezüst szobrot ajándékozott.” (Ante SEKULIĆ. 1995. 34-37.)

Krištolovec kiterjedt irodalmi munkássága részben a latin nyelvűség, részben a kaj nyelvűség jegyében formálódott. Az előbbieik közül, jelenlegi lelőhelye okán, a magyar-horvát irodalmi-szellemi kapcsolatok szempontjából is jelentős. Vonatkozó kéziratos munkáját a budapesti Egyetemi Könyvtárban őrzik. Tartalmát tekintve becses forrása az egyes pálos kolostorok, birtokadományok történetével kapcsolatos kutatásoknak.

A kaj horvát irodalomtörténetbe Krištolovec két kaj nyelvű munkával írta be nevét: az egyik a *De imitacione Christi* fordítása, a másik a Márta és Mária Magdolna bibliai téma kaj nyelvű feldolgozása. Késői barokk mű mindkettő, mind a tárgy, mind a stílus alapján az irányzat késői, 18. századi hajtásának minősül. A Kempis-fordítás két kiadásban jelent meg: 1710-ben Bécsben, 1760-ban Zágrábban adták ki. Kaj nyelvű címe. *Od naszledovanja Kristussevoga* (Krisztus követéséről). A fordítás a Kempis-mű horvát népszerűségére és 18. századi időszerűségére vall, hogy Marko Marulić, Atanas Georgijević, Bartol Kašić és mások után és mellett talált befogadásra a kaj nyelvű olvasóközönség körében. (Zvonimir BARTOLIĆ. 1985. 25.) Krištolovec a „szlovén [szlavón] nép nemes asszonyainak” („plemenitem gospojam naroda slovinskoga”) ajánlotta transzlációját, s ajánlásából az is kitűnik: a fordítás eszmei inspirálói között Roberto Bellarminót éppúgy ott találjuk, mint Ludovicus de Pontét. Krištolovec kaj nyelvű textusa jól megfelel az eredeti, tehát a latin nyelvű mű stilizálásának: annak közérthetősége, olvasói befogadhatósága egyáltalán nem csorbul a krištoloveci szövegben.

Más karakterű alkotás a *Žitek dveh vereneh Kristuševih službenice: Marte i Marije Magdalene...* (Krisztus két szolgálóleányának: Mártának és Mária Magdolnának élete...). Emlékszünk: a téma feldolgozásának verses változatát már a *Martjanska/Prekomurska p(j)esmarica* lapjain megtaláljuk, amely 1695-ben készült, s a magyar Szentmártoni Bodó János művének átköltése. Már ennek méltatásakor említettük: a magyar eredeti a 17. században a „legtöbbet másolt” olvasmányok egyike volt. A kaj horvát átköltés is bizonyára e népszerűség folyománya volt, s hogy a téma a horvát ajkú keresztény hívők körében is befogadásra

talált, azt a téma Krištolovec alkotta prózai feldolgozása is alátámasztja. 1718-as megjelenése azt jelenti: a verses előzmény után huszonhárom esztendővel is volt olvasói igény a szent életű asszonyok történetének irodalmi adaptációjára. A terjedelmes barokk cím közvetlenül nem utal a szerző személyére, ám a Draskovics Jánosné Nádasdy Mária Magdalénához intézett szöveg iniciáléi alapján tisztázódott Krištolovec szerzősége. Az ajánlás végén ezt olvassuk: „Kot veren sluga i Kapelan iz R. S. P. P. P, P. R.”, azaz: „Mint hű szolga és káplán az R. S. P. P. P. P. R-ből”. Az idézett iniciálék desifrizozása nyomán (Alojz Jembrih munkája) ezt a szöveget kapjuk. „Iz Reda Svetoga Pavla Pervoga Puščenika Prior Reda”. azaz: Első Remete Szent Pál rendjének priorja, aki az említett esztendőben Krištolovec volt, Draskovicsné Nádasdy Mária Magdolna pedig Krištolovec mecénása, a könyv az ő támogatásával jelent meg. (Alojz JEMBRIH: 1997. 147.)

Krištolovec műve kettős céllal íródott. A szerző egyfelől a példaadás, vallás-erkölcsi tanítás szándékával idézi fel Krisztus két szolgálólóányának történetét, másfelől „érdekfeszítő” lektürt kíván olvasói kezébe adni. E célnak a prózai feldolgozás jobban megfelelt, mint a verses interpretáció. Krištolovec láthatóan nemcsak jó stilizáló, invenciózus elbeszélő és szituációteremtő is. A szűkszavú bibliai textusból élvezetes, színes prózai szöveget tud alkotni, ami félig-meddig már a világi próza irányába is mutat. A mű egészének jellemzéseképpen egy rövid szemelvényt idézünk:

Od Pokolenia y Familie Szuete Marie Magdalene

U vremenu Octavianussa Czeszara, bil je jeden kruto bogat y poglavit sidov, ali budi Izraelita, koteri je sztál vu Jerusalemu, y ondi ne jako na dalekom od varassa Jerusalemszkoga imal je gradov z-vnogim drugim ladaniem, y imaniem, tak sa szam ov je pednu sztran u varassu Jerusalemszkom ladal, ovomu ime bilo Syrus, y seni niegovi Eucharía, ova Tovarussa obadua, ne szamo da szu z-velikoga bili pokolenia y kruto bogati kak sze odzgora razme, nego oberh vszega toga kruto z-dobremi naturami nakincheni bili jeszu y pobosni: ovim duem dal je Goszpodin Bogh vu histvu nyhovom z-blagoszlovom szuoim szad lep decze troje due kchere y szina jednoga tak kakoti Lazara Marthu y Mariu Magdalenu, Lazara je Goszpodin Krisztus od mertuih usztati vuchinil (kako tho mlao ni se obilneje videti hochemo) kada je chetiri dni mertev vu grobu lesal, Martha bila je gospodaricza Gospodina Krisztusa, pri koteri je unogo krat pred muke terpleniem sztanuval, à Maria Magdalene je ova, kotera vu

szuetom Evangeliumu jako hohualena. Nai pervo da od Marthe govorima, ova je od dechinsztua szuojega jako Bogha bojecha, pobosna, y dobre nature bila, szueto pizmó je guszto, y usze stat chtela, y nie vu szebi razmisliavala, nigdar ne vu lenoszt sze pusztıla, unogo je molıla, y tho je niu od thoga szueta lenosztih y naszladnosztih, tak odulekło; da vu uszih dobrih delih, y dobrih naturah, uszaki dan je sze zachela poveksavati, à nie szesztricza Maria Madalena bila je mlaissa od nie y unogo fisessa fěrfantaszte veszele y friske nature, koteru je Martha unogokrat karala, proszıla, y opominala, da tho gressenie osztavi y sitka bolssega da sze prime, kadabi anda bili roditeli njihovi pomerli, vuchinili jeszu deel medszobum vu ochinsztvu, y vekovechini, vu imaniu, y gradih szuojih, y ovak razdelili szu sze: Lazaru dopad je vu Jerusalemu dēel, y vekovechina, Marthi Bethania, Marii Magdalenii vu Magdolom imenuvanom ladaniu, sztal je Lazar vu imaniu szuojem vu Jerusalemu, y ov Lazar, komu, komu je bilo; ne dabi drugach vu tēlu bil Lazar, nego ov je kruto velik viteski junachki chlovek bil, od uszeh vu velikom prestimaniu dersam, y Martha je vsze vech pri Bratczu sztanuvala szuojem, vu imaniu niegovom kak jedna dobra gospodaricza ladala y prigledala, na usze marlivo szkerb imajuchi, na tuliko; da nie hisna drusina, ne szamo dabi vu hrani y opravi usze prez zmenkania imali potreboche, nego y na sztrah bosji, y na usze dobre navuke, y nature nie vuchila, y opominala je, vu koji szu sze vszi povekssavali; kai pak od hrane drusinszke uszaki den osztalo je: tho je Martha szama uszaki dan vu ime Bosje szíromahom petlarom podelila z-velikum marlivosztjum. Maria Magdalena pako; tak kakti zmed nych nai mlaissa, namekniena, friska je bila, szama je zoszeb od nyh dueh vu szuojem Magdolom gradu sztala, vu unogom szueczkom veszelju, y radosti sivuchi, zarad koteroga nie siulenia unogo krat je szesztra Martha niu karala, y opominala, da sze pobolssa, polek thoga y molıla je z niu uszaki den Goszpodina Bogha, da nioi da grehe nie Goszpodin Bogh prepoznati, y dabi thoga szueta vnoge nichemurnoszt mogla osztaviti [...]” (1718-as kiadás 1-3. lap.)

Magyar fordítása:

„Octavianus császár idejében volt egy nagyon gazdag és kiváló zsidó, tehát izraelita, jeruzsálemi, és ott, nem túl messze Jeruzsálem városától, várai voltak sok faluval és birtokkal, így Jeruzsálem városának egy részét is birtokolta. Ennek Syrus volt a neve. Feleségével, Euchariával mindketten előkelő nemzetségből származtak, nagyon gazdagok, ami érthető, hiszen mindezekén túl jó természetűek és vallásosak voltak. Kettejük hajlékát az Úristen három szép gyermekkel

ajándékozta meg: két leánnyal és egy fiúval, és pedig Lázárral, Mártával és Mária Magdolnával. Lázárt Krisztus támasztotta fel a halálból [...], amikor négy napon át holtan feküdt a sírban. Márta Krisztus Úr gazdaasszonya volt, akinél kinszenvedése előtt huzamosabb ideig lakott, Mária Magdolna pedig az, aki a Szent Evangéliumban nagyon dicsértetik. Legelőbb Mártáról szóljunk. Ez gyermekségétől fogva nagyon istenfélő, ájtatos és jó természetű volt, a Szentírást gyakorta és egészében olvasta és arról magában elgondolkodott, sohasem lustálkodott, sokat imádkozott, ami őt a lustaságtól is, az élvezetektől is elvonta, így minden jó dologban és a jó természetben minden nap gyarapodott. Nem így testvére, Mária Magdolna, a nála fiatalabb, elevenebb, találékonyabb, vidám természetű, akit Márta gyakorta korholt, kért és intett, hogy hagyja el ezt a bűnt és kezdjen jobb életet. Amikor pedig szüleik elhaltak, az örökségüket megosztották egymás között, a birtokaikat is, a váraikat is így osztották szét: Lázárnak jutott a jeruzsálemi rész, Mártának Betánia, Mária Magdolnának a vidéki birtok. Lázár saját birtokán, Jeruzsálemben maradt, és ez a Lázár egyébként, akinek ez volt a neve, nemcsak testben volt Lázár, hanem igen hatalmas vitéz, hős férfi is, akit mindenki nagyrabecsült. Márta is mindig bátyjánál tartózkodott, annak birtokát, mint jó gazdaasszony, vezette és felügyelte, gondosan vigyázva mindenre, annyira, hogy házának népét nemcsak élelemmel és ruhával látta el szükségletük szerint, hanem istenfélelemre és minden jó tudományra és szokásra megtanította és emlékeztette őket, ami által mindnyájan gazdagodtak. Ami pedig a közös eledelből megmaradt, azt maga Márta, Isten nevében, minden nap nagy gondossággal szétosztotta a szegények és a koldusok között. Mária Magdolna pedig, mint közöttük a legfiatalabb, könnyelmű és eleven volt, egymagában Magdol várában tartózkodott, nagy világi vendégeskedésben és az élvezeteknek élve, amely életmód miatt Márta, a nővére, sokszor korholta őt, s figyelmeztette, hogy javuljon meg, amellet imádkozott Istenhez mindennap, hogy az Úristen előtt bánná meg bűneit és hogy hagyná el ennek a világnak sok becstelenségét [...].”

A rövid szemelvényben nagyjából együtt van Krištolovec művének minden főbb jellemzője: a vallásos hit melletti elkötelezettség, az erkölcsjobbító, tanító szándék, a stílári igényesség, s a tanítva szórakoztatás, de a kompozícióalkotás képességének minden kelléke is. A bibliai forrásból származó információs anyagot nem kevés epikai invencióval kerek társadalomrajzzá alakítja, amelyben a gazdagság és a szegénység végleteit a keresztényi irgalmasság szelidíti, hiszen Márta, Krisztus szolgálata mellett, jó gazdaasszony is bátyja házában s a szolgák gondviselője és a szegények istápolója. A történet szereplőit karakterekként jeleníti meg, a nemes tulajdonságaikra történő rövid utalások nyomán jelképszerűen

gazdag tulajdonságok hordozóivá lesznek a szülők és a testvérek egyaránt. Iskolaszempontokat követve akár a „jellemek rendszeréről” is beszélhetünk a mű esetében, hiszen azok a jó és a rossz képviselőiként elevenednek meg az olvasó előtt. Az pedig – a barokk kori keresztény igények szerint – csak természetes, hogy a jellemek (szereplők) e „rendszerében” a nemes tulajdonságok, személyiségjegyek hordozói vannak többségben (Syrus, Eucharía, Lázár, Márta), míg a rosszat Mária Magdolna testesíti meg – aki persze később maga is jó útra tér. A „cselekmény” végkifejlete – Mária Magdolna megtérése nyomán – a keresztény morál diadalát fejezi ki. Nemigen lesz túlzó az állítás, mely szerint a kaj nyelvű próza – Krištovec e művével – jelentős lépést tett a világi kaj széppróza felé vezető úton.

A 18. század elején a késői szakrális barokk kaj horvát próza jeles művelője volt **Štefan Fuček**. 1690-ben született a zagorjei Martinciben (ma Orehovica). Gimnáziumi tanulmányait Zágrábban végezte, a bölcseletet és a teológiát Bécsben és Bolognában. 1715-ben szentelték pappá, s már a következő esztendőben Krapina plébánosa lett, ahol 1747-ben bekövetkezett haláláig szolgált. Korai halálának oka: tuberkulózis. (Mijo KORADE: 2000. I-IV.) Súlyos betegsége ellenére haláláig kiváló lelkészi tevékenységet folytatott, amit a kanonika vizitációk rendre tanúsítottak. Hírnevét, munkássága emlékét két kiadást megért (1735., 1753) prédikációs gyűjteménye őrzi, amelynek címe: *Historie z-kratkem Duhovnem Razgovorom od Poslednyeh Dugovany. Po Stefanu Fuchku, Plebanufu Krapinzkem. Iz vnogeh pobosneh Knigh zebrane, zkup spravlyene i na duhovni napredeke na Szvetlo dane. Stampane vu Zagrebu, po Ivanu Weitz, Letto 1735.* (Történetek a végső dolgokról való elmélkedésekkel Štefan Fuček szerint, amelyeket sok istenfélő könyvből válogatott, egybegyűjtött és a lelki gyarapodás céljából közread. Nyomtatott Zágrábban Ivan Weitz által az 1735. esztendőben).

A több mint négyszáz oldalas mű mintáját Josef Šafařík a német kapucinus Martin von Kochem (1634-1712) *Legenden der Heiligen* (1705) c. munkájában vélte felismerni (Vladoje DUKAT: 1944. 149.), jóllehet a hivatkozásokban gazdag műben e szerzőről nem történik említés. (Ivan ZVONAR: 2009. 240.) Jól körvonalazódik viszont az az erudíció, amely Fuček az egyházatyáktól a 13. századi dominikánus Bellaucensis de Bauvais-n át a jezsuitákig ívelő műveltségét, szaktudományi és lelkészi tudását jelzi viszonylag gazdag névsorral (Augustinus, Szent Jeromos, Aranyszájú Szent János, Kempis Tamás, továbbá Thomas Blauchus, a jezsuita Costerus, Marchantius, Lohner, pater Robertus, Szent Gergely pápa, Szent Efrém, Wilhelmus Molitor, a számos jezsuita mellett ferencesek is). (Ivan ZVONAR: 2009. 240.)

A mű struktúrája a barokk irodalom döntő élményére, azaz: a négy végső dologra épül: *Od smerti* (A halálról), *Od suda* (az utolsó ítéletről), *Od pekla* (A Pokolról), *Od neba* (A Mennyszágról). Minden fejezethez toldalék kapcsolódik: pl. *Modus. Iliti način kak vu pekel ne dojt* (Modus. Avagy mi a módja, hogy ne jussunk a pokolba), ezenkívül imádságok, a Mennyszágról szóló fejezet végén két, a szájhagyományból ismert, vallásos tárgyú ének: *Zahman ptica leti v zrak* (Hiába száll a madár a magasba), *Z-Bogom svet nestalni! Z-Bogom!* (Isten veled múlandó világ! Isten veled!)

A négy fejezetre tagolódó munka legérdekesebb, egyben – effektusaiban – legszörnyűbb fejezete az *Od pekla* (A Pokolról) című – aligha véletlenül. A barokk prédikáció – a vallásos barokk próza és poézis úgyszintén – előszoretettel nyúl a pokol ábrázolásához, azzal a cézzal, hogy a hallgatót, illetve olvasót rettegésbe hozza a pokolbeli szenvedések naturalisztikus bemutatásával, s az igaz útra térítse a bűnös, megtévedt lelket. A műben ábrázolt pokol három részből áll: „Pekel je troje felje: najmre Lumbuš, Purgatorium i Pekel prekleteh” (A pokol háromféle: nevezetesen a Limbus, a Purgatórium és az elkárhozottak pokla). A Limbus a pokol tornáca, Dante szerint itt tartózkodnak a „lebegők”, akik nem részesültek a keresztség szentségében, mivel Krisztus világrajövele előtt születtek. Kínokat nem is kell elviselniük, de állandó bennük a vágy a keresztség magasabb szellemisége után, amelyet nem ismerhetnek. Dante ábrázolása szerint itt a tartózkodási helye Vergiliusnak is, s az ókor olyan kiválóságainak, mint Arisztotelész, Platón, Szókratész, Demokritosz, Anakszagorász, Thálész, Seneca, Euklidész, Hippokratész és mások.

Fuček szerint „a Purgatórium egy átmeneti pokol, amelybe a megkeresztelt lelkek mennek Isten kegyelméből, mivel halálos bűn nélkül haltak meg, s akik ezen a világon nem tartottak kellő bűnbánatot, de kis vétkekkel haláloztak el.” („Purgatorium je jeden vremeniti pekel, vu kojega idu duše okerščene, i vu milošče Božje prez greha smertnoga vumirajuče, koje na ovom svetu za grehe svoje nesu zadovolnu pokoru vučinile, ali z malemi grehmi preminule”.)

A harmadik rész „az örökkévaló pokol, az a szerencsétlen és szörnyű hely a föld közepén (miként a Szentatyák tanítják), amely kimondhatatlanul erős lángokkal ég, s amelyet az ördög készített az elkárhozott lelkeknek, s ahová a halálos büntetést követve, bűnbánat nélkül meghalt lelkek mennek, s ahol szüntelenül és örökkön örökké szörnyű nagy kínt kell elviselniük.” („Pekel vekivečni je ono nesrečno, i strašno mesto vu sredini zemlje [kak vuče sveti Oci] puno ognja temnoga, i nezgovorno jakoga, pripravljeno vragom, i prokletem dušam, vu kojega idu duše prez pokore vu smertnom grehu vumirajuče, kade

neprestance prez kraja i konca na veke strašno velike muke terpele budu.”)

És a Mennysország: „A fekete és sötét éjszaka után eljön a szép, fehér és fényes nappal; a metsző, szomorú és fagyos tél után kellemes, vidám és szerethető tavasz lép; a felhőt, zivatart, esőt szép, derült és gyönyörű idő követi. Most túljutottunk a szomorú és félelmekkel teli dolgokon: nevezetesen a keserű halál, a szigorú ítélet és a pokoli szörnyű kínok után mindenütt vidám, kellemes és örömteli örökkévaló dolog: és ez nem más, mint a vágyott égi Paradicsom megvalósulása, amelyről Szent Bernát mondja, hogy az égi Paradicsom az, ahol a megváltott léleknek mindaz megvan, amit valaha is óhajtott és semmi olyan nincs, amit sohasem kívánt.” („Za černum, i temnum nočjum; lep, bel, i svetel dan prihađa; za oštrum, tužnum, i britkum zimum; ide vugodno, veselo, i ljubljeno protuletje; za oblačnem, zburkanem, i deždavnem vermenom; nadospeva lepo, vedro, i nasladno vreme. Sada jesmo prešli tužna, i puna strahote dugovanja; najmre od žuhke smerti, od oštroga suda, i od strašneh muk pekla: Vezda pak odpiraju nam se vesela, vugodna, i puna radosti vekivečne dugovanja: i to ne drugo, nego premišljanje od želnoga nebeskoga Raja; od kojega govori S. Bernard, da nebeski Raj je on, kade duše zveličene imaju vse ono, kajgoder hote imati, i nikaj nemaju onoga, kaj ne hote imati.”)

A túlvilág e sommás leírását olvasva nem meglepő Antun Nemčić egykori megjegyzése, mely szerint Fuček akár „pseudo-Danténak” is nevezhető – lévén, hogy a *Historie* lapjain gyakran találkozni „identikus dantei szcénával”, első-sorban a pokolbeli szenvedést a híveknek tolmácsoló prédikációkban (Ivan ZVONAR: 2009. 253.), de a *Paradiso* reminiszcenciái is felsejlenek a Mennysország leírásában. Ivan Zvonar ki is emel egy részletet a *Historie* 307. lapjáról, amely az *Isteni Színjáték* ama jelenetét asszociálja az olvasóban, amelyben a szimóniában vétkesek bűnhődéséről beszél az olasz mester (Dante, *Pokol*, 19. ének). Fuček szerint „[...] egy szerzetes lelke eljutott a Pokolba, ahol egy szörnyű és kimondhatatlan űrt látott, amely teli volt sötét füstű, bűzlő és igen heves lángokkal, a mélyből fel a tetőig tüzes lépcsők vezettek, s fentről az első lépcsőre helyezték ugyanezen grófot, a másodikra apját, a harmadikra nagyapját, a negyedikre dédapját, és így mind sorban a tizedik fokig oly módon, hogy amikor abból a családból valaki meghalt, azt mindig a legfelső lépcsőre helyezték, a többiek pedig mind sorban a pokolba lejjebb, ahol mind nagyobb kínokat kellett elviselniük.” („[...] jeden Redovnik vu duhu bil je vzet, i zapeljan do pekla, vu kojem videl je strašnu, i nezgovornu glubinu punu temnoga, vonjučega, i prejakoga ognja, iz one glubine do verhunca bile su podignjene štenge ognjene, od zgora na perve štene posgtavljen je bil ta isti Grof, na druge štenge njegov

otec, na trejte njegov ded, na četerte njegov praded, i tak vse redom do desetoga kolena postavljani su bili, na tuliko da je koji iz one familije vumerl, vsigdar na najgornju štengu postavljen bil, drugi pako vsi redom glublje vu pekel vu vekše muke jesu se pogtegnuti morali”). (HISTORIE: 307.)

Prédikációi megszerkesztésénél Fuček – 18. századi kaj horvát kortársaihoz hasonlóan – tudatosan törekszik a narratív szövegalkotásra. Követi ugyan a barokk prédikáció teológiai érveket felsorakoztató hagyományos struktúráját, eszmeiségét, de túl is lép azon, amidőn példázatait, paraboláit, exemplumait és a való életből vett történeteit beszédeibe beépíti, ami kifejezetten az elbeszélő próza irányába történő elmozdulás. A szövegekben a mese, a novella, az anekdota jegyeit éppúgy felismerjük, mint a karcolatét, ami persze a középkori legendairódalom recepcióját sem zárja ki. (Ivan ZVONAR: 2009. 242-252.) Ivan Zvonar azt is megfigyelte: a prédikációbeli történetek gyakran a népi epikus prózára jellemző meseexpozícióval indulnak (pl. „Egy bizonyos kolostorban volt két szerzetes...” = „Vu jednom stanovitom kloštru bili su dva redovniki...”; „Volt Egyiptomban valamely fiatal remete...” = „Bil je v Egiptumu neki mladi puščenik...”; „Volt egyszer egy gazdag úr...” = „Bil je nekoj bogat Gospon...”); gyakori motívum bennük a látomás és az álom; de megjelenik a hármas és a hetes szám mesebeli mindenhatósága is. Gyakori szereplője a történeteknek az ördög, a sárkány, az elvarázsolt ló – meseszerű kontextusban. A narrációt olykor a dialógus váltja fel, a leírás is gyakori szövegalkotó, s a párbeszéd gyakran párosul cselekvésábrázolással is. Az elbeszélő történetek olykor a fantasztikum szférájához közelítenek, természetesen a keresztény tanítások, hitelvek kontextusában. Két példát idézünk: az egyik a pokol képzetének barokk megjelenítése (borzalmak, bűnbánat), a másik a mennyei birodalomba vezeti a szöveg befogadóját.

Az első példa egy fölöttébb nagy korhely, iszákos bíró esetéről szól, aki egyszer, erősen ittas állapotban, a temetőben megbotlott, lábát megsebezte s emiatt éktelen káromkodásba kezdett. „Dühöngése közben egyszer csak azt vette észre, hogy egy emberformájú alak: egy halott áll vele szemben, akiből undorító férgek hullottak ki, körülötte varangyos békák csúsztak-másztak és rettenetes kígyók tekeregtek. A korhely bíró megrémülve kérdezte: Ki vagy te? Mire a felelet: Ami vagyok én, azzá leszel te is. A bíró az elfogyasztott ital hatása alatt felbátorodva így szólt hozzá: jöjj velem, meghívlak vacsorára. A halott válasza: Menj előre, én is hamarosan utánad megyek. A bíró hazaérve azt mondta feleségének és a háznépnek: meghívtam valakit vacsorára, akit semmiképp sem kell beengedni. Be is zárta az ajtót s az ablakokat is jól bereteszelte. Mikor a vacsorához ült volna, a vendég erősen megzörgette az ajtót, és mivel nem nyílt ki, szörnyű

módon dörömbölni kezdett és mivel az ajtó másodjára sem nyílt ki, még jobban dörömbölt, annyira, hogy az egész ház beleremegett és az ajtó magától kinyílt. A halott belépett a házba és így szólt: Vacsorára hívtál engem, megjöttem és én is vacsorára hívlak téged, amelyre három nap múlva fogsz eljönni ebben az órában. Ekkor a halott eltűnt, a korhely pedig nagy félelmében megbetegedett, másnap pedig meggyóna minden bűnét. Harmadnap, a megnevezett órában valami láthatatlan erő elragadta és a pokolba vitte, ahol megmutatták neki az ételben és italban mértéktelen vétkesek kinszenvedését, az pedig, aki őt meghívta, így szólt hozzá: lásd, ez az én ebédem és vacsorám! Egyél most velem kígyókat és varangyos békákat, ital gyanánt pedig ként, gyantát és tüzet kapsz. Ekkor, Isten kegyelméből visszajutott oda, ahonnét elragadtatott, a nagy félelemtől teljesen megöszült és öreg lett és inkább egy halotthoz, mintsem élőhöz hasonlított. Haláláig nem nevetett, csak a pokolbeli kínokon töprengett és vég nélkül sírt és megjavult.” („Neki je sudac bio «nezgovorno velik pijanec». Jednom je pijan prolazio grobljem i na tri si je načina povrijedio nogu. Zbog toga je izgovarao najstrašnije psovke. «Ovo zgovorivši zapazil je pred sobum stojećega vu strašne spodobе mertvoga človeka, iz kojega vonjući, i odurni červi jesu van kipeli, žabe krastave po njemu plazile, i grozovite kaće okolu njega pojavile se. Pijanec ves vu strahu pita: gdo si ti? odgovori, kaj sem ja, gti budeš. On pak vu svoje pijančine obatriven rekel je: hodi z menum, ja te pozavam na večerju; odgovoril je mertvi: poјdi ti napervo, ja za tobum naskorom doјdem. Kada je domov pijanec došel, povedal je žene, i družine, da je k večerje pozval nekoјega, koga zevsema ne potrebno pustiti, zato vučinil je vrata, i obloke jako zaperti. Kad bi ov pri večerje sedel, obečani gost na vratah oštro kući, i kaj ti ga ne pustil, drugoč tako oštro, i strašno je kučil, da se je vsa hiža tresla, i vrata sama otperla su se; mertvi vu one perve strašne spodobе vu hižu doјde, i veli: pozval si me, ovo sem ti došel; ti si mene na tvoju večerju pozval, i ja tebe pozavam na moju večerju, na koju čez treјti dan doјdeš vu takve vure. Onda mertvoga je nestalo, pijanec pako od velikoga straha obetežal je, i drugi dan vseh svojeh grehov spoved vučinil. Treјti dan vu obznanjene vure nevidenem zakonom zgrabljen, i vu pekel živ z dušum, i s telom odnesen je, onde su mu pokazane vse muke pijancov, i lakomcov; on pak koji ga je bil pozval, rekel je: ovo je moj obed i moja večerja! ječ sada z menum kaće i krastave žabe, za pitvinu pako budeš imal žveplo, smolu, i ogenj. Onda po milošče Božje nazad (otkud bil je odnesen) postavljen je, koji od velikog straha ves sed, i star postal je, i več mertvomu nego živomu spodoben vučinjen, do smerti svoje nigdar ne se smeјal, nego premišljavajuč muke peklenske, kontince plakal je, i poboljšal življenje svoje»” (HISTORIJE: 340-343.)

Második példánk hasonló, de ezúttal egy a Mennysországból tett fantasztikus utazás elbeszélése. A történet hőse egy lovag, aki legjobb barátját vendégségbe hívta, aki a meghívást azzal a feltétellel fogadta el, hogy vendéglátója is megtiszteli őt hasonló alkalommal. Megbeszélték az időpontokat, ám a meghívott vendég váratlanul meghalt. A lovag ennek ellenére megtartotta a lakomát, s az asztalhoz eljött a halott barát is. A lakoma végeztével, távozóban a halott emlékeztette vendéglátóját ígéretére, aki így válaszolt: „[...] Drága barátom, te meghaltál, hogy tudok én a te lakomádra elmenni? Azt mondja neki a halott: eljövök vasárnap, amikor a misére mész; a kapu előtt egy felnyergelt fehér lovat találsz és két fehér ruhába öltözött férfit, ők fognak téged elvezetni az én lakomámra és ide visszahozni.” Így is történik minden. Útközben egy remetelakhoz értek. A lovag emlékezett, hogy van egy bűne, amiért még nem vezekelt, így meggyóna a remetének. „[...] Ezután újból felült a lóra és hamarosan egy hatalmas, kimondhatatlan szépségű palotához érkeztek, s akkor leszállt a lóról. Vele szemben jött halott barátja és bevezette a palotába, amelybe megérkezve számos nagy embert látott, kifejezhetetlen dicsőségben, fényben, szépségben, vidámságban és örömben, amelynek látványától oly ámulat fogta el, hogy elfeledkezve az evilágiságról és hazájáról, egyedül ennek látványában gyönyörködött. Ekkor odalépett hozzá barátja és ezt mondta: Most vissza kell térned, mert túl sokáig voltál itt. Ő így válaszolt: az Istenre kérlek, engedd meg, hogy még egy kicsit maradhassak ebben a vidám és kellemes társaságban. Erre az ezt mondta neki: nem lehet másként, azonnal el kell lovagolnod, mert sokkal több idő telt el, mint gondolod. Ekkor lóra kellett ülnie és az a két férfi (akik elhozták) visszakísérte őt. Amikor ama hely mellett haladtak el, ahol korábban a remete volt, nem találta a házikót, sem semmiféle nyomot, fák nőttek be. Amikor ahhoz a faluhoz értek (ahol a palotája volt), újonnan, teljesen kiirtott erdőt látott, a faluban más házak épültek, az utcák összekeveredtek, azon a helyen pedig (ahol előzőleg a palotája volt) újonnan épített kolostort talált, amelynek kapuja elé érve a kapust hívta, az pedig azt kérdezte: ki vagy te és mit akarsz? Ő így felelt: én vagyok ennek a helynek az urasága és az egész falué. A kapus elmondta mindezt az előjárójának, aki erre a kapuhoz jött, majd a többi szerzetes is, és az egész falu népe és ő közülük egyet sem ismert meg. Aztán efelett csodálkozva megkérdezte az előjárót: egy óra alatt, míg odavoltam, hogyan épült itt kolostor és hogyan változott meg a falu és az emberek? Az előjáró így válaszolt: már kétszáz éve, hogy ez a kolostor felépült. Ő pedig ezt mondta: az nem lehet, én ezen a napon egy órával ezelőtt mentem el innen, és itt nem kolostor volt, hanem az én palotám. Erre előjött a falu egyik öregje, mondván: a nagyapámtól hallottam mesélni, hogy valaha a falu valamely

urasága egy fehér lovon eltávozott, akit két fehér ruhába öltözött férfi kísért és azt mondta: visszajön. És ekkor összeszámolták mindazt az időt, amióta elment, és az több mint kétszáz esztendő telt ki [...]” („[...] prijatelj dragi! ti si vumerl, kak hoču ja na tvoje goščenje dojtí? veli njemu mertvi: dojdu ču nedelju kada od Maše dojdeš, najdeš pred vrati tvojemi jednoga beloga konja osedlanoga, i dva človeka vu ele oprave, oni hote tebe zapeljati na moje goščenje, i nazad ovde postaviti. [...] za tem nazad na konja sel, i naskorum došel pred jednu veliku nezgovorene lepote palaču, kade je od konja odsel; i nut taki mu dojde naproti on mertvi prijatelj, i zapelja ga vu palaču, vu koju ov dojduči, videl je vnožinu veliku ljudih, vu nezgovorene dike, svetlosti, lepote, veselju, i radosti; od kojega viđenja tuliku slast je počutil, da pozabivši za ov svet, i za domovinu svoju, jedino vu onom viđenju nasladio se je: Onda pristupi k njemu njegov prijatelj, i veli mu: sada moraš nazad povernuti se; ar si preveč dugo ovde. Odgovori on: za Boga prosim te prepusti me još malo vu ovom veselom, i vugodnom tovaruštvu prebivati. Na to reče mu: ne more drugač biti, moraš taki odhajati; ar vnogo več vremena je prešlo, neg ti štimaš. Onda moral je na konja sesti, i ona dva (koji ga dopeljali) nazad su ga sprevodili. Kada je išel mimo onoga mesta, kade je pervo puščenik bil, ne našel onde hiže, niti nikakvoga znamenja, nego vse z drevjem zaraščeno. Kada dojde blizu onoga sela, gde je bil dvor njegov, vidi loze vse skerčene, hiže vu selu drugač napravljene, vulice pomešane na onom pako mestu (kade je pervo dvor njegov bil) najde Klošter zezidan, pred kojega vrata dojduči, vučini vrataru zvati:: pita njega vratar: gdo si ti, i kaj hočeš? Odgovori on: ja sem gospon ovoga mesta, i vsega ovoga sela. Vrtar ove reči povedal je poglavaru svomu, koji takaj dojde pred vrata, zatm drugi Redovniki, i ljudi ze vsega sela, i nijednoga ne poznal, nego čudeči se nad tem, pital je poglavara: kak je tak berzo vu jedne vure, kak sem odišel, ovde Klošter zazidan, i otkud tulika vsega sela, i ljudih prememba? veli poglavar; več je neg dve sto let, kaj je ov Klošter zazidan. On pak veli: to ne muguče, ja sem vu ovom istom dnevu pred jednum vurum od ovud odišel, k Klačtra ne bilo, nego moj dvor. Na to dojde stari onoga sela človek govoreči: ja sem čul od mojega otca povedajuč: da negda nekoji gospon ovoga sela na jednom belom konju odišel je, kojega dva neznana človeka vu beleh opravah odpeljali su, i rekel je: da se nazad poverne. I onda računali su vse ono vreme, kak je bil odišel, znasložilo se je više dvesto let [...]”) (HISTORIJE: 363-368.)

A fantasztikum gyakran anekdotává szelídül – újabb szint kölcsönözve a kor olvasója/hallgatója számára „izgalmas” történetekben: „A Jézus Társaságbeli Kiseliuš páter írja, hogy egy szegény jobbágy, amikor a tehenét hajtotta haza

a legelőről, szembe jött vele egy katona, aki erőszakkal elvette tőle a tehenet. Amikor a jobbágy előbb szegénységét, majd sok gyermekét emlegette, a katona így szólt: Bolond vagy te, látod, utánam katonák sokasága jön, akiket nem tudsz kikerülni; ha én nem veszem el tőled, a másik veszi el és így is, úgy is elveszíted. A szegény jobbágy semmire se ment könyörgésével, üres kézzel tért haza. Történt volt, hogy a katona hamarosan meghalt és e miatt az erőszakossága miatt elkárhozott: a pokolban mindenféle kínjai voltak. A legnagyobb kínszenvedést egy külön ördögtől szenvedte el, aki szarvaival állandóan szörnyű erővel döfködté. A katona azt mondja neki: miért teszed ezt, ó átkozott hóhér? Valamennyiőtök közül te kínozol és döfködsz a legjobban. Más ördögök is kínoznak eleget és döfködnék is, elégszer kitöltik mérgüket, de egyik sem csinálja velem azt, amit te, ó átkozott hóhér! Erre az ördög elnevette magát és ezt mondta: Nem emlékszel arra a nyomorultra, akinek azt mondtad: ha én nem veszem el, a másik veszi el tőled.” („Pater Kiseliuš iz Tovuštva Jezuševoga piše: da jeden siromah kmet, kada bi bil iz paše domov jednu kravu tiral, naproti njemu dojde jeden soldat, koji mu silom vuzel tu istu kravu, za koju kad bi se kmet bil molil napervo davajuč svoje veliko siromaštvo, i punu hiža dece; odgovoril je soldat: ti si norc! vdiš da ovo za menum ide vnožina drugeh soldatov, kojeh se ognuti ne moreš, ako ti ja ne vzemem, drugi ti vzeme, ter ovak i onak prez nje budeš. Siromah kmet z molbum nikaj ne popraviš, prazen domov je odišel. Prijeti se da rečeni soldat naskoro je vumerl, i zbog t sile nebeske skvarjen: med ostalemi vsakojačkemi mukami vu peklu, najvekšu muku terpel je od jednoga osebujnoga vraga, koji ga je neprestance strašno jako z-svojemi rogmi drukal; veli soldat proti njemu: zakaj o prokleti hahar? Ti ravno med vsemi ostalemi mene najbolje mučiš, i drukaš? i rugi vragi dosta me muče, dosta trape, i dosta svojeu serditost proti meni ispunjavaju, ali nijeden toga ne čini, kaj ti, o prokleti henkar! nasmeje se tomu vrag, i odgovori: ti si norc! ako te ja ne budem drukal, drugi te bude; ar si i ti onomu siromahu tak odgovoril: ako ti ja ne vzemem, drugi ti vzema.”) (HISTORIJE: 305-306.)

A túlvilág ábrázolásának novellisztikus vagy meseszerű, avagy csak mesei elemeket hordozó történetei mellett számunkra kétszeresen figyelemre méltó a hagiográfiai és apokrif forrásokból származó történetek egyike: az Árpád-házi Szent Erzsébetről szóló, amely rövid terjedelme ellenére is sajátos és fontos eleme a kaj horvát irodalom kiterjedt, a magyar szentek tiszteletét reprezentáló szövegemlékeknek: „Szent Erzsébet, a magyar királylány nemcsak bőséges alalmaznát osztott szét a szegények és elesettek között, hanem odaadóan szolgált a betegeknek az ispotályokban is: saját kezével mosta meg lábukat, kötötte be

sebeiket és törölte le saját kendőjével azokat, undorító fekélyeiket pedig szájával szívta ki, de végzett más szolgálatokat is, amelyektől a legtöbb ember undorodott volna. Látva ezt szolgálóleányai, dorgálták őt, mondván: nem méltó hozzá ez a cselekedet, amire így válaszolt: ily módon készítem elő magam a szigorú, égi bíró elé állni, hogy amikor egész életem súlyáról neki számot adok, bátran mondhassam: emlékezz, ó Uram! mennyi szeretettel, gondoskodással, kitartással szolgáltam az ispotályokban Neked, a betegnek, hogy azt undorító volt nézni szolgálóimnak.” („Sveta Elizabeta Kralica Vugorska ne samo obilna almuštva siromahom vbogem delila, nego i svojemi rukami vu špitaleh betežnem verno dvorila, njim noge vumivala, njihove rane vezala, i z-svojum pečum brisala, mozole odurne svojemi vustmi cecala, i druge dvorbe činila, koji bi se najgoršemu človeku durilo činiti. Ova videči nje službenice, jesu nju karale govoreči: da se ne pristoji njoj to činiti: kojem odgovorila je: ja s tem načinom mene pripravljam za segurneše pojti pred oštroga sudca nebeskoga, da kada pretežek vsega moga življenja račun budem njemu davala, odgovoriti budem batrivo mogla: spomeni se ô Gospone! Da sem z-tulikum ljubavjum, z-tulikum skerbjum, z-tulikum marlivostjum tebi betežnom vu špitaleh dvorila, da se je mojem službenicam to durilo gledati.”) (HISTORIJE: 152-153.)

Fuček prózájának méltatásakor ki kell emelni annak néhány egyéb, a 18. század eleji kaj horvát irodalomban az esztétikai értékeket gyarapító eredményeit is. A narratív részekben bővelkedő mű egyéb, strukturális értékei közül kiemelkednek sikerült dialógusai és hasonlatai, s nem utolsósorban igényes, az élőbeszéd fordulatait, frazeológiáját csiszolt formában kamatoztató sílusát. A *Historie* prédikációit méltán tekintik a kaj horvát barokk prédikációs irodalom Hablediáltól Zagrebecig és Gašparotiig ívelő fejlődéstörténetében az egyik legérdekesebb szegmensnek.

Értékálló munka alkotója volt **Petar Berke** (1733-1798), aki 1762-ben vagy 1765-ben adta ki *Kinč osebjuni slavnoga orsaga horvatskoga to jest čudnovita pripečenja i osebjune milošće kotere pri čudnovitom kipu Marije Bistričke više vre se skazuju* (A dicső Horvátország különös kincse, azaz csodálatos esemény és különös kegyelem, amely a Mária Bistrica-i szobornál már több éve megnyilvánul...) c. munkáját, amelyben a Mária Bistrica-i Mária-szobor csodatévő hatásáról elmélkedik, egyben a nemzeti vallásos érzület őszinte kifejeződése. Berke tanult Varasdon, Bécsben, Bolognában s talán Zágrábban is. Felszentelése után előbb káplán, később plébános volt Pomorjén és Légrádon – ez utóbbi településen 1769-től működött haláláig. Művét valószínűleg Bolognában írta, amely szakrális

témája mellett értékes adatokat tartalmaz néhány észak-nyugat-horvátországi falu életviteléről is. (Zvonimir BARTOLIĆ: 1980. 124.).

A štrigovai (Stridon Oppidum) születésű **Josip Keresturi** (1739-1794), akit *agens aulicusként* emlegetnek, jobbra latin nyelvű munkákat írt Eleutherius Pannonius álnéven a felvilágosodás eszméit követve, de őt tartják a közismert és a maga korában igen népszerű kaj horvát vers, a *Nikaj na svetu lepšega ni* (Semmi sincs szebb a világon) szerzőjének is.

A 18. század legvégén adta közre **Josip Horvat** (1772-1858) a *Predečtva na vse nedelje i svetke na pervo postavljena po Jos. Polycarpus Schilcher sada pako iz nemškoga na horvatski jezik prenešena po J[osip] H[orvata]*, azaz: Prédikációk minden vasárnapra és ünnepnapra, [amely] először összeállított Jos. Polycarpus Schilcher által, most pedig horvát nyelvre fordította J[osip] H[orvat] c. prédikációs gyűjteményét, amely nem eredeti munka, fordítás, ám kaj-nyelvi hozadéka nem elhanyagolható, a szakrális kaj horvát próza nyelvtörténetében új színeket hozott. Fennmaradt továbbá Maksimilijan Vrhovac halála alkalmából írott gyászbeszéde is, az *Oratio*.

Zvonimir Bartolić hívta fel a figyelmet néhány 18. századi kéziratos prédikációs-gyűjteményre, amelyek szintén az évszázad kaj nyelvű szakrális prózáját gazdagítják. A *Vratišinska knjiga* a Muraköz területén készült, 409 sűrű sorai kalligrafikus betűkkel íródtak, az egyes részek fejezetei viszont latin nyelvűek. Ezek nyomán jól kirajzolódik a kéziratgyűjtemény spektruma is: 1. *Discursus spirituales de nomine Jesu, de misteriis B. V. Mariae ac de sanctis*; 2. *Discursus spirituales de anima*; 3. *Discursus spirituales de mala consvertudine*; 4. *Discursus spirituales de filiis et filiabus item de parentibus*; 5. *Discursus spirituales de parentibus*. A kötet 18. századi provenienciáját Zvonimir Bartolić állapította meg a kézirat 107. lapján olvasható halotti prédikáció alapján, amelynek már a címe elárulja: a beszéd a Depoczai-család egy tagjának elhunytá alkalmából készült: *Discursus fenebri dictus in funere illustrissime dominae Mariae Annae Vojkovich de Klokoch natae Deppoczii*. A 18. század harmincas éveiben több horvát nemesi család, köztük a Deppócziaké is, kihalt, ami arra vall, hogy a prédikáció a század közepén készülhetett, illetve hangzott el gyászbeszédként. Szerzője – Bartolić feltevése szerint – a jaskanski vagy a samobori ferences kolostor szerzetese lehetett, aki kiemelkedő irodalmi és nyelvi műveltséggel rendelkező személy volt. A prédikáció szókinése nemcsak igényes retorikai kidolgozottságával tűnik ki, szókészlete arra utal, hogy szerzője az akkor kiforróban lévő kaj irodalmi nyelv mellett jól ismerte a többi észak-horvát kaj-nyelvi variánsokat is. (Zvonimir BARTOLIĆ: 1980. 127-128.)

Hasonlóan fontos a szintén kéziratban fennmaradt *Raskriška knjiga* (Ráckanizsai könyv), amelynek teljes címe: *Knisicza za oszebuine csasztitele Sz. Hilariona, Czrikve navuchitela, naimre pako za brate i szesztre Bratovchine na postenye velikoga ovoga szvetcza, vu Stridovi Medyimorszkoga kotara, pod szkerbjum patrov Reda Sz. Pavla pervoga puschenika podignyene* (Szent Hieronimus, az egyház tanítója rendkívüli tisztelőinek, nevezetesen e szent tisztelők társasága testvéreinek és nővéreinek Štrigovban, a Muraközi Járásban, az Első Remete Szent Pál pátéréinek buzgósága által útra bocsátva).

A *Ráckanizsai könyv* az alábbi egységekre tagolódik: a szent társulat (Bratovština) szabályai, regulái, officiuma, énekeskönyv, Szent Jeromos élete. Nem eredeti alkotás, kompiláció, elsődleges forrása Bedeković *Natale solum sancti Hieronymi* c. munkája, amit a szerző (kompilátor) maga is megerősít. Erénye a népi hagyománnyá lett nézet, amely szerint Szent Jeromos a Muraközben, Štrigovban született („Jest Štrigova mesto zvano, ko med Dravom i med Murom je za dom Hieronima zdano” = Štrigovnak hívják azt a helyet, amely a Dráva és a Mura között van, s amely Szent Jeromos hazája volt). A szerző arról a hagyományról sem feledkezik meg, amely a glagolita írás megalkotását Jeromosnak tulajdonítja, s szülőföldje anyanyelvén alkotta meg a *Missalet* és a *Breviariumot*. A *Ráckanizsai könyv* szerkesztője vélhetően ráckanizsai illetőségű személy volt, s művét valamikor 1752 és 1783 között alkotta meg. Az előbbi dátum a hivatkozott Bedeković-mű (*Natale solum*) megjelenésének ideje, az utóbbi a címben említett Társulat II. József uralkodása idején történt betiltásának dátuma. (Zvonimir BARTOLIĆ: 1980. 129-131.)

Hilarion Gašparoti

Hilarion Gašparoti Samoborban született 1714-ben, s negyvennyolc évesen, 1762. március 6-án halt meg. Életútjáról kevés adat áll rendelkezésre, tanulmányairól, esetleges külföldi útjáról (útjairól?) jóformán semmit sem tudunk. Nikola Benger úgy tudta: Gašparoti „religiosus, pius et eruditus” volt. (Olga ŠOJAT: 1984. 30.) Egy bizonyos: viszonylag rövid életét pálos szerzetesként élte le – jórészt Lepoglavan, ahol hitszónokként működött, s volt házfőnök is (*vicarius provincialis*). Terjedelmes, négy kötetből álló munkája a *Czvet Szveteĥ, ali sivilénye, i chini Szvetczev, Koteri Vu nassem Horvátczkem, iliti Szlovénszkem Orszagu z-vekssum pobosnosztjum y z prodestvom postuju sze [...]* (A szentek virágai, avagy azon szentek élete és cselekedetei, akiket a mi Horvát- avagy

Szlovénországunkban a legnagyobb istenfélelemmel és prédikációval tisztelnék [...]. 1752 és 1761 között jelent meg részben Grazban, részben Bécsben. A régi kaj nyelvű irodalom e legterjedelmesebb műve négy kötetből áll, s összesen háromezernyolcszáz oldalt számlál. A horvát irodalomtörténet-írás vélekedése nem alaptalan, amikor ezt a tényt a kaj nyelvű irodalom 18. századi dinamikus fejlődésének eredményeként nyugtázza. Anyagából következően a szerzőnek a hagiográfia hagyományát kellett követnie, további feladata viszont azon szentek élettörténetének, szenvedéseinek elbeszélése volt, akiket a horvát és a történelmi szlavóniai térségben máig tisztelnék és ünnepelnek. A szerző a történelmi aspektusát sem mellőzhette, s noha magát mint alkotót nem hitszónokként határozza meg, alkalmanként a hitszónoki kíváncsagságnak is eleget tesz. A harmadik kötet megjelenésekor írja: „Noverit praetera prudens lector me hic egisse non praedictorem sed historicum, cuius leges subinde in gratiam praedicantium transilivi.” A mű egészének háttérében mindenek ellenére Gašparoti több éves lepglavai hitszónoki tevékenységének írásos anyagát kell feltételeznünk, amelyhez nyilván jegyzetek sokaságát készítette el, amelyeket aztán hasznosított műve megírásakor. Erre utal a terjedelmes mű első kötetében közreadott *Imenik piszcev, ktomu i knjig* (Az írók és a könyvek listája) címet viselő muna, amely mintegy kétszáz történelmi, egyháztörténelmi, kézirat és nyomtatott mű címét és szerzőinek nevét tartalmazza, amit aztán a második kötetben újabb nyolcvankét bibliográfiai tétellel egészít ki. Listáján a külföldiek mellett a hazai írók is szerepelnek, így például a krizseváci Nikola Benger, a stájer Eggerbert (+1672-ben), Franjo Glavinić (1691-1747), Juraj Mulih (1694-1754).

Ez a bibliográfiai gondosság Gašparoti erudíciójának is megbízható mutatója, amit az eddigi kutatás nemigen hasznosított, kivéve Olga Šojat megfigyeléseit, aki két német nyelvű munka potenciális recepcióját feltételezi Gašparoti művében. A barokk stílus művészeként számontartott hitszónok és satíráíró Abracham a Sancta Clara (Ulrich Megerle – 1644-1709) az egyik, a másik névtelen szerző, a *Centi-Folium Stultorum* c. mű alkotója.

Magas fokú írói tudatosságra vall a *Cvet sveteh* lapjain sűrűn manifestált nyelvi program: szándékosan mellőzi a kor tudományos nyelvét, a latint és preferálja a kaj irodalmi nyelvet – s nem is csak a kaj nyelvi régió, hanem valamennyi horvátok lakta terület (tehát a *što* és a *ča* dialektust használók) lakóira is számítva potenciális olvasókként. Az előtte már kaj nyelven alkotók munkáira utalva írja a *Cvet sveteh* első kötetének előszavában: „Láttam úgyszintén, hogy a mondott könyveket [...] a Horvátországhoz közeli emberek, aminők a bosnyákok, a tengermellékiek és a stájerok, nagyon óhajtották, akiknek kívánságát én is igye-

keztem mielőbb teljesíteni, remélve, hogy ezek a könyvek örömet okoznak [...]”. Íróársait, így Šefan Zagrebecet is, a latin mellett kardoskodó kortársak gyakorta támadták a nemzeti nyelv használata miatt. Gašparoti ismeretében azt hangsúlyozza: mindazok, akik műveiket anyanyelvükön írják, nem tesznek egyebet, mint hogy követik a franciák, olaszok, spanyolok, németek példáját, akik a szentek életét latinból anyanyelvükre fordították az erkölcsi nevelés nemes céljával és szándékával. Szociális érzékenysége és nemzetnevelő szándéka fogalmazódik meg az egyes kötetek előszavaiban, amikor arról elmélkedik: vajon baj-e az, ha a könyvek által a pór nép elindulhat a felemelkedés útján? „Egy öregasszony lelke vajon nem ugyanolyan értékes-e Krisztus drága vérének megváltásakor, mint a legokosabb emberé? Adná az Isten, hogy Horvátország egész népe tudna idővel olvasni! Legalább nem taláztatna itt annyi ostoba és együgyű.”

A *Cvet sveteh* – anélkül, hogy hagiográfiai értéke csorbulna – a fordítói recepció révén sajátos, a 18. század gyakorlata szerint nem szolgál transzláció lett: a mű a kaj nyelvjárás lehetőségeit kamatoztatva nemzeti jellegű prózává nemesült, amit csak tetézt az egyes exemplumok, témák kroatizálása, a hazai viszonyokra történt alkalmazása. Stílusát tekintve az igényesség, választékosság jellemzi: a kaj dialektus szókészletének variálása, a szinonimák sokaságának használata, az ismétlések kerülése teszi élvezetes olvasmánnyá a művet. Noha a négy kötet egésze sokban egyenesági rokona a habdeliçi és belosteneci prózának, távolodik azok barokk cizelláltságától, ünnepélyességétől, mozgalmasságától, szerzője bonyolultságot mellőző, mértéktartó, közérthetőségre törekvő, mondhatni racionális mondatokat szerkeszt. Alighanem ez is az egyik magyarázata a mű korabeli sikerének: szórakoztató olvasmánnyá lett, vallásos belletrisztika, amelyet a pór nép éppúgy kézbe vehetett, mint a nemesség, avagy a városi polgár.

Népszerűségét, a fentiekén túl, nagyban fokozta a négy kötet mindegyikét kísérő mariológiai jelleg. Olga Šojat jegyzi meg: a *Cvet sveteh* minden kötetét az Istenszülő, Szűz Mária „áldása kíséri” – a kaj nyelvű ajánló szöveg a Mária-tisztelet kifejeződése. Minden ajánlást egy szignó nélküli szép rézkarc illusztrál, valamennyi a horvátországi Mária-kegyhelyek Mária-szobrainak „reprodukciója” (Marija Bistrica, Lobor, Veternica, Hotčura). Szobor és ajánlószöveg kölcsönhatását illusztrálандó a harmadik könyvből idézünk: a Veternicában lévő Mária-szoborhoz fordulva írja: „Ó szomorúak vigasztalója [...], vértanúk királynője, Veternica Krisztussal együtt szenvedő patrónája, kegyelem ajándékozója, fájdalmas Szűz, a kereszt alatt gyászoló, szomorú anya, Mária! Én is, az írók között a legnyomorultabb és szolgálid legkisebbike összegyűjtöttem ezt a virágcsokrot, betakarítván az Anyaszentegyház mezejéről a mindenféle nyelveken, bölcs tudó-

sok által megírt könyvekből összeállítottam a szentek életéről az én harmadik bokrétámat, elidőzve, Hétfájdalmú, a Te szenvedésednél is, amelyet a Te Fiad, Jézus Krisztus keresztje alatt elszenvedtél, s amely Kisasszony hava harmadik vasárnapjára van előírva [...], hogy így árva lelkem és más olvasók lelki éhségét csillapítsam és megkönnyítsem az olvasás és a hitszónoki hirdetés által.”

Más helyen a barokk korban virágzó Mária-tiszteletet erős nemzeti érzület hatja át, így pl. az alábbi sorokban: „Hatalmas Angyali Királynő, egész Horvátország hercegnője” („Premožna Angelska Kraljica – vsega Horvatskoga orsaga hercezina”).

Mindez a pálosok Mária-kultuszának szerves része, amely a lepoglavai kolostorban is eleven volt. A *Cvet sveteh* negyedik kötetének ajánlása szól erről a virágzó Mária-kultuszról: „Mit tagadjam, az én egész szent rendem az Első Szent Remetétől kezdve mindvégig Hozzád kötődik, a magyar korona alá tartozó nyolcvan kolostor a templommal, amelyeket valaha megszámláltak, csak a Te nevedet dicséri. Mi több: itt Horvátországban ma sincs templom, ahol a Te csodálatos szobrod ne a kegyelem kifejeződése lenne” („Kaj porečem od vsega svetoga reda mojega Prvoga Puščenika, Tebi vu vsem zazvezanoga koji pod samum vugerskum krunum osemdeset kloštrov i cirkvami listor imenu Tvojemu alduvanemi negda jest brojil. Dapače vu ovom Horvatskom orsagu ni sada naše cirkve, gde Ti ne bi vu čudnovitom kipu milišće iskažovala.”).

A *Cvet sveteh* első kötete 7. lapjának egy passzusában a Seneca definiálta és a reneszánsz óta Európa-szerte oly közkedvelt *méh-toposz* is felbukkan (BÁN Imre: 1975. 377-386) – mintegy tágítva szerzőnk *erudíciójának* színeképét. Az alábbi sorokat így Gašparoti művészetfelfogásának manifesztációjaként is felfoghatjuk: „[...] végül neked, kedves olvasó, meg kell említenem, hogy ha itt a cselekedetekben nagyon csodának tűnőt találsz, tudjad, hogy semmi sem az én kútforrásból származik, sem ki nem gondoltam azt, hanem más könyvekből, *mint a méhecske a mézet a rózsából* (kiemelés LI-tól), itt egybegyűjtöttem és beépítettem.” („[...] zadnji tebe, dragi čtavec, opomenuti moram: da ako koja ovdi vi činih čudnovata najdeš, znaj da niš z moje glavice ova iznesel niti zamislil, nego iz druge knjižice /kakti pčelica iz rožič/ simo skupa zebrao i postavil jesem”).

Noha Gašparoti műve címében a szentek virágoskertjét ígéri olvasóinak, vagyis az elmúlt idők szent életű személyiségeinek élettörténetét, a negyedik kötetben tesz egy kivételt: a második prédikációt egy kortársának, Ferenc (Franjo) Gluščićnak szenteli. Terjedemes szöveg, a 834-től a 846. lapig terjed. A prédikáció a korabeli retorikai iskola elvei szerint épül fel, összesen tizen-

négy részt tartalmaz. Mondandóját a halál kérlelhetetlenségét taglaló mondatokkal exponálja, amelynek lényege: a halál elől senki sem tud kitérni, mert nem tisztel sem tisztséget, sem nemet, sem címekeket, sem tudást, sem gazdagságot, sem származást. „Eredetét” firtatva erre a következtetésre jut: a halál nem Éva méhében fogant, hanem Ádám és Éva közös „torkosságában”, s ettől kezdve hatalma oly erős, hogy Krisztus életét sem kímélte – emberként meg kellett halnia. Történeti példákat sorol fel a halál kérlelhetetlenségét bizonyítandó: bibliai és ókori nagyságok, hírességek sorakoznak fel a beszédben: Gedeon, Sámson, Góliát, Dávid, Elizeus, Ráchel, Judit, Eszter. Ezek ereje, szépsége mit sem ért a halállal szemben. Az ókori példák: Szolón, Arisztotelész, Nagy Sándor, s a „többi császár és király” – ezek bölcsessége, illetve hatalma is kevés volt „a halál nyilai és kaszája ellen”.

A diakrónikus példatár ezután jelenkori utalásokkal folytatódik: a vitézek fegyverei, a püspökök mitrái s a kardinálisok kalapjai, a császári koronák és a jogar, a misekönyvek s a szent kelyhek sem oltalmaznak a halál ellenében. Egykorú elhalálozásokra alludál: a kortárs Benedek pápa, az olomuci kardinális, végül Ferenc Gluščič halálára.

A továbbiakban érvek sorakoznak fel: mi okból érdemelte ki a bednjani plébános, hogy a temetésén elmondott prédikáció a hajdani szentek életét leíró Gašparoti-mű fejezetei között megjelenjen. Az érvek: Ferenc Gluščič a bölcselatudomány tanítója, a hittudomány baccalaureusa volt, akinek erényei: az alázatosság, az imádság, a bőkezűség, az ájtatosság, az apostoli türelem voltak. Életútja során tanított vallástudományt, a leghíresebb plébániákon végezte lelkipásztori feladatait, tanította a főmagasságú Batthyány grófokat, de boldogan segített a tanításban Varasdon a jezsuiták iskolájában is. Egyházi rangok várományosa is volt, gróf Draskovics János horvát bán kanonoki kinevezését is támogatta – ám ő szívesebben maradt egyszerű bednjani plébános, nem vonzotta sem a kanonoki, sem az apáti cím s a püspöksüveg. „Tanúsítja ezt – olvassuk Gašparoti szövegében – reggeli és esti szent elmélkedése a szent olvasóval és az imakönyvvvel a kezében.” Legfőbb erényéről, a bőkezűségről a lepglavai pálosok s a környékbeli ferencesek éppúgy vallhatnak, mint „Mulih páter”, akinek könyvét az ő pénzbeli adománya segítette napvilágra, s persze a varasdi szegények és koldusok, akiknek egész serege kísérte – adományaiért hálálkodva.

A halotti prédikáció ezzel a konklúzióval zárul: „Ez a beszéd az utolsó, amely fölött el kell gondolkodnunk és szorgalmasan *követnünk* az elhunytat az *alázatosságban*, az *imádságban*, a *bőkezűségben*, az *ájtatosságban* a halálra készülve.” („Ovo je govorenje zadnje koje prmišljavati moramo i marljivo

nasleduvati pokojnoga vu poniznosti, molitvi, darežljivosti, pobožnosti i k smerti pripravljenju.”).

Štefan Zagrebec

A 17. század végén és a 17–18. század fordulóján a szakrális kaj horvát próza legkiválóbb művelője volt Štefan Zagrebec. A horvát irodalomtörténet-írás ennek ellenére alig vett tudomást a mintegy háromezer oldalnyi, becses irodalmi értéket hordozó életművéről. Ivan Kukuljević Sakcinski Horvát Bibliográfiájában (*Bibliografija hrvatska*, 1860) ugyan említi a *Hrana duhovnat* (Lelki táplálék) és a *Zadnje volje* (Az utolsó kívánság) c. munkát, ám bibliográfiai leírásuk pontatlan, valószínű, hogy Kukuljević nem is látta az eredeti kiadásokat. Pavel Josef Šafařík egykor népszerű, német nyelvű kompendiumában (*Geschichte der illirischen und kroatischen Literatur*, 1865) könyvészetileg pontos leírást ad a művekről, azt megtoldja egy rövid Zagrebec-életrajzzal is, de például születési évét (1688) pontatlanul közli. Šime Ljubić „déli szláv irodalomtörténete” (*Ogledalo književne poviesti jugoslavjanske II*, 1869 = A déli szláv irodalom tükre) mindössze tíz, Đuro Šurmin kézikönyve pedig (*Povijest književnosti hrvatske i srpske*, 1898 = A horvát és a szerb irodalom története) öt sorban „mélta” Zagrebecet. Branko Vodnik és Slavko Ježić irodalomtörténeteiben hiába keressük nevét, s Mihovil Kombol is csak másfél sorban emlékezik meg róla (*Povijest hrvatske književnosti do preporoda*, 1945. = A horvát irodalom története a nemzeti ébredés koráig). Krešimir Georgijević viszont már két oldalt szentelt a jeles kapucinusnak az észak-horvát és a bosnyák régió irodalmát bemutató (*Hrvatska književnost od XVI. do XVIII. stoljeća u sjevernoj Hrvatskoj i Bosni*, 1969. = A horvát irodalom a XVI. századtól a XVIII-ig Észak-Horvátországban és Boszniában). Nem említi nevét Dubravko Jelčić sem (*Povijest hrvatske književnosti. Drugo, znatno prošireno izdanje*, 2004. = A horvát irodalom története. Második, jelentősen kibővített kiadás), s a Liber-Mladost-féle irodalomtörténet 3. kötetében (*Povijest hrvatske književnosti*, Knj. 3. 1974. = A horvát irodalom története III. kötet) Rafo Bogišić is mindössze néhány sort szentelt a 17–18. századi kaj horvát próza jelesének. Születési évét ő is pontatlanul közli (1688), azt viszont hangsúlyozza, hogy „Zagrebec egész életében írt, ennek eredménye páratlanul terjedelmes életműve”, amely öt kötetben, *Hrana duhovna ovčić kršćanskeh aliti prodeke* (A keresztény juhocskák lelki tápláléka, avagy prédikációk) címmel jelent meg

1715 és 1734 között – nagyobb részben Zágrábban, a második kötete Klagenfurtban.

Štefan Zagrebec születésének időpontját Nikola Stanko Novak tisztázta a zágrábi kapucinus provinciátúrán őrzött kéziratos regiszter alapján (*Registro nel quale sono notati tutti li fratri di questa provincia della Stirca* [...]), mely szerint Zagrebec 1669-ben született Zágrábban, s eredeti neve Matija Marković volt. A ferences rend kapucinus ágába lépve vette fel a Štefan keresztnévet, míg vezetőknévként a szülővárosából származtatott Zagrebecet használta. A későbbiekben rendi, hitszónoki, gyóntatói, irodalmi tevékenysége során kizárólag a Štefan Zagrebec nevet használta, ritkábban ennek változatait: Štefan od Zagreba, Štefan iz Zagreba. 1688-ban lépett be a ferences rendbe, s a noviciátust befejezve 1689-ben rendi fogadalmat tett, papként 1692 óta szerepel. Élete nagyobbik hányadát Zágrábban élte le, néhányszor – átmenetileg – tartózkodott Varasdon. Több ízben volt gvárdián. Fő hivatásának a pasztorális munkát tekintette, évtizedeken át szinte megszámlálhatatlan mennyiségű prédikációt tartott – több templomban is, a legtöbbit Zágrábban. Negyvenhat évesen látott hozzá e prédikációs anyag sajtó alá rendezéséhez, ami arról árulkodik: latin és német nyelvű forrásokat is használt, a beszédek stílusa, tartalma és kompozíciója, nyelvi kultúrája átlagon felüli intellektusról, irodalmi adottságokról tanúskodik.

Hatvanöt éves lehetett, midőn látása gyengülni kezdett, így érthető a nagy mű ötödik kötetének előszavában megnyilvánuló rezignáció: „[...] azt mondom néked, ájtatos olvasó, hogy habár a könyvek írásának soha vége nem lesz, de tőlem már mégsem remélhetsz, ám azt mondom néked, hogy *Finis venit. Venit finis* [...] A vég eljött. Közeledik a vég. Azt akarom mondani, erőmnek vége elérkezett, amelyet az öregség megtört és már félig vakká tett, mert balra sehogyan, jobbra nagyon gyengén lát a szemem. Így hát a könyvírás számomra végetért. *Finis venit*. Mostantól készülődnom kell ama második véghez, amely minden nap közelebb jő hozzám. *Venit finis. Eljött a vég, azaz az én életemnek vége* [...]” („Tako velim i ja tebe, o moj pobožni čtavec, da akoprem pisanju knigam nigdar nî niti ne bude konca, toga se vendar ti od mene več nadejati ne moreš, ar tebe ja velim, da naimre: *Finis venit. Venit finis* [...] Konec je došel. Dohađa konec. Hoču reči, konec je došel jakosti moje, koju je starost potrla i več neg napol slepoga včinila, ar na levo nikaj, a na desno kruto malo vidim oko. I tako pisanju več knjig pri mene je konec došel. *Finis venit*. Od sada potrebno je, da se pripravljam k onomu drugomu koncu, koji mi se vsaki dan približava. *Venit finis. Dohađa konec*, to je to, *konec žitka mojega* [...]). Ezt követően még nyolc esztendőn élt – ám íróként többé nem léphetett színre. 1742.

február 15-én halt meg aranymisésként, azaz felszentelése után fél századdal.

A fő mű, a *Pabulum spirituale ovium christianarum*, vagyis a *Hrana duhouna ovchicz kerchanszkeh* [...] öt kötete 1715 és 1734 között jelent meg, az első három kötet latin nyelvű ajánlással. Az első kötetet gróf galánthai Esterházy Imre (1665-1745) zágrábi püspöknek (1708-1722), a másodikat Pavao Antun Češković kanonoknak és a zágrábi székesegyház többi kanonokjának, a harmadikat monyorókeréki Erdődy Imre grófnak ajánlotta, aki a 18. század első felében varasdi főispán, valamint Kostajnica, Jasenovac és a szomszédos vidékek főpáncsnoka a Katonai Határörvidéken és Zagrebeccel baráti kapcsolatokat ápolt. Az utolsó két kötetben nincs ajánlás. (Olga ŠOJAT: 1978. 1091-1096.)

Zagrebec a nagy műben a zágrábi kaj irodalmi nyelvet használja, olykor-olykor što-elemekkel is színezve stílusát, kerüli viszont az idegen nyelvi szerkezeteket. Mondatszerkesztésében tartózkodik a barokkos terjengősségtől, szókincese igen változatos, olyan újabb elemekkel is gyarapította, amelyek a korábbi kaj szerzőknél nem fordulnak elő.

Az első kötet címlapja előtt szépen kidolgozott rézkarc található. Az alsó részén egy juhaklot látunk juhokkal, az akolból fatörzs nő ki, amely ágazatával és lombozatával Esterházy püspök mellképét foglalja keretbe. A mellkép felett két angyal lebeg: a bal oldali a püspöki pásztorbotot és a mitrát, a jobb oldali a grófi koronát tartja kezében. A kép jobb alsó sarkában egy ferences szerzetes alakja látható (ez nyilván Štefan Zagrebec kapucinus), jobb kezével az ég felé mutat, a ballal a juhoknak zöld csokrot nyújt. A kép szignója: „Johann Georg Stoz delineavit Warasdiny – Beniamin Kenckel sculp. Graecy.” A kép funkciója kettős: képi formában szimbolikusan megjeleníteni a címben ígért témát, emellett a hála kifejezése a célja a püspöki támogatásért, jóváhagyásért.

Zagrebec szól a mű megalkotásának indítékáról is. Az első kötet latin nyelvű ajánlásában elmondja: beszédei egybegyűjtését és kiadását könyv alakban azért határozta el, mert tapasztalnia kellett: a nép nyelvén, vagyis a kaj vidék „hazai” nyelvén nagyon kevés az ilyen kézikönyv, pedig létezését sokan: a köznép és a lelkipásztor egyaránt igényli. Zagrebec elsősorban a társadalom alacsonyabb műveltségű rétegére gondolt műve megszerkesztésekor. Azt óhajtotta, hogy az az egyszerű emberek számára legyen befogadható: „[...] Mindig olyan szavakat igyekeztem használni és papírra vetni – írja az első kötet előszavában –, amelyeket mindenki használ, és általuk a legegyszerűbb ember is meg tudja érteni, és azokból valami hasznosat tud tanulni a lelki gyarapodásban; elhagyva az iskolai katedra deputációját a filozófiáról, teológiáról, asztronómiáról és egyéb tudományokról, amelyek az egyszerű ember lelki gyarapodását semmiképpen

sem segítik [...]”. Mindemellett célja volt persze a lelkipásztori munka segítése is: a prédikációs gyakorlatban jól használható kézikönyvet adni a plébánosok, káplánok kezébe. Ez a kettősség magyarázza, hogy a köznép igényeitől távol eső latin idézetekkel is tarkította művét, amelyek mellett természetesen nyomban közli a kaj nyelvű fordítást is. A *Hrana duhovna* tematikai spektrumát szemlélve olyan tárgyköröket találunk a közreadott prédikációkban, mint az *ócsárlás*, az *irigység*, a *rágalom*, a *bosszú*, a *babonaság*, a *jóslás*, az *ördöggel való cimborálás*, a *lakóközösség viszonya a háziúrhoz és viszont*, a *házasság*, a *csecsemőgyilkosság* és az *abortusz*, a *szülő viszonya a gyermekhez és fordítva*, a *gyermeknevelés*, az *istenkáromlás*, a *tisztátalanság* stb.

Zagrebec írói munkásságának irodalomtörténeti emancipációját Hadrovics László végezte el, „az egész kaj irodalom” „legismertebb hitszónokaként” méltatva a zágrábi kapucinus pátert, akinek hitszónoki és prózaírói munkássága „terjedelmes monográfiát” igényelne. (HADROVICS László: 1982. 170.) Vélelme szerint az életmű – nemcsak kaj horvát, az egész kortárs horvát próza viszonylatában is – „a teológiai tudományoknak valóságos kincsesháza”, egyben „a korabeli kaj irodalmi nyelv leggazdagabb forrása”. Erudíciója a kor igényei szerinti, teológiai jártassága mellett az ókori szerzők és hősök is felsorakoznak a háromezer oldalnyi életmű lapjain, s a reneszánsz óta kedvelt toposzok és exemplumok is rendre felbukkannak az eleven sodrású szentbeszédekben. Hadrovics László okkal figyelmeztet arra is, hogy Zagrebec teológiai és történeti forrásai máig feltáratlanok, de kutatójára vár Zagrebec Drexelius- és Segneri-recepciója is. (HADROVICS László: 1982. 170.) Az persze már most is megállapítható, hogy a szónoklatok megszerkesztésekor az európai barokk prédikációs irodalom toposz- és motívumkészletéből építkezik, de nem hagyta érintetlenül a 17. századi hazai hagyomány sem – Habdelicet mindenképp ismernie kellett, s nyilván hagyatkozott a Krajačević-prózára éppúgy, mint Belostenec eucharistiáról szóló, feltehetően már 1672-ben kinyomtatott prédikációira is.

A változatos tematikájú szentbeszéd-gyűjtemény a feltételezhető recepciók mellett és ellenére eredeti alkotásnak minősül, ami elsősorban az egyes szónoklatok kompozíciójában és stílusában ölt testet, de sajátos dimenzióként jelen van bennük a drámaiság, pontosabban a dráma eszköztárának számos eleme is, ami kiforrott kaj nyelviséggel párosul. Ez utóbbi a prédikációk szerzőjének invenciózusságára utal, a nyelv, amelyet használ, valamennyi előzmény fölé emelkedik, a segítségével megalkotott textusokat méltán megilleti a művészi jelző. Nem hanyagolható momentum, különösképpen ha figyelembe vesszük, hogy mintegy

évszázad elmúltával az illír mozgalom indította nyelvi küzdelem idején a kaj dialektus már méltó vetélytársa a végül győzedelmeskedő što nyelvjárásnak. Nyugodtan állítható: a kaj irodalmi nyelv fejlődéstörténetében Zagrebec írói nyelvezete fontos mérföldkő volt.

A horvát irodalomtörténet-írás nem újabb keletű sajátja a szakrális irodalom mellőzése vagy legalábbis az egyetemes horvát nemzeti irodalom másodrendű jelenséggént történő kezelése. S ez nemcsak a marxista irodalomhistória, a korábbi, a polgári jelzővel illelhető irodalomszemléletet valló szerzők munkásságára is jellemző. Pedig már Habelić példája igazolta: a világ, a társadalom bajainak, visszasságainak, erkölcsi válságainak, morálfelfogásának tükörképe is ez a szakrális keretbe foglalt, szépliteratúraként is értelmezhető irodalom. A 18. század viszonylatában Zagrebec életműve az újabb paradigma, amely a habdelići kezdemények és eredmények folytatása és kiteljesedése. Elgondolkodtató, hogy értékeit magyar szlavista tudós: Hadrovics László mutatta ki először és – ismereteink szerint – mindmáig egyedüli kísérletképpen a horvát irodalomhistoriográfiában. Fejlődéstörténeti vázlatunkban Zagrebec munkásságát méltatva érthetően elsősorban az ő eredményeire támaszkodunk.

A 17. századi vallásos kaj nyelvű prózában egyfelől a kor „szórakoztató irodalmának” olyan jellemzői sorakoznak fel, mint az antik történetek, a szentek legendái, a történelmi és lokális anekdoták, gyakran az emberek közötti viszonyok (Habelić *Zrcalo Marijansko* és *Prvi oca našega Adama greh* c. műveiben is), másfelől a „kontemplatív és meditatív” írások (az anonim szerző *Duhovni kinč* c. műve, Ivan Belostenec, Mihajlo Šimunić munkái). Zagrebec ugyan mindezekből átment egyet-mást: az ő prédikációi is gyakorta az antik irodalomból, az Újszövetségből, valamint a világirodalomból átvett történetekkel kezdődnek, máskor maga is meditációval kezdi mondanivalóját, s csak ezután tér át beszéde tulajdonképpeni tárgyára (pl. az irigység, az alamizsnák stb.), hogy aztán zárás-képpen tanácsokkal lássa el hallgatóit (olvasóit), amelyekhez rendszerint bibliai textusokból vagy a teológiai irodalomból vesz át idézeteket – tanulságként, a hívők okulásaképpen.

Már a vendégszövegekből származó, a prédikációk expozíciójaként is felfogható példázatok vagy éppen meditációk stilizálása sejteti: igényes irodalmi alkotással van dolgunk, az előadásmód (legtöbbször deskripció) a belletrisztika eszközeire épül, stílusa, gondolatísága egyaránt erre utal. Példaként a Jakab és Fülöp apostol napjára (május 1.) készült prédikáció bevezetőjéből idézünk:

„Ako li je gdo kada i kuliko kaj pazil, lehko je v pamet uzeti mogel, kak one mudre pčele čes celo leto a osebujnem pak načinom sadašnje protuletsko vreme

ter najmre ovoga meseca majuša marljivo vsako jutro zletavaju iz svojih vulišč ter se razletavaju po cvetnjakeh i ternaceh, sedajuč po cvetju; nekoje po žuteh violicah, nekoje po beleh narčišeh, nekoj po modreh hiacinteh, nekoje po oveh, nekoje po onih rožicah s kojimi ov mesec majuš, koji se denes počinja, bolje neg nijeden drugi mesec je obilen; na tuliko da ves svet vu ovom mesecu vidi se na spodobu jednoga cvetnjaka. Ar ne samo črna zemlja pokriva se nego tulikaj i suha, gola dreva oblače se vu zelenoču i kinče se s prepelem i vugodno dišečem cvetjem, koja ne samo srca človečanska nego i ptice nebeske razveseluju, ar ljudi veselo se prehađaju a ptice pako den i noć veselo i vugodno popevajuč stvoritelja svoga hvale. Pčele pako sesnuč onu slatku rosicu s kojum su na cvetnjakeh rožice iz neba poškropljene i iz nje sladek med napravljaju. Nekaj spodobnoga N.N., spoznava se vu cvetnjaku s[vete] matere cirkve, punom vsakojačkoga prelepoga cvetja, svecev tojeto i svetice božjeh, koji na spodobu tulikoga cvetja svojim svetostjum kinče nebo i zemlju; razves[e]ljuju ptice nebeske korušev angelskeh i narod človečanski, dajuč iz sebe onu prelepu duhu prečudneh del s kojimi krepe i pomažu svoje pobožne kršćenike.”

Magyar fordítása:

„Ha valaki valamikor és valahányszor megfigyelte, könnyen eszébe juthat, hogy a bölcs méhek egész nyáron át, de rendkívüli módon már ebben a mostani időben is, különösen e májusi hónapban, minden reggel szorgalmasan kirepülnek a kasokból és a virágoskertekben és a tornácokon röpködnek a virágokra szállva: némelyek a sárga violákra, némelyek a fehér nárciszokra, némelyek a kék jácintokra, némelyek erre vagy arra a rózsára, amelyekben a május hónap úgy bővelkedik, mint egyetlen más hónap sem. Annyira, hogy ebben a hónapban az egész világ egy nagy virágoskerthez hasonlít. És nemcsak a fekete föld takarózik be, hanem zöld ruhát öltenek a száraz, mezítelen fák is és gyönyörű, kellemes illatú virágokkal ékesítik fel magukat, amelyek nemcsak az emberi szívet, az ég madarait is vidámsággal töltik el: az emberek jókedvűen sétálnak, a madarak meg éjjel-nappal vidám és kellemes dalolással dicsérik teremtetőjüket. És a méhek összegyűjtik azt az édes harmatot, amellyel az ég a rózsákat beharmatozza és abból édes mézet készítenek. Hasonlatosképpen ismerkedjél te is N. N. az Anyaszentegyház virágoskertjével, amely tele van mindenféle gyönyörű virággal, szentekkel és szent életű, istenfélő nőkkel, akik olyannyira hasonlítanak a virágokra, és szent életükkel ékesítik fel az eget és a földet. A madarak derűre

fakasztják az ég angyali kórusait és a föld népét, ama csodálatos dolgok szellemét árasztva szét, amivel a hívő keresztényeket erősítik és segítik.”

Idézetünk figyelmes, az ókori Róma, valamint a reneszánsz és a barokk kor irodalmában járatos olvasója nyomban felfedezi: a prédikáció szerzője az antikvitásban gyökerező, majd a renszánsz eruditív költészete (és irodalomelmélete) jóvoltából Európa-szerte népszerű toposzhoz nyúl hallgatósága érdeklődését, figyelmét felkeltendő. Az „apis (= méh) hasonlatról van szó”, amelyet első ízben Seneca fejt ki részletesen a Luciliushoz írott *Epistolae morales*ben e szavakkal: „[...] Apes, ut aiunt, debemus imitari, quae vagantur et flores ad mel faciendum idoneos carpunt, deinde quidquid attulere disponunt ac per favos digerunt et, ut Vergilius noster ait, liquentia mella stipant et dulci distendunt, nectare cellas; [...] nos quoque has apes debemus imitari et quaecumque ex diversa lectione congressimus separare (melius enim distincta servantur), deinde adhibita ingenii nostri cura et facultate in unum saporem varia illa libamente confudere, ut etiam si apparuerit unde sumptum sit, aliud tamen esse quam unde sumptum est appereat.” (Ahogyan mondják, a méheket kell utánoznunk, amelyek szerte kóborolnak és a méz készítésére alkalmas virágokat tépdesik, azután azt, amit elhoztak, édességgé emésztik és, ahogy Vergiliusunk mondja, folyékony mézet hordoznak és édes nektárral töltik meg a sejteket; [...] nekünk is a méheket kell utánoznunk, és mindazt, amit különféle olvasmányainkból összehordtunk, el kell választanunk (a különállók ugyanis könnyebben megőrizhetők), azután saját szorgalmunk és tehetségünk hozzáadásával a jelzett áldozati nedveket egyetlen ízzé kell egybeolvasztanunk, hogy ha feltűnik is, honnan vettük, mégis másnak tűnjék, mint az, ahonnan vettük. (Bán Imre fordítása)

A toposzt – miként az idézetből is következik – használta már Vergilius, továbbá Lucretius és Horatius is, azután megjelenik Petrarcanál, aki Tommaso da Messinának, majd Boccacciónak írt leveleiben idézi – Seneca nyomán – a méh-hasonlatot, ami viszont a reneszánsz *imitatio*-felfogását előlegezi, amely szerint a prózában Cicerót, a poézisben Vergiliust kell utánozni és – miként majd Pietro Bembo vallja – a stílus retorikai szabályainak anyanyelvi alkalmazásánál Homéroszt és Demoszténészt, Vergiliust és Cicerót, Petrarcat és Boccacciót. (BÁN Imre: 1975. 377-378.; 381-382.) Az utánpótlás a későbbi századokban nem merevedik áthághatatlan szabállyá, már a reneszánsz poézis európai diadalútja jelzi, mily bőséges változatai jelennek meg pl. a Petrarca teremtette kancionálénak Ronsardtól Balassi Bálintig. *Erudíciója* okán természetesen a barokk kor írója-költője is él vele, „utánozza” az elődöket. Ezt teszi Zagrebec is a „méh-hasonlattal”, amely immár szakralizálódva jelenik meg idézetünkben, egyben költői

hasonlattá nemesedik, mert hiszen az antik toposz a hitszónoklat szemléltető eszközévé válik, midőn szerzőnk a szöveg folytatásában majd azt mondja: „a hitszónokok [prodecatori] a méhekhez hasonlóan repülnek ki kolostoraik méhkasaiból”, s gyűjtik „az isteni kegyelem harmatát”. Maga is e hitszónok-méhek egyike, aki egy „kettős színezetű” tulipánra szállva kívánja gyűjteni a mézet. A tulipán Jakab és Fülöp apostol szimbóluma, akiknek tanításait kívánja minden hívő számára hasznos, nem a testi, hanem a „lelki szükséglet szerinti” „mézzé változtatni”.

A metaforikus okfejtés e módja nem egyedüli Zagrebec prédikációiban. Szerepük a prédikáció fő témájának előkészítése, amelyet aztán több fejezetre tagolva ad elő a szentbeszédben. Az ilyen és hasonló bevezetők között akad olyan, fiktív látomást leíró textus is, mint az alábbi: „Nem tudom, álmodtam-e, vagy éppen a lelkem varázslat áldozata lett, de úgy tűnt, hogy azt láttam...” („Ne znam je li mi se senjalo ali sem pak zameknjen vu duhu bil, činilo se vendar da sem videl...”), hogy valamely rút vén boszorkány ül egy trónuson. Aztán a szöveg további részében megjelenik a látomás másik hősnője: a szép és elvarázsolt és elrabolt ifjú hölgy. Máskor a nyelv ajándékáról, a léleknek a purgatóriumi megtisztulásáról, az imádság hasznáról, vagy éppen a társadalomban és a családban egyaránt nélkülözhetetlen egyetértésről elmélkedik bevezetésekként. (HADROVICS László: 1982. 171.) Az irigységről szóló prédikáció bevezetőjéből például megtudjuk: e megszemélyesített súlyos bűn „Asmodeus anyja, Belzebub nővére, Behemont jegyese, Bal nagynénje, Belial sógornője, Lucifer elsőszülött leánya”, „ördögi alkat, boszorkánytermészet”, aki mindenütt jelen van: városban és várban, kolostorban és kunyhóban, boltban és piacon – szóval a világ minden szegletében, s ott meg is mutatja hatalmát. E hatalomnak történelmi és bibliai hősök egyaránt áldozatai lettek: Scipio, Lykurgosz, Szókratész, Cicero, Belizar, Ábel, a bibliai József és Dániel neve szerepel a felsorolásban. De szedi áldozatait a mindennapi életben és minden társadalmi rétegben is, mesterember, kereskedő vagy koldus szenvedő alanya lehet. Más bűnök kontextusában úgy tűnik: az Isten által legsúlyosabban elítélt vétekről van szó, mert míg az uzsora, a részegeskedés, a kapzsiság bűnének elkövetői élvezkednek földi életükben, addig „az irigynek a legkisebb a haszna, sem öröme, sem gyönyörűsége nincs az ő bűnében” („Nenavidnik pak nima nikakove najmanše hasni, veselja niti nasladnosti vu svojem grehu”). Az isteni büntetés épp ezért a legsúlyosabb, miként azt Saul, Kain és Ézsau sorsa is példázza. Életük szerencsétlenül végződött, lelkük pedig mindörökre pokolra kárhoztatott („Šaul pako, Kain i Ežau bili su nenavidniki jalni, nazlobni i kot takovi nesrečno svoj žitek dokončali a duše pak naveke vu pekel poslal”).

A szentbeszéd ezután a két fazekasról szóló történettel (Caesarius és Heisterbach nyomán) zárul, akik egyazon foglalkozásuk miatt gyűlölték egymást, s mert gyűlölködésük forrása-indítéka az irigység volt, pokolra jutottak, s a gyűlöletet a pokol tüze sem tudta kiirtani belőlük. A téma kifejtése közben természetesen Zagrebec bőven idéz a Bibliából, a teológiai irodalom ismert műveiből, amelyek mind a szentbeszéd fő tézisének több oldalú magyarázatát árnyalják. (HADROVICS László: 1982 171-172.)

A Zagrebec-prédikációk talán legszembetűnőbb sajátossága a dramatizálás. Szerzőjük színpadnak tekinti a szószéket – emlékeztet Hadrovics László –, ahol ő maga, a prédikáló és a közönség is részt vesz a játékban. Barokk jegyről van szó, sajátos „barokk varázslatról”, ahol a drámai dialógus a hitszónok és a hívők között zajlik, s nemegyszer az igazi drámai feszültség is megjelenik bennük. „E dramatizálásnak meghatározott diapazonja, meghatározott skálája van” – mondja Hadrovics –, amelynek „legegyszerűbb formája, amikor a szentbeszédet valamely személyes momentummal motiválja, éspedig ilyen fordulatokkal: „hogyan és honnan kellett kezdenem ezt a mostani beszédemet? Bizonyosan magam sem tudom” („kak i otkud bi ja vezdašnje moje govorenje početi moral? sam stanovito ne znam”, 3:342); „régí históriákban olvasom, hogy...” („vu stareh historijah čtem da...” 4:301); „hallgassátok meg, mi történt rendem egyik szerzetesével” („poslušajte kaj se pripetilo jednomu mojega reda redovniku” 1:387); „most megyek a figurâ figuratam” („vezda idem ja a figurâ figuratam” 4a:83.); „térjünk át az ügyeskedésre” („hodmo na praktiku” 1:300); „amit, hogy jobban megismerjünk, térjünk át a Szentírásra, akkor meg fogjuk találni, hogy...” („kaj da bolje spoznamo hodmo vu Sveto pismo, onde hočemo najti da...” 1:359); „most lássuk a másik okot, az pedig ilyen” („veda vidmo drugi zrok, i je ovakov” 1:289); „csodálatos és szörnyen kegyetlen szavakat találok, amelyeket a Szentlélek Dávid királynak mondott, éspedig olyanokat, amelyek miatt a nagy félelemtől megremegtem, ami azok értelméből következett” („čudno i kruto strašne reči nahađam, koje je Duh sveti po Davidu kralju govoril i jesu ove, koje me čine od velikoga straha drhtati i kakti iz pameti ishađati”). (HADROVICS László: 1982.. 172.)

A drámai hatás további fokozásának eszközeként a fiktív hallucinációt alkalmazza. A szónok – prédikálás közben – a túlvilágról jövő üzenet reá gyakorolt hatását „játssza el” teátrálisan, színpadi effektusokkal: a pokolban szenvedő gazdag ember kínjait idézve hallja, amint az Ábrahámot szólítgatja és kérleli: „Csend! Úgy tűnik, egy szomorú hangot hallok: Pater Ábrahám! Atyám Ábrahám! De miféle hang ez és honnan jöhet? Sejttem már, a pokol mélyéről jön, továbbra is hallom” („Tiho! Mene se vidi da čujem jeden žalosni glas: Pater

Abraham! Otec Abraham! Ali kakov je i otkud mora biti ov glas? Mene se vidi da ishađa iz peklenške glubine, posluhnemo ga na dalje” 1:32). Más esetben Krisztus hangját véli hallani: az első imitált észlelés itt is a talányosságra utal, bizonytalan, kié is lehet a hang, majd a „szavak nyomán” rájön: Jézus szól hozzá: „Egy hangot hallok, de nem tudom, honnan, ám megismerem a szavakból, hogy magától Krisztustól jön” („Čujem jeden glas a ne znam otkud, nego poznavam iz reči da ishađa od samoga Kristuša” 1:388).

A prédikációk dramatizálásának legéletszerűbb formája a hitszónok és a hívők, a publikum közötti imitált dialógus. A prédikáció tárgyának kifejtésekor a hallgatóság részéről „elhangzó”, valójában fiktív közbeszólásokat iktat be a szövegbe, amelyek mintha a hívőknek az elhangzottakkal kapcsolatos kételkedését fejeznék ki: „Holla Pater! Lassabban pater! Ó, pater lassabban! Ó, lelki atya!” stb. Máskor szónokként a hívők egyikéhez, aztán az egész gyülekezethez fordul: „Jöjj ide, bűnös ember, mondd meg nekem, hány kezed van? – Kettő. Az Isten megáld Téged, és hány lábad van? – Kettő. Hány szemed? Kettő. De ha valaki kiütné az egyiket, látnál-e a másikkal? – Látnék. Ha levágnák az egyik kezed, tudnál-e a másikkal segíteni? – Ki kételkedik ebben? Ha az egyik lábad levágnák, tudnál-e járni a másikkal? – Ez több mint igazság. Most pedig mondd meg, hány lelked van? ... Egyetlen egy lelked van, ó ember, és ha ezt elveszíted, másik nem lesz helyette.” („Simo hodi, grešni človek, poveč mi, kuliko ruk imaš? – Imam dve. Bog ti je blagoslovi, a kuliko nog? – Dve. Kuliko očij? – Dve. Da pak bi ti gdo jedno oko izbol, ne bi i z drugem videl? – Bi. Da bi ti gdo jednu ruku odsekel, ne bi li se z drugum pomogal? – Gdo vu tom dvoji? Da bi ti gdo jednu nogu odrezal, ne bi li na druge hodil? – To je već nego istina. Vezda mi pak poveč, kuliko imaš duš? ... Jednu jedinu dušu imaš, o človek, i ako ovu pogubiš, druge nimaš.” 1:159).

A drámai jelleg variánsai még itt sem maradnak abba. A textusokat vizsgálva azt tapasztaljuk: a dialógus helyenként átvált valódi vitába, így például az alamizsnáról szóló prédikációban: „Szépen, jól és szent módon beszél a prédikáló pater (úgy tűnik: ezt mondják némelyek), mi magunk is így hisszük: jó és hasznos a szegénynek alamizsnát adni, csakhogy nehéz ezt megcselekedni. – Mi? Mit beszéltek? Hogy nehéz alamizsnát adni? És oly súlyos nehézség egy ötöst a zsebbe, avagy a zacskóba rakni, majd abból előhúzni, egy ötöst vagy néhány krajcárt és a szegénynek adni, hogy kenyeret vegyen magának? – De prédikáló páter! Nekünk sincs egy ötös, pénz kevés van, az erszényünk üres. – Ah, ha ez így van, fel vagytok mentve, mert *Nemo dat quod non habet*. Ám ha azt mondtam volna, hogy ezt nem hiszem el nektek, rosszul szóltam volna? Nem gondolom,

mert jól tudom, hogy más dolog valamit mondani és megint más gondolni...” („Lepo, dobro i sveto govorite, pater prodekator (čini mi se da nekoji vele), kaj sami znamo i verujemo da je dobro i hasnovito ubogem almoštvo deliti, ali pako teško je vučiniti. – Kaj? kaj to velite, kaj? da je teško almoštvo podeliti? Ter takova je težina i trud poseči u žep ali mošnju ter iz nje izveći jednu peticu ali konče nekuliko novac i nje ubogem razdeliti da si za nje kruha kupe. – Ali, pater prodekator, ni ga petic pri nas a novac kruto po malo, mošnje su naše prazne. – Ah, ako je tomu tak, vi ste ispričani, ar *Nemo dat quod non habet*. Ali da bi ja rekel da toga vam ni veruvati, bi li krivo rekel? ne štimam, ar ja dobro razmem kak vnogi drugač govore i drugač misle...”

A dialógus tovább is folytatódik, a fenti „modorban”, majd egy „história” beiktatásával a hitszónok azzal zárja beszédét: Isten áldása rendszerint azért marad el, mert az ember zsugori, sajnálja az alamizsnát a szegénytől.

A valódi drámai szituációk sem hiányoznak a prédikációkból. Az elkárhozottakról szóló szentbeszéd Máté Evangéliuma alábbi mondatának „drámai parafrázisa”: „Tunc dicet et his, qui a sinistris erunt: Discedite a me maledicti in ignem aeternum, qui paratus est diabolus et angelus ejus.” (Ezután a balján állókhoz is szólt: Távozzatok szíнем elől, ti átkozottak, az örök tűzre, amely az ördögnek és angyalainak készült. Mt 25,41.) Zagrebec valódi drámai jelenetté formálja a bibliai textust, egyfelől leleményesen használva a teológiai irodalom pokollal kapcsolatos sztereotípiáit, másfelől a hétköznapiak, a földi élethelyzetekből származó szcenikai elemeket: „Amit majdan ezek a szerencsétlen, elkárhozott lelkek az égi bíróságából hallanak, így szólván, feléje fordulnak: ó, égi bíróság, ha már elűzöl magad mellől minket, add ránk végül szent áldásodat. Micsoda? Áldást? Ah, kárhozatot, kárhozatot, de nem áldást *ite maledicti*. – Ah, Uram, ha már minket ily átokkal űzöl el magad mellől, küldj minket valami jó helyre. Mit? Jó helyre? Ah, *in ignem*, a pokol forró, bűzös, örök tűzére! Oh, micsoda hely, minő nyoszolyák! Ó, égi bíróság, ha tehát mint elkárhozottaknak másként nem lehet, mint az örökkévaló tűzre menni, ah könyörülj rajtunk és adj ott nekünk valamely jó társaságot. Mit? A tűzben jó társaságot? Ah, *qui paratus est diabolus et angelus ejus*. Tirhuljatok, tirhuljatok előlem boldogtalan, hitetlen lelkek ... Tirhuljatok a pokol tűzére, amely majd éget benneteket, de eloltani sohasem tudjátok, barátok, urak és szolgák a hóhérokkal: undorító, szörnyű és kegyetlen, szarvat viselő ördögökkel lesztek együtt, s ahogy rászolgáltatok, ütnek-vágnak, rágnak, tépdésnek, főznek, sütnak, olvasztanak, de felfalni sohasem tudnak benneteket.” („Koju kada one nesrečne proklete duše iz vust sudca nebeskoga čuli budu, hote se proti njemu obrnuti i ovako mu počnu govoriti: pokehdob adda, o suder nebeski, da nas od tebe tiraš,

daj nam konče tvoj sveti blagoslov. Kaj blagoslov? Ah, proklectvo! prokeletvo! a ne blagoslov, *ite male dicti*. – Ah gospone! pokehdo da nas tak proklete od tebe tiraš, pošli nas konče vu kakovo dobro mesto. Kaj? vu dobro mesto? Ah *in ignem*, vu ogenj peklenski goruči, smrdljivi, vekovečni. – Oh, kakovo mesto, kakova postelja! Adda, o sudec nebeski, da drugač ne more biti nego da nam je kakti prokletem vu ogenj vekovečni poiti, ah smiluj se nad nami ter nam konče tam daj kakovo dobo društvo. Kaj? vu ogenj u dobro tovaruštvo? Ah *qui paratus est diabolus et angelis ejus*. Othadžajte, othadžajte spred mene o nesrečne neverne duše ... Othadžajte vu ogenj peklenski, koji vas bude žgal ali vas zežgati nigdar ne bude mogel, u kojem za tovaruše i gospodare, sluge skupa i henkare budete imali vrage rogate, odurne, strašne i nemilostivne, koji vas bude poleg zaslužnja vašega sekli, rezali, drli, kosali, vrtali, raščinjali, kuhali, pekli, cvrli, ali zagristi, pojesti niti skončati nigdar vas ne budu mogli.” (1:12.)

A szcenikai effektusok fokokása érdekében olykor, ma már morbidnak tűnő, ám a barokk korban elfogadott kifejezésmódot használ. Az élet mulandóságáról szóló prédikációban például egy koponyával folytatott párbeszédet iktat be a drámai feszültséget fokozandó. A vonatkozó rész első mondata után – „Legyen szabad most legelőbb N. N. nekem felmutatni a halott emberi test legnemesebb részét, íme” („Vezda pak naj dopušteno bude N. N. naprvo donesti jednu samo stran najplemenitešu mrtvoga tela človečanskoga i nut vam ju”) – az alábbi „rendezői utasítást” olvassuk: „Itt vegyük kézbe az emberi koponyát” („Ovde zemi mrtvečku glavu vu ruke”, majd így folytatja mondandóját: „Mit gondoltok N. N., kinek a feje lehetett, vagy kellett legyen ez a koponya?” („Ovo kaj štimate N. N., čija bi mogla i morala biti ova galva?” – továbbá hasonló mondatokkal szaporítva a kérdést, majd ezt mondja: „nincs senki a világon, aki képes lenne megismerni és megmondani: kié. Beszélgessünk el hát vele, lehet, hogy tőle inkább megtudjátok, mint tőlem; prédikálj hát helyettem: ki vagy, mi vagy és honnét való? Én hallom, halljátok meg ti is N. N. ennek a halott prédikátornak a szentbeszédét” („ni ga na svetu koji bi ju poznati i povedati mogel čija je. Govorimo ada ž njum, more biti kaj već od nje naučite neg od mene: Daj adda prodekuj ti na mesto mene gdo si, kaj si i otkud si? Čujem ja i posluhnete vi N. N. početek prodeke mrtvoga prodekatora ovoga.”)

Nem pusztán a kontraszt kedvéért, sokkal inkább a Zagrebce-prédikációk tartalmi dimenzióinak változatosságát szemléltetendő idézzünk fel egy más, a hétköznapi élethelyzetek egyikéből származó szentbeszédet. A tárgyalandó téma okán a habdelíci témavilág és előadásmód is asszociálódhat bennünk, hiszen ez már a szószékről történő, szórakoztatva tanító barokk érvelés színes példája. Már

a tárgyválasztás sejteti: a humor sem áll távol prédikátorunk szónoki habitusától. Két egymást követő szentbeszéd tárgya a férj és feleség egymáshoz való viszonya a házasságban. „Ó, páter! – »hangzik el a hallgatóság soraiból« – a maga mostani prédikációja mutatja, hogy magát vagy jól megvesztegették az asszonyok, vagy nem ismeri, milyen az asszonyok természete, akik a fogaik között milyen hegyes, mérges nyelvet viselnek és azzal bennünket, szegény férjeket szíven szúrnak; ha maga tudná, másként beszélne és gondolkodna. – Kedves testvéreim, amit mondtam, megmondtam; aki nem látja az igazságot, nyolc nap múlva jöjjön ide, öröndetesebbeket fog hallani a mostaniaknál. Ámen.” („Oh, pater! Vaše vezdašnje prodečtvo svedoči da ste vi ali podmiterni dobro od žen ali pak vi ne poznate kakove su nature žene, koje kakove špičaste čemerne jezike vu svojeh zubeih nose i z njimi kak nas siromahe muže do src našeh prebadaju; da bi vi znali drugač bi mislili i govorili”).

Nyolc nap elmúltával, azaz a következő prédikációban ismét a férfiakhoz fordul: „Nos, most ti törvényes férjek, akik ma a nyolcadik napot kezditek, ám túl későn, panaszkodni kezdtek az asszonyokra, azt mondjátok meg legelőbb, mit kívántok velük kapcsolatosan elmondani. – Oh, páter! Nem tudja elhinni, milyen sátánok a mi feleségeink, ők a hibások és az okozói megannyi veszekedéseinknek, átkozódásainknak, nyugtalanságainknak és bánatunknak... Oh, páter! El sem tudja hinni, mily nehéz és súlyos a kereszt. No, de eleget beszéltünk erről, az asszonyok éppen ennyit panaszkodnak rátok, sőt többet, mintsem gondolnátok. – Nos, Szent Pál apostol, aki ezen a nyolcadik napon annyi tanácsot adott a férjeknek, hogyan kell viselkedniök feleségükkel, ma elmondja azt is, hogy mi az asszonyok kötelessége férjeik mellett. – Megcselekszik-e az asszonyok azt, amit férjük mond és megparancsol nekik? – Ó, én Szent Pálom, ezt én nem tudom néked megígérni, hagyjuk mindkét dolgot férjeikre; hallgassatok tehát asszonyok és férjek együtt Szent Pálra, mit mond ő és hogyan mondja azt...” („Na kade ste sada vi zakonski muži koji ste se danas pred osmemi dnevi počeli bili, ali prekesno, proti ženam vašem tužiti, povečte adda sada kaj ste hoteli od njih naprvo donesti. – Oh pater! ne morete veruvati kakove sotone jesu naše žene, one su krive i zrok tulikeh karkih i kletvih, nepokoja i jada našega... Oh pater! ne morete veruvati kak je to teško i kulik je to križ. – Nu dosta je toga povedano, žene ravno tak proti vam se tuže i jošče gorje kaj bi skoro i brže veruvati moral. – Nu, sveti Pavel apoštol, koji si danas osem dan tulike navuke mužem daval kak se moraju svojemi ženami sponašati, poveč danas kak se pak žene z mužmi svojemi držati moraju. – Budu li pak hotele obdržavati žene ono kaj se njim poveć i zapoveć činiti? – O, moj sveti Pavel, toga ja ne morem obećati, pustemo

mi obodva ovu skrb na muže njihove; posluhnete adda žene i muži skupa kaj i kak sveti Pavel govori...” (4: 112.113.)

Az eddig vázoltak s a prédikációkból vett idézetek mellett utalni kell Zagrebec prózájának egyéb szegmenseire is. Hadrovics László megállapítása szerint ezekben a szentbeszédekben Zagrebec a középkortól a barokkig terjedő prédikációs hagyomány csaknem teljes spektrumát hasznosítja. A bibliai históriák mellett népmesék, történelmi anekdoták, a szentek legendái, miraculumok és exemplumok, a természeti jelenségek jobbára naív magyarázatai, egzotikus történetek sorakoznak fel, stílus eszközei között pedig az allegóriák, hasonlatok, realisztikus, képszerű leírások, a szinonimák sokasága. Nem hanyagolható érték e tekintetben a köznapi élet, a hétköznapiak megjelenítése a beszédekben. A len használatának leírására éppúgy gondolhatunk, mint a szőlőtelepítéssel kapcsolatos „információkra” vagy éppen a különféle mesterségek szerszámainak már-már lajstromszerű ismertetésére.

A prédikációk mentalitás- és társadalomtörténeti szempontból figyelmet érdemlő részletei sem kerülhetik el figyelmünket: az úr és szolga viszonyának bemutatása éppúgy jelen van e szövegekben, mint a társadalom egyes rétegeit képviselő személyek a házalótól a földművelő gazdaemberen át a hercegig s a bíróig.

Ez a tartalmi sokszínűség megfelelő nyelvi igényességgel, sokszínűséggel párosul. Zagrebec az első kajkavac, aki a kaj nyelvet következetesen *horvátként* határozza meg („po horvacki”, „horvackem jezikom”, „ljudstvo moje horvatecko”, „nas Horvatcki orsag”, „Horvatcka zemlja” stb.), Hadrovics László megfigyelése szerint a *szlovén* megjelölést egyszer sem használja. (HADROVICS László: 1982. 178.) Zagrebec szerint a nyelvet Isten „sok kiválósággal és ajándékkal” áldotta meg, szerepe-funkciója nem más, mint „az igazakat megvidámítani és a bűnösöket elszomorítani, könnyekre fakasztani a kicsapongókat, megvigasztalni a szomorkodókat és megrettenteni az önfejtűeket, felkarolni az üldözötteket és megalázni a kevélyeket, dicsőíteni a megalázottakat és megszégyeníteni a rágal-mazókat.” („Bog je jezik »nadelil z vnogemi privilegijumi i darimi da najmre z svojem glasom more razveseliti pravične i razžalostiti krivične, činiti smejati žalostne i plakati prokšene, obatriveti turobne i prestrašiti prevzetne, izvisiti preganjane i poniziti oholne, pohvaliti opšanjene i opšaniti objedne«”) (1:177).

Zagrebec prédikációinak további stiláris, strukturális és tartalmi dimenzióira hívta fel a figyelmet Zlata Šundalić. (Zlata ŠUNDALIĆ: 2008. 173-205.) A mű „faunáját” vizsgálta s annak esztétikai minőségek szempontjából sem hanyagolható rétegét tárta fel, amely némiképp Buffon „antropocentrikus klasz-

szifikációját” is asszociálja, jöllehet: Zagrebec a bűn súlyosságát barokk kori teológiai érvrendszerének szolgálatába állítja. A *Hrana duhovna* első kötetének szövegvizsgálatára hagyatkozva az európai és más égöv alatti állatfajták (házi- és vadállatok) sokaságának előfordulását konstatálja, amelyek elsősorban a *bűnről* szóló prédikációkban jelennek meg jelképi formában. A bálványimádás, a zsugoriság, a kevélység, a könnyelműség jelképeiként a *kígyó* (*kača*), a *sárkány* (*pozoj*), a *baziliszkusz* (*baziliškuš*), az *egér* (*miš*), a *patkány* (*štakor*), a *féreg* (*crv*), a *disznó* (*svinja*), a *páva* (*pav*), a *héja* (*jastreb*), a *farkas* (*vuk*) sorakozik fel az első kötet szentbeszédeiben, de a teljes lista jóval bővebb ennél, hiszen a Zagrebec-prédikációk pozitív tulajdonságokat hordozó állatjelképekben is bővelkednek: a *méhek* az ember számára gyűjtik a mézet, a *fecskék* rakta fészek a torokfájást gyógyítja, a *juhok* pedig a ruházkodás nélkülözhetetlen alapanyagát, a gyapjút termelik, s még az ostobának, butának tekintett liba is hasznos lehet, hisz – „egy régi história szerint” – az éjszaka leple alatt Rómára támadó franciáktól mentették meg gágogásukkal az Örök Várost. Zagrebec „faunájában” a mítikus szféra állatai is megjelennek, így a *baziliszkusz* (*baziliškuš*), a *sárkány* (*zmaj*, *aždaja*), vagy a *főnix* (*feniks*), több esetben pedig a fantasztikum funkciójában lépnek elénk a házi- és vadállatok. Ez utóbbiak valós állapot, a realitás szintjén maradnak (fejük, lábuk, sörényük, farkuk, szőrük, tollazatuk van, a ló kocsit húz, a madár repül stb.), ám példázatbeli szerepkörük már meseszerű, a fantasztikum világába illeszkedik: a lovak húzta kocsit egy légy szárnya betakarja, máskor tüzes hintóval száguldanak a paripák; az oroszlán békés, nem bántja az embert; a hiúz húséges kutya módján követi gazdáját; a sas úrnőjét táplálja; a csecsemő álmában anyja emlékeként egy kígyó fejét szopja stb. Sajátos e prédikációbeli állatok elhelyezkedése az univerzumban: a csúszómászók, kígyók az *alvilág*, a vad- és a háziállatok a *földfelszín*, míg a madarak az *ég* lakói. S hogy e tulajdonságok milyen kontextusban jelennek meg a prédikációkban, arra az alábbi rövid példát idézzük: „A kevélyeket a bölcs szimbolista, Picinellus a pávához hasonlítja, ezzel az aláírással: *Forma superbit*. Szépségével büszkélkedik, mert a farktollaiban lévő festői szépséget csodálják, s lám, ilyen hegyesen járnak a kevélyek is, akik szebbek másoknál, szebb ruhát viselnek, mint mások, s kevélyen sétálgatnak [...]; róluk mondja Ovidius: *Faustus inest pulchres, sequitur superbia luxum*. A kevélységet a szépség csinálja, a büszkeséget a ruha fejezi ki.”

A Zagrebec-próza értékvilága további rétegeinek feltárása még várat magára...

Juraj Mulih

A jezsuita páter Juraj Mulih terjedelmes életművét is sokáig mellőzte a horvát irodalomtörténet-írás, noha a leggazdagabb oeuvre maradt hátra utána, és nép- és nemzetnevelő szándékú munkái a 18. században százzalra kerültek az olvasók kezébe.

Mulih 1694. április 30-án született a turopoljei Hrašće nevű településen, földművelő szülőktől. Gyermekeként apja juhait őrizte, s maga sem gondolta akkor, hogy férfikorában a horvát katolikus hívők fáradhatatlan lelkipásztora, tanítója lesz. Tanulmányait a jezsuiták zágrábi gimnáziumában kezdte, ahonnan útja Bécsbe vezetett: az 1714-1716 közötti években már novicius, majd a rend tagjainak sorába lép. Újabb állomáshelye Nagyszombat, ahol filozófiát tanul, 1719-ben pedig visszatér Zágrábba: egykori iskolájában grammatikát és héber nyelvet tanít. 1722-1726 között ismét Nagyszombatban találjuk, teológiai stúdiumait végzi s ezek befejezése után szentelik pappá. Elöljárói nyomban Besztercebányára irányítják – itt zárul harmadik próbációja, s már készül későbbi, misszionáriusi munkájára. Indiába kíván menni, ám a rend úgy dönt: Horvátországban a helye, a missziós munka várta itt is. 1727-ben Pozsegán kezdi el haláláig megszakítás nélküli misszionáriusi tevékenységét. „Operarius” szerepkörben prédikál, öregeket, betegeket látogat, lelkigyakorlatokat vezet. 1729-től már „missionarius apostolicusként” járja a falvakat, végzi a katekéta áldozatos munkáját, a hitbuzgalmi tevékenység mellett vállalja az analfabétizmus elleni küzdelmet is. Rátermettsége, munkájának hatékonysága magyarázza: 1729-ben ismét újabb feladatot kap: a zágrábi Szent Márk-templom ünnepi hitszónoka lesz. Missziós feladatai is bővülnek: 1729-1731 között működési területe a győri püspökség, a Murántúl (Prekomurje), Varasd. A körzetekhez tartozó plébániák a gradistyei (örvidéki) horvát településektől Varasdig terjedő nyugat-magyarországi és északhorvátországi határvidéken találhatók. Csak néhány helységnév: Kéthely, Szentmihály, Muraszombat, Muraszerdahely, Szentmárton, Szentgyörgy, Vidovec, Zvanec, Krapina, Zlatar, Stubica, Samobor, Jastrebarsko stb. 1732-től a terep tovább bővül: a zágrábi, kalocsai, csanádi, esztergomi, diakovári, veszprémi, pécsi püspökségek horvát lakta területeit látogatja. A későbbi években városok is hatáskörébe kerülnek (Pécs, Eszék, Pécsvárad, Sopron). Működését az illetékes egyházmegyék püspökei személyesen is támogatják: patrónusai-mecénásai voltak Juraj Branjug zágrábi, Szörényi László szerémi, Franjo Thauszy zágrábi, J. Antun Čolnić boszniai-szerémi püspök és Patacsics (Patačić) Gábor kalocsai érsek.

Misszionáriusi működésének mintegy negyedszázadot felölelő időtartama alatt székhelyei olyan városok voltak, mint Zágráb, Pozsega, Varasd, Sopron, Pétervárad, ahol csupán a téli hónapokban tartózkodott. Tavasztól őszig a falvakat járta, gyalogosan, lovon, olykor egy-egy taligán „zötykölődve”, a viszontagságos, gyakran nem is biztonságos útviszonyoknak és az időjárás viszontagságainak kitéve. Szálláshelyei parasztházak, kalyibák, pajták voltak, táplálkozása aszketikusan szűkös. A kortárs történetíró Baltazar Adam Krčelić írta róla: „A zágrábi püspökség területét keresztül-kasul bejárva prédikált, saját életével példát mutatva és nyomatékosítva mindazt, amit hirdetett. Működése nem korlátozódott a püspökségekre, tanítani két ízben is átment Magyarországra, mivel ott is lakik illír nép, különösen a győri, a veszprémi és a pécsi püspökség területén, e népnek is apostola lett és képviselte őket.” (Baltazar Adam KRČELIĆ: 1952. 127).

A fáradtságos, évtizedeken átívelő misszionáriusi munka mellett Mulihnak arra is jutott ideje, hogy gyakran prédikáljon a zágrábi Szent Márk és a Szent Katalin-templomban, emellett végezze a Jézus Kínszenvedése és Halála társulat *praesesi*, a Szent Izidor Társulat *prefectusi* teendőit, látogassa a zágrábi kórházat és a börtönöket. (Olga ŠOJAT: 1983. 8.)

A kiterjedt misszionáriusi tevékenység gazdag irodalmi munkássággal párosult, ez utóbbi az előbbinek szerves része lett. Katekétikai művek sorát írta meg – valláserkölcsei tematikával és nemzetnevelői szándékkal és céllal, ami egyúttal és elsősorban az analfabétizmus felszámolásáért folytatott küzdelmet is jelentette. Alapelve volt: a hívek ne csupán a szószékről hallják a hitről, az erkölcscről, a felebaráti szeretetről szóló tanításokat, vigyék magukkal a szentenciákat könyv alakban is. Bőkezű mecénásainak köszönhetően katekizmusait több ezer példányban oszthatta szét ingyen hallgatóinak – kényszerítve őket az írás-olvasás megtanulására, illetve gyakorlására is. Mivel misszionáriusi tevékenysége túlnőtt a kaj nyelvhatáron, művei egy részét što, illetve ča nyelvjárásban írta meg egy korántsem hanyagolható lépést téve a nyelvi egység irányában. Műveinek tartalmi spektruma a missziós munka jellegéből következően igen széles: imádságok; litániák; meditációk a hitről, az igazságról, a morálról; hitbuzgalmi társulatok regulái; egyházi énekek sorakoznak több mint húsz kiadványa lapjain, de külön művet szentelt például Xavéri Szent Ferencnek. *A Kratek zavjetek sitka i kreposzti Sz. F. Xaveria* (Xavéri Szent Ferenc fogadalma, élete és erényei) c. broszúra tartalmazza X. Sz. Ferenc rövid életrajzát, s néhány imádságot is. S ezzel máris átléptünk ama Mulih-művek világába, amelyek részben a szórakoztatva tanítást, részben a nemzeti művelődést szolgálták. Ilyen az 1748-ból való *Abecedica slovinska* (Kis szlovén ábécé) – egyetlen példánya

Budapesten az OSZK-ban található, sign.: 301-045 – amely „keresztény tanítást” (nauk krstyanski), a „gyónásról” szóló gondolatokat (malo od ispovidi), „reggeli és esti imákat” (molitve jutarnje i vecserne), „Boldogasszony litániákat” (litanie Gospine), a „minisztrálásról” való tudnivalókat (ministracie) tartalmaz. További, ugyancsak művelődési programját reprezentáló szövegei, együttesen, egyfelől a gyermeknevelés, másfelől a viselkedéskultúra szabályait tartalmazzák: *Regule roditelov i drugeh stalešeh* (A szülők és tanítók regulái), *Regule dvorjanstva* (A helyes viselkedés szabályai). Ez utóbbi, lényegében világi tárgyú művek fesz-távján belül kaj, što és ča nyelvű művek sorakoznak, amelyek közül esetünkben – a teljesség igénye nélkül – a kaj nyelvű műveké a prioritás. (Számuk – mai ismereteink szerint – mintegy húszra tehető.) Vallásos témájú opusokról van szó, ám ezek sem nélkülözik a felvilágosító, nemzetnevelő szándékot, túl ezen pedig egyház- és művelődéstörténeti érdekűek is. Három terjedelmes, a kortársak körében igen népszerű művet emeljünk ki, amelyek 1742 és 1748 között jelentek meg két-, illetve négyéves időközzel.

A legkorábbi az 1742-ből való *Posel apoštolski* (Apostoli küldött), amely „valódi népi katekizmus, a teljes keresztény tanítás népszerű magyarázata” (Olga Šojat). A Juraj Branjug zágrábi püspöknek ajánlott mű a katekizmusok ismert párbeszédes formái kerete szerint épül fel: a dialógus szereplői a tanító (hitoktató) és a tanítvány. Közhasznú, a társadalmi együttélés szabályainak fontosságát, azok betartását serkentő munka, amelyben a szerző – az isteni parancsolatra hivatkozva – az öregek iránti tiszteletre, az uraságokat és az alattvalókat egymás kölcsönös megbecsülésére, a kölcsönös házastársi szeretetre, a varázslástól és vajakosságtól, a tolvajlástól való tartózkodásra figyelmezteti az ifjúságot és a felnőtteket, s az olyan vétkek elkövetésétől óvja őket, mint a lopás, a könnyelműség, a kevélység, a mértéktelenség az ételben és italban. További tiltásait a fiatalságnak címezi: tartózkodjanak a csókolózástól, a cifrázkodó öltözködéstől, mások tisztességtelen utánzásától, a „bizalmas pajtáskodástól”.

Egyházi és vallástörténeti kérdéseket is tárgyal, az 1054-es egyházszakadásról, az eretnekmozgalmakról, Mohamed prófétáról és az iszlámról szól, s természetesen a törökökről – különös tekintettel azokra a csatákra, amelyeket a kereszténység ellen vívtak az oszmán hadak.

Az egyháztörténeti és történelmi ismeretek közlése mellett fölöttébb fontos és a maga korában időszerű része e Mulih-műnek A pestisről szóló toldalék: *Protimba suprot kuge i drugem spodobnem betegom*, azaz a pestis és más betegségek elleni orvosságról c. népegészségügyi értekezés. Az önálló munkának tekinthető írásmű két részből áll: az első a lelki orvosságról, a másik a test

gyógyításáról szól. A *lelki védekezés* módjai: a gyónás és az áldozás, az elorzott „kincsek” visszaszolgáltatása, a rágalmazás visszavonása, végül a testamentum, a végrendelkezés. A ragály *testi orvoslása* legfontosabbjai a higiéniai szabályok betartása, illetve az orvos által előírt terápia, a gyógyszerek bevétele. Javasolt gyógyszerek a hazai gyógyfüvek, olykor a gyógyítás eszköze lehet a babonáság is. A felsorolt gyógynövények kaj megnevezése rendkívül gazdag, ami egyúttal Mulih botanikai s a népi gyógyászatban szerzett ismereteinek, illetve tapasztalatainak összefoglalása. A beteg gyógyításának legfőbb garanciáját az orvosban látja, a medicinának beszerzését pedig a patikákból javasolja – kerülendő a kuruzslást.

A betegségek, elsősorban a pestis elleni küzdelem, védekezés más Mulih-műben is jelen van: a *Nebeska hrana* (Mennyei táplálék) lapjain két imádságot közöl, amelyek elmondása fölöttébb hasznos járványos időben. A *Popevka od svete Rožalije device, suprot kuge pomočnice* (Ének a pestis ellen küzdő szüzről, Szent Rozáliáról) c. ének kifejezetten a pestisjárvány idején segíthet, míg a *Molitva vu kužnom vremenu* (Imádság járványos időben) c. prózai imaszöveget mindenféle ragály elhárításaként ajánlja.

1744-ben jelent meg Mulih újabb, „a szülőknek, tanítóknak s az ifjúságnak” szánt műve, a *Škola Krištuševa* (Krisztus iskolája), amely szintén katekizmus, népszerűségét azonban a csatolt, a viselkedéskultúra szabályait tartalmazó fejezetnek köszönheti. A közel félszáz lap terjedelmű illemszabály-gyűjtemény három részből áll: az első a *szülők és más idősök reguláinak* foglalata (*Regule roditelov i drugeh starešeh*), a második *A szülők és az iskolamesterek, azaz tanítók* kötelességeit, feladatait tartalmazza (*Regule roditelov i navučitelov*), míg a harmadik illemszabályok gyűjteménye (*Regule dvorjanstva*).

A 28 szabályt magában foglaló első rész a szülők gyermekeikkel szembeni kötelességeit s a gyermekneveléssel kapcsolatos legfontosabb tudnivalókat tartalmazza – többnyire máig érvényes, időszerű szabályokat. A gyermek nevelése-gondozása a fogantatástól a felnőtt kor eléréséig kötelező szülői feladat, s súlyosan vét az isteni parnacsolat ellen az a szülő, aki azt nem teljesíti. Az apa és az anya kötelességeit előbb sommásan fogalmazza meg a következőképpen: a gyermek iránti szeretet, a gyermek táplálásáról és ruházatáról való gondoskodás, a gyermek taníttatása, példaadó szülői magatartás. A nevelés elvi alapját a vallásosság jelenti. S hogy ennek érdekében mit kell cselekednie a szülőknek? A kérdésre a válasz a teendők felsorolása: amint a gyermek gügyögni kezd, meg kell tanítani neki a szentek neveit; amikor értelme nyiladozik, a szülő ügyeljen arra, hogy a gyermek sem tőle, sem másoktól csúnya szavakat, tisztességtelen dolgokat ne halljon; ne engedje a szülő a gyermekek egymás közötti civakodását,

a szitkozódást, s hogy egymást bántalmazták; szigorúan tiltsák a hazudozást, az esküdözést, a tisztességtelen pajtáskodást. A szülők figyelmeztessék a gyermeket az öregek tiszteletének fontosságára és kötelességére. A további regulák a gyermek fegyelmezésének módjait tartalmazzák. Mulih mindenekelőtt a büntetés arányosságának fontos voltára figyelmezteti a szülőket: a gyermeket nem szabad igazságtalanul büntetni, kiváltképp nem alaposan elverni. A büntetésnek vannak fokozatai: első a figyelmeztetés, a második a feddés, a harmadik a szigorú büntetés kilátásba helyezése, végül maga a büntetés, amely az enyhébb szankcióktól a verésig terjed. Könnyebb büntetés lehet például megparancsolni a gyermeknek, hogy háromszor csókolja meg a földet, nyelvével rajzoljon a földre keresztet. Más javaslata: megvonni a gyermektől az általa vágyott, neki kedves dolgokat, eltiltani bizonyos játékos cselekvésektől (pl. eltiltás az új ruha viselésétől, a sétától, a játéktól stb.). Az okos szülő – tanítja Mulih – sok mindent elérhet jó szóval, dicsérettel, ajándékokkal, ígérettel, tartózkodik viszont a hivalkodást fakasztó jutalmazástól. Mindezek mellett a szülő köteles gyermekét tisztességesen táplálni, ruházni – mellőzve persze mindenféle cifrálkodást. A jó szülő figyel gyermeke értelmi képességeire: ha eszes a gyermek, lépjen egyházi pályára, ha kevésbé, tanuljon valamilyen mesterséget. A szülő úgy nevelje gyermekét, hogy az később ne essen a tolvajlás büntetétébe s tisztességtelen életvitele miatt felnőttként ne legyen szülei terhére.

A *Regule roditelov i navučitelov* 12 regulája a hitotktatást végző tanító vagy pap feladatainak, kötelességeinek összegezése. A hittanár személyével kapcsolatos elvárások a következők: legyen a tanító jól felkészült, megnyerő személyiség, aki példaképe lehet a gyermeknek, legyen szigorú és következetes. Ne engedje a gyermekek közötti polémiát, a veszekedést, tiltsa a káromkodást, köpdösést, lökdösődést, a bizalmas pajtáskodást. Ügyeljen a higiénia: a gyermekek mindig megmosakodva, megfésülve, tisztán induljanak az utcára, a tanórára. Munkája eredményéről időszakonként számonkéréssel győződjék meg: tartson pl. közös vizsgát, tegye rendszeressé a tanultak kikérdezését s jutalmazza a jó előmenetelt.

A regulák legfontosabbika kétségtelenül a *Regule dvorjanstva* (A helyes viselkedés szabályai), mai fogalmak szerint: *Illemtan*. Nem eredeti mű, a francia Léonard Pèrin (1567-1638) *Bienseance de la conversation entre les hommes* c. munkája alapján készült, amit ekképpen „magyaríthatnánk”: *Az udvariassági viselkedés*. A mű latin fordítását maga Pèrin készítette *Schola Urbanitatis* (Az udvariasság iskolája) címmel. Számtalan átdolgozása, latin fordítása ismert, 1719-ben Zágrábban is, 1727-ben Nagyszombatban is kiadták. Ez utóbbi változat címe: *Astiologi christiani scholam urbanitatem explicans*. Mulih vélhetően ez

utóbbi kiadást használta – meglehetősen szabadon fordítva. A francia eredetit rokonították Erasmus 1526-ból való *De civitate morum puerilium* c. munkájával is, a *Regule dvorjanstva* szerzője nemigen használta a rotterdami humanista művét.

A helyes viselkedés reguláit Mulih öt fejezetre osztva tárgyalja. Az első (*Deržanja vu duhovnom dugovanju*) a vallásos ember viselkedésnormáinak összefoglalása tíz szabályban. A vallásos ember ébredés után hálát ad az Istennek, hogy „megőrizte őt a hirtelen haláltól és minden szerencsétlenségtől” („da te je ovu noč od nagle smerti i od vsake nesreče občuval”), majd kegyelemért fohászkodik s kéri őt: „őrizze meg ezen a napon minden rossztól” („od Boga milošče prositi, da te čez ov den vsakoga zla”). A fohászt követően kéri a Boldogságos Szűz Mária és Isten más szentjeinek s az őrangyalnak közbenjárását és segítségét („za tem Blaženu D. Mariju i angela čuvara i druge svece i svetice Božje zazovi i njim se preporuči”). Nem illik rendetlen öltözetben járkalni a lakásban, még kevésbé az utcára s a templomba menni. A templomban nem illő könyökölni, a prédikáció idejét kivéve leülni, zsidó módon féltérdre ereszkedni, ide-oda leskelődni. A szentmise alatt a jó magaviseletű hívő alázatosan letérdel, kezét imára kulcsolva az oltárra s a miséző papra figyel és odaadóan imádkozik Istenhez („ponizno klečeč, ruke skupa deržeč i na oltar ali na mašnika gledeč, marljivo Boga moliti”). Templomban vagy más helyen gyülekezetben, imádkozás közben nem illik suttozni és sóhajtozni. A prédikáció alatt a hívő szemeit a hitszónokra függesztve hallgassa a szentbeszédet, étkezés előtt imádkozva kérjen áldást, majd adjon hálát az Istennek, aki táplálja őt („Iduči k stolu, pred jelom moleč, prosi od Boga blagoslova; po jelu zahvali Bogu, kî te je hranil”). Jézus és Mária nevét hallva keresztény ember vessen keresztet, hasonlóképpen a templom előtt elhaladva is ezt tegye, s hajoljon meg.

E szakrális regulákat a társasági viselkedés szabályai követik. Ezek előírása szerint nem illik viselkedésünkkel másokat zavarni, séta közben kezünket lóbálni, széken ülve lábunkkal „harangozni”, nyújtózkodni, kézzel az orrban vájkálni, köhécselni, fogat csikorgatni, evés közben disznó módjára csámcsogni, iváskor az italt, csontból velőt szűröcsölni, késsel vagy villával fogat piszkálni, a kenyeret tépdetni, a forró levest fújkalni, az ételt ízlelés előtt szagolgatni, a csontot az asztal alá dobni, a rághatatlan falatot kiköpni, ivás közben oldalra lesegetni, a száját étellel és kenyérrel teletömni, tele szájjal beszélni, evés után az asztalnál az itallal a száját öblögetni, evés közben mérgeledni; tilos a fogak épségének érdekében forró vagy jéghideg ételt fogyasztani stb. Illetlenség továbbá a fejfedőt részeg ember módján félrecsapni, öltözetünkkel cifrálkodó páva módjára hivalkodni.

Vendégségben nem illik a házigazda engedélye nélkül annak könyveit kézbe venni, újságjait lapozni-olvasni, az újságot olvasó személy háta mögül a lapba belelesni. Nem illő társaságban sokat beszélni, beszéd közben ásítani, tréfával másokat háborgatni, bosszantani.

A regulák felsorolása a nap végeztével a nyugovóra térés, az alvás előtti teendők leírásával zárul. Ezek szerint az esti ájtatosság (imádkozás, az ágy és a test szenteltvízzel történő meghintése) után az ágyban elhelyezkedve, jobb oldalra fordulva elaludni a legegészségesebb, jó a gyomornak, a szívnek, a vérkeringésnek. Ágybafekvés után a bűnbánatot meg kell ismételni: segítségül hívni Istent, Szűz Máriát, az őrzőangyalt, a védőszentet és más szenteket.

A regulákat folyamatosan, informatív szöveggént olvasva igényesen stilizált, egyszerű és világos mondatszerkesztéssel, gazdag frazeológiával, szép hasonlatokkal, szelíd humorral szembesülünk. Mulih kaj nyelvű reguláit a kaj régió fontos művelődéstörténeti dokumentumának kell tekinteni.

A Mulih-művek sorában – a *Posel apoštolski* és a *Škola Krištuševa* mellett – kiemelt hely illeti meg a *Nebeska hrana* (Mennyei táplálék) c. imakönyvet, amely 1748-ban jelent meg, s amelynek ezt követően – talán a csatolt énekgyűjtemény okán is – számos kiadása volt. Még 1883-ban is nagy népszerűsége volt. Prózaí szövegezésű imákat tartalmaz, s novumát épp ez utóbbi rész jelenti. Néhány vers (ma még tisztázatlan, mennyi) vélhetően saját szerzeménye, de érzékelhetően merített a korábbi kaj nyelvű vallásos énekanyagból is. A horvát irodalomtörténet-írás jelenlegi vélelme szerint a közölt énekek – értékvilágukat tekintve – eltérők: némelyik a rímalkotás okán került az érdeklődés előterébe, más részük viszont csak versbe szedett próza. (Olga ŠOJAT: 1983. 21.) A kérdéshez tartozik, hogy Mulih nevéhez több kancionálé is kötődik, így a *Kršćanske katoličanske navuka popevke* (Keresztény katolikus énekek tanítása), amely 1727-ben jelent meg, a *Duhovne pesme* (Vallásos énekek) három kiadásban (1740, 1771, 1780), s az 1746-ból való *Pobožne i navučne popevke* (Vallásos és tanító költemények). E gyűjtemények más helyről származó énekeket is tartalmaznak (ilyen pl. a *Popevka od sv. Barbare* = Szent Borbáláról való ének), többségük eltérő értékű, jobbra rímtechnikájukkal tűnnek ki, más részük viszont inkább csak gyenge próza. Hogy melyek közöttük a valóban Mulihnak tulajdonítható szerzemények, a jövő kutatásának feladata lesz eldönteni.

Az irodalomtörténész ezúttal is szembesül a műzene-népzene barokk kori konfrontálódásának horvát problémájával, vagyis hogy Mulih egészében bírálja-e a néphagyományt, vagy csupán az „illetlen”, „haszontalan”, „tisztességtel-

len”, vagyis obszcén, vagy az obszcenitás határait érintő énekekkel szemben vannak fenntartásai. Miként elődei (Krajačević, Habledić) maga is csupán ez utóbbiak mellőzése, az énekhagyományból történő kiszorítása mellett van, elfogadja viszont számos más, népszerű népdal *melódiáját*, amelyek szerint a vallásos műköltői alkotások énekelhetők. A *Duhovne pesme* 1780-as, harmadik kiadásának alcímében (*Četiri pesme* = Négy ének) ezt olvassuk: „a minden horvátok által ismert Kraljević Marko nótájára” énekelendők, hogy „az utasok és a pásztorok, s más keresztények a tisztességtelen, veszélyes [...] horvát nyelvű énekeket elhagyják, és helyettük ezeket énekeljék.” Az *Od nestalnosti sveta* (A világ csalárdságáról) c. ének népi *deseteracban* (tíz szótagos verssor) íródott. (Olga ŠOJAT: 1983. 22-23.)

Nem érdektelen itt emlékeztetni arra a tényre, hogy Mulih és az őt megelőző, kaj nyelven író nemzedék már világos fogalmakkal rendelkezett a népköltészetről s annak műfajairól, amit Juraj Habledić *Dictionariuma* éppúgy alátámaszthat, mint Belostenec *Gazophylaciuma*. Csak éppen az egyes népi műfajokkal kapcsolatos címszavakat említsük: *peszma mertvechna* (halotti ének); *peszma pasztirszka* (pásztordal); *peszma szvadbena* (lakodalmi ének); *Ki peszme nechiszte spraulya* (Amely énekek tisztátalanként szereztettek), in: *Dictionarium*. Belosenecnél az alábbi népköltészeti műfaj-definíciók sorakoznak fel: *peszem u kolnom pleszu* (ének a körtáncban); *peszem junachka* (hősi ének); *peszem, kâ sze uz guszle popeva* (guszla kísérettel énekelt dalok); *poszkochnicza* (ugrálás) – ez utóbbi a *Gazophylacium* latin-kaj részében *cantio, onis* = *peszem vu kolu*-ként (kólóban énekelt dal) szerepel –; *gërda popevka* (csúfolódó ének); *lotrena popevka* (buja ének). A felsoroltak ismeretében logikusnak hat, hogy a gyűjtőfogalomként használt *peszma* címszót a što nyelvjárársbeli *bugarkina* (szomorú ének) szóval magyarázza. (Olga ŠOJAT: 1983. 22.)

A *Nebeska hrana* kaj nyelvű énekanyagát méltatva nem feledkezhetünk meg néhány, e versek funkcióját és jelentőségét érintő korabeli körülményről.. Mulih, aki mindhárom horvát nyelvjárás használóit kívánta megszólítani és a vallásos életre nevelni, műveltségét pallérozni, a vallásos próza mellett – eszközként – a zenét, az éneklést is felhasználta célja érdekében. A 18. században Észak-Horvátország térségeiben is nagy mértékű írástudatlanság felszámolását célzó, az írásbeliség fejlesztésének eszközei mellett az éneklés látszott különösen alkalmasnak a hitbéli tanítások terjesztésére. A missziós munkát végző szerzetesek tudatosan nyúltak a hitigazságok közvetítésekor az énekelt vers eszközéhez. A versszöveg felolvasása után a dallam segítségével, többszöri elénekléssel a vallásos tanításokat könnyebben rögzítette az emlékezet. Nemcsak a jezsuita Mulih,

a ferences fra Toma Babić is ezt a gyakorlatot követte. Azonos felfogásuk volt a három dialektussal kapcsolatosan is, sőt Babić – nyelvtudósként – a nyelvtudomány eszközeivel is érvelt a nyelvi egység mellett, 1712-ből való grammatikájában (*Prima grammaticae institutio pro tyronibus Illyricis accomodata*) a három horvát dialektust egy nyelv három variánsának tekintette. *Babušaként* emlegetett *Cvit razlika mirisa duhovnoga* (Különféle illatú lelki virágok) c. kompendiumát – Mulihhoz hasonlóan – az imák mellett énekek sokaságával tette népszerűvé, amely nemzedékeknek jelentette az „első ábécés- [...] és zenei gyakorlókönyvet”. (Ennio STIPČEVIĆ: 2005. 52.)

Mulih, jezsuitaként, rendje „zenei aktivitását” követve tartotta fontosnak a liturgikus és paraliturgikus énekek népszerűsítését, s jelek szerint a népi egyházi énekek kodifikálását, s noha zenei munkássága korántsem oly kiterjedt, mint a külföldi rendtársaké, két, ma neki tulajdonított énekével figyelmet érdemlően gazdagította a horvát egyházi zenei irodalmat. *Na svet dani v Nepomuku* címen ismert, a *Nepomuki Szent János napjára* írott mű az egyik, a másik pedig a *Vse kai Mati Crikva vuči* c. ének (Minden, amit az Anyaszentegyház tanít). Mindkettő fennmaradt egy 1749-re datált, ám mára elkallódott latin című kéziratós énekeskönyvben: *Laudes Dei ac Sanctorum Ejus. Peragendae in choro Franciscano Almae Provinciae Ladislajanae. Collectae et conscriptae per quendam Ejusdem Prouae Alumnum. Caproncae A. 1749. Pro Simplici usu Pris Michaelis Ch... ex Licentia And. Rdi. Pris Bernardini Mayor, Mnri Provlis.* A 246 lapot tartalmazó munkát 1948-ig a JAZU levéltárában őrizték *I.a.68* jelzet alatt. Lelőhelye ma ismeretlen. (Ennio STIPČEVIĆ: 2005. 58.) Mindkét ének dallama fennmaradt, Ennio Stipčević nézete szerint az utóbbi ének (*Vse kai Mati Crikva vuči*) dallama „népzenei idiómához áll közelebb, míg a *Na svet dani v Nepomuku* igénytelen késői barokk motívum alapján készült [...]”. Mindkét dallamot egyszerű homofon módon énekelték, improvizált orgonakísérettel. (Ennio STIPČEVIĆ: 2005. 59.)

A Nepomuki Szent János napjára készült ének formailag a középkori latin vallásos költészet hagyományait követi – szabályszerű, kiforrott kétütemű hetes és nyolcas sorai:

Na svet dani v Nepomuku	4/4
o Ivane zebram puku,	3/4
zagovornik češkomu:	3/4
gde se svete pobožnosti	4/4
na čast Boga zmožnomu	4/3

kifogástalan rímei:

a a a b b a
a a b a a b
a a b c c b stb.

egyaránt erre utalnak. Megírásának nyilvánvaló célja a szent életű, vértanúságot szenvedett királynéi gyóntató magasztalása, s a barokk korban felvirágzó kultúrának lokális építése. Az énekszöveg szerint Nepomuki Szent Jánosnak már születési körülményei a cseh nép későbbi „közbenjárójának szent mivoltára utalnak (1340), méginkább papi hivatásának mikéntje: nem kisebb személyiség, mint a cseh királyné, IV. Vencel feleségének gyóntatója volt. Sorsát ez a szerep kör szabta meg: mivel a király parancsára sem volt hajlandó elárulni a királyné gyónási titkait, a Moldva folyóba vetették (1383), majd a Szent Vítus-székesegyházban temették el. Halála után csodatévő lett, a nép szentként kezdte tisztelni, s a „hitvány nyelvek” „áldozatainak” patrónusaként („glasa Patron si dobroga, // brani nas od hudobnoga, // jezika pogibeli”). A jezsuita misszionáriusok a vele kapcsolatos csodákra hivatkozva kérték szentté avatását, ami 1729-ben meg is történt. „Döntő bizonyítékként azt hozták fel, hogy tetemének feltárásakor épen került elő a nyelve, és ez elevenpiros színűre változott, amelyet azóta ereklyeként tisztelnek és gyakran ábrázolnak is.” (Magyar Néprajzi Lexikon: <http://mek.niif.hu/02100/02115/html/3-2151.html>.) Köztudott: Nepomuki Szent János szentté avatását követően, már a 18. században rendkívül népszerű volt a katolikus hívők körében, templomok sokaságát szentelték tiszteletére, s hamarosan a folyók, hidak, hajósok, vízimolnárok, halászok védőszentje lett, szobrai, főleg a hidakon, Közép-Európa-szerte megjelentek, a Bánságban a régió védőszentjeként tisztelték. Nem kétséges: a misszionárius Mulih énekével a horvát régiók Nepomuki-kultuszának egyik szorgalmazója volt.

Mulih „missziós énekköltészetéről”, illetve ma ismert kancionáléinak tágabb spektrumáról a *Bogolyubne Pisme* = Istent dicsőítő énekek (1736), a *Poposne i navuchne peszme* = Vallásos és tanító énekek (1746), s a *Duhovne peszme* = Vallásos énekek (1780) c. gyűjtemények alapján alkothatunk képet. A legfontosabb és legnépszerűbb az utóbbi volt, mintegy kétszáz éven át szolgálta a hívek lelki igényeit imáival és énekanyagával. Mulihnak meggyőződése volt, hogy az ének a tanítás, az oktatás hatékonyságának garanciája. Ezért – mondja – a tanító a gyermekekkel, avagy a hívekkel való foglalkozás kezdetén énekeljen el egy vallásos éneket (pl. a *Dođi k nama Duše Sveti* = Jöjj el hozzánk Szentlélek címűt), vagy valamely más, a foglalkozáshoz, a liturgiához illőt. Tegye ezt a foglalkozás

végén is. A hittanóra anyagába is iktasson be szenténekeket, amelyekkel elkerülheti a gyermekek unalmát. A szenténekek megszerettetésében ő sem mellőzte a korábban Krajačević által javasolt lehetőséget: ismert népi dallamokat felhasználni a vallásos tartalmú énekek előadásakor. Énekeinek egy része a liturgiához kötődött (mise, körmenet, szentségek kiszolgáltatása), más részük paraliturgikus ének volt, egy további csoport pedig kifejezetten a misszióhoz kapcsolódott. Úgy tűnik: a melódiákat általában előzményekből vette, de maga is komponált egy-egy szöveghez dallamot. Mindez zenei-zenetudományi jártasságára utal. Két dallam esetében szerzősége bizonyosra vehető. (Ivan FUČEK: 1994. 272.)

Mulih magyarországi missziós munkája során számos magyar települést látogatott, egyebek között a következőket: Szigetvár, Bikal, Somogyvár, Szentpál, Gadány, Sárd, Segesd, Kanizsa, Felső-Lendva, Szentgyörgyvölgye stb. Feladata a rekatolizálás, a hittérítés – lévén, hogy az említett településeken, de a Muraközben is a protestáns hitfelekezetekhez tartozók: a lutheri és a kálvini irányzat híveinek száma jelentős volt. Egy missziós jelentés szerint Légrádon például még 1747-ben is „száz eretnek házat” tartottak számon. (Ivan FUČEK: 1994. 379.) Ezek rekatolizálása Mulih missziós munkájának eredménye volt. Egykorú feljegyzés szerint a magyarországi részek térítőmunkája során a magyar katolicizmus István király óta létező folyamatosságával érvelt, s cáfolta azt a „magyarországi felfogást”, amely szerint az első magyar király is „kálvinista” volt. Súlyosan vétkezik az – mondja Mulih – Isten és a Szent Király ellen, aki „azt állítja, hogy a kálvinizmus magyar hitvallás, Kálvin János ugyanis nem magyar volt, hanem francia, István király pedig sem kálvinista, sem francia nem volt, hanem magyar és jó katolikus, akinek érdeme, hogy a magyarok pogányokból katolikusok lettek”. A kálvinizmust Magyarországra az ezerévszázad években hozták be, az egykori Árpád-házi királyok „semmit nem tudtak sem a kálvini, sem a lutheri hitvallásról”. (Ivan FUČEK: 1994. 380-381.)

Mulih invenciózusságának jele, hogy egy alkalommal például egy „megtért” kálvinistát beszéltet egyes szám első személyben, a prédikációs retorika érvelési módját használva: „Kedves honfitársaim, gondoljátok meg jól azokat az indítékokat, amelyek engem arra ösztönöztek, hogy a ti lutheránus hiteteket elhagyjam, és felvegyem a római katolikust. Ezen indítékokat a keresztyényi szeretetből fakadóan tárom elétek, először mert szilárdan kívánom segíteni megváltásokat; ezért minden földi jóra kérlek: térjete rá szent királyaink és más régi atyáink biztos útjára, az Isten szentjeinek ösvényére [...] Az Istenre kérlek titeket, tartsátok szemeitek előtt lelketek megváltását, mert Krisztus Úr azt kérdezi: Mit használ az embernek, ha az egész világ az övé lesz, de a lelkét

elveszíti?” Mulih ezután horvát híveihez fordulva emlékezteti őket: „a horvát királyok [még kevésbé lehettek kálvinisták], mert a horvátok csaknem kilencszáz éve lettek pogányokból katolikussá, előbb, mint a magyarok. A horvátok ettől fogva mindig hűségesen védekeztek a lutheri és kálvini hitvallással szemben, úgy mégpedig, hogy egész Szlovén- és Horvátországban sem a lutheránusoknak, sem a kálvinistáknak nincs háza, sem állandó lakóhelye.” (Ivan FUČEK: 1994. 381.)

Mulih világképét, késői barokk szellemiségét, valamint irodalmi korpuszát Zagrebec és Gašparoti életművének kontextusában mérlegelve – versszövegeit kivéve – támadhatnak kétségeink annak szépírói jelentőségét illetően. Ám ha a művek nyelvisége, stiláris eleganciája, közérthetősége felől kíséreljük meg értékvilágának definiálását, arra a következtetésre kell jutnunk, hogy nyelvi purizmusával (tudatosan mellőzi a latin idézeteket és szavakat), a kaj nyelven belüli variánsok közül a zágrábi kaj dialektus melletti elkötelezettségét, valamint a másik két nyelvjárás (ča, što) használatával a nyelvi egységtörekvések belosteneci kezdeményeit folytatta, műveltségigénye, az analfabétizmus tudatos felszámolására tett s a gyermeknevelés érdekében kifejtett erőfeszítései már a felvilágosodás nyelvszemléletét előlegezik. Vallásos tematikájú műveket írt, ám e művek tartalmi spektruma sokkal tágabb: a köznép vallásos nevelése által annak szellemi-kulturális felemelésére tett erőfeszítése, a lelki élet gondozása, a könyv iránti érdeklődés serkentése, az egyház és az Isten viszonyának, a morális nevelés kérdésének, a felebarátokhoz való viszornak civilizált kifejtése, orvosi tanácsai, illetana végső soron zárt egységet alkot. (Olga ŠOJAT: 1983. 32.)

A 18. SZÁZAD VILÁGI KAJ NYELVŰ IRODALMA

A felvilágosodás és a kaj nyelvi régió

A 18. század második felében a kaj irodalomban lassú változás kezdődik, majd a század utolsó negyedében a prosperálás gyorsulására figyelhetünk fel. A barokk jegyeit viselő szakrális próza dominanciája halványul, a dráma lesz a népszerű műnem, a poézisben pedig már a szentimentalizmus és a rokokó színeivel is árnyalt lírára kell felfigyelnünk – elsősorban Katarina Patačić költészetére gondolva –, de a verses epika is új formával s tematikával bővül (Grgur Kapucin). A változás a politikai, közéleti konstelláció, s az észak-horvátországi városokban prosperáló polgárság (elsősorban Zágrábra és Varasdra kell gondolnunk) szerény, de mégis növekvő szerepének függvénye is. Eszme-, társadalom- és politikatörténeti aspektusból szemlélve a jelenségeket és folyamatokat, mindenekelőtt a jozefinizmus, ennek jóvoltából a felvilágosodás szellemiségének bizonyos szintű és mértékű megjelenése lesz szembetűnő. Közép-Európában nem egyedi módon, a kaj irodalom központi vonulatát is a nemzeti művelődés gondolata-szolgálata szövi át, de a francia forradalom radikalizmusával való rokonszenv is kifejeződik a *Pasquillus* és a *Fama volat* c. versekben, az ellenérzést pedig a *Horvat Horvatu horvatski govori* szerzője fogalmazza meg. A világi tematikájú színpadi irodalom páratlan népszerűsödése, tematikai változatossága révén a klasszicista tragédia is polgárjogot nyer kaj nyelven (*Lizimakuš*). Nem hanyagolható szegmentum a népi kultúra, a népnyelv, a népköltészet, a népszokások gyűjtése iránti szándék, amely a kaj régióban a jeles lexikográfusok (Belostenec, Sušnik-Jambrešić) örökségét kiegészítve és gyarapítva Maksimilijan Vrhovac érdeme. Nem feledkezhettünk meg a szabadkőművesség nyomairól sem: Josip Keresturi – valószínűleg Plutarchus néven – a bécsi páholy tagja volt. Keresturi személye és munkássága a kaj irodalom egészének történetében kitapintható *croatohungarus tudat* 18. századi jelenlétére utal, amely az illírizmus győzelmével csaknem megszakad.

A külföldi irodalmi folyamatok, irányzatok, műfajok recepciója – beleértve az olykori kölcsönhatásokat is – korábban is meghatározta a kaj irodalom alakulástörténetét, s a 18. század második felében s a 18–19. század fordulóján sincs ez másként. Miként látni fogjuk: a kaj drámai irodalom és a színjátszás prosperálása idején erőteljes német hatás, motiváltság tapasztalható, kivált a német színpadi irodalom népszerű szerzőinek recepciója (Kotzebue, Iffland, Eckartshausen)

jellemző, persze számolni lehet – és kell is – a francia klasszicizmus (Corneille), majd Goldoni motivációjával is.

Maksimilijan Vrhovac

A kezdeteit tekintve a középkori Szlavóniában sarjadt, majd a reneszánsz és a barokk évszázadaiban szárbaszökkenő kaj horvát írásbeliség, irodalom és művelődés történetében a 18–19. század fordulóján meghatározó, karizmatikus személyiségként lép a színre Zágrábban Maksimilijan Vrhovac (1752–1827), magyar névhasználat szerint Verhovác Miksa. Negyven éven át volt Zágráb püspöke, így szükségképpen részese, formálója az Észak- más néven báni Horvátországgént aposztrofált régió közéletének, s ebből fakadóan mindannak, ami a kaj nyelviség jegyében történt a Zágráb, Varasd és Krapina háromszögelési pontok határolta térségben.

Maksimilijan Vrhovac 1752. november 25-én született Karlovacon katonatiszti családban. Apja az európai örökösödési háború idején szerzett érdemei elismeréseképpen Mária Teréziától nemesi címet kapott, régi horvát nemesi családból származó édesanyja ősei között pedig szép számmal voltak jótékonykodó, templomokat építtető felmenők, hívő katolikusok, ami a gyermek Maksimilijant sem hagyta érintetlenül. Nem véletlen, hogy felserdülve előbb – apját követve – katonai pályára készül, majd később, kissé váratlanul a papi hivatást választja.

Elemi iskolai tanulmányait szülőhelyén, Karlovacon (Károlyvárosban) végezte, majd 1767-ben – nyilván a német nyelvet alaposabban elsajátítandó – Grazban tanult. Az alsóbb fokú gimnáziumi osztályt végezte itt, s tizenöt éves, amikor stúdiumai folytatásaként a katonai iskolát választja. Csak rövid időt töltött itt, mert hamarosan a zágrábi papnevelő intézetben találjuk, ahol a gimnázium retorikai osztályát végzi, s ahol majd 1768-ban már tonzurát kap. Kiváló képességeit felismerve előljárói Bécsbe küldik, majd Rómába, végül 1770-ben a bolognai egyetem hallgatója lesz. Fölöttébb hasznos és eredményes négy esztendőt töltött el itt: megtanult olaszul és franciául, s itt szerzett doktorátust is. 1774-ben tér haza Zágrábba, ahol a következő évben pappá szentelik. Felszentelése után előbb a püspöki hivatal munkatársa, majd 1776-ban a zágrábi Akadémia (felsőfokú oktatási intézmény) történeti tanszékének professzori állására pályázik, de feletteseinek másként döntenek: a dogmatika professzora lesz és egyben a szeminárium vicerektora.

Amikor II. József a püspöki szemináriumokat megszüntette, Vrhovac az ún. *generale seminariumok* egyikébe Pestre kerül rektornak. Harmincnégy esztendő ekkor mindössze, s a király talán épp ezért állította a reményei szerint felvilágosult papságot nevelő intézmény élére. Megjegyezzük: a magyar szentimentális líra korán elhalt, tehetséges művelője, Dayka Gábor is ekkor volt a központi szeminárium növendéke, aki aztán a tolerancia elkötelezettjeként II. József halála után kénytelen volt megválni a papi hivatástól. Vrhovac számára fölöttébb fontos és hasznos volt a két Pesten töltött esztendő. Szemlélője s némileg talán részese is annak a pezsgő szellemi életnek, amely a jozefinizmus-kori Pesten zajlott, s figyelemmel kísérhette a magyar jakobinusok szervezkedését, s jelek szerint kapcsolatban volt Martinovics Ignáccal is. Tapasztalásait hazatérve hazájába is hasznosította, amikor a nemzettudatot formálandó a nemzeti művelődés ügyét felkarolta. Úgy látszik: az uralkodó elégedett volt pesti rektori munkájával, másként alig magyarázható vele kapcsolatos döntése: 1787-ben a halálozás miatt megüresedett zágrábi püspökség élére nevezte ki. Vrhovac hamarosan kardinális lett, s a pápai jóváhagyás után ünnepélyes keretek között történt meg beiktatása.

Vrhovac püspökségének első három esztendeje különösebb gondok, nehézségek nélkül telt, ám II. József halálával – kivált I. Ferenc trónralépése után – jelentős változások történtek. A jozefinizmus hívei – miként a birodalomban mindenütt – defenzívába kényszerültek, s Vrhovac gondjai is megsokasodtak. A jakobinus mozgalommal kapcsolatos személyes érintettsége is felmerült, s csak hosszú idő múltán sikerült tisztáznia helyzetét: 1795-ben tudhatta magát „rehabilitált” főpapnak. Martinovics és társai kivégzése intő példa volt számára: ettől kezdve mellőzi a politikát, s energiáját a hitélet megújítását célzó tevékenység s a horvát nemzeti kultúra, a nemzeti művelődés ügye köti le. Támogatása jóvoltából prosperál a szemináriumi színjátszás, 1794-ben nyomdát vásárol horvát nyelvű könyvek, kalendáriumok, hitéleti kiadványok közreadása és terjesztése céljával. Létrehozza gazdag könyvgyűjteményét (ez a mai Nemzeti és Egyetemi Könyvtár egyik alapgyűjteménye lesz), modernizálja a püspöki levéltárat, kiváló tudósokkal tart kapcsolatot (Jernej Kopitar, Josef Dobrovský), 1804-ben karitatív célokat is szolgáló kórházat és árvaházat alapít.

1797-ben, amikor Dalmáciában megszűnik Velence fennhatósága, Vrhovac egyre többet foglalkozik a horvát lakta területek egyesítésének gondolatával. E célját megvalósítandó tervezi az ország vízi- és szárazföldi közlekedésének fejlesztését. Intenzív szervező munkába kezd: szakembereket mozgósít, pénzt gyűjt a Kupa szabályozásához, majd útépítésbe kezd – Karlovactól Rijekáig, Bakarig és Kraljevicáig. Az osztrák és a magyar szakmai érdeklődést is felkel-

tő folyamszabályozás tervezésére a kor ismert francia építészét, Jean-Philippe Charpentier-t kéri fel, részvénytársaságot alapít, ám a háborús körülmények miatt a terv megvalósítása megghiúsult. Ezután kezdett a szárazföldi út megépíttetéséhez, amelynek eredményeképpen 1803-1809 között elkészült az ún. Laja-út, amely Fiume felé a korszerű közlekedést biztosította. Korszerűsített formában az utat ma is használják. Mindezzel párhuzamosan indította el (1807) a sztubicei gyógyfürdő kiépítését (Stubičke Toplice) ismert zágrábi orvosokkal s a gyógyszerész-kémikus Franjo Baumbachhal analizáltatva a gyógyhatású melegvíz kémiai összetételét, Josip Šitić doktorral pedig könyvet írat a fürdőhelyet népszerűsítendő.

Fáradhatatlan a kultúra és a hitélet szervezésében is. A püspöki könyv- és levéltár megalapítása, illetve modernizálása, az utóbbi rendezése mellett, művelődési programjának újabb iránya a néphagyomány gyűjtése és mentése. 1813-ban körlevélben szólítja fel egyházmegyéje papságát a népi kultúra kincseinek gyűjtésére. Felismeri a nyelvapolás fontosságát is, Marko Mahanović munkája, az *Observationes circa Croatica Orthographiam* az ő támogatásával jelenik meg 1814-ben. E felsorolásból természetesen szépírói tevékenysége sem hiányozhat: vallásos tárgyú művek mellett 1818-ban *Pleszopiszen* (Táncdal) című versezetével lép a nyilvánosság elé. (Ivan CESAREC: 2006. 91-92.)

Külön fejezete a vrhovaci művelődési programnak a színházi mecenatúra: a horvát színháztörténet-írás vélelme szerint a zágrábi színjátszás igazi *spiritus movense*. (Ivan CESAREC: 2006. 94.) A *teátrum* elindítása korántsem véletlen, létrehozása átgondolt nemzetpolitikai szándékkal, tanító-nevelő céllal történt. Sokak vélelme szerint a nyelvi expanzió elleni védekezés hatásos eszköze volt. Furcsa ellentmondás: a józsefi éra színházpártisága ösztönzőleg hatott Vrhovacra (bécsi, pesti éveiben szívesen látogatta a prosperáló színházi előadásokat), ám a jozefinista *germanizáció* idegen maradt számára, s nem fogadta el a közigazgatásban az országgyűlés által szorgalmazott magyarnyelvűséget sem. A német nyelvi térhódítás – kivált Zágrábban – a színház szférájában jelentkezett, a német társulatok egyre-másra léptek fel az *agrami* közönség előtt. Vrhovac nem ellenezte a német Városi Színház működését, felismerte ui., hogy Thália papjai és papnői a kor népszerű német színpadi irodalmát közvetítik: Iffland, Kotzebue és mások műveit, de előadják a Shakespeare-, Molière-, Voltaire-, Goethe- és Schiller-műveket is. A divatos német nyelvű színművek kajkavizálása egyszerre volt többé-kevésbé sikeres nyelvi kaland, de színházművészeti erőpróba is – annak ellenére, hogy az átdolgozás ún. „férfiasítást” is jelentett, mivel a papnevelde színpadán nő nem léphetett fel. Franjo Fancev jóvoltából ma már azt is tudjuk, mely német művek voltak a szemináriumi színház repertoárjának forrásai.

Csak néhány példát említünk: *Die Spanies in Amerika oder die Wohlthat und der Undank* (1798), *Die Negersklaven* (1800), *Die abgedanken Offiziere oder Standhaftigkeit und Verzweiflung* (1801), *Stephan der erste König von Ungarn* (1807), *Lohn der Nachwelt* (1809) stb. (Ivan CESAREC: 2006. 96-98.) Kaj nyelven adták elő – egybek közt – Černi sužnji címmel Kotzebue *Die Negersklaven* c. művét s Eckartshausen darabját (*Das Unkraut unter dem Weitzlein oder Religion und Gleisneray*) *Kukolj med pšenicum iliti Bogoslužnost i skazivost* címmel.

Az első darab, amelyet a zágrábi kispapok 1791. február 24-én, farsang idején előadtak, Mikloušić drámája volt, az *Imenoslavnik iliti Rečnoposmen igrokaz*, amely egyszerre volt a klasszicista ízlés kaj nyelvű színpadi manifesztációja s a hazafias érzület kifejeződése. A szemináriumi előadások a farsang idejére korlátozódtak, s hosszú éveken át jelentős közönségsikerrel zajlottak: a nézőtérén egyházi és világi méltóságok egyaránt megjelentek, s persze ott voltak a szülők, s a szeminárium alsóbb évfolyamainak növendékei is. (Ivan CESAREC: 2006. 101.) A kaj nyelvű színjátszás történetének egésze felől szemlélve a szemináriumi teátrumot, azt kell konstatálnunk: a ma ismert, legértékesebb kaj nyelvű drámai művek is színre kerültek itt, a *Mislibolesnik iliti Hipokondrijakuš* éppúgy, mint pl. a *Baron Tamburlanovič ili pelda nerazumnoga potrošliva*. A kaj nyelven bemutatott darabok száma a színház fennállásának mintegy harminc esztendeje alatt – feltevések szerint – negyvenre tehető. Nyomtatásban ezek közül csekély töredék látott napvilágot, pedig olyan kéziratok örökségről van szó, amely a horvát nemzeti színjátszás történetének fontos dokumentációja. (Ivan CESAREC: 2006. 114-115.)

Katolikus főpapról lévén szó, semmiképp sem hanyagolható életművének szakrális rétege. Címszavakban előadva ez irányú tevékenységét, az alábbi fogalmakat, tevékenységi formákat említhetjük: a liturgia megújítása, körlevelek, pásztorlevelek, hivatalos jelentések, levelezés, liturgiai, hitbuzgalmi kiadványok. E főpapi tevékenység első és egyik legfontosabb eredménye a *Sveti Evangeliomi* c. Krajačević-mű többszöri közreadása (harminc év alatt tíz edíció). Közöttük találjuk az iskolai használatra készült, módosított változatot is (*Evangeliomi na sve nedelje i svetke celoga leta. Za potrebnost škol ladanjskite* = Evangéliumok minden vasárnapra és ünnepnapra az egész esztendőre. A vidéki iskolák számára.)

Vrhovac már püspöksége kezdetén, az első esztendőben bevezette a római szertartást, kiváltva ezzel a régi, a Tridentinum óta használt zágrábit – aminek kézzelfogható dokumentuma a *Rituale Romano – Zagradiense seu formula agendorum in administratione sacramentorum et ceteris ecclesiae publicis functionibus...* c. szertartáskönyv volt (1796). Ez a *Rituale* a latin nyelvű szer-

tartás és imádságok mellett ezek kaj horvát, magyar és német nyelvű, valamint a szlávóniai *íz ō što* dialektusban készült változatait is tartalmazta. Számos egyéb, latin nyelvű kiadvány mellett gondot fordított a hivatalos énekes imakönyv kaj változatának kiadására is, amelyet majd „népi missaléként” aposztrofálnak. Az 1804-ben megjelent *Molitve koje duhovni pastiri s pobožnem ljudstvom skerbi njihovi duhovnoj zaufanem obćinsko moliti imaju...* (Imádságok, amelyeket a lelkipásztorok a néppel együtt, vallásos áhítattal énekelnek...) imákat, énekeket tartalmaz (kottát is!), amelyeket ájtatosság idején használtak. Énekanyagát részben új, főleg német és osztrák vallásos kancionálékból vette, de beiktatott több éneket is a *Cithara octochorda* énekanyagából és Juraj Mulih énekeskönyvéből.

A józsefi éra előírásai a katolikus egyház hitéletét is a birodalmi igényekhez kívánta igazítani. A nyolcvanas évtizedben jelent meg II. József rendelete, amelynek értelmében ún. hivatalos katekizmust kellett használni, amely a felvilágosodás és főleg a józsefi ideák szellemében készült. Nagy-, Közép- és Kiskatekizmus változatban jelentek meg – természetesen német nyelven –, amit aztán az egyes nemzeti nyelvekre lefordítottak. Vrhovac feltételezhető anyagi támogatásával e katekizmusok kaj nyelvű magyarázatainak egész sora jelent meg 1796 és 1822 között. Az 1822-es kiadás az ő neve alatt és ajánlásával, amelyet Tomaš Mikloušić gondozott (*Podučavanja vu naj poglavitešeh dužnostjah*, Zagreb, 1822. = A legfőbb kötelességek tanításai, Zágráb 1822). A mű voltaképpen a Nagykatékizmus magyarázata, az ember megváltásáról, a bűnről, a bűnbánatról, a bűnről való lemondásról, az erényekről, a hibákról és kötelességekről, a szentségekről, a négy utolsó dologról (halál, ítélet, pokol, paradicsom), a hitről, a reményről és a szeretetről szól. (Mijo KORADE: 2006. 23-28.)

A zágrábi érseki könyvtárban MP 270 jelzet alatt őrzik azt a kéziratgyűjteményt, amelynek kötéstáblája első üres oldalán ez áll: *Vrchovca Maximiliana Biskupa Zagrebečkoga Prodechtva*, vagyis: Maximilian Vrhovac püspök prédikációi. A több kéz által írott (másolt), kitűnően olvasható prédikációgyűjtemény 32 szentbeszédet tartalmaz, amelyek 1788 és 1808 között keletkeztek, s amelyeket az egyházi ünnepek rendje szerint mondott el a püspök a zágrábi székesegyházban. Az első prédikáció 1788. november második vasárnapjára készült, a továbbiak – különböző esztendőkből – Mária Mennybevitele, Szent István király ünnepe, Szentháromság vasárnapja, Mindenszentek, Krisztus születése, Krisztus mennybemenetele napján hangzottak el. Magyar kapcsolattörténeti szempontból kiemelendő a két Szent István-napi prédikáció (1796, 1797), amelyek tárgyát a zágrábi székesegyház ünnepe magyarázza – lévén, hogy a Szent László alapította püspökség katedrálisának védőszentje Szent István király volt. A magyar

uralkodó alakja ideális *monarchaként* jelenik meg egy-egy utalásban, szintagmában, a második végén a hozzá intézett imában, s félreérthetetlenül az igazságos uralkodó megtestesítője, aki tiszteletben tartotta alattvalói jogait, aki épp ezért joggal várja el az alárendeltség elfogadását, a kötelességek teljesítését (pl. az adófizetés), a törvénytiszteletet, ami az országabeli boldogság és béke záloga. Az igazságos uralkodónak ellentmondani, udvari pompáját kritizálni nem szabad, mert az udvar gazdagsága és a királyi hatalom Istentől való, ami eleve megkívánja az alattvalói alázatosságot, engedelmességet. A második prédikáció határozottabb megfogalmazású, benne kritikusabb hang dominál, a törvénytisztelet fokozott hangsúlyt kap, s egyben biztatás az alattvalói kötelességek teljesítésére, ami egész Horvátország érdeke. Összességében mindkét textus a Ferenc császár és király iránti lojalitás kifejeződése, aki törvényeivel garantálja, hogy alattvalói – lehetőségeik szerint – tisztességesen éljenek. Az 1797-es prédikációt egy Szent Istvánhoz folyamodó könyörgés, ima zárja, akit az ország oltalmazójának nevez s kéri: könyörögjön az Úr előtt a nép vallásosságának, a hitben való állhatatosságának, az uralkodó iránti tiszteletének megtartásáért.

Alojz Jembrih okkal dicséri a harminckét prédikáció tartalmi és formai értékeit, lévén ez a gyűjtemény a 18–19. századi kaj nyelvű prédikációs irodalom eddig feltáratlan értéke. Valóban: a prédikációk retorikai felépítése, hit- és vallástudományi erudíciója, választékos nyelvezete, stílusa a kaj nyelvű prózatörténet fontos, a habdelíci, belosteneci, zagrebeci prédikációs irodalom méltó folytatása.

Végezetül szólni kell Vrhovac 1813-as, ma is méltán dicsért körleveléről, amelyet egyházmegyéje papjaihoz intézett. Nem a szokásos hitbuzgalmi, a lelkipásztori teendőket megfogalmazó, szakrális célzatú pásztorlevélről van szó, e körlevél tárgya ugyanis etnográfiai, nyelvtudományi és könyvészeti. Mirko Ivanjek nemrég a 18. századi „modern gondolkodás alapkövének” nevezte, amely a kaj horvát kulturális fejlődést már a nemzeti ébredés (narodni preporod) irányába fordította. Magán viseli kora modern szellemiségét, megírását római, bécsi, bolognai, pesti tapasztalások érlelték és ösztönözték. A felvilágosodás kori horvát művelődési program manifesztumaként is felfoghatjuk. Egyszerre volt nyelvi program és a népi kultúra értékeinek megmentését célzó kezdeményezés. Mondandóját az *illír nyelv* (*jezik illirski*) dicséretével exponálja, amikor annak *ékességéről* (*krasota*), *tisztaságáról* (*čistoća*), *bőségéről* (*obilnost*), *gyönyörű voltáról* (*slast*), *gazdagságáról* (*bogatstvo*) beszél, amely nyelvben páratlan „lexikai kincs” rejtőzik, amit e nyelv írott és szóbeli hagyomány útján öröklődő emlékei egyaránt bizonyítanak. Bizonyítékai filológiai igényről tanúskodnak, fenti állítását ugyanis a nagy elődök munkásságának felidézésével támasztja alá.

Juraj Habelić *Dictionarjára*, Ivan Belostenec *Gazophylaciumára*, a Jambrešić-Sušnik-féle öt nyelvű szótárra emlékeztet, s a szlavón elődökre: Vid Došenre, Antun Kanižlićre és Anton Ivanošićra. Nyelv és művelődés összetartozása számára evidencia, ezért méltatja a horvát–német grammatika (1795) szerzőjét, Franjo Korigot, s a retorika fontosságát, Juraj Mulih, Baltazar Mataković, Ernest Matijević szónoki képességeit dicsérve.

Érvei előadása után három pontban *indokolja* a gyűjtés tartalmi vonatkozásait.

1. A szókincs gyűjtése a köznép körében történjen, mivel az egyszerű emberek hívebben őrzik annak sokféleségét, a szavak jelentésváltozatait, mint a tanult emberek.

2. A közmondások gyűjtését azok gazdagsága indokolja, mind a što, mind a kaj dialektus bővelkedik azokban. (A ča kimarad az érdeklődési körből, lévén hogy egyházmegyéje területén nincsenek e dialektust használó hívek.)

3. A szókincs legfőbb forrása a népi poézis, a horvát népdalok, a világiak éppúgy, mint a vallásos tárgyúak. Hangsúlyosan biztatja a plébánosokat az epikus énekek gyűjtésére, amelyek a szókészlet bősége mellett a nyelv struktúráját is reprezentálják.

További fejtegetéseiben dicsérően szól, mintegy példaként említve, a „bécsi társaságról”, amelynek képviselői „az illír nyelvet kívánják a sötétségből a felszínre hozni” („koje narječja ilirskoga jezika iz tmine iskopati i objelati nastoje”). Mirko Ivanjek okkal véli, hogy Vrhovac Jernej Kopitar, Dimitrije Davidović, Dimitrije Frušić, Vuk Stefanović Karadžić, Matija Šporer, Antun Mihanović törekvéseire gondol. (Mirko IVANJEK: 2006. 119.)

A gyűjtés mikéntjét tovább körvonalazva módszertani javaslatait közli: a szavak s a közmondások jelentése mellett azok használatára is történjen utalás (pl. a földművelő ember szerszámainak megnevezése, a szavak használatának körülményei); a népdalok éneklésének alkalmaira úgyszintén; a plébániákon található régi könyvekről pedig készüljön pontos és részletes címléírás. Mindez a horvát lexikográfiai, bibliográfiai, etnológiai kutatások alapvetését jelentette, amire majd Adam Alojsius Baričević, Marko Mahonović, Šafařík, Ivan Kukuljević, sőt Pavao Štoos is hagyatkozik. (Mirko IVANJEK: 2006. 120.)

A körlevélben megfogalmazott célok, törekvések, mindenekelőtt a nyelvi egységet célzó szegmentumok alapján Vrhovacot okkal tekintik a nemzeti ébredés egyik előfutárának – jóllehet azok később sem egészen valósultak meg – például a nyelvi standard vonatkozásában –, ahogyan azt ő maga és a kaj nyelvjárást használó munkatársai elképzeltek. A kaj irodalmi nyelvi norma fejlődése szem-

pontjából ez a tizennyolcadik századi korszerű nyelvszemléletet tükröző vrhovaci életmű korszakos jelentőségű volt.

A kaj nyelvű drámairodalom 18. századi prosperálása

A *sclavoniai* kaj nyelvi régióban a passiójátékok mellett – már a 17. században – a jezsuiták jóvoltából megjelennek az iskoladrámák is. 1607-es feljegyzés szerint az előadásokat nemcsak latinul, hanem olykor *patrio sermone*, vagyis *illyrico idiomate*, azaz kaj nyelven tartották. Az 1791-től 1834-ig terjedő időszakban Zágrábban már újabb helyeken: a kaptoli papnevelő intézetben és a Nemzeti Konviktusban, több-kevesebb rendszerességgel jelen van a kaj nyelvű színjátszás. Igaz: a „fekete iskolás” (črnoškolski), tehát a papi szemináriumi előadások a farsang idejére korlátozódtak, az évenkénti ismétlődések mégis egyfajta folyamatosságot jelentettek. Érdemes kiemelni: 1804-ben mutatták be a kaj nyelvű drámairodalom klasszikus művét, Tituš Brezovački *Matijaš, grabancijaš dijak* (Mátyás, a garabonciás diák) című színdarabját. Az *illyrico idiomate* színielőadásokat, vagyis a kaj nyelvű művek színpadra vitelét a 19. század harmincas éveinek közepétől a nyelvváltás, azaz a što dialektus standardizálása marginalizálja. (Nikola BATUŠIĆ: 2002. 23-24.)

A 16. századi dubrovniki színpadi irodalom itáliai orientációjával szemben a kaj horvát 17–18. századi dráma elsősorban német mintákat követ: a kaptoli színház amatőr színjátszói által színre vitt darabok Kotzebue, Iffland vagy éppen Eckartshausen, Brühl és Spiess műveinek recipiálása volt. A közvetítők sokszor a zágrábi színpadokon, így az Amadé-színházként ismert teátrumban vendégszereplő német színészek-társulatok voltak. Közönségüket a „germanizált” horvát nemesség, a hivatalnokok, katonatisztek, polgári származású világi értelmiségiek alkották. (Nikola BATUŠIĆ: 2002. 27-28.) A német eredeti alapján készült, *kroatizált* darabok kaj műfaji megnevezésére az *igrokaz* (színjáték, színdarab) fogalmát használták. Legismertebb példaként az alábbi művek említhetők: *Mislibolesnik iliti Hipokondrijakuš* (A képzelt beteg avagy a hipochonder), a *Poslenovič i njegovi sini* (Poslenovič és fiai), *Ljubomirovič ili prijatelj pravi* (Ljubomirovič avagy az igaz barát). A fogalmi jelölés (igrokaz) nyilvánvaló német előzménye a *Schauspiel*.

Az *igrokaz* mellett megjelennek természetesen a *tragédia* körébe tartozó művek is, amelyek műfaji definiálása – pl. a *pripečenje nesrečno dokončano* =

szomorúan végződő történet – leginkább a magyar *szomorújáték* fogalmával lehetséges. Az egyik legismertebb példát a *Lysimachos* (*Lizimakuš*) Mikloušić majd így is aposztrofálja: *igrokaz žalosni* = szomorújáték. Ez a terminológia nem áll messze a Jambrešić-Sušnik-szótár tragédiaértelmezésétől, s a Vukotinović használta *turobna igra* (szomorújáték) műfaji megnevezéstől sem.

A 19. század elején feltűnik a *vojna igra* (jelenet a katonaéletből) műfajváltozat is, amelynek forrása a német *das Militärschauspiel* lehetett.

A 18–19. századi kaj nyelvű dráma prosperálását, így életképes voltát jelzi, hogy a csak kéziratban fennmaradt drámaszövegek mellett 1768-tól több mű nyomtatásban is napvilágot látott. A kaj nyelvű klasszicista tragédia, a *Lizimakuš* (Lysimachos) 1768-ban Grazban jelent meg, Tituš Brezovački korai műve, a *Sveti Aleksi* (Szent Elek) 1786-ban Zágrábban, a *Matijaš, grabancijaš dijak* szintén itt, 1804-ben, a Josip Vračan fordította *Sveti Bernard* (Szent Bernát) ugyanitt 1815-ben. Varasdi nyomda produkciója volt a *Rodbinstvo* (Rokonság) 1822-ből, Jakov Lovrenčić viszont Zágrábban adta közre *Stari mladoženja i košarice* (Az öregasszony és a kosárkák) c. átdolgozását 1832-ben, s ugyanezen esztendőben ugyanitt látott napvilágot a *Golub* (A galamb) c. Vukotinović-dráma, egy év múltán pedig immár a romantika felé mutató, Pozsonyban 1833-ban közreadott *Prvi i zadnji kip* (Az első és az utolsó portré), amely szintén Vukotinović alkotása.

Ha elfogadjuk, hogy a jelzett időszakaszban mintegy félszáz (talán több is?) drámái mű került a kaj ajkú nézőközönség elé, így maradéktalanul igazat kell adnunk Olga Šojatnak, aki szerint a 18. századra ez a dialektus teljesen kiérlelt, pallérozott, a kor modern nyelvszemléletével harmonizáló irodalmi nyelv volt, alkalmas a szépírói élmények, drámai szituációk választékos megszólaltatására. (Olga ŠOJAT: 1962. 179.)

A kaj nyelvű tragédia: Lizimakuš (Lysimachos)

A *Lizimakuš* (a továbbiakban: *Lysimachos*) c. Josip Sibenegg zágrábi jezsuita jegyezte kaj nyelvű tragédia nem eredeti alkotás, a francia Charles de le Rue (1643-1725) *Agathocles* c. művének fordítása. A darab latin nyelvű eredetijét (*Tragoedia debitor in theatrum Collegii Claromontani a Secundaris, Die 8 Februarii hora post meridiem prima. MDCLXVIII*) 1668. február 8-án a párizsi jezsuita kollégiumban adták elő először. Szerzője később átdolgozva *Lysimachus*-ra változtatta címét, amiről a jezsuita rendtörténet is tudósított („cette pièce réparut, remaniée sans doute, sous le titre de Lysimachus; elle fut jouée à

Caen en 1670 et à Paris en 1677, et fut dans Ruaei Carmina [1680]” = Ez a darab, kétségkívül megváltoztatva, Lysimachus címmel jelent meg; 1670-ben Caenban és 1677-ben Párizsban játszották, és a Ruaei Carminaban volt 1680-ban).

A fordító Josip Sibeneggről az irodalomtörténet-írást keveset tud. Eredeti családneve Županić volt, ám általában – nemesi predikátuma alapján – *de Sibeneggek*ként említik, ami az azonos nevű stájerországi kastély nevéből származik. Zágrábban született a Sommervogel nevet viselő német családban 1749. január 18-án, más vélemény szerint 1761. október 21-én, ami valószínűtlen. 1770-ben ugyanis Grazban tartózkodott, ahol akkor már filozófiát tanult. Később Varasdon, majd Zágrábban találjuk: amott a kollégiumi gimnázium tanára, Zágrábban a grammatica media, a latin, a német és a horvát nyelv professzora. 1768-ban elbocsátották a jezsuita rendből, s ettől kezdve további sorsáról nincs adat.

A zágrábi jezsuita kollégium krónikása az 1768-as esztendőben a következőket jegyzi fel: „suprema Grammatices classis in anni scholastici exitu, dum bene meritorum nomina promulgarentur, Codrum lingua patria; eodem pariter idiomate Media Lysimachum: Infima denique Rainaldum (lutino) relictis paternis laribus in eremum secendentem concessui semper copioso et nobili spectandos dedere. Nulli suus defuit a spectatoribus plausus et secunda admurmuratio.” Ebből következik, hogy a darabot a zágrábi kollégiumi színházban az iskolaév végén bemutatták. A fordítás egyébként Grazban jelent meg, a kiadás évének feltüntetése nélkül, a címdalán viszont jelzi az előadás időpontját: „LYZIMAKUŠ vu pripečenju nesrečno dokončanomu poslušitelom pervič od treće škole dijakov pred oči postavljen u Zagrebu leto 1768. meseca Velikoga travna, Dan.” Vagyis: a darabot 1768 májusában – a tanév végén – a harmadik osztály diákjai adták elő Zágrábban. Nikola Batušić szerint az előadásnak a Szent Katalin téren lévő gimnázium díszterme adott otthont. (Nikola BATUŠIĆ: 2002. 54.)

A jezsuita iskoladrámák többségéhez hasonlóan a *Lysimachos* szerzője is összefoglalja műve rövid tartalmát, utalva forrására is. Pompeius Trogus elvesztett művének Marcus Justinus készítette kivonatát említi (*Historiae Philipicae*), amelyből a thrákiai és makedóniai király: Lysimachos életének egy epizódját emelte ki. A történeti forrás tartalmi keresztmetszetének summázata szerint Lysimachos Kr. e. 361-ben született s 281-ben halt meg, a szíriai Seleukos győzte le. Ifjúkorában Nagy Sándor seregében parancsnoki tisztet viselt, majd Thrákia kormányzója lett, s e minőségében terjesztette ki hatalmát Makedóniára is a Dunáig, illetve Kis-Ázsia felé. Uralkodásának végét családi viszályok sietteték. A megöregedett király családi tragédiáját a források csak szűkösen érintik. Már idős korában, hatvankét évesen, 299-ben kötött házasságot I. Ptolemaios

és Bereniké 17 vagy 18 éves leányával, Arsionével. Lysimachos Arsioné miatt vált el előző feleségétől, a perzsa Amastrétől, akitől volt egy fia: Agathoklés. Arsioné és Lysimachos házasságából három gyermek származott: Ptolemaios, Lysimachos és Philadelphos. A családban viszály támadt, ugyanis Arsioné azt kívánta: fiait az udvarnál hozzájuk illő rang illesse meg, egyik pedig közülük jelöltessék trónörökösnek. Hogy célját elérje, megrágalmazta a legitim trónörökös, Agathoklést, mire Lysimachos kivégeztette. Mindez Lysimachos hatalma gyengülésének idején történt. A tragédia előidézője tehát a mostohaanya volt, akit a mostohafia iránti irigység és gyűlölet vezérelt. A források a kivégzés módját nem említik. (Paulys REAL: 1928. 1-39.; Nikola BATUŠIĆ: 2002. 58.; HEGYI Dolores-KERTÉSZ István-NÉMETH György-SARKADY János. 2003. 335-341.)

A francia szerző művében csak három korabeli történelmi szereplő jelenik meg: Lysimachos király, Arsioné királyné és Lysimachos első házasságából származó fia: Agathoklés. A további szereplők beiktatása de la Rue leleménye. Identikus történelmi személyiség a valóságban Lysimachost legyőző Seleukos, itt azonban Lysimachos és Arsioné fia, Agathoklés féltestvéreként szerepel. Megtartja a szerző a mostohaanya Agathokléssal szembeni rágalmát, amely a drámai szituáció szempontjából meghatározó. A mellékszereplők – udvari tisztek, előkelőségek – a cselekmény kifejtését különösebben nem befolyásolják.

A dráma tartalmi vázlata: Lysimachos éjszaka rémes álma után felébred. Álmában három ifjú jelent meg előtte a perzsa királyok öltözetében. Az ifjakban gyermekeire: Agathoklésre, Seleukosra és Amyntasra ismer. Lysimachos elcsodálkozik, hogy mindhárom királyként jelenik meg, majd a látomás szerint palástjaik a földre hullanak, s a daliás hercegek mindhárman mezítelen csontváznak tűnnek – egymásra támadva. Az álombeli jelenés – véli Lysimachos – tragédia előjele. Arsionétól született fiát, Seleukost a Moldva ellen viselt háborúba küldte, moldvai viseletbe öltöztetve, hogy az ellenséges tábor e csellel könnyebben megközelíthesse. Agathoklést maga mellett tartotta. A hadicsel végzetessé válik. Ugyanis Agathoklés és Amyntas, a féltestvérek – egyben elválaszthatatlan barátok – a királyi parancs ellenére Seleukos segítségére indulnak. Mivel Agathoklés nem tudja, hogy Seleukos álruhát visel, a moldvai királyt látva benne, megöli. Időközben Arsioné, a királyné megvádolja Agathoklést, hogy menteni akarván életét, a csatából megfutamodott, valójában pedig azzal a céllal, hogy megszerezze a trónörökösi rangot. Arsioné szerint viszont a trónöröklés joga az általa szült Amyntasé. Amikor Agathoklés és Amyntas visszatér a csatából, kiderül, hogy az előbbi féltestvérét, Seleukost ölte meg. Amyntas önfeláldozóan magára akarja vállalni a vétket. A királyné továbbra is kitart Agathokléssal szembeni

vádja mellett. Lysimachos az udvari előkelőktől kívánja megtudni az igazságot – sikertelenül. Agathoklés – gondolván, hogy Amyntast halálra ítélték – megmérgezi magát, Amyntas pedig – látva barátja szörnyű halálát – kardjába dől. Lysimachos rémálma így teljesült be: a három királyfi csaknem egyazon időben tragikus körülmények között meghalt.

Noha de la Rue műve Boileau híres munkája, a *L'Art poétique* előtt íródott, Nikola Batušić nem alaptalanul tekinti egyfajta *preklasszicista* drámának a *Lysimachost*. Véleményét de la Rue klasszika-filológiai tájékozottságára alapozza. És valóban: de la Rue kiválóan ismerte Arisztotelész *Poétikáját*, illetve Horatius költészetét, ami a kortárs Pierre Corneille drámaírói és teoretikus tevékenységének ismeretével is párosulhatott. A témaválasztásban de la Rue nyilván az az arisztotelészi elv vezérelte, hogy a dráma hőse kiváló és boldog ember legyen, ami Lysimachos esetében a dráma expozíciójában érvényes is. Ezt az állapotot zavarja meg a rémálom, amely mintegy jóslata a bekövetkező tragédiának.

Nem hagyható figyelmen kívül az sem, hogy Pierre Corneille híres munkája, a *Discours de l'Utilité et de Parties du Poème dramatique* (Értekezés a drámai költemény részeiről és hasznosságáról) már 1660-ban megjelent, s megíródott a *Lysimachos* előtt a *Cid*, a *Horace*, a *Cinna*, a *Polyeucte* és a *Rodogune* is, valamint a legperdöntőbb, a hármas egységről szóló munka: a *Discours des trois Unités*. Nem kizárt tehát, hogy Corneille dramaturgiai kánonja hatott a *Lysimachos* szerzőjére, akinél az alábbiak elég határozottan kimutathatók: a tragédia témáját a történelemből kell venni és a főhősök híres emberek legyenek (*action illustre*), a cselekmény rendkívüli legyen (*extraordinaire*) és valószínűtlen (*invraisemblable*). A *Lysimachos* színtere zárt rendi közösség: a királyi udvar, a családi viszonyok a valószínűtlenség fogalmával illelhetők, az pedig, hogy az apa fiait az ellenség elleni hadjáratba küldi ellenséges mundérba öltöztetve, már a rendkívüliség és szokatlanság kategóriája, amit Corneille javasol. A francia klasszicista gondolkodásra utal a darabban az is, hogy a tragédia rendelkezik a cselekmény méltóságával (*dignité*), ami azáltal valósul meg, hogy a történés lényeges, fontos állami kérdésre összpontosul (*grands intérêts l'Etat*). A *Lysimachos* tárgyában az államhatalom szilárdságának védelme az elsődleges a belső feszültségek és a külső ellenség ellenében. A drámában három jeles férfi pusztul el, ám az állam erős és stabil marad.

A *Lysimachos* szerzője (s fordító-átdolgozója is) természetesen a morális tanulással sem marad adós. A keresztény dogmatika alaptételét fogalmazza újra, amely szerint létünket az isteni akarat szabja meg, amely ellenében semmiféle földi erő sem fellebbezhet. Lysimachos maga mondja ki: álma az irigységet pró-

fétálta, az ellenség támadása az Isten rendelése volt, a bűn, amely az irigységből fakad, bűnhődést kíván. Az irigység: a fő bűnök egyike! Elkövetője a királyné, Arsioné: a királyfiak tragédiája az ő lelkét terheli. A végkifejlet nyomán az sem kétséges, hogy a bűn ellenében a két féltestvér (Agathoklés és Amyntas) önfeláldozása a legmagasabb etikai szint kifejeződése. (Nikla BATUŠIĆ: 2002. 64.)

Aligha vitatható: Sibenegg fordítása a francia klasszicizmus maradandó térnyerését jelenti a kaj nyelvű drámairodalomban.

Egy műfajváltózat: a daljáték Imenoslovník iliti rečno-pesmen igrokaz Tomaša Mikloušića

Tomaš Mikloušić méltatását a 19. századi kaj nyelvű irodalom históriájának keretében szokás tárgyalni, korai műve, az *Imenoslovník iliti rečno-pesmen igrokaz* (Névnapi köszöntő avagy daljáték) viszont a 18. századi kaj nyelvű dráma fejlődésrajzának lapjaira kívánczok. Mikloušić mindössze huszonnégy esztendő, amikor darabját a kaptoli *fekete színházban* bemutatták: 1791. Az *Imenoslovník* műfaji újdonsága a kaj nyelvű színház- és drámatörténetben: a klasszicista poétikát követő jezsuita iskoladramák után – műfaji gyöngeségei ellenére – új ízlést honosított meg: megteremtette a kaj nyelvű daljátékot: a *rečno-pesmen igrokazt*. A mű megírásának ideje 1790. Mikloušić pesti stúdiumait befejezve ekkor tért haza a jozefinista központi szemináriumból.

A darab alkalmi jellegű: a zágrábi szeminárium akkori igazgatójának, Matija Juraj Ašperger (kb.1742-1825) névünnepeére íródott. Šafařík még *allegorikus-mitológikus* drámának nevezte – nem is egészen alaptalanul, lévén hogy a klaszszikus mitológia motívumai vitathatatlanul átszövik a művet. Máig eldöntetlen kérdés: adaptáció-e a Mikloušić-mű maradéktalanul, avagy eredeti alkotás?

A cselekmény – miként a 18–19. század fordulójának alkalmi költeményei is gyakran – ókori mitológiai környezetben indul: az istenek Gasperraon pásztor köszöntésére készülődnek („spraviče bogov za oddičiti Gasperraona pastira”).

A szereplők: Jupiter, Merkúr, Mars, Apolló, valamint Gaminédesz, akik – a szerzői utasítás szerint – halhatatlan istenekként „a maguk paradicsomában asztalnál ülve” egyfelől az európai politikai szituációról beszélnek, másfelől az ünnepeelt pásztor köszöntéséről készülnek döntést hozni. A politikai aktualizálás az orosz–osztrák–török háborúra értendő, Mikloušić hangsúlyosan említi a török veszélyt: az első felvonás végén Gaminédesz figyelmezteti az isteneket: „Halhatatlan istenek! Induljatok! A hitetlenek félholdja Moszkva és a római császár

ellen felkelt!” („Bogovi nevmertelni! Šetujte! Nevera vellika Mesečnjakov protiv Moskoviji i Rimskomu cesaru podiže se!”) Jupiter meg is parancsolja Marsnak: nyújtson segítséget az oroszoknak, Merkur pedig álljon II. Lipót mellé.

A vontatott cselekményű felvonás végén felhangzik Apollo éneke hegedűk, flóták, harmonika, spinét és oboa kíséretével, s közben – a szerzői utasítás szerint – megjelenik egy felirat, amely tudatja a nézőkkel, hogy az istenek dicsőíteni fogják Gasperraont („Bogi Gasperraonu, kreposnomu pastiru na velikovečen spomenek ov pilij podižeju, aldujeju i darujeju”).

A második felvonás allegorikus jelenettel indul: árkádiai idilli környezetben pásztorok tanyáznak, gondot viselve nyájaira. Két pásztor, Damon és Aleksiš a kunyhóban alszik, majd Damon, az idősebb felébred, felül, s beszélni kezd magában. A hold és a csillagok lassan eltűnnek, virrad, megszólalnak a madarak („vezda se našgeju sveče, mesec z zvezdami odnese se. Ptice svakojakih nasleduje se”). A pásztorok fantasztikus álmokról beszélgetnek, majd figyelmeztetik egymást: vigyázzanak nyájaira, nehogy elszéledjenek. A diskurzus allegorikus formát ölt: legelőkről, hegyekről esik szó, „zágrábiakat” és „pestieket” emlegetnek, ahová közülök néhányan készülődnek. Távozásukkal a barátság megszakad. A darabot előadó szeminaristákra vonatkozó célzás ez, akik közül egyesek Zágrábban maradnak, mások Pestre mennek. A felvonás végén újabb két pásztor jelenik meg, s várják az álomfejtéshez értő Koridont, aki a harmadik felvonás elején meg is érkezik. Koridon a legidősebb és a legtapasztaltabb pásztor a környéken, aki egyben a környék legelőinek is felügyelője. A fiatal pásztorok most előhozakodnak álmaikkal, s várják Koridontól a megfejtést. Damon a halhatatlan istenekről álmodott, akik arról beszéltek: hogyan fejezzék ki tiszteletüket az iránt, aki a zágrábi és a pesti „juhok” között a legkisebb volt. (Ismét a pesti és a zágrábi szeminaristákra, illetve azok tanulmányi előmenetelére történik itt utalás.) S itt ismét az allegóriák szférájában vagyunk. Közben újabb pásztor érkezik: Tirziš, aki „Zaberegből” jött s Aleksiš nyomban faggatni kezdi: „nem fogja-e majdan a kunyhót a palotával, juhait a városi dicsőséggel elcserélni” („morebiti hutim z palačum, ovce s varaškum dikum z ameniti”). Válasza egyértelmű: jobban becsülöm a békés legelőt, mint a csábító utcákat a városban („mirne pašnice ja na više preštímavam, nego da bi omamljene vulice za nje zamamiti se vredne bile”). Ezután Aleksiš beszél álmáról, amelyben egy dalt hallott, amely így szólt: „legel, legel a nyáj vidáman a zöld ligetben; mert jön a dicsőültnek vidám napja” („pase se, pase se vesela čreda po zelenom lugu; ar dojde imena slavnoga veseli dan”). Egy ismeretlen alak kísérte a dalt „láthatatlan kis furulyával” („na nevidenoi žveglici”) és a pásztorokhoz küldte őt, Aleksiš,

akik a réten gyülekeztek. Amikor kérdezni akarta őket a gyülekezés okáról, s további útjuk céljáról, Damon felélesztette.

Tirziš, aki épp a városból tért vissza, valami hasonlót látott. Egy tömegben találta magát egy téren, ahol a pásztorlányok: Amarillis és Aglaja véreshurkát, hagymát, tejet, tejfölt és főzött vaját (devenice, luk, mleko, vrhnje, maslo prekuhano) árultak, amikor a tömeg hirtelen megindult a fekete hegyre (črna gora) – azaz a Kaptolra. S ez már világos utalás: a tömeg a zágrábi *Harmica* (az egykori harmincad-szedő hely) felől a Kaptol, azaz a *črna gora* felé igyekezett. Koridon meg is magyarázza pásztor-hallgatóságának: a Zágrábban látott jelenet azonos az álomképpel. Az álom: ünnepi készülődésről van szó, azaz „a juhokat a zágrábi és a pesti hegyen őrző pásztor” („ravnatela ovec u zagrebački i peštanski gori”) tiszteletére rendezett ünnepségről, amely éppen elkezdődött. A névnapi köszöntés tiszte Damont és Aleksisťt illeti, mivel álmuk is erre predesztinálja őket.

Az ünnepi vigassághoz, a valóságban immár, a többi pásztor is csatlakozik, s a záró jelenetben egy bükkfára metszik a Tiamass Gasperraont dicsőítő verset, melyet a dallam szerint a pásztorok éneklik – a faragványt közben zöld koszorúkkal ékesítve:

Živi, živi dugo dvet pastirov,
Dika maše skučine.
Tebi plača naj bu poslov
Stalna ljubav opčine.
Doklam polja cveta budu
Naj Tiamass časti se!
Doklam gore ove budu,
Leztor ime slavi se

Szabad fordítása:

Éljen, éljen soká pásztorok virága,
Közösségünk dicsősége.
Munkád után fizetséged
A közösség örök szeretete.
Amíg virág lesz a réten
Tisztelet övezi Tiamasťt!
Amíg fennállnak a hegyek,
Csak az ő nevét dicsérjük.

A nem túl invenciózus cselekményű darab zenés daljáték mivolta mellett gazdag mitológiai toposzaival lep meg; mindez, s a pásztorvilág miliője a 18. századi pasztorálok hangulatát, formavilágát emeli be a kaj horvát irodalomba. Nyelvi megformálása sem hanyagolható érték, kivált a később kiteljesedő Mikloušić-œuvre kontextusában. Számos scenikai megoldása, allegóriáinak viszonylagos változatossága, politikai aktualizáló allúziói, a barokk színpad eszköztárának mellőzése színháztörténeti szempontból is méltánylandó. (Nikola BATUŠIĆ: 2002. 74-75.)

A Kotzebue-recepció

A kaj nyelvű színjátszás és drámairodalom történetében korszakos jelentőségű fordulatot, előrelépést jelentett Kotzebue műveinek recepciója. A recepciós folyamat a 18. század legvégén indul és – a zágrábi német színházi előadások repertoárját is figyelembe véve – 1876-ig tart. A recepció huszonhét bemutatott művet jelent, fordításokat is, adaptációkat is.

A jeles, a maga korában Európa-szerte ismert és népszerű szerző kaj nyelvű népszerűsítői a zágrábi seminaristák voltak, a *Der Papigei* (A papagáj) c. darabot vitték színre *Papiga, iliti Krepost gde ne štima, sreću včini* (A papagáj, avagy az erény, ahol nem stimmel, de szerencsét hoz) címváltozattal. A kaj adaptációk aztán ezt a címet így módosították: *Vrlina, tamo gdje se i ne nada, postiže se* (Az erény ott, ahol nincs remény, utoléri a szerencsét). Az első bemutató Nikola Batušić szerint, akinek az alábbiakban a kaj Kotzebue-recepció interpretációját használjuk, 1797-ben, farsang idején zajlott. A dráma színrevitele Stjepan Korolija érdeme, a szöveget viszont egy Bošnjaković nevű „püspöki jegyzőkönyvvezető” igazította a kaptoli színjátszás kívánalmainak megfelelően. A mű fordítójának neve máig ismeretlen. Ismerjük viszont – a darab egyik kézírata alapján – a játészó seminaristák nevét: Pintarič, Grgurič, Poivanović, Golubič, Petar Zanič, Anton Zanič, Berling, Matič és Tuškan.

A darab eredetijének rövid tartalmát az alábbiakban foglaljuk össze: Lady Amalia Bedford igen gazdag, fiatal özvegyasszony. Német nő, aki érdekből feleségül ment egy idős angol férfihez. A férj meghal, a hölgy pedig úgy dönt: csak akkor köt újabb házasságot, ha véletlenül beleszeret egy becsületes, nemes fiatalemberbe. Özvegysége elején persze nyomban jelentkezik egy kérő: a kártyás, alkoholista, egyszóval züllött férfi, bizonyos Ludwig, aki természetesen az asszony vagyonát szeretné megszerezni. Közben felbukkan a városban egy

fiát kereső kereskedő. A fiú nem más, mint Ludwig, aki megtudva, hogy az öreg tönkrement, látni sem kívánja. Az öregúron egy halász megkönyörül, magához veszi, szállást ad neki kunyhójában. A mű egyébként a hanzavárosok egyikében játszódik, ennek függvényében érthető a további történések sora. A tengeren vihar támad, s az ítéletidő elmúltával – hajótörötként – megjelenik a városban Georg néger szolgájával, Xuryval, akinek egyetlen vagyontárgya egy papagáj. Az öreg kereskedő Georgban másik fiára ismer. Az öregnek pénzre lenne szüksége korábbi adósságait rendezni, ám Georgnak a viharban mindene odaveszett. A jólelkű Xury, segíteni akarván, eladja a papagájt, amelyért Lady Amalia olyan összeget ad, amely jóval meghaladja az egzotikus madár értékét. A hölgy magához véve a madarat, meglepődve hallja annak mondókáját: „Imádkozzál, imádkozzál Georg jó atyáért” („Moli se, moli Georg, za tvoga dobroga oca”). Amalia megtudja, hogy a madarat Xury, a baráttá lett egykori rabszolga tanította meg. Az előkelő özvegy úgy érzi: Georgban megtalálta azt a férfit, aki méltó házastársa lehet. A züllött Ludwig eltűnt, az öreg megbékélt Georggal is, aki feleségül veszi Amáliát. A derék Xury a fiatal házassokkal marad. Amalia a papagájt Janko névre „kereszteli”; Xury pedig a fináléban megígéri, hogy új mondókára tanítja a madarat: „Xury imádkozik Georgért és jóságos asszonyáért” („Xury, moli za Georga i dobru gopodu”). Az öreg kereskedő a függöny legördülése előtt ezt mondja: „Így jutalmazza az Isten a fiúi szeretetet” („Tako Bog nagrađuje sinovljeva ljubav”).

A német darab az átdolgozásban természetesen átalakul, s nemcsak nyelvi-stiláris tekintetben, szcenikailag is. Az eredetiben egy észak-német kereskedőváros a színpadkép, háttérben tengeri kikötővel, halászkunyhóval, előkelő házakkal, aminők Danzigban, Königsbergben, Eblingenben láthatók. A fordító-átdolgozó az I. felvonás ötödik jelenetében mindebből ennyi tart meg: „A háttérben erdő, a tengerben a tükörképe, a színpad hátsó részében Gospodarovič háza előtti pad, kissé feljebb Petar halász kunyhója, baloldalt pedig a Gospodarovičéval átellenben báró Blagozgubič háza”. („Na koncu šuma i ogledalo v morje pri zadnje sceni hižarka Petra ribiča, z leve pak strani nasuproti Gospodarovičeva hiža barona Blgozgubiča”). E színpadképet nyilván a vihar és a hajótörés motívuma teszi szükségessé. A szintér egyébként horváltá válik: amikor például az eredetiben Brémáról van szó, a horvát változatban Karlovacot találunk, de említik Zágrábot és Varasdot is.

A kroatizálás további jegyeiként Batušić az alábbi példákat sorakoztatja fel: Lady Amalia Bedford, Bartol Gospodarovič gazdag horvát nemes, özvegyember („Bartol Gospodarovič, plemeniti i bogati Hrvat vdovec”); Betty, a gazdag özvegy

süket szobalánya („Betty, nagluha sobarica bogate udovice”) – belőle a horvát változatban „Josef Tverdovuh, stari zaufani sluga, gluh” lesz; a szerencsétlen Richard Westferland, az egykori kereskedő a kaj változatban Anton Blagozgubič, „negda glasoviti trgovec”, a fiai: Georg és Ludwig a Đuro és a Lacko névre hallgatnak, Xury, a néger rabszolga „Xury Indijanec”-ként jelenik meg s szolgál mivolta mellőztetik, a barát szerepén van a hangsúly. Az öreg halász a Srcomil kaj családnevet viseli.

Az átdolgozás során a fordítónak természetesen a szemináriumi igényeknek megfelelően „férfrasítani” kellett a darabot. Így lesz a gazdag özvegyasszonyból gazdag horvát férfi, aki egy kolostorból egy leánykát kíván férjhez adni, aki persze a színpadon élő valóságában nem jelenik meg, csupán levelet ír pártfogójának – közölve elhatározását: *apáca lett*.

Az átdolgozó itt egy jelentősebb módosítást is végez: beiktat egy új, az eredeti műben nem létező szereplőt, a *plebanušt*, aki az örökbefogadó öregúr vigasztalója lesz: Ha a kislány maga döntött, hogy szerzetbe lép, azt Isten akaratával egyezően tette, így nem szabad kényszeríteni döntése megváltoztatására. A szerzetesi létmódban ugyan meghal az evilági élet számára, ám helyette egy olyan világ részese lesz, amely csak kiválasztottak osztályrésze. A *plebanuš* az öregúr mentalitását is megváltoztatja. Figyelmezteti: a *Hosszú utcában* (vu Dugi vulici) élő szegény család házáat villámcsapás érte, leégett. Ő, hatalmas vagyonából segítségükre kell hogy siessen. A hajótörött fiatalembert is figyelmébe ajánlja, s az eredmény: az öregúr „Georgot” fiává fogadja.

Az új szereplő beiktatásával az eredeti mű jelentősen módosul, a harmadik felvonás 13–15. jelenetei az öreg plébános és a gazdag nemesúr találkozásáról szólnak, illetve beszélgetéseiket tartalmazzák – megfelelő morális konzekvenciák beiktatásával. A darab címadó madarának sorsa is módosul az átdolgozásban. Az új verzióban a madarat Varasdra küldik a kolostorba, Xury ennek megfelelően erre tanította: „Imádkozz Amália, imádkozz atyáért” („moli Amalija, moli za oca tvojega”). Xury természetesen itt is kap új madarat, amelyet az erény és a szerencse viszonyáról szóló mondókára tanít.

Érdekessége a darabnak az a dal, amely az eredetiben a jelenet elején hangzik el:

Flatt're duch des Lebens Mai,
Sieh, zerbrochen ist dein Karker,
Faltt're faltt're, du bist frei.

A kaj változatban az első felvonás harmadik jelenetében találjuk:

Perhaj, perhaj, drobni ptiček
Perhaj, perhaj sad buš prost,
V lug zeleni, živi grmček
Gdje te čaka serdčen drozd.

Szállj el, szállj el, kicsiny madár,
Repülj, repülj szabadon,
Zöld ligetben bokorra szállj,
Társad lesz majd a rigó.

A dal folklorizálódott, Milivoj Šrepel kaj nyelvű népdalokat közkinccsé tevő gyűjteményében is megtaláljuk 90. szöveggént. (Milivoj ŠREPEL: 1899. 205.)

Feltehető a kérdés: mi vonzotta a mű fordítóját-átdolgozóját a darab kiválasztásában? Mindenekelőtt talán annak moralizáló-szентimentális karaktere, de a polgári családmodell (elsősorban a kereskedő rétegre gondolhatunk), s annak színpadi sémái: az elveszett, majd megtért fiú, az aggastyán apa, ennek csődje, a gazdag özvegy, aki nem kíván újabb házasságot kötni, az egzotikus jövevény, a komikumot is megjelenítő szolga stb. Mindez valahol a lassan polgárosuló zágrábi létformára is jellemző lehetett. Nikola Batušić feltételezi azt is, hogy egy esztendővel a *Papiga* kaptoli bemutatója előtt jelent meg Defoe *Robinsonjának* első, németből készült fordítása *Mlajši Robinzon* (Az ifjú Robinzon) címmel, amely az afrikai, amerikai egzotikumok iránti érdeklődés elindítója lett. A hajótörés motívuma, s Xury alakjának megformálása egyaránt erre utal. (Nikola BATUŠIĆ: 2002. 88.)

Kotzebue Mizantrópja kaj fordításban

Kotzebue *par excellence* szentimentális, a polgári világot megjelenítő darabja írói népszerűségének csúcsán, az 1780-as, 90-es évek fordulóján volt sikeres mű, egészen pontosan 1789-ben jelent meg *Menschenhass und Reue* (Embergyűlölet és bűnbánat) címmel. A darabot óriási sikerrel játszották nemcsak osztrák és német területeken, de másutt is – Párizsban éppúgy, mint Pesten és Zágrábban. Ez utóbbi városban a német színház 1791 és 1826 között kilenc alkalommal vitte színre – sikerrel. Ez is magyarázza a kaj nyelvű változat korai megszületését, amelyet jelek szerint első ízben 1800-ban játszottak *Ljudih mrzenje i detinska pokora – jeden igrokaz vu peteh pokazih od Augusta Kotzebue* (Embergyűlölet

és bűnbánat – August Kotzebue színműve öt felvonásban) címmel. A fordítás két kéziratban maradt fenn. Az előadás színhelye a kaptoli színház, a bemutatás alkalmá: a farsang. A kézíraton, amelyet használtak, felsorolták a produkcióban résztvevőket, akik között későbbi ismert horvát egyházi személyiségek nevei is olvashatók: Kuković, Jandrić, Haraminčić, Strehè és mások. Ismerjük a rendező nevét is: *dirigente profesor Bošnjaković*. (Nikola BATUŠIĆ: 2002. 90.)

Az átdolgozás nem az eredeti mű alapján készült, forrása egy magdeburgi lelkész: Georg Karl Ludwig Giesecke jócskán átalakított szövege volt, amely az egyházi fiúnevelő intézet kíváncsi szerinti *férfiasítás* volt. Amíg ugyanis az eredeti darab alapproblémája a házasságtörés ténye, addig az átdolgozásban a hűtlenkedő asszony alakja helyett a „tékozló fiú” jelenik meg. A kaj változat alkotója számára mi sem volt természetesebb, mint ennek a variánsnak adaptálása.

De nézzük, miről is szól az eredeti Kotzebue-darab. A mű elején megjelenik a színen egy *ismeretlen* személy, a mizantróp, aki embergyűlölete ellenére mindenkiel jót akar tenni. Egy a grófi birtok határán lévő magányos házban lakik. A birtokot egy titokzatos hölgy irányítja: Madame Eulalia Müller. A gróf nőgyűlölő sógora beleszeret Eulaliába – ez némi mozgalmasságot visz a cslekménybe. Ezután egy váratlan epizód következik: az epikureista gróf csaknem belefullad a közeli folyóba, ahonnan az *Ismeretlen* menti ki. A gróf mindenképp meg akarja hálálni jótettét, azt az *Ismeretlen* azonban mereven elutasítja. Egy idő múltán kiderül: a gróf házvezetőnője valójában nem Madame Müller, hanem Meinau bárónő, aki házasságtörésben vétke, így többé osztálya nem hajlandó befogadni, élete végéig vezekelnie kell. A gróf nem nyugszik bele az *Ismeretlen* elutasításába, az őrnagyot küldi hozzá: beszélje rá a meghívás elfogadására. A látogatás végül megtörténik: az őrnagy az *Ismeretlenben* régi bajtársát ismeri fel, aki elmondja bánatát: felesége megcsalta, őt és két kisgyermeküket elhagyva megszökött egy kalandorral. Ezért gyűlöli most az egész világot, s azt fontolgatja: elmegy egy civilizálatlan országba, itt hagyva a romlott Európát. Közben a néző megtudja: az *Ismeretlen* úr nem más, mint Meinau báró, akit végül az őrnagy rábeszél a vacsorameghívás elfogadására. Az étkezés után a szalonban az egykori házastársak felismerik egymást, s az asszony elájul. Meinau hajthatatlan, az asszony nem tud elfogadható magyarázatot adni vétkére, így a megbocsátás reménytelennek tűnik. Ekkor fordulat következik: titokban elhozzák a gyermekeket, mire a báró annyira meghatódik, hogy kimondja a várva várt szót: megbocsátok neked.

A Giesecke átdolgozása alapján készült kaj változatban a színpadi hősök mind férfiak lesznek. A legfontosabb változás, hogy a bűnös asszony helyébe a tékozló fiú, Eduard lép, aki örökre elveszettnek tűnik, mivel súlyos bűnt követett

el: előkelő pozícióban lévő apját (konstantinápolyi követ) tette szerencsétlenné, amikor sikkasztott és megszökött egy komédiásnővel. Az apjától elvált fiú sohasem remélhet megbocsátást, akkora a bűne, amit maga is érzékel, s ki is fejez, amikor az elhalt édesanyja képét magában foglaló medaliont átadja apjának, mivel méltatlanná vált tulajdonlására. A cselekmény szempontjából ez lesz a döntő pillanat, amikor az apa – megpillantva szeretett felesége képét – sírva fakad, kiengesztelődik, megbocsát fiának.

Érdemes megemlíteni a szereplők neveinek kroatizálását: Kotzebue és Giesecke von Wintersee grófjából gróf zasavjai Branković generális lesz, von der Horst őrnagyból gróf Ivanec, a grófi birtok piperkőc felügyelője, Wintermann a Gizdačić nevet kapja. A további módosításokkal *Eulalia* helyett Eduarddal, Müller helyett Ljubibratičcsal találkozunk. Jelentősek a toponimiai változtatások is: a *rajnai borból bukovaci kupica* lett, a Rajna-parti séta helyett Eszékről hallunk a jelenetekben.

A nemzeti identitás is horvát azonosságtudat lesz: az alábbi német mondat: „ich bin eine Deutsche, das römische Reich ist mein Vaterland” horvátul így hangzik: „*ja sam jedan Hrvat, Illyricum je moja domovina*” = horvát vagyok, Illíria a hazám.

A humoros jelenetek derűje gyakran elevenebb lesz a horvát szövegben, amelyre példaként Batušić találóan idézi az alábbi mondatot: „Z jednim skokom bil je vu vodi, onda pluskal je okolu sebe kakti raca, prijel je njih Excellentiu za porčin i doвлеkel je njih srečno do kraja” = Egyetlen ugrással a vízben volt, akkor csapkodott maga körül, mint a réce, aztán üstökön ragadta az Excellenciást és végül szerencsésen a partra húzta.

A felsoroltak nyomán szükségképpen vonhatunk párhuzamot a 18. századi magyar irodalomban zajló eredetiség vagy fordítás vitával. Ha ugyanis e Kotzebue-mű kroatizált változatának magyar párhuzamát (párhuzamait) keressük, jellemző példaként Kazinczy *Bácsmegyeyjére* gondolhatunk mindenneke előtt...

A kaj horvát képzelt beteg

A *tragédia* s a „középfajú dráma” iskolás fogalmával is illelhető kísérletek után és mellett természetesen a vígjáték is helyet kap a kaj horvát színpadokon. A zágrábi Nemzeti és Egyetemi Könyvtárban őrzik a *Zbirka rijetkosti* (Ritkaságok gyűjteménye) c. kolligátumot, amely megőrizte az utókornak a *Mislibolesnik iliti*

hipokondrijaš (A képzelt beteg, avagy a hipochonder) c. vígjátékot. Szövegét Nikola Batušić tette hozzáférhetővé 2001-ben. A textust 1808-ban készítették elő bemutatásra, de létezett előzménye is, hiszen 1803-ban már játszották a szemináriumi színházban. A múlt század elején (1901) Nikola Andrić még úgy vélte: a darab a *Der verstellte Kranke oder der rechtschaffene Arzt* (A képzelt beteg avagy a derék orvos), illetve a *Der Kranke in der Einbildung* (A képzelt beteg) c. német drámák alapján készült. Olga Šojat szerint viszont Goldoni *La finta ammelata* c. művének német átdolgozásával (*Der verstellte Kranke oder der rechtschaffene Arzt*) van dolgunk. Azt is megállapította, hogy a kaj nyelvű változat nem szolgai fordítás, hanem átdolgozás, ilyképpen eredeti mű. Hősei: Ferdinand, a képzelt beteg; fivére László, a javíthatatlan lusta fráter; unokaöccsük, az ifjú Sándor gróf; Dobrovoljić a fivérek barátja; a két orvos: Pankracijuš és Faust; továbbá három szolga Észak-Horvátországban élnek, valahol a Dráva vidékén. A fivérek egyike: László gróf egyfajta „preoblomovizmust” testesít meg mérhetetlen lustaságával, ami szimbolikus jelentéstartam hordozója: nyilván a feudális környezet és konzervatív létforma szemléltetését célozza. Ebbe a „közegbe” lép be az ifjú Sándor gróf, aki elhalt apja kívánsága szerint, nagybátyja támogatásával Bécsben tanult, s most hazatérve át akarja venni birtoka vezetését. Ferdinand ellenzi szándékát, úgy véli: jobb lenne az ifjúnak újra külföldre utazni. Fivére, László ezzel szemben azt mondja: káros az effajta gondolkodás, a fiatal gróf ott bizonyára csak csavarogna, talán rossz útra is térne, mi több: szabadgondolkodóvá válna, ami fölöttébb káros lenne a haza számára.

Sándor gróf nem így gondolkozik, hiszen bécsi tanulmányai idején sem hatottak rá a modern eszmék. Gondolkodásmódja nagyon is – jó értelemben – konzervatív: „A mi öregeink sohasem utaztak és éltek idegen országokban, a horvát szokások és életforma szerint éltek és mégis vagyont gyűjtöttek és sok hasznot hoztak az országnak. Ismerek némelyeket, akik utazgatva, idegen szokásokat akartak erővel behozni, és mi hasznuk van belőle? Könnyen láthatom hát, hogy birtokaimat a legbölcsebben úgy tehetem rendbe, ha a gazdálkodásban atyám módszerét követem” („Moji stareši nesu nigdar po stranskeh orsageh putuvali i živeli su poleanavade i običaja hrvatskoga, pak su vendar i veliko blago spravili i mnogo hasen domovini doprinesli. Znam pak nekoje koteri su putujući, stranske običaje vu naš orsag silum vpeljati hoteli, pak kakva im je korist? Otkuda lehko vidim da za moja imanja vu redu držati napjipametneše učinim, ako vu gospodarenju način moga oca nasledoval budem.”).

Sándor véleményét osztja a konzervatív felfogású Dobrovoljić is, akit Batušić „Molière-i módon koncipiált »raisonneur«-ként” minősít, s aki Ferdinánddal

ellentétben a Lászlóval folytatott dialógusban így érvel: „Fivére, Ferdinand gróf elvesztette a fejét, hogy külföldre akarja küldeni a fiatal grófot csavarogni [...]. Az igazat megvallva ez a gondolat nagyon káros az egész házra nézve [...], merthogy az ilyen utazás során egy fiatalember könnyen rossz útra térhet és hazájába jöve mindenféle új szokást hozhat [...]. És ne adja Isten, hogy összeszedjen mindenféle, a haza számára káros szabados gondolatot.” („Njihov brat, grof Ferdinand, zabil si je v glavu da će poslati mladoga grofa po svetu vandradi [...] da istinu valujem, ova misel je jako škodliva celoj hiži ovoj, [...], prvič, kaj se po takvom putovanju mladi ljudi lehko pokvare, pak vu domovinu doneseju vsakojake nove navade [...] Bog bi dal dam da ne bi pobrali vsakojacka slobodna domovini kruto škodliva mišljenja.”)

A vázolt szituáció a korabeli horvátországi gazdasági viszonyokra nyit ablakot, még persze korántsem olyan „statisztikai pontossággal” (Nikola Batušić), mint később a *Diogeneš* és a *Matijaš grabancijaš dijak* szerzője: Tituš Brezovački, de Ferdinand hipochondriája és László „preoblomovizmusa” jelkép értékű utalás a nemesség gondolkodásmódjára, maradi gondolkodására, földhözragadtságára.

Formai tekintetben a klasszicista dráma előírásait követi a darab: tér, idő, cselekmény egységének konvenciója maradéktalanul érvényesül: a cselekmény egy napon zajlik, a helyszínek pontosan körvonalazottak (a két testvér szobái egyazon „hajlékban” vannak), a történés a tematikai elágazások ellenére azonos időben zajlik. E tematizálás Ferdinand hipochondriájában, László lustaságának részletezésében, s Sándor ésszerű és józan gazdasági elképzeléseinek megjelenítésében ölt testet. Társadalomrajzról van szó voltaképpen, hiszen arra világít rá, hogy a két testvér – hóbortjaival, környezetük negligálásával – nemcsak saját életüket teszik tönkre, a közös birtok jövőjét is veszélyeztetik. Sándor nézetei és a gazdasággal kapcsolatos elképzelései szerencsére ezt ellentételezik. S ha már a mű szociológiai rétegét érintettük, ne feledkezzünk meg a mellékalakok jelképiségéről sem, ami a kor orvoslásában mutatkozó visszasságokra irányítja a figyelmet. Pankracijuš alakjáról van szó, aki – úgy tűnik – magán viseli a Molière-i orvostípus megannyi tulajdonságát is, s aki a beteg gyógyítását illető tehetetlenségével, hamis diagnózisaival, illetve csaló mentalitásával tűnik ki – lévén egyetlen célja: páciensétől minél nagyobb összeget csaljon ki honorárium címén. Szélhámos voltára is fény derül: sarlatán módon adagol holmi *piulákat*, amelyek közönséges kenyérből gyúrt apró gömböcskék. Pankracijuš persze bizonyos értelemben hazardőr is. Amikor ellenlábasa, a bécsi egyetemen tanult és a gyógyítást komoly hivatásnak tekintő Faust doktor leleplezi, párbajt provokál, ám Faust, arra hivatkozva, hogy ő Bécsben nem párbajozni, hanem gyógyítani

tanult, nem vállalja a méltatlan duellumot, Pankracijuš meghátrál ellenfele erkölcsi tartásának hatása alatt. Végül Sándor gróf ebrudalja ki a házból a képmutató, kapzsi és felelőtlen sarlatánt.

A jellemrajz felől szemlélve a darab szereplőit, értékes sajátosságokat konstataálhatunk, olyan vonásokat, amelyek majd Brezovački vígjátékaiban teljeseznek ki. Ferdinand például – noha lényét képzelgése, hipochondriája tölti ki – nem marad érzéketlen környezete történései iránt sem. Elhunyt fivére fiát, Sándort ő küldte bécsi stúdiумokra, azzal a határozott céllal, hogy tanulmányait elvégezve, kellő élettapasztalatok birtokában hazatérve méltó tulajdonosa és irányítója legyen a családi birtoknak. A fiatal Sándor gróf művelt, öntudatos, de a hazai gyökerekhez, hagyományokhoz ragaszkodó személyiség. Nem hiányzik belőle a hazafias érzület sem. Egy helyütt ezt mondja. „Ah, mondják, aki sokat utazik, ritkán üdvözüл. Az idegen országok szokásait és viselkedésformáit behozni a hazába – úgy vélem – a haza megrontását jelenti. – Ó, ha hazafiaink mind megmaradtak volna a hagyományok mellett, mennyi szerencsétlenségtől menekülhetett volna meg a mi Horvátországunk! Hány család virulhatna még ma is tavaszi virágként! Az újdonságok és az idegen országok szokásainak utánzása okozta, hogy hazánkban most sem az úr, sem az alattvaló nem juthat semmi-re.” („Veli se da koj vnogo putuje, retko se zveliči. Stranskeh orsagov navade i običaje vu domovinu zapeljati je, kak ja sudim – domovinu pokvariti. O! da bi vsi naši domorodci poleg starine bili ostali, kuliko srečneša ne bi bila naša horvatska zemlja! Kulike familije jošće vezda kakti proletni cvet bi cvele! Novine i naselduvanje običajev stranskeh orsagov gtak su vu naše domovine zrokuvala da vezda gospon i podložnik na nikaj dojtí mora.”)

Dobrovoljič tipikus, a hagyományokhoz, régi szokásokhoz ragaszkodó, amolyan *patópálos* jellem, akit talán Gjalski némely zagorjei nemes figurája előképének is tekinthetünk. Önjellemzését idézzük: „Betegség miatt örökké otthon ülni és csak a betegségre gondolni, ez a túlságosan hallgatatag embert akkor is beteggé teszi, ha nem az. Én a régi *módi* szerint élek, nem eszem cifra és háromszor apróra vagdalt ételeket; valahány bécsi szakács elbújhat az én Jančica szakácsnőm mellett. Ha valami bajom van, mézes borlevest csinál, sőt még bošport is [savanyú leves LI] és máris egészséges vagyok. Ezenkívül kerülöm a magányt, mint a pestist és vígan vagyok jó és vígkedvű barátaim körében. Azokat meg, akik nem ezt az életmódot követik, őket aztán csakugyan idő előtt eltemetjük.”) („Navek doma sedeti pak od betegov samo misliti, čini človeka preveč čutljivoga ali i onde betega najde gde ga i ne. Ja živem po starinsko, ne jem jestvine cifraste i tripit kosane, nego jem dugovanja dobra i po horvatsko pripravljena, naj sse vsi

bečki sokači mojoj kuharici Jančici skriju. Ako mi kaj pofali, tak mi pripravi ali juhu medvenu iz vina, ali pak na bošpor i taki sam zdrav. Zven toga samoču bežim kakti kugu i veselo živem med dobremi i veselemi prijatelji. Ako i oni ov način življenja ne poprimeju, tak ih zaisto, pred vremenom zakopamo.”)

Egyébként Dobrovoljič szerepe-személye a cselekmény kibontakozása szempontjából is fontos: a két fivér és az unokaöccs közötti „konfliktus” megoldásában kulcsszerepe van: ő beszél rá Ferdinandot és Lászlót, hogy engedjék át Sándornak a birtok irányítását.

Ferdinand a horvát „képzelt beteg” (mislibolesnik) klasszikus figurája, László gróf pedig az oblomovi mentalitás horvát megtestesítője, „Oblomov előtti Oblomov” (Branko Hećimović), lusta, falánk, aki szobáját csak Húsvét napján hagyja el, az asztaltól székestől kell szolgájának eltolni kedvenc karosszékehez, s mindemellett *harpagoni módon* fukar alak. Restségét, egyáltalán mentalitását illusztrálандó idézzük az alábbi, a harmadik felvonásból való részletet:

BURŠTL: Megengedi, hogy kitakarítsak?

GRÓF LÁSZLÓ: Van még arra idő.

BURŠTL: Már három órája üldögél.

GRÓF LÁSZLÓ: A terített asztalnál még senki sem öszült meg.

BURŠTL: Máris megvetem az ágyat.

GRÓF LÁSZLÓ: Később csináld. Majd ha aludni akarok.

BURŠTL: Nem bánom. Kevesebb munka, több egészség.

GRÓF LÁSZLÓ: Igazad van. Ha valaki kevesebbet fáradozik, annál tovább él.

BURŠTL: Nem örvendeznék, ha azt mondanák, hogy lusta vagyok, aki semmit sem csinál.

GRÓF LÁSZLÓ: Nekem elég, ha kiszolgálász és gondoskodik rólam: kapjak enni időben és olykor-olykor szépeket mondasz.

BURŠTL: Én mindezt nagyságod kívánsága szerint örömmel megcselekszem.

GRÓF LÁSZLÓ (*nagyot kortyol a pohárból*): Ah! Ez igen jólesett. Nem kell több, elég ennyi.

BURŠTL: Így fogom elkészíteni.

GRÓF LÁSZLÓ: Várj, húzzál el az asztaltól, s toljál el a székemhez.

BURŠTL: No, most meg vonszolnom kell, mint a kisgyereket. (*Odavonszolja a székekkel együtt.*)

GRÓF LÁSZLÓ: No, egy kis kényelem ebéd után. Eredj, hozd ide a pipámat.

BRUŠTL: Úgy!

GRÓF LÁSZLÓ: Várj! Gyűjtsd is meg és úgy hozd ide. Nem fogok azzal is vesződni.

BRUŠTL: (*Elmegy*)

GRÓF LÁSZLÓ: Ó, milyen szép az élet! Enni, inni, aludni, pipázni és az agyat semmivel sem terhelni!

(BRUŠTL: Dopuščaju da popravim?)

GRÓF LASLO: Jošće je vremena k tomu.

BRUŠTL: Vre su 3 vure kaj sede.

GRÓF LASZLO: Pri pokritom stolu nigdo ne osede.

BRUŠTL: Tak ću tečsa postelju prirediti.

GRÓF LASLO: Potlam ju napraviš. Kad mi se bu spati štelo.

BRUŠTL: Ne maram. Manje posla, više zdravlja.

GRÓF LASLO: Imaš prav. Z kem se menje gdo trudi, z tem duže žive.

BRUŠTL: Ne bi rad da mi reču da sam lenjak koj nečem nikaj delati.

GRÓF LASLO: Meni je dosta od tebe da mi podvoriš i skrbiš, da vu vremenu jesti dobim, ter da mi gda i gda kaj lepoga i veseloga poveš.

BRUŠTL: Ja vse to za njihovu volju rad činim.

GRÓF LASLO: (*napije se*) Hah, ova je prav tečno doje prešla. Neču več, dosta je.

BRUŠTL: Tak ću pospraviti.

GRÓF LASLO: Čakaj, predi me od stola odoleci na mojem stolcu.

BRUŠTL: (*na stran*) Vezda ja moram vozati kak malo dete. (*Vleče ga z stolcem*).

GRÓF LASLO: To je pak jedna mala komocija po obedu. Hodi, donesi mi ljulu.

BRUŠTL: Taki.

GRÓF LASLO: Počkaj! Znaš, moraš ju ti zapaliti ter tak donesi. Ja se neču z tem mučiti.

BRUŠTL: (*Odide*)

GRÓF LASLO: O kak je lepo ovakvo življenje! Jest, piti, spati, pušiti i z ničim si glavu ne tretí.)

Van a vígjátéknak egy további sajátos, a maga idejében ritka jelenségnek számító tartalmi összetevője, nevezetesen a *kulinária*. Alkalmazása nem öncélú, kettős funkciója van: dramaturgiai és szociológiai. Az előbbi László gróf és Bruštl dialógusaiban jelenik meg, kettejük mentalitásának ábrázolását motiválja, az utóbbi a sajátos szerkezetű horvát társadalom rajzát jelenti. Van egy a nemesi

létforma hedonista voltát szemléltető „menüsor”, s van egy a népi, paraszti táplálkozási szokásokra összpontosító példasor. A Zadravec-fivérek házának „étlapja” választékos: tehénhús-leves metélt tésztával; főtt rizsleves; sült liba platnin sült tésztával; kappan és ürühús; Dobrovoljič szakácsnője a mézes borlevessel és a bošporral remekel, mely utóbbi magyar eredetű specialitás: pecsenyenyessedékből, főtt füstölt húsból készül fokhagymával, felvert tojással, héja nélküli kenyérrel. A horvát feudális urak „appetitusára” utaló eme kulináris allúziók akár a 19. és a 20. századi horvát próza jelesei (Gjalski, Krleža) műveiben kiteljesedő gasztronómiai „betéteknek” előzményeiként is interpretálhatók. A népi étkezés csúcsa a „gánica”, amely klasszikus zagorjei étel, s amely a tányéron „reszket, mint a kocsonya”, s fejedelmi étékké nemesedik, amikor töpörtyűvel is megszórják...

Barun Tamburlano

A *Barun Tamburlano* című vígjátékot a szemináriumi színház gazdag repertoárjának legjobb darabjaként méltatja Dunja Fališevac. (Dunja FALIŠEVAC: 1989. 331.) A mű eredetisége, illetve fordítás-átdolgozás volta körül vita zajlott: német forrás mellett feltételezték a Molière-recepciót éppúgy, mint a *commedia mediterranea*, vagyis az olasz vígjátékirodalom nyomait. (Dunja FALIŠEVAC: 1989. 330-332.; Nikola ANDRIĆ: 1901.; Franjo FANCEV: 1940.)

A teljes címén *Čini baruna Tamburlana* (Tamburlano báró cselekedetei) tipikus klasszicista vígjáték, a műfaj poétikai jegyei maradéktalanul jelen vannak benne. Fontos láncszeme annak a dráma-modellnek, amelynek íve a *Misliblešnik iliti Hipokondrijakuštól Brezovačkiig* terjed. Tamburlano, az öreg báró mindenáron többnek óhajt látszani, mint valós társadalmi pozíciója: konstantinápolyi követ akar lenni, de kísérlete végül neveteségessé válik, aztán „ki is józanodik”. A mellékalakok az egykorú polgárság képviselői (fiskális, iparos, kereskedő, szolgák), akik a polgári morál megtestesítői – a fiskálist kivéve. Az öreg báró jellemrajzát a nagyravagyás, az úrhatnamság ábrázolása teszi sikeressé (excellenciásnak szólíttatja magát, hízelgő számára, ha generálisnak titulálják, jóllehet rangja csupán főhadnagyi volt, élvezi a háborús „hőstettei” elbeszélése kiváltotta hatást – noha nevetnek rajta stb.), de neveteségessé teszi naivitása, könnyelműsége, pazarlása, a gazdagság utáni szüntelen sóvárgása is. A komikus szituációk sorát illusztrálандó íme egy részlet a műből:

TAMBURLANO: Azt akartam kérdezni, miért titulálnak engem excellenciásnak, mikor csak báró vagyok, és csak főhadnagyságig vittem, és nagy kegyesen megengedték, hogy a kapitányi titulust használjam.

FISKÁLIS: Ez semmit sem jelent, mert noha nem volt az, mégis rászolgált, hogy generális legyen. Ezzel együtt jár az excellenciás megszólítás...

TAMBURLANO: Ez így igaz, rá is szolgáltam, hogy generális legyek. Jól emlékszem, amikor a spanyolok ellen háborúztunk, az egyik csatában látom, hogy mindkét oldalon mint oldott kéve hullanak a katonák a golyózáporban, s akkor elsőként odakiáltottam a mieinknek: hősiezen utánam! Parancsomat meghallván, elindultak a harc színhelyéről, s egy bokrosban találtuk magunkat, ahol az ellenség már nem árthatott nekünk...

FISKÁLIS: Lám, mennyi vért ontottak ott!

TAMBURLANO: Úgy van! És más egyszeriben generális lett volna, nekem meg azt mondták: menjek haza.

TAMBURLANO: Hotel sem pitati pak oni mene zoveju ekscelencija, pokehdob da ja samo baron jesem, nit več kak samo oberlajtnant bil sem, ter za veliku milošću meni dopušćeno je tituluša ili rečočastje kapitana.

FISKALIS: To nikaj ne čini, ar premda nesu bili, vendar su zaslužili general biti. Ovem se pak daje rečočastje ekscelencija i zato oni od vsakog poleh zaslužbe nihove ovo rečočastje ekscelencija potrebuvati moreju.

TAMBURLANO: A, to je istina da sem ja bil zaslužil generalom postati. Jošće se dobro spominam da kada smo suprot Španjolcem vojuvali, vu jednom harcuvanju vidim ja da z jedne i druga strani soldati od globušev padaju kakti snopje, ja prvi k mojem zakriknul jesem: junački za menum! Ovi su reč moju posluhnuli i z mesta harca taki smo se genuli i vu bližnu lozu postavili gde nam neprijatelj neškoditi mogel.

FISKALIS: Je li vide kuliko krvi prelevanje vre ovde preprečili jesu?

TAMBURLANO: A, to jesem. Drugi bi bil mahom general postal, meni su pak svetovali da domom idem. (I. felv. 1. jel.)

Kitűnő a fiskális Vrtirep alakrajza is: ő „a klasszicista polgári komédia tipizált személyisége, az öreg báró gonosz szelleme, a vígjátéki intrika mestere, az egész komédia spiritus agense”. (Dunaj FALIŠEVAC: 1989. 336.) A darab végén minden disznósága lelepleződik, büntetesképpen gályára küldik.

Megjelenik az öreg Tamburlano ellenképe is: a fiatal báró, aki bölcsességével, szerénységével, racionális gazdasági nézeteivel, kiegyensúlyozottságával ellentételezi az öregúr negatív tulajdonságait, aki elismeri rokonszenves vonásait, felsorolt nemes tulajdonságait, de önmagát persze többre tartja: „Mégis csodálni való ez az én unokaöcsém! Igaz, hogy többet tanult, mint én és végigjárt minden

iskolát, de azért azt sohasem fogadom el, hogy többet tudna nálam.” („Ipak je čudne glave ov moj bratič! Istina je da se je više vučil kak ja, ar je predrčal čez vse šcole. Ali za to nigdar ne dopustim da bi on više znal kak ja.”) (2. felv. 8. jel.)

Igazi remeklés Tamburlano inasának, Miskának jellemzése. Dunja Fališevac okkal tekinti Beaumarchais Figarója távoli rokonának, de rokonítható a Držić-vígjáték, a *Dundo Maroje* Pometjével is. Fölöttébb aktív személyiség, őáltala tudnak meg fontos dolgokat a szereplők s a nézőközönség is, ő a cselekmény mozgatója s megannyi komikus effektus teremője. Miska – úgy tűnik – az egész életet komédiaként fogja fel, gyakorta bolondítja hiszékeny gazdáját is. Alakrajzából az alábbi rövid részletből is ízelítőt kaphatunk:

MISKA: Mit parancsol?

TAMBURLANO: Megparancsolom, hogy mostantól mindig excellenciásnak szólíts! Megértetted?

MISKA: Ezt nem értem. (*Félrefordulva mondja*) Most egy kis heccet csinállok.

TAMBURLANO: Mit fecsegsz ott?

MISKA: Azt mondom, hogy nem értem.

TAMBURLANO: Tudjad: mostantól, amikor hívlak, vagy ha beszélni akarsz velem, mindig excellenciásnak kell szólítanod engem. Remélem, megértetted.

MISKA: Itt vakuljak meg, ha értem (*a térdére csap*).

TAMBURLANO: Ó, te ostoba fráter! Figyelj, amikor szólítalak, ekképp kell cselekedned: Szólok neked: Miska! Miska erre így felel: „Mit parancsol excellenciád?” Értetted?

MISKA: Most már értem, megértettem.

TAMBURLANO: Akkor várj, most szólítalak: Miska!

MISKA: Amikor szólítalak, ekképp kell cselekedned.

TAMBURLANO: Nem így, csak annyit mondj: excellenciád.

MISKA: Excellenciás vagyok.

TAMBURLANO: Nem te, te számár, hanem én vagyok excellenciás.

MISKA: Nem te, te számár, hanem én vagyok excellenciás...

MIŠKO: Kaj zapovedaju.

TAMBURLANO: Zapovedam da odsada vsigdar mene imaš zvati ekscelencija. Je li razmeš?

MIŠKO: Ja to ne razumem (*ovo reče na se na stran*). Hoću si jednu malu moriju napraviti.

TAMBURLANO: Kaj tam na strani brbočeš?

MIŠKO: Velim da ja to ne razmem.

TAMBURLANO: Znaš, vsigdar od vezda kada te zval budem, ali ti z menum govoriti hotel, moraš me zvati ekscelencija. Jesi li barem vezda razmel?

MIŠKO: Naj ovde (*vudri se po kolena*) oslepem ako razmem.

TAMBURLANO: O, ti tupa glava! Pazi, kak ja vezda budem govoril, tak i ti moraš. Ja zovem: Miško! Miško odgovori: Kaj zapovedaju, nih ekscelencija? Razmeš?

MIŠKO: Vezda razmem, vezda.

TAMBURLANO: Anda čakaj, ja zovem: Miško!

MIŠKO: Kad ja zovem: Miško, Miško odgovoriti mora.

TAMBURLANO: Ne tak, ti samo ekscelencija.

MIŠKO: Ja ekscelencija.

TAMBURLANO: Ne ti, bukveš, ne, nego ja ekscelencija.

MIŠKO: Ne ti, bukveš, ne, nego ja eksclenija... (I. felv. 3. jel.)

A mű további jellemrajzai sem nélkülözik az értékálló jegyeket, különösen sikerültek a foglalkozás szerint karakterizált szereplők (iparos, kereskedő, szolga).

Mindezeken túl a mű kaj irodalmi nyelve dicséretet érdemlő, amely a 18–19. század fordulójának nyelvi állapotáról kínál hasznos információkat.

A kaj nyelvű dráma klasszikusa:

Tituš Brezovački

Tituš Brezovački 1757. január 4-én született Zágrábban. Apja Mihalj Brezovački előbb a Draškovićok birtokain volt provizor, 1758-tól viszont már zágrábi assessor. Anyja Anna Fabijanec, Ferenc Fabijanec városi esküdt leánya. Tituš elemi iskoláit szülővárosában végezte, a gimnáziumot Varasdon kezdte, majd Zágrábban fejezte be. Tizenhat éves korában belépett a pálos rendbe, előbb Remetén volt novicius, majd a rend csáktornyai házában töltött két évet. 1776-tól Lepoglaván végzi teológiai stúdiumait, ahonnét 1779-ben Pestre küldik. Itt is két esztendőt töltött el. Pesti tartózkodása idején vélhetően figyelemmel kísérte magyar rendtársai (Ányos Pál, Krekay Imre, Verseggy Ferenc, Virág Benedek) irodalmi tevékenységét, s talán magyarul is megtanult valamelyest. Tanulmányai végeztével a pálosok igazgatta varasdi gimnáziumba került, majd a rend feloszlatása után világi pap lett. Állomáshelyeinek sokasága jelzi (Krizsevac, Rakovac, Zágráb, Krapina, Pozsega, majd ismét Zágráb): főhatósága nem kényeztette, s az is tudott,

hogy élete végéig szüntelenül anyagi gondokkal küzdött. Hitelezői szorongatták, a várostól (Zágráb) kért támogatást, hiába, sőt, a püspöki hivatal átiratban intette a magisztrátust: ne adjanak semmit a „tékozló papnak”. Tény: Brezovački nemigen tudott takarékoskodni, s helyzetét súlyosbította aggastyán atyja rendezetlen peres ügyeinek sokasága is. Helyzete majd 1800 után javul némiképpen: május 2-án, mint a Szent Márk templom hitszónoka a Szent János praebenda (papi javadalom) birtokosa lesz, az illékes testület egyhangúlag praebendáriussá választotta („idem dominus Titus Brezovachky praebendarius omnium votis electus est”). (Milan RATKOVIĆ: 1951. 235.) Az egykorú iratok tanúsága szerint mindez csak átmeneti javulás volt, mert az anyagi gondok, adósságai továbbra is szaporodtak, olyannyira, hogy a magisztrátus kénytelen volt tőle megvonni saját javadalma (praebendája) feletti rendelkezési jogát. (Milan RATKOVIĆ: 1951. 235.) Helyzetét anyagi ellehetetlenülése mellett betegség, igazságtalan támadások sora súlyosbította, s vélhetően ezzel is magyarázható korai halála: 1805. október 29-én, életének 48. évében távozott az élők sorából.

Brezovački nem túl terjedelmes életművét latin, német és horvát nyelvű alkalmi költemények és három színpadi mű alkotja. Horvát nyelvű költeményei legjobbjaként a *Jeremijas nad horvatzkoga orszaga zrussen(jem) narekujuchi* (Jeremiás Horvátország romlása feletti siralma) c. verszetet említik, amelynek közreadását a cenzúra nem engedélyezte. A 45 strófát számláló költemény versszakai négysorosak, szembetűnő a tizenkettősök következtetés végigvitele aaaa rímeléssel. A „romlás” a bűnök halmozódásának következménye: az erény (*krepost*) helyét a kincs (*kinch*) foglalja el, a pazarlás és tékozlás mértéktelen, mint ahogy a szerzetesek szidalmazása is („Božje redovnike nedostojno psuju”), tagadják a lélek halhatatlanságát („Duše nevmertelnost nečeju spoznati”), az Isten ígését és a keresztény tanítást semmibe veszik („reč Božju navuk kršćanski bežiju”), az igazságot aranyon kell megvásárolni („Pravica se zlatom kupuvati mora”), irigység, gyűlölet, összeférhetlenség rontja az emberek közötti kapcsolatokat („kraljuje nad vami jal, nazlob, nesložnost”), a római keresztény hitet („rimsko kršćanstvo”) csak szavakban tartják, közben „eladták” a lutheránusoknak és Kálvinnak („kršćanstvo Lutherom da[li], // bližnjega pak ljubav Kalvinom proda[li]”) stb.

A vétkek felsorolása után, az utolsó strófában, Jeremiás felszólítja horvát honfitársait: térjenek vissza Urukhoz („Ah! *ljudsko hrvatsko* [...] obrni se k Bogu, gospodnu tvojemu!”)

Nyelvileg a poetikai kívánalmaknak megfelelő, kiérlelt versszövegről van szó, amely a keresztény morál hiányának, a vallástalanság divatjának, s más vétkek-

nek kárhoztatását nem csekély költői invencióval juttatja kifejezésre – képalkotó eredetiségével és szépségével lepve meg a kaj horvát olvasót. Szemléltetésképpen az 5. 6. és 7. strófát idézzük:

Égi magasságból szikla le a földre
nem hullana alá le a sík mezőre,
sem a villámcsapás felhők sötétjéből
nem rontana jobban tornyokat tetőstől,

sem a magas hegyről alá zúgó patak,
ha megárad s okoz szörnyű nagy károkat,
és a kelő nap sem sebes járásával
szelve át az eget nyugszik alkonytájban,

nem rombol, s tékozol, mint horvát honfiak,
pusztítva az erényt: kincsét hazájuknak...

Ne bi tak ispuščen z nebeske visine,
kamen silil sesti v zemelske nizine,
nit strela tak silno z oblakov škurine
vudriti bi mogla vu turnov jačine,

nit sila z visokeh v potoke bi vodu
gor rinati mogla na potopa škodu,
nit žarkoga sunca bistroča v ishodu
spoznava se hitrit tak naglo k zaho[du]

kak naglo Horvatske Domovine sini
ostavljaju krepot, ki je kinč jedini...

Nem kaj nyelvű, a što dialektus *izŏ* változatában íródott az *Uspominak prečasnog upelavanja redovničke bratje od milosrdja zvane u kuće* iliti *kloštar* (Az irgalmas rendi főtisztelendő testvére háza avagy kolostora felavatásának emlékére) c. alkalmi költemény, amely viszont a kaj nyelvi régió centrumában, Zágrábban alapított irgalmas rendi kórház avatása alkalmából íródott 1804-ben. Az Andrija Kačić Miošić-énekek modorában készült, azok formai jegyeit

követő költeménynek elsősorban társadalom- és művelődéstörténeti jelentősége van. Az alapítványi kórház létrehozásának közvetlen indítéka egy 1785-ös, Zágrábban pusztító járvány volt, ami nagy számú városlakó halálát okozta. A nagy műveltségű főispán, Nikola Škrlec (Skerlec Miklós) kezdeményezésére nagyszabású gyűjtés indult, s 1794-ben elkezdődött az építkezés, amelynek további költségeit Vrhovac püspök vállalta. Az 1800-ban elkészült ispotály első betegei sebesült katonák voltak, 1803-tól pedig – a vármegyei közgyűlés határozata nyomán – közkórházként működött. A gyógyító és ápoló munkát az irgalmas rendi atyák vállalták, akiknek 1804. augusztus 23-án az objektumot – uralkodói jóváhagyással – adták át. Brezovački, a kor alkalmi költészetének gyakorlatát követve, felsorolja mindazon előkelőségeket, akik részesei voltak a kórház létrehozásának: Nikola Škrlec főispán, Maksimilijan Vrhovac püspök, Amadé Antal vármegyei supremas comes, gróf Erdődy Sándor, Komáromi Péter vármegyei vicecomes, Raffay Imre zágrábi székesegyházi kanonok, Janko Čačković és Nikola Jelačić, mindketten királyi tanácsosok. (Djela Tituša BREZOVAČKOGA: 1951. 156-157.)

Latin és német nyelvű alkalmi versei az egykori Zágráb nyelvi sokszínűségének dokumentumai, konvencionális formaviláguk dokumentum értékű, valamennyi a város szellemi arculatának egy-egy lenyomata.

Nemigen vitatható Milan Ratković megállapítása, mely szerint az imént felsorolt művek alapján Tituš Brezovačkit az utókor „gyorsan elfeledte volna”, ám két színműve: a *Matijaš grabancijaš dijak* (Mátyás, a garabonciás diák) és a *Diogeneš* (Diogenész) megalkotásával örökre beírta nevét nemcsak a kaj, de az egyetemes *litteratura croatica* nagykönyvébe is. (Milan RATKOVIĆ: 1951. 236.)

Ismerjük egy korai darabját is, *Sveti Aleksi* (Szent Elek) a címe, amely 1786-ban nyomtatásban is megjelent Zágrábban, sőt be is mutatták. A darab forrása a gazdag római szenátor fiáról, Elekről szóló középkori legenda, aki menyegzője napján elhagyja a szülői házat, s csak tizenhét esztendő múltán tér haza. Környezetében, a hazatérés után, senki sem ismeri fel, s újabb tizenhét éven át koldusként tengődik apja házának lépcsője alatt. Titkára csak halála után derül fény, s ettől kezdve szentként tisztelik. A mű nem különösebben sikerült alkotás, bár Slavko Batušić szerint Favorin szolga megformálása sikeres írói produkció, aki a *Matijaš*- és a *Diogeneš*beli szolgák előképe. (Slavko BATUŠIĆ: 1951. XIX.)

Rangos, immár klasszikus mű viszont a *Matijaš grabancijaš dijak* c. háromfelvonásos vígjáték, amelyet 1804. január 12-én be is mutattak a Zágrábi Nemesi Konviktusban, s még ugyanazon évben megjelent nyomtatásban. Vitathatatlanul eredeti alkotás, noha a szakirodalom többféle mintát emleget Alois Hoffmann *Der Dorfpfarrer* (A falusi plébános) c. művétől Illei János *Tornyos*

Péteréig és Hagymási Imre *Garabontzás László*jáig, sőt egy részlet kapcsán a *Faust* egy jelenetével való rokoníthatás lehetősége is felvetődött. (Slavko BATUŠIĆ: 1951. XXV.; Amadeo di FRANCESCO-Ariana QUARANTOTTO: 1995. 173-223.; Nikola BATUŠIĆ: 2002. 128-130., 137-138.) A Hoffmann-mű és a *Matijaš* fabulája között kétségtelenül van hasonlóság, ám a tüzetes egybevetés csupán annyi eredményt hozott, hogy a német darab Kristosophusa és Mátyás nagyjából hasonlóan megformált szereplők. A magyar vígjátékok és a *Matijaš* komparatív elemzése már érdekesebb konklúzióval zárul, mely szerint a három mű esetében *markáns és specifikus magyar-horvát kulturális interakció konstatalható, amelyben a főszerep a Brezovački-komédiáé*. (Amadeo di FRANCESCO-Ariana QUARANTOTTO: 1995.)

A Faust-recepció kérdésére később visszatérünk.

Slavko Batušić szerint a darabnak nincs egységesen felépített és következetesen végigvitt cselekménye, jelenetek sorakoznak benne, s e jelenetek mindegyike valaminő társadalmilag káros „vétek” prezentációja: a pénz utáni határtalan sóvárgás, a nemesi gőg, a kártyaszenvedély, a közélet szereplőinek korrupt volta. Mátyás jóvoltából és szemfényvesztő tevékenysége nyomán mindezek a hit és a hazfiság nevében elmarasztaltatnak. A leleplezések moralizáló szándékkal történnek, ami – véli Batušić – régi vígjátéki recept: a *castigat ridendo mores* szerint valósul meg. Az eseményeket a főalak: Mátyás kapcsolja össze, a *diák, aki befejezte iskoláit és a nagyvilágba indul* („Ja sam dijak, koj škole moje zvršil jesem; vezda idem po svetu...”). Ebben a mivoltában természetes lény, hús-vér alak, ám a szerző természetfeletti képességekkel is felruhazza: *garabonciás*. Smolko suszter és Vuksan szücsmester érdeklődésére – velük találkozik a darab elején –, mondana valamit múltjáról és tudományáról, titokzatosan tudós-kodva így felel: „Én a csillagokból és a számokból megtudok mindent” („Ja iz zvezd i računov mojeh vsa seznati morem”). S hogy tudományáról bizonytságot tegyen, Vuksan nem éppen dicséretes viselt dolgait sorolja fel: fiatal korában „túl hosszúak voltak az ujjai” („vu mladosti jeste jako duge prste imali”), azaz: lopott, ezért gyakorta kapott botütést („zgob toga vnogiput šibrani bili”. Aztán a szücsmester, nem éppen tisztázott módon szép vagyonhoz jutott, „de csaknem minden harmadik krajcárhoz bűnösen” („Posle ste postali krznar i s vsakojačkemi načini spravili lep imetek i silu novac, ali skoro treftji krajcar krivično”).

Később Mátyás – partnerei kapzsiságát és egyéb dicséretre semmiképp sem méltó tulajdonságait leleplezendő – olyan szituációkat teremt, amelyekkel egyéb személyiségjegyeiket is (pl. hiszékenység) nyilvánvalóvá teszi. A fölöttébb kapzsi Smolkot például – hiszékenységet kihasználva – az alábbi módon teszi

bolonddá: felbiztatja, próbáljon szerencsét, menjen el Újholdkor a keresztúthoz éjfélkor, csináljon egy pallossal varázskört, s amikor az ördög megjelenik, kérjen pénzt tőle. A hiszékeny férfi a magát ördögnek maszkírozó Mátyástól verést kap pénz helyett. Nem jár sokkal jobban Jugovič, a „nemes jogtudós („plemeniti pravdoznanec”) és Vuksan szücsmester sem. Jugovičot Mátyás azzal ámítja, hogy az általa javasolt varázsfüvel a nyelve alatt láthatatlanná válik, s megtudhatja: hogyan vélekedik róla Vuksan, akinek lányát az előbbi szeretné feleségül venni – a jó hozomány reményében. Vuksan alaposan leköpdösi a fiatalembert, s közben – a vélt láthatatlanságot kihasználva – mindennek lehordja. Mátyás mesterkedése nyomán persze Jugovič sem marad adós. A garabonciás Vuksant egy zsákba bújtatja, s amikor Jugovič annak tartalma felől érdeklődik, Mátyás elhitegeti, hogy benne szárított tőkehal van (štokfiš). Jugovič – mivel a leghaszontalanabb eledelnek tartja a szárított tőkehalat – ütlegetni kezdi a zsákot, mondván: a főzés előtt meg kell törni, hogy élvezhető legyen, Mátyás pedig, Vuksan rovására, igazat ad neki.

A farsangi bohózatok elemeit sem nélkülöző darab e jeleneteinek szereplői mindhárman negatív figurák. Vuksan – mint már említettük – „ragadós kezű” volt ifjúkorában, később vagyona javát is tisztességtelen úton szerezte, ugyanakkor szívesen tetszeleg a tisztességes polgár pózában, s gyakran tart prédikációt környezetében a becsületről és tisztességről. Smolko suszter sem különb, gyermekként a templomi perselyt emelte el, később vásári tolvaj volt, az eseménytörténet idején viszont rendszeres templomba járó. A nemesi ivadék Jugovič léha, rossz diák volt, hivatali teendői nem érdeklik, sorsán a jó házassággal szeretne változtatni.

A III. felvonás meglepő fordulatot jelent: a darab felépítésében szokatlan színpadtechnikai megoldást találunk. A felgördülő függöny mögött egy újabb függönnyt lát a néző, amelynek felvonása után – újabb színpadon – egy zágrábi kocsmá belsője jelenik meg, ahol négy férfi vigadozik: három (Veselkovič, Pisarovič, Koprinič) a néző számára még ismeretlen, a negyediket viszont (Jugovičot) már az előzőekben megismerte. Ez az a színtér és jelenetsor (1-5), amely alapján a *Matijašt* Goethe *Faust*jával kapcsolta össze a korai Berzovački-kutatás. A kérdés legutóbbi, meggyőző interpretációja a Nikola Batušićé. Az ő vélelme szerint Brezovački elvben olvashatta Goethe művének 1790-ben megjelent *Faust – ein Fragment* c. variánsát. A *Faust I.* teljes verziója viszont csak 1808-ban látott napvilágot, így azt Brezovački – 1805. október 29-én bekövetkezett halála miatt – már nem olvashatta. Batušić sorra veszi Auerbach lipcsei pincéje és a *Matijaš*beli zágrábi kocsmá tematikai hasonlóságait s a dramaturgiai különbségeket. Faust

és Mephisto spanyolhoni jövevények, Mátyás, a garabonciás diák itt bánáti marhakereskedőként mutatkozik be. A zágrábi kocsmában is négy személy mulatja az időt dorbézolással, miként Auerbach pincéjében. További egyező motívum a két titokzatos jövevény (Mephisto és Mátyás) varázslása. Mephisto négyféle bort varázsol a mulatozó társaság poharaiba („Rajna-mentit”, „champagne-i bort”, „francúz bort” és „tokajit”), a borbarátok orrába pedig szőlőfürtöt varázsol. Mátyás, miután a kártyázással kifosztotta a kocsmát négy vendégét, számár- és disznófejjel, hosszúra nőtt orral és koromfekete ábrázattal „ékesíti” őket, végül – „boszorkánysága” bizonyságaképpen „halállá változik” („na smrt obrne”), azaz holtan esik össze. A Faustban ennél több a varázsló-bűvészkedő elem: a kiöntött bor például lánggra lobban, Mephisto viselkedése a vásári bűvészeket juttatja eszünkbe, egész bűvészkedése pedig tréfaként értelmezhető, végül az elámított, egymásba kapaszkodó kompániától – a káprázatot kihasználva – Fausttal együtt eltűnik. Altmayer látni vélte: „A pinceajtón száguldott ki innen - // bizony, egy hordón lovagolt...” Siebel eszmél fel: „Káprázat volt, bűbáj, csalás!” (A szövegeket Jékely Zoltán fordításában idéztük.)

Az Auerbach-pince vendégeinek társadalmi hovatartozásáról nem sokat tudunk meg, a Faust-filológiára hagyatkozva Batušić úgy véli, hogy „akadémiai polgárokról” van szó. (Nikola BATUŠIĆ: 2002. 130.) Más vélemények szerint a négy szereplő (Frosch, Brander, Altmayer, Siebel) a kispolgári létforma jelképes alakjai.

Auerbach pincéje – Mephisto szemfényvesztő produkciójának színtereként – csupán egyik jelenete a drámai költeménynek, a zágrábi kocsmát viszont – a rendezői utasítás értelmében – specifikus szerepet kap: *színpad lesz a színpadon*, amelyet a harmadik felvonás kezdetét jelentő függöny felgördülése után egy újabb függöny választ el az előző felvonások színpadképétől, s a második függöny mögötti világról a nézőközönség előbb csak akusztikailag kap információt (a kocsmából kiszüremlő éneklés hallatszik a második függöny mögül), s majd a függöny felgördülése után jelenik meg a *színpadon belüli színpadkép* mint kocsmái „enteriór”. A néző akkor szembesül a mulatozó társasággal, akik közül három új szereplő, negyedikként egyedül Jugovič ismerős az előző jelenetekből, valamennyien egy-egy jól körülhatárolható társadalmi típust testesítenek meg. Az öt jelenet tér- és időbelileg önálló színpadképet jelent, s e színpadon zajló történeteknek „nézőközönsége” is lesz (I. és II. paraszt), akik természetesen nem vesznek részt e történetekben, passzív szemlélők, annak ellenére, hogy Mátyás közben velük is „kommunikál”, s átveszik tőle a pénzt, amellyel megajándékozza őket. A III. felvonásbeli eseménysor fontos szegmense a kártyázás, amelyet a

négy duhajkodó kezdeményez, abban a reményben, hogy elnyerik Mátyás pénzét. A kifejtet mást hoz: Mátyás kopasztja meg őket az utolsó krajcárig. Nyereménye mintegy 550 forint, ebből ajándékozza meg 100-100 forinttal a két parasztot, a többit pedig (350 forintot) a kórháznak adományozza. Mátyás nem elégszik meg a négy kártyapartner anyagi kifosztásával, csúffá is teszi őket. S ezen a ponton (III. felv. 5. jelenet) kínálkozik a *Faust-Matijaš* párhuzam valamelyes lehetősége: Mátyás Jugovičnak számár-, Veselkovičnak disznófejet varázsol, Koprinovičnak hosszú orra lesz, Pisarovič arca pedig koromfekete, mire Jugovič számarként kezd ordítani, Veselkovič pedig mint a malac, rőfögni.

A nézőközönség mindezek nyomán érzékeli a III. felvonás eleji „második függöny” funkcióját, amellyel a szerző vizuálisan elkülöníti az előző felvonásokban megismert szerepeket és a kocsmát – így teremtve *színpadot a színpadra*. Mátyás egyébként, igazi „garabonciásként” itt mutatja meg markánsan „természetfeletti” adottságait. E képességeiből az előző felvonások jelenetei alapján éppen csak sejteni lehetett valamit, itt viszont mindez „valóság” lesz szereplő és néző számára egyaránt. A felvonásbeli öt jelenet cselekménye tudatosan felépített konstrukció, Batušić szerint valójában öt felvonás, s mint dramaturgiai konstrukció a klaszszicista elvek: tér, idő és cselekmény egységére épül. Az *előadás az előadásban* a kocsmában zajlik egyazon időben. Az első jelenetben – amely expozíció – az előadás négy szereplőjét ismerjük meg, a másodikban – új szerepkörben (bánati kereskedő) – színre lép Mátyás, akiben a dáridózók kifosztható kártyapartneret sejtenek. A harmadikban megjelennek a külső szemlélők: valójában a nézők, az „első” és a „második” paraszt (I. i II. muž) akik külön asztalnál (ez a jelképes nézőtér) helyet foglalva nézik a kártyajeleneteket. Az „első paraszt” a látottakat kommentálva a lényegre tapint: „Úgy látom, hogy ezt a játékot csak azért találták ki, hogy az egyik, a szerencsés, teljesen kifossa a másikat.” („Meni se vidi da ova igra je samo za to zamišlena, da jeden, koj je srečen, more drugoga čisto opleniti”). A népi bölcsesség szavaival fogalmaz a másik: „Tudod-é komám, hogy a légy könnyen fennakad a pókhálón, a lódarázs viszont széjjeltépi a hálót” („Znaš li, kume, da ti se muha lehko v pavučinu vloviju, ali pak sršeni ti pavučinu predereju”). A válasz is tömör: „Istenuccse így igaz. A szegényembernek minden kapunál fizetni kell” („Bogme ti je to istina. Siromak muž mora na vsakom prelazu veznuti”). A negyedik jelenetben a gáláns „bánati” rendezi a mulatozó úrfiak számláját, az ötödikben történik a varázslás a számár- és a disznófejjel, a hosszú orral és a megfeketedéssel. Egymást bámulva Pisarovič ocsúdik fel a káprázatból: „Ördögadta, ez boszorkányság kellett legyen” („Erdegata, to mora biti coprija”) – kiáltja, hozzátéve: „Ezt nem tűrjük el; ezt boszorkányként csinálta

velünk” („Toga ne prostim; to si ti coprnjak, napravit”). Meg akarják fogni, ám Mátyás holtan esik össze. Mindnyájan megrökönyödnek s a függöny legördül. Az előadásbeli előadásnak vége, a két „néző”, az „első” és a „második paraszt” riadtan konstatálja a történeteket, s Szent Antalhoz fohászkodva eliszkolnak („Bog oslobodi i sveti Antun [...]. Hodi brže, dokle smo celi = Istenem és Szent Antal, segítsetek [...]. Gyere gyorsan, amíg egyben vagyunk.”)

A darab cselekménye a II. felvonás hatodik jelenetével folytatódik, Smolko monológjával, aki a Jugovičsal és Vuksannal történeteket idézi fel: „Ha igaz, amit szomszédom, Vuksan mondott, érdemes lenne minden újságban megírni. Ez mégis baromság, amit ezek ketten Jugovičsal csináltak. Hogy lehetett ekkora ökör, hogy elhiggye: egy fücsomó láthatatlanná tudja tenni az embert! – Ha, ha, ha, szívesebben néztem voln messziről végig ezt a manipulációt, mint három napon át részegeskedni.” („Ako je to istia, kaj mi je susjed Vuksan povedal, to je vredno, da se vu vse novine naštampa. To je vendar velika kozlarija, koju su ovi dva iz Jugoviča napravili. Kakov je on bivol bil, da se je dal vu to vputiti, da jedna trava more človeka neviđenoga napraviti? – Ha, ha, ha, ja bi rajši bil ovu manipulaciju zdalka gledati, kak tri dni pijan biti.”)

A II. felvonás hetedik jelenetétől Mátyás ismét „diák” mivoltában jelenik meg, ekkor szervezi meg Jugovič revansát, hogy ti. bosszút álljon Vuksanon a köpködésért, majd az utolsó jelenetben (speljanje zadnje) az egybegyűlt társaságnak (Pisarovi, Veselinovič, Jugovič, Vuksan, Smolko, Koprinovič) tart erkölcsi prédikációt – sorra szedve bűneiket, s az általa kiszabott büntetéseket. Pisarovič, aki egy kis városi írnok évi száz forint jövedelemmel, a kártyán 150 forintot veszített, tehát többet egész évi jövedelménél, amit ráadásul tisztességtelen úton szerzett – *ad punctum honoris* –, ezért feketedett meg egész ábrázata. „Domine Koprinovič” a magisztrátus „útfelügyelője”, „fizetés nélküli szegény jurátus” 100 forintot veszített, holott szüleit kellene támogatnia, akik csak nehezen tudtak gondoskodni taníttatásáról, ezért csúfította – büntetésképpen – a hosszú orr, s hogy gondolja végig életsorsát: egzisztenciálisan ki is ő valójában, honnan jött, s hová jutott. Jugovič már a köpdőséssel megbűnhődött ostobaságaiért, s most is emiatt lett „jutalma” a számárfej. „A számárfejtől megszabadult – mondja Mátyás – [...], de félek, mégsem lett okosabb” („Glave ste se oselske mentuvali [...], ali bojim se ja, da su vam vendar moždani ostali”). Veselinovič úr úgy tartja: inkább disznó legyen, hogysem száz rajnai forintért dolgozzon – ezért kapta a disznófejet. „Vuksan szomszéd” maga kívánt zsákba bújni, hogy kihallgassa: miként vélekedik róla Jugovič, akitől méltán kapta a botütéseket. Smolko, amikor az ördögtől pénzt remélt és helyette korbácsütést kapott meg egy zsákot,

amelyben a várt pénz helyett egy papírdarabot talált, amelyben egyebek között az állt, hogy „ne akarj rest módon meggazdagodni, mert ha jó és szorgalmas vagy, elnyerheted; ha viszont lusta és pazarló, nem érdemled meg azt.” („Ne išči bogatstvo po hman puteh i načineh, ar, ako dober i marliv budeš, samo ti dojde; ako budeš len i rasijen, nisi ga vreden”). Nos, Smolko – mondja Mátyás –, ehhez a szentenciához tartsd magad.

Mátyás, büntető szankcióit ekképpen megokolva, kijelenti: mindaz, amit cselekedett (számár- és disznófej, hosszú orr, megfeketedés) a felsorolt személyekkel kapcsolatosan, nem „varázslás” volt, hanem az iskolában szerzett tudástudomány eredménye, ezért senki se tekintse mindezeket boszorkányságnak, hanem írja a tudomány javára. („Da sem glave druge, črni obraz, velikoga nosa, smrt i druga iskazal, ne čudete se, ar to onom, moj po školih hodi i marlivo vu izvdanju naravskih pripačenj trsi se vučiti, lahko včiniti je, i zato ova pripečenja ne coprijam nego navuku i znanju naravskomu pripisati morate [...]”).

Mátyás garabonciás mivolta és a tudományra történő hitvallomása között feszülő ellentétet feloldja a darab alkalmi, a farsanghoz kötődő karaktere, amikor minden visszájára fordulhat, mert a közönség ezeket a napokat vidámságban kívánja eltölteni. Mivel a zágrábi színjátszás általában farsang idejére korlátozódott, méltán tekinthető e Brezovački-darab is a német színpadokon (Zágrábban is) játszott *Fastnachtspiel* visszfényének, függetlenül attól, volt-e konkrét német előzménye-forrása a műnek vagy sem. (Slvako BATUŠIĆ: 1951. XXIV.)

A vígjáték szövegét átszövő didaktizmus és a moralizáló szándék mellett a mű szociális dimenzióira is oda kell figyelni. A *színpad a színpadon* szegmens történéseinek „nézőközönsége”, a két parasztfigura megjelenése mellett ugyanis a szövegben számos, a kor társadalmának rétegezettségére utaló allúzió is található.

A darab vonatkozó allúzióit illusztrálандó Vuksan szavait idézhetjük: A horvát társadalom e szavak nyomán körvonalazódó spektruma nemcsak a kaj, az egyetemes horvát irodalom egészének is értékálló hozadéka: „Élő példák bizonyítják, hogyan élnek azok, akik a polgári osztálytól a nemesség soraiba emelkedtek, hogyan küszködnek meg alakoskodnak, úgy viselkednek, mintha porcelánból lennének. A kevélységtől egy öllel hosszabbnak akarnak látszani, mint ameddig a takarójuk ér, családtságukban az igazi nagyasszonyoknál is felfuvalkodottabbak. Akiknek azelőtt egy vászonszoknyácska is nagy kincs volt, most a férjeik nem győznek elegendő pénzt keresni a mindenféle új módira. A föld alól is elő kell teremteniük, s ugyanakkor kevélységükben azt sem veszik észre, hogy a lyukas tetőn át selyemruháikra is rászakadtak az évek.” („Imamo žive pelde takveh, koje se iz purgarskoga stališa med plemenite zakrpale jesu, kak živeju,

kak se nosiju, kak se prenavljaju, kak da bi s porcolana bile. Od gizdosti rastežu se jeden Klafter dalje, kak se s poplunom odeti mogu; od čalarnosti napuhavaju se bolje, kak velike gospe. Kojem predi jedna parkanasta kiklica za veliki kinč je bila, vezda ne mogu im tovaruši za dosta zmagati penez na vsake nove mode, koje one ali z oka ali z boka moraju imati; na tuliko da od same oholnosti ne vidiju, da im čez razdrte krove godina kaple na njihove svilne oprave.” I/9.)

Ugyanitt Vuksan újabb kritikai megjegyzése: „Mondja, nem igaz-e, hogy a mi tehetős honfitársaink idegen országba küldik gyermekeiket tanulni? Nem igaz-e, hogy ezek ott szabadosakká lesznek, mert nincsenek családfők, a család és a barátok, akiknek körében jobban gondoskodnának róluk, mint a külsországi tanítók és iskolamesterek, akik ráadásul tudom is én, mennyi pénzt kapnak? Nem igaz-e, hogy ezek az ifjak – mivel saját maguk nem tudnak eligazodni – könnyelmű és bolond cimboráik hatása alatt olyan útra térnek, amely felé vágyaik hajtják őket, egyszóval előbb megtanulnak minden rosszaságot, semmint a jót, aztán hazajönnek üres lélekkel és betelve minden idegenben eltanult rosszasággal, [...] és az új módit követve, mint a bohócok, mindenféle ócska és megszámlálhatatlan rongyokat hoznak magukkal öltözképzés gyanánt.” („Ne li istina, da naši premoguči domoroci deca svoju vu stranske orsage vu navuke pošiljaju? – Ne li istina, da ova tam slobodneše jesu, ar nisu na očeh starešeh, rodbine i prijatelov, koji vekšu skrb na ovakve za nikaj imaju, kak stranski navučiteli i paziteli za ne znam kakvu plaču? – Ne li istina, da ovakvi dečaki još sami sebe ravnati ne znajući lehko se od hman pajdašev vu vse ono vputiti pustiju, kam je volja i želja pelja; anda se i predi vsakog zla kak dobra navučiju; ovak puni stranskeh faling i duha praznosti dojdeju vu domovinu svoju, ter kažeju doma z čini, kuliku silu novac strošiti morali jesu roditeli, da bi sini njihovi onu starinsku domovine svoje i dobroga držanja svitu sleči, ter novu pogled mode iz nizbrojenedh krpic vsakojačkeh faling spletenu kakti harlakini obleči i domom donesti mogli.” II/9.)

Az utóbbi idézet a darab egy újabb üzenete. A felvilágosodás közép-európai prosperálásának időszakában vagyunk, amikor a régió népeinél az aufklärizmus tanaival együtt a művelődés is a nemzettudat formálásának része lesz. Brezovački ifjú kora legfogékonyabb időszakának két esztendejét Pesten, abban a szellemi közegben töltötte, ahol Bessenyei, Kazinczy, Kármán, Baróti Szabó Dávid, Rajnis József, Verseghy Ferenc, Kreskay Imre, Ányos Pál, Virág Benedek magyar nemzeti művelődést szolgáló munkássága és programja szükségképpen megérinthezte, hiszen a felsoroltak között ott vannak pálos rendtársai is. Drámája művelődési, a „felvilágosultságot” érintő „tézisei” itt is foganhattak. Vuksan alább idézendő monológjában ezt olvassuk: „Dehát kik a legveszedelmesebbek

a haza számára: a műveltek, avagy a csak felvilágosultak, de teljesen tudatlanok? – Úgy gondolom, azok, akik jól kiműveltek, akik józanok és akik tudják, hogyan kell viselkedni és úgy is viselkednek. A felvilágosultak olyanok, mint a félrészegek, akik a kevélység ködétől és gyenge elméjüknel fogva sem a jót, sem a rosszat nem látják, ide-oda futkosnak, s fel sem fogják, mit cselekszenek. Akik meg tudatlanok, olyanok, mintha teljesen lerészegedtek volna, szokásuk szerint békésen szunyókálnak, s ha csinálnak is valamit, azzal maguk sincsenek tisztában, mert nincsenek észnél.” („Ar koji su domovini pogibelneši: je li vučeni, ali samo rasvečeni, ali čisto nevučeni? – Meni se vidi, da oni, koji su dobro vučeni, jesu kakti trezni, koji znadu, kaj činiti moraju i onak činiju. – Koji su rasvečeni, jesu kakti na pol pijani, koji pred meglum slapov gizdosti i slaboče pameti nini dobro niti zlo prav vidiju i zato sim tam lomaču, ter kajgoder včiniju, sudiju, da je spametno, kajti ne mogu prerazmeit. – Koj čisto nisu vučeni, jesu kakti zevsema pijani, i ovi alu vu svojem miru i navadi dremleju, ali ako kaj včiniju, ne more im se tak zameriti, ar nimaju pameti vu rukah svojeh..” II/9.)

Felvilágosodás és műveltség itt ellentétes fogalmakként manifesztálódnak Vuksan szavaiban, aki más helyen még tovább viszi gondolatmenetét: „...a megmámorosodott felvilágosult akarnokok valójában semmiben sem hisznek: a papokat semmibe veszik, a prédikációból, az Istenből s az egyházból bolondot csinálnak, bőjtöt nem tartanak, az illedelmes beszédet úgy ismerik, mint a matrózok, egyszerűen minden tisztességesen viselkedő embert pocskondiáznak és megbotránkoztatnak. Ahol nincs törvénytisztelet, ahol nincs szegényérzet, ahol az ilyen gúnyolódókban nincs önmegtartóztatás és félelem, mi jót remélhet a király és az ország?” („...ovakvi supijani” i razvečeni svojvoljci jesu z vekšinum nikakve vere: od duhovneh nikaj ne držiju; iz zapovedih tak božjeh kak cirkveneh norca delaju; posta nimaju kakti psi; poštene reči ne zrečeju kakti hajoši: zo rečjum, vse kaj trezni obdržavaju i činiju, oni opčinjaju i zešpotavaju. Gle anda zakona ni, gde srama ni, gdje ovakvem omamlenem špotlivcem vuzde i straha ni, kaj dobra kralj i domovina nadijati more?” II/9.)

A Brezovački-darabot magyarul is interpretáló Amadeo di Francesco-Arianna Quarantotto szerzőpáros e „manifesztummal” kapcsolatosan rámutat: Brezovački művében valójában nem a felvilágosodás jeles képviselőire alludál, hanem – kaj szóhasználatl – a „*poluučenikről*”, vagyis a „felművelt” „értelmiségről”, amelynek képviselői „[...] állítólag a racionalizmus alapelveihez csatlakoznak, de műveltségüket a nép hiedelemvilágára és babonáira alapozzák, és tág teret hagynak a mágiának is.” (Amadeo di FRANCESCO-Arianna QUARANTOTTO: 2008. 38.)

A köz javát szolgáló tudás, műveltség definícióját Brezovački Mátyással mondatja ki: „A tudomány hasznossága számomra persze nemcsak azt jelenti, hogy engem előnyökhöz juttat, hanem azt is, hogy másoknak is használjon. A mi tudásunk célja mindig az, hogy ne csak saját javainkat szolgálja, hanem másokat is megóvjon a rossztól, példáival a jó útra térítse őket. A haza a tudásnak csak ilyenképpen veszi hasznát.” („Ar navuka mojega hasen ne stoji samo u tom, da meni samo pomorem, nego takajše, da drugomu kaj hasnovitoga povem ali včnim. Ar navuki naši tam vsigdar ciljati moraju, da po njih ne samo skrbimo se za naše dobro, nego da i bližnjega ali od zla odvrnuti, ali na dobro vuputiti tak z rečmi kak s prikladnemi načini trsimo se. – Onda stoprav domovina čuti hasen navukov.”^{1/2})

A Brezovački-darab eddigi dimenziói mellett a di Francesco-Quarantotto szerzőpáros eredményei nyomán újabbak is feltárultak. A számmisztika megjelenése a legmarkánsabb. A garabonciás Mátyás mágiája „a nyugati furfango-sok” „csibészkedő” jóra törekvő „ravaszágától eltérően” „egyfajta titokzatos atmoszférát” teremt: Mátyás „azt állítja, hogy a csillagok és a számok ismerete a mindenség ismeretét jelenti [...], és mintegy ihletet keresve az égre tekint, majd mielőtt »szentenciáit« kimondaná, az ujjai segítségével számlál” („pogledava v nebo, broji na prste i reče”). E mágikus „cselekvés” nem egyedi, az európai kultúra múltbeli fejezeteiből származik. Giovanni Buffa definiálása szerint „az ujjak és a kéz az ember és az őt körülvevő világ közötti kölcsönhatás legfontosabb eszközei közé tartoznak s ebből kifolyólag sajátos szimbolikus értékkel rendelkezhetnek”. (Idézi: di FRANCESCO-QUARANTOTTO: 2002. 40.) A Brezovački-darabban a számszimbolikával a Smolko és az ördög találkozásának jeleneiben találkozunk. Mátyás mondja: „Először is, egy vagy több személy, de csak páratlanul, vasárnap este telilholdkor, magabiztosan és félelmet nem ismervé, tizenegy óra tájban egy keresztútnál ingre-gatyára kell vetköznötök, azután ugyanazon keresztútnál egy pallossal magatok körül egy kört kell rajzolni és hármat füttyenteni; ekkor előjön az ördög és megkérdezi: mit akartok, mire ti azt feleljétek: pénzt akartok tőle kapni, amit ő megígér, ha előbb elviselitek azt a félelmet, amelyet majd kelt bennetek, s amellyel rémíszttget; és amikor azt válaszoljátok, hogy minden szörnyűséget elviseltek, akkor ő mindenféle tüzes jelenséggel riogat majd, de semmiképp sem lépjétek át a varázskört, mert különben elragad benneteket. Amikor minden ijedségtök elszáll és eljő az éjfél, akkor jelenik meg az ördög és kérdi: mennyi pénzt szeretnétek. Mondjátok meg neki, de csak páratlan számú összeget, ő pedig megadja, amennyit kérték és aztán szabadon hazavihetitek.” („Najprvič mora jeden ali više, samo ne na par, segurni i nestrašlivi na Mlade Nedelje navečer, na jednom križanju putov

ob jedenajsti vuri po poči sebe do rubače i gač sleči, potlam na istom križanju z jednem palašem okolu sebe kolobar opkružiti i trikrat zafučknuti; na kaj dojde vrag i opita, kaj hočete, i vi mu odgovorite, da bi radi od njega penez imati, koje vam on obeča, ako predi ufate se podnesti strahe, koje on na vas pošiljal bude; i kada vi odgovorite, da hočete sve strahe podnesti, onda on počne z vsakojakemi ognjenemi peldami vas plašiti; vi pak ne smete niti jeden mesta zvan risa ziti, ar bi vas odnesel. Kada ste vre vse strahe izbavili i dvanajsta vura dojde, onda pokaže se vrag i opita vas, kuliko penez imati hočete, vi pako morate povedati; ali samo neparnoga broja, i tuliko, kuliko ste zaprosili, vam da, kaj potlam slobodno domom odnesete.” I/5).

Mátyás tanácsa szerint tehát egyszerre csak egy vagy több személy vállalkozhat az ördöggel való találkozásra. A darab egy másik részletéből tudjuk: hárman indulnak az éjféli kalandra a keresztúthoz. A szenvedő alany végül egyedül a hiszékeny és kapzsi Smolko lesz. A szövegből az *egyes*, a *hármas* és az *ötös* szám emelkedik ki. A di Francesco-Quarantotto szerzőpáros arra emlékeztet Giovanni Buffa nyomán, hogy a kettes szám a negativitás és a szerencsétlenség jelképe, s mert „a kettes ... tulajdonképpen a »a másik rész jelképe«, így Smolko eleve a ketteshez kötődik, amit a jelenet végkifejlete igazol majd: hiszen póruljár. A kaland három résztvevője a veszélytelenséget jelképezheti – ha társai nem hagynák magára. Az ötös szám a keresztút sajátos térfunkciójából adódik: „adott egy, két egymásra merőleges vonal által négy részre osztott tér, mely a négy részre osztott ősi világot szimbolizálja, meg a középső »bezáró« rész ... Az ... ötös ... egy sajátos egészre utal (a részek egysége értelmében), a mi esetünkben pedig a kerületre, tehát a *mágikus* körre emlékeztet (amely a *kolot* [kolo=kör] jelképezi, vagyis azt a helyet, ahol a *garabonciások* találkoznak.) A hármas a számlálás határait jelzi: az én és a nem-én, vagyis az 1 és a 2 meghaladása ez, az istenségnek és a belső tudat meghaladásának száma. A háromszor ismételt füttyszó az ördögöt szólítja, majd Matijaš bejelenti, hogy tizenkét órákor fog megjelenni. Az éjféli sajátos jelentése esetleges titokzatos vagy démoni erők felidézésére utal: nem véletlen az sem, hogy pontosan tizenkettő azon diákok száma, akik a tizenkét iskola kijárása után *garaboncijašivá* [garabonciásokká LI] válnak és a *vrzino koloba* [boszorkánykörbe LI] mennek, mely név sajátos szemantikai értékkel bír. A találkozáson valójában csak Matijaš lesz jelen, aki ekképpen szól a történetekről: »To je istina, da ni besdastoč niti hmanjice, vu koju se ne bi dal človek vputiti za volju penez.« [Az az igazság, hogy nincs az az ostobaság vagy bolondság, amit az ember meg ne cselekedne, hogy pénzt szerezzen.]) (Amadeo di FRANCESCO-Arianna QUARANTOTTO: 2002. 43-44.)

Az olasz szerzőpáros Matijaš interpretációjának egy további jelentős hozadéka a *garabonciások* szerepének drámatörténeti kontextusban történő definiálása. Mátyást – és persze minden garabonciást – „az antik istenek hírszerzőihez” hasonlítják, akiknek feladata „az emberek viselkedésének” nyomon követése és megítélése. Miként azok, a garabonciások is „mindentudó magasabb rendű lények”, akik a „törtétek megismerése” után az „ítélkezés” szerepkörébe lépnek a tanulmányaik és vándorlásaik során megszerzett tudás birtoklásának tudatában. (Amadeo di FRANCESCO-Arianna QUARANTOTTO: 2002. 44.) Mátyás záró monológjának bejezése ezt manifesztálja: „Hogyha a fejeket másmilyennek mutattam: fekete ábrázat, nagy orr, halál és miegyéb, ne csodálkozzatok, mert az, aki iskolába jár és szorgalmatos a természetben zajló dolgok tanulmányozásában, az iparkodik meg is tanulni mindazt könnyen alkalmazni, ezért hát mindezen dolgokat ne tekintsétek boszorkányságnak, hanem tudománynak, és a természeti jelenségek ismeretének; higgyétek el nekem mindezt, mert én garabonciás diák vagyok.” („Da sem glave druge, črni obraz, velikog nosa, smrt i druga iskazal, ne čudete se, ar to onomu, koj po školah hodi i marljivo vu izvedanju naravskih pripečenj irsi se vučiti, lahko včiniti je, i zato ovu pripečenja ne coprijem nego navuku i znanju naravskomu pripisati morate; to meni verujte, ar sem grabancijaš dijak.” III. Speljanje zadnje.)

A *garabonciás diák* alakja a magyar drámairodalomban is megjelenik: Illei János: *Tornyos Péter*ében és Hagymási Imre: *Garabonczás László*jában. Mindkettő megelőzte Brezovački művét, s elképzelhető „[...]” hogy Brezovački, [...] talán ismerte Illei és Hagymási drámáit [...]”, s „úgy látszik, hogy ahogy Illei Ventifaxa, úgy Matijaš is a mesés alakok ugyanazon jellemzőivel rendelkezik [...], e művek lehetséges recepciós viszonyának tisztázása további kutatásokat kíván. Tény, hogy a lehetséges interferenciáknak és kölcsönhatásoknak megvannak bizonyos, közösnek tűnő gyökerei, amit di Francesco és Quarantotto mítoszkritikai utalásai is igazolnak. Három citátumuk épp ezért ide kíváncsozik; kettő a magyar, egy pedig a horvát mitológiai vonatkozások foglalata. Ipolyi Arnold *Magyar Mythologia* c. munkájából az alábbi passzust idézik: „[...] a garaboncos deák a mai néphit szerint közönségesen a *boszorkányfiának* tartatik már, de bárki fia is lehet, ha csak a fő kellék megvan, hogy a *tizenharmadik iskolát elvégezte*; miként a néphit a boszorkányt véli, úgy az ördögöt tartja ezen iskola mesterének. Közönségesen rongyosan, fáradtan, *könyvvvel* hónuk alatt járdogálnak faluról falura, és kéregetve köszöntenek be a házakba; ha üresen igazíttatnak el, különösen ha kenyér és tej megtagadtatik tőlök, a határra vészt hoznak, *átkukra szélvész kerekedik, jégeső, zápor veri el a szőlőket, és árasztja el a vetéseket; ők gerjesztik*

a villámot és mennydörgést. Ilyenkor a nép *setét felhőkben* véli látni alakjokat; széttárt köpönyegben, nyitott *könyvből olvasva*, olykor ismét *sárkányon ülve* látja őket repülni a levegőben” (IPOLYI Arnold: 1987. 454-455.)

Ipolyi nyomán Karcsay Géza vélekedése egészíti ki a garabonciás fenti jellemzését: „A garabonciás *13 iskolát végzett diákból lesz*, ki a *szerencse kerekén* el nem vezett. A 12 iskolát végzett diák elmegy messze-messze országba, vízen és tengeren át, sok veszedelmen keresztül, azután be jut egy *barlangba*, ott társakra talál, azokkal tanulja a 13-dik iskolát, midőn 12-en együtt vannak, ráülnek a szerencse kerekére, ez gyorsan forog velek, egynek közülök bizonyosan el kell veszni rajta, azért félelemmel állnak rá, mert nem tudják, hogy ki fog elveszni közülök, de arra elszánnák mindnyájan. A kik e nagy próbát kiállották 11-en garaboncosokká válnak, s mennek szerte a világban *garaboncos mesterséget űzni*, sovány képpel s rongyos köpönyeggel, kéregetnek leginkább tejet és kenyeret, [...] a *sárkány* is csak akkor jön elő, midőn a *garaboncos kiimádkozza, titkos könyvéből olvasván rá*, melyből senki más olvasni nem tud.” (Lásd: IPOLYI Arnold: 1987. 455.)

A horvát néphitben élő garabonciás alakját Vatroslav Jagić írta le, amely a jelenség közös, közép-európai voltára utal: „Man rechnete bis unlängst nach der mittelalterlich-jesuitischen Eintheilung den ganzen Studiengang eines Geistlichen auf zwölf Schulen, und zwar gab es vier Grammaticalclassen, zwei Classen Humaniora, zwei der Philosophie und vier der Theologie, also zusammen zwölf. Namentlich war es alllgemein üblich, die Theologen mit der Benennung: devetoškolec, desetoškolec, jedenaestoškolec, dvanaestškolec d. h. Schüler der neunten, zehnten, elften, zwölften Schule zu bezeichnen. Eine dreizehnte Schule gab es nicht mehr: wer eine solche donnoch besuchte, der that etwas, was, wie man zu zagen pflegt, nicht mit rechten Dingen zuring: d. h. in der dreizehnten Schule konnte man nur etwas Uebernatürliches, etwas Böses oder Teuflisches, etwas, was schon in das Gebiet der Zauberei gehört, erlernen. Daher rührt auch der Name Grabancijaš.” (Vatroslav JAGIĆ: 1876/77. 451.)

A számmisztikából fakadó rokonítás lehetősége nyilvánvaló, a Đuro Šurmin megfogalmazta és Branko Hecimović közvetítette grabancijaš-interpretáció pedig már a Brezovački-mű „forrásvidékének” konkretizálása, amely vélhetően a mű megírásának indítékát is motiválta: „Főleg Észak-Horvátországban azt tartja a hiedelem, hogy vannak, akik a tizenkettedik teológiai iskola befejezésével még a tizenharmadikat is kijárják – önszántukból vagy más okok miatt (innen ered a tizenhármasszámra való babonás félelem) –, mások számára hozzáférhetetlen dolgokat tanulmányoznak. Vuk meséli a *grabancijašokról*: »Néhány diák

(pontosabban 12), a tizenkettedik iskola elvégeztével elmennek a boszorkányok báljára’ [...] ott, egy különleges könyvből való felolvasás közben egy eltűnik a tizenkettő közül (az ördögök és a tündérek viszik el), de nem lehet tudni, hogy melyik tűnt el. Az ilyen diákokat aztán *grabancijašinak* nevezik és elmennek az ördögökkel és a tündérekkel, és felhőket hordoznak dörgések és viharok között. A *grabancijaši* mind rongyosak. [...] Egyes helyeken a »fekete diákok« feleltethetők meg nekik, mint például Horvátországban: ezek is elvégezték a tizenhárom iskolai osztályt és képesek jégesőt hozni.” (Obično se vjeruje, osobito u sjevernoj Hrvatskoj, da neko izuči dvanaest bogoslovnih škola, a onda k tomu još trinaestu – bilo svojom voljom, bilo kako drukčije (radi česa se ljudi i boje broja trinaest) – u kojoj uči ono, što nije za sve ljude da znaju. Vuk pripovijeda o grabancijašima ovo: »Neki đaci, kad izuče dvanaest škola otidu (njih 12 mora biti) na, vrzino kolo’ [...], i ondje nekakvu osobitu knjigu čateći nestane jednoga između njih danaest (odnesu ga đavoli ili vile), ali oni ne mogu poznati koga je nestalo. Takovi đaci poslije zovu se, grabancijaši’, i idu sa đavolima i sa vilama, i vode oblake u vrijeme grmljavine i tuče. Grabancijaši su svi izdrpani.«”) (DI FRANCESCO-QUARANTOTTO: 2002. 19-20.; Đuro ŠURMIN: 1894.; Branko HEČIMOVIĆ: 1971. 22-23.)

Az idézetekben szereplő „crni dijaki” (fekete diákok) szintagma a zágrábi papnevelő intézet hallgatóit, azaz a teológus hallgatókat jelenti, akik nyomában – az egykorú Horvátországban – a néphit szerint jégeső pusztít. Nemigen tévedünk tehát, ha Brezovački garabonciásának mintáit/előképeit a horvát, a magyar, tágabban a közép-európai népi mitológiából, hiedelemvilágból származtatjuk, azzal kiegészítve, hogy Mátyás természetesen már a 18. századi tudománytisztetlet jegyeit is magán viseli

Az „ördögjelenetnél” időzve nem hanyagolhatjuk a kapzsiság kritikájaként felfogható szituációt sem, amelyben Smolko szolgálai (Gajo, Lazo) már előre marakodnak az osztozkodáson. A jelenet egyfelől az egykorú horvát társadalom egy „rétegének” jelképértékű bírálata, másfelől a kapzsiság koroktól független kritikája is. Az első felvonás kilencedik jelenetéről van szó:

LAZO, GAJO: (*bentről*) Mi van, gazda?

SMOLKO: Gyertek ide.

MINDKETTŐ: Mi van?

SMOLKO: Mondanék nektek valamit, de hallgatnotok kell.

MINDKETTŐ: Mint a kő, vagy a fa.

SMOLKO: Pénzt fogunk kapni.

LAZO: Hol?

GAJO: Kitől?

SMOLKO: Az ördögtől.

MÁTYÁS: *(A sarok mögé bújva hallgatózik és így szól)* Ezt jól felhecceltem.

LAZO: Kölcsönt adott neki?

SMOLKO: Nem. Az övét adja nekünk.

GAJO: De van-e neki pénze?

LAZO: Bolond, hogyan lenne, amikor annyi gazdag megy hozzá.

GAJO: De semmit sem visznek magukkal.

LAZO: De megmondják neki, hová rejtették el a pénzüket.

GAJO: Az meglehet.

SMOLKO: Szóval láthatjátok: van neki pénze.

GAJO: Lehet, hogy így súlyos ezrekhez jut hozzá.

SMOLKO: Egyszóval kérünk tőle.

LAZO: Hogyan? Erőszakkal vagy kéréssel?

SMOLKO: Várjátok! Előbb mondjátok meg: megijedtek-e valamitől is,

LAZO: Istenemre csak a sötétben váratlanul felbukkanó vénasszonytól.

SMOLKO: Attól nem kell félni. De megijednél-e jobban az ördögtől?

GAJO: Menj a fenébe, ki ijedne meg egy senkiházitól.

SMOLKO: És ha tüzes kígyóként jönne feléd, hogy felfaljon?

GAJO: Lecsapom a nyakát a fokossal.

SMOLKO: És ha a tüzes kígyó mégis felzabál?

LAZO: Fejbe kólintom.

SMOLKO: Akkor hát rendben van. Ma éjszaka, holdtöltekor, tizenegy óra előtt a keresztúthoz megyünk és meghívjuk az ördögöt, adjon nekünk tizenegyezer dukátot.

MÁTYÁS: Jól tudom, hová mentek, kifizetlek benneteket, hogy megemlegetitek ezt a kurázsit, amíg éltek.

SMOLKO: Mielőtt megkapjuk a pénzt, riogatni fog bennünket, de ezzel ne törődjete, csak arra vigyázzunk, hogy ki ne lépjünk a varázskörből, s aztán ideadja a pénzt.

LAZO: Jöjjön rám ezer ördög, egyetlen hajszálam sem fog meggörbülni.

GAJO: Óvjon a szerencse! – Nagy pénz a semmiért. Hogy fogjuk szétosztani?

SMOLKO: Bolond. Hogyan? Fele enyém, fele a tiétek.

GAJO: Olyan nincs.

SMOLKO: Miért ne? Nem én vagyok-e a gazdátok?!

GAJO: De igen! Itthon. De amikor egyfomán osztozunk a félelemben, úgy illő, hogy a pénzt is egyenlően osszuk el.

SMOLKO: Az öregebb ember szakálla többet érdemel.

LAZO: Igazad van! Vedd te a harmadrészét, kettőt kapok én, ez meg egyet.

GAJO: Hogy képzeled cimbora, te kettőt kapsz, én meg egyet?

LAZO: Az én szakállam a nagyobb!

GAJO: Lehet a Kraljević Markóénál is öregebb, akkor sem jelent semmit. Ha közösen csinálunk valamit, úgy illik: egyenlő legyen a fizetség is.

LAZO: Hallgass már az Istenedet, ne okoskodj!

GAJO: Rád hallgassak? Ki vagy te?

LAZO: Majd mindjárt megmondom, ki vagyok!

GAJO: Egy senkiházi alak! Semmi már.

LAZO: *(nyakon vágja és hozzáteszi)* Többet is kaphatsz.

GAJO: *(visszaüt és ezt mondja)* De te még többet is.

LAZO: No várj csak! *(a hajába markol)*. Mindjárt meglátjuk, ki kap többet.

GAJO: *(ő is belemarkol amannak a hajába)* Mindenki egyformán kell kapjon. *(amíg ezek ketten egymás haját tépik, Smolko odaugrik és ezt mondja)*

SMOLKO: Ne bolonduljatok, barmok! Minek tépitek egymást, hogy pénzhez jussatok. Félre innen, senkiháziak! *(ekkor mindkettő őrá támad és tépik a haját, Lazo így szól)*

LAZO: A felét akarod?

GAJO: A harmadát akarod?!

SMOLKO: Bolondok, hagyjatok már békén, legyen mindenkinek egyformán *(mindkettő elengedi)*.

LAZO: Így lesz igazságos.

SMOLKO: Így igaz: mindenki egyformán kapott most, egyformán kell majd a pénzt is elosztani.

GAJO: Így helyes. Most gyerünk dolgozni.

OBADVA ZNUTRA GOVORE: Što je, gazda?

SMOLKO: Hote amo.

OBADVA VANE: Što je?

SMOLKO: Ja bi ništo s vama govorio, ali vi morate šutit.

OBADVA: Baš kano kamen ali drvo.

SMOLKO: Mi ćemo tražiti novce.

LAZO: Kudaj?

GAJO: Od koga?

SMOLKO: Od vraga.

MATIJAŠ: (*odзад s kuta luče, poslušā i reče*) Nadijal sem se ja toga.

LAZO: Jesi mi posudio?

SMOLKO: Nisam, veće da on nama svoje dade.

GAJO: Ta imade li on novaca?

LAZO: Budalo, kako ne bi imao, kad tuliki bogatci k njemu odlaze.

GAJO: Al ništa ne dovedu.

LAZO: Ali mu każeju, kadi su svoje novce zakopali.

GAJO: To može biti.

SMOLKO: Indi vidite, da on imade novaca.

GAJO: Valja, na taj način može hiljade i hiljade imati.

SMOLKO: Indi hoćemo od njega tražiti.

LAZO: Kako? – Silom ali molbom?

SMOLKO: Čekajte! Povite vi meni, je li se možete šta uplašiti?

LAZO: Baš ništa, na moju vjeru, van stare babe, i to u mraku iznenada.

SMOLKO: To ne ima straha. Veće je li bi se uplašili vraga?

GAJO. Idi, Boga ti, tako bi se onoga gurzusa uplašio.

SMOLKO: Već, ako ti dojde kano ognjena zmija, da te vujide?

GAJO: Za vrat s nadžakom.

SMOLKO: Ali kano vatran zmaj, da te poždere.

LAZO: U vrh glave.

SMOLKO: Indi dobro. – Mi ćemo sad u noć prve Mlade Nedile prije jedanajst sata izlaziti tamo na Prekrižje i ondi na krišputu ćemo vraga zazvati, neka nam jedanajst hiljada cekinov dade.

MATIJAŠ: (Dobro da znam, kam budete došli: splatim vas tak, da se budete do smrti spominali iz vaše koraže).

SMOLKO: Prije kako ove novce dobjemo, hoće nas plašit; veće mi se na to ne krenemo, manje pako iz kola izlazemo; posle će nam novce dati.

LAZO: Makar šalje nad ne hiljadu vragova, baš mi se ne krene ni jedan las na glavi.

GAJO: Ala, branjo, lipe sriće! – Silu novaca, baš za niš. – Ma kako ćemo diliti?

SMOLKO: Budalo, kako? Meni polak, vama dvima polak.

GAJO. Ne može tako biti.

SMOLKO: Zašto ne? Nisam li ja gazda?

GAJO: Jest, kod kuće, ali kadi se jednako strahi dile, valja da se i novci dile.

SMOLKO: Ma valja da na stariju bradu više padne.

LAZO: Pravo imadeš; ti si uzmi tristrani, ja ću dvi, ovaj pako jednu.
GAJO: Ta kako bi ti, gurzuse, dvi strani dobio, a ja jednu?
LAZO: Valja da je moja brada straija.
GAJO: Makar bila starija od Kraljevića Marka, to ne ima ništa. Kadi se zajdeno radi, valja da se jednako plaća.
LAZO: Čuti, Boga ti, ne zaprdaj.
GAJO: Ja ću tebi šutit? Tako si ti?
LAZO: Sad ću ti kazat, tko sam.
GAJO: Gurzus, drugo ništa.
LAZO: (*šupi ga za vuho i reče*) Baš nešto više.
GAJO: (*šupi njega i reče*) I ja toliko.
LAZO: (*prime ga za lasi*) ćemo vidit, tko će više dobit.
GAJO: (*prime ga takaj za vlasi*) Svaki mora jednak dobiti. (*Doklam se ovi dva sim tam za lasi navlačiju priskoči Smolko i rče*)
SMOLKO: Što budalite, živina? Zašto se prije čupate, kak novce imate? Uistinu gurzusi! (*onda pak obodva se njega primaju i počneju ga za lasi natezati i reče*)
LAZO: Hoćeš polak imat?
GAJO: Hoćeš strani?
SMOLKO: Nemojte, budale, svakomu jednako, svakomu jednako! Puščajte! (*Pastiju ga obadva*)
LAZO: A tako je pravo.
SMOLKO: Baš pravo; svaki jest dobio jednako, valjda da bi novce jednako dili.
GAJO: To valja. Sad idemo radit.

Brezovački művének interpretációja nyilván további szempontokkal is ki-egészülhet. A kompozíciónak például fontos dimenziója a szociológiai réteg. Brezovački a társadalmi struktúra három szegmensét emeli ki: Smolko és Vuksan a kispolgárságot reprezentáló iparosság, Jugovič, Veselinovič és Pisarovič a korabeli városi értelmiség, Lazo, Gajo valamint a kocsmai jelenet „nézőközönsége”: a két paraszt a társadalom alsóbb rétegét képviseli. Mátyás, tanult garabonciás-ként, ezek felett áll, amit Brezovački külön is hangsúlyoz, amikor a darab végén valamennyi szereplőt felvonultatva Mátyást afféle felvilágosult „prédikátorként” lépteti színre, aki kellő didakticizmussal fogalmazza meg szentenciáit.

Nem könnyű eldönteni: előrelépés-e a Brezovački-œuvre újabb darabja, a *Diogeneš* a *Matijaš grabancijaš* dijakhoz képest. A szerkezet feszesebb volta,

amely elsősorban a zárt keretből fakad, a *többllet* irányába mutat, s ugyanígy a főszereplő: Diogeneš centrális szerepe is. A korabeli európai színpadi irodalom tágabb kontextusában viszont hiába keressük az igazodás szempontjait – annak ellenére, hogy a horvát irodalomhistoriográfia Plautus, Shakespeare és Goldoni egy-egy darabjával próbálta rokonítani. (Branko VODNIK: 1925.) Sem a *Tévedések vígjátéka*, sem az *I due gemelli veneziani* (A velencei ikrek) c. Goldoni-darab nem jöhet számításba – véli Slavko Batušić –, jóllehet: az *Il servitore di due padroni* (Két úr szolgálja) a cím alapján kínálja a rokonítás lehetőségét. Azonkívül ugyanis, hogy a két darab szolgaszereplője valóban két urat szolgál, alakrajzukban semmiféle közös vonás sem található. Mindez nem zárja ki e szolgatípus kétezer éves európai színpadi jelenlétéből fakadó kölcsönzés lehetőségét.

Brezovački *Diogeneš*ének szüzséje könnyen összefoglalható: egy fogadó két lakója: Hermenegild alias Peter és Ljubmir alias Pavel évek óta keresi testvérét, ez utóbbi a fiát is. Nekik szolgál évek óta ételért és ruházkodásért Diogeneš, akinek valódi neve Jožef. Ő a főszereplő, a cselekmény „motorja”, valószerű alak, annak ellenére, hogy az író szentenciáinak, moralizáló szándékának kifejezője is. A fivérek levelezés útján próbálnak egymásra találni, Diogeneš, aki a postára viszi a leveleket, véletlenül elcseréli azokat, s miután a színen megjelenik Jožef egykori nevelője, Dobroslav, tisztázódnak a dolgok: a két fivér egymásra ismer, Pavel pedig Diogenešben fiát is megleli.

Amíg e bonyodalom zajlik, illetve megoldódik, a színen felvonul a társadalom számos rétegének egy-egy képviselője, s már-már realisztikus képet kapunk a korabeli városi és vidéki szokásokról is. Életszerű figura a kapzsi és hisztérius pincér, Medobuz, a diák Zmeknirep viszont – később egy cigány, majd varázsló (skrovnoznanec), végül muzsikus álarcát ölti magára (mužičar z živem bajsom) – némiképp Mátyás pendantjaként fogható fel, nem oktat, de szerepe van a pénzsóvár Medobuz megleckéztetésében.

Az eddig felsorolt szereplők galériáját további öt epizód szereplő gyarapítja, a korabeli rendi világ, illetve a foglalkozási ágak képviselői. Svetoglas „királyi tanácsos” (tolnačnik kraljevski), aki rangjával, tisztségével dicsekszik, amiért külön honoráriumot kap, ám helyette a munkát „szekretáriusai” végzik el, amit Diogeneš szókimondóan minősít: a magas tisztség nem kíván különösebb képességeket, elérhetőségéhez viszont szükséges az előkelő származás. Sebirad, a provizor azzal dicsekszik, hogy gazdája birtokát irányítva hat év alatt maga is jelentős földvagyonra tett szert, aminek magyarázata egyszerű: a jövedelem tetemes részét ura zsebéből a sajátjába „irányította”. Diogeneš ezúttal sem fukarkodik a bírálattal: nemes egyszerűséggel bizonyítja, hogy Sebirad a tisztesség

álarcát ölti magára, ám a valóságban közönséges tolvaj. Újabb karaktert ismerünk meg a kiskereskedő Šundibundi személyében, akinek „szürkesége” kritikát sem érdemel, nem úgy a nagykereskedő Pazarovič, aki valójában gabonával üzérkedő spekuláns, karaktere esetében egyértelmű – vonja le a konzekvenciát Diogeneš – : a kereskedő és a tisztesség messze esik egymástól, Pazarovič – spekulánsként – valójában az államot teszi tönkre.

A negatív szereplők sorát Pohabi, a „doktor” és Gulibard, a „borbély” zárja. Diogeneš vélelme szerint az előbbi egyetlen cél vezérli: minél több pénzt kicsikarni a betegtől, az utóbbinál ugyanezen tulajdonságot a sarlatánság is tetézi – függetlenül attól, hogy a kor létformájában elfogadott volt a borbély bizonyos fokú gyógyító tevékenysége. Nem hanyagolható ereze a darabnak – épp a két utóbbi szereplő jellemzése kapcsán – a korabeli „medicináról” adott keresztmetszeti kép: ópium, beöntés, flastromok, pióca stb.

A darab jeleneteiben képet kapunk a korabeli Zágráb létmódjáról, a gabona-, a bor-, az olaj-, a tojás- és a baromfiákról, az öltözködésről, a használatban lévő pénzfajtákról (cekina, bankó, rajnai forint, tallér, kuferendor, fenik = Pfennig, dénár, krajcár).

Mindeme jegyek teszik a *Diogeneš* eleven, sokrétű voltát, amely fejlett színpadtechnikával párosul, jelentősen hozzájárulva a kaj nyelvű dráma klasszikus értékálló voltához. (Slavko BATUŠIĆ: 1951. XXXIII.)

Brezovački művei a kaj nyelvet használó régió 18. századi társadalmának keresztmetszetét bemutatva nemcsak műfaji, dramaturgiai aspektusai, nyelviségük magyar motiváltsága okán is fokozott figyelmet érdemelnek a magyarhorvát irodalmi kapcsolatok kutatóinak részéről. A kaj nyelvjárás középkor óta ismert magyar jövevényszó-készlete e művek tükrében sokszínűséget mutat, benne a köz- és az irodalmi kaj nyelv sajátos színvilága jelenik meg. Példatárunk a *Matijaš* és a *Diogeneš* szövegvilága alapján készült: alduvati<áldani, Andraš<András, betežnik<beteg, cigan-ciganjski<cigán-cigányos, cukor<cukor, čalar<csalárd, dijak<diák, Erdeg<ördög, erdegata<ördögadta, falat<falat, frtalj<fertály, gazda<gazda, haj! haj!<haj! haj!, hasen-hasniti<haszon-használni, hasznot húzni, inoš<inas, Jožef<József, kakve fele<milyenféle, kasnar<kasznár, kinč<kincs, korbač<korbács, kupica<kupica, kučiš<kocsis, larma-larmati<lármalármázni, lokot<lakat, menten<mente, mentuvati<menteni, mesarski<mészárosi, mešter<mester, mužikaš<muzsikus, oroslan<oroszlan, orsag<ország, palaš<pallos, pajdaš<pajtás, penez<pénz, pelda<példa, rovaš<rovás, sokač<szakács, taborski<tábori, tancovati<táncolni, teremtete<teremtette, tolnačnik<tanácsnok,

tolvaj<tolvaj, užuraš<uzsorás, valovati<vallani, varoš<város, veder<veder, vödör,
vitez<vitéz, zbantuvati<megbántani, žir<zsir.

A „klasszikából a romantikába”:

Ljudevit Farkaš-Vukotinović kaj nyelvű romantikus drámakísérlete

Ljudevit Farkaš-Vukotinović (1813-1893) már az illír mozgalom vezéralakjainak egyike. Egy kaj nyelvű drámakísérlete okán azonban helye van a kaj nyelvű színműirodalom történetében. A *Pervi i zadnji kip* (Az első és az utolsó portré) c. *dramolett* ugyanis ékes bizonyossága annak, hogy a kaj dialektus a romantikus személyiség irodalmi megjelenítésére is maradéktalanul alkalmas volt.

Farkaš-Vukotinovićot *Ludovicus Farkas*ként anyakönyvezték Zágrábban, ahol apja, Mirko (Imre) Farkaš családjával 1811-ben telepedett le, odahagyva az újkori szlavóniai Pozsegát. A Körös vármegyei Lovrenčinben birtokos család – a korszokást követve – a gyermeket magyarországi tanintézetekbe küldte: az ifjú Ludovicus-Ljudevit Nagykanizsán és Szombathelyen végezte a gimnáziumot, illetve tanult bölcseletet. Később jogi tanulmányait Zágrábban és Pozsonyban végezte. (Antun BARAC: 1954.203.) Ez utóbbi városban Ljudevit Bedeković, majd Janko Drašković jurátusa volt. Tanulmányai végeztével, 1836-ban Körös (Križevci) vármegyei aljegyző, 1840-től már a moslavicei járás főszolgabírája, 1848-ban pedig követ a horvát nemzetgyűlésben. Az illír mozgalom lelkes képviselője volt, a negyvennyolcas horvátországi politikai események idején Jelačić bán környezetében találjuk, katonai feladatot is vállalt: a Dráva-vidék védelmére létrehozott körösi nemzeti gárda kapitánya lett. 1850-ben a körösi bíróság ideiglenes elnöke, de mert megtagadta hivatalában a német nyelv használatát, 1854-ben elbocsátották. 1861-ben Körös vármegyei főispán, 1868-ban a nemzetgyűlés tagja. 1867-ben választották a Jugoszláv Tudományos és Művészeti Akadémia tagjává. Az illír mozgalom tagjaként a Magyarországtól való teljes elszakadás híve.

Farkaš-Vukotinović kora legműveltebb horvát íróinak egyike volt, beszélt magyarul, németül, franciául, oroszul, csehül és olaszul. Műveltségét gyarapítandó bejárta Német- és Franciaországot, foglalkozott irodalmi, esztétikai, történettudományi kérdésekkel. Jól ismerte Heine, Béranger, Grün, Lenau, Uhland, Heinrich Seidel műveit, ezek recepciója alkotásaiban is tetten érhető. A romantika nyugat-európai eredményeinek kroatizálásában jelentős érdemei voltak. Írt verseket, drámát és elbeszéléseket, tanulmányokat és útirajzokat.

Költészetének színvilága a korabeli horvát poézis egészének kontextusában is gazdagnak mondható. Írt szerelemes verseket, hazafias lírája a nemzeti érdekekért folytatott küzdelem vetülete, környezetét viszont szívesen fricskázta ironikus hangú költeményekben. Magyar aspektusból szemlélve prózáját, számon kell tartanunk *Prošasnost ugarsko–horvatska* (A magyar-horvát múlt) című prózai köteteit (I-II.). Két hosszú elbeszélés, mondhatnánk: kisregény különösen figyelmet érdemlő. A *Štitonoša* (Az apród) az egyik s a *Novi vojvoda* (Az új hadvezér) a másik. Az előbbi a horvát–magyar közös múlt tragédiájának: a mohácsi csatának emlékét idézi, a másik történet Károly Róbert korát. A *Štitonošat* a kortárs horvát ifjúságnak ajánlotta azzal az üzenettel, hogy kövesse ősei példáját. S hogy a szerző az ősök örökségéből mit tart példaértékűnek, azt Antun Barac így summázta: hősiesség, tisztesség és a múltbeli horvát–magyar testvériség. (Antun BARAC: 1954. 206.)

Történelmi drámái az európai romantika mintái nyomán íródtak, alapmotívumai az európai romantikus dráma kelléktárából valók (szerelem, árulás, hűség, párbaj stb.).

Farkaš-Vukotinović munkásságának nagyobbik hányada ma már csupán irodalomtörténeti jelentőségű, ám az irodalomhistoria folyamatában szerepe jelentős. Műveinek legjavát még életében közreadta nyomtatásban: *Pjesme i pripovijetke* (Versek és elbeszélések), *Ruže i trnje* (Rózsák és tövis), *Prošasnost ugarsko-horvatska I-II.* (A magyar–horvát múlt), *Pjesme* (Költemények), *Nekoja glavna pitanja našega vremena* (Korunk néhány fő kérdése), *Sastanak u Zrinju* (Találkozás Zerinben), *Trnule* (Kökények) stb.

A nemzeti ébredés (narodni preporod) előestéjén jelent meg két drámája: a *Golub* (A galamb) c. négyfelvonásos színjáték 1832-ben Zágrábban, és a *Pervi i zadnji kip, turobna igra v jednom spelmanju* (Az első és az utolsó portré, szomorújáték egy felvonásban) Pozsonyban 1833-ban. Számunkra az *egyfelvonásos szomorújáték*, a *Pervi i zadnji kip* fontos, amely a *Lizimakuš* mellett a ritka kaj nyelvű tragédiák egyike. Maga Vukotinović említi: művét Johann Gabriel Seidel (1804-1872) német költő *Das erste und letzte Bild* (Az első és az utolsó kép) c. balladája alapján írta. Műve 1833-as pozsonyi kiadásának előszavában elmondja: a német balladát egy hangversenyen hallotta, s szövegét – Nikola Batušić feltételezése szerint – valószínűleg egy a koncerten a közönség körében szétosztott röplap, esetleg később valamely sajtótermék (folyóirat?) közlése alapján ismerte meg, ugyanis kötetben az csak a német költő 1836-os versgyűjteményében jelent meg. (Nikola BATUŠIĆ: 2002. 180-181.) Seidel balladája huszonegy nyolcsoros strófából áll, a monológokat és a dialógusokat narratív részek kötik össze. Főhőse

egy fiatalember, aki elhatározza: festő lesz. Mesterétől rövid idő alatt megtanulja a művészi alkotó munka technikai tudnivalóit, majd vándorútra indul, s imádottja háza elé érve napokig várja, hogy a kedves megjelenjék a balkonon, s ő megörökíthesse szépségét. Végül a bejáratnál próbálkozik: bebocsátást remélve. Egy öregember nyit ajtót, a kedves apja, közölve a szomorú hírt: imádottja meghalt, ravatalon fekszik. A művészi feladat most már-már emberfeletti, de az ifjú festő nem hátrál meg: a halott modell helyett az egykori élő leány portréját festi meg, amelyen a halott kedves ajkai s orcája is rózsaszínben ragyog. A művészi erő legyőzte a halált. Az ifjú mester a képet befejezve megkövülten térdepel le a halott modell ravatala és saját művészi alkotása előtt és önkívületi állapotából többé senki sem tudja felébreszteni. A ballada ezekkel a sorokkal zárul:

Starr bleibt er so noch manche Stunde
Das Knie gebeugt, das Auge mild
Und küsst noch todt, mit kaltem Munde
Sein erstes und sein letztes Bild!

(Merev maradt így sok órán át,
Térdét meghajtva, szeme szelíd
És még halottan is, hideg szájjal
Csókolja első – és utolsó képét.)

Vukotinović adaptációjának indítékai között bizonyára ott van a Schiller-balladák dramatizálásának sikersorozata is (Nikola BATUŠIĆ: 1968. 38.), aminek pozsonyi tartózkodása idején, színházbajáróként maga is részese lehetett.

A Seidel-mű kroatizált formában születik újjá Farkaš-Vukotinović műhelyében: míg az eredetiben a szereplőknél az anonimitás jellemző, addig Farkaš-Vukotinović részben horvát, részben olasz nevekkal ruházza fel hőseit. Az elhunyt leány apját pl. Krešimir lovagnak (vitéz Krešimir) nevezi, a leányt Laurának, szolgájuk a Dipolt nevet kapja, az öreg Mestert viszont Fernandóként ismerjük meg. Az ifjú festőt Hinkónak nevezi. A ballada cselekménye több részlettel bővül, amelyek az eredeti szövegben nem szerepelnek. A dráma szerint a fiatal festő a városban találkozik egy leánnyal, s első látásra beleszeret, ám kettejük társadalmi helyzetéből fakadóan bensőséges kapcsolat közöttük az evilági életben sohasem lehet. Hinko, megalkotva „diplomamunkáját”, egy gazdag ember portréját, elbúcsúzik Mesterétől – jelentős honoráriummal a tarsolyában. A pénz nagy segítség számára: eladósodott édesanyja egzisztenciáját menti meg. Hinko

ezután elindul világot látni. Egyidejűleg Krešimir lovag szolgája jelenik meg az öreg Mesternél: a lovag arra kéri, menjen a kastélyba megfesteni Laura portréját, akit valamely súlyos, ismeretlen kór gyötör. A Mester öregségére hivatkozva elhárítja a kérést, de ajánlja: keressék meg Hinkót, akinek viszont nyoma veszett... Itt egy színváltozással valójában új jelenet következik, amelyben a néző előtt a kastélybelső jelenik meg: a leány súlyos betegen fekszik ágyában, alig-alig kap levegőt, az apa kétségbeesésében még a morganikus házasságba is beleegyezik, csak hogy gyermekét életben tartsa. Mindhiába. Hinko megérkezve már csak a ravatalon láthatja meg kedvesét. Mégis munkához lát, megfesti a leány portréját, a kép gyönyörű, élő valóságában ábrázolja Laurát, a mű elkészülte után azonban Hinko „első és utolsó képe” mellett holtan esik össze. A végső jelenet egy „szimultán szcena”: a rendezői utasítás szerint a színpad „kettéválik”: a belső függöny felgördül, a néző Laurát látja egy erdőben, körülötte gyertyák, ott van Krešimir és Fernando is, aki sírdogálva a képhez lép, s elindul vele, miközben megszólal a lélekharang, s a függöny lassan legördül.

A klasszicista tragédia kötelmei szerint készült *Lizimakuš* után megszületett a kaj nyelvű romantikus dráma, amely ugyan messze áll a műfaj európai csúcsaitól formailag is, dramaturgiailag is, ám a korabeli horvát dráma kontextusában a narratív részek túlsúlya, s a drámai szituációk csekélyebb volta korántsem feltűnő. Talán így ítélte volna meg a harmincas évek elejének kaj horvát ajkú közönsége is, ha a darab a megjelenés után mindjárt színre kerül. Sajnos, a bemutató megkésett (1840), a kaj nyelvű művek iránti érdeklődés lanyhult az illírizmus és a što nyelvjárás prosperálása idején. A bemutató késedelmét, a színháztörténész Nikola Batušić feltevése szerint, az is okozhatta, hogy a harmincas évtizedben nemigen volt Zágrábban színész, aki kaj dialektusban, a szerzői útmutatások betartásával (a monológok lassú, visszafogott, balladisztikus elmondása, ebből fakadóan a gyors beszéd kerülése) a dramolettet hatásosan elő tudta volna adni. (Nikola BATUŠIĆ: 2002. 185.)

Egy kaj „latinista” a 18. században: Josip Keresturi

Észak-Horvátországban, vagyis a kaj nyelvterületen, a 18. század második felében a szellemi és a közélet jellegzetes képviselője volt Josip Keresturi, akit a magyarországi kortársak s a magyar történettudomány képviselői is Keresztúri

Józsefként ismertek és tartottak számon. A *croatohungarus tudat* vállálója, kora horvát-magyar közjogi, politikai és irodalmi életének rokonszenves képviselője volt, akinek munkássága a kor kaj horvát irodalmának fejlődéstörténetében is jelentős, nem hanyagolható szerepe volt.

Keresturi mindössze egyetlen kaj nyelvű művet írt, a *Nikaj na svetu lepšega ni* (Semmi sincs a világon szebb) kezdetű bordalt, ám több mint tucatnyi latin nyelvű, horvát kérdéseket sűrűn érintő opusa okán munkássága külön fejezetet érdemel a kaj irodalomban, attól elválaszthatatlan.

Keresturi 1739. február 20-án született egy csizmadiamester fiaként – neve után ítélve – magyar eredetű családban. Tanulmányait a varasdi jezsuitáknál kezdte, majd két évig Kőszegen tanult, itt határozta el: belép a jezsuita rendbe (1754). Kitűnő latin és horvát nyelvtudásról tesz tanúbizonyságot, de jól beszél magyarul és németül is. Bécsbe küldik noviciusnak, majd 1757-től Győrben folytatja stúdiumait, egy év múltán pedig már Grazban találjuk: filozófiát tanul. 1759-ben Nagyszombatba küldik, ahol három évig tanít grammatikát. 1763-ban a zágrábi jezsuita gimnázium tanára, ahol a humaniorák tanítása mellett a diák Mária Kongregációt is vezeti, valamint az intézet zenekarát és kórusát. 1764 őszén kilép a jezsuita rendből, jogot tanul, s e stúdiumokat befejezve tíz éven át ügyvéd és közjegyző Varasdon. 1775 körül már Bécsben találjuk: magyar- és erdélyországi királyi udvari ágens (*königl. Ungarisch-siebenbürgerischer Hofagent*). Az akkori bécsi udvari élet tekintélyes képviselője, már íróként is elismert személyiség, aki tagja a szabadkőműves páholynak, s 1776-ban a latin nyelvű *Ephemerides Vindobonenses* c. lap elindítója és szerkesztője. Érdemeit elismerve II. Józseftől nemességet kap, predicatuma: *szinerszeghi*. Mind Mária Terézia, mind II. József, mind pedig II. Lipót, majd I. Ferenc uralkodása idején politikai és történelmi kérdések foglalkoztatják. 1788-ban egy az állami hivatalnokoknak szánt, az új szabályokról és törvényekről szóló munkát szerkeszt *Introductio in opus collectionis normalium constitutorum...* címmel (Bécs, 1788.) Az azonos latin és német nyelvű szövegben a Magyar Királyság kerületekre történt felosztásáról, az udvari kancellária és más hivatalok struktúrájáról, a korábbi törvényekről értekezik. Hasonló jellegű másik, latin nyelvű munkája, a *Constituta regia quae... Josepho II. pro regia Hungariae cidemquae adnexis regnis et provinciis, nec non M. principatu Transilvaniae condita sunt* (Bécs, 1788-1789.), amelyben – ugyancsak latin és német párhuzamos szöveggel – a Magyarországra vonatkozó királyi rendelkezések áttekintését nyújtja át olvasóinak kommentárokkal. Terjedelmes történelmi-jogi értekezésben foglalkozik a magyarországi nemesi felkelésekkel 1790-ben közreadott, *De veteri instituto rei*

militaris Hungaricae speciatim de insurrectione nobilium c. munkájában, amely magyarságismeretének figyelmet érdemlő dokumentuma. A mű első részében a magyar politika- és hadtörténet 886-tól 1790-ig tartó szakaszát tekinti át, érintve benne a hadjáratokat, a nemesi felkeléseket, a polgárháborúkat – alapos szakirodalom- és forrásismeret alapján. A második rész a múltbeli események kritikai analízisének, a régi és az új törvények magyarázatának foglalata – javaslatokkal a nemzeti egység megteremtésének lehetőségeit latolgatva.

II. József halála után Keresturi – jelek szerint 1792-ig – még hivatalában maradt, 1792 után viszont már Varasdon tartózkodik. Erre utal egy a zágrábi klérus támadó pamflet ellen írott, 1793-ban megjelent *Vindiciae cleri Zagrabienensis contra Reflexiones Hierinymi Szabadhegyi et Ladislai Fogassi ejusdem cleri reformatorum* c. munkája. A pamflet szerzői a zágrábi káptalant és a püspököt támadták, s reformokat sürgettek: mindenekelőtt az egyházmegye területén szolgáló plébánosok birtokainak és jövedelmének javítását követelve. Sértő hangnemben támadták a magasabb egyházi vezetést, amire Keresturi higgadt hangon válaszol – megbékélésre szólítva fel a feleket. Válasza a korabeli társadalom szélesebb rétegeinek is szólt, a megszólítottak: a nemesség, a főpapság, a plébánosok, az olvasóközönség, s nem utolsósorban a pamflet vélt szerzői. Higgadt hangnemben védi a káptalant, egyetértésre szólítva fel, majd javaslatokat téve a plébánosok jövedelmének gyarapítására. A szerzőket bocsánatkérésre szólítja fel.

A varasdi plébánia halotti anyakönyve szerint Keresturi 1794. január 27-én hunyt el, s kívánsága szerint Dekanovcéban temették el.

A Keresturi-életmű egészét szemlélve érzékeljük azt a törésvonalat, amely az 1790-es esztendőhöz kötődik, vagyis II. József halála esztendejéhez. Hangváltás következik a Keresturi-írásokban, a néhai uralkodót szolgáló politikus és diplomata, a horvát és a magyar közélet ismerője kritikus elemzője lesz a józsefi érának, amit II. Lipót toleránsabb uralkodói gesztusai (az országgyűlés összehívása, az alkotmányosság tiszteletben tartása) táplálnak. Három, az irodalom aspektusából is értékelhető, de elsősorban mégis politikai tárgyú műben tekint vissza a józsefi érára, veszi számba a horvát és a magyar részről elszenvedett sérelmeket, elemzi és kommentálja Magyarország és Ausztria viszonyát, s igyekszik tisztázni a horvát–magyar viszonyt, mindenekelőtt az 1790-es országgyűlésen a nyelvhasználat körül támadt vitás kérdéseket. Horvát identitásúnak vallva magát mint „author, poeta et propheta Hungarus” szólal meg három, „víziónak” nevezett műben a Magyar Királyság politikai és kulturális függetlenségéért emelve szót, de minduntalan hangsúlyozva azt is: Horvátország ugyan a magyarnak társországa, amelynek népe saját kultúrával és nyelvvel, alkotmányos és politikai jogokkal

rendelkezik. E művek is latinul íródtak az alábbi sorrendben: 1. *Josephus II. in campis Elysii. Somnium Eleutherii Pannonii* (1790), 2. *Leopoldus in campo Rákos. Visio Eleutherii Pannonii* (1790), 3. *Eleutherii Pannonii Mirabilia fata dum in metropoli Austriae famosi duo libelli Babel et Ninive in lucem venissent. Cum notis Joannis Pantophelii...*(1791).

A narratív előadást és dialógust elegyítő *Josephus II.* a jozefinizmus elutasítása – tárgyilagosságra törekvő okfejtéssel. Az elhunyt uralkodó tevékenységét elbírálandó – mondja Keresturi – törvényszéket kell felállítani, amelyen a nép ítéljen az uralkodás évtizedéről. Ha az ítélőszék úgy találja: József helyesen és jól kormányozta a birodalmat, akkor se romlékony szobor őrizze emlékét, hanem valamennyi honpolgár vesse szívébe emlékét. Az évtizedes éra értékítéletét – látomásról lévén szó – Mária Teréziával mondatja el a szerző: Józsefet önkényeskedéssel, tirannizmussal, a törvények tiprásával, az erőszakos germanizálással, a birodalom népeinek elnyomásával, a nem lojális hivatalnokok sokaságának elbocsátásával vádolja a királynő, míg József – védekezésképpen – az alábbi érveket sorakoztatja fel: a birodalom modern kormányzása a népek és nyelvek sokasága miatt lehetetlen, az csak az *unus Rex, una lex, unum idioma* elve alapján valósítható meg, s ő ezt az utat kívánta járni. Mária Terézia álláspontjának egy további eleme konkrétan Magyarországra vonatkozik: Szent István király örökségét vállalva az országban élő sokféle nép, szokás, nyelv csak erősíti a birodalmat: a szent királyt idézi, aki szerint a királyság egyetlen nyelvvel és szokással gyenge és tehetetlen (*anuis linguae uniusque moris Regnum imbecille et fragile est*). Az egyik nyelv ráerőszakolása a többi népre a gyűlölet forrása. A népek és nyelvek békés egymásmellettségére a gradistyei horvátok példáját említi, akik évszázadok óta élnek osztrák területen – őrizve nyelvüket és szokásaikat – békességben, identitásukat megőrizve. Ha egy ilyen maroknyi népcsoport nem asszimilálódott, hogyan lehetne egy egész néppel (a magyarokról van szó) ezt megcsinálni?! József válasza: nem volt szándéka sem a magyart, sem a többi nép nyelvét megsemmisíteni, rendelkezése csupán a racionális kormányzást kívánta szolgálni: a latin helyett a német legyen a hivatalos és az iskolák közös nyelve – lévén, hogy az előbbi Európa-szerte haldoklik, s helyét a nagy nemzeti nyelvek veszik át. Mária Terézia újabb ellenvetése: a nagy nyugati országok nem lehetnek követendő példa Magyarországon, ahol németek, tótok, horvátok, románok és több más nép él saját nyelvét használva a hétköznapi életben, s ezek közül egyik sem emelhető hivatalos rangra a többi rovására. Marad tehát egyetlen racionális megoldásként a latinnak hivatalos nyelvként való megtartása, amelyen évszázadok óta írják a törvényeket, a kiváltságokat, emlékeztetéseket.

Nem vitatható: a királynő a szerző szócsöve, akinek álláspontja azonos az országgyűlésen jelenlévő horvát követekével (Erdődy János, Franjo Bedeković, Nikola Škrlec, Maksimilijan Vrhovac stb.)

A *Leopoldus in campo Rákos* c. vízió már a Lipót által összehívott 1790-es országgyűlés újabb, immár a horvátokat érintő nyelvi polémia reflexiója. Az írás voltaképpen az országgyűlésben zajló nyelvi vita kommentárja, amelyben Keresturi egyértelművé teszi kettős elkötelezettségét, identitását: *croatohungarus tudatát*, amikor arról értekezik, hogy a Magyar Királyságot és kapcsolt részeit, társországot: Horvátországot nem egyetlen nép lakja, hanem különféle nációk élnek itt, valamennyi saját nyelvét használva. A magyarok és a királyságban együtt élő népek múltbeli kötődéseit felidézve arról ír: a magyarok e népekkel szövetségre lépve nem erőszakolták rájuk saját nyelvüket, s ha egyszer egy angyal „Magyarország kapuja előtt állva” csak a „hun nyelvet (azaz a magyart) beszélőket engedné be csak”, Hungária nyomban elvesztené ragyogását. Azt már a műhöz csatolt *Pantophelii ... commentarius*ban teszi hozzá, hogy ha valamennyi nép Magyarországon, Horvátországban, Dalmáciában, Szlavóniában és Erdélyben egyazon nyelvet beszélne Német-, Lengyel- és Franciaországhoz, Angliához stb. hasonlóan, úgy természetes lenne a közhivatalokban, bíróságokon s az iskolákban az azonos nyelv használata. Ám mivel a Magyar Királyság területén élő népek más és más nyelvet beszélnek, továbbra is a legcélszerűbb a latin nyelv megtartása a közéletben s az iskolákban.

A tárgyalt „víziók” és a korábbi Keresturi-művek népszerűségére utal, hogy azokat nem csupán latinul olvasták, némelyikből készült például magyar fordítás is: *Álom második Józsefről* (Buda, 1791., Kolozsvár, 1792), *Második Leopold magyar király, Eleuterinek, egy magyar prófétának látása szerint. Fordította mulatságból pozsonyi üres órájában. Sz. Sz. A.* (Pozsony, 1790).

Utolsó „víziója”, az *Eleutherii Pannonii Mirabilia fata dum in metropoli Austriae famosi duo libelli Babel et Ninive in lucem venissent. Cum notis Joannis Pantophelii...* c. mű. Valójában vitairat, egy Joann nevű német szerző *Bábel* és *Ninive* c. munkáira írott válasz. A német auktor a magyarokat gúnyolja, továbbá egymás ellen kívánja hergelni a Magyar Királyságbeli rendeket – Ausztria ellenségeiként aposztrofálva őket. A mű cselekménye drámai karakterű, s fiktív, nyílt bírósági tárgyalás formájában bonyolódik Bécsben a zsidó zsingagóga előtt. Két főszereplő: Eleuteria és Jona között zajlik a jelképes vita, amely katartikusan zárul: a bécsi báméskodók, a császárváros lakói bűnbánatot tartanak a magyarokkal szembeni gyűlöletüket megbánva. Keresturi persze jóval több mindent is elmond e művében. Szól pl. a horvátok monarchia iránti lojalitásáról, törté-

nelmi példákat sorakoztat fel, a horvát hadvezéreket dicsőíti, akik bár gyakran voltak féktelenek, de a birodalom iránti tisztelet jellemezte őket. Szól a Magyar Királyság és Ausztria viszonyáról, békét óhajtva a két nemzet fiai között, de hangsúlyozva Magyarország függetlenségének, önálló alkotmányának, törvényeinek vitathatatlanságát. Nyelvi egyenjogúságot, toleranciát kíván a népek között, s arra inti őket: hagyják el egymást csúfnévvel illető rossz szokásaikat.

A vallásos és világi verses epika mezsgyéjén: Grgur Kapucin

Grgur Kapucin a 18. század végének egyik meghatározó kaj horvát írója volt. Eredeti neve Juraj Maljevec. (Alojz JEMBRIH: 2005. 77-79) 1734. március 2-án született a Bela Krajina-i Perudinában szlovén szülők gyermekeként. Tanulmányait a zágrábi jezsuitáknál végezte, majd 1754-ben, 23 éves korában, a Grgur rendi névvel a kapucinus rendbe lépett. 1760-ban szentelték pappá. Élete legnagyobb részét Zágábban töltötte, volt hitszónok, s a rend zágrábi kolostorának gvárdiánja. A rend II. József alatti feloszlatása után is Zágábban maradt, s csak idős korában vonult vissza a varasdi kolostorba, itt is halt meg 1812. január 29-én. Művei a *Nebeski pastir* kivételével mind Zágábban jelentek meg. Szlovén identitását feladva lett horvát íróvá, amit névváltoztatása is tanúsít: a nyomtatott műveinek címlapján olvasható P. G. C. monogramot megfejtve a Pater Grgur Capucin nevet kapjuk. A *Nebeski pastir* előszavának végén maga is elárulja szerzőségét: itt a *P. Gregorius Kap[ucin]* aláírást olvassuk. Nyelvének kaj voltát zágrábi működése magyarázza, de talán szlovén származása is – lévén szülőföldje a kaj és a szlovén nyelvi zóna határvidékén. Életműve látszólag nem túl terjedelmes, a kaj irodalomtörténet kontextusában viszont jelentősége megnő, mivelhogy művei egyike – a *Nestrančno ispisivanje* – a jozefinizmus korának végső fázisában keletkezett, s az 1788-1790 közötti osztrák-orosz-török háború eseményeiről tudósít. A tizenegy művet számláló Kapucin-œuvre egésze – „a tematika és stílus tekintetében” – „a 18. századi horvát irodalom klasszicista szegmenséhez tartozik”. (Dunja FALIŠEVAC: 1993. 117.) Ami természetesen nem zárja ki a barokk rekvizitumok olykori jelenlétét. Az életmű legterjedelmesebb analízisét Vladoje Dukat írta meg még 1915-ben. Munkája máig megkerülhetetlen, a Kapucin-művek későbbi méltatóinak is alapvető forrása. (Vladoje DUKAT: 1915.) Irodalomtörténeti aspektusból három Kapucin-mű érdemel figyelmet: a

Nestrančno vezdašnjega tabora ispisavanje za leto 1788, 1789, 1790 (A mostani háború elfogulatlan leírása az 1788., 1789., 1790. években) c. verses „haditudósítás”, az 1795-ben Ptujban megjelent *Nebeski pastir pogubljen u ovcu išće* (A mennyei pásztor keresi az eltévedt juhok) és az 1800-ban közreadott *Horvaczka od Kristussevoga narodynya* (Horvát ének Krisztus születéséről) c., Jézus születését elbeszélő „vitia”, azaz: ének. Szakrális és világi témájú művekről van tehát szó, amelyek a kaj nyelvű irodalom 18. századi műfaji, tematikai és stílustörténeti stádiumának tükörképei, amelyek többoldalúan tágitják e nyelvjárási régió szellemi-művészi spektrumát.

A művek megjelenésének időrendjét követve első helyen a legterjedelmesebb Kapucin-opusról, a *Nestrančno vezdašnjega tabora ispisavanje* című *verzifikált* „horvát újságról” kell szólni. Elsőként, 1879-ben August Šenoa aposztrofálta így a művet a *Vienac* lapjain – beemelve azt az irodalmi köztudatba. (August ŠENOA: 1879. 719-720.; 738-739.) A 20. század legelején Nikola Andrić méltatta a „horvát háborús tárgyú irodalom” (ratnička književnost) 18. századi becses emlékét. (Nikola ANDRIĆ: 1902. 7-10.; 47-48.), az első terjedelmes dolgozatot pedig Vladoje Dukatnak köszönhetjük (Vladoje DUKAT: 1915. 137-261.). A mű kritikai kiadása Alojz Jembrih érdeme: *Epska trilogija ili nestrančno vezdašnjega ispisavanje za leto: 1788., 1789., 1790.* címmel 2010-ben jelent meg a Szent Leopold Bogdan Magdić Horvát Kapucinus Provincia kiadásában, Zágrábban. (Grgur KAPUCIN [Juraj MALJEVEC]: 2010. 1-416.) A művet Vladoje Dukat Vitezović *Odilenje Sigetsko* és *Senjčica* c. alkotásainak kontextusában méltatta, aminek nem sok értelme van: a nyelvi különbség (Vitezović nyelve a ča és a što, a Kapuciné a kaj) is ellentmond a rokonításnak, azt legfeljebb a háborús tematika párhuzama indokolhatja.

De mi is a tárgya konkrétan a *Nestrančno ispisavanje* c. Kapucin-opusnak? Az 1780-1790 közötti osztrák-orosz-török háború, amelynek eseménytörténetét a historiográfia interpretációja nyomán így foglalhatjuk össze röviden: II. József és II. Katalin az ukrajnai Keszonban 1787. május 23-án törökellenes szövetséget kötött, amelynek értelmében december 2-án az osztrák seregek ostrom alá vették Belgrádot – most még eredménytelenül. 1788. február 9-én II. József konstantinápolyi követe hadüzenetről szóló jegyzéket adott át a Portának, majd József – a támadó szándékot nyomatékosítandó – március 14-én személyesen jelent meg a Futakon táborozó seregnél, amely Franz Moritz Lacy tábornagy parancsnoksága alatt vonult fel a térségben. Április 24-én sikeresen elfoglalták Szabácsot, a nyár folyamán viszont a török armádia is útnak indult, augusztus 7-én a bulgáriai Vidinnél átkelve a Dunán, a Havasalföldön át bevonultak a

Temesi Bánságba. A következő fontos esemény Moldvában zajlott (ez a török hűbéres állama ekkor): az osztrák–magyar sereg orosz támogatással szeptember 19-én elfoglalta Hotim várát. Szeptember 20-án viszont Juszuf pasa vezetésével a török ellenfél Lugosnál a császári sereget futamította meg. 1789. augusztus 17-én II. József betegsége miatt elhagyta a tábornokot, visszament Bécsbe. Ezt követően augusztus 17-től az osztrák–magyar hadsereg új parancsnoka gróf Gedeon Laudon tábornagy lett, aki már sikerekkel büszkélkedhetett: szeptember 22-én, a havasalföldi Martinestnél seregei legyőzték a törököt, október 9-én pedig sikerrel ostromolta meg és foglalta el Nándorfehérvárt. A további történetekben II. József 1790. február 20-án bekövetkezett halála, majd II. Lipót trónralépése hozott fordulatot. 1790. szeptember 29-én II. Szelim és Lipót fegyverszüneti szerződést írt alá a bulgáriai Gyurgyevóban, majd 1791. augusztus 4-én, ugyancsak Bulgáriában, megtörtént a békekötés és Lipót lemondott az elfoglalt területekről.

A vázolt háborús események a kor horvát irodalmának több művelőjét is foglalkoztatta. Blaž Bošnjak *Ispisanje rata turskoga pod Josipom II...* (A II. József alatti török háború leírása...) c. munkája a legterjedelmesebb vonatkozó, de nem kaj nyelvű mű. Szerzője résztvevő, szemtanúként írta le az eseményeket. Joza Krmpotić több munkát is közreadott: az egyik II. József és II. Katalin Krimbeli találkozásáról tudósított (*Katarine II. i Josef II. put u Krim = II. Katalin és II. József útja a Krimbe*), egy másik, 1789-ből való versezete az osztrák és az orosz hadvezérekről szól (*Pjesma vojevodam austrijskim...* = Ének az osztrák és az orosz hadvezérekhez...). A szlavóniai Antun Ivanošić Gedeon Laudon tábornok hadi sikereit és hadvezéri nagyságát méltatta itt mellőzhető terjedelmes versekben.

Kapucin a *Nestrančno ispisavanje* megalkotásával jelentősen hozzájárult a 18. századi kaj horvát epika világi vonulatának fejlődéséhez. Ő ugyan nem „helyszíni tudósító”, miként Blaž Bošnjak, szöveganyaga viszont hiteles információk tárháza – lévén, hogy forrása a bécsi udvar „Hofbericht”-je, azaz a *Wiener Zeitung* volt, amely 1780 előtt a *Wienerische Diarium* címet viselte. Ennek melléklete, az *Extrablatt* közölt rendszeres, naprakész tudósításokat a hadi helyzetről. (Grgur KAPUCIN: 2010. 329-330.) A kor olvasójának információigényét kielégíteni hivatott lap szerepét Kapucin műve maradéktalanul betöltötte. A hadi eseményeket a történet sorrendjében beszéli el, egyszerű, a kor „átlagolvasójának” műveltségi szintjéhez igazodva. Valóban „újság” volt, „novine”, méghozzá tiszta kaj nyelven, a történelmi szlavóniai régió lakóinak téve közérthetővé mindazt, ami az egyes esztendőkből (1788., 1789., 1790.) a hadszíntéren történt. A mű formai keretét vizsgálva a hagyományos, a kaj, a ča, vagy éppen a što nyelvű irodalomban

használt műformák közül Dunja Fališevac okkal említi a panaszének (*tužba*), az episztola, az epitáfium örökségének recepcióját, amelyek mellett a „szóbeli epika”, a népköltészet elbeszélő alakzatainak jegyei is felbukkannak. Mindez korántsem takar a kor horvát poézisének csúcsaira törekvő szándékot, pusztán a befogadás könnyítését szolgálja. Épp ezért túlzott kíváncsi az irodalomtörténeti interpretációkban számon kérni a szerzőtől az esztétikumot, a stílusnormákat, netán a dubrovnikai-dalmáciai költői örökség recepcióját. Kapucin tájékoztatni kívánt s ezt érdekfeszítő formában tette – nyomon követve a három éven át húzóódó háború eseményeit. Ma is élvezhető előadásmódban számol be Dubica, Novi, Szabács ostromáról, a török sereg dunai átkeléséről Vidinnél, a bánáti és moldvai eseményekről, Temesvár környékének török általi feldúlásáról, a moldvai Hotim megvételeéről, vagy éppen Belgrád ostromáról és elfoglalásáról. De ugyanígy informál például a vezénylő tábornokok szerepéről, cseréjéről (gróf Lacy, Gedeon Laudon, gróf Hadik). A nem éppen igénytelen, de nyelvi és verselési bravúrnak sem mondható verzifikáció valójában hasznára van a szövegnek: az egyes események rigmusokba foglalt narrációja ma is élvezhető, amelyben a szerző figyelme minden fontos momentumra kiterjed. Szemléltetés gyanánt a Belgrád ostromára készülő Laudon szemléről, a belgrádi basával való üzenetváltásról, az ostromról s a vár elestéről szóló részből idézünk:

Laudon okol jaše, ter vse pregledava;
Baša to zapazi, z štukov ognja dava
Tri Laudonom okol regimenti hode,
Na sreču nikoga štuki ne izgode.
Metemtoga štuki, mužari se stave
Okolu, ki vžižu, na red se postave.
Predi, kak strelati Laudon zapoveda,
Ovakvoga lista Baše v Belgrad preda:
O Baša oči otvori!
Samoga sebe ne vmori!
Vidiš jake, me vojake
Okolu stoje, vudrigu
Na Belgrad vse vas pobiju.

Pomoči ti dojde, ufaš se
Veruj mi, vu tom vkaniš se,
And' ne štentaj, neg se povdaj.

Vsi su ti trudi prez hasni,
Sreča segurno ti vgasni.

Slabost tva' meni znana je,
Samo van poglej, kakva je
Vojska moja, denes koja
Ako gdo dojde, potuče.
Anda mi nosi sim ključe.

Ako se podavaš, oprostim,
Nikoga vubit ne pustim,
Nit pardona, od Laudona
Drugač se nimaš ufati,
Ako se ne nečeš povdati.

Doklam Laudon čaka odgovora, Vila
Iz Allion berda k Baše je upila:
Nemoj Baša dugo mislit, nego reci,
De se predat hočeš, ter k Laudonu teci.
Kluče povdaj njemu još denes od grada,
Gornjega, i skupa istoga Belgrada [...]

Prózai fordítása:

„Laudon körbelovagolja az ágyúállásokat. Ezt a basa észreveszi, s ágyúkkal löveti, Laudon regimentje körletében három lövedék csapódott be – szerencsére senkit sem találtak el. Laudon további ágyúkat, mozsarakat állíttat fel szoros rendben. Mielőtt tűzparancsot adna, levelet küld a basának a várba: »Ó, Basa, nyisd ki szemeidet! Ne üzd a halálba önmagadat! Látod erős seregemet! Itt állnak köröskörül, rohamra készen Belgrád ellen, hogy mindnyájatokat legyőzzék. Reménykedel, hogy segítség jön. Hidd el, ebben csalatkozol. Ne halogasd, add meg magad. Minden erőfeszítésed hasztalan, a szerencse bizonyosan elhagy. Ismerem gyengeségedet. Csak tekints alá, milyen a hadseregem, amely ma, ha valaki segítségül jönne, szétveri azt. Hozd a kulcsokat. Ha megadod magad, elbocsátalak, senkit sem öletek meg. De nem lesz pardon Laudontól, tőle mást nem remélhetsz, ha nem adod meg magad.«

Miközben Laudon a Basa válaszát várja, az Allion hegyéről alászáll a tündér, a Basához repül, ezt mondván: Ne gondolkodj Basa sokáig, add fel a várat és

hódolj meg Laudon előtt. Add át neki még ma a vár kulcsait a várral együtt [...]” (Grgur KAPUCIN: 2010. 167-169.)

A basa válasza nemleges, így Laudon, midőn veszi az üzenetet, lövetni kezdi a várost és a várat, s bár a törökök, jó fegyvereik lévén, ellenállnak, ám végül a basa belátja: hiábavaló a védekezés, kitűzeti a fehér zászlót, s szégyenteljesen elvonulnak. A győzelem hírért gyors futár viszi Bécsbe, ahol minden templomban Te Deummal ünneplik a győzelmet.

A *Nestrančno ispisavanje* formavilágát vizsgálva nem feledkezhetünk meg a második esztendő (1789) eseménytörténetét leíró brosúra végén olvasható laudációról, amely Laudon dicsérete, s amelyben már felvillan a későbbi Kapucin-művek költői értékvilágának formai előképe is: az akrosztichonokban ezt találjuk: GEDEON LAUDON VIVAT. (Grgur KAPUCIN: 2010. 181-185.)

Az egyszerű, kevésbé művelt olvasóközönségnek szánt mű szerzője mellőz mindenféle morális és tanító szándékot, elsődleges célja a tájékoztatás, amit olykor finom humorral színez. Ez utóbbi vonásban Dunja Fališevac az elbeszélő irodalom ama középkori hagyományának követését feltételezi, amelyben az irodalmi hősök ábrázolásánál a megalázás, a kigúnyolás, bizonyos fizikai fogyatékoságok sora dominál, s amely voltaképpen a rokonszenvesen rajzolt szereplők felsőbbbségét, kiválóságát hivatott bemutatni. (Dunja FALIŠEVAC: 1993. 120-120.)

Más típusú, mind a tematika, mind a művészi forma tekintetében újat reprezentáló alkotás a *Nebeski pastir pogubljenu ovcu išče* (Az égi pásztor az elveszett juhót keresi) c. Kapucin-mű. (Grgur KAPUCIN [MALJEVEC]: 2005. 1-34.) A címből következik: szakrális témájú alkotásról van szó, amelynek elsődleges forrása a *Biblia*: az *Újszövetségből* való ismert példázat az elveszett bárányról, amely Máté Evangéliumában maradt fenn: „Mit gondoltok? Ha egy embernek száz juha van, és egy eltéved közülük, nem hagyja ott a hegyen a kilencvenkilencet és nem megy el, hogy megkeresse az egy elveszettet? Ha aztán sikerül neki megtalálnia, bizony mondom nektek, annak jobban örül, mint az el nem tévedt kilencvenkilencnek. Éppen így mennyei Atyátok sem akarja, hogy csak egy is elvesszen e kicsik közül” (Mt 18,12-14)

A mű alapeszméjét az idézet utolsó mondata kínálta: Kapucin ebből bontja ki pásztor-hőse viszontagságos, végül tragédiába forduló történetét. Kissé különös expozícióval indítja a cselekményt: az eposz költőket imitálva „felszólítja” saját művét: sírjon hősével együtt, aki legjobban szeretett báránya elvesztése miatt kesereg, mert az hűtlen lett hozzá. Már itt a megbocsátás motívumára kell figyelniünk, a pásztor megbocsát a hűtlenkedőnek és keresésére indul, a többi

kilencvenkilencet a hegyen hagyva és biztonságban tudva. Hegyen-völgyön vándorolva keresi nyomát. A folytatásban megtudjuk: a pásztor a Cedron-patakhoz érkezik, s noha leszállt az éj, a sötétség sem téríti el a kereséstől. A folyótól kérdi: látta-e az elcsatangolt bárányt? A folyó válasza nemleges: nyájak sokasága jár a vízre, de magányos bárányra nem emlékszik. A keresés most a Getszemáni kertben folytatódik – itt is hiába. Noha a hold világosságot ad, a bárányt a pásztor nem leli itt sem. Véresen verítékezve a földre rogy. A hold megkönnyezi és azt tanácsolja: a városban próbálkozzék, keresse a palotákban, ott talán rátalál. Arra is figyelmezteti: ha odamegy, sok szomorúságban lesz része, mert kereszthalál várhat rá. Mégis elindul, véres nyomokat hagyva maga után Kajafás palotájához érkezik, ahol zajos élet van, katonák vannak a környéken, ezektől kérdi: nem tévedt-e erre az elkóborolt bárány. Válasz helyett kigúnyolják, majd elkergetik. A fájdalomtól űzve az erdőben folytatja a keresést, ahol vidám élet zajlik, ám a nyírfa figyelmezteti: ha nem hagyja abba a keresést, a fák meg fogják ostromozni. Ennek ellenére folytatja a keresést s kész az ütlegek elviselésére. Meg is verik, de tűri a verést, abban reménykedve, hogy a nagy zaj, kiabálás felébreszti az alvó bárányt s így megtalálhatja. Az ütlegelektől a földre zuhan véresen, s még a bokrok is elüldözik. További stációja a Kálvária. Itt egy kőre ülve kesereg az eltűnt bárány miatt. A Kálvárián végül fára mászik, hogy messzebbre lásson, ám ereje fogytán, gyengesége miatt kezével tartani nem tudja magát, ezért „szegekkel és kapcsokkal” a fához szögezi magát, végül teljesen elgyengülve meghal – haldokolva is az eltévedt bárányt hívogatva. Amint beáll a halál, a nap és a csillagok eltűnnek, sötétség lesz, megmozdul a föld, a sírok is megnyílnak, mire előjön a megriadt bárány, s „bűnbánatot tart” („počne pokoru delati”), többé nem mozdul el a fa alól.

E cselekményvázlat figyelve első olvasatnál szembetűnnek a Jézus szenvedéstörténetére utaló szavak, fogalmak, szintagmák (Getszemáni kert, a kereszthalál, Kajafás palotája, katonák, csúfolódás, ütlegezés, vérző test, Kálvária, az önmegfeszítés, a sötétség, a föld megrengése, a sírok megnyílása, bűnbánat). Mindezek valójában egy profanizált szenvedéstörténet, passió kellékei, amelyek további, a világi költészetből ismert motívumokkal keverednek sajátos, hagyományosan nehezen definiálható műfajt is teremtve.

Kérdés: Kapucin kizárólagos leleménye-e mindez, vagy van előképe, mintája, mű, amelynek – legalábbis az alapeszmét illetően – inspiratív szerepe feltételezhető. Az irodalomtörténet-írás ismer egy 17. századi német jezsuitát – Friedrich Spee-ről van szó –, akinek *Trutznachtigall* c. gyűjteménye közismert volt a 18. századi Európában, s aki Theokritosz és Vergilius mintáit követve írt eklogá-

kat, amelyekben Krisztust a mitológiai pásztor: Daphniszként ábrázolja. Alojz Jembrih konkrét eklogákat is említ: *Ekloga oder Hirtengesang von Christo, dem Gekreuzigten, unter der Person des Hirten Daphnis und dem Gleichnis eines jungen Wildes. Ein Hirtengesang, darin zween Hirten, einer nach dem andern, mit verschiedenen Gleichnissen den gekreuzigten und auferstehenden Jesum unter der Person des Hirten Daphnis poetisch besingen.* Van egy újabb költeménye is – *Der gute Hirt des Evangeliums sucht das verbrene Schäflein* –, amely már címével is alludál a Kapucin-művel való rokonságra, alábbi strófája méginkább:

In Wäldern und in Klüften
Durch Wiese, Berg und Thal
Und müd' an Bein und Hüften
Such' ich dich überall.

Jembrih további strófákat is megfigyelt, amelyek a recepció potenciális példái. A keresgélő pásztornak úgy tűnik: mintha a nyírjesben az elveszett állat tűnne fel, ám odaérkezve azt látja:

Oh weh doch meiner Lenden!
Ich werde schwach und krank!
Mich streiten aller Enden
Die Birkengerten schwank.
Und ach, der Pein und Qualen!
Das Tierlein ist entwischt...

Egy bokorban ismét látni véli a bárányt, be is bújik, de hiába, ott sem találja:

Hab' mich umsonst verletzt
Nur an den Dornen spitz,
Das Haupt, so arg zerfetzt,
Ist mir woll Gut und Hitz'.

Végül azt reméli: a Kálvárián találja meg elveszett juhocskáját, fel is megy oda. Az eredményt a záró strófa tartalmazzák:

Doch dorten, ja, wo droben
Auf jener Schädelstatt

*Ein Kreuzbaum sich erhoben,
Die Äst' gebreitet hat,
Dahin, um dort zu rasten,
Bedünkt mich, nimmt's den Gang:
Auch ich will dorthin hasten,
Dass ich es endlich fang'.
Kann kaum die Beine haben,
Kann mich noch halten kaum;
Du muss mir Stütze geben,
Du starker Eichenbaum.
Ach, Schäflein, auserkoren,
Bist doch mit mir verloren,
Muss nun wohl sterben doch.*

*Die Arme ausgebreitet
Will hier dein warten ich;
Das Leben ist verleidet
Mir, säumst du länger dich.
O Vater, dir hu Händen
Nun meine Seele reist;
Zu dir muss ich nun senden,
Gen Himmel meinen Geist!*

A Dukát és Jembrih megfigyelte egyezések, recepciós jelenségek semmit sem vonnak le Kapucin művének értékeiből, eredeti alkotásként kell számontartanunk, amelynek anyagát szerzője szuverén módon használja és formálja a kaj dialektus nyelvi hangszerelésében. Műfaji tekintetben is új utakat jár: szakít az epikai dominanciával, de annak elemeit felhasználva színezi művét a líra korabeli eszköztárának felhasználásával, kihasználva a történet kínálta drámai szituációkat is. Definiálása épp ezért összetett, a problémát legszerencsésebben Dunja Fališevac oldotta meg „bibliai tematikájú narratív műnek” nevezve, amelynek karakterét jelentősen formálja az allegorizáló szándék, s amely az *epilium* és a *conchetto* fogalmával egyaránt illelhető. (Dunja FALIŠEVAC: 1993. 122-123.)

A mű bibliai alapeszméjéből fakadóan a *Nebeski pastir* további sajátjaként a morális-etikai és didaktikus szándék említendő, amely a kaj horvát barokk költészet hagyományának átörökítése – anélkül, hogy annak formai rekvizitumait szorosan követné. Megelégszik a bibliai példázat tanításának kiemelésével:

Jézus, mint jó pásztor azért jött el e világba, hogy a pásztor nélküli és elveszett bárányok támasza legyen, a nyáját egy akolba gyűjtse. A tanító szándékot segíti a mű narratívája, a már-már naív elbeszélésmód, az olykori dialógusok, a barokkból mértéktartóan átvett stílusjegyek (ismétlések, felsorolások), s persze a természet újszerű ábrázolása: a táj, a város, az erdő, a folyó leírása, perszónifikálása. S ez az a pont, ahol Kapucin már egy új stílusirány: a rokokó eszközeihez is nyúl. A természet idilli leírása a rokokó pasztoráljait asszociálja, olyan toposzai sorakoznak fel, mint az éji csöndben a vándornak utat mutató sápadt holdfény („Kada sve je tiho, kad mesec pokaže // Malu svetlost, puta da putniku kaže”), a zöld ágak között nyugovóra térő madarak („Po zelenom sveržju kad’ ptice sediju // Pod kreljuti kljune denu, ter zaspiju”), a sebes vízű, hús patak („voda bistra, hladna”), a szép, hús, árnyas zöld erdő („loza, lepa, zelena, i hladna”), mely őznek, szarvasnak menedéke („Sverži pokrivaju serne i jelene”), s amely gerlice, széncinege, csalogány otthona („grlica, seničica, slaviček”), s daluk teszi kellemetessé a vadont, ahol derű honol („vse veselo”), s ahol egykor a pásztor juhait legelészték („sve ovce pasle, lepu travu jele”), ő „pedig pásztordalokat játszott kicsiny furulyáján” („Ja sem onda lepo v žveglicu prebiral, // Pastirske popevke po redu izbiral”). Mindezek hatásosabb illusztrációjaként két részletet közlünk eredetiben és fordításban:

Vreme je dospelo, sunce svoje trake
Skrivati počelo pod černe oblake.
Kad’ po malo počne dohajati tmina,
Da ne bilo zračno videt zemlje lica.
Ljudi kad od dela prestali, počiva
Kada marha trudna pokoja vuživa.
Po zelenom sveržju kad’ ptice sediju,
Pod kreljuti kljune denu, ter zaspiju.
Kad’ z guščave vuki, z duplja pako sove
Van izidu, stara mlade van pozove.
Kada vse je tiho, kad mesec pokaže
Malu svetlost, puta da putniku, kaže.
Onda pastir tužni ovcu ide iskat,
K potoku Cedronu ovak počne vikat:
O Cedron! O voda! Lepa, bistra hladna,
Vu koje se hrani vnoga riba gladna.
Voda, ka’si vruče vnoge razhladila,

Takaj žedajuče zdravo napojila.
Prestani! Ne teci, niti tak tak ne ruži!
V nočnom miru, vsaki prot' tebi se tuži.
To Cedron začuje, ter kakti prestrašen,
Jošče bolje ruži; od glasa preplašen.
Pastir, kak to vidi, kriči: slatka voda
Ne beži, ne boj se mojega prihoda.
Ja sem pastir, koji večkrat sim dohađal,
Ovce moje vsak; dan ovde sem napajal.
Stotinu sem imal, jednu sem kvaruval,
Zbog koje se budem do smrti žaluval.
(Iz *Pastir pri potoku Cedron ovu išče*)

Lassan sötétedik, immár nyugszik a nap:
Sugárát elrejti szürke felhők alatt.
Nyomul a sötétség, sietős a dolga:
Földünknek orcáját napsugár ne lássa.
Megpihen az ember, otthagya munkáját –
Fáradt igavonó – élvezi nyugalját.
Zöld lomb sűrűjében madarak megbújnak,
Elszunnyadnak szépen, csőrük szárnyuk alatt.
Lopakodik csendben cserjésből a farkas,
Odvából a bagoly fiókát csalogat.
Csendes immár minden, fénye sápadt holdnak,
Mutat gyéren utat vándornak, utasnak.
Most indul a pásztor bárányát keresni,
Cedron patakához ekképpen kezd szólani:
Ó Cedron! te sebes, kristályvízű patak,
Éléstára s hona az sokféle halnak,
Hús habod melegben ad enyhét sokaknak,
Oltja szomját gyakran eltikkadt vándornak.
Álljon meg folyásod és ne csúfolódjál!
Élj békességben, ne légyen panasz rád.
Hallván szavát Cedron, megriad hirtelen,
Tovább csúfolódik, s fut még sebesebben.
Ezt látva a pásztor fennhangon kiáltja:
Ne menekülj tőlem, nem jövök hiába.

Emlékezzél reám, vándorló pásztorra,
Nyájamnak volt vized éltető forrása.
Száz juhom volt éppen s egy most odaveszett,
Halálig siratom, lévén legkedvesebb.

Zdravo loza, lepa, zelena i hladna!
Vu koje se hrane ptice, i zver gladna,
Zdravo lepo drevje! Kojega zelene
Sverži pokrivaju serne i jelene.
Pokojea kitah vnoge ptice site
Sede, druge jedu, doklam se zasite,
Gerlica sedi vu hladu, ter gerče,
Jeden golub guče, drugi mimo ferče.
Tutač mlade zove, sova pofučkava
Senčica hranu svojem mladom daje.
Slaviček on dragi *fifi* milo fiče,
Negda pako *čog* *čog* visoko zaviče!
Loza! Nut pri tebi vidim vse veselo,
Ah da bi i mene veselje dospelo?
Loza! Razveseli tužnoga pastira,
Koji vnogo put sim ovce dotira.
Kad se ovce pasle, lepu travu jele,
Vu hladu ležale, na sve' vune bele.
Ja sem onda lepo žveglicu prebiral,
Pastirske popevke po redu izbiral.
(*Iz Pastir ovcu v loze iščuč šibjem se bije*)

Zöld erdő, hús, árnyas, hozsánna tenéked!
Ki madárnak s vadnak ím adsz menedéket.
Hozsánna a fáknak' a sok szép zöld lombnak –
Őznek és szarvasnak oltalmul szolgálnak.
Ágak sűrűjében madársereg honol,
Üldögél, csicsereg, keres táplálékot.
Zöld lomb árnya alatt gerlice szól szépen,
Turbékoló galamb párjával ott fészkel.
Rikolt bagoly, s madár hívja fiókáit,

Széncinege amott óvja kicsinyeit.
Csalogány szól szépen, lágy dallama kedves,
Fel-felkiált olykor, hangja most erősebb.
Ó erdő! mily derűs lombjaid közt minden,
Bár jutna ily derű nékem is hűvösben!
Nyújtsál vigasztalást bánatos pásztornak,
Aki egykor nyáját delettette nálad.
Juhai legelték illatos füvedet,
Csendesen kérődzve olykor megpihentek.
Akkor elővette kicsiny pásztorsípját,
Vitte a szél szerte pásztoroknak dalát.

Példáink konklúziója. A mű szakrális szegmense korántsem zárja ki a *pásztorál* jelleg hangsúlyos megjelenését, amelynek az idill mellett a *pásztor*- és a *bárány-toposz* éppúgy kellékei, miként a természetábrázolás, amelynek szöve-déke helyenként a szentimentalizmussal való rokonítás lehetőségét is kínálja.

Végezetül a versforma kérdéséről kell szólnunk – lévén, hogy a Kapucin-filológiában mintha némi bizonytalanság mutatkozna e tekintetben. Dunja Fališevac határozottan állítja: a mű kétszer rímelő tizenkettősökben íródott (djelo je „u dvostruko rimovanim dvanaestercima prepričava biblijsku parabolu”) (Dunja FALIŠEVAC: 1993. 121.) – mintegy sugallva, hogy a verzifikáció a dubrovni-ki–dalmáciai epikus költészet meghatározó formai keretével rokonítható. Ez a későbbi keletkezésű *Horvaczka vitija* verselésének ismeretében nem kizárható, ám a *Nebeski pastir* versszövegét tüzetesen vizsgálva sehogyan sem leljük meg a kettős rímelés következetes jelenlétét, a belső rímek csupán véletlenszerűen bukkannak fel, ami arra vall: Kapucin itt még a Magdalenic és kortársai tizenkettőseit látszik követni.

Kapucin legsikerültebb, legkiforrottabb műve a *Horvaczka od Kristussevoga narodyenya vittia* (Horvát ének Krisztus születéséről.) A szokatlan műfaji fogalom: *vittia*, *vitija* egyaránt jelent *pjesmat* (ének, vers, carmen), *poesist*, *poemat* (Vladimir MAŽURANIĆ: 1908-1922. 1581.; Alojz JEMBRIH: 1999. 122.), s mert a *vitij* szó jelentése *rheter*, *govornik*, azaz: szónok, a *vitija* „retorikus vers, versbe szedett magasztos szónoklat, panegyricus” („*vitija* je pjesma retorička, stihovani uzvišeni govor, pangirik”). (Alojz JEMBRIH: 1999. 123.) Miként a *Nebeski pastir* esetében, itt is felvetődik az eredetiség kérdése. Dukat az eredetiség mellett tört lándzsát, Alojz Jembrih viszont arra figyelmeztet: a *Vitijat*

alaposabban össze kell vetni a német Joachim Meier: *Ein schöne neue comedia von der Geburt Jesu Christi unsers Heiland und Seligmachers, jetzt zum ersten der Jugend zum besten in Druck verfertigt, gedruckt im Jahr 1693.*, Georg Christoph Schwänlein: *Weihnachten von dem verheissen und erschienen Kindlein Jesu* (megjelent Göttingában 1660-ban), valamint Julius Tode: *Die Geburt Jesu Christi* c. munkáival. (Alojz JEMBRIH: 1999. 127-128.) Jembrih igéri az egybevető elemzést, amely vélhetően új szempontokat kínál majd a *Vitija* további interpretációjához. A műről Dukat elemzése óta eddig kialakult képet, ha módosítják is majdani eredményei, a Kapucin-mű kaj horvát irodalmon belüli értékrendjét azok nemigen fogják negatív befolyásolni, csökkenteni, ellenkezőleg: a kreatív recepció szintagmával illelhető módon teszik teljesebbé a műről alkotott eddigi irodalomtörténeti képet.

A *Vitija* panegirikusként történt jellemzése leegyszerűsítés, a műegész kompozíciós struktúrája ennél többet sejtet, amit az eddigi interpretációk többoldalúan igazoltak is. Már Vladoje Dukat felhívta a figyelmet a dráma műnemére utaló jegyekre, amelyek a középkori misztériumjáték egyfajta „reinkarnációját” jelenthetik, s ezt Dunja Fališevac is megtoldja, amikor kifejti, hogy vélelme szerint a mű „[...] a középkori karácsonyi játékok hagyományához kötődik, amelyek többnyire epikai megformáltságot mutatnak a perszifikált alakok dialogizált megnyilvánulásaival [...]”, s a dialógusok is a középkori műfajváltozatban megjelenő párbeszédekkel mutatnak rokonságot, s nyoma sincs bennük az újkori dráma jegyeinek. (Dunja FALIŠEVAC: 1995. 219-220..)

A középkori gyökereket látszik igazolni a művet átszövő humor, a 18. század végi embertől még korántsem idegen, a középkori misztériumjátékokból származó naiv előadásmód, a gyakori jelképszerűség, a Pavel Josef Šafařík emlegette kedélyesség („gutes fröhliches Gemüt”), ami így együttesen – a szakrális tematikai maggal szimbiózisban – inkább a világiasság, semmint a bigott vallássosság irányába mutat. Az is Šafařík észrevétele volt, hogy a szakralitás mellett nyoma sincs az obszkurantizmusnak. (Paul Josef ŠAFAŘÍK: 1865. 327.) Mindez egybehangzik Mihovil Kombol mértékadó méltatásával, aki a „legérettebb” Kapucin-művet látta a *Vitijában*, amelyben az egész világ örvendezik Krisztus születésének. A perszifikált év hónapjai egymást követve s egymással versengve küldik fohászaikat az ég felé, kérve, hogy őket ajándékozza meg az Úr a Megváltó megszületésének idejével; az éjszaka és a nappal is beáll a versengők közé, sőt a „Föld” és a „Planéták” (Mars, Merkúr, Jupiter, Vénusz, Saturnus) között is vita támad az isteni gyermek fogadását illetően, aki végül a betlehemi istálló jászlabán talál bölcsőhelyet, de a szalma és a széna között is vita támad:

melyikük kínál a gyermek Jézus számára méltó fekhelyet. (Mihovil KOMBOL: 1961². 404-405.) A történet a világ teremtésének pillanatával indul, majd az első emberpár, Ádám és Éva bűnbeesésének elbeszélése következik, aztán utalás a négyezer esztendőös várakozásra: a Messiás eljövételére. Az Úr ennyi idő után békélt meg a bűnbeesett emberrel, s ahogy a szent várakozás ideje eljött, kezdődik a készülődés a Megváltó fogadására:

Vsaki mesec rad bi, tako srečen biti,
Kristuš došel da bi, vu njem se roditi.
Zato vsi, kak mogu, redom verno prose,
Inštancije svoje, berzo ki Bogu nose.

Minden hónap vágya: legyen oly szerencsés,
Világnak Krisztusa őbenne szülessék.
Ezért hát mindnyájan szépen fohászkodnak,
Sok szép imádsággal Istenhez fordulnak.

Minden hónap elmondja: mi történik a földön az ő uralkodása idején, s miként a régi kalendáriumokban, apró „életképek” vallanak az adott hónapban zajló létformáról, eseményekről. A győztes a december lesz, s itt Kapucin szépen gördülő sorokban adja elő az angyalok megjelenését, a pásztorok és a napkeleti bölcsek látogatását a betlehemi jászolnál:

Angel božji z Neba stupi,
Ter pastirom bliz' pristupi.

Od angela svetlost shaja,
Al' pastire strah obhaja,
Onda angel pregovori,
Ovak proti njim govori:

Nikaj se ne bojte pastiri pobožni,
Vu Betlehem pojte, onde je Bog zmožni.
Sada se narodil, najdete detece,
Sveta je pohodil; sad Majka v jaselce
Ono položila, ar nigdar drugoga
Stana ni dobila, za sina dragoga.

Pojte! Malo dete pozdravete! k tomu
Dare donesete, ar imate komu.
Vu malom detetu vidli bute Boga,
Na veselje svetu, sada rodenoga.
Kad to reče, glasno angel zapopeva!
Vse postane jasno, ves šereg popeva:
Dika Bog! Dika! Naj bu čast, i hvala.
Naj bu prevelika, od sad se davala.
Ovak spevajući koruši angelski,
Idu letajući vu orsag nebeski.
Pastiri su nato zburkani postali,
Čudeći se nato zvan sebe ostali.
Najstarejši reče: hodmo bratja gledat,
Hodmo iskat sreče, ni potrebno zvedat.
Je li tomu tako? Bog nam je obznanil,
Po angelu svomu; on nas nije vkanil.
Onda vjemu berzo dare, ter deržeči,
Nose njemu, vsi se zato veseleči,
Pred štalicum stoje, v štalu noge stave
Dalje it' se boje, nazad se postave.
Jen korači dalje, drugi, tretji, vsi skup
Bliže se povlače, vsi staneju na kup.
Perv' ovcu položil pred jasje, drug' pako
Jabuke priloži, tretji cvetje vsako
Detetu podajte, neki globua, gerlicu,
Neki mlado janje, nek' oreha, slivicu.
Jančec zabekeče! Gerličica derči
Po štalice, ovca ne zna se kam verči.
Dete janca gladi, po vune z ručicum,
Poleg njega stoji golub z gerličicum,
Gerličica guče, dete mati gleda,
Golub sim tam ferče, pak k detetu seda,
Pastiri se čude, puni su veselja,
Odhajati bude, al' na to ni želja!
Al' kad mora biti, zaplakani zidu
Iz štalice, kad ni drugač, tak odidu.
Idu nazad Boga hvale spevajući,

Da su njega v štale vidli, tam budući.
Žuhke suze toče, vsak žalosten biva,
Gledeč potreboče, v keh dete prebiva.
Zato jeden reče: ah vre je ispunjeno
Kaj prorok izreče, ar je vučinjeno
Da dojde na svoje, oni ga ne primu,
Ah grehota koja, hite ga na zimu.
O Betlehem ružni! Ti jesi pretiral
Boga, on ni kužni zakaj si ga stiral.
Imaju kvartira pri tebi tolvaji i tati,
Nigdar njih ne tira, moreš stana dati.
Po hižah se vode tepci, skup z igraši,
Po palačah hde, zločesti pajdaši.
Ti takove na stan prijemlješ, ter hraniš,
Tiraš Boga na stran, v hižu iti braniš.
Nekaj strela pade, reče drug', popali
Ki stana ne dade, bud' velik, al' mali.
Naj se zemlja vdere! Tretji pregovori,
Nekaj vse požere, al' kuga pomori.
Zverhu Betlehema vsi se serde, jade,
Da za Boga nema stana, moga dade.

Metemtoga zvezda nova se iskaže,
Poganinom, ona vsa poveda, kaže.
Tri kralji od ishoda za zvezdum šetuju,
Vnogo dnevov hoda, po zime putuju.
Kad do Betlehema blizu došli bili,
Pastiri zevsema postali plašlivi.
Černe zagledali kad jesu Harape,
Njihove gledali duge halje, kape,
Kad vide gamile, koje stroške vnoge
Na sebe nosile, vsi poberu noge.
Kralji idu bliže, zvezda zverhu štale
Stoji, niti se zdiže: kralj Bogu hvale.
Z velikum čenostjum v štalicu se sprave,
S pravum pobožnostjum detece pozdrave.
Prvi škrinju odpre, gde bil temnijal beli,

Na slugu se podpre, klekne, ovak veli.
Mi smo iz ladanja, plemena onoga,
Kojeh pređi zdavnja, preganjali Boga.
Cirkvu oplenili, ves kinč, srebro, zlato
Van znosili, nuter nanosili blato.
Oni su proroke, koje narođenja
Poslal si svedoke, Tvoga vtelođenja.
Preganjali; k tomu sebi pomorili,
Akoprem nikomu, nikaj krivi bili.
Anda zbog krivice sad ove klečimo,
Da tvoje pravice za dosta učinimo.
Donesli smo, na včinjene kvare.
Mi Te valujemo Boga, skup človeka,
Z darmi poštujuemo, koji si od veka.
Onda gore stanu, ter slatko ručicu
Kušaju po danu, detece vu licu
Veselo videči, za Boga spoznaju,
Vu njega gledeči, hvalu, diku daju.

Mennyből le a pásztorokhoz
Úr Angyala alászállott.

Fényessége széjjeláradt,
Félemlítvén pásztorokat.
De az angyal most megszólal,
Szól hozzájuk így szavakkal:

Semmit se féljete ti hívő pásztorok,
Úrhoz Betlehembe tüstént induljatok.
Ma született kicsiny gyermeket találtok,
A bölcsője nem ring, mert egy rongyos jászol.
Mert hogy anyja nem lelt néki szállást máshol.
Kisdedet köszöntni nyomban induljatok.
Vinni ajándékot el ne felejtsetek,
Istent látjátok ott, mint piciny gyermeket,
Ki ma megszületett világ örömére.
Néik szólva így en itt énekbe kezdte,

Lőn világosság s fény, angyal sereg zengett:
Az Úrnak dicsőség, hála és dicséret.
Az angyalok kórusa szépen zengedezve
Szárnyat suhogtatva felrepült a Mennybe.
Pásztorok közt ekkor nyugalanság támadt,
Félelem arcukon, lelkükben csodálat.
Megszólal az öreg: menjünk el megnézni,
Milyen e szerencse, most megtudakolni.
Így igaz-e minden? Isten tudtul adta
Angyali sereggel, ő tán nem ámitna.
Gyűjtöttek nagy gyorsan sok szép ajándékot,
Indulnak is nyomban, hozva vidámságot.
Rongyos istállóban tétován hogy léptek,
Szegénységet látva mind visszahököltek.
Elölép egyikük, majd másik s harmadik,
A félelem bennük szép lassan eloszlik.
Bárányt tesz az egyik, jászol mellé, szépet,
Piros almát másik, virágot, fehérét.
Ki galambfiókát, ki gerlicét hozott,
Ki kis szopós bárányt, ki szilvát meg diót.
Béget a kis bárány, gerlice megriad,
A juhocska tétován ide-oda szalad.
A bárányt a kisdéd simogatja szépen,
Galamb száll melléje a kis gerlicével.
A galamb turbékol, a kisgyermek nézi,
Ámuló pásztorok: csodálja mindenik.
Kéne már menniük, nincs bennük készítés,
Kicsordul a könnyük, az elválás nehéz.
Elindulnak mégis, az akol mögöttük,
Istent dicsőítik, hálaszó énekük.
A rongyos istálló szomorítja őket,
Sírnak, a bánattól hullatva könnyeket,
Látván, a kisgyermek hogy szenved szükségét,
Egyikük megszólal: ím elkövetkezett,
Próféták jóslata lám, beteljesedett:
Jőve övéihez, kik be nem fogadták,

Jaj, micsoda vétek: télben kitaszíták.
Ó, te rút Betlehem! Uradat kiűzted,
Pedig nem fekélyes, ó, ezt miért tetted?
Aadtál szálláshelyet tolvajnak, rablónak,
A szeplőtelen meg így kitaszítottad.
Csavargó és kártyás otthont nyert házádban,
Teli a palotád aljas cimborákkal.
Befogadsz ilyeneket és jól tartod őket,
Kiűzöd az Istent, ki házádba jöve.
Nyílzápor hulljon rá – ekképp szól a másik –,
Ki nem adott szállást, legyen nagy vagy kicsi.
Föld is mozduljon meg, szól most a harmadik,
Tűzvész eméssze meg, pusztítsa a pestis.
Íly szókkal átkozák Betlehem városát,
Hogy Mindenség Urát szállás nélkül hagyá.

Ím a fényes csillag újból felragyog most,
Titkot elárulva szól a pogányokhoz.
Jó is három király csillagot követve,
Jönnek napokon át, utazván nagy télbe'.
A hogy megérkeznek Betlehem falához,
Ámulnak s bámulnak a szelíd pásztorok.
Lévén mind szerecsen, úgy tudják: arabok,
Egyik turbánt visel, mindhármon kaftán volt.
Nézik tevéiket, rajtuk a sok málhát,
Cipelvén terhüket szedi mind a lábát.
Megáll most a csillag – jel a királyoknak:
Bémenvén akolba dicsérik az Urat.
Alázatos szívvel lépnek az akolba,
Ajkukon üdvözlét, szívük áhítata.
Egyik szelencét hoz, drága tömjén benne,
Támasza szolgáló, így szól térdre esve:
Honunk messzi ország, régi nemzetségünk,
Mindenségnek Urát üldözte mi ősünk.
Templomát lerontá – arany- s ezüst kincsét
Mindet elorozá – istállóvá tévé.
Jöttöd hirdetőit, a szent prófétákat,

Tanúságtevőit testté válásodnak
Elűzte s levágta, a halálba küldte,
Noha mindnyájának nem volt semmi bűne.
Tudva e büntettet, mi most térdet hajtunk,
Igazságot Neked ekképp szolgáltatunk!
Az emberiségnek s nekünk Istenünk vagy,
Immár kit ismernek örökkévalónak.
Felállnak most szépen, fogván kezecskéjét,
Hogy csókkal illessék, s arcát hasonlóképp.
Látva vidámságát, Istent felismerve,
Dicsérik s csodálják, hála a szívükbe’.

A *Horvaczka vitija* nemcsak kompozíciója, a klasszikus poétikák műfaji kategóriáit elegyítő formai kerete, valamint verselése okán is *novum* a kaj horvát epikus költészetben. Amíg a *Nebeski pastir* verzifikációja csupán páros rímű tizenkettősnek minősül, addig a *Vitija*-ban a maga eredetiségében jelenik meg a kétszer rímelő tizenkettős, s szerzője következetesen meg is tartja azt a mű egészében. Tesz ugyan kivételt: szövegében megjelennek az ötös, hatos és nyolcas sorok is, megfelelő funkcióban.

Kapucin életművének jelentőségét a kaj irodalom fejlődéstörténetének kontextusában lehet tárgyszerűen mérlegelni, róla értékítéletet megfogalmazni. Vladoje Dukat, párhuzamot vonva a *Vitija*, valamint Mavro Vetranović *Prikazanje od poroda Jezusova* (Szinjáték Jézus születéséről) és Gleđević *Porodjenje Gospodina* (Az Úr születése) c. azonos tárgyú művei között, arra figyelmeztet: amíg az utóbbi szerzők a „mediterrán reneszánsz” szellemében íródtak, Kapucin „német karácsonyi játékok [Weihnachtsspiele] karakterét követi, ám – ezt már mi teszszük hozzá – jelentősége korántsem kisebb amazokénál. Az európai *Aufklärung* kontextusában lehet, hogy konzervatív jelenséggént hat, ám a horvát, és általában a közép- és kelet-európai felvilágosodás fáziskésésének ismeretében korántsem anakronizmus.

A Kapucin-életmű egésze pedig a kaj irodalomtörténetében jelentős előrelépés a világirodalom irányában...

Kaj horvát *aufklärismus* és *antiaufklärismus*

A 18. századi kaj irodalom fejlődését nyomon követve a késői barokk jegyek, a vallásos tematika továbbélése, a klasszicizmus és a rokokó színeinek halvány

árnyalatai mellett további specifikus jegyként a dráma műnemének robbanásszerű felfutása, Katarina Patačić költészetével a világi líra markáns megjelenése, Grgur Kapucin munkásságával az epikában szintén egyfajta világi tematika megjelenése konstatálható. Maksimilijan Vrhovac és Josip Keresturi életpályája a jozefinizmus lenyomataként is értékelhető, az előbbit viszont – úgy tűnik – már a magyar jakobinus mozgalom is megérintette. Eddigi ismereteink szerint a 18. század végén a kaj irodalmat a francia forradalom eszméi is elérték, ám ezek recepciója két, nem éppen költői remeklésben manifesztálódott: a *Paškvil* (a továbbiakban: *Pasquillus*) volt az egyik, a másik a *Fama volat*. Ezek reflexiója volt a *Horvat Horvatu horvatski govori* c, ma már bizonyítottan Grgur Kapucin szerzette felvilágosodásellenes ének. A *Pasquillus* egy példányát Vrhovac hagyatéka őrizte meg az utókornak, egy másolata Hajnóczy József iratai között maradt fenn. Jellemző, hogy a 19. század végéig a kroatisztika művelői nem igen vettek tudomást róluk, igazi méltatásukra a 20. században került sor. (Olga ŠOJAT: 1970. 211.)

A *Pasquillus* 1794-ben, a *Fama volat* 1796-ban készült. A *Pasquillus* a kutatás számára Benda Kálmán, Hadrovics László és Szeli István jóvoltából vált hozzáférhetővé, (K. BENDA-L. HADROVICS: 1956.; L. HADROVICS: 1957.; SZELI István: 1965), míg a *Fama volat* korábban eltűntnek hitt kéziratát Olga Šojat fedezte fel Ivan Tkalčić hagyatékában, amelyet ma is a Horvát Tudományos és Művészeti Akadémia Levéltárában őriznek. (Olga ŠOJAT: 1970. 217.) Az előbbi vers teljes címe: *Pasquil Od nekoiega Horvaczkoga vrednoga Quilotine Franczuza vu Zagrebu van dan vu Fassenszko vreme rasztepen 1794*. (Olga ŠOJAT: 1970. 215.) A szöveg egy változatát Vrhovac is ismerte, mint említettük, hagyatékában meg is található az általa birtokolt példány, amely alapján Szeli István – tévesen – a szerzőben a püspököt gyanította (SZELI István: 1968. 192.), míg mások, a kézírás hasonlósága alapján, Tituš Brezovačkit említik szerzőként. (Olga ŠOJAT: 1970. 216-217.) A *Fama volat*nak fennmaradt egy prózai latin fordítása is, amelyről Olga Šojat okkal feltételezi, hogy az feljelentő céllal készült, amelyen két különböző „jelzés” (iktatószám?) olvasható: „ad A 13469” és „ad A 4258 800”. Mindkettőnek további közös jegye a radikális egyház- és feudalizmusellenesség. A névtelen szerzők jól ismerték a francia forradalom célkitűzéseit, eseményeit, de járatosak voltak a korabeli, azaz a 18. századi magyarországi pasquillus-költészet szövegvilágában is – lévén, hogy ez utóbbi versanyag kézíratos formában terjedt országszerte. (LŐKÖS István (szerk.): 1989.) Ezt sejteti a kiforrott strófa- és rímtechnika, a műfajra jellemző képi világ, a nyers, de változatos nyelvi kultúrára épülő szatíra. A két szöveg

gondolatmenete, tematikai felépítése között sok a feltűnő hasonlóság, amit az alábbi strófákkal szemléltethetünk:

Pasquillus

Da i odsad muš vse hrani,
domovinu vlovlen brani,
da sam dela puta, mosta,
al' nit ovo nije dosta

Francus za ves svet vojuje,
navuk njegov to valuje;
brani muže i purgare,
samo tere vse hahare.

Fama volat

Muž vas hrani i opravlja,
moste, ceste sam napravlja;
vsa on dela, vsa on plača,
ak' ne osta nit' rubača.

Francuz za to ne vojuje,
niti z mislum tim šetuje,
muž i purgar da se skonča,
Koga tere vsa teškoča.

A papság e versekbeli kritikája, s a földesúr-jobbágy viszony bírálata a költői képek szintjén is rokonságot mutat: a *Pasquillus* szerzője szerint a kanonokok „csak azért lettek, // hogy jól egyenek, igyanak” (kanonike „... su samo zato bili, // da su dobro jeli, pili”), a *Fama volat*ban keményebbek a minősítő szavak: „a pap mindent összerabol”, „eszik, iszik, az oltárnál pénzért maskarát ölt” („pop vre vsa pograbil”, „jede, pije, pri oltaru // za novce igra maskaru”). A *Pasquillus* szerint „az éhségtől a jobbágy meghalt, miközben az uraság ütlegette” („od glada je kmet vumira, // još ga gospon je odiral”, a *Fama volat* szerzője pedig arra emlékeztet, hogy a jobbágy ura parancsára hadra kell hogy keljen, a nemesurak viszont „erre nincsenek tekintettel, // miközben őt elevenen nyúzzák” („ali ova ne gledate, // kad ga živog odirate”).

A fennmaradt példányok tanúsága szerint a *Pasquillus* sikerültebb, gördülékenyebb versszöveg, szerkezete epikus diskurzussal párosul, hangneme többnyire a szatíráé, némelykor durvább, rusztikusabb, de a textus egészét már-már a 19. század politikai lírájának tárgyszerűsége jellemzi. Megírását, a francia forradalom eszméivel való rokonszenv mellett, az osztrák–francia katonai szembenállás és annak belpolitikai következményei is indukálhatták: ismeretes, hogy az udvar az előző év augusztusában az országgyűlésen az újonc verbuválás fokozását kéri a nemességtől – ez a horvátokra is vonatkozik –, s még ugyanabban a hónapban létrejön a Franciaország elleni ún. első koalíció (Ausztria, Anglia, Poroszország, a Szárd Királyság, Spanyolország), ami a férfi lakosság hadrafoghatóságának fokozását kívánta. Ennek tükrében érthető a verset exponáló strófa:

Zakaj išli bi Horvati
prot Francuza vojuvati,
ki vas nigdar ni zbantual,
kak vas vsaki vu valuval.

Azaz: miért mennétek ti, horvátok a franciák ellen harcolni, akik titeket sohasem bántottak, miként ezt mindenki elismeri. Nem perzselték fel házaitokat, nem tiporták le földjeiteket, nem hajtották el jószágaitokat, s nem gyalázták meg asszonyaitokat – szól a folytatás:

Nit je vaše hiže spalil,
nit na polje kad navalil,
vašu marhu ni odgonil,
žene vaše ni oskrunil.

Inkább szövetkezni kellene velük, kik az egész világgal harcban állnak, védik polgáraikat és parasztjaikat, s azokra támadni, akik velük szemben állnak, azaz a koalícióra, elsősorban Ausztriára. Ez a lázító hang nyilván nem független a magyar jakobinus mozgalom törekvéseitől, az azok képviselői (Martinovics, Hajnóczy stb.) ellen indult birodalmi szankcióktól. A továbbiakban a fentebb mondottak indoklása következik: a francia forradalom jelszavaiból következő társadalmi állapotrajz, vagyis a hazai feudális viszonyok kritikája. Mert mit is hirdetnek a franciák: mindenkit azonos jogok illetnek meg („Vsem pravicu jednu daje”), a nemesség léte jogtalan, nem ismerik el kiváltságait („plemenščinu ne spoznaje”), mi emberek valamennyien egyenlőek vagyunk („smo, veli, vsi jednoga, // polenja človečkoga”), akiket az Isten teremtet, mindnyájunk egyetlen szülőatyja volt Ádám, s egyazon föld táplált bennünket, s egyazon igazság oltalmaz:

Jeden Bog je vseh stvoritel,
jeden Adam vseh roditel,
jedna zemlja vse nas hrani,
jedan pravda naj vse brani.

Az istenhitre apelláló érvelés kap nyomatékot a következő strófában, amely szerint mindnyájan egyformának születünk, s ekképpen kerülünk a halál után örök álmra a földbe, amikor az Isten hatalma felmagasztal mindnyájunkat:

Jednako se vsi rodimo
i po smrti v zemlji spimo;
samo krepost Bog zvišnje,
ova naj nas razlučuje.

A további strófákban a nemesség, majd a papság kritikája, illetve a francia forradalom egyházat érintő intézkedéseinek taglalása következik. A papságot támadó strófák hangvétele radikális, a főpapság és a világi papok s a nemesek a kritika tárgya ilyen intonálású strófákban:

Zaterl Francus kanonike
je, vse takve duhovnike,
ki su samo za to bili,
da su dobro jeli, pili.

Nikaj općini hasnili,
vnogem krivice vćinili,
puce, žene kvarili,
malo Boga molili.

Magyar fordítás:

A francia elűz papot,
valamennyi kanonokot,
kik köztük csak azért voltak:
jót egyenek és igyanak.

Semmi hasznot sem hajtottak,
sokakkal ők tettek rosszat,
leányt, asszonyt meggyaláztak,
Istent sohasem imádtak.

Az egyházkritika mellett a francia forradalommal kapcsolatos közvélekedés a további strófák tárgya, ami a tévhitek eloszlatását célozza – magyarázva a jakobinus radikalizmus valláshoz való viszonyát, a háborús helyzet miatti belpolitikai intézkedéseit. Vajon valóban oly „feszlettek” („bludi”) a franciák, „ahogyan a papok mondják” („kak vam duhovniki kažu”), s prédikációikban „hazudják” („kak v prodekah večkrat lažu”) – teszi fel a kérdést a versszerző,

majd előadja ellensúlyozó érveit: háborús helyzetben a polgár készséggel kell hogy áldozzon pénzt a haza védelme érdekében, a hit kérdésében pedig állítja: valótlan, amit az egyház hirdet, hogy ti. a franciák az istenfélő embereket úgy terelik, miként a juhokat vagy az ökröket szokás:

Ne verujte, ljudi, toga,
da bi Francus tajil Boga,
da pobožne posvud kole
kakti ovce ali vole.

Magyar fordítás:

El ne higgyed soha ember;
a francia tiltja Istent,
hogy hívőket úgy terelget,
miként birkát és ökröket.

A franciák „apológiája” után a paraszti sors, a jobbágy-nemes viszony áll a záró strófák középpontjában. Szemléletes képek sorakoznak a parasztokat sújtó nyomorúságról és terhekről: a társadalmat „tápláló”, a „hazát rabként védő”, „utat, hidat építő”, s még hídvámot is fizetni köteles parasztról, majd az úrról, aki viszont „harács” fizetése nélkül jár-kei a paraszt építette hídon, mint egy „hárembasa”, s közben

sír a paraszt keservesen,
amíg ura bálteremben
kurvájával vidámkodik,
a paraszt meg szomorkodik.

Az eredeti szöveg:

Sto krat žuhko muš se plače,
kad po baleh gospon skeče,
i svojum kurvum se veseli,
kada muš od tuge cvili.

A franciák elleni háború csak tetézi nyomorúságát, ami az Istent is elszomorította – látva: „hiába küldte Fiát a földre” („Ove gledeč Bog krivice: ni na zemlje več pravice, // zahman bil sem poslal sina”): „Eredj, mondja, guillotine // a papokat öld meg először” („prvič razaj duhovnike”), akik csak szavakkal, s nem tetteikkel vállalnak engem” („koji z rečmi me valuju, // s činimi pako zatajuju”). S a folytatás:

Nje ti, kilotina, vmori,
k epulonu v pekel vuci;
naj na veki š njim stanuju,
ar ga verno nasleduju.

Zatem reci plemenitem:
z Bogom došla sem srditem,
ki vam neče več prositi!
neg vas hoče skoreniti.

Kajti nečete spoznati,
Da su muži vaši brati
da zned njih ima vsaki
z vami vu vsem del jednaki.

Zato veli Vsamoguči,
prot kojega nije moči:
zahman su vsa kê dajete,
obladani vi budete.

Nazad hoću dati mužu,
kaj je imal v paradižu;
nit gospoda nit je muža
kad stvorila ruka Boža.

Magyar fordítás:

Nyaktiló és halál rájuk,
potyaleső – pokolra jut,
otthonuk ott lesz mindétig,
s azoké is, kik követik.

Mond csak meg a nemeseknek,
ítélője vagy Istennek,
aki néktek megbocsát'ni
nem fog soha, s feloldozni.

Mert konokul tagadjátok,
a paraszt-felebarátot,
pedig ők is mind tenéktek
egyenrangú testvéretek.

Ekképp szól a Mindenható,
aki ellen nincs hatalom,
hiába is tiltakoztok,
ti csak legyőzöttetek vagytok.

Visszaadom a parasztnak
édenkertjét hatalmamnak,
melyet parasztnak és úrnak
adtam – Isten – ajándéknak.

A vers egésze azt sugallja olvasóinak: amikor a franciák az egyház és a feudális urak ellen küzdenek, valójában a horvát jobbágyparasztság és a polgárság sorsának jobbításáért harcolnak.

Kérdés: milyen mértékű volt a *Pasquillus* s a vele tartalmilag megegyező *Fata volat* recepciója a kaj nyelvjárást használó régióban? Stjepan Antoljak tudni véli, hogy az egyik mű – címet nem említ – egész Zágrábban elterjedt, két ízben ki is nyomtatták, s ezt 1796. október 24-én, az országgyűlés (sabor) idején terjesztették is. (Olga ŠOJAT: 1970. 214.). Emil Laszowski a *Fata volat*-ról írja, hogy azt 1796. október 23-ról 24-re virradóra három kaptoli ház kapujára ragasztotta fel valaki. A *Pasquillus* egy példánya – miként már említettük – Vrhovac püspök hagyatékában maradt ránk, aki 1794. március 17-én kelt levelében ekképp említi: „Nunc providit” = Most jelent meg. (Olga ŠOJAT: 1970. 215.). A Benda Kálmán és Hadrovics László felfedezte, illetve méltatta példányon, cím helyett, ez a német nyelvű szöveg olvasható: *Gedicht, welches an den(!) Freiheitsbaum in Agram gehangen hat* (Költemény, amely Zágrábban a Szabadságfán függött), s hasonlóan egy másik változat felett: *Gedicht welches an den(!) Freiheitsbaum*

in Agram gefunden worden ist (Költemény, amelyet Zágrábban a Szabadságfán találtak). (Olga ŠOJAT: 1970. 223.)

1801-ben a zágrábi Novosel nyomda gondozta *Novi kalendar* lapjain jelent meg egy vers *Horvat Horvatu horvatski govori* (Horvát a horvással horvátul beszél) címmel, kifejezetten forradalomellenes célzattal, amelyet sokáig szintén Tituš Brezovački művének gondoltak. (Olga ŠOJAT: 1970 211.) Milan Ratković 1963-ban meggyőzően bizonyította, hogy az alkotó a századvég népszerű írója, Juraj Maljevec, azaz Pater Grgur Kapucin volt. (Milan RATKOVIĆ: 1963. 303-316.) A vers a két jakobinus ihletésű költemény késői reflexiója, ami viszont arra utal: a magyar jakobinus mozgalom horvát visszhangjaként keletkezett horvát versekkel kapcsolatos nyomozás még 1800 táján is tartott, a *Pasquillus* és a *Fama volat* eszmeisége még mindig jelen volt a horvát köztudatban, sőt a Napoleon vezette Ausztria elleni hadjárat táplálta a franciák iránti rokonszenvet. Kapucin nyilván ezért tartotta indokoltnak megszólalni, versben ellentételezni a franciák, illetve a francia forradalmi eszmék iránti horvát szimpátiát.

Kapucin katolicizmusához és udvarhűségéhez aligha férhet kétség, a Habsburg-ház és az egyház melletti politikai és hitbéli elkötelezettségét már Mária Terézia halála alkalmával elmondott beszédével bizonyította. Az aulikus beállítottságú költő s a katolikus pap szólal meg most is – elutasítva a francia földről elindult szabadgondolkodást. (Milan RATKOVIĆ: 1963. 314.)

Kapucin a jelen és a múlt horvátjainak szembeállításával indítja versét – aggodalmát fejezve ki, hogy a kortárs nemzedék „eltévelyedni” lászik. Kilenc esztendeje, hogy a franciák kardot rántottak („Leto vre deveto teče, // da Francuzi vzeli meče”), s most (1801) olasz földön tartják rettegésben a népet („Sad Latinska zemlja plače, // ar Francuzom teške dače”), „Osztrák Lombardia”, Róma, Szicilia szenved miattuk; elrabolták aranyát, ezüstjét, „az egyházat rabbá tették”, s „megyalázták” („Francuzi su vse odnesli, // zlato, srebro v Pariz znesli; // Crikve je su porobili // o grehota! Oskrunili.”). Pusztításuk itt sem állt meg, Furlania, Koruška, Stájerföld is érzékeli „franciáknak dühöngését” („kak Francuzi jesu ljuti”), s nincs nyugalma Szicilia királyának, Szardíniát már meghódították, s veszélyben van Bécs is („segurnosti ne be’ v Beču”). Megfutamodott Milano hercege, s Róma sem lakhelye a pápának („Herceg beži iz Milana // ... stana Pape v Rimu nisu dali”).

„Akartok-e többet tudni ti, horvátok?” – teszi fel a kérdést ezek után, majd válaszul felsorolja a francia forradalom alatt a vallást, az egyházat, a szerzeteseket ért sérelmeket:

Z cirkvih blago su znosili,
zlato, srebro posvojili.
Vse kaj sveto, to su vzeli,
na altar su ženu deli.

Božanstvo su redovniku
z ruk zgrabili, k betežniku
kad ga nosil; na Telovo
prigočeno takaj ovo:

Z procesijum kad su išli,
konjaniki pred nju zišli,
Redovnike rastirali,
Ljudstvo domov pretirali.

Niti naše nit spovedi,
niti Božje zapovedi
Preštimaju, nit cirkvene;
pri Francuzeh vse povene.

Vsaki žive, kak mu drago:
za zemelsko samo blago
Skrb imaju; kaj po smrti
bude, nigdor se ne vrti.

Magyar fordítás:

Sok szent kincset elkoboztak,
vittek ezüst s arany tárgyat,
ami szent volt, lerombolták,
becstelenítették oltárt.

Pap kezéből a szent ostyát
haldoklóét – kiragadták.
S hogy Úrnapja közeledvén,
Elmesélem, ím mi történt.

A körmenet ahogy indult,
reá lovascsapat zúdult,
a papokat mind elűzték,
hívó népet szétkergették.

Szentbeszédet és a misét
gúnyolják Isten igéjét,
az egyházat nem tisztelik,
Frankhonban, lám, ez történik.

Földi létben csak az drága
nékik, ami kincs és pompa;
halál után mi lesz sorsuk,
arra nékik nincsen gondjuk.

E felsorolást követően a prédikációk struktúráját asszociáló fordulattal honfitársait szólítja meg, azokat, akik a franciák győzelmében reménykednek, s – vélelme szerint – várják, sőt kívánják „eljövetelüket” egy jobb világ, a francia forradalom jelszava szerinti egyenlőség és szabadság megvalósulásában reménykedve. A vonatkozó strófák arra utalnak: a *Pasquillus* és a *Fama volat* szellemiségének még a századfordulón, 1800 táján is volt táptalaja a horvátok között:

O Horvati krščeniki,
ki ste dobri katoliki!
Kaj vi na to sad velite?
v vašem srcu kaj mislite?

Vnogi zmed vas su željeli,
v srcu ovak su veleli;
Da b' Francuzi došli simo,
mi jedino to želimo.

*Nam bu onda vsem skup bolje,
onda bumo naše volje.
Onda bumo vsi jednaki,
Gospon bude zmed nas svaki.*

*Mi slobodni vsi budemo,
kmeti više ne budemo.
Nit na delo, nit na tlaku,
Otpuste nam štivru vsaku.*

Magyar fordítás:

Ó, ti keresztény horvátok,
Katolikusok kik vagytok!
Mi lesz erre válaszotok?
Szívetekben mit gondoltok?

Sokan vagytok, kik kívánják
szívből, akik ki is mondják:
jöjjenek csak a franciák,
amit szívük nagyon kíván.

*Akkor mindnyájunknak jobb lesz,
vágyainkból valóság lesz.
Egyenlőek mindannyian,
urak leszünk valahányan.*

*Szabad lesz majd az egész nép,
jobbágyság sem lesz majd többé,
nem lesz robot, sem a dézsma,
adó sem lesz füstre, házra.*

Ismét a prédikációk retorikai eszköztárához nyúl, amikor – mintegy példázatképpen – hosszasan részletezi a forradalom „vívmányait”, amiről – vélelme szerint – a franciaországi változások horvát hívei mitsem tudnak:

O moj človek! kaj govoriš?
Vere ne znaš, kaj tovariš.
Hodi z menum vu Francusku
zemlju, budeš videl gusku.

Francuzi su vsi jednaki;
purgar', muži siromaki.
Gdo kaj imal, vse mu vzeli,
na bogečtvo vse su deli.

Purgar, plati! tak govore,
muža pako otovere.
Ne pitaju, je l' premoreš,
vse daj simo, kaj god zmores.

Purgari vsi hode bos;
kaj štimate, kaj muž nosi?
Z slame plašča, z dreva coklje;
tak nevoljni mužek kloplje.

Marše z štale mu otpelja,
več ga nazad ne dopelja.
Vzeme meso, vzeme kruha,
tak jestvinu, kû si skuha.

Gorice mu vse poseče,
ako prosi, čuti neče.
Vino, veli, ni za muže,
oni nekaj kruh pljuže.

Kaj god imaš, nije tvoje,
veli Francuz, to je moje.
Ja teb' morem vse vzeti,
teb' obesit, z kolom tretí.

Ako pri kom novce čuti,
dojde, krikne: Tiho, šuti!
Škrinje taki i ormare
vse razbije, niš ne mar.

Kaj se goder njemu rači,
vse pobere, poharači.

Nikaj človek ne sme reči,
ako neče se opečti.

Sloboščina to je, vele,
ljudsko blago med se dele.
Vse jednako mora biti,
prav se mora razdeliti.

On ki dela, ki ne dela,
hoče imat svoga dela.
Čudna ova je pravica,
Potrla nju kukavica!

Kaj to nije teška tlaka?
Nad tem trhom vsaki plaka.
Sloboščina to je tužna;
o jedinstvo! Kak si ružna.

Nut! Francuzi ako dojdū,
po zlu onda vsi skup projdu.
Plermeniti, purgar', kmeti,
Francuzi hte vse njim vzeti.

Vi budete neverniki,
ter nikakvi katoliki,
Prejde vera, Bog i duša,
da po smrti plaka kuša.

Tak nedelje, kak i svetek,
prejde skupa i imetek.
Onda bute pravi sužnji,
mal' veseli, vsigdar tužni.

Sad istinu čuli jeste,
ako samo gljuhi neste.
Kakvi bute slobodnjaki?
Kako bute vsi jednaki?

Magyar fordítás:

Ó! ember, te miket beszélsz?
Mert hogy biz ostobán remélsz.
Jöjj most Frankföldre el velem,
lásd a gunarat szemeddel.

A francia egyenlőség:
polgár, paraszt egyként szegény:
vagyonát ki elvesztette,
osztózik a szegénységbe’.

Polgártárs! most fizetned kell,
parasztként terhedet viseld;
Nem kérdezik: kibírod-e,
visznek mindent a közösbe.

A polgár mind bakancsban jár,
s a paraszt mit visel lábán?
Szalmabocskort, s klumpát fából,
abban csoszog meg kolompol.

Viszik portájáról ökrét,
ahová az vissza nem tér,
pénzért vesz majd húst s kenyeret,
délebedjét így főzi meg.

Szőlőtőkét mind kívágja,
ha kérdezed, meg sem hallja.
A parasztnak nem jár a bor,
csak több legyen a búzából.

Amid csak van, nem a tiéd,
francia így: az az enyém.
Tőled mindent el kell venni,
s bitófán fogod végezni.

Pénzt szimatol, így kiált fel:
hallgass, legyél engedelmes!
Ládát, szekrényt feltör nyomban,
s már el is tűnt a haráccsal.

Minden néki tetsző dolgot,
ha kell, ha nem, összelopkod.
Szólni nem mer a kárvallott,
félelemtől reszket legott.

A szabadság azt jelenti:
minden vagyont szétosztani.
Egyenlően mindenkinek,
Igazságot ők így tesznek.

Dologtalan és szorgalmas
várja mind a javadalmat.
Furcsa így ez az igazság,
melyet rombol a gyávaság.

Mi ez, ha nem súlyos teher,
sírva mit mindenki visel.
Nagyon szomorú szabadság,
egyenlőség: minő csúfság.

Jól vigyázz hát, franciákkal,
jön minden rossz, rossz a rosszal.
Nemes, jobbágy és a polgár
valamennyi látja kárát.

Hitét vesztett katolikus
lesz itt majd mind, lelki koldus,
s hit, Isten és lélek nélkül
pokol tüzében részesül.

Nem lesz ünnep, se vasárnap,
semmivé lesz mind a házad,

sorsotok a rabság lesz majd,
kicsi öröm sok bánattal.

A forradalom „vívmányai” tehát korántsem oly ideálisak a valóságban, miként azt horvátországi hívei hirdetik, s hogy további érvelése hatékonyabb legyen, a hazai viszonyok „apológiáját” fogalmazza meg a további strófákban:

Dragi moji! Vsi jednaki,
nigdar bili ljudi; vsaki,
Ovo more vsaki znati,
razum more pokazati.

Naglo gospon mora biti:
drugač kmet' ne bu siti.
Gospon daje kmetu zemlju,
zat' gospoda tlaku jemlju.

Moj kmet! Zemlja nije tvoja!
gospon veli; zemlja moja!
Moja zemlja tebe hrani,
od nevolje, glada brani.

Poveč meni, moj Štefina!
Ivek, Matek i Đurina!
Ki ste ovde, govorete,
odgovorit ak' morete?

Ak' ti gospon zemlje ne da,
kaj bu anda z tebe teda?
Gde buš onda oral, kosil,
kaj buš? Otkud k hiže nosil?

Ne buš imal hiže, hleva,
kamo človek marše deva.
Nit kokoši nit piščeta;
ni li bolje sad za kmeta?

Anda takvaa je pravična,
nit vu ničem ni krivična.
Gospon z gruntom kmet'zdržava,
prav je, da kmet tlaku dava.

Daš gosponu, kaj si dužen,
zato vendar ni si suženj.
Kaj pridelaš, to je tvoje,
al' na mere, moj nebore?

Pod francuzom ne bu tako,
nego teško, vsakojako.
Niti hiža nit tratina
ne bu tvoja, nit slanina.

Niti oreh niti sliva,
Koje zraste v šume gliva,
Niti hruška nit jabuka
Ne bu tvoja; bo bu muka.

Anda, dragi vsi Horvati!
Vre morete dobro znati,
Kakva sreča na vas čaka,
ak' francuska dojde šaka.

Magyar fordítás:

Én kedvesim! Emberek közt
egyenlőség nincs e földön,
sohasem volt, tudnotok kell,
fogjátok fel hát ép ésszel.

Kell lennie uraságnak
sokaknak pedig jobbágnak.
Neki földet ura juttat,
Terméséből ez dézsmát ad.

Jobbágy, tudjad: nem a tiéd
föld, mit művelsz, az az enyém!
Ám ez a föld táplál téged,
ínség, nyomor nem lesz részed.

Nos, Štefina, Ivek s Matek,
s te Đurica, mondjátok meg,
kik is vagytok, s mit beszéltek,
kik heccelnek benneteket?

Ha uratok nem ad földet,
vajon mi léssen véletek?
Hol szántasz majd és hol kaszálsz,
pajtádban honnan lesz szénád?

Házad sem lesz, meg pajtád sem,
jószágodat hová kössed,
nem lesz tyúkod, nem lesz csibéd;
miként most még gond nélkül élsz.

Igazságos jobbágyterhed,
ebben nincsen semmi vétkes:
az úr eltartja jobbágját,
az meg vállalja a munkát.

Robot, tized, adó, dézsma
sújt, de mégsem élsz nyomorba',
ami termett, az a tiéd,
nem számolják mennyiségét.

Hogyha rossz esztendők járnak,
s kenyere vész a jobbágynak,
ura mindig segít rajta,
hazug, aki ezt tagadja.

Francia, ha urad léssen,
minden történik másképpen,

háza, földed, réted bánja,
szalonnád is konfiskálja.

Sem a dió, sem a szilva,
erdőn termő ízes gomba,
körte s alma mind másé lesz,
marad csak a szenvedésed.

Nos, hát kedves horvátjaim!
Jegyezzétek meg jól ti mind,
mily szerencse vár majd rátok,
minő lesz majd frank sorsotok.

E retorikai eszközökben bővelkedő apológia után és mellett – miután megsejtette az esetleges jövőndőt – hatásos záró strófákban az osztrák fegyvereknek kér dicsőséget – remélve a békét, amelyben a „francia légyraj” kirepül végleg a megtévesztett horvát fejekből:

Ja ki komaj više dišem,
vsem Horvatom ovo pišem.
Anda skupa zakriknimo,
ovak Boga oprostimo:

ConCeDe nobIs paCeM!
[MDCCCI = 1801]

Anda, Bože, daj nam mira!
Vre nas tabor v zlo zatira,
Vre je dosta zla, nevolje;
ah, da b' bilo skoro bolje!

Kad francuske muhe zlete,
iz horvatskeh glav izlete.
Onda stoprav dobro bude
tak spametni pravo sude.

Magyar fordítás:

Én, ki sokat tapasztaltam,
horvátoknak most ezt írtam.
Egyként mind most ezt kiáltjuk:
Istenhez fordulva mondjuk:

ConCeDe nobIs paCeM!
[MDCCCI = 1800]

Uram, adj most békességet!
Harcainkhoz dicsőséget,
elég a rossz és az ínség;
hozd el hát nekünk a békét.

Francia zümmögő legyen
horvát főkből kiröpülnek,
jobbra fordul majd az élet,
bölcс igazság: lesz győzelmed.

A fohászt asszociáló sorokkal záruló költemény jelentőségének tárgyszerű definiálása több szempontot figyelembe véve történhet. Méltatni lehet, mint kaj költői nyelvi teljesítményt, amely Grgur Kapucin életműve egésze felől nézve is jelentős, a kaj nyelvű poézis 18. századi fejlődésének egészében pedig a világi témájú kaj epikus költészet nem hanyagolható darabja. A kaj irodalmi nyelv fejlődéstörténetének kontextusában is kiemelkedő költői textus: erre vall a könnyed szövegformálás, a textus lexikája, a következetes formai struktúra (páros rímű hibátlan nyolcas verssorok). Nem kisebb hozadék – megintcsak a kaj nyelvű poézis egészében szemlélve – a vers képi világa. Társadalom- és politikatörténeti aspektusból közelítve konzervatív szemlélete első olvasásra nyilvánvaló, a szociális viszonyok bemutatása a szerzőnek a feudális létmód melletti elkötelezettségét példázza, amit viszont a francia forradalom valóságáról elmond, radikalizmusellenes beállítottságát tükrözi. A *Pasquillus* és a *Fama volat* közvetítette eszmék elutasítása – a bennük megfogalmazott egyházellenesség okán – papi hivatásából következik.

A három vers együttesen a 18. századi kaj irodalom felvilágosodással szembeni ambivalens viszonyának beszédes tükörképe.

A 18. századi kaj horvát líra

A 18. századi kaj irodalom színe – a dráma prosperálása mellett – a líra műnemében is bővül. Erőteljesebb lesz a világi tematika, változatosabb a műfaji spektrum. Mindez a ma ismert kéziratos versgyűjtemények ismeretében állítható – noha jelek szerint – Katarina Patačić például már nyomtatásban is közreadta alkalmi költeményeit. A 18. század eddig hozzáférhető kaj nyelvű kancionáléiban szembetűnő az emberi lét intim szféráját előtérbe helyező költői attitűd: gyarapodik a szerelmi tematika, a természet szépsége fakasztotta érzelmes szólam, amely formai újszerűséggel, változatossággal párosul. Érzékelhető a külhoni irodalmak recepciója; az eddig feltárt versanyag főleg német minták követésére vall, de Katarina Patačić csúcsot jelentő poézisében már az olasz motiváció is jelen van. E költészet egyik „első fecskéje” már a 17. század végén felbukkan, a Šćrbačić kancionálé szövegei között az egyik legjelentősebb textus a *Jur turobna i žalosna zima prohodi* (A szomorú tél terhe immár távozik) kezdetű költemény. Szerzője volt-e Šćrbačić a műnek, vagy csak lemásolója, máig tisztázatlan. Nyelvezete, szabályos formavilága költői adottságokkal rendelkező, iskolázott, az európai költészetben járatos szerzőre utal. Szövegét – két versszakot kivéve – szabályos ötsoros: két tizenhármast, két nyolcast és egy ötöst magában foglaló strófák alkotják. Rímelve részben szabályos, az első két sorban páros rímeket találunk, a nyolcadik négysoros strófa *a a a a* képletet mutat, míg a kilencedik rímei: *a a b a*. Az utolsó szakasz rímképlete: *a a b b c*. A 18. századi kaj líráról értekező Ivan Zvonar megjegyzi: a vers – szerelmi tárgyából következően is – „közelebb áll a reneszánszhoz, mint a barokk költői manirhoz”, ami nem is igen vitatható. (Ivan ZVONAR: 2009. 219.) A távozó tél s az ébredő tavasz képeivel induló vers hangneme a harmadik strófától szomorú intonációval folytatódik: a lírai én elmúló ifjúsága s kedvese lehetséges elvesztése miatt kesereg, majd a Mindenhatóhoz fohászkodik: tartsa meg kedvesét hűségben mellette, aki ha más szeretőre talált, gondolja jól meg: hívebb s őszintébb szerelmest nála nem fog találni. A záró strófa afféle profán doxológia lesz, amelyben az Urat dicsérve, magasztalva jó egészségért, vidámságért, lelki tisztaságért esedezik. Az esztétikum mérlegén a kezdő strófák bizonyulnak igazán fajsúlyosnak: szemléletes nyelvezet, a télvégi-tavaszi hangulat tiszta, míves képi megjelenítése valóban a reneszánsz kori vers akusztikáját asszociálja az olvasóban:

Jur turobna i žalosna zima prohodi,
protuletje z lepem cvetjem bliže dohodi;

dan je vekši, noć je manja,
a sunašce vsaki danak
više ishodi.

Videti [je] izdaleka gore zelenječ,
pasuč, jelen po dubrave skače veseleč,
a ptičice vsakojačke lepo poju,
i žumboreč gnjezda svoja
dâ napravljaju.

Magyar fordítás:

A szomorú télnek terhe immár távozik,
tavaszidő szép virággal máris érkezik.
Rövidebb éj, hosszabb nappal,
a szép nap is minden nappal
korábban felkél.

Zöldülő hegyoldalt nézve innen messziről,
látom, iramlik a szarvas, izma megfeszül.
Mindenféle dalosmadár vígan csicsereg,
Zsivajogva fészket épít
a boldog sereg.

Két évtized elmúltával immár az új század elején, 1708-ban újabb szöveg-változat is felbukkan. Egy Bécsben, Gerhard Ledić által megtalált énekeskönyv őrizte meg, amely a „wienerneustadti katasztrófa”, azaz Zrínyi Péter és Frangepán Ferenc Kristóf kivégzése után került a Zrínyi-család rokonságához tartozó Barbara Sidonia Peranski (?-1713) és férje, gróf Ferenc Krsto Delišimunović birtokába. A kezdő sor szerint *Protuletno drago vreme* (Gyönyörű szép tavaszidő) címen ismert vers 14 strófás változat és – a Ščrbačić-féle előzménytől eltérően – benne a „tavaszidő” dicsérete dominál, s a reneszánsz kori tavaszénekek hangulatát idézi kaj dialektusban. Formavilága egyébként nagyjából ugyanaz, mint a Ščrbačićbeli változaté, ám a strófák felépítése, rímeltetése abszolút következetes. Néhány strófáját nem mellőzhetjük:

Protuletno drago vreme pak nam dohodi,
A turobne zime breme od nas odhodi,
Dan je dugli, krajše noči,
A sunašce prez pomoči,
više ishodi.

Merzli sneg je jur na gorah zdavnja preminul,
A debeli led na vodah, i mraz poginul,
Topli jug nas pušuč greje,
Žarko sonce lepo seje
Sever odvinul.

Zelene se sve lozice trava v travnikih,
Videti je fijoalice po vseh cvetnjakeh,
Sadi cvetu po goricah,
Zdenci teku po dolinah,
i takaj jarkeh.

I đundena na travicu rosa opada,
Videti je vsaku pticu iščuči hlada,
A neg misel moja tuži,
Ar joj vreme jalno služi,
vsigdar i sada.

Vesele se vse ptičice drobno đumbore,
Kukavaču, gerličicu čuti je v gore,
Škrlec k nebu lečuč poje,
Hvali Boga v pesme svoje
od rane zorje.

Divlji golub lipo guče na gnezdju sedi,
A gerlica milo guče goluba gledj,
Vse vre ptice gnezda grade,
Da odhrane svoje mlade,
vreme im godi.

Orel klikče po puščine visoko leti,

Sokol sedi na pečine ter bistro gledi,
Zigrava se jastreb v zraku,
Sova leče vse po mraku,
gde hrano vpeti.

Jelen v gore poskakuje k zdenčice beži,
Serna listje ogrizuje malo gada leži,
Zajci skaču na pšenico,
Negdaj videt i lisicu,
pak v jamu beži.

Magyar fordítás:

Gyönyörű szép tavaszidő immár érkezik,
A szomorú télnek terhe tőlünk távozik.
Rövidebb éj, hosszú nappal,
Fényes nap is sugarakkal
felkél hamarabb.

Fagyos hó ott fenn a hegyen elolvadt régen,
Vastag jég is elenyészett folyó vizében,
Déli szél fúj, lég melegszik,
A nap sugara szikrázik,
észak messze van.

Kizöldült az erdő szépen, rét is zöldül már,
Kiskertekben az ibolya ontja illatát,
Gyümölcsfák ott fenn a hegyen,
Forrás vize lenn a völgyben
lesz kicsiny csermely.

Madársereg, vidám, hangos, zajos, eleven,
Szól a kakukk, gerlice is ott fenn a hegyen,
Pacsirta száll a magasban,
Istent dicsér vidám dallal,
alighogy pirkad.

Vadgalamb bűg, ül a fészken, csodaszépen szól,
A kis gerle meg csak nézi a vadgalambot.
Fészket rak most minden madár,
Ahol költhet sok fiókát
tavasz idején.

Vijjog a sas a magasban ott a pusztán,
Sólyom ül a sziklaormon, lesi zsákmányát,
Héja cikáz a magasban
A bagoly az éjszakában
Vadászni indul.

Szarvas szökell a hegyekben forrás hűséhez,
Amott egy őz legelészik, éberén figyel.
Emitt egy nyúl ugrándozik,
Rókát is látsz: osonkodik
s vackába bújik.

A tavasz, a megújulás e szépségei a lírai hőst elkápráztatják, s mert az isteni kegyelem forrásait véli bennük megtestesülni, a záró strófákban hálát mond, dicsérve az Urat:

Videči to Bože k-tebi sercem zdihavam,
Ar veliku tvoju v sebe milost spoznavam,
Zato tebe prez pokoja,
Ja i grešna duša moja
ovde zazavam.

Ti si moje protuletje moja lehkota,
Ti si moje rano cvetje moja lepota,
Tebe dičim tebe hvalim,
V tovojoj službe se ne jalim,
moja dobrotá.

Sad od ptičic me spevanje već ne veseli,
Nit se z zverjem deržat na nje serce me želi,
Samo JEZUŠ drago ime,

Vsako čini sladko brine,
duša ma veli.

Magyar fordítás:

Mindezt látva, én Istenem, hozzád száll lelkem,
Kegyelmedet, jól tudom már, én is elnyerem,
Ezért szüntelenül téged
Én és az én bűnös lelkem
ilyképpen szólít.

Tavaszmom vagy én Istenem, csupa könnyedség,
Korán nyíló virágszálam, minden, ami szép.
Magasztallak és dicsérlek
Kerülöm az irigységet
ó, én jótevőm.

Nem vidámít a madárdal immár sohasem,
A vadakat sem csodálja dobbanó szivem
Csak JÉZUSNAK drága neve
Marad mindig édes terhe
az én lelkemnek.

A két szövegváltozatot egybevetve konstatálhatjuk: két, eredeti versként fel-fogható átköltésről, pontosabban parafrázisról van szó, amelyekhez harmadikként egy a *Pjesmarica Ignaca Bedekovića* néven ismert kancionáléból csatlakozik egy harmadik, az előzőeknél is bővebb variáns az 1712 előtti évek valamelyikéből. Ivan Zvonar feltételezése szerint mindkét szöveg német eredeti alapján készült alkotás, amit Delišimunović és Bedeković német nyelvi kompetenciája alapján állít: az előbbi német ajkú felesége hatására más német verseket is fordított, Bedeković pedig – lévén a glinai határőr ezred alezredese – a német vezényleti nyelv használata nyomán érezhetett késztetést az eredetiből való fordításhoz. (Ivan ZVONAR: 2009. 222.)

A vers népszerűségére utal, hogy még az 1790 és 1793 között keletkezett *Varaždinska pjesmarica I* is tartalmazza egy szövegváltozatát *Cantio Vesna I* címmel, s legsikerültebb és legcsiszoltabb átköltés. További variánsait az *Erlangenski rukopis* (Erlangeni kézirat) lapjain éppúgy megtaláljuk, mint például Ivan Kukuljević hagyatékában, ami ismét a tartós népszerűség jele. Egyben annak

is, hogy a 18. század horvát nemessége, arisztokráciája, egyáltalán írástudói aktívan művelték a versszerzést – függetlenül attól, hogy kinyomtatásukra nem gondoltak. (Ivan ZVONAR: 2009. 227-233.)

A 18. század nagyobb részben még kiadatlan és feldolgozatlan kéziratos kancionáléi megannyi más példát kínálhatnak a kortárs európai költészet recepciójára, amit a modell igényével bemutatott *Protuletno drago vreme* példájával kívántunk szemléltetni. Erre utal például Milivoj Šrepel 1899-ben publikált közleménye, a *Kajkavska pjesmarica* címet viselő versgyűjteményről, illetve a később, a Patačić-családhoz kötődő, 1927-ben közzétett daloskönyv, amelynek szövege anyaga szintén a 18. századi kaj nyelvű világi költészet példaértékű keresztmetszete. (Milivoj ŠREPEL: 1899. 186-212.; Vjekoslav NORŠIĆ: 1927. 163-172.) A Šrepel által publikált *Kajkavska pjesmarica* (Kaj daloskönyv) terjedelmes kézirat több mint háromszáz lapon 192 verset tartalmaz. A szövegeket, két kivétellel, egyazon kéz másolta össze, amelyek – néhány latin nyelvű költeményt kivéve – kaj dialektusban íródtak. Az itt-ott előforduló „makaróni versekben” fordulnak elő što szóalakok, amelyek Šrepel szerint a što nyelvjárást használó Határörvidék, a Krajina nyelvi közegéből is származhatnak. Tartalmi-műfaji keresztmetszetét tekintve a gyűjtemény egy része népdalként határozható meg, de jelentősebb vonulatot alkotnak a műköltészet körébe utalható költemények, a latin textusok pedig egyértelműen poeta eruditusra utalnak. A tematika felől szemlélve a gyűjtemény verseit, szembevetünk a szerelmi költemények dominanciája, jelentős hányadot képviselnek a „humoros hangnemű” vagy éppen szatirikus versszövegek. Šrepel fontosnak tartotta hangsúlyozni: „[...] egyetlen horvát nyelvű versben sincs annyi bujaság, mint a 7 latin versben, amelyeket a kézirat végére másoltak be.” (Milivoj ŠREPEL: 1899. 188.) A líra műnemét reprezentáló versek mellett megemlítenődök a verses epika körébe tartozó művek: az egyik a Ščrbačić-kancionáléból már ismert *Alia vero de rebellione comitis Petry Zriny* egy újabb változata, a másik a kortárs eseményt feldolgozó ének, közelebbi tárgya a török elleni hadviselés II. József korában. A Zrínyi-Frangepán összeküvést feldolgozó ének romlott, rövidebb változata a Ščrbačić-kancionálé hetvenkét strófát számláló epikus éneknek (a *Kajkavska pjesmarica*-ban a strófák száma csupán 47), módosításai nem számottevőek. A szövegváltoztatás magyarázata alighanem a kaj horvát költészettől sem idegen „históriás ének” jellegéből fakad. Emlékezzünk: a *Martjanska/Prekomurska p(j)esmarica*-beli *Pjesma o Sigetu* c. ének szerzője hallgatóságához fordulva (véltetően lant, koboz kíséretével) énekelve, vagy *parlando* adta elő az ostrom történetét. A Zrínyi Péter és Frangepán Ferenc Kristóf kivégzéséről szóló éneket – úgy tűnik – még a 18. szá-

zadban is ilyen előadásra szánták az újabb és újabb énekmondók, s mindegyik módosíthatott textusán, ami szükségszerűen vezetett egy vagy több, újabb szövegváltozat kialakulásához.

A *Kajkavska pjesmarica* beli *Popevka 55* (55. ének) c. negyvenhét strófás verseszet valójában agitatív költemény, propagandavers: felszólítás, biztatás a török elleni harcban való részvételre. Egyfajta „birodalmi tudat”, a bécsi udvar és az uralkodó iránti lojalitás jegyében fogant ének szerzője biztat németet, magyart és horvátot erőik egyesítésére:

Vugri, Nemci, priskočete,
k Horvatom sem pridružete.

Német, magyar pattanj gyorsan,
fogj össze a horvátokkal.

A közvetlen cél: Banja Luka városának visszafoglalása a töröktől, majd Belgrádé, végül az egész bosnyák földé. A háború eredménye csábító: már Banja Luka a bőség hona: „van kenyere, bőven bora. // Szép lovai és barmai, // jó kövér hús, szalonna is” („ima dosta kruha, vina, // lepe koŕe i živinu, // tusto meso i slaninu”). Az említett városok, s a kapcsolódó térség visszafoglalásának persze további indokai is vannak: mindez egykor horvát föld volt: „miénk volt, mi birtokunk” („vse je naše bilo”); a török az évszázadok során kifosztotta, lakóit rabszíjra fűzte, házait felperzselte, aminek miéértjére nincs válasz, magyarázat:

Zašto bi on pri nas robil,
zašto naše ljudi lovil,
zašto vmarjal, kaj je živo?
Vudri po nem, ni m[u] krivo.

Kulike je on volove
nami pokral i kozlove,
lepe brave odrivaše,
naše kuće baš požgaše.

Ljudi naše vu sužanstvo,
znade za to vse kršćanstvo,
tam ne v vuži jako biše;
što ču reči k tomu više?

Magyar fordítás:

Miért, hogy ott rabbá lettünk,
elhurcolták sok emberünk,
minden élet miért irtott?
Ártatlanokat botozott.

Elhajtotta ökreinket,
pusztította kecskéinket,
szép juhnyájakat sem kímélt,
házainkat felperzselték.

Férfinépet rabbá tették,
tudja ezt a kereszténység?
Sorsuk szörnyű rabbilincsben,
mondhatok-é erről többet?

Buzdításképp az ősök egykori boldogságára, gazdagságára apellál – így akarván meggyőzni közönségét, s biztatni küzdésre a hadra kelőket:

Vi junaci dobro znate,
ti moj Todor i ti Mate,
ti Stojane, Mitar stari,
znadeš, što nam Turčin kvari.

Magyar fordítás:

Ti hősök, mind jól tudjátok,
te is Mate, s te is Todor,

te is Stojan s öreg Mitar
török után mily nagy a kár.

A károk felsorolása sem marad el, ami értelmét, célját szabja meg a hadra kelésnek, hiszen az ősök életüket is áldozták javaik védelméért:

V Bosne negda tvoj[i]
kakti takaj i prededi
dobra jesu vuživali,
al ne Turci pretirali.

Kam je travni Bihač jaki,
tamo Kovač, Bužin taki,
tam vudrete po junački,
ter vojujte po soldački.

Tam se kopa srebro, zlato.
Kaj velite, Moravci, na to?
Je li bolje da bu vaše,
kak turskoga cara baše?

Bošna ima dosta blaga,
neg Turčinu niš ne stavše,
to je naše pravo bilo;
komu ni ga sada milo?

Magyar fordítás:

Valahai Boszniában,
atyáidnak szép honában
jól éltek ott mindahányan,
ám a török rájuk támadt.

Bihačnál a zöld mezőben
küzdött Kovač s Buzin szépen,
hősként vívta mind küzdelmét,
harcolt mind jó katonaként.

Ezüst, arany bányáiban.
Hogy vélitek Moravában?
Nem jobb-é, ha a tiétek,
s nem a török basáké lesz?

A bosnyáknak sok kincse van,
bár van török rabságában.
Hajdanán ez mind miénk volt,
van-é ki nem erre gondol?

A mindenkori hadviselés mikéntje sohasem kockázat nélküli, a hadviselő feleknek ezzel is kell számolni. Az ellenfél erejének, harci kedvének és moráljának, hadtudományi felkészültségének megfelelő tájékozottságon nyugvó ismerete önmagában is biztatás lehet a hadra kelők körében, bátorítás, amelyet viszont saját önbizalmuk, felkészültségük erősíthet. Mindezt az agitatív vers szerzője számba veszi – kellő propagandát fejt ki a biztos győzelem érdekében. Az alábbi strófákban a török és az osztrák haderő erőviszonyainak mérlegét vonja meg – lelkesítve, önbizalmat építő érveléssel méltatva a császári haderő katonáinak hősiességét, harci tudását:

Neka Turci koŋe jašu,
neka svetle sable pašu,
ako znadu dobro hitat,
ni potrebno za to pitat.

Austrijanski jeden junak
više vaļa kak pet Turak,
pet če puti pušku nabit,
kak kokota Turčin navit.

Kad navali turska sila,
kad doleti kako vila,
naša glida oĝna dade,
kako snopje Turčin pade.

Pri Turčinu nije reda,
vse skup hodi kako čreda,
kad zaruče naši stuki,
vsi pobegnu kako vuki.

Magyar fordítás:

A törökök jó lovasok,
szablyájuk fényesen ragyog,
a dárdával mind jól bánik,
nincs ebben, ki kételkedik.

De egy osztrák öt törökkel
bátran megvív sík mezőben,
puskáját ötször kilövi,
török még fel sem emeli.

A török had hogyha támad,
ide-oda száguldoznak,
mieink sortüze alatt
oldott kéveként hullanak.

A töröknél nincs semmi rend,
mint a csorda akképp jár-kel,
ágyúink ha megszólalnak,
farkasokként szerte futnak.

Érveit illetően a szerző nem elégszik meg az erőviszonyok, a hadművelet taglalásával, nyomatékképpen múltbeli példákat idéz, a török feletti győzelmekre alludál: Bécs, Sziszek, Turopolje szerepel példaként, majd levonja a következtést: a jelenben a török szerencsecsillaga végleg lehullott, a hadjárat tehát csakis sikeres lehet:

Dvakrat Turci pod Beč došli,
ali vsigdar špotom pošli
znad[u] za to vsi Poljaki
i nihovi baš koraki.

Vsa mađarska zemlja znade,
kak se Turcom puču brade,
kak se nima seku glave,
kad ne klaštre kako brave.

Vi Horvati, Dalmatini,
kakti takaj i Latini,
znadu dobro, kakva stiska
baše Turcem poleg Siska.

Vnoge puške i palaše
naši Turcem otimaše,
sablje kažu još krvave,
z kemi Turcem sekli glave.

Glasovito Turopoļe,
kade beše dost nevoļe.l
ono sada z tem se diči,
da se Turčin ne sme zdiči.

Turopolci Turkom vezeli
vse kotare, ter oteli
gore, stiske, Hrastovicu
Kostańicu i Dubicu.

Kadgod z nami vojuvaše,
sreče Turčin ne imaše,
neka bude Bogu hvala,
sreča mu je jur zaspala.

Spravili smo nami diku,
kad je Turčin pustil Liku,
kad je nami vse ostavil,
kaj je za se bil pripravil.
Magyar fordítás:

Kétszer ostromolták Bécset,
szégyen érte kétszer őket,
jól tudják ezt a lengyelek,
akik nyomukba eredtek.

Tudja egész Magyarország:
markolni kell török szakállt,
midőn a fejét levágják,
mintha barmot billogoznák.

Horvátok és dalmátok is,
éppen úgy az olaszok is
jól tudják, mily nagy tolongás
zajlott egykor ott Sisaknál.

Ágyúkat és pallosokat,
mieink ott zsákmányoltak,
kardjaik most is véresek,
melyekkel fejeket vettek.

Híres-neves Turopolje
a sok bajt megelégelte,
azóta is így dicsérik:
török oda nem igyekszik.

A törököt Turopolje
tájairól mind elűzte,
hegyről, völgyről, Hrastovcéről,
Kostajnicról s Dubicáról.

Mivelünk hadviselésben
töröknek nincs szerencséje,
hál'Istennek valahára,
lehullott már a csillaga.

Dicsőségünknek példája:
török nélkül maradt Lika.
Hátrahagyott ő ott mindent,
Mit csak magának épített.

A hadi szerencse ily forgandó voltának köszönhetően „a török ereje hanyatlik”, s ezt már önmaguk is elismerik („Turska sila malo more, // ar med sobom

vre govore”), amidón készek átengedni az általuk évszázadokon át megszállva tartott területeket II. Józsefnek („da vsa hote ostaviti, // ter Jožefu pokloniti”). Az énekszerző ezután lelkesítő vízióval kíván hatni olvasóira/hallgatóságára (nyilván a hadba vonultakra is), amikor a török szerbiai és moldvai önkéntes kivonulásáról, Belgrád biztosra vehető feladásáról énekel, majd még tovább a meghódított területek gazdagsága kínálta zsákmányról:

Potegnut če iz Servije,
kakti takaj iz Moldave,
Vlahije bude naša,
dosta blaga kê donaša.

Belgrad če sam ostaviti,
nas če cesar sam postaviti,
stražu svoju preveliku,
zadobit če svoju diku.

Tamo hočeš najti zlata,
kad belgradska otpre vrata,
lepe hiže tam zagledaš,
ako posvud prav razgledaš.

Kada srečno tamo dojdeš,
na ku goder stranu pojdeš,
[v] vsakom kutu blaga dobiš,
vse bu tvoje, kaj zarobiš.

Magyar fordítás:

Elmenekül Szerbiából,
hasonlóképp Moldovából,
Oláhország is miénk lesz,
hátrahagynak minden kincset.

Belgrádot önként feladja,
császárunknak lesz strázsája
s vigyázza ott erős őrség,
övezi is a dicsőség.

Ha Belgrád kapui nyílnak,
a sok arany elkápráztat,
szép házak ott sorakoznak,
nézz csak széjjel alaposan.

Bevonulva szerencsével
minden zugát jól megnézzed,
minden sarkon találsz kincset,
sarcként az ott mind tiéd lesz.

Látomásában a boszniai, szerbiai határokon túli területek, országok: Görög-ország, Macedonia felszabadulását vizionálja:

Macedonski orsag jaki,
povdati se hoće taki,
v kojem dosti sartijana,
ima takaj kordovana.

Ne bu jemal Turk harača
koga sada oštro plača,
orsag grčki jako tužen,
od sad nikaj ne bu dužen.

Magyar fordítás:

Macedónok országa is
hasonlóképp reménykedik.
Ott szattyánbört garmadával
Találsz bőven kordovánnal.

Török nem szed harácsot majd,
Szigorúan mit most behajt,
Görögország mostantól már
elkerüli az adózást.

A török ily mértékű balkáni visszavonulása a felsorolt régiókban a császár, azaz II. József megnövekedett birodalmát a szabadság honává emeli, ahol teljesen új élet kezdődhet: szabad lesz a kereskedelem, megváltozik az emberek menta-

litása, a tornyokról lehull a félhold, a nép igaz hitre tér, templomok, kolostorok épülnek, a császárhű alattvalók földjútalomban részesülnek, ahol a dúsan termő legelőkön, szántóföldeken öröm lesz gazdálkodni, a boldog és örömteli élethez minden feltétel adott. Mindez valóság persze csak akkor lesz, ha a sikeres hadjárat végeztével a térség valóban felszabadul:

Turski jaram kod odhiti,
slobodno mu bude iti
po orsagu cesarovom,
po kotaru Jožefovom.

Roba pojde po orsagu,
ne bu glasa več biršagu,
vsaki svoje bu prodaval,
kak bu hotel, van bu daval.

Ki je prvo mrzel na te,
sad ti reče: zdravo brate;
ruku tebi če podati,
z lepem okom pogledati.

Jen k drugomu bute rekli,
bute šerbet, vino pili
ravna puta iz Belgrada
imaš tja do Carigrada.

Skakal budeš od veseļa,
kad te sreča tam zapeļa,
z turnom mesec bu zahičen,
Mahumet bu z cirkve sničen.

Pravu veru ves puk prime,
Isukrsta spozna ime,
cirkve, kloštri se podignu,
nama luki vsi pobenu.

V jednom letu spraviš više,

kak ga ovde kad vidiše,
tam pšenica lepo raste,
tam se krmki dobro maste.

Rodi trsje, rodi poļe,
zlo nikoga tam ne koļe,
tam skerleta, dost[a]
svile, zdravi ļudi kako vile.

Zrak je dober, dobre vode,
dost šerbeta, dosta kave,
vaļa dakle vse mu vzeti,
ter orsage vse oteti.

Magyar fordítás:

Török igát most lerázva
eljő immár szabadsága,
császárunknak országába
Józsefünk birodalmába.

Bírságról itt szó sem lehet,
árudat szabadon viszed,
portékádat át a hídon,
nem kell adót ott lerónod.

Aki eddig gyűlölt téged,
barátként mond üdvözetet,
immár kész a kézfogásra,
barátságos pillantásra.

Egyik ember a másikat
borral s jó szörbettel kínál.
Belgrádból egyenes út visz
le egészen Carigrádig.

Ugrándoazol örömedbe',

hogy véled van a szerencse,
toronyról lehull a félhold,
Mohamed megy a templomból.

A nép mind tér igaz hitre,
lesz a Krisztus követője,
templom, klostrom is felépül,
sok idegen elmenekül.

Termésedet sokszorozod,
miként azt itt is láthatod,
szépen terem itt a búza,
takarmánynak, dúsan, széna.

Nektár terem és dús kalász,
nem érhet ott senkit csapás,
van ott selyem garmadával,
tündérek sem élnek jobban.

Jó levegő, tiszta forrás,
szörbet, kávé, mennyit kívánsz,
érdemes hát elfoglalni,
ez országért harcot vívni.

A feladat tehát adott, s a hadjárat haszna is kecsegtető, de további biztató érvként – a két záró strófában – szerzőnk még hozzáteszi: maga a király jön a táborba; személyes jelenléte bátorítás és példaadás a hadjáratban résztvevők számára:

Ar nut sada glasovit,
sam če Jožef v tabor iti,
on če vami kazivati,
kak morate vojuvati.

Vsigdar zmožna negva ruka
bude poleg vsega puka,
jako lubi on junake,
naplačuje svê vojake,

dragi nému takvi jesu,
ním otpira svoju kesu.

Magyar fordítás:

Íme, most a Felség maga,
József jön el a táborba,
mindnyátoknak elmondani,
miként kell ott most harcolni.

Karja erős, van hatalma,
népének mindig támasza,
a hősokeket megbecsüli;
kész mindenkor jutalmazni.
Kedves néki valamennyi,
Erszényét is kész megnyitni.

A versezet gondolatmenete vitathatatlanul határőrvidéki provinciára utal, a szerző talán maga is a határőr ezredek valamelyikének tagja lehetett. Az uralkodó személyére, karakterére utaló jegyek is ezt látszanak alátámasztani: II. József császárként is, királyként is történő aposztrofálása, a zárlatban kifejeződő, a császárnak a katonasággal szembeni bőkezűségének kiemelése, személyes megjelenése a táborban stb.

A közel kétszáz verset tartalmazó *Kajkavska pjesmaricar* Milivoj Šrepel azt írja: „[...] a nagyobbacska kaj daloskönyv [...], ha csak részlegesen is, ki tudja tölteni a 18. század nyomtatott irodalmában mutatkozó hiányt.” (Milivoj Šrepel: 1899. 187.) A megállapítás annyiban valószínű, hogy a kötet egésze a 18. századi európai irodalom alakulástörténetével számos ponton érintkezik: a rokokó, a klasszicista, a szentimentális költészet bizonyos nyomai egyaránt felismerhetők a versekben. Az idilli szituációk, az „ironikus szellemesség”, az életöröm és a rezignáció, „a pillanatok futó örömeinek megragadása” (BATÓTI Dezső: 1980. 109.) éppúgy megjelenik a textusokban, mint az antik motívumok, vagy éppen a „szentimentális önkínzó gyönyörűség” (Szerb Antal), ami a petrarkista remiszcenciák gyakoriságát sem zárja ki. A véletlenszerűen egymás mellé került versszövegek természetesen nem mutatnak semmiféle kompozíciós szándékot, így azok a „stíluskeveredés” tipikus példái lesznek, s érték tekintetében sem mutatnak különösebb egységet. Mondhatnánk: vannak közöttük gyöngyszemek,

sikerült és kevésbé sikerült darabok. Összességükben mégis a 18. századi kaj líra attribútumai, amit a még feltáratlan, netán lappangó kéziratok versanyag nyilván módosíthat, árnyalhat. A Šrepel-féle közlemény sorrendjét mellőzve, inkább az értékrend jelzéseként emelünk ki néhány karakteres költeményt illusztrálásképpen.

A kancionálé egyik legsikerültebb verse a *Popevka 76* (76. dal) valójában lírai variáció az Odüsszeia-témára. Mindössze négy strófában, ügyes formate-remtéssel:

Od ljubavi morat vmreti
žalost je prevelika,
dragu imat, ne videti,
kakva je neprilika!
To ne taji, koji zna
koj je spoznal dosta zla;
kakva žalost mora biti
to ni moči premisliti.

Neču je N. tebe pitati,
koj zaľublen jesi bil
nit nadale več iskati,
kam ljubavi tvoje cil.
Tu, Ulišeš, naj tajiti
znaš da drugač ne mre biti,
to Kupido svedoči
pred vsem svetom nazoči.

Na veliku moju žalost,
moral sem te videti,
Penelope, moja radost,
moram te ostaviti.
Kakov more biti zrok?
To naj vidi višni Bog.
Tebe ljubiti vu žalosti
Želim vsigdar v stalnosti.

Anda z Bogom sad ostani
ti vu tvoje radosti,

z mene se jošče spomeni,
da ne zginem v žalosti.
Penelope, moja slast,
davaj Bogu vredna čast,
srečno živi vnoga let
ti v ljubavi, dragi cvet.

Magyar fordítás:

Szerelem miatt meghalni
a legnagyobb bánat.
A kedvest sohasem látni
csapása a sorsnak.
Nem titkolja, aki tudja,
s a rosszat megismerte,
és hogy mily nagy az a bánat,
elgondolni sem tudja.
Nem kívánlak én faggatni,
szerettél-e valakit,
nem kutatom már én azt sem:
mi célja szerelmednek.
Itt, Ulisses ne is titkold,
miként lehet, jól tudod,
Cupido is bizonyítja,
így az egész világ tudja.

Rám szakadt most a nagy bánat,
hogy Téged kell lássalak,
Penelope, ó, Te drága:
el kell Téged hagylalak.
Minő oka is van ennek,
tudja azt a Nagy Isten,
kívánlak Téged szeretni
örökké vigasztalni.

És most légyen istenhozzád,
övezzen Téged boldogság,

olykor-olykor emlékezz rám:
kerüljön a szomorúság.
Penelope, én édesem,
adj hálát az Istennek,
légy boldog még sok éven át
szerelemben, szép virág.

Az *O kak srečen hip je nastal* kezdetű költemény (*Popevka 71* = 71. dal) a kaj nyelvű rokokó vers mintadarabja: játékos könnyedsége, a pillanatnyi öröm kifejeződése, a zöld lugasban szendergő kedves, a föléje hajló hűsítő lombok, a kicsiny madarak, illatozó virágok, kellemes hangok – megannyi rokokó toposz (srečen hip = boldog pillanat; hladne drage sence = kedves hús árnyékok; zelene svrži = zöld ágak; ptičice = madárcák; lozice = kis berkek; cvetuča rožica = nyíló rózsabimbó; dušiče fiole = illatozó ibolyák; prelepi tulipani = gyönyörűszip tulipánok; klinčeci izebrani = válogatott szegfűk; vugodni glasi = kellemes hangzatkák), amely kellő költői invenciával szerveződik könnyed struktúrává – összességében a pillanat örömének örvendezve, idilli miliőben:

O kak srečen hip je nastal,
da moj dragi mi je zaspal;
o da mi se ne probudi!
Znam, da vu sn[u] on meni ľubi.
Najte, drage mušice,
sedati na slatko lice,
doklam dragi moj počiva,
vugodnoga sna vuživa.

O vi hladne drage sence,
ne pustete simo sunce,
o zelene svrži lepe,
ke simo tamo se giblete,
ah simo se naklonete
i dragomu poslužete,
doklam dragi moj počiva,
vugodnoga sna vuživa.

O nebeske vi ptičice,
kaj bludite po lozice,
ah simo mi izletajte,
od ovuda pojti najte,
veselo si poigrajte
i dragomu popevajte,
doklam dragi moj počiva
vugodnoga sna vuživa.

O cvetuče vi rožice
i dišuče fiolice,
o prelepi tulipani,
i klinčeci izebrani
sada mi se razcvitajte
i vugodnu duhu dajte,
doklam dragi moj počiva,
vugodnoga sna vuživa.

O vugodni glasi glasni,
koji goder ste prez hasni,
ah simo se ispustete
i dragoga prebudete,
da mi otpre oči svoje,
ter poreče: «Drago moje»,
ar vre dosta je počival,
vugodnoga sna vužival.

Magyar fordítás:

Ó, mily boldog e pillanat,
a kedvesem, hogy elszunnyadt,
ó, csak fel ne ébresszétek,
hisz álmában engem szeret.
Jöjjetek ti kedves szilfek,
édes arcán pihenjete
míg a drágám szenderedik,
álmában is örvendezik.

Ó, ti drága hús árnyékok,
takarjátok el a napot,
szép zöld ágak és ti lombok,
kik szelíden hajladoztok,
hajoljatok most föléje,
vigyázzatok kedvesemre,
míg a drágám szenderedik,
álmában is örvendezik.

Ó, ti égnek madárcái,
zöld berkeknek kis lakói,
repüljete gyorsan ide,
csicseregve, örvendezve,
vidám táncot járjatok most,
kedvesemnek daloljatok,
míg a drágám szenderedik,
álmában is örvendezik.

Ó, kinyíló rózsabimbó,
szép ibolya, illatozó,
gyönyörű szép tulipánok,
válogatott szegfűcsokrok,
virúljatok most énnékem,
illatozzatok is nékem,
míg a drágám szenderedik,
álmában is örvendezik.

Ó, ti kellemes hangzatok,
sokszor oly haszontalanok,
szálljatok most ide szépen,
kedvesem hadd ébredjen fel,
hogy szemével rám tekintsen
és szólaljon: »Én kedvesem«,
mert már jócskán szenderedett,
álmában is örvendezett.

Rokokó és szentimentalizmus finom szövedéke a 78-as számú dal (*Popevka* 78), amely bátran illethető a „*les petits riens*” és a „*poésie légère*” fogalmaival. Olyan vers, amelyben a vidámság, a viruló rózsa, a tulipán, a kicsiny madár (ptiček), a galambocska (golubiček) rokokó kedvelte toposzok mellett az érzelmesség elmúlást idéző hangulata (ostavit te ne ču // do groba mojega = sosem hagylak el, csak a koporsóban; da ti vumrl za te = meg is halnék érted) is ott kísért. Hatos sorait olykor nyolcasokkal felváltó strófáinak akusztikája is csupa könnyedség, muzsika – akusztikai struktúrájának fonetikai elemzése akár külön tanulmányt is érdemelne. Magyar fordításával inkább csak tartalmi sajátosságait s némiképp atmoszféráját próbáljuk meg érzékeltetni:

»O moj mili dragi
med vsemi zebrani,
a ja tvoja ne mrem biti,
to mi srce rani.
Ptiček golubiček,
ti si vesele moje,
za tobum mi gine pamet
i živleñe moje.«

»Ah kaj štimaš, duša,
da se srdim na te,
ne bi veruvala,
da bi vumrl za te.
Lepa ma rožica
prvoga vremena
ostavit te ne ču
do groba mojega.

Kada bum othajal
od grada tvojega,
šivaj meni ime, draga,
moje na rukavce svoje,
ja pak ime tvoje
na srdašcu momu.

Lepa si ti roža,
beli tulipaneč,
nesem pak je tebe
videl celi letni danek,
nesem tebe ljubil

z licem mojem,
neg sem ipak je tebe
z istem srcedm mojem.«

Magyar fordítás:

»Ó, drága kedvesem,
ki vagy az egyetlen,
jaj, a tiéd nem lehetek,
ez sebzi szívemet.
Madárkám, galambom,
te vagy vidámságom,
véled veszttem eszemet,
és az életemet.«

»Mért gondolod lelkem,
hogy rád neheztelek,
bár sohasem hittem,
meg is halnék érted.
Én szép rózsaszálam,
tavasznak virága,
sohasem hagylak el,
csak a koporsóba'.

Ha majd városodból
messze visz a sorsom,
hímezd kedves a nevemet
a te keszkenődre szépen,
én meg a te neved
a szívembe vésem.

Ó, te szép rózsaszál,
hófehér tulipán,
nemcsak csodálatlak,
nyári nap sugara alatt,
nemcsak rokonszenvvel,
orcámnak színével,
mindig szerettelek
igaz tiszta szívvel.«

Szerelmi tárgyú, ugyancsak a rokokó jegyeit hordozó vers a hetvenkettedik dal is (*Popevka* 72). A költemény stílusjegyeit, rokokó atmoszféráját a szövegen végighúzó, finom aggodást kifejező frazeológia teremti meg: az ifjú szüzek, a szerelem virágai (mladenci, cvet ljubleni) mindenkit gyönyörködtetnek, aki csak rájuk veti tekintetét (vsaki vu vas oči vpira, // ar lepota nima mira, // ona truca ljubiti), virágjában lévő ifjúságuk mindig veszélyben van: miként a nyíló virágot, letépni szeretnék. A csábító – kihasználva az ifjúság örök jókedvét és derűjét, naivitását – mindent ígér, minden kívánságot teljesíteni kész, mitsem törődve bánattal, az élet sivárságaival. A tavasz, a virágzás, az ifjúi vér hevesége toposzai nyomán sejlik fel a szövegben a rokokó finom erotikája, az utolsó strófában mintegy feloldva a testi-lelki tisztaságot fenyegető veszély feszültségét – finoman bagatellizálva azt a szépségre (lepota), jóságra (dobrota), az ifjonti mivolta (mladost) hárítva a kísértés vétkét:

O, divojke, vrt zeleni,
o mladenci, cvet ljubleni,
dok rastete, dok cvetete,
dok ste mladi, jeste dragi
vsem i vsakomu.

Mladost vaša je cvetuča,
krv je pak vaša goruča,
vsaki vu vas oči vpira,
ar lepota nima mira,
ona truca ljubiti.

Doklam jeste vu tom cvetu
prijeti ste po vsem svetu,

vsaki želi, vaša leta,
vsaki želi ovo cveta,
srcu momu dragoga.

Vi živete vu veseļu,
spuņavate vašu želju,
vsa vam idu poleg voļe
drugi plaču vse nevoļe
i turobno živļeņe.

O lepote vi srvala,
kak se ne bi vsem dopala,
kada mladost, kada radost,
kad lepota, kad dobrota
vu vas vsaka vidi se.

Magyar fordítás:

Ó, leánykák, szép zöld kertek,
virági a szerelemnek,
míg serdültök, míg virultok,
vagytok szépek, fiatalok
kiket kedvelnek.

Szép ifjúságtok virágzó,
véretek heves és forró,
aki szemét rátok veti,
szépségetek lenyűgözi
már szerelemre lobban.

Amíg vagytok virágzásban,
tisztaságtok veszélyben van,
mind irigylő ifjúságtok,
letépni vágy, mint virágot
mi szívemnek oly kedves.

Vagytok derű és vidámság,

óhajotok lesz valóság,
mit kívántok: mind megteszik,
a bánatot mind elűzik
és a sivár életet.

Ó, ti szépek, szívbéliek,
kinek is ne tetszenétek,
vagytok ifjak, vagytok szépek,
vagytok szépség, vagytok jóság
mindezt látják rajtatok.

Szerelmi tárgyú, ám már inkább a népdalok karakterét asszociáló vers a hetvennégyes (*Popevka 74*), noha hangulatiságában, toposzaiban itt is jelen van valami a rokokó vers könnyed eleganciájából:

O, ljublena draga, gde si,
kaži, ar te srce traži,
koje mi se tak dopalo,
srcu momu radost dalo.

Zapazil sem goľubicu
na obloku moju pticu,
črne oči imajuči,
po vulice gledajuču.

Gledal jesem po orsagu,
tebe jesem zebrat dragu,
črno mi je oko tvoje,
za ljubleno ne mre boľe,
i rumeno lice tvoje,
kak i takaj isto telo.

Drago dete, dobro moje,
daj mi anda srce tvoje,
znati moreš, da te ljubim,
pamet skoro da ne zgubim.

Ufat ču se v vernost tvoju,
ozvat ču te dragu moju,
iz srca [te] ljubil budem
kuda goder hodil budem.

Ar si vredna te ljubavi;
neka sude drugi ljudi,
ako vu dne i vu noči
koje takve jesu oči.

Koga listor pogledaju,
neka k sebi dopeljaju;
ti živleña moga radost,
nemoj biti tuga, žalost.

Magyar fordítás:

Hol vagy drága, szép szerelmem,
mindenütt keres a szívem,
mely mindig csak érted dobog,
remélve a boldogságot.

Megláttam a galambomat,
ablakában madaramat,
ragyogó szép kökényszeme:
rám vetette séta közbe’.

Az országot hogy bejártam,
szebbet nálad nem találtam,
ragyogó két kökényszemed
szerelmemnek forrása lett,
piros orcád tűzben égett,
szép termeted megigézett.

Drágaságom, szép gyermekem,
szíved legyen az én szívem,
érezned kell, hogy szeretlek,
Téged el nem felejtethlek.

Remélve Te hűségedet,
tudván Téged kedvesemnek,
szívem mindig érted dobog,
a világban bárhol járok.

Méltó az a szerelemre,
mondja ez is, az is egyre,
kinek éjjel és nappal is
így ragyognak a szemei.

Akire csak rátekintnek,
mindahányan rabbá lesznek;
lényed boldogsággal tölt el,
bánatban ne legyen részem.

A *Kajkavska pjesmarica* verseiben tallózva természetsszerűen vetődik fel a kérdés: a kaj nyelvű költészet eddig feltárt, mélyen vallásos töltetű rétegei után és mellett a világi tematika e 18. századi dominanciája recepció eredményeképpen született meg, avagy az eredetiség iránti igény hozta létre. Az ez irányú kutatások hiánya miatt inkább csak feltételezésre hagyatkozhatunk. A diadalútját a Šćrbačić-kancionálébeli *Jur turobna i žalosna zima prohodi* c. költeménnyel kezdő *Protuletno drago vreme* c. dal német provenienciájával kapcsolatos feltevések nyomán valószínűnek látszik a *Kajkavska pjesmarica*-nak a rokokó költészetet markánsan reprezentáló anyagával kapcsolatosan a recepció lehetősége. Miként a Šćrbačić-kancionálétól az *Erlangenski rukopison* át a *Varaždinska pjesmarica I*-ig ívelő *protuletno-variánsoké*hoz hasonlóan, talán itt sem zárható ki a német előzmény, ami ma persze pusztá hipotézis, s amit a további, ez irányú kutatás majd megerősíthet vagy cáfolhat. Ma pusztán annyit konstatálhatunk, hogy ha a 18. század legelején összemásolt kancionálé ily határozottan a 18. századi költői kánon nyomaira utal, majd Katarina Patačić költészetében egyszerre európai, de mindenképp közép-európai szintre emelkedik, a ma még feltáratlan 18. századi kéziratos kaj énekanyag további felfedezéseket kínálhat. Az Ivan Zvonar által már részben az irodalomtörténeti köztudatba emelt *Varaždinska pjesmarica I* értékei mellett erre utal a már említett, Vjekoslav Noršić által 1927-ben közzétett versgyűjtemény is.

Ez utóbbi pjesmarica összemásolója Antun Tomašić plébános, aki azt patrónusának, Bartol Patačićnak ajándékozta. A vegyes tematikájú versgyűjtemény

egészéről Noršić szűkszavúan beszél, de annyit elmond, hogy az első négy vers Tomašić szerzeménye, s azokat Bartol Patačić és felesége: Eleonora Patačić tiszteletére írta. A további 47 szövegről nem tudta megállapítani a szerzőséget, azt viszont igen, hogy a negyvenhét textusból tizenhat *bordal* (*napitnica*), a kor kaj költészetének sejtetően elterjedt műfaja. Kiemeli a gyűjtemény kilencedik költeményét (*lovačka pjesma* = vadászdal), amelyet Samoborban még a 20. században is énekeltek. Találni a kis kancionáléban gúnyverset, szerelmi költeményt – értékük váltakozó. Itt is akad persze maradandó, a kaj költészetet reprezentáló, antológia lapjaira kívánczós vers, amely maradéktalanul a 18. századi profán kaj költészet újabb gyöngyszeme. A Noršić-gyűjtemény 5. számú darabjáról van szó, amelyben „a kedves ideálját magasztalja, aki azt válaszolja neki: hiábavaló és múlandó a testi szépség” („Dragi veliča lepota svog ideala, koji mu odgovara, da je tašta i prolazna tjelesna lepota”). Csillogó, ragyogó földi szépség s mindennek mulandósága – íme a vers gondolatiságának fesztávja, amelyen belül a mulandósággal való számvetés jól megfér az imádott nő szépségének rajzával, s amely szépség fájdalmat is okozhat csodálójának. A mulandóság és a szépség versbeli trópusai: „Kano szveszda szvetis z traki, // grejess kako plamen jaki” = Ragyogsz, mint a fénylő csillag, // lángod éget, perzselő vagy; „Sipek rossa czvet je lepi, // vnogo lyudi on zaszelepi, // zdignu ruku, da ga vtergnu, // ternye vbode pak nyu ztegnu” = Csipkebokor szép rózsája, // sokaknak lesz csábítója: // nyúl a kéz, hogy most letépje, // tüske sebzi, csordul vére; „Vrat y persza, morem rechi, // tebi jeszu tern bodechi” = Nyakad, kebled: kell-e mondjam: // sebző tövis fájdalommal; „oko jaszno chella dika // kreposzt ovo ni velika; // od nature ar dohaja, z leti pako vsze prehaj” = Ragyogó szem, ékes homlok, // erénynek tán nem is oly sok, // a természet ajándéka, // életünknek múló nyara; „Kano szvesz da szvetim z traki, // grejem kako plamen jaki, // ali doide ono vreme // vrednoszt ovu ko mi vreme” = Ragyogok, mint fénylő csillag, // lángom mint a perzselő nap, // aztán eljő az az idő: // látszik minden mily veszendő stb., korántsem zárják ki a rokokó finom erotikájának motivációját a műegészben.

Szembetűnő a vers kompozíciójának feszessége, a verzifikáció is mívelt voltával ragad meg: a dialogikus strófaszerkezet éppúgy, mint az egész szöveget uraló, tiszta rímek által megvalósuló kaj nyelvi zeneiség, az akusztikai struktúra. Íme a szöveg:

Dika chella oko jaszno,
miszlim z menom rano y kaszno,
szilli zveszda ali plamen,
ali szvetli dragi kamen.

Oko jaszno chella dika
kreposzt ovo ni velika;
od nature ar dohaja
z leti pako vsze prehaja.

Kano szveszda szvetis z traki,
grejess kako plamen jaki;
vrednoszt tvoje czene nema,
arga ni ki nyu prestima.
Kano szveszda szvetim z traki,
grejem kako plamen jaki,
ali doide ono vreme
vrednoszt ovu ko mi vzeme.

Dulicz beli czvet dissuchi,
z czvetom sipka sze pletuchi,
puna licza tvoja kriva,
da iz oka bliszk ti sziva.
Sipek rossa czvet je lepi,
vnogo lyudi on zaszlepi,
zdignu ruku, da ga vtergnu,
ternye vbode pak nyu ztegnu.

Ali neizgovorne chatzti,
pune lyubavi y szlaszti,
vushta zoria ti pokriva
vu nyh radoszt vsza prebiva.
Anda kada ti od chaszti,
od lyubavi y od chaszti
me govoriss y zdihavass
ter ne vidiss kai ozavass.

Vrat y persza, pero sztani,
ovu sztrunyu ti ne gani;
kai sze chutit szamo more,
peri nista ne izmore.
Vrat y persza, morem rechi,

tebi jeszu tern bodecshi;
zato nai nye premislavat,
ako neches ti zdihavat.

Magyar fordítás:

Ékes homlok, ragyogó szem,
rágondolok este, reggel,
fénylő csillag, lángban égő,
mint a csillámló drágakő.
Ragyogó szem, ékes homlok,
erénynek tán nem is oly sok,
a természet ajándéka,
életünknek múltó nyara.

Ragyogsz, mint a fénylő csillag,
lángod éget, perzselő vagy,
szépségednek mégsincs ára,
nincsen, aki megcsodálja!
Ragyogok, mint fénylő csillag,
lángom, mint a perzselő nap.

Aztán eljő az az idő:
látszik, minden mily veszendő.

Illatozó fehér rózsa,
csipkebokornak virága,
telt szép orcád ám a vétkes,
szemed sugara, hogy éget.
Csipkebokor szép rózsája
sokaknak lesz csábítója:
nyúl a kéz, hogy most letépje:
tüske sebzi, csordul vére.

Nincsen szó tisztességedre,
gyönyörteli szerelmedre,
ajakid szép hajnal pírja,

minden örömnék forrása.
Midőn illő tiszteletből
becsületből, szerelemből
hozzám beszélsz és sóhajtasz,
nem látod akit hívogatsz.

Nyak és kebel: penna állj meg!
ezt a húrt te ne feszítsd meg,
érzékelheted te magad,
ez a penna sohsem fárad.
Nyakad, kebled: kell-e mondjam:
sebző tövis fájdalommal.
Gondold meg hát, jól gondold meg,
sóhajtásod mivé tehet.

A Noršić-kancionálé *bordalai* (*napitnice*) a folklór körébe utalható textusok, 18. századi csokorba szedésük valószínűleg nem is egyszeri, s orális formában tovább élnek a 19-20. században is. A rokokóban virágzó anakreontikákkal közvetlenül nemigen rokoníthatók, megjelenésük e gyűjteményben viszont korjelenséggként is felfogható. Váltakozó értéket jelentenek, ám akad közöttük idézésre érdemes szöveg is. Ilyen az alábbi vers, a 38-as számmal jelölt:

Pil szem vincze chiszto fino,
bello ino rumeno.
Od koga je moje bilo
szercze kruto veszello.
Dajda i ti bratecz moj,
z takvem vinczum sze napoj.
Dajda i ti bratecz moj
z takvem vinczem sze napoj.
Szada jeszi pravi
vinszki bratecz moj.

Magyar fordítás:

Tiszta bort ittam én,
fehéret és vöröset.

Tőle szívem, ez a szegény,
igen-igen vidám lett.
Bízom, te is barátom,
ily borocskát fogyasztol.
Bízom, te is barátom,
ily borocskát fogyasztol.
Így leszel most igaz-,
és borbarátom.

A Patačicok szerepe a kaj horvát kultúrában

A Patačicok a középkori Boszniából, az Una és a Vrbas folyók vidékéről származtak, a török elől menekülve előbb Szlavóniában, majd Magyarországon telepedtek le. Mátyás és Beatrix királyné birtokadományban részesítette őket, ekkor kapták a Patachich de Zarand predikátumot. Nikola Patačić 1520-ban települt át horvát területre, felesége, Herkffy Katalin birtokai nyomán (Zajezd) kapta a család a Patačić de Zajezd nemesi előnevet. Nikola Patačićnak két fia volt, Petar és Ivan, ők lettek a család két ágának alapítói. A Petar ága a 18. század végén kihalt. Az évszázadok folyamán egyre népesebb família tagjai között számos katonatisztet, jezsuitát, apácát, más rendbeli szerzetest tart számon az emlékezet, de közéleti szerepet is vállalt több családtag (fő- és alispán, országgyűlési követ stb.). Csak természetes, hogy az észak-horvátországi régió szellemi életében is jelentős szerepet vállaltak. Tudományos és szépirodalmi művekkel egyaránt gyarapították a kaj nyelvű irodalmat. Opusaik jelentősebb hányada latin nyelven íródott, ám koruk és régiójuk horvát művelődés-, irodalom- és tudománytörténetében így is számontartandók.

Az egyházi pályán – főpaként – három Patačić öregbítette a család hírnevét: Juraj Patačić (1669-1716) boszniai-diakovári, Gabrijel Herman (1698-1745) 1729-től szerémi püspök, 1730-tól kalocsai érsek volt, 1776 és 1784 között pedig Adam Aleksandar Patačić viselte az utóbbi méltóságot. (Agneza SZABO: 2004. 50-61.; Ljudevit JONKE: 1949. 81-82.)

Egykorú dokumentumok tanúsága szerint a jezsuita neveltetésű Juraj Patačić diákjai 1693-ban latin nyelvű, a „forgandó szerencséről” és a „sors változékonyságáról” szóló iskoladrámát adtak elő (*Instabilis fortunae ludus sive Alvarus Luna, sortis variantis singulare e(c)typon*), amit 1710-ben a varasdi diákok is színre

vittek, s amelyhez nyomtatott „programfüzet” is készült, tartalmi ismertetéssel, a szereplők felsorolásával és – az immár diakovári püspök – Juraj Patačić ajánlásával. Patačić életírói megemlíti Xavéri Szent Ferenc tiszteletére írott latin nyelvű elégiákat tartalmazó kötetét is, de fontosabb, forrásértékű munka is maradt utána: a *Gloria Collegii Hungaro-Illyrici Bononiae fundati sub cura venerabilis capituli almae chatedralis ecclesiae zagrabiensis, sive Viri honoribus, et gestis observantiae testimonium...* (Bologna, 1699), amelynek egyidejű változata is ismert *Heroes Hungariae et Illyriae tam bellica furtitudine quam singulari aliquo facinore illustres* (Bologna, 1699) címmel. A mű a bolognai kollégium horvát növendékeinek felsorolása mellett az igazgatók rövid életrajzát közli az alapítás évétől (1553) a 17. század végéig. Ajánlása az akkori igazgatónak, Petar Crnković zágrábi kanonoknak szólt. A mű előszavából az olvasó megismerheti az alapítás történetét, az intézmény privilégiumait, statutumait, olvashat a berendezésekről, s megismerheti a fontosabb személyek adatait. Az első életrajz az alapító Pavao Zorićé, majd ezt a növendékek s a későbbi előjárók biográfiái követik. A horvát és a magyar egyháztörténet és közélet számos jeles képviselőjének neve sorakozik fel, így például Erdődy Gábor későbbi egri püspöké, a győri püspökké kinevezett Draskovics Györgyé. Az életrajzokat versbetétek: ódák követik.

Aleksandar Antun Patačić (1697-1747) családtörténeti munkájával írta be nevét a kaj horvát régió kultúrtörténetébe, 1740-ben ugyanis kiadta *Status familiae Patachich sive Notitia illius universalis honorifica aequae ac utilis, ex archivis et documentis authenticis desumpta ac Viennae in hunc librum anno MDCCXXX redacta* c. munkáját, amely a Patačić-család leírása mellett naplószerű feljegyzéseket tartalmaz a korabeli eseményekről, saját életéről. Máig becses, megkerülhetetlen családtörténeti forrás. (Mijo KORADE: 2004. 100-104.)

A főpapi méltóságot viselő Patačićok közül Adam Aleksandar Patačić (1716-1784) életműve különösen figyelemre méltó. 1716. február 18-án született a Karlovac melletti Kaštelben Nikola Patačić és a család másik ágából származó Prudencija Barbara Patačić első gyermekeként. (Ljudevit JONKE: 1949. 78.) Gimnáziumi tanulmányait Varasdon kezdte s Zágrábban fejezte be, majd rövid ideig Grazban tanult, aztán a bécsi Horvát Kollégium növendéke lett, ahol 1733. október 14-én öltötte magára a klerikusok reverendáját. Tanulmányait itt „sub auspiciis Caroli caesaris” fejezte be 1735-ben, s ugyanezen év november havában, 6-án Rómába érkezett, ahol – négy esztendőes teológiai stúdiumai után – 1739. május 11-én pappá szentelték. Római tartózkodása idején latin nyelvű verseket írt, oly sikerrel, hogy tartózkodása utolsó évében a római Árkadia akadémia tagja lett. (KATONA István: 1800. 174.)

Rómából két doktori cím viselőjeként és felszentelt papként tért vissza Zágrába 1739 őszt, ahol a püspökségen szolgált, nyilván szép eredménnyel, mert 1740. december 20-án címzetes apát, 1741. április 21-én pedig zágrábi kanonok lett. Karrierje a további években is szépen alakult, egyebek között nyolc és fél éven át Bécsben az udvari kancellária tanácsnoka volt, 1759. augusztus 20-án Mária Terézia kinevezte nagyváradi püspöknek, s december 23-án pedig valószínű udvari titkos tanácsosnak. 1776. március 8-án foglalta el a kalocsai érseki széket. Nagyváradi püspöksége idején nagyarányú építkezésekbe kezdett: megépíttette a püspöki palotát, s folytatták a székesegyház építését, a régi püspöki palotát a népoktatás szolgálatába állította. A püspöki könyvtár számára hatvan-ezer forint értékű könyvet vásároltatott, kamarazenekar szervezésére Joseph Haydn fivérét, Michael Haydnt kérte fel, majd Karl Ditters von Dittersdorfot – munkájuk eredményességét az általuk rendezett hangversenyek bizonyították. Patačić aktív részt vállalt Magyarország politikai életében is. 1764-ben a pozsonyi országgyűlés idején a Szent Márk templomban a karok és rendek előtt ünnepi beszédet tartott a Szent István Rend alapítása alkalmából, amely nyomtatásban is megjelent *Divus Stephanus, primus Hungaricae rex, coronatus apostolus, principum Christianorum corona* címmel.

A kalocsai érseki széket elfoglalva új érseki palotát építtetett és öt „kanonoki kúriát”, saját könyvtárát páratlan gyűjteménnyé fejlesztette, amelyet halála előtt az érseki könyvtárral egyesített. Léven Magyarország egyik legnagyobb egyházi méltósága, tevékenysége szükségképpen kiterjedt Magyarország egész területére. 1777-ben, a nagyszombati egyetem Budára költöztetése után Mária Terézia az egyetem mellett működő királyi tanács elnöki teendőivel bízta meg. A tanács, az 1776-ban kelt rendelkezés értelmében (*Ratio educationis totiusque rei literariae per regnum Hungariae ac provincias eidem adnexas*) kiterjedt kompetenciával rendelkezett: gondoskodott a királyi rendeletek végrehajtásáról; javaslatot tett az iskolarendszer szervezésére; törekedett az egyetemi tanszékek bővítésére, épületek emelésére; a tanári fizetések rendezését szorgalmazta. (FEJÉR György: 1835. 99.; Ljudevit JONKE: 1949. 82.) Elnöki teendőit nagy odaadással végezte, aminek elismerése sem maradt el: Mária Terézia is, később II. József is magas kitüntetésekkel köszönte meg munkáját. Aktivitása idős korában sem lankadt, 1782-ben, VI. Pius pápa bécsi látogatásakor részt vett az egyházfő és II. József közötti, az egyházat érintő tanácskozáson, a császár ez alkalommal a Szent István Rend Nagykeresztjével tüntette ki. Két év múlva, 1784. július 19-én Kalocsán hunyt el. Hatvankilenc éves volt. Hamvait elődje, Gabriél Patačić mellett helyezték el a székesegyházban – kívánságára mellőzve a főpapi temetés pompáját. Halála

szomorúsággal töltötte el korábbi (nagyváradi) és kalocsai érseksége lakosságát, s a budai egyetem társadalmát, de horvátországi tisztelőit is – lévén, hogy horvát identitását grazi, bécsi, római, nagyváradi, kalocsai éveiben sem tagadta meg; miként Katona István feljegyezte: „... in universa gente tam Croatica, cui natales, quam Hungarica, cui honores debuit...” (KATONA István: 1800. 392.; Ljudevit JONKE: 1949. 83.)

Horvát nemzeti elkötelezettségének páratlan értékű, sajnos, máig kiadatlan dokumentuma a *Dictionarium latino-illyricum, et germanicum...*, amelyet ma is a Kalocsai Főegyházmegye Könyvtárában őriznek. A mű előszavában egyértelművé teszi: a *lingua croaticat* anyanyelvének tekinti, amikor „*nostrum idiomaként*” aposztrofálja a horvát nyelvet. Ugyanitt azon honfitársaival perel, akik szükségtelennek tartják anyanyelvük ápolását, s velük szemben a nagy nemzetek példáira hivatkozva állítja: ha az olaszok, a franciák, a spanyolok, a németek, az angolok, sőt a perzsák, az arabok és a törökök számára fontos és hasznos az anyanyelv használata, mért lenne szükségtelen a horvátoknak: „Tot aliae Nationes in suis idiomatibus vulgatum habent Herbarum notitiam; puta: Itali, Galli, Hispani, Germani, Angli; immo et Persae, et Arabes, et Turcae, pluresque aliae; et cur nos non?” Tisztában van a horvátok lakta területek szétszabdaltságának és nyelvi tagoltságának súlyos gondjával, s – miként korábban Pavao Ritter Vitezović – véleményét ki is mondja: „Et utinam aliquis aut potius aliqui nos inter excurgerent, qui hanc injuriam, Patriae Communi illatam, strenuè vindicatum irent! ne sicut magna jam nostrorum terrarum portio aut penitus abrepta est; aut jam digiti, miro illo jure militari óbliti immituntur in illas titulo stipendiorum in confinia addictorum, quibus tamen potissimum exteri saginantur: ita et ipsa lingua totaliter pervertatur.”

A *Dictionarium* – prózai szövegekkel együtt – 1146 kéziratos oldalt foglal magában és – Ljudevit Jonke leírása szerint – négy részre tagolódik: az első (*Pars prima*) a korabeli iskolázott személy által ismert dolgokkal kapcsolatos szóanyag („de Deo, Spiritibus, Coelo, Elementis et Homine”) foglalatja; a második (*Pars Secunda*) tartalma – egyebek között – az egyházi szertartás, az ünnepi liturgikus alkalmak eszközei; a gyász, a politikai hivatalok és méltóságok, a militaria, a zene stb.; a harmadik rész (*Pars Tertia*) „oeconomica” címmel a gazdálkodás szókinsét öleli fel (agraria et Fruticum, De Herbis et Floribus stb.); a negyedik (*Pars Quarta*) a technika körébe tartozó fogalmakét (De Lapidibus, Architectura Civilis, Colores et Instrumenta Chirurgica stb.).

A *Dictionariumot* legbehatóbban elemző Ljudevit Jonke vonatkozó értekezésében a mű sajátos, 18. századi karakterére emlékeztet, s szerinte valójában nem

is szótárról, hanem a korabeli divat szerinti enciklopédiáról van szó. Példákat is idéz, amelyekből – szemléltetésképpen közlünk egyet:

kaj-német

Viridarium, ii, n. *Meszto zelenilo*;
Ternacz, acza, m. Perivoy, oja, m.
meszto vszigdar zelenim drevjem
i travami poszajeno:

Lustgarten

[Zöld helység; tornác...,

Perivoy... mindig zöld

Fával és fűvel beültetve.]

latin

Locus plantis semper virentibus
consitus. Sed qui primus hunc
vernaculè *Ternacz* nominavit,
debuerit vernisse ad locum meris
prunis silvestribus consitum;
et fortasse in spinam aliquam
pede inepnisse; adeò enim
aptum illi nomen ex re nata invenit.

Műve felépítését, karakterét, célját indokolva maga Patačić elárulja: a *Dictionariumot* egyfajta kézikönyvnek szánta, amelyből a már iskoláit elvégzett diák bővítheti ismereteit. Mintái egykorú külföldi enciklopédiák (lexikonok) lehettek (Johann Hübner: *Lexicon universale*, Theodor Jablonski: *Lexicon universale*, amelyet – úgy vélte – célszerű lenne lefordítani horvátra, ám e fordítások híján úgy döntött: összeállítja a fentiek hiányát pótló *Dictionariumot*. Tette ezt Belostenec *Gazophylacium*ának 1740-es és a Sušnik-Jambrešić-féle *Lexicon latinum*... 1742-es megjelenése után, amelyek azonban „nem lépnek tovább a szintaxisnál, adósak maradnak a műveltséget gyarapító ismeretek közlésével...”

A Patačić művét mindeddig legátfogóbban méltató Ljudevit Jonke bőséges példatárat állított össze a két előzmény és *Dictionarium* közötti eltérésekből. Okkal állítja: Patačić kreatív tudós egyéniség volt, aki bár kamatoztatta elődei eredményeit, művében saját nyelvi és enciklopédia-konceptióját is érvényre juttatta. Sokkal inkább mellőzi a što elemeket, mint elődei, érzékelhetően törekedett viszont a *kaj dialektusnak, mint fejlett irodalmi nyelvnek* 18. századi állapotát rögzíteni. A gazdag példatárból csupán egy kisebb szegmenst idézünk szemléltetés gyanánt. A hónapnevek címszavait közölve a *martius*nál a *sušec* és a *gregurščak* alakot közli, az előbbinél megjegyezve: *more biti kajti se onda počinja zemlja sušiti od vetrov* = ami akkor lehetséges, amikor a szél miatt a föld kezd kiszáradni. Az *április* kaj nyelvterületen használt alábbi változatait említi: *traven, mali traven* [traven < trava = fű], vagyis: *kajti se onda počinja zemlja travum odevati* = amikor a föld a fűvel kezd felöltözni. A *május* kaj változatai: *sviben, veliki traven, rožnja, filipovščak*; a *juniusé*: *klasen (od klasja, koje na*

polju žitek ima = a kalászról, amely a földeken a gabonán megjelenik) és az *ivanščak*; az *augusztusé: kolovoz (od kolarenja iz polja, livadih etc.* = a betakarítás a mezőről, a rétekeről) és *velikomešnjak*. A *december* kaj változata a *gruden (morebiti od grudnja, onda zmržnjenoga* = amely a rögből származhat, amely akkor megfagy) és a *veliko-božičnjak*, amit Nagy-Karácsonynak fordíthatunk a magyar „Kis Karácsony, Nagy Karácsony” analógiájára.

A *Dictionarium* jelentőségét aligha lehet találóbban megfogalmazni Ljudevit Jonke definíciójánál, aki szerint egyértelmű, „[...] hogy Patačić *Dictionarium*-át a kaj irodalmi nyelv szilárd bázisa alapján alkotta meg, azzal a reménnyel, hogy rögzíti a kaj horvát kifejezéseket [...], abban a korban gazdagítja a kaj irodalmi nyelvkincset, amikor Horvátország nemcsak politikailag képviseli a horvátságot, hanem mint a horvát hagyományok és az államiság őrzője is és hordozza annak állami és kulturális értékeit. A kaj irodalom néhány évszázados tradíciójával és kiművelt irodalmi nyelvvel könyvek állandó kiadására támaszkodva igazolja azt a tudatot, amelyre mindaddig szükség volt, amíg meg nem nyílt a lehetőség a horvát tájak nyelvi és irodalmi egyesülése számára.” (Ljudevit JONKE: 1949. 141.)

Katarina Patachich: Peszme horvatzke

A 18. századi kaj nyelvű szépirodalom, ezen belül a líra legrangosabb, európai összehasonlításban is kiemelkedő szegmensét a horvát irodalomtörténet-írás **Katarina Patačić-Keglević** grófnőnek tulajdonítja. A *Peszme horvatske* c. lírai életmű kéziratot *pjesmarica* formájában maradt fenn, nyomtatásban csak 1991-ben jelent meg Alojz Jembrih gondozásában.

Ki volt Katarina Patačić, aki ezt a mindössze harminchárom versszöveget tartalmazó, ízléses, kalligrafikus írással összemásolt füzetet örökölni hagyta?

A Patačić nevet férje után viselő gróf Katarina Keglević 1743 körül született, s 1763-ban, húszesztendősen kötött házasságot gróf Franjo [Franc] Patačić-tyal. A férj Novigrad, Vidovec, Sveti Ilija birtokosa, s ezt a vagyont jelentősen gyarapította az ifjú asszony hozománya: az egykori Keglević-birtokhoz tartozó Popovec, Kalnik, Goščerovec és egy varasdi palota. Házasságuk idején Varasd a horvát előkelőségek színhelye volt, a Báni Tanács (Bansko vijeće) székvárosa, a főúri életvitel színtere. Gróf Adam Oršić visszaemlékezéseiben olvashatunk minderről (*Memorien des Grafen Adam Orrssich de Szlavetich vom Jahre 1725 bis zum Jahre 1814*. (Arkiv za povijesnicu jugoslavensku, knj. X. Zagreb 1896. 276-277.) Szemléletes leírása nyomán színes kép rajzolódik ki az arisztokrácia

mindennapjairól. Az utcákon a legújabb divat szerinti hintók közlekednek kengyelfutókkal, a palotákban livrés inasok, az ebédlőkben ezüst étkészlet, az étkeket francia szakácsok készítik, az urak és a hölgyek drága dolgokat rendelnek a birodalmi fővárosból, a nők ruhatára a legújabb divatot követi. A nőtársaságok tagjai összejöveteleiken többnyire a „divatról fecsegnek” („Das allgemeine Geschwätz der Frauen ist nur von einer Mode”), olykor a színházról vagy az álarcosbálokról csevegnek, s legkevésbé a háztartásról vagy a gyermekek neveléséről. (Olga ŠOJAT: 1971. 132.) Oršić szerint találóan emlegették az akkori Varasdót „kis Bécsként” („Warasdin war klein Wien”). Jelek szerint így zajlott az élet a Patačić-palotában is, azaz hogy némiképp – legalábbis a szellemi életet illetően – másként. Patačić is, Katarina Keglević is művelt, az irodalmat s a művészeteket kedvelő, nyelveket beszélő mágnás, illetve mágnásasszony volt, család- és gyermekszerető mindkettő. Tizenhárom esztendő alatt házasságukban nyolc gyermek született, közülük hat születése után meghalt, s szüleit mindössze Eleonora Patačić élte túl. A pompakedvelő főúri életmód, sajnos, a vagyon jelentős részét felemésztette, ráadásul a férj, Franc Patačić 1776. május 5-én, harmincnyolc évesen tüdőbajban meghalt. Az özvegy Katarina öt évvel férje halála után állította össze a 18. századi kaj horvát líra legszebb gyűjteményét 1781-ben *Pesme horvatske* címmel, amelyet ma a zágrábi Nemzeti és Egyetemi Könyvtárban (Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu) őriznek R-4087 jelzet alatt. A nagy gonddal és kitűnő ízléssel összeállított, egy kéz által kalligrafikus betűkkel írott kancionáléről Olga Šojat már 1971-ben tüzetes leírást közölt, amely szerint a zöld selyembe kötött füzet első és utolsó oldalának borítója arany lemezekkel keretezett, az első borító közepén vörös-ezüst mezőben a horvát címer látható Adam Patačić kalocsai érsek monogramjával, akinek Katarina a gyűjteményt ajánlotta. A monogram körül a főpap bárói és érseki jelvényei láthatók. A hátsó borítón is jelen van a horvát címer, közepén Katarina Patačić-Keglević hímzett monogramja, amely majd megjelenik ismét a kéziratban, az Adam Patačićnak címzett ajánlás alatt: KCP. A monogramot Branko Vodnik *Katarina contessa Patačićként* oldotta fel, Olga Šojat szerint viszont, mivel a monogram betűi Katarina neve sorrendjében sorakoznak fel (CPK), azokat így kell olvasni: Catarina Patačić-Keglević.

A kézirat címodala fekete-fehér technikával készült, egyszerű keretét koszorú díszíti, s a lap felső felén a cím – egykorú helyesírással - olvasható: *Peszme Horvatszke*, alatta virágcsokor ábrázolása, amelyben egy tambura és egy kettős furulya látható – mindkettő horvát népi hangszer, folklorisztikus nemzeti jelkép. A címodal alján előkelő hölgy profilja látható, díszes hajviselettel. A sziluett

vélhetően Katarina Patačićot ábrázolja. A kereten kívül, bal felől egy feljegyzés: *F. J. de Horn designavit, Varasdin. 8°. april 1871.*, jobb felől pedig: *carrache sulpsit.* (Olga ŠOJAT: 1971. 133.)

A kötet harmincegy verse egységes kalligrafikus írással íródott, az utolsó lapon viszont már két, nyilván későbbi kézzel beírt költemény olvasható, amelyek semmiféle kapcsolatot nem mutatnak az előző, mint látni fogjuk: egységes kompozíciójú és zsánerű versciklussal. Az utólagosan beírt szövegek egyike a hollóról és a rókáról szóló mese, a másik II. József *kigondolt, de véghez nem vitt terveiről* szól („Motrujuch v-misli, ne znal ispeljati”). A ciklus nyolc versénél a szövegek alatt olasz textus olvasható, ami – fordítást feltételezve – lehet az eredeti cím, vagy pedig kezdő sor. (Olga ŠOJAT: 1971. 134.) A versgyűjtemény két darabja bizonyítottan fordítás, az egyik: *Lupčiča uskok* Tasso *Amintájának* epilógusából az *Amore fuggitivo* átköltése. (Franjo FANCEV: 1937. 425-432.) Olga Šojat feltevése szerint az *Očituvanje ljubavi* (Szerelmi vallomás) vélhetően szintén fordítás. (Olga ŠOJAT: 1971. 134.)

A versek szerzősége máig vitatott. Branko Vodnik – s nyomában mások is – a 31 vers mindegyikét Katarina Patačićnak tulajdonítja. (Branko Drechsler[VODNIK]: 1912. 111.), Franjo Fancev ezzel ellentétben úgy vélte: versek egy része a férj, Franc Patačić alkotása. Ez utóbbi vélekedés alapja, hogy a versek egy része a *Katarina, Kata, Katica* iránti szerelemről szól. (Ivan ZVONAR: 2009. 258-290.) Néhány vers esetében elfogadják Katarina szerzőségének lehetőségét. Franjo Fancev és Olga Šojat szerint a szerzőség körüli vita jogosságát támasztja alá, hogy a gyűjtemény elején található, Adam Patačićnak szóló ajánlásban maga Katarina jegyzi meg, hogy *összegyűjtött (vjedine = sakupljene = összegyűjtött)* versekről van szó. Olga Šojat úgy vélte: akár Katarina a szerző, akár nem, feltétlenül az ő érdeme, hogy a verseket összegyűjtötte és az utókornak ekképpen megőrizte. (Olga ŠOJAT: 1971. 135.) Itt viszont közbevetendő, hogy a gyűjtemény egyik része tudatosan felépített kompozíció, „petrarkista szerelmi regény”, ami-re Vladoje Dukat, Dunja Fališevac, Mirko Tomasović munkái egyaránt figyelmetlenek. Dukat alighanem elsőként foglalta össze a szerelmi regény summáját: „A fiatalember beleszeret a leányba, akit éppenséggel Katának hívnak; kedveskedő versekben írja le szépségét, megvallja iránta érzett szerelmét, vágyódik utána és róla álmodik; aztán egyszer csak – miként rendszerint történik – összevesznek a leány »csalárdsága« miatt és a fiatalember keserűséggel és haraggal lemond róla, de nemsokára bűnbánóan visszatér hozzá.” (Idézi: Ivan ZVONAR: 2009. 274.)

Dunja Fališevac arra hívja fel a figyelmet, hogy a versgyűjtemény világosan két részre tagolódik: az első „kifejezetten petrarkista kancionálé”, míg a második

„olaszból fordított” versszövegek együttese, amelyek eredetijét – egy kivételével – eddig nem találták meg. A kivétel a *Lupčiča uskok* c. költemény, amely – miként már említettük – az *Aminta* c. Tasso-mű epilógusából az *Amore fuggitivo* (Ámor szökése) átköltése.

A petrarkista kancionálé tradícióját követő első rész „eseménytörténete” az ifjú Kata iránti szerelmének megvallásával indul. A szerelmi érzés petrarkista reminiscenciái (édes gyötrelem, kín, szenvedés) visszhangzanak a ciklus nyitó versében (*Pričetek ljubavi* = A szerelem kezdete a címe).

Ne znam reči, je li muka,
Kaj mi srce tako burka,
Ali pak kê radost je?

Muka! Kê me tak veseli,
Da od mene vse odeli
Kaj bi žalost moglo dat.

Kimondhatatlan gyötrelem,
Ami vihart ver szívemben,
Oly édes e gyötrelem!

Gyötrelem! Mely vidámmá tesz,
Tölem minden rosszat elvesz,
Ami bánattal teli.

Ezt a vallomást – megint csak a petrarkista kancionálék modorában – a szeretett leány: Kata szépségének leírása követi, majd versek sorakoznak, amelyekben megvallja szerelmét, elbeszéli Kata tartózkodó viselkedését, ami számára szenvedést jelent:

Gledaj, draga, srce moje
Vu žalosti vtopleno.
Kad mi braniš lice tvoje
Kušavati ljubleno.
Zakaj si me, lepa Kate,
Zorja mâ, ostavila?
Če ti več ne mariš za me,

Za me druga ni vila.
Ti jedina moja radost,
Kâ zdržavaš živoga,
Ne dopusti, da me žalost
Na tla hiti mrtvoga ...

Magyar fordítás:

Tekintsd drágám a szívemet,
Szomorúsággal teli,
Mert orcádat nem engeded
Szerelmesen csókolni.
Engem ugyan, ó szép Katám!
Mért hagytál el hajnalban?
Mostan hogy már nem gondolsz rám,
Tündérek is elhagytak.
Egyedüli örömem vagy,
Sorsom és az életem.

Ó, ne engedd, hogy a bánat
A halálba kergessen...

A szerelmi csalódás miatti panaszra Kata így válaszol:

Nekaj si napisal za ljubav nekakvu,
Ku ja nikak ne znam, nit ne poznam takvu.
Kak to reči moreš, da sam te ostavila!
Vem se s Tobom nisem ja nigdar ni spravila
Žal mi je, da ljubav, kâ ti stalna bila,
Po nesreči s tugum je se zamenila.
Ako to je ljubav takva veselila,
Štimam, da tvâ čednost to ni vredna bila.
Pišeš, da si stalnu ljubav mi pokazal,
S tem hteč reči, da si veru mi prikazal.
Niti sem kû ljubav pri tebi ja vidla,
Nit podatu veru od tebe gda zdigla.
Kak me tvorit moreš, da ti sreće ranim,

Kada se ja sili srca tvoga branim?
Ne, ne moja misel, da kô srce ranim,
Samo ljublenomu sužanstvu se branim.
Nit se hasni tužit, da nimaš milošče:
Ne beše nju trošit, imal bi nju jošče.
Ja te za nju nemrem nikakov pomoči,
Ar je samoj treba milost vu dne v noči [...]

Magyar fordítás:

Szerelemről írtál, érzelmidről szépen,
Mit sem tudok róla, se sejtelmem nincsen.
Hogyan mondhatod azt: Téged elhagytalak.
Hiszen eddig Téged sohasem láttalak.
Szánlak, hogy szerelmed állhatatossága
Szerencsétlenné tett, s hogy fordult bánatba.
Ám, ha a szerelem vidámmá tett téged
Igaz volt-e vajon te szemérmességed?!
Azt írod: szerelmed nékem megvallottad,
S higgyem, amint mondod, hűséges voltodat.
Szerelmed hűségét sohasem tapasztaltam.
Írántam hűséged egyszer tán feltámad.
Miért a súlyos vád, hogy szívedet sebzem?!
Mert éppen hogy óvom, a sebektől védem.
Szíveknek sebzése távol van éntőlem,
Szerelmi rabságtól óvom magam, védem.
Mi haszna bánatnak irgalom híjával:
S hogyha lenne is még, élni tékozlással.
Segíteni én így nem tudok terajtad,
Nappal és az éj is, ad néked irgalmat [...]

E hűvös, ha úgy tetszik elutasításra utaló reflexió csak fokozza az ifjú vonzalmát, hatványozódik fájdalom-bánata, s mert Katát légyottjaik egykori színterén, az erdön hiába keresi, halál-víziója támad, amit ismét petrarkista scénárióval ad elő:

Puste loze, k vam se vteče
Puno tuge srce mē:
Kadi nigdo biti neće,

Da pokoje najde svê.
Kajgod drago biti mere,
Za me več veselje ní;
Gdo za mir me sad pomore?
Kad jur na me vse mrzi.

Moja Kate, lep moj plamen!
Poveč drevje tu li ni?
Ja nageldam vsaki kamen,
Jaj, ma Kate nigdi ni.
Kak nas dostkrat svrži drage
Sencum jeste zakrile,
Slatke vure, kak ste nagle,
Kak ste brzo minule!

Konč povečte, drage svrži,
Bum li dobro videl mê?
Jaj, kak mi šumi glasa drži,
Ter štimam, veli da ne.
Čut je nekaj vugodnoga.
Zdehnenje brž čuje se?
Zdehnenje mort dobra moga
Ko veli, da vrne se.

Ah, ne, ne, neg potok šumi,
Ki po prudu steče se:
Ah, ne šumi, nego k tugi
Mojoj milo plače se.
Ali mort se Mila vrne,
Ter bu kesno i zahman:
Na moj prah gda gled obrne,
Još kê suza zide van.

Magyar fordítás:

Sötét erdő most hozzád esd
Bánattal teli szívem:
Amikor már senki sincsen,

Kitől vigaszt reméljen.
Legyen bár megannyi kellem,
Nem hozhat nékem derűt,
Mert a sorsom oly kegyetlen:
Csak gyűlölet vesz körül.

Én szép Katám! Lángoszlopom!
Téged rejt-e a dús lomb?
Sziklák mögé bepillantok,
Jaj! Szép Katám nincs sehol.
A dús lombok, ó, mily gyakran
Rejtettek árnyékukkal,
De az édes órák gyorsan
Továtűntek nyomtalan.
Sűrű lombok mondjátok meg,
Meglátom-e valahol?
De az erdő néma csöndes:
Lombjai közt csend honol.
Most valami halk nesz hallszik:
Tán valaki sóhaja?
Csak a lelkem ábrándozik:
Visszajön ő: azt súgja.

Jaj, de nem, csak kavicsok közt
Patak vize csörgedez,
Nem suttogás: sírdogálás,
Bánatomtól kesereg.
És ha mégis visszatér majd?
Mindhiába, késő lesz:
Ha rátekint hamvaimra,
Hulló könnye vigasz lesz.

A szerelmi regény további szegmenseiben a petrarkista toposzok sorakoznak. Egyszer a vágy lecsillapodása, máskor ismét a viszonzatlan szerelem miatti gyötrelem jut kifejezésre a hol terjedelmesebb, hol rövidebb versekben. A *Spričanje pri Katice* (Polémia Katicával) strófáiban az egykor oly szerelmes ifjú közömbösségét, „elhidegülését” bizonygatja:

Hvala tebi, Katice,
Na tvê vkanljivosti.
Zešel sem iz temnice,
Ljubil sem te dosti.
Jur i meni jesu
Bogi milostivni,
Niti mi več nesu
Z ljubavjum tvûm silni.

Vgasel je moj ogenj
Nemrem srdit biti,
Kaj bi samo mogelj,
Ljubav kakvu skriti.

(-----)

Ne premenjam farbu,
Kad tvê ime čujem,
V srcu nimam larmu,
Čeprem te zgledujem.

Senjam, ali vsigdar
Senja moja nesi.
Zbudim se: več nigdar
Prva misel jesi.

Kad mi dalko jesi,
Ne želim te bliže,
Nit, gda dalko nesi,
Drago mi je više.

Od tvoje lepote
Misleč, ne omiljam,
Niti več na špote
Tvoje srdit bivam.

Kad sem z tobum blizom
Zburkanja niš nimam,
I z mêm protivnikom
Lahko te spominam.

Gledaj me srdito,
Govori mi lepo:
Ne to hasnovito,
Oko mê bu slepo.
Nit mi zapoveda
Govorenje tvoje,
Nit tvê več pogleda
Oko v srce moje.

Od tebe radosti
Nemrem več imati,
Nit kakve žalosti
Zrok mi moreš dati.
Ar pres tebe ljubim
Gore i ledine,
Nit z tobum gda čutim,
Nepovolnost gine [...]

Magyar fordítás:

Katicám, köszönöm
A te csalárdságod,
Kijöttem börtönből,
Ami voltam: rabod.
Kegyelmes az Isten
Immár énhozzám is,
Nem köt a szerelem
Hozzád, te kis hamis.

Kihúnyt lángja bennem,
Bennem harag nincsen,
Nincs hatalom, amely
Ily szerelmet rejt sen.
Nem változik színem,
Ha nevedet hallom,
Nem zakatol szívem,
Ha látlak valahol.

Álmodok is olykor,
Álmom tovatűnik,
És az ébredéskor
Árnyad szertefoszlik.

Ha távol vagy tőlem
Nem vágyom utánad,
És ha vagy mellettem?
Lényed hidegen hagy.

Szépségednek láttán
Nem vesztetem eszemet,
Ha meg gúnyolódnál?!
Haragom sem gerjed.

Közelségedkor már
Nem leszek zaklatott,
S ha jó egy vetélytárs,
Véle eltársalgok.

Szólj hozzám dühösen,
Szólalj meg bár szépen:
Lényedre nem leszen
Már oly nagy szükségem.

Nem parancs számomra,
Akármit is mondasz,
Szemed szép sugara
A szívemig nem hat.

Örömet te nékem
Nem tudsz már szerezni,
Se érzékeny szívem
Elszomorítani.

Hegy s völgy nélküled is
Csodálatra késztet,

Bennem, ha hallgatsz is,
Nem támad gyűlölet [...]

A *Senja* (Álom) c. vers az előbbivel szemben a kedves utáni vágyakozás hangulati állapotváltozásait fejezi ki. Álmában Kata jelenik meg, s látása boldogsággal tölti el, ám ébredéskor csalódnia kell, a szerelem miatti szenvedés az ébrenlét állapotában folytatódik:

Senjam, ali tak, da štimam,
Da nî senja, neg da imam
Pravu Katu pri mene.

Čvrčat ptice, teči vode,
Šumet listje, ter da hode,
Vidim Kate, noge tvê.

Od bistrine oka tvoga
Trepetanje srca moga
Čutim polek navade.

Kad te vidim, meni milu,
Bože, kakvu čutim silu?
Je li senja, da dvojim.

Ako kakvu radost daje
Senja, kak pak den postaje,
Mê trpljenje ponovi.

Magyar fordítás:

Álmodom lám, s úgy találom,
Valóság ez, mégsem álom.
Katám van közelemben.

Madárdal és sebes patak,
Susogás a lombok alatt,
Katámnak lépte dobban.

Ragyogása szép szemednek
Dobogtatja a szívemet –
Ó, mely sokszor érzem én.

Boldoggá tesz, hogyha látlak,
Én Istenem! ily erőt adsz?
Ez is kétely és álom.

A szép álom örömet ad,
Ám amikor felkél a nap
Újra jó a szenvedés.

Az idézett szemelvények vélhetően szemléltetik, hogy a kompozíció (tehát a versekbe foglalt szerelmi regény) „a gáláns kor versművészetének demonstratív válfaja” (Mirko TOMASOVIĆ: 1993. 148.), és mint ilyen „az elit ízlés” kifejeződése, amely egyúttal azt is bizonyítja: a 18. század második felének észak-horvátországi társadalmában, pontosabban e társadalom legfelsőbb rétegének életvitelében jelen van a gáláns kor, a rokokó korának atmoszférája, amit a költemények szórakoztató karaktere („*la poésie légère*”), idillt, játékoságot, könnyedséget hordozó volta is alátámaszt. (Mirko TOMASOVIĆ: 1993. 148.) Erre utal a versgyűjtemény szerelmi cikluson kívüli húsz rövid költeménye, amelyek eredetiségéről, illetve fordítás voltáról eltérő az irodalomtörténeti diskurzus. Olaszból készített átköltések – véli az egyik oldal –, amit a szövegek alatti olasz nyelvű cím (?) vagy kezdősor (?) bizonyít, amelyek eredetije azonban mindeddig ismeretlen. (Mirko TOMASOVIĆ: 1993. 148-149.) Ivan Zvonar vélelme szerint viszont az olasz textusok kaj horvátból készült fordítások, ami egyfajta „kokettálás” az olasz nyelvvel, s ami nem is egyedüli a tágabb pannon övezetben. A 17-18. században Ausztriában is divatos nyelv az olasz, több osztrák költő írt olaszul, s Zvonar, példaként, Leopold Wilhelm osztrák főherceg 1656-ban Crescente álnéven Bruxellesben kiadott *Diporti del Cerscente...* olasz versgyűjteményére utal. (Ivan ZVONAR: 2009. 263.) A *Pesme horvatske* egyik legterjedelmesebb versszövege, a *Ljubčiča uskok* egyértelműen a kötet szerzőjének kiváló olasz nyelvismeretére utal. Eleven olasz hatást Észak-Horvátországban más adatok is sejtetnek, az arisztokrácia itt is beszélt az olasz nyelvet, s olasz nyelvű versekről is tudunk horvát szerzők tollából. 1784-ben *Rime per il Giorno di Nome della Sig. Contessa Giuliani Szecheny* címmel jelent meg A. Hoffmann munkája, s Esterházy bán installációjára (1783) pedig egy olasz nyelvű köszöntő óda. (Mirko TOMASOVIĆ: 1993. 148-149.) Adam Patačić érsek római árkádiai tagságáról (Arcadiae Siriscius Acrotoshorius) már korábban szóltunk, azt pedig okkal feltételezzük, hogy a Patačić-házaspár (Franc és Katarina) Tassót eredetiben olvasta. Mirko Tomasović megalapozottan tekinti Patačićot az *Amore fuggitivo* fordítójá-

nak. A *Ljubčiča uskok* c. translációt elemezve azt a későbbi korok fordítói elveit és gyakorlatát előlegező teljesítménynek látja. Már a cím kroatizálása: *Ljubčiča uskok* < *Amore fuggitivo* sikeres megoldás (Ámor szökése), a tassói verssorokat szorosan követő átköltés modern fordítói manírt előlegez. „A fő részben felismerhetően megőrizte Tasso stíluskeretét, identifikációs mitológiai metaforáit és a petrarkista frazeológiát.” (Mirko TOMASOVIĆ: 1993. 149.) A metrikai és strófikus módosítások nem zavaróak, s ezáltal a mű egyáltalán „nem esik ki az eredeti stílus- és kontextuális rendszeréből, ami [Katarina] költői ízlésének bizonyítéka.” (Mirko TOMASOVIĆ: 1993. 151.)

A *Pesme horvatske* verseinek szerzőségét vizsgálva Ivan Zvonar arra a következtetésre jutott, hogy a költemények jelentős hányada Katarina férjének, Franc Patačićnak tulajdonítandó. Szám szerint tizenhárom verset jelöl meg, amelyekben „férfi szólal meg”. A *Pesme horvatske* keletkezésével nagyjából azonos időben összemásolt *pjesmaricák* anyagát vizsgálva, még hét költeményről véli: azok is Franc Patačić alkotásai. Ezek egyike a *Popevke Horvaczke popiszane Letta 1780* című kéziratos kancionáléban a második helyen szerepel. A vers a *Pesme horvatske* lapjain is megtalálható (fentebb teljes terjedelmében idéztük): a kezdő sora: *Puste loze, k vam se vteče*. A *Pesme horvatske*beli változat címet is kapott: *Tuguvanje za dragum*. A két szövegváltozat között csupán a női név esetében van eltérés: a régebbi, tehát az 1780-as *Popevke*beli variánsban a 2. strófa elején a „Moja Fille lep” szintagma szerepel, a *Pesme horvatske* textusában már a „Moja Kate lep” változatot olvassuk, ugyanezen strófákban a „moje Fille nigdi”, illetve a „ma Kate nigdi ne” variánsok jelennek meg. A negyedik strófa ötödik sorában az „ali mord se Fille verne” – „Ali mort se Mila verne” szövegváltozatok olvashatók. (Ivan ZVONAR: 2009. 271-273.)

Franc Patačić alkotásaként méltat Zvonar egy az ún. *Varaždinska pjesmarica I* c., máig kiadatlan kancionáléban szereplő költeményt is, ott ezzel a címmel szerepel: *Cantio de parente quodam, út sua Filia Claustрум peteret hortante*, amely – miként a címből is kiderül – egy apának és leányának dialógusa: az apa a kolostori életet javasolja leányának, míg a leány a személyes szabadság elvesztését látja a kolostori létformában. (Ivan ZVONAR: 2009. 279-282.) A költemény – függetlenül a szerző személyétől – a 18. század végi kaj horvát irodalmi kontextusban kap különösebb jelentőséget: benne egyfelől a barokk és a reneszánsz létforma konfrontálódik – meglehetősen nagy fáziseltolódással –, másfelől a költemény a szerző racionalizmusának szócsöve, s mint ilyen, a felvilágosodás-kori, a kolostori létformát bíráló művek kontextusában értelmezhető.

A *Pesme horvatske* legszebb, legmívesebb darabja a *Stalnost prijateljstva*
(A barátság örök volta) c. költemény:

Na čalarnom ovom svetu
Vsa, kaj vidiš, su nestalna.
Lepoj roži v svojem cvetu
Mraz i zima jesu jalna.

Protuletno drago vreme,
Človečanske zrok radosti,
Ali zima vsa prevzeme,
Vživat brani vugodnosti.

Žarko sunce, zorja lepa,
V zraku škrlec glasno speva,
Vendar temna noć i slepa
Vu turobnost vas pak deva.

Sama stalna jest prijaznost,
Kinč ov anda alduvati
Jest vernomu srcu dužnost:
Njega s sobum zakopati.

Magyar fordítása:

Múlandó, mit itt látsz, minden,
Csalárd világ, melyben élünk.
Nyíló rózsa, csupa kellem,
Fagy és tél mond: irigyeljük.

Szép kikelet, tavaszidő,
Boldogsága az embernek.
Ám a zord tél rabolni jó,
S oda kellem, nincs élvezet.

Tűző napfény, szép pirkadat,
Pacsirta szól fenn a légben'

Ám az éj sötétje újra
Felleget von a kék égre.

A barátság ernyedetlen,
Életünknek áldott kincse.
Őrizzük hát hű szivünkben
Mindhalálig, mindörökre.

A versről szólva Dunja Fališevac az antitézisen alapuló struktúrát s a „barokk témaválasztást” emeli ki (Dunja FALIŠEVAC: 1991. 32-33.), Joža Skok a „a barokk elégia”, a meditáció, a szuggesztivitás fogalmaival írja le értékvilágát (Joža SKOK: 1991. 54.), Ivan Zvonar viszont Fran Krsto Frankopan költészetével rokonítja (Ivan ZVONAR: 2009. 278-279.), ami aggályos feltevés, Frankopan versei ugyanis – ismereteink szerint – csak a 19. század második felében kerültek napvilágra. Ami persze nem zár ki valamelyes közös, az európai költészetben gyökerező előzményt. Egy bizonyos: ez a vers a 18. századi kaj költészet olyan gyöngyszeme, amely költői képeivel (čalarni svet = csalárd világ, lepa roža = szép rózsaszál, protuletno drago vreme = a kedves tavaszidő, žarko sunce = tűző nap, zorja lepa = szép hajnal), szabályos ritmusával, rímeivel, feszes kompozíciójával, életbölcseletével szerzőjét a régi horvát költészet legjobbjai közé emeli (Džore Držić, Šiško Menčetić, Hanibal Lucić, Mavro Vetranović, Marin Držić).

Amikor a *Pesme horvatske* szerzőségének kérdéséről szól az irodalomtörténeti diskurzus, nem mellőzhető Antonija Kassowitz-Cvijić Katarina Patačić nyomtatásban megjelent verseivel kapcsolatos, 1925-ből való utalása. A horvát történelem jeles alakjait méltató munkájában (*Znameniti i zaslužni Hrvati 925-1925*. Zagreb, 1925.) azt írja: Katarina Patačić „azon horvát nők egyike volt, aki nem restellte »a szegény parasztos horvát nyelvet«, ellenkezőleg: számos emlékezetes verset: ódát és alkalmi költeményt írt horvátul. Azokat nyomtatásban közreadta, mindegyiket külön kiadványként, aranylemezekkel és virágocskákkal díszítve. Főként Zágrábban jelentette meg őket (Josip Karlo Kotschénél 1780-86-ban)”. (Idézi Olga ŠOJAT: 1971. 132-133) Kassowitz-Cvijić – úgy tűnik – ezek némelyikét kézbe is vehette, másként aligha utalna a kiadványok díszítettségére, s a versek kiadójára (Josip Karlo Kotsche). A kiadványok sorsa, holléte ma ismeretlen, a zágrábi könyvtárakban legutóbb Mirko Tomasović kereste azokat – eredménytelenül. (Mirko TOMASOVIĆ: 1993. 146-147.)

A *Pesme horvatske* interpretációja nem mellőzheti a verseskönyv formai jegyeinek méltatását, amit a már vázolt szerelmi kancionálé petrarkista karaktere

is megkíván. A kompozíciós erősségeken túl a műfaji változatosság is sajátja a kötetnek. Metrikai struktúrájáról szólva Dunja Fališevac számbavette a változatos sorfajtákat: megtaláljuk a tizenkettős, a nyolcas, a hetes, a hatos és az ötös sorfajtát, ami részben európai örökség, részben hazai hagyomány, s miként másutt, a horvátoknál is a középkori latin költészetben keresendők a külföldi előzmények. Feltűnő, hogy a tizenkettősöknél versszerzőnk mellőzi a hazai hagyományt, *dvanaesteracai* nem kétszer rímelő tizenkettősök (dvostruko izosilabički dvanaesterac). Költői-ritmikai invenciózusságának bizonyossága az egyes sorfajták változatos elegyítése (8/7, 8/7; 8/5, 8/7, 8/6). Nyelvi invenciózussága a versek rímvilágában mutatkozik meg leginkább, ami méltán illethető a bravúros jelzővel. Strófászerkezetei is változatosak: van kétsoros, négysoros, nyolcsoros szakasz, ami a korábbi kaj költészetnek is jellemzője, s ne feledkezzünk meg a terzináról sem (Dunja FALIŠEVAC: 1991. 34.), sőt az alkaiozsi strófára is találunk példát. (Joža SKOK: 1991. 55.) A műfaji változatosság is legalább ennyire jellemzője a versgyűjteménynek: a gnoma, a canzone, a madrigal, a miniatura egyaránt előfordul. Ivan Zvonar szerint a Patačić-kancionálé versei közül néhányhoz dallam is párosult. (Ivan ZVONAR: 2009. 286.)

Vázlatunk rövid summája

A kaj horvát irodalom fejlődéstörténetét követtük nyomon a középkortól a 18. század végéig. A teljes fejlődésvonal utolsó fázisa a tizenkilencedik század első harmadára korlátozódik, amely a *litteratura kajkaviana* küzdelmekkel, vitákkal teli fejezete. A nyelvi standard pozíciójáért folytatott küzdelem zajlik ekkor, amelynek eszme- és stílustörténeti alapja-hátttere már a romantika fogalmával is jelölhető, s a felvetődő problémák sokasága okán e periódus komplex leírás-bemutatása önálló monográfiát kíván. Ennek rajzát a jelen terjedelmi keretek között épp ezért mellőztük. Azt se feledjük: e vitákkal teli három, három és fél évtizedben a kaj idióma látványosan kiszorul az irodalmi életből. Pedig – s ezt remélhetően a kompendiumunkban vázolt fejlődésrajz is kellőképpen szemlélteti – az értékteremtés tekintetében a kaj irodalom nem csekély eredményt hozott. A középkori szórványemlékek után a 16. század végével, a reneszánsz erudíció jegyében, robbanásszerűen indult fejlődésnek, a barokk évszázadában pedig – nyomtatott és kéziratos művek formájában – a közép-európai régió irodalmainak lett méltó pendantja. Pergošićtól Habelićen, Jambrešićen, Belostenecen

át Juraj Mulihig és Štefan Zagrebecig a tudományos és a széppróza páratlan ívelésű fejlődésvonala tanúsítja a mondottakat, s az előbbinél mindenekelőtt a nyelvtudomány, a lexikográfia alakulástörténete. De hasonló ívet mutat a líra és az epikus költészet is, amelyet a ma még teljességében korántsem feldolgozott kézíratos kancionálék reprezentálnak. A *Martjanska/Prekomurska*, a *Pavlinka* és a *Ščrbačičeva pjesmarica* versszövegei között a kaj nyelvű irodalom megannyi gyöngyszemére lelhet az olvasó, eredeti alkotást és átköltést, parafrázist egyaránt, ez utóbbiak a latin, a magyar vagy éppen a német nyelvű poézis kreatív recepciójának bizonyosságai. A 17-18. század fordulójára s a 18. század elejére összeáll e poézis fölöttébb becses összegezése: a *Cithara octochorda* is. Az eredetiséget említettük az imént, nos: a 16-17. századi *pjesmaricák* textusainak sokasága idézhető az originális kaj horvát poézis megteremtésének példajaként, de ugyanez a hajlam, szándék és cél mozdítja gyakran a szakrális próza (prédikációs irodalom) szerzőinek tollát is. Habelić, Mulih, Gašparoti, Fuček, Zagrebec szentbeszédei stílustörténeti szempontból értékelhető példázataik, paraboláik, exemplumaik révén sokszor a széppróza szférájába emelkednek. Konklúzióként írhatjuk le azt is, hogy a 16. századtól a 18. század végéig ott munkál a művekben a nemzeti, az anyanyelvi művelődés, a nemzeti önmeghatározás iránti igény. Pregnáns kifejeződése ennek – egyebek között – Adam Patačić kalocsai érsek *Dictionariuma*, amely a kaj horvát irodalmi nyelv 18. századi állapotának tudatos rögzítése volt. S e nyelvi állapot reprezentatív lírai példáját ismét egy Patačić irodalmi működése kínálja: Katarina Patačić-Keglević *Horvatske pjesme* c. kancionáléja. A benne olvasható, lírai szerelmi regényként értelmezhető, klasszicista, szentimentális és rokokó motiváltságú versciklus kaj horvát dialektusban hangszerelt költeményei méltán kínálnak egy a teljes keresztmetszet igényével összeállítható, potenciális kaj horvát lírai antológia lapjaira. Ez az immár európai léptékű színvonal jelenik meg a 18. század kaj horvát drámai irodalmában is, amely Corneille, Racine, Klopstock és mások recepcióját az iskoladráma hazai hagyományával ötvözve, a 21. századi nézőnek is üzeni tudó színpadi műveket hagyott az utókorra. A kaj nyelvű színjátszás látványos prosperálása a 18. század végén a modern nemzetté válás mozgalmának (narodni preporod) készítette az utat. Az illír mozgalom képviselőinek java a kaj nyelvi közegből érkezett, irodalmi munkásságát közülük több is kaj horvát nyelven kezdte. A kaj nyelvű dráma történetét felvázoló rajzolatunkban ezt szemléltetendő jelenik meg – mintegy jelképszerűen – Ljudevit Farkaš-Vukotinović kaj dialektusban írott darabjának méltatása.

A kaj horvát irodalom évszázadait bemutató szemlénknek e summájából a magyar nyelvű interpretáció indoklása sem hiányozhat: ez pedig a kapcsó-

lanttörténeti szempont. Az alakulástörténetet nyomon követve a kaj horvát és a magyar irodalom olyan szimbiózis-párhuzama tárul elénk, amelyet a kulturális emlékezet korántsem tekinthet pusztán a filológiára tartozó ügynek. Jóval több annál. Olyan örökség, amelyet számba venni, tanulságait kamatoztatni a magyar irodalomhistoriográfia is tudja. A középkortól számítható kölcsönhatások, a közös államiság, a horvát és a magyar katolicizmus Szent László uralkodásával kezdődő kapcsolatrendszere, a zágrábi és a kalocsai egyházmegye évszázados kontaktusa, a magyar szentek (Szent István, Szent Imre, Szent László, Árpádházi Szent Erzsébet) évszázadokon átívelő folyamatos kaj régióbeli tisztelete, a reformáció bár csekély, de korántsem hanyagolható, magyar kapcsolatokkal motivált kaj horvát térnyerése, a barokk kori magyar irodalom kaj nyelvű recepciója, a nyelvi kontaktusok – mindenekelőtt a szókincs cseréje –, a kalocsai egyházmegye kaj horvát nyelvi közegből származó főpásztorainak – mindenekelőtt Adam Patačícnek – a magyar köz- és kulturális életben kifejtett munkássága, a Zrínyiek *croatohungarus identitása* – sorolhatjuk szinte vég nélkül a példákat, amelyek valamiképpen, megannyi változatban megjelennek a kaj horvát irodalomtörténet valamennyi fázisában. Ezek teljes feltárása nem lehetett célunk, de az eddigi eredmények számbavétele, a textológiaiag már hozzáférhető szöveganyag interpretálása igen. Első, az összegezés igényével készült fejlődésrajzról lévén szó, bizonyára vannak e munkának gyarlóságai, hibái, ám ha a további kutatást, s a horvátországi horvát nyelvű szintézis megteremtését serkenteni tudja, megírása már nem volt hiábavaló erőfeszítés...

BIBLIOGRÁFIA

- ANDRIĆ, Nikola: 1902. „Iz ratničke književnosti”. In: *Prosvjeta* X. br. 1, 2., Zagreb. 7-10.; 47-48.
- ANGYAL Endre: 1965. „Cseh-magyar, szlovák-magyar kapcsolatok a barokk korban.” In: *Tanulmányok a csehszlovák-magyar irodalmi kapcsolatok köréből*. Akadémiai Kiadó. Budapest. 104-106.
- BALÁZS János: 1958. *Sylvester János és kora*. Tankönyvkiadó. Bp.
- BÁN Imre: 1974. „Az imitatio mint a reneszánsz arisztotelizmus esztétikai kategóriája. *Filológiai Közöny*. 374-386.
- BÁN Imre: 1988. *Dante-tanulmányok*. Szépirodalmi Könyvkiadó. Bp.
- BAJÁKI Rita: 1997. „Siralmas jajt érdemlő játék”. In: *Siralmas jajt érdemlő játék...* PPKE BTK. Piliscsaba.
- BARAC, Antun: 1954. *Hrvatska književnost od Preporoda do stvaranja Jugoslavije. Knjiga 1. Književnost ilirizma*. JAZU Zagreb.
- BARTOLIĆ, Zvonimir: 1980. *Sjevernohrvatske teme. Knjiga I. Studije*. Zrinski. Čakovec.
- BARTOLIĆ, Zvonimir: 1985. *Sjevernohrvatske teme. Knjiga III. Studije*. Zrinski. Čakovec.
- BARTOLIĆ, Zvonimir: 2006. *Majka Katarina. Biografski i književno-povijesni kolaž o Ani Katarini Frankopan-Zrinski*. Matica hrvatska – Zrinski – Nacionalna i sveučilišna knjižnica. Čakovec-Zagreb.
- BATUŠIĆ, Nikola: 1968. „Uloga njemačkoga kazališta u Zagrebu u hrvatskom kulturnom životu od 1840. do 1860.” *Rad JAZU*. Zagreb.
- BATUŠIĆ, Nikola: 2002. *Starija kajkavska drama*. Disput. Zagreb.
- BATUŠIĆ, Slavko: 1951. „Komediografija Tituša Brezovačkoga”. In: *Djela Tituša Brezovačkoga*. Priredio Milan RATKOVIĆ. Stari pisci hrvatski. Knj. 29. JAZU IX-XLVI.
- BENDA K[álmán]-HADROVICS L[ászló]: 1956. „Kroatisches Freiheitsgedicht aus Jahre 1794.” In: *Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae*.
- BENE Sándor: 1997. „«Hóhérok teátruma» A Wesselényi-mozgalom pereit és a hazai recepció kezdetei.” In: *Siralmas jajt érdemlő játék...* PPKE BTK. Piliscsaba. 32-85.
- BIBLIA. *Ószövetségi és Újszövetségi Szentírás*.: 2005. Sajtó alá rendezte: RÓZSA Huba. Szent István Társulat. Bp.
- BITSKEY István: 1979. *Humanista erudíció és barokk világkép*. Akadémiai Kiadó. Bp.
- BORI Imre: *Miroslav Krleža*. Forum. Újvidék.
- BORI Imre: 1987. „Egy kaj horvát daloskönyv magyar eredetű verseiről.” In: BORI Imre. *Tanulmányok a magyar-délszláv irodalmi kapcsolatokról*. Forum. Újvidék.
- BORSA Gedeon: 1968. „Rodolfus Hoffhalters Typographie in der gegend von Mur und Drau (1573-1574).” In: *Vjesnik bibliotekara Hrvatske*. 1-2. sz.
- BUČAR, Franjo: 1910. *Povijest hrvatske protestantske književnosti za reformacije*. Zagreb.
- CESAREC, Ivan: 2006. „Maksimilijan Vrhovac i sjemenišno kazalište u Zagrebu”. In: *Biskup Maksimilijan Vrhovac i njegovo djelo. Zbornik referata sa Znanstvenoga skupa «Biskup Maksimilijan Vrhovac svome vremenu...»*. Uredio dr. sc. Alojz JEMBRIH. Donja Stubica-Zagreb. 91-116.
- CESAREC, Ivan: 2008. *Dramsko-scenski rad Tomaša Mikloušića (1767-1833.) U kontekstu starije kajkavske drame*. HZKD Klanjec.
- CHOMA, Branislav. 1984. „Hrvatsko-slovački kulturni i književni odnosi.” In: *Forum* (Zagreb).
- ČRNKO, Ferenc: 1971. *Podsjeđanje i osvojenje Sigeta i popratni tekstovi*. Liber. Zagreb.

- DERCSÉNYI Balázs-HEGYI Gábor-MAROSI Ernő-TÖRÖK József: 1991. *Katolikus templomok Magyarországon*. Hegyi és Társa Kiadó. Bp.
- DUKAT, Vladoje: 1915. „Pater Grgur Kapucin (Juraj Malevac) kajkavski književnik XVIII. vijeka”. *Rad JAZU*. Knj. 207. Zagreb. 137-261.
- DUKAT, Vladoje: 1944. *Sladki naš kaj. Ogledi iz starije kajkavske književnosti*. Hrvatski izdavački bibliografski zavod. Zagreb.
- Énekeskönyv magyar reformátusok használatára. Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya. Bp. 1972.
- FALIŠEVAC, Dunja. 1989. *Stari pisci hrvatski i njihove poetike*. Sveučilišna naklada Liber. Zagreb.
- FALIŠEVAC, Dunja: 1991. „Pesme horvatske Katarine Patačić”. In: *Kaj* (Zagreb) god. XXIV. Br. 5-6. 30-34.
- FALIŠEVAC, Dunja: 1993. „Pjesničko djelo Grgura Kapucina”. In: *Dani hrvatskog kazališta. Hrvatsko kajkavsko pjesništvo do preporoda*. Književni krug. Split. 116-127.
- FANCEV, Franjo: 1914. „Eine Bemerkungen zur Geschichte der Schriftums in Kroatia”. In: *Archiv*.
- FANCEV, Franjo: 1925. „O najstarijem bogosložju u Posavskoj Hrvatskoj”. In: *Zbornik kralja Tomislava*. Zagreb.
- FANCEV, Franjo: 1932. „«Visio Philiberti» u kajkavskoj književnosti 17. stoljeća”. In: *Građa za povijest književnosti hrvatske*. Knj. XI. JAZU. Zagreb. 38-63.
- FANCEV, Franjo: 1934. „Građa za povijest školskog i književnog rada isusovačkoga kolegija u Zagrebu (1606-1772). *Starine JAZU*. Zagreb. 1-114.
- FANCEV, Franjo: 1937. „Kmet-muž u hrvatskoj dopreporodnoj poeziji”. In: *Savremenik* XXVII. br. 12. 425-432.
- FANCEV, Franjo: 1939. „Hrvatska kajkavska poezija prošlih vjekova”. In: *Ljetopis JAZU*. Knj. 51. 86-105.
- FEJÉR György: 1835. *Historia academiae scientiarum Pazmaniae archiepiscopalis ac M. Theresiane regiae literaria*. Buda.
- FORRÁSOK A MURAVIDÉK TÖRTÉNETÉHEZ. Szöveggyűjtemény I. kötet 871-1849. Viri za zgodovino Prekmurja. Zbirka dokumentov. 1. zvezek. 871-1849 : 2008. Szombathely-Zalaegerszeg.
- FRANCESCO di, Amadeo-QUARANTOTTO, Arianna: 1995. „Preti e negromanti Illei, Hagymási, Brezovački e il Garabonciás-Grabancijaš. Del drama scolastico ungaro-croato” In: *Annali dell' Instituto universitario orientale di Napoli. Dipartimento di studi finnougrici*. Vol. I. 173-223. Napoli.
- FRANCESCO di, Amadeo-QUARANTOTTO, Arianna: 2002. *Arc és álarc. A garabonciás mítosza a magyar és a horvát irodalomban*. Kolozsvár.
- FUČEK, Štefan: 1735. *Historie z-kratkem Duhovnem Razgovorom od Posljednyeh Dugovany. Po Stefanu Fuchku, Plebanufu krapinzkem. Iz vnogeh posobneh Knigh zebrane, zkup szpravlyene i na duhovni napredek u Szvetlo dane. Stampane vu Zagrebu, po Ivanu Weitoz. Letto 1735*.
- GEORGIJEVIĆ, Krešimir: 1969. *Hrvatska književnost od 16. do 18. stoljeća sjevernoj Hrvatskoj i Bosni*. Matica hrvatska. Zagreb.
- HADROVICS László: 1937. „Eine ungarische und kroatische Variante der «Visio Philiberti»”. In: *Archivum Europae Centro-Orientalis* III. Bp. 317-324.
- HADROVICS László: 1939. „Die ungarischen Vorlagen eines alten kroatischen Dichters.” In: *Archivum Europae Centro-Orientalis*. V. Bp. 303-327.

- HADROVICS László: „Deset propovijedi o Euharistiji pavlina o. Ivan Belostenca.” In: *Grada za povijest književnosti hrvatske. JAZU*. Zagreb. 41-112.
- HADROVICS László: 1944. *Magyar és déli szláv szellemi kapcsolatok*. Bp.
- HADROVICS László: 1957. „Nachträge zum kroatischen Freiheitsgedicht aus dem Jahre 1794.” In: *Studia Slavica Academimae Scientiarum Hungaricae* III. Bp.
- HADROVICS László: 1964. *Kajkavische Literatur. Eine Auswahl mit Einleitung, Ammerkungen und kurzem Glossar*. Otto Harrassowitz. Wiesbaden.
- HADROVICS László: 1982. „Štefan Zagrebec kajkavski umjetnik kompozicije i stila”. In: *Hrvatski dijalektološki zbornik*. Knj. 6. JAZU. Zagreb.
- HADROVICS László: 1983. „Egy középkori horvát vers.” In: *Nagyvilág*. 10.sz. 1544-1547.
- HADROVICS László: 1988. „Cantio optima: Zdravo bude Božje telo”. In: *Radovi za znanstveni rad*. Knj. 2. Varaždin. 443-446.
- HADROVICS László: 2002. *A régi horvát szótárirodalom. Magántanári előadások az 1941/42. tanévben*. Szerk.: VÍG István közreműködésével NYOMÁRKAY István, technikai munkatárs CSENGÓDI Ágnes. Bp.
- HAJNAL Márton: 1906. „Nikolaus Krajačević-Petar Petretić. Ein Beitrag zu Geschichte der kajkroatischen Literatur.” *Archiv für slavische Philologie*. 28. Berlin. 315-321.
- HAMM, Josip: 1952. „Glose Radovoj bibliji.” In: *Slovo*, Časopis staroslavenskog instituta. Br. 1.
- HARGITTAY Emil: 1997. „Habent sua fata...» (Epilógus a Siralmas jajt érdemlő játékhoz..” In: *Siralmas jajt érdemlő játék. Magyar nyelvű tudósítás a Wesselényi-mozgalomról*. PPKE BTK. Piliscsaba. 141-146.
- HEĆIMOVIĆ, Branko: *Dvije komedije Tita Brezovačkog. Dva komediografa*. Zagreb.
- HEGYI Dolores-KERTÉSZ István-NÉMETH György-SARKADY János: 2003. *Görög történelem a kezdetektől Kr. e. 30-ig*. Osiris. Bp.
- HERCIGONJA, Eduard: 1973. „Kajkavski elementi u jeziku glagoljaške književnosti 15. i 16. stoljeća. (Prilog istraživanju kontinuiteta hrvatskog kajkavskog jezika”. In: *Croatia*. 5. 169-245.
- HOLL Béla: 1984. „Egy ismeretlen középkori iskoláskönyv és magyar verses nyelvemlék 1433-ból.” In: *Magyar Könyvszemle*.
- HORVÁTH János. 1931. *A magyar irodalmi műveltség kezdetei*. Bp.
- HORVÁTH János: 1957². *A reformáció jegyében*. Gondolat Kiadó. Bp.
- IPOLYI Arnold: 1987. *Magyar Mythologia*. Hasonmás kiadás. Bp.
- IVŠIĆ, Stjepan: 1931. „Visio Philiberti u «Libru od mnozijekh razloga»”. *Rešetarov zbornik*. Dubrovnik. 209-220.
- JANEZ, Stanko-RAVKAR, Miroslav: 1965. *Pregled slovenske književnosti*. Maribor.
- JAGIĆ, Vatroslav: 1876. „Die südslavischen Volkssagen von dem Grabancijaš-dijak und ihre Erklärung”. *Archiv für slavische Philologie*. II. 7. 437-481.
- JÁNOS István: 1983. *A középkor himnuszköltészete*. Tankönyvkiadó. Bp.
- JEMBRIH, Alojz. 1990. „Grgur Pythiraeus Mekinić i njegove pjesmarice (1609. i 1611.)” Kršćanska sadašnjost. Zagreb. In: *DVSEVNE PESZNE PSALMI ter hvale vzdania diachke, od bogaboiechih vchenik mvsi Vinskom i nikoliko Vugerfzkom Iaziku fšpraune, a fška pak V Heruatczki iazik preobernvte po Grguru Pythiraeufu alit Heruaczki Mekinichiu pri f. Krifikol Soprona Plebanufu. Stampane pri Sz. Krisi po Imre Farkafu u letu Chriftuffeuom 1609*. (Reprint)
- JEMBRIH, Alojz: 1990. *Hrvatski filološki aspekti*. Zrinski. Čakovec.
- JEMBRIH, Alojz: 1997. *Na izvorima hrvatske kajkavske književne riječi. Rasprave i građa iz povijesti hrvatskoga jezika i književnosti*. Zrinski. Čakovec.

- JEMBRIH, Alojz: 1999. „Horvacka od Kristuševoga rođenja vitija u hrvatskoj književnosti”. In: Grgur KAPUCIN: *Horvacka od Kristuševoga rođenja vitija*. Za tisak priredio, tekst transkribirao i studijom popratio Alojz JEMBRIH. Hrvatska kapucinska provincija Kršćanska sadašnjost. Zagreb. 1999. 107-155.
- JEMBRIH, Alojz: 2002. *Kajkaviana Croatica. Hrvatskokajkavska književna riječ*. Katalog izložbe. Donja Stubica.
- JEMBRIH, Alojz: 2005. „Grgur Kapucin (Juraj Maljevec) i njegovo djelo”. In: Grgur KAPUCIN (Juraj Maljevec): *Nebeski pastir pogubljen u ovcu išće. 1795*. Zagreb-Donja Stubica. 77-120.
- JEMBRIH, Alojz: 2009. „Pogovor uz pretisak «Zerczala Marianzkoga Jurja Habledića (1662).» Vukovina-Velika Gorica, Župa Pohoda Blažene Djevice Marije – Gradska knjižnica. Velika Gorica.
- JEŽIĆ, Slavko: 1993². *Hrvatska književnost od početka do danas. 1100-1941*. Grafički zavod. Zagreb.
- JONKE, Ljudevit: 1949. „»Dictionar« Adama Patačića”. In: *Rad JAZU*. Knj. 275. Zagreb. 71-175.
- KAPUCIN, Grgur [Juraj Maljevec]: 2010. *Epska trilogija ili nestrančno vezdašnjega tabora ispisavanje za leto 1788., 1789., 1790*. Za tisak priredio, tekst transkribirao, rječnik sastavio i pogovor napisao Alojz JEMBRIH. Bogdana Mandića. Zagreb.
- KARNARUČIĆ, Brne: 1971. *Vazetje Sigeta grada*. Složeno po Brni Karnarutiću Zadraninu. Urednik knjige prof. dr. Milan RATKOVIĆ. Liber. Zagreb.
- KATONA, István: 1800. *Historia metropolitanae colocensis ecclesiae...* Colocae. Typis piarum.
- KEKEZ, Josip: 1986. „Prožimanje usmene i pisane kajkavske književnosti starijih razdoblja. (Prvi tragovi i komentari o kajkavskoj usmenoj književnosti; prvi zapisi i nasledovanje narodne bugarštice”. In: *Kaj*. br. 2. 29-58.
- KLANICZAY Tibor: 1964.² *Zrínyi Miklós*. Akadémiai Kiadó. Bp.
- KLANICZAY Tibor: 1985. „A meditativ költészet: a manierizmus reprezentatív műfaja.” In: KLANICZAY Tibor: *Pallas magyar ivadéka*. Szépirodalmi Könyvkiadó. Bp.
- KNIEZSA István: 1936. „Magyar hatás a kaj horvát keresztény terminológiában.” In: *Nyelvtudományi Közlemények*. Bp. 191-199.
- KOLARIĆ, Juraj: 1996. „Hrvatski kajkavski molitvenici i njihov utjecaj na duhovnost”. In: *Kajkaviana Croatica*. Zagreb.
- KOMBOL, Mihovil: 1961². *Povijest hrvatske književnosti do preporoda*. Matica hrvatska. Zagreb.
- KRČELIĆ, Baltazar Adam: *Annuae ili historija 1748-1767*. JAZU. Zagreb.
- KORADE, Mijo: 1993. „Obrana hrvatstva u djelima Josipa Keresturija”. In: *Dani hrvatskog kazališta. Hrvatsko kajkavsko pjesništvo do preporoda*. Književni krug. Split. 154-163.
- KORADE, Mijo: 2000. Predgovor u knjizi: Štefan Fuček: *Historije*. Pretisak. Biblioteka *Duh reči starinske*. Zagreb.
- KORADE, Mijo: 2004. „Plemićka obitelj Patačić u hrvatskoj kulturi i znanosti”. In: *Gazophylacium* (Zagreb) god. IX. br. 1-2. 98-107.
- KORADE, Mijo: 2006. „Kajkavski lekcionari i vjerska obnova biskupa Maksimilijana Vrhovca”. In: *Biskup Maksimilijan Vrhovac i njegovo djelo. Zbornik referata sa Znanstvenoga skupa «Biskup Maksimilijan Vrhovac u svome vremenu...» Donja Stubica*.
- KORADE, Mijo: 2008. „»Katekizmus detčinja« (1651) Nikole Krajačevića Sartoriusa”. In: *Gazophylacium*. br. 3-4. 49-59.

- KOS, Korlajka: 1991. „Napjevi Pavlinskog zbornika”. In: *Pavlinski zbornik 1644. Transkripcija i komentari*. HAZU. Zagreb. 337-360.
- KOVÁCS Sándor Iván: 1979. „A siklósi harc és a szigetvári kirohanás. Szimmetria és barokk kompozíció a »Szigeti veszedelem« III. és XV. énekében”. In: KOVÁCS Sándor Iván: *Zrínyi-tanulmányok*. Szépirodalmi Könyvkiadó. Bp.
- LŐKÖS István (szerk.): 1989. *Külömb-külömb féle jó és rossz szagú virágokkal telles kert. Pasquillusok a XVII-XVIII. századból*. Válogatta, szerkesztette, utószóval és jegyzetekkel ellátta LŐKÖS István. Magvető Könyvkiadó. Bp.
- LŐKÖS István: 1991. „Erazmustól a reformációig. A magyar és a szlovén bibliafordítások történetének párhuzamairól”. In: *Theologiai Szemle*. 6. sz. 370-376.
- LŐKÖS István: 2002. *Nemzettudat, nyelv és irodalom*. Kisebbségkutatás Könyvek. Lucidus Kiadó. Bp.
- LŐKÖS István: 2010. „O nekim mađarskim pjesmama Prekomurske alias Martjanske pjesmarice.” In: *Knjige poštujući, knjigama poštovan. Zbornik Josipu Bratuliću o 70. rođendan*. Matica hrvatska. Zagreb. 341-369.
- LŐKÖS István: 2011. „O kajkavskom prepjevu 42. Psalma kralja Davida prema mađarskom predlošku”. In: *Kajkavski u povijesnom i sadašnjem obzorju. III. Zbornik radova sa znanstvenih skupova Krapina 2010 i 2011. godine*. Hrvatska udruga Muži zagorskoga srca. Zabok. 309-328.
- LŐKÖS István: „A kaj horvát barokk próza mestere: Juraj Habledi.” In: *Eruditio, virtus et constantia. Tanulmányok a 70 éves Bitskey István tiszteletére. I.* Debreceni Egyetemi Kiadó. Debrecen. 233-241.
- LŐKÖS István: 2011. „A magyar protestáns énekköltészet XVI-XVII. századi kaj horvát és gradišcei (örvidéki) horvát recepciójáról.” In: *Versében él... Mózes Huba köszöntése 70. születésnapján*. Bíbor Kiadó. Miskolc. 237-251.
- LUKÁCS István: 2000. *Dramatizirani kajkavski Marijin plač iz Erdelja 1626 – Dramatizált kaj horvát Mária-síralom Erdélyből*. Slovenika. Bp.
- LUKÁCS István: 2008. *A passióhagyomány a horvát irodalomban*. ELTE BTK Szláv Filológiai Tanszék. Bp.
- MADAS Edit-HORVÁTH Zoltán György: 2008. *Középkori prédikációk és falképek Szent László királyról*. Romantika Kiadó. Bp.
- MAŽURANIĆ, Vladimir: 1908-1922. *Prinosi za hrvatsko pravno-povijesni rječnik*. Zagreb.
- MULIH, Juraj: 2002. *Regule roditelov i drugeh starešeh i Regule dvorjanstva* [Najstariji hrvatski bonton]. Za tisak priredio, tekst transkribirao, rječnik sastavio i pogovor napisao Alojz JEMBRIH. GIPA. Zagreb.
- NORŠIĆ, Vjekoslav: 1927. „Još jedna kajkavska pjesmarica XVIII. vijeka”. In: *Građa za povijest književnosti hrvatske*. Knj. X. JAZU Zagreb. 163-172.
- NOVAK, Vilko: 1989. „Prekmurske rukopisne pesmarice od 16. do sredine 18. stoletja”. In: *Obdobje baroka v slovenskem jeziku, književnost in kulturi*. Ljubljana. 109-119.
- NOVAK, Vilko: 1997. (Kiad.). *Martjanska pesmarica*. Uredil in spremna besedila napisal Vilko NOVAK.. Založba ZRC. Ljubljana.
- NYOMÁRKAY István: 2004. „A horvát és a szerb szótárirodalom.” In: *Kis szláv lexikográfia*. Szerk.: NYOMÁRKAY István-VÍG István. ELTE BTK Szláv Filológiai Tanszék. Bp. 50-109.
- NYOMÁRKAY István: 2007. *Rövid horvát és szerb nyelvtörténet*. ELTE BTK Szláv Filológiai Tanszék. Bp.

- PATAČIĆ, Katarina: 1991. *Pesme horvatske (1781)*. Za tisak priredio i pogovor napisao Aljoz JEMBRIH. 1. Faksimil. 2. Transliteracija faks. Izdanja Kajkaviana i NSB. Zagreb-Donja Stubica.
- PAVLIČEVIĆ, Dragutin: 2006. „Biskup Vrhovac kao preteča hrvatskoga narodnog preporoda”. In: *Biskup Maksimilijan Vrhovac i njegovo djelo. Zbornik referata za Znanstvenog skupa »Biskup Maksimilijan Vrhovac svome vremenu...«* Uredio dr. sc. Alojz JEMBRIH. Donja Stubica-Zagreb. 11-22.
- Povijest hrvatske književnosti. Knj. 3. Od renesanse do prosvjetiteljstva.*: 1974. Napisali Marin FRANIČEVIĆ-Franjo ŠVELEC-Rafo BOGIŠIĆ. Liber. Zagreb.
- RATKOVIĆ, Milan: 1951. „Tituša Brezovački”. In: *Djela Tittuša Brezovačkoga*. Priredio Milan RATKOVIĆ. Stari pisci hrvatski. Knj. 29. JAZU Zagreb.
- RATKOVIĆ, Milan: 1963. „O autorstvu pjesme »Horvat Horvatu horvatski govori«”. In: *Zbornik u čast Stjepana Ivšića*. Urednici. Mate HRASTE-Ljudevit JONKE-Milan RATKOVIĆ. Hrvatsko filološko društvo. Zagreb 303-316.
- REAL, Paulys: 1928. *Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*. XXVII. Stuttgart. 1-39.
- SEKULIĆ, Ante: 1995. „Ivan Krištolovec – pavlin i hrvatski pisac”. In: *Lepoglavski zbornik*. Lepoglava.
- SKOK, Joža: 1991. „Varaždinska kontesa i poetesa Katarina Patačić”. In: *Kaj*. XXIV. br. 1. 45-55.
- STIPČEVIĆ, Ennio: 2005. „Pisni duhovne: o narodnim nabožnim popijevkama Tome Babića i Jurja Muliha”. In: *Croatia Christiana Periodica*. br. 56. 51-66.
- SÜPEK Ottó: 1966. *Villon Kis Testamentumának keletkezése*. Akadémiai Kiadó. Bp.
- SZABO, Agneza: 2004. „Istaknuti članovi grofova Patačić od Zajezde s osvrtom na njihove politike i kulturno-prosvjetne djelatnosti.” In: *Gazophylacium* (Zagreb) god. IX. br. 1-2. 50-61.
- SZEGEDY Rezső: 1915-1917. „A kaj-nyelvjárás hungarizmusainak történetéhez”. In: *Nyelvtudományi Közlemények*. 44.köt. 35-66.
- SZELI István: 1965. *Hajnóczy és a délszlávok*. Forum. Novi Sad.
- SZENCI MOLNÁR Albert: 1976. *Válogatott művei*. Magvető Könyvkiadó. Bp.
- ŠAFAŘÍK, Paul Josef: 1865. *Geschichte der südslavischen Literatur II*. Prag.
- ŠKVORC, Đuro: 2007. „Protestantizam u pokuplju i obitelji Zrinski”. In: *Povijest Zrinski*. Zbornik. Matica hrvatska. Zagreb.
- ŠOJAT, Antun: 1991. „Kajkavski tekstovi Pavlinskoga zbornika”. In: *Pavlini zbornik 1644. Transkripcija i komentari*. HAZU Zagreb. 298-336.
- ŠOJAT, Olga: 1969. „Izbor iz pjesmarice Jurja Šćrbačića”. *Forum* (Zagreb). God. 8. 499-508.
- ŠOJAT, Olga: 1970. „O dvjema kajkavskim revolucionarnim pjesmama s kraja osamnaestoga stoljeća”. In: *Croatia* (Zagreb). I. sv. 1. 211-236.
- ŠOJAT, Olga: 1971. „»Pesme horvatske« i Katarina Patačić”. In: *Forum* (Zagreb). God. X. Knj. XXII. br. 7-8. 131-153.
- ŠOJAT, Olga: 1973. „Prekomurska pjesmarica I”. In: *Forum* (Zagreb). God. XII. Knj. 26. 176-213.
- ŠOJAT, Olga: 1977. *Hrvatski kajkavski pisci I. Druga polovina 16. stoljeća*. Matica hrvatska-Zora. Zagreb.
- ŠOJAT, Olga: 1977. *Hrvatski kajkavski pisci II. 17. stoljeće*. Matica hrvatska-Zora. Zagreb.
- ŠOJAT, Olga: 1978. „Štefan Zagrebec (1669-1734)”. In: *Forum* (Zagreb). God. XVII. Knj. 35. br. 6. 1091-1105.

- ŠOJAT, Olga: 1983. „Juraj Mulih (1694-1754) kak kajkavski pisac i kao kulturno-prosvjetni radnik. Predgovor. Bibliografija. Izbor iz djela. Rječnik”. In: *Kaj.god.* XIV. 3-33.
- ŠURMIN, Đuro: 1894. „Pabirci po kajkavskoj književnosti.” In: *Vijenac. br. 43-52.*
- ŠEPEL, Milivoj: 1899. „Kajkavska pjesmarica”. In: *Građa za povijest književnosti hrvatske.* JAZU Zagreb. 187-212.
- TAKÁCS Sándor: é. n. *Régi idők – régi emberek.* Második kiadás. Athenaeum. Bp.
- TOMASOVIĆ, Mirko: 1993. „»Ljubčiča uskok« Katarine Patačić.” In: *Dani hrvatskog kazališta. Hrvatsko kajkavsko pjesništvo do preporoda.* Književni krug. Split. 146-153.
- VANINO, Miroslav: 1933. *Juraj Habelić (1609-1678): Biografski podaci.* Vrela i prinosi. Zagreb.
- VARŠNIK, Branislav: 1938. *Národostný problém Trnavskej university.* Nakladem Učené spoločnosť Šafarikova. Bratislava.
- VODNIK (DRECHSLER), Branko: 1912. „Prilozi za povijest hrvatske književnosti”. In: *Građa za povijest književnosti hrvatske.* Knj. 7. JAZU Zagreb. 110-135.
- VODNIK, Branko: 1913. *Povijest hrvatske književnosti. Knjiga I. Od humanizma do potkraj XVIII. stoljeća.* Matica hrvatska. Zagreb.
- VODNIK, Branko: 1925. „Tito Brezovački: Diogeneš”. In: *Jugoslavneska njiva IX.* Zagreb.
- VONČINA, Josip: 1988. *Jezična baština. Lingvostilistička hrstomatija hrvatske književnosti od kraja 15. do početka 19. stoljeća.* Književni krug. Split.
- ZAGORAC, Vladimir: 1991. „Povijesno-liturgijski aspekt Pavlinskog zbornika”. In: *Pavlinski zbornik 1644. Transkripcija i komentari.* HAZU. Zagreb.
- ZRINSKI, Katarina: 2006. *Putni tovaruš...* Za tisak priredio Zvonimir BARTOLIĆ. Reprint i transkripcija. Matica hrvatska-Zrinski- Nacionalna i sveučilišna kjižnica.Čakovec-Zagreb.
- ZVONAR, Ivan: 2009. „Kajkavski pjesnik Franc Patačić”. In: Ivan ZVONAR: *Na kajkavskim korijenima. Rasprave i studija.* Meridijan. Samobor.

